СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

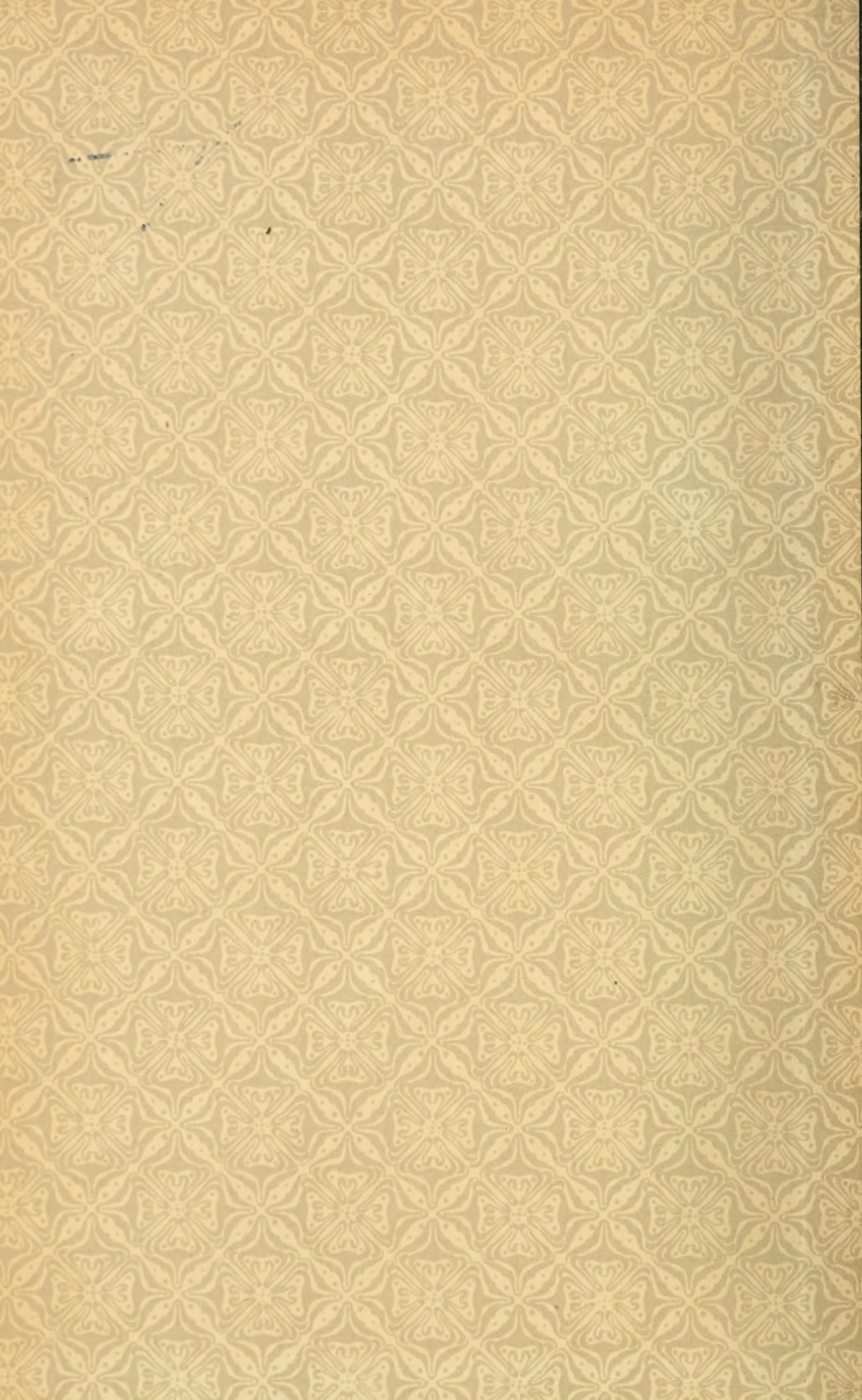

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Јован Скерлић.

КЊИГА ДВАДЕСЕТА

БЕОГРАД:
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
љуб. м. давидовића.
1908.

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДВАДЕСЕТЕ

ЗА ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ, АПРИЛ, МАЈ И ЈУН 1908.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СТРАНА

Оцене и Прикази:

Белешке:

Кратке књижевне вести:

СВЕСКА ПЕТА

СВЕСКА ШЕСТА.

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА.

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 1. — 1 јануар, 1908.

ЖРТВЕ ЈОСИПА БУПАНА.

Пишем што смо синоћ слушали од нашега Кумека. Заиста наслушали смо се и до сада његових прича; и до сада сам у вече више пута рекао: „Ово вреди забележити!“, али сутрадан нисам тако мислио. Јутрос пак мислим о томе као и синоћ и, ево, стављам на хартију, колико могу верно, оно што нам је стари Кумек причао.

„Кумек“ је надимак инжињера Томе Балића, код кога се скупљало на посело, сваког петка по вечери. Тај надимак прионуо је старом инжињеру због тога, што је, за тридесет година, како је међу нама, кумовао, ваљда, половини брачних парова и њиховој деци у нашему месту; а како је Балић родом из Хрватске, где та реч значи што и „кум“, и како има нека песма коју он радо пева и која почиње: „Кумек мој красни, дај ми се напит'!“... остаде му то.

Дакле, синоћ на поселу у Кумека, с почетка, разговор се врзао које о чему, што може дати варошица у унутрашњости и престоничке новине. Прелазило се сувише брзо са једнога предмета на други, као што бива

обично, кад су у неком скупу женске у већини. Доцније, сам Бог зна каквим поводом, или без повода, заподену се говор о тајанственим појавама: спиритизму, хипнози, сугестији, телепатији, предосећању и — таким стварима. Готово свак из друштва умео је испричати по који догађај, за који је дознао по чувењу, или по читању. Наш добри Кумек само се смејао и сипао досетке, али, у потоњу, рећи ће и он:

— Ђаво би га знао, најпосле!.. И ја бих имао, да испричам нешто, што..., то јест, ако ти догађаји спадају...

Увек Кумек тако запиње у почетку причања. Доктор га запита:

— Имаш да причаш какве догађаје, које си ти доживео?

— Да! Из мога места.

Таке ствари, догађаје из његова завичаја, из његове младости, најрадије смо слушали. Он поче:

— Ја сам имао част, господо, бити први опћински инжињер у моме которском месту Трновици...

— Молим, Кумек, да се разумемо! прекиде га један, који је увек вребао згоду, да покаже своју духовитост... Како први? Мислиш ли: по рангу? или способности? или...

— Не, брате! настави добродушни Кумек... Пре мене, Трновица није имала инжињера, а, ако ћемо право, могла је и без мене! То је била последица агитације мога оца, најпре у нашем селу, које је најзнатније у котару трновичком, па онда и заузимање некога Марка Пивуле, предузимача у Трновици. Тако ја добих место, с малом платом а са великим дуговима на леђима, које је отац учинио због мога школовања. Није шала! Осам година гимназије у Осеку, четири године у Грацу...

— На ствар, Кумеке! опомиње га доктор, што је такође бивало често.

— Трновицу сам слабо познавао. Сумњам да сам у детињству био свега четири пута, а о школском распусту само сам пролазио кроза њу. Требало ми се настанити. Поменути Пивула поможе ми да нађем скроман

стар, а упути ме на храну код неке удовице, која тад скоро беше отворила „приватну гостионицу“ за абоненте самце.

Беше млада, пуначка плавуша, умиљата и љупка, удовица неког малог чиновника. Оставши са малом пензијом, а будући добра куварица, дође на мисао, да се тако помогне, а, по свој прилици, имала је и надање да ће тим путем лакше доћи и до другог мужа. Предузимач ми рече да су је у томе помогли попови и неки управник *Сиротињске Задужбине.* Звала се Тереска Пипићка.

Доиста јевтиније није могло бити! За ручак и вечеру, са фифом вина на оброку, Пипићка је узимала шеснаест форината месечно!

Постадох дакле шести абонент Терескине „приватне гостионице“. Остали беху: телеграфиста, телеграфски приправник, порезник и два трговачка помоћника. Телеграфиста, Антун Пуљај, имађаше страховито велики нос, те, гледан с бока, беше права карикатура, а да видиш, с лица био је пак пријатан. Био је и шаљивац и духовит. Доста је било да скрене главу, па да да̑ лицу израз који он хоће, те да изазове веселост, што је он учинио неколико пута за време ручка, добацајући уз то досетке и дирајући удовицу. Голобради приправник беше сушта невиност, у правом смислу речи „безазлени јуноша.“ Порезник, не већ млад, био је болешљив, суморан, лица испијена и оперважена црвеном брадицом. Трговци беху здрави, снажни момци, бучна говора и смеха.

Био сам потпуно задовољан. Јело је било просто, али здраво, укусно и обилато. Друштво весело. Удовица је подједнако делила своје милостиве погледе, а њена слушкиња, нека матора девојка, суха и погнута, беше веома вредна.

После ручка нас шесторица таман запалисмо кад зазврја звонце на доњем улазу. Тереска, која беше почела четком брисати мрвице испред нас, викну старој девојци:

— Катице, кафу за господина Јосипа!

— Ко је то? запитах.

— Управник *Сиротињске Задужбине*, који свакога дана по ручку долази овамо по кафу, одговори газдарица!

Телеграфиста допуни:

— Тачније и потпуније речено: То је човек који радо пуши туђ дуван, радо пије туђе вино и тришира у картама!

Тереска га куцну четком по мишицу и подвикну:

— Господине Пуљају!

Али он настави највећом брзином:

— Који на тргу проба сир, масло, воће, па се узгред наједе; који даје сиротињску имовину на камату; који је поповски шпијун; најпосле, који сваког дана пије бесплатно кафу код госпође Тереске!...

Уђе човек малога раста, трбушаст, велике главе. готово без врата. Уђе с осмејком и очевидно са неком спремљеном реченицом, али, видевши мене, уозбиљи се и приђе да се познамо. Беше средовечан, али би тешко било одредити му године. Кожа му на лицу беше жута и намрскана, уста велика развратаста, лице немило. особито кад се начини љубазним: али Бупанове велике, црне и сјајне очи гледаху отворено и право, изразом, којим се обично гледа кад је неко нешто заборавио, па се присећа и хоће да каже. Кад се приказасмо један другоме, ја очекивах да ће да рекне: „Гле, та ја вас познајем!“ Али Бупан заподену разговор са газдарицом о неком вину, које је за њу купио за чудо јевтино.

Кад слушкиња донесе кафу, Бупан се куцну прстима по левој страни груди и рече: „Гле, ја заборавио дуван!“ Па невероватном хитрином обигра нас све својим зачуђеним погледом и заустави га на порезнику, рекавши: „Молим вас са једну цигарету“. Болешљиви човек брзо извади своју кутију и даде му је. Пошто запали, запита: „Е, господо, ко ће данас партију пикета за фиф вина?...

Утисак који понесох о Бупану беше збркан и сасвим овлашан...

Пред вече сам седео у кафани са Марком Пијулом, кад уђе Бупан. Казах Марку како сам познао Бупана и запитах га о њему, нашто он заврти главом и вели:

— Ужасан је то човек, господине Томо! ма себичан, или безобразан! У свашта се петља, у свему су његови прсти уплетени, са сваким је у ма каквом додиру, што но се каже: ниче где није посејан! Уме се претварати и пред Богом и пред људима! Силнима се препоручује услугама, а сиротима се намеће! На пример, купи ли јевтино живине и воћа, он то уступа судији, начелнику, канонику, и т. д. Када дозна да је неко у новчаној оскудици, а ако тај има јако јемство, он ће му сам понудити зајам, разуме се, уз највећу камату! Купује и продаје земљишта за зидање, узима на себе старе дугове, које, истерује на суду, и — шта све не ради. Он је и ту удовицу Пипићку наместио, али ће и она свршити као и сви који су с њим посла имали! Кажем вам, ужасан човек, али му нико ништа не може, јер је у вољи старешинама, особито поповима, а ви знате шта то значи у нас, у Хрватској! Тај Бупан гради се побожан, те не само што свако јутро иде на мису, него је и агенат конгрегације светога Франа трећега реда и чини велику пропаганду о томе! Он није ништа учио, био је преписивач у заводу Сиротињске Задужбине, па постаде управником. На томе су месту увек пре њега били виши пензионисани чиновници! Дође до тога митом и плеткама! Свак зна, да у томе заводу нема никада новчића готовине, него да је цела издата под камату!...

Постадох веома резервисан са тим господином Бупаном, који је редовно, после ручка, долазио за наш сто, пушио туђ дуван, добивао на пикету, давао савете удовици, штрпкао сир и јео воће, ако то затече на столу, и т. д. Она се пред њим држала понизна и чувала се кокетовања, а по некад се склањала с њим у своју собу, ради важнијих питања. Порезник и приправник били су такође под његовом влашћу, а остала тројица, и ако се с њим често препираху, али ипак, на крају крајева, усту-

паху му. Телеграфиста носоња није могао скрити своју мржњу према Бупану, али, на махове, загладио би љубазношћу своју дрскост.

Тако је трајало целе јесени.

Неколико пута, после подне сретао сам Бупана у шетњи са породицом; имао је жену, сестру и четири одрасле кћери, — све сама жива шкрофула!...

Једнога дана крајем јесени, пре него што нам се супа донесе, неко закуца на вратима трпезарије.

Тереска отвори.

Висок млад човек, са округластим шеширићем на глави, укипио се на прагу.

— Изволите! понуди Тереска.

Дошљак, крочивши унутра, сав поцрвени и вели:

— Тражим госпођу Тереску Пипићку.

— Ја сам, господине! прихвати Тереска, и она црвенећи. И Катица с кухињског прага порумени мало, па одмахну главом, као да вели: „Е оваке девојачке чедности ретко је и при девојци.“

(свршиће се.)

Симо Матавуљ.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ДРУГИ ДЕО:

ЈОВАНКА АЛЕКСАНДРА.

I

Лузанс, 8 августа.

Кад сам сишао с кола на мелунској станици, ноћ је ширила свој мир над ћутљивим пољима. Земља грејана целог дана тешким сунцем, „дебелим сунцем“, као што кажу жетеоци у вирском долу, одисала је јаким и топлим задахом. Мириси траве вукли су се тромо поврх ње. Ја отресох вагонску прашину и данух лако. Моја путничка торба, коју је моја домаћица била набила рубљем и прибором за тоалету, *munditiis,* тежила ми је тако мало у руци, да је завитлах као што ђак витла, изишавши из разреда, завежљајем својих уџбеника.

Камо среће да сам још мало ђаче! Али је протекло више од педесет година откако је моја покојна добра мајка, спремивши ми сама једну кришку хлеба намазану слатком, метула је у корпу чију ми је дршку намакла на руку, и одвела ме, тако опремљеног, у завод који је држао Г. Дулуар, између дворишта и врта, на једном углу Трговачке уличице, који је добро познат врапцима. Огромни Г. Дулуар насмеши се на нас умиљато доброћудно, и помилова ме по образу, без сумње да би боље изразио љубав коју сам му ја нехотице уливао. Али кад је моја мајка прешла преко дворишта, усред врабаца који су бежали испред ње, Г. Дулуар није се више смешио.

није ми више посведочавао никаку милошту и изгледао је, напротив, да ме сматра као једно врло несносно мало створење. Доцније сам увидео да је овако исто био расположен према свима својим ученицима. Делио нам је „пацке“ с окретношћу коју човек не би очекивао од његове дебљине. Али му се његова прва милошта враћала сваки пут кад би се пред нама разговарао с нашим мајкама и тада, у исти мах док би хвалио наше срећне способности, засипао нас је љубазним погледима. Како је било срећно оно доба које сам провео на клупама Г. Дулуара с малим другарима, који су, као и ја, плакали и смејали се из свег срца, од јутра до мрака!

После пола столећа, те успомене избијају сасвим свеже и јасне на површину моје душе, под овим звезданим небом, које се није изменило од тада и чије ће непромењиве и ведре светиљке видети, неоспорно, много других ђака као што сам био ја, где постају катарични и седи научари као што сам ја.

Звезде, које сте сијале над лаком или тешком главом свију мојих заборављених предака, спрам ваше светлости ја осећам како се буди у мени једна болна сета! Ја бих желео да имам потомство које би вас још видело кад вас ја више не будем видео. Ја бих био отац и деда да сте ви то хтели, Клементина, ви чији су образи били тако свежи под вашим ружичастим шеширићем! Али ви узели сте Г. Ахила Аљера, богатога сељанина неверскога, помало племића, јер је себар, његов отац, купац народних добара, откупио био повеље својих господара с њиховим замком и њиховим земљама. Ја вас нисам више видео од ваше удадбе, Клементина, и замишљам да вам је живот протекао леп, склоњен и благ у вашем сеоском замку. Једнога дана дознао сам случајно, од једнога од ваших пријатеља, да сте се растали с овим животом, оставивши једну кћер која личи на вас. Чувши ту вест која би двадесет година раније била узбунила све моје душевне моћи, у мени завлада као нека велика тишина; осећање које ме обузе целога било је, не оштар бол, већ

дубока и тиха сета душе покорне великим наукама природе. Ја сам разумео да је оно што сам волео било само сенка. Али ваша успомена остаје драж мога живота. Ваш љубак лик, пошто је полако био свео, ишчезао је под густом травом. Младост ваше кћери је већ прохујала. Њена лепота је без сумње потамнела. А ја вас увек видим, Клементина, с вашим плавим коврчицама и вашим ружичастим шеширићем.

Да дивне ноћи! Она царује у достојанственом мртвилу под људима и животињама које је пустила из свакидашњег јарма, и ја осећам њен благи утицај, и ако, из једне шездесетогодишње навике, ја видим ствари само по знацима који их представљају. За мене постоје у свету само речи, толико сам филолог! Сваки сања на свој начин сан свога живота. Ја сам просањао тај сан у својој библиотеци, и, кад ми буде дошао час да напустим овај свет, нека би ме Бог узео на мојим лествицама, пред мојим полицама пуним књига!

— Ах! ма то је баш он! Добар дан, господине Силвестре Бонаре. Где сте, врага, ишли, јурећи преко поља својом лаганом ногом, док сам вас ја чекао пред станицом са својим двоколицама? Нисам вас био приметио кад сте изашли из воза и враћао сам се празних шака у Лузанс. Дајте ми вашу торбу и попните се у кола поред мене. Знате ли да има, одавде до замка, седам добрих километара?

Ко ми говори тако, вичући из свега грла, са својих двоколица? Г. Павле од Габри, синовац и наследник г. Онореа од Габриа, пера француског у 1842, недавно преминулог у Монаку. Ух, ја сам баш и ишао Г. Павлу од Габриа, са својим ручним кофером који је моја домаћица опремила. Тај изврсни човек тек што је био наследио, заједно с двојицом својих зетова, имање свога ујака који је, пореклом из једне врло старе судијске породице, имао у свом замку у Лузансу библиотеку богату у рукописима, од којих су неки датирали из XIII века. Ја сам ишао у Лузанс да попишем и укаталогишем ове

рукописе, на молбу Г. Павла од Габриа, чији је отац, одличан џентлмен и љубитељ књига, одржавао са мном, за живота, савршено љубазне односе. Право рећи, син није нимало наследио благородне наклоности очеве. Г. Павле одао се спортовима; он се врло добро разуме у коњима и у псима, и ја држим да су, међу свима наукама погодним да задовоље или да преваре неисцрпну радозналост људску, једина које је он темељно познавао била наука о коњушници и кочини.

Не могу рећи да сам био изненађен што сам га срео, пошто смо били уговорили да се састанемо, али признајем да сам, занет са природним током својих мисли, био изгубио из вида лузански замак и његове домаћине, у толикој мери да ми поклич једног сеоског племића, испред пута који се протезао преда мном као пантљика, зазвони најпре у ушима као какав необичан звук.

Имам разлога да се плашим да моја физиономија није одала моју неприличну расејаност извесним глупавим изразом који она врло често навлачи у друштву. Мој кофер заузе место у двоколицама, а за њим и ја. Мој домаћин ми се допаде са своје искрености и природности.

— Ја се ништа не разумем у вашим старим пергаментима, рече ми он, али ви ћете имати код нас с ким да се разговарате. Не рачунајући пароха који саставља књиге и лекара који је врло љубазан, и ако слободоуман, ви ћете наћи некога који ће вам знати одолети. То је моја жена. Она није научењак, али мислим да нема ствари коју неће погодити. У осталом, ја разумем, хвала Богу, да ћу вас задржати довољно задуго да вам дам прилику да се нађете с госпођицом Јованком, која има мађионичне прсте и анђелску душу.

— Та девојка, рекох ја, тако срећно обдарена, је ли вам какав род!

— Није, одговори Г. Павле, с погледом упртим на уши свога коња, који је тукао копитом пут посут плавом месечином. То је једна млада пријатељица моје жене. Она нема ни оца ни мајке. Њен отац увукао

нас је у једно крупно новчано предузеће и ми смо се извукле одатле много скупље него страхом.

Он затресе главом и, променивши разговор, наговести ми у каквој ћу запуштености наћи парк и замак, који су стајали потпуно пусти од пре тридесет и две године.

Ја дознадох од њега да је Г. Оноре од Габриа, његов ујак, био, за живота, врло рђаво с тамошњим зверокрадицма, које је његов шумар гађао као зечеве. Један од њих, неки осетљив сељак, кога је олово господарево погодило по сред лица, дочека га у заседи једно вече, иза дрвећа у шеталишту, и за мало га промаши, јер му опрљи куршумом парче ува.

— Мој ујак, додаде Г. Павле, покуша да пронађе одакле је долетео метак, али не виде ништа и врати се у замак не ускоривши корак. Сутрадан, пошто је дозвао свога настојника, издаде му заповест да затвори дворац и парк и да не пушта унутра живе душе. Изреком је забранио да се дира ма у што, да се одржава у добром стању и да се поправља ма шта на његовој земљи и у његовим зидовима до његова повратка. Кроз зубе је додао, као у песми, да ће се вратити о Ускрсу или о Духовима, и, као у песми, Духови прођоше а он се не врати. Лањске године је умро, у Кани, и мој зет и ја ушли смо први у замак напуштен од пре тридесет и две године. Нашли смо једно кестеново дрво усред салона. Што се тиче парка, да га човек обиђе, требало би да има тамо алеја.

Мој пратилац ућута и није се више ништа чуло сем равномерног коњског бâта усред брујања буба у трави. С обе стране пута снопови зденути у пољима чинили су се на неодређеној месечевој светлости као велике беле клекнуте жене, и ја сам се предавао величанственим шареним сликама ноћних опсена. Промакавши испред дебелога хлада на шеталишту, окретосмо под правим углом и ударисмо низ једну властелинску алеју на чијем крају ми се указа наједанпут замак у својој црној маси, са

својим кулама-стражарама. Настависмо преко некаквога насипа који је излазио на главно двориште и који је, подигнут над једним јарком пуним текуће воде, замењивао покретни мост срушен већ одавно. Губитак овога моста био је, мислим, прво понижење које је овај ратнички замак имао да претрпи пре него што је био доведен у на мирољубив изглед под којим је мене примио. Звезде су се огледале у мрачној води ванредно јасно. Г. Павле као љубазан домаћин, одведе ме до моје собе, која се налазила под кровом, на крају једнога дугачкога ходника, и, извинивши се позним добом што ме одмах не представља својој жени, пожели ми лаку ноћ.

Моја соба, бело окречена и обложена персијским платном, носила је отиске љупке господствености XVIII века. Још топао пепео, који ми је показао како су се потрудили да растерају влагу, пунио је камин на коме је стајало порцеланско попреје краљице Марије-Антаанете. На белом оквиру замраченога и умрљанога огледала, две бакарне куглице, где су се вешали ланчићи некадањих госпа, биле су добродошле да приме мој часовник, који се ја побринух да навијем; јер, противно изрекама Телемита, ја држим да је човек господар времена, које је сâм живот, тек кад га је поделио у сате, у минуте и секунде, то јест у делиће сразмерне с краткоћом људскога живота.

И ја помислих да нам се живот чини кратак само због тога што га меримо неразмишљено према нашим лудим надама. Ми имамо сви, као онај старац из басне, да дозидамо једно крило на нашу грађевину. Ја желим да свршим, пре но што умрем, историју о опатима из Светога Германа са Ливада. Време које Бог досуђује свакоме од нас јесте као какво скупоцено ткање које ми веземо што боље умемо. Ја сам ишарао своју потку сваковрсним филолошким сликама. Тако су се ређале моје мисли, и, везавши моју свилену мараму око главе, размишљање о времену одведе ме у прошлост, и, по други пут док још сказаљке нису обишле цео часовник, ја по-

мислих на вас, Клементина, благосиљајући вас у вашем потомству, пре но што сам дунуо у свећу и заспао уз песму жаба.

II

Лузанс, 9 августа.

За време ручка, ја сам имао много прилике да ценим разговор госпође Габри, која ми каза да се у замку јављају духови а нарочито госпа „с три боре у леђима“, која је тровала људе за живота и после се повампирила. Ја не умем да кажем колико је она знала да дâ духа и живота овој старој бајци. Каву смо пили на тераси, чији су стубови, које је један снажан бршљан обгрлио и истргао из њихове ограде, стајали ухваћени у вреже сладострасне биљке, у избезумљеном положају тесалијских жена у наручјима отмичара кентаура.

Замак, у облику теретних кола на четири точка, заштићен по једном кулицом на сваком углу, услед непрекидних преправки изгубио је био свако обележје. То је била једна огромна и достојанствена зграда, ништа више. Учинило ми се да је претрпео огромне кваре за време тридесетдвогодишње занемарености. Али сад сам, у пратњи госпође од Габриа, ушао у велику дворницу у приземљу, видео сам под испупчен, перваз при дну зида иструлео, дрвенарију испуцалу, зидне слике поцрнеле и за три четврти испале из својих рамова. Један кестен, издигавши паркетене дашчице, порастао је ту и окретао је према прозору без окана ките свога широкога лишћа.

Ја нисам спокојно видео овај призор, помисливши да је богата библиотека Г. Онореа од Габриа, смештена у једној суседној соби, била тако одавна изложена убитачним утицајима. Ипак посматрајући млад кестен у салону, ја се не могадох уздржати да се не дивим величанственој моћи природе и неодољивој сили која гони сваку клицу да се развије у живот. С друге стране, с тугом сам помишљао да је напор који ми улажемо, ми научењаци, да задржимо и сачувамо мртве ствари тежак

и узалудан напор. Све што је живело јесте потребна храна за нове животе. Арављанин који зида себи колибу од мрамора палмириних храмова већи је филозоф него сви чувари лондонских, париских и минхенских музеја.

(наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ИЛУЗИЈА ДУГА СЕЋАЊА И НАДЕ.

Та јесен увек ране моје зледи.
Та јесен, ведри дани кад застуде,
Тужну ми једну свечаност приреди,
Са помпом мојих спомена што блуде
Путима старим и кроз сумрак бледи.

Историја славе, полета и пâда!
Губи се понос, милосрђе, вера,
Полет и љубав, и храброст, и нада;
Луд ветар мука наше жеље тера
Пределом мртвим умрлих балада.

Нама се чини да је било боље,
Нама се чини да ће боље бити;
А мртво лежи нашег рада поље;
Садашњост тупа немаром се кити,
А копни полет надања и воље.

Губи се рефлекс велике плејаде
К'о јесени ведре један облак бео;
Умире понос, снага душе младе;
Знамо још само да је живот цео
Илузија дуга сећања и наде.

Сима Пандуровић.

АЛИЛУЈА.

Били смо деца, а на трошној клупи,
У старој порти, испод кестенова,
Побожно, када Мај и нада пупи,
Слушасмо с пажњом, на помолу снова,
С невиним хором скривених славуја,
Тужну и мутну песму Алилуја!

Заборавили смо после прве дане
Вере и мира. Сасекли смо брзо
Младачких снова мирисаве гране;
Оркан је страсти душу нам растрз'о.
Били смо глуви, поносни кад бруја
На истом месту старо: Алилуја!

Данас је живот само ружна мрља,
Данас је јесен, и кад ветар дуне
И труло, жуто лишће закотрља,
Млаз мрачне вере у судбину суне.
Данас смо мирни: прошла је олуја...
Алилуја! Алилуја!

Сима Пандуровић.

ПЕРА ТОДОРОВИЋ

Нови нараштаји знају Перу Тодоровића само као новинара, и то као новинара који представља најпрљавије стране новинарског заната како се он данас практикује. Осамдесетих година, међутим, Пера Тодоровић био је важна личност у нашој политици; организатор и spiritus rector радикалне странке; најчувенији њен борац у дневној штампи; главни њен говорник на великим зборовима. Наша је намера да сада, приликом смрти Пере Тодоровића, изнесемо на видело те политичке године у његовом животу; од прилике онај период времена који се простире од 1881 до 1886, од оног тренутка кад је основана радикална странка, са Тодоровићем као једним од својих главних чланова, до оног тренутка кад је из те исте радикалне странке он био искључен као један од њених најнедостојнијих чланова. О ономе што је претходило тим политичким годинама, као и о ономе што им је следовало, — о његовим младим годинама социјалистичке пропаганде и о његовим старим годинама новинарског најамништва, — о свему томе ми ћемо говорити само узгред, колико је потребно да би се о овоме човеку добила једна заокругљена слика.

I

Пера Тодоровић рођен је 1852, као син богата свињарска трговца. Даровит дечко али осредњи ђак, он није свршио гимназију, — и пошто је неколико година провео на страни (нарочито у Швајцарској), вратио се, како

је бар он уверавао, али како му се није веровало, с некаквом учитељском дипломом. У нашу политичку борбу улетео је врло млад, тек што је постао пунолетан. Почео је као социалист, уз Светозара Марковића, који га је волео, и коме је он био први ађутант. Газдински син у једној партији где су газдински синови били ретки, Тодоровић је био тај од кога је партија, на првом месту, тражила новчане жртве. Он је учествовао, добрим делом, у финансирању Марковићевих листова: платио штампу Марковићеве књиге „Начела Народне Економије", — свега 130 дуката, што је за оно време било сума.... Томе треба додати, да је у социалистичкој групи, сем Светозара Марковића, само још Пера Тодоровић имао књижевног дара; био у стању да своја социалистичка уверења изрази тако да га човек разуме. Имајући две ствари које су његовим једномисленицима биле најпотребније, паре и перо, Тодоровић је врло брзо пробио у прве редове: у својој двадесет другој години он је већ уредник социалистичког часописа „Рада" (1874).

Године 1876 Тодоровић би стављен под суд због афере са „црвеним барјачетом". Цела се афера састојала у томе што су крагујевачки социалисти, одушевљени својом победом на општинским изборима, прошли кроз варош са црвеним барјаком, на коме је писало „Самоуправа". На пет година после париске Комуне, општинско слободоумље и парада са црвеним барјаком нису изгледали тако безопасне ствари као што изгледају данас; реч „Самоуправа", такође, чинила се подозрива, — и због тога наша је власт хтела поступити с приређивачима црвено-барјачке литије као с правим бунтовницима. Тодоровић пребегне тада у Угарску. Сем њега било је у Угарској и других социалистичких емиграната; они се искупе у Новом Саду, и покрену часопис „Стражу" (1878). С тим часописом почиње књижевна репутација Пере Тодоровића. Поред свог дневника из првог турског рата — с књижевног гледишта без сумње најбоља ствар коју је написао, и која сведочи да је у њему било дара за ратног

дописника у европском смислу —, он је публиковао у „Стражи“ низ писама о књижевности и већи број књижевних оцена. Данас заборављени, његови су књижевни чланци, у своје време, заузимали врло високо место у нашој социалистичкој књижевности. И на пр. осамдесетих година млади српски социалисти веровали су тврдо, да је у својим књижевним писмима Тодоровић поставио дефинитивне принципе књижевности исто онако, као што је пре њега Светозар Марковић поставио дефинитивне принципе економије и политике. У ствари, књижевни принципи Тодоровићеви, као и економско-политички принципи Марковићеви, били су позајмљени од "оновремених руских социалиста. По тим руским идејама које је Тодоровић препричавао с блаженим поуздањем једног човека коме су икакве друге идеје о истом предмету биле непознате, по тим руским идејама, дакле, књижевност је требала да буде „критика живота“, да исправља друштвене предрасуде, и проповеда нове, напредне погледе. „Књижевност учитељица друштва и покретачица друштвеног напретка“, узвикује Тодоровић на једном месту, сав одушевљен. Оваква једна тенденциозна књижевност била је, без сумње, врло потребна социалистичкој пропаганди, али с правом књижевношћу она је имала управо толико везе колико и стара озлоглашена дидактичка књижевност. Да ли је Тодоровић имао дара за књижевну критику, то је тешко рећи; али ако га је имао, то није био тако јак дар да је могао одолети разорном утицају ових руских теорија; дар је тај, ако га је и било, угушен у клици. Као критичар, Тодоровић се код књижевног дела интересује само за његову тенденцију, односно за социално-политичке идеје његовог писца, и ако вредност књижевног дела не стоји ни у каквој сразмери са тачношћу тих идеја. Прича се да је, у Атини, пред Минервиним кипом, св. Павле имао само једну реч: „Идол!“ У том кипу он није видео једну лепу статуу него само лик лажног бога. Критичар Тодоровић стално нас опомиње на св. Павла у Атини. Ми стално имамо утисак да се

са специалног гледишта на које се он ставља, ниједно књижевно д-ло не може видети у правој боји. Има два примера која су нарочито карактеристична. У поговору свог превода Тургењевљеве „Новине“ Тодоровић даје опширну критику тога романа; та је критика одиста чудна: у место да критикује сам роман, Тодоровић критикује Тургењевљеве погледе на социализам, и на крају крајева замера Тургењеву што није социалист, јер би онда, како изгледа, био написао много бољи роман. Још је занимљивија његова критика на „Коломбу“ Проспера Меримеа. Сваки зна ту причу из корсиканског живота о једном случају крвне освете. Светски човек, скептик, по мало мистификатор, Мериме се интересовао за корсиканце и њихове нарави с оним осећањем ироничне радозналости с којим се један господин врло блазиран може интересовати за један примитиван и полуварварски свет. Али та идеја да је Мериме писао своју „Коломбу“ као дилетант, без икакве тенденције, била је Тодоровићу сасвим страна. Он је и код Меримеа тражио тенденцију, и шта више, ту тенденцију која није постојала, успео да нађе. По њему, „Коломба“ је једна књига противу тираније, с овим „нравоученијем“: „У земљи где влада насиље и притисак, ту је свак отпор тиранији законит и моралан; па и отпор с пушком и мачем у руци“. Ми држимо да се никад ниједан критичар — чак ни код нас! — није толико пребацио као што је учинио Тодоровић, кад је Проспера Меримеа, личног пријатеља царице Јевђеније и сенатора Другог Царства, представио као револуционарног демократу, који проповеда отпор тиранији „с пушком и мачем у руци“. И та, тако да кажемо, „ошипка“ најбоље показује до каквих је тачних резултата Тодоровић долазио са својом тенденциозно-социалистичком методом у критици. Ако је наша публика ипак узимала Тодоровића озбиљно као критичара, томе су узрок његов стил и његов полемички темперамент. Међу ондашњим писцима Тодоровић се одиста истицао као стилист. Он је имао богат речник; писао врло течно, местимице с ораторском

ширином; био увек јасан и разговетан, и ако не увек прецизан; неки пут доста срећан с популарним упоређењима; уз то један тон жив, одрешит, одважан, отсечан. Какав је био у књижевним полемикама, показује овај пример. „Чувајте се“, вели он Др. Милану Ђорђевићу, „да се никад више са мном не сукобите у полемици; избегавајте брижљиво сваку могућну препирку са мном, па била она блага или срдита, проста или научна, кратка или дугачка, јер ако се још један пут сукобимо, ваистину вам кажем, направићу вам од главе дудук два метра дугачак, и онда деца неће више говорити: глуп као Мартин већ глуп као Милан Ђорђевић“. Наша је публика увек волела хрваче и гладиаторе; њеном циркуском укусу Тодоровић се допадао као један борац добро потпасан, — и она је уживала у оваквим његовим полемикама баш због њиховог некњижевно бруталног тона.

Али Тодоровићу није било дано да се дуже времена бави књижевношћу. На захтев наше Владе, буде протеран из Угарске, где је била покренута „Стража“. За тим буде протеран и из Аустрије; како изгледа, из Немачке такође, — и требало је да догура до Париза па да његова прогњаничка лутања престану. У Србију Тодоровић се вратио тек крајем 1880, кад је по Ристићевом паду дана амнестија свима политичким кривцима. Изгнаничке године биле су оставиле дубока трага на њему. Материално био је скоро пропао; од великог очевог имања имао је да прими само још две стотине дуката. Здравље његово било је поремећено; он је патио од неке болести у џигерици; због јаких болова морао је узимати морфиум, и већ је био на најбољем путу да постане морфиоман. Али такав какав он је долазио у отаџбину пун самопоуздања, нестрпљив да политичку борбу, коју је прогонство прекинуло, што пре настави.

II

Крајем 1880 у Србији је била оваква политичка ситуација. У борби против Ристићевог режима, који је

у то доба био оборен, била се образовала једна хаотична опозиција, у којој су се у главном разликовале две групе: група конзервативна састављена од присталица Јована Мариновића и Аћима Чумића, и група социјалистичка састављена од следбеника Светозара Марковића. По тадашњим законима те се групе нису могле организовати као партије; оне нису имале ни дефинитивно утврђених имена; социјалисти су се овда онда називали радикалима, јер им је још Светозар Марковић препоручивао да се организују у политичку странку с радикалним програмом; конзервативци опет називани су „Виделовцима" по политичком листу „Видело", око кога су се од 1879 стали прикупљати. Инспирисане истом мржњом на Ристића, те су се две групе јако зближиле чак и у начелним питањима. Обе су стајале на гледишту да је Уставом од 1869 заведена „лажна уставност", и да место те „лажне уставности" треба завести праву уставност, са слободом штампе, удружења и зборова, с независношћу судија и одговорношћу чиновника, с општинском самоуправом... Пред Ристићев пад, гранична линија између „Виделоваца" и радикала није била најјасније повучена; у скупштинској опозицији било је посланика који ни сами нису знали којој од две групе припадају; „Видело" је имало за своје сараднике и неке радикале, итд. После Ристићевог пада, октобра 1880, ново министарство саставио је Милан Пироћанац. Главни теоретичар „Виделове" групе, Пироћанац је изабрао себи колеге искључиво из те групе. То је била једна тактичка погрешка; за њом су дошле и друге. Приликом постављања владиних посланика, Пироћанац је дао радикалима мање места но што су они очекивали. По Уставу од 1869 председника и потпредседника скупштинског постављао је Кнез између шест кандидата које би му Скупштина предложила. Међу скупштинским кандидатима, Никола Пашић, вођ радикала, долазио је по броју гласова одмах на друго место. Ипак зато, он не би постављен ни за потпредседника, него то место доби један виделовац с мање гласова од њега.

Указ о скупштинском часништву датиран је 3 јануара 1881, а већ 8 јануара јавља се нов политички лист „Самоуправа“, као орган „народне радикалне странке“. Пашић, који је стајао иза тога листа, није намеравао да обори Владу; хтео је само да скупштинску већину, у којој се још није знало шта је „виделовачко“ а шта радикално, дохвати у своје руке. Он је пустио у Скупштину мисао да између Владе и народа постоји једна фатална супротност погледа, да свака Влада, већ зато што Влада, мора ићи противу народа, да се стога народни посланици не смеју везивати ни за једну Владу, већ треба да се организују као начелна странка, која ће, са својим програмом, стати пред сваку Владу, чак и ону најбољу, као њена контрола. У први мах Пашић је постигао велики успех: велика већина посланика потрчала је у његову странку. Што се тиче Владе, она се налазила у по све незгодном положају: у место да у скупштинској већини добије сигурну потпору с којом ће моћи владати, она је добила једну неповерљиву контролу, која се сваког часа могла претворити у формалну опозицију, која је већ сада била опозиција у притајаном стању. Оставши изненада без већине, у комичном положају јахача коме је коњ протрчао између ногу, остављујући га обешена о једној грани, Пироћанац се одлучи на једну енергичну меру. Пашић је био отворио упис у *радикалну* странку; Пироћанац отвори одмах за њим упис у *напредну* странку, изјављујући да ће дати оставку ако напредњака не буде више но радикала. Ова је претња учинила своје, — и 10 јануара, два дана после појаве „Самоуправе“, „Видело“ објављује да је конституисан „збор“ (данас би се рекло „клуб“) напредне странке с једном импозантном већином. Пашић, који се бојао Ристићевог повратка на власт, није сметао образовању напредне странке да не би тиме оборио Владу. Он је дао разумети да се посланици, ако хоће, могу истовремено уписати у обе странке, како у радикалну тако и у напредну, пошто на крају крајева обе те странке имају исти програм. Његов је план био

да један део својих трупа позајми Влади само pro forma да она не би пала, али да над тим трупама задржи толико утицаја да их сваког часа може оцепити од Владе. Овако једна суптилна комбинација није могла успети. Готово сви они посланици који су се једном уписали у напредну странку, остали су ту и онда кад је између Владе и радикала дошло до отворене борбе; та већина коју је Пашић хтео само привидно дати Влади, постала је у току времена права већина, тако послушна и дисциплинована да ју је „Самоуправа“, од муке, назвала „мамелучком“.

III

Тодоровић, који је стигао у Србију децембра 1880, на неколико дана пред састанак Скупштине, и који је, као присни пријатељ Пашићев, седео с њиме у истом стану, узео је највећег учешћа у свима припремама око оснивања радикалне странке (по његовом предлогу радикални је лист назван „Самоуправа“, – историјска реч с црвеног барјака крагујевачког!). Одвојен вишегодишњим прогонством од политике, он је, међу Марковићевим следбеницима, био задржао највише доктринарства, и, у исти мах, имао најмање веза с „Виделовцима“; из тог разлога нико није колико он наваљивао да се радикали организују као начелна странка, која, за љубав Влади, неће попуштати ни за длаку од свог програма. Кад је Пироћанац поставио свој ултиматум, Тодоровић није био за то да се Влади позајмљује већина; хтео је да се с њоме одмах кида па шта буде, — и због таквог његовог држања напредњаци су, у то доба, највећма њега кривили што је дошло до организовања радикалне странке. Уређивање „Самоуправе“ било је остављено њему, — и то се одмах осетило на напредњачко-радикалним односима. Већ и иначе полемички темперамент, Тодоровић је још долазио из прогонства где је, последњих година, био без свога листа, и где се зажелео новинарске борбе и полемике. Како је доцније сам причао, он се у „Самоуправи“ осетио „као оно стари кавалериски коњ, који

није дуго учествовао у биткама, па на један пут чује звуке убојне трубе која позива на јуриш...“ „Самоуправа“ је кренута јануара, а већ фебруара Тодоровић почиње личне нападе противу напредњака. С ретком оскудицом такта, он удара не на напредњачке министре, него на напредњачке посланике из народа, удара на једног Милоша Глишића и на једног Милана Жуњића, који су, под Ристићем, били радикали, и за које се још могло надати да се једног дана врате радикалима. Напредњачко поштење у Бонтуовом питању први су либерали осумњичили; та либерална сумњичења, од радикала је први Тодоровић прихватио у једном подлиску „Самоуправе“, који је потписао Карио Амурели и који је правио сензацију. Прва забрана „Самоуправе“ и прва њена штампарска парница дошла је због тог истог подлиска; власт је тражила да затвори писца, — и да се један његов пријатељ није издао за Карна Амурели, Тодоровић би био затворен већ трећег месеца по свом повратку из прогонства.... Све што је живи човек могао учинити да заоштри односе између радикала и напредњака, то је Тодоровић учинио својим писањем у „Самоуправи“. По нашем мишљењу, расцеп између радикала и напредњака био је неизбежан, чим напредњаци нису хтели да поделе с радикалима власт. Тражити од радикала, као што су напредњаци чинили, да буду с Владом солидарни, а не дати им у тој Влади никаква удела, то је значило нудити им један ортаклук без удела у чистој добити, а с пуном одговорношћу за могућну штету. Али маколико неизбежан, расцеп између радикала и напредњака није морао доћи тако брзо као што је дошао; за тај убрзани ток у процесу цепања одговара, на првом месту, Пера Тодоровић, са својим темпераментом „старог кавалериског коња“.

Борба Пере Тодоровића у „Самоуправи“ противу напредњака уноси једну нову ноту у наше новинарство. Дотле, у нашем новинарству царевао је доктринарски чланак, озбиљног, готово поучног тона, без личних елемената, с мање више апстрактном аргумента-

цијом, пун страних речи и књишких израза, развучен на неколико стубаца. Пера је Тодоровић тај који уводи нов тон, нов речник, нову аргументацију. Први пут код њега, новинарски тон постаје неозбиљан, фамилиаран, по мало и простачки, — и уз то — јер једно с другим стоји донекле у вези — жив, распуштен, занимљив. Тодоровић зове своје противнике по имену, и то још у диминутиву: Милутина Гарашанина „Мића“, Чедомиља Мијатовића „Чеда“ и „Чедица“, Алексу Поповића ни Алекса ни Поповић већ „Аља Протов“. Он стално издева имена; кад не може сам да нађе надимак, онда узима онај који су већ нашли опозициони шаљиви листови. „Чуварима јавне безбедности“, које је напредњачка влада завела ради гоњења хајдука, он је пришио име „Сејмени“, и то је име одмах упропастило ову установу. Врх свега још, он не зазире од скарадних алузија и скарадних досетака; управо, без скарадног зачина он не уме да се шали, али о тој врсти комике у којој се он одликовао, немогуће је наводити примере. — Његов речник сасвим одговара његовом тону. Он је популаран и живописан. Тодоровић бира што изразитију реч без обзира на њено порекло, довлачи је са села, извлачи из кафане, узима са улице. У цигло једном његовом подлиску читамо, да је напредњачки „партијски нимбус“ „обшисовао“ и „избледио као права цигерњача“; да је владин ауторитет „као сваки други калпузан“ још једино згодан „да се обеси каквом мачку о реп“; да су напредњачки полицајци „кабадахије“, „потуљене и подмукле муле“, „дебелоглаве халабуке“; да је извесни напредњачки посланик „сав изгужван и уковрџљан као да је цела његова прошлост играла њиме шоркапе“; да наш Устав има „доста струга за неодговорне министре“, али да је опет опасно „протињати се кроз њих, јер народ може љушнути чатал и пригњавити свакога који се провлачи“ итд. — Његова је аргументација управљена увек противу личности, више увредљива него разложна. У правом смислу речи, он не дискутује напредњачку политику: чланци у којима се противу

ње износе разлози, пишу други сарадници „Самоуправе“; његова се улога састоји у томе да напредњачке политичаре нападне лично, да их наружи и исмеје. Он њима „игра шоркапе“, као што би он то својим елегантним језиком рекао.

Колико је овај Тодоровићев манир био, у своје време, нешто необично, смело, саблажњиво, види се по томе што је прве пробе свог манира Тодоровић дао у подлисцима „Самоуправе“, а не у њеним уводним чланцима. Да би му се више могло гледати кроз прсте, он је узимао слободну фељтонистичку форму, писао подлиске који су били мале политичке хумореске, и у којима се већ због тога није морало строго пазити шта ће се и како рећи. Тек постепено, што се публика већма навикавала на његове подлиске, Тодоровић је њихов специални стил преносио и у уводне чланке, пишући чланке који су били разуздани као и његови подлисци; који су, као и његови подлисци, били више занимљиви него убедљиви, и који су чинили утисак не фактима и разлозима него дрскошћу личних напада и сировом снагом израза. Да ли је и колико у свему томе било правог књижевног дара? Тодоровић је, без сумње, добро знао сељачки говор, као и овај специални говор који свакодневно постаје на сокаку и кафани; он је осећао колико се благо сваковрсних погрда крије у том језику који се развија сасвим слободно, без обзира на друштвене обзире, — и он је одатле сигурном руком извлачио речи које су тукле јаче ма од каквог разлога. За тим, он је показивао известно обиље у сликама и упоређењима; могао стално писати метафоричним стилом. Његове су слике и упоређења, понајчешће, јефтине, често отрцане, али међу њима има и таквих које су одиста неочекиване, комично прикладне, до неучтивости изразите, — и те онда искупљују оне друге. Најзад, он је умео те своје слике и упоређења да развија, да из њих испреда читаве алегорије. Његови најбољи подлисци нису ништа друго него мале алегоричне приповетке, испричане овда онда као пишчеви снови

(један од тих снова интересантан је због тога што је ту Тимочка Буна и долазак Николе Христића на Владу претсказан неколико месеци раније; морфиоман Тодоровић изгледа да је био по мало и видовит). Данашњем читаоцу неминовно се намеће упоређење између Тодоровића и Радоја Домановића, који је, такође, писао политичке алегорије. Пишући у црним данима радикалне странке, Домановић је суморнији и огорченији од Тодоровића, који је писао у доба њених првих победа, с неограниченом вером у њену будућност, и који је стога пре распуштен и уочљив него озлојеђен и пакостан. Домановић очито нагиње сатири; Тодоровић, напротив, нагиње хумористи и буфонерији. Али главна разлика између њих двојице то је разлика по таленту. Домановић склапа праве приповетке, које се од обичних приповедака разликују само тиме што имају два значења, једно обично а друго пренесено; у својим добрим тренуцима он опомиње на Свифта, чије се приче могу читати и онда кад им се не зна пренесено значење. Тодаровићеви подлисци пак немају довољно приповедачког елемента; њихова је сва драж у алузијама, и ко те алузије не осећа, за њега ни ти подлисци не могу имати интереса.

Према старом доктринарском чланку Тодоровићеви су чланци и подлисци истовремено и напредак иназадак; напредак, јер су популарније и занимљивије писани; назадак, јер је у њима мање озбиљности, достојанства и разлога. Поред свих својих мана стари доктринарски чланак спада у озбиљну политичку књижевност; Тодоровићеви подлисци и чланци, поред свих својих књижевних украса, не могу се друкчије карактерисати него као једна врста фантастичне кронике. Стари доктринарски чланак јавио се као последица строгих закона о штампи. У страху од полиције, новинари су мерили сваку реч, писали мирно и учтиво, критиковали владу обазриво и разложно. Али све се то мења после доласка напредњака на владу: напредњаци дају одмах (марта 1881) слободну штампу; са слободном штампом постаје могућан један лакши, без-

обзирнији тон у новинарству, постају могућне непосредније, оштрије критике на Владу; чак и лични напади постају могућни. Тодоровић је један од првих осетио шта све један нескрупулозан новинар може себи допустити под слободном штампом. Брже и одлучније него мако други, он је прекинуо с дотадашњим обзирима и манирима новинарским, и почео да се бори засуканих рукава. То ће, по свој прилици, бити и његов значај у историји нашег новинарства.

Данас, мање више све новине пишу по Тодоровићевом рецепту, с том разликом само што се сада личне грдње казују још непосредније, без његових метафора и алегорија. Али, почетком осамдесетих година, његов начин писања био је једна пикантна новина. Његови подлисци и чланци начинили су од „Самоуправе“ највећма читан политички лист; неке од његових подлистака људи тога доба памте још и данас. Тодоровић је привлачио општу пажњу као новинар који се бори новим оружјем, хитријим и оштријим но што је било старо. Од тадашњих радикалних вођа ниједан други није толико интересовао публику. Сем Тодоровића радикали нису имали новинара на гласу: Јован Ђаја и Стојан Протић излазе на глас тек доцније, после Тимочке Буне. Међу радикалним посланицима ниједан није као говорник био то што Тодоровић као новинар; вођ странке, Никола Пашић био је онда речит управо толико колико и сада; поред њега, на радикалној левици, седели су махом сељачки посланици, од којих су неки (нарочито Ранко Тајсић) говорили доста добро, али од којих је и најбољи био још врло далеко од парламентарног беседништва. Неминовно, пажња публике остала је усредсређена на Пери Тодоровићу, као на једином човеку од дара кога је радикална странка могла да покаже.

....Он је ишао београдским улицама уздигнуте главе, окружен гимназистима којима је давао лекције из францускога језика, и које је већ врбовао у радикалну странку. Дошавши скоро из Париза, он је јако пазио на своју

спољашњост. Увек у цилиндру и рукавицама, са цвикером и, како се причало, с врло високим штиклама, он је пре изгледао један стран дописник него „отачанствени“ новинар. Његово бледуњаво лице, ужагрен поглед, сенсуалне усне, меснате и јако црвене; коса и брада угљено црна, бујна и кудрава, — све то скупа чинило је утисак једне мушке лутке, набељене, нарумењене, накудроване. У опште, у целом његовом држању и кретању било је нечег мекушног, гиздавог, кађиперског, — и нико не би био рекао да је тај мазни лепушкасти господичић први заставник „народно радикалне странке.“

Слободан Јовановић.

(наставиће се).

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.[1]

Мишљења великих људи о жени по правилу су и занимљива и поучна. Пре свега, велики људи имају у опште јаснији поглед на свет но обични људи: што је за обична човека и сувише сложено и замршено, за њих је, често, просто и јасно; што обични људи виде после дугог посматрања, они уоче на први поглед. Природно је, према томе, да је и жена за њих лакши и простији проблем, или ако не то, а оно бар проблем чије тешкоће они виде јасније и одређеније но други. Поред те јасности и одређености погледа која их одликује од осталог света, велики људи имају још и једно друго преимућство кад је у питању жена. Они, на име, могу жену посматрати чешће и из веће близине но остали људи. Жени обично импонује свака особина која човека чини великим и знатним. Била та особина песнички дар или јунаштво, државничка способност или нарочита способност за науку и уметност, она жену готово увек привлачи, жена воли и цени познанство са истакнутим човеком, њој годи његова пажња и његова близина, и баш с тога знатни људи и могу не само лако и често посматрати жену, већ су у стању да своја посматрања и чешће провере. Те две ствари дакле, јасан поглед на свет у опште и већа могућност за блиско познавање жена, чине да свако мишљење о женама које долази од истински великих људи заслужује сваку пажњу.

[1] Писац је о истој теми држао предавање у Колу Српских Сестара, 18 марта 1907 године.

Код Гетеа, који заузима једно од најугледнијих места у светској књижевности, а несумњиво најугледније место у немачкој књижевности, долазе поред тих особина, више или мање заједничких свима великим људима, још и друга преимућства која чине да је његово представљање и изношење жена од нарочитог интереса. Поред великог дара који га је учинио славним човеком у правом смислу речи у доба кад му је било тек двадесет и пет година, и који би сам био довољан да симпатија женског света буду на његовој страни, Гете има још неколико истакнутих особина које су те симпатије могле само појачати.

Он је, пре свега, до своје дубоке старости угледна, импозантна појава, „леп човек“ како би се то рекло обичним језиком. Поред многих слика и кипова који представљају песника и на којима се то јасно види, интересантни су у том погледу и многобројни искази савременика, међу којима се нарочито истиче одушевљен опис Хајнеов у првој књизи „Романтичке Школе“. „Склад између личности и генија какав захтевамо код изванредних људи, налазио се потпуно код Гетеа. Његова спољашња појава била је онако исто значајна као и реч која је живела у његовим списима; и његов је стас био хармоничан, јасан, весео, племенито одмерен, те се на њему могла проучавати грчка уметност као на каквом уметничком делу класичне старине... Очи су му биле мирне као у каквога бога. У опште је одлика богова да им је поглед сталан и да им очи не лутају несигурно тамо амо... Ту су особину имале и очи Наполеонове. С тога сам ја уверен да је он био бог. Гетеово око је остало онако исто божанско у његовој дубокој старости као што је било у младости. Време му је, истина, могло покрити главу снегом, али је није могло савити. Он ју је увек носио поносито и високо, и кад је говорио, растао је све више и више, а кад би пружио руку, изгледало је као да прстом може прописати звездама на небу пут којим би требало да иду...“ — Екерман уверава да је Гете остао леп чак и пошто је издахнуо. Пошто је подробно описао како је изгледало

мртво тело Гетеово, он додаје: „Преда мном је лежао савршен човек у својој великој лепоти...“

Даље је од значаја да је Гете увек показивао нарочиту нежност за женски свет и да је тако исто стајао добро код жена у опште, без обзира на њихов положај у друштву и доба старости. Није без интереса факат да се мати вајмарског херцога Карла Августа свесрдно заузима да Гете постане министар у Вајмару и да је њена непосредна заслуга што је он то одиста и постао у својој двадесет седмој години. Али је за његов однос према женама у опште нарочито карактеристичан његов положај у скромној породици Шток, с којом је општио за време свога ђаковања у Лајпцигу. Гете је, као и увек према деци, пажљив и нежан према двема малим девојчицама те породице, а у накнаду за ту нежност њихова мајка чешља понекад његову умршену и густу косу. Кад се има на уму да је Гете у то време већ давно био изишао из доба детињства, онда се само из овога једног примера може видети какав је био његов однос према женама. Још је у овом случају тешко рећи да ли је за Гетеа више карактеристично што изазива милошту такве врсте или што је прима у доба кад је о своме песничком дару већ несумњиво имао лепо мишљење. Али о његовом положају према женама у опште има и других извештаја. Тако из доба његовог бављења у Вецлару, које пада на неколико месеци после положеног завршног испита. Кестнер, вереник Шарлоте Буф, толико познате због Лоте у „Вертеру“, пише о њему да „за женски пол има врло много поштовања“ и да добро стоји код жена. Гетеу је у то доба било двадесет и три године. Девет година доцније вели сам Гете у једном своме писму Шарлоти фон Штајн: „Ја сам био и остајем љубимац жена“, потврђујући на тај начин и све раније извештаје, и показујући у исти мах да се његов положај код жена није изменио ни после тридесете године.

Поред те пажње и нежности према лепом полу у опште и симпатија које код њега ужива, има Гете још и једну

другу особину која му даје могућности да жену позна и с њене најинтимније стране: он се наиме заљубљује и често и страсно, и обично наилази на одзив. Не рачунајући омање љубави које су прошле без дубљег трага у његовој поезији, имена десет жена везана су трајно и за његов живот и великим делом и за његове књижевне производе. Карактеристично је за Гетеа да прва од тих крупнијих љубави пада већ у доба кад му је било четрнаест година, и да није без бурних доживљаја и јачих последица. У својој књизи „Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit", у којој износи свој живот до одласка у Вајмар и однос својих доживљаја и стварности у опште према ономе што је изнео у својим књижевним делима до своје двадесет шесте године, посвећује Гете историји овога свог романа читаву пету главу. Да би се разумело колики значај тиме придаје својој првој љубави, треба имати на уму да је он овај део свога животописа написао готово читавих педесет година доцније. Али је за Гетеа као љубавника много карактеристичнија његова последња дубља љубав. Она достиже врхунац у доба кад је имао равно седамдесет и четири године, и узима невероватне размере. Деветнаестогодишња Улрика фон Левецов је својом младошћу и отвореношћу, својим плавим очима и мрком косом толико освојила песника да он, и поред своје дубоке старости, не само игра с њом као младић, већ најозбиљније помишља и на женидбу, и долази због тога у озбиљан сукоб са својим сином. Што до женидбе није дошло није међутим заслуга ни Гетеовог сина нити самога Гетеа, јер је вајмарски херцог најзад ипак у његово име просио Улрику, већ је заслуга младе девојке, која је, осећајући сву неприродност таквога брака, оставила на страну сва ретка преимућства прослављеног песника и дала неповољан одговор. У току од шездесет година што су протекле између прве и последње љубави долазе још осам других, од којих је свака занимљива и значајна на свој начин: Кетхен Шенкопф, Фридерика Брион, Шарлота Буф, Лили Шенеман, Шарлота фон Штајн, Христијана Вулпиус, Мина Херцлиб

и Маријана Вилемер јесу имена која су нераздвојно везана не само за Гетеов живот, већ и за Гетеову поезију, па према томе и за немачку књижевност. Готово све те жене нису само инспирисале Гетеа за ову или ону песму, већ су позајмиле многе своје особине јунакињама у његовим драмама и романима. Позната је ствар да је Гете не само у своје романе, већ и у своје драме уносио више својих доживљаја но можда икоји други песник; ако и јесте ван сумње претерано идентификовати поједине личности у његовим књижевним делима са личностима из његова живота, ипак се готово код сваке важније јунакиње његових романа и драма могу лако одредити црте које су узете од личности његовог личног романа, као што се врло често и развој и ток догађаја у њима могу објаснити опет само његовим личним романом. — Даље треба поменути да је Гете у већини и овде наведених и других непоменутих случајева имао обилато прилике да види како изгледа жена кад воли, докле може ићи у својој љубави и шта је све у стању из љубави, јер је, као што сам већ поменуо, његова љубав обично налазила одзива. Осим тога вреди истаћи да је Гете с те стране моеао познати жене из разних друштвених редова: Катарина Шенкопф је кћи једног лајпцишког винара и крчмара, Фридерика Брион кћи сеоског свештеника, Шарлота Буф кћи паланачког чиновника, Лили Шенеман кћи богатог банкара франкфуртског; Шарлота фон Штајн је дворска дама у Вајмару, а Христијана Вулпиус, његова доцнија жена, сирота радница у фабрици за прављење вештачког цвећа. Није, даље, без интереса да су Кетхен Шенкопф, Фридерика и Лили девојке које су с правом могле очекивати да ће се једног дана удати за Гетеа — са Лили Шенеман је било дошло и до формалне веридбе — да је Шарлота Буф већ имала вереника кад се Гете заљубио у њу, и да је седам година старија Шарлота фон Штајн у време своје љубави с Гетеом била удата и имала деце. — Није овде место улазити у суштину свих тих односа и показивати колико су они били оправдани а колико нису.

Гете је због своје моралне слабости у том погледу довољно осуђиван и за живота и после смрти, и ту га је збиља лако осуђивати; само треба при том имати на уму да су понекад читава дела или најлепша места у њима — да о песмама и не говоримо — постала само с тога што му је било потребно да да̂ одушке својој грижи савести због неверства, и о̀све̑ти̑ своје напуштене драгане бар у поезији кад им не може дати задовољења у животу. Позната је ствар да за трагичан свршетак неверних љубавника у његовим ранијим драмама: Вајслингена (у „Гецу од Берлихингена“), Клавига, Фернанда (у „Стели“) треба тражити објашњење у тој грижи савести због свога неверства и потреби да себе казни на који било начин. На овоме је месту од интереса само то да је Гете добро познавао и жену у њеној љубави.

Али тако исто треба поменути да је Гете добро познао и жену као мајку, и то с најбоље стране. За то му је обилато дала прилике његова мајка Катарина Јелисавета Гете. Удата врло млада, од седамнаест година, за човека који је за двадесет и једну годину старији од ње и који јој је сушта супротност и по нарави и по навикама, она сву своју милошту преноси на свога првенца Волфганга. Многе тешке часове учења које синчић проводи са вазда озбиљним и строгим оцем заслађује увек весела мајка разним лепим бајкама, наученим и измишљеним, ужива што је он за време причања гута својим крупним црним очима и нарочито се радује кад је прекине у причању да нагађа свршетак. Она кроз цео свој дуги живот спада у највеће обожаваоце свога сина, никад јој не пада на ум да захтева од њега макакве жртве, проводи усамљена своју старост у Франкфурту, и пресрећна је кад и он понекад дође тамо да проведе с њом који дан.

Тако исто је Гете имао прилике да још у родитељској кући позна с најбоље стране и жену као сестру. Од петоро деце која су после њега дошла на свет помрла су врло рано сва осим сестре Корнелије, која је само годину дана била млађа од њега. Та му је

сестра била једини друг и у учењу и у игри, она је једина делила с њим и све непријатности које су долазиле од педантности очеве и сва задовољства која су долазила од нежности и доброте материне. Она је, осим тога, показивала врло много љубави према своме брату и у доцнијим годинама. Кад се Гете после трогодишњег бављења у Лајпцигу вратио кући озбиљно оболео — и то оболео више због неуредног живота но због претераног учења и рада — Корнелија се заједно с мајком не одмиче од његове постеље. Али је Гетеу ова једина сестра, која му је иначе била сушта супротност готово по свима својим особинама, морала бити веома мила и из једног другог разлога. Она се, наиме, врло живо интересовала и за његов књижевни рад, и у њој је Гете све до њене удаје имао не само пажљивог слушаоца, већ и слушаоца који га је потпуно разумевао, а понекад још и подстицао на рад. Познато је нарочито њено учешће у стварању „Геца од Берлихингена“. Одушевљен личношћу Гецовом, млади Гете је решен да драматише његову историју, говори непрестано својој сестри о тој својој намери, али се задовољава тиме да све сврши само у својој глави и декламује Корнелији читаве сцене из тако замишљеног комада. Она га међутим моли да тако састављене прве сцене стави на хартију, и кад јој он учини по молби, она му веома хвали тај написани почетак, али знајући како јој се брат лако и одушеви и расхлади, она у исти мах намерно изрази своју сумњу да ће он истрајати и свршити комад. То Гетеа, коме је тада било тек двадесет и две године, толико раздражи да за шест недеља сврши своју прву трагедију и у исти мах свој први комад од трајне вредности. — Гете је дакле био срећан да поред матере којој је у васпитању био главни принцип љубав према деци има још и незнатно млађу сестру која га воли и разуме.

Могло би се, према свему што је довде наведено о Гетеу, лако поверовати да ће његово мишљење о женама бити и сувише оптимистичко. Лепо примљен и

радо виђен у женским круговима, срећан готово у свакој својој љубави — бар у колико обично наилази на одзив — срећан, најзад, с матером и сестром, Гете би, сасвим природно, могао бити склон да жене види у лепшој боји но што оне то заслужују. Само је он имао довољно прилике да их позна и с друге стране. Пре свега у Лајпцигу. Ту је Гете, као универзитетски грађанин, имао први пут прилике да живи самостално и креће се слободније, без строге очеве контроле, и он се том приликом обилато користи: нарочито у друштву са својим знатно старијим пријатељем Беришем, који се бавио у Лајпцигу као васпитач једнога младог грофа. Бериш није без добрих особина и нарочито својом усменом критиком повољно утиче на младога Гетеа као песника; али он има у исти мах и ту слабу страну да одржава разгранате везе са девојкама сумњива гласа, увлачи у та познанства и Гетеа, и овај му је нарочито обавезан за успех код једне од њих. Да је међутим Бериш прелазио меру, види се не само из описа његовог понашања, већ нарочито по томе што је наскоро игубио своје место васпитача и морао напустити Лајпциг. А да је Гете, који се ни иначе није одвајао од њега, био и у опхођењу с тим девојкама његов нераздвојан друг, излази већ из тога што је отац младога грофа коме је Бериш био васпитач сматрао за потребно забранити његовом следбенику да се дружи са „опасним студентом“ Гетеом; али се то још боље види из Гетеових писама Беришу која показују да је он одиста био, како се сам изражава, „најбољи и најмарљивији“ Беришев „ђак“.

Гете је дакле још као ђак у Лајпцигу имао довољно прилике да ближе позна и жене о којима се у његовим биографијама говори мало или ни мало. Други је случај у Штрасбургу. Видели смо већ да се Гете после трогодишњег бављења у Лајпцигу вратио у Франкфурт озбиљно болестан. Пошто је после дугог боловања у родитељској кући оздравио и ојачао, он по очевој жељи одлази у Штрасбург да тамо заврши студије, и како му је

повраћено здравље повратило вољу и да живи и да ради, он се својски предаје и послу и уживању. Та пробуђена потреба за јачим животом и уживањем савладала је у њему и негдашњу одвратност према игрању. Он сад неуморно игра, али не одмах у салонима и са отменим дамама, већ у предграђима и са — слушкињама. Да се живахни и весели Гете умео прилагодити тој чудној средини, не треба нарочито доказивати, као што је извесно и то да му том приликом нису измакле ни карактерне црте његових дама. — Да поменем, најзад, још један случај из времена његовог бављења у Италији, а нарочито другог бављења у Риму. Као што је животни нагон избио мало јаче у Лајпцигу после стеге у очевој кући, и у Штрасбургу после дугог боловања, тако исто избија код њега животна снага свом силином у Италији, после дуге неприродне везе са знатно старијом и слабуњавом Шарлотом фон Штајн. Он за време свог другог бављења у Риму не бира много задовољства, а нарочито не пази с каквим се женама проводи и како се проводи. — Не треба међутим сматрати да су ова три случаја усамљена и да Гете није имао прилике да и иначе позна жене с горе стране. Они се само јаче истичу у његовом животу и више осећају у његовој поезији од других случајева. Као што је познанство и дружење с Беришем оставило, између осталога, видна трага у „Фаусту“, а нарочито у циничним Мефистофеловим погледима на жену — довољно је сетити се само његовог познатога савета ђаку о томе како као лекар треба да поступа са женама — тако су и доцније искуства из Штрасбурга и нарочито доживљаји у Риму оставили видна трага у некојим женским типовима његових дела.

Гете је дакле имао прилике да позна жену и с најбоље и с најгоре стране, имао је прилике да је позна у свима њеним односима, и уз то је познавао жене свих друштвених редова. Већ би само то познавање могло довољно објаснити зашто су његови женски типови обично срећно изабрати и добро погођени; али треба поменути

да уз то познавање долази још једна околност: Гете је и сам добрим делом женска природа. Он је и сувише попустљив према захтевима свога срца, допушта да прилике управљају њиме уместо да он управља приликама, и сувише је променљивог расположења, а нарочито врло лако плаче, и то и од радости и од жалости. Занимљиво је загледати с те стране јунаке у његовим драмама и романима, а нарочито онда кад им он позајмљује своје црте или сувише јасно одаје да је на њиховој страни. Већина од њих има обично врло мало мушког. Довољно је сетити се само Вајслингена у „Гецу од Берлихингена“, Клавига, Фернанда (из „Стеле“), Вертера и Едуарда (из романа „Die Wahlverwandtschaften“), који се не само не одликују мушкошћу, већ су, више или мање, оличене слаботиње. Карактеристично је уз то за Гетеа да тројица од њих: Вертер, Фернандо и Едуард завршују свој живот самоубиством. Али би се овоме можда могао учинити приговор да је Гете у свима њима намерно износио мекушце и да то још не значи да му другачији типови не би испали за руком. Пре свега, такав одговор не би много значио. Јер кад један песник за јунаке својих романа и драма узима у тако великој мери мекушце и слаботиње, позајмљујући им уз то несумњиво многе своје особине, онда је то за њега и његову природу довољно карактеристично. Само се овде не мора застати једино на томе. Код Гетеа ни јунаци у ужем смислу речи, јунаци према његовој замисли или према своме положају у историји, нису без извесне сентименталности. Гец од Берлихингена „са гвозденом руком“, који је кроз цео комад прави витез, готов да увек с мачем у руци устане у одбрану слабих и потиштених, који не преза ни од какве опасности кад је у питању дата реч или угрожена правда, показује стално извесну нежност и доброћудност које се слабо слажу са његовом јуначком природом и његовим начином живота. Нарочито је у овом погледу карактеристичан његов свршетак. Гец пред смрт постаје несумњиво сентименталан и узвикује као какав песник: „Све-

могући Боже! Како је лепо под твојим небом! Како слободно! — Дрвеће тера пупољке и цео се свет нада. Збогом, мили моји! Мој је корен одсечен, моја се снага клони гробу". Не мање је у том погледу интересантан и Егмонт који, како сам каже, „олако узима ствари и брзо живи", не показујући уз то ни мало мушке активности у врло одсудном тренутку, ма да по Гетеовим намерама очевидно треба да је „велики Егмонт", личност импозантна по чисто мушким особинама. — Али колигокод женска страна у Гетеовом карактеру смета његовим јунацима, толико је добро дошла његовим женским типовима, и ми ћемо код појединих од њих имати прилике да видимо како се понека њихова црта само тако може и разумети.

М. Тривунац.

(наставиће се.)

ЕВОЛУЦИЈА ТЕНОВЕ ДОКТРИНЕ.

Моја је намера најпре била да у великим потезима обележим опште тежње у еволуцији Тенове књижевне доктрине; али сам, у току рада, опазио да еволуцију његових књижевних идеја није могућно одвојити од еволуције његових општих идеја, и стога сам био принуђен да проучавање књижевне еволуције проширим тим што ћу се увек обазирати на порекло и природу општих филозофских начела која су овом еволуцијом управљала. Није потребно рећи да ја немам претензију да математички строго прецизирам ове утицаје и изведем ову поделу: један филозоф утиче на другога не појединачном мишљу или фразом него општим духом своје филозофије, тако да је овде материално констатовање сличности ствар немогућна; с друге стране опет, ове се сукцесивне фазе тако мешају, продиру, развијају једна из друге, да су групе у које је ова подела изведена, силом самих ствари, често међусобно проткане. Дешава се тако да се у самом почетку може наћи наговештај онога што ће доцније образовати закон. Али је природно да ћемо ми овде о тим спорадичним наговештајима доцнијих закона водити рачуна тек онда кад они престану бити слутње и постану главна тежња Тенове мисли.

Скоро сви они који су се до данас бавили Теном (Бурже, Моно, Бутми, Сорел, између осталих) приметили су да је он још у младости, ђаком, између 1848 и 1853, утврдио план своје доктрине, и да га доцније више није

мењао. Међутим, то мени не изгледа сасвим тачно, и ја ћу покушати да то докажем.

Ја код Тена видим еволуцију од *Тита Ливија* до *Философије уметности*: тежњу да се ослободи од рационализма и све већи напор да помири природне науке са моралним наукама. Тако, док он у почетку види у човеку само један духовни аутомат, он ће доцније у њему видети инсекта, челу, коју треба „сецирати“.

И ја држим још, да се у тој еволуцији могу разликовати три разна слоја, који су се слагали један на други, не проничући се.

Потребно је да одмах кажем да ће овде бити реч нарочито о Теновој доктрини онаквој како је он изложио у својим Предговорима, а не онаквој како је примењивао у својим књигама. Јер, у овом другом погледу, узгред буди речено, њене су мене биле друкчије и сасвим произвољне: ако се не може рећи да је Тен икад напуштао своје сталне преокупације, било да је проучавао индивидуе, било народе, може се констатовати да је у том свом проучавању давао више места једанпут раси *(Историја Енглеске Књижевности)*, други пут средини *(Философија уметности)*, или нај зад моменту *(Порекло данашње Француске)*. Али се исто тако може констатовати да ни у ком случају он није напуштао своје основне процедуре: само, кад се бавио проучавањем индивидуа, он је ишао за тим да открије главну особину једнога човека, да би после из ње извео све остале, док је у другом случају, кад се бавио проучавањем народа, у општем карактеру једне књижевности или уметности откривао инстинкте расе која их је створила, — готов ипак, кад му се прилика укаже, да и овде једном његовом особином објасни целог човека, не покушавајући чак да ту особину протумачи као производ првобитних узрока расе и средине.

Али вратимо се предмету: теорији Теновој онакој како је изложена у Предговорима.

У крајњем случају, могло би се рећи, као што смо већ напоменули, да је Тен слутио своје доктрине још у

почетку (в. 1° његове забелешке о *Општим идејама о историји*, 1850: „Задатак је историји да нађе законе или опште чињенице; њена је помоћница психологија...“ „Додајте уз то физиолошке и климатолошке узроке. Син зависи од оца и климе“ [1]; 2° његову расправу *О људској судбини*, марта 1848, где он вели да је, после читања *Цивилизације у Европи* од Гизоа „почео да тражи опште законе у историји“ [2]; 3° ово место из једног писма Прево-Парадолу у коме каже да се сада бави тиме „да од историје створи науку, дајући јој, као органском свету, њену анатомију и физиологију“ [3]). Али то су све несистематисана опажања, која се у овоме стању, стању клијања, налазе скоро свуда у овој епоси, и раније (Госпођа де Стал, Стендал: Гизо, Тиери: Вилмен, Сент-Бев). Она само показују да Тенова доктрина није, као какво откровење, синула једнога јутра у његовој глави, већ да јој је требало времена да се развије и прецизира. Али ако је баш Тен дао своје име овој доктрини, то није због ових слутњи и наговештавања, већ због тога што их је координирао систематисао и прецизирао.

Пређимо дакле на прве јасне и прецизне манифестације коордониране доктрине.

Основна идеја Тенове критике јесте идеја о *јединству групе*, било да је реч о индивидуама, било о епохама, било о народима и расама. Та се његова идеја јавља први пут у сасвим одређеној форми у *Титу Ливију*, у облику „главне способности“ (faculté maitresse): то је њена прва фаза. Она ће се, доцније, развијати и ширити све више и више, приближујући се природним наукама: тако ћемо, најпре, имати узајамну зависност елемената који сачињавају поједине епохе и историјске моменте (*Огледи из историје и критике*, Предговор I издања); потом ћемо наићи на проучавање узрокâ и законâ људских производа,

[1] *Преписка*, I, стр. 179.

[2] *Преписка*, I, стр. 22.

[3] *Преписка*, I, стр. 274, писмо од 20 јуна 1852.

у теорији о трима првобитним силама: раси, средини и моменту *(Увод у Историју Енглеске Књижевности)*: и најзад ћемо се срести са чистом методом природних наука (Предговор другом издању *Огледа*).[1]

Али да пропратимо изближе ову еволуцију.

Тит Ливије је литерарна примена Спинозине методе: за Тена је овде главна ствар „да нађе једну карактеристичну и преоблађујућу црту из које се геометријски може извести све",[2] једном речи, да нађе *формулу ствари*. То, дакле, није више само „главна способност", то је, још, способност која ствара све, која садржи све, као што једна геометриска формула садржи целу криву линију чији је она закон. „Главна способност" дакле за Тена овде није ништа друго до оно што Спиноза зове „есенцијом", то јест првобитна особина која објашњава изведене особине, јер их садржи, и коју је довољно изразити па да њоме у исти мах буде изражена цела ствар.

Спинозин је утицај, још, уверење које је Тен у то доба имао, да постоји једна апсолутна, геометриска наука, у којој је све међусобно повезано, и у којој би владао „један закон који објашњава и доводи у везу све радње и све мисли људскога рода" *(Тит Ливије*, стр. 355).

Спинозин је утицај, тако исто, тврђење које читамо у *Титу Ливију*, да „чим уочи његову основну снагу, човек може реконструисати једнога писца чистим резоновањем, не рашчлањујући његова дела". Другим речима то значи, да логика ствари одговара логици духа, да стварност није ништа друго до логика на делу, и да је сама мисао довољна да је реконструише, — а то је суштина Спинозине доктрине, као што је познато.

[1] У свом *Ла Фонтену*, по свом сопственом признању, поновљеном више пута, Тен је хтео да да̂ дефиницију лепога и његове законе, и ништа друго; а из његове *Преписке* види се да је његово схватање лепога, у то доба, било скоро импресионистично, и да је он онда био далеко од тога да књижевност цени према томе колико је она израз друштва *(Преписка*, II свеска, стр. 44, 71 и 72).

[2] *Преписка*, II свеска, стр. 7.

У осталом, Тен је то изреком признао, у једном писму из своје младости[1]: „Постоји једна метода много виша, много јаснија, много поузданија него обична метода којом нам замарају уши од првих часова из философије, то је метода Спинозина“.

Па не само у приватној преписци, већ и у свом предговору *Тита Ливија*, он се, тако исто, изреком позива на Спинозу: „Човек, вели Спиноза, у природи није као царство у царству, већ као један део у целини, и покрети духовног аутомата, какав је наше биће, уређени су онако исто као и покрети у материалном свету у коме се оно налази... Човек није ништа друго до машина са предвиђеним покретима“.

Али, Тен није остао при Спинози; бар, други су утицаји дошли за његовим: најпре Хегелов, који се нарочито види у другој фази Тенове доктрине, наиме у његовој теорији о узајамној зависности састојака једне цивилизације и о сталној еволуцији књижевности и свих ствари (Предговор првом издању *Огледа)*.

У овој другој фази, Тен је још увек рационалист и апстрактан: он неће да описује, он хоће само да философира, по сопственим речима. „Да би се познао човек, вели он, није довољно нагомилавати опажања о њему, него треба открити његову основну снагу“. Познати, дакле, један предмет, за Тена, значи открити његов узрок, који једини интересује философа.

Ова је друга фаза Тенове доктрине најпре у идеји да су „сви делови једне групе солидарни и комплементни међу собом, тако да сваки од њих претпоставља остале“. Она је, затим, у идеји о сталној еволуцији, то јест да су „осећања и лепоте свакога века производ њему својствених околности, и да дух људски тече тако са догађајима као река“.

Ако се не варам, то није ништа друго до Хегелова мисао да „сваки народ, свака цивилизација, сваки пе-

[1] *Преписка,* I свеска, стр. 48, писмо од 22 фебруара 1849.

риод, има своју идеју, то јест своју главну црту од које проистичу све остале, тако да се философија, религија, уметности и нарави, сви изрази мисли и делања људских, могу извести из какве основне и првобитне особине, из које све потиче и у коју се све стиче," и, тако исто, да су „философије и књижевности, схватања и осећања, неизбежне последице једнога духовног стања, које их, ишчезавајући, односи са собом".

Овде, дакле, Тен напушта Спинозу, који у свету види само систем механичких закона; јер Тен у законима не гледа више апстрактне формуле као Спиноза, него „као неке живе снаге у самим стварима, свуда присутне, увек активне, права божанства човечанског света, која испод себе пружају руку другим силама, владаркама материје, као што су оне саме владарке духа, да све скупа образују невидљиво коло о коме говоре стари песници, које кружи кроза ствари и које заталасава целу васиону." Још једном, зар у овој визији Теновој не треба видети Хегелову доктрину о органскоме јединству света који оживљују и крећу унутрашње и живе силе?

Али се Тен не зауставља на том, већ иде даље. Он напушта апстрактне конструкције духа Спинозе и Хегела и приближује се реалним фактима, на којима почивају природне науке. Он најпре констатује само додирне тачке између историских и моралних наука с једне стране, и природних, с друге, а завршава тим што их изједначује, у Предговору *Огледа* од 1866 и у делу *О интелигенцији* (глава III, књ. IV).

То је трећа фаза његове доктрине, и у њој треба видети нарочито утицај природних наука, пошто је његов пут овде супротан путу којим је ишао Хегел, јер док је код Хегела физички свет остварење идеје, код Тена је морални свет наставак физичкога.

Пошто је, дакле, у прве две фазе, утврдио односе између историских догађаја, он нам, у *Уводу у Историју Енглеске Књижевности* даје узроке ових односа, њихову класификацију и њихове законе. Ми овде наилазимо први

пут прецизиране услове људскога развића, које је он свео на три првобитна узрока: *расу*, то јест наследни темпераменат, — делање изнутра; *средину*, то јест физичке и друштвене услове, — делање споља; *моменат*, то јест ступањ до кога је развиће доспело под утицајем прва два услова.

(Напомињемо узгред, не задржавајући се дуже, јер би нас то одвело ван нашег предмета, да ни сâм Тен није увек био начисто са овом својом поделом: тако, он је често бркао расу са народношћу, а његов се моменат да увек свести на средину).

Најзад, у Предговору *Огледа* од 1866, он је, у овом погледу, био још више прецизан и још више природњак, ако се тако може рећи. Однос између његове књижевне теорије и његове филозофије овде постаје очигледан: не разликујући више, у психологији, сензацију од идеје, нити спољашњи свет од унутрашњега, природно је што сматрао да је морални свет потчињен истим законима и истим начинима испитивања као и физички свет. И, на тај начин, оно изједначивање природних и моралних наука на које је Тену казао у *Уводу у Историју енглеске књижевности*, овде је потпуно изведено. „Изједначење историских и психолошких истраживања са истраживањима физиолошким и хемиским, вели он, то је мој предмет и моја главна идеја“.[1]

У времену између појаве *Историје енглеске књижевности* и овога Предговора, Тен је, у једном писму Хавеу, био већ учинио ово изједначење: „Историја није наука слична геометрији [не заборавимо да је она то била, док је Тен био под утицајем Спинозиним] него физиологији и геологији. Онако исто као што има сталних али немерљивих односа између органа и функција једнога бића, има и односа одређених али неизрачунљивих између појединих група факата који сачињавају друштвени и

[1] *Преписка*, II св., стр. 35. Cf. нарочито Предговор *Огледа* од 1866, стр. XXIV и XXV и XXX—XXXII.

морални живот... Те одређене односе, те опште везе, називам ја, са Монтескијем, законима; такво им се име даје и у зоологији и у ботаници".[1]

Ја завршујем еволуцију Тенове доктрине Предговором *Огледа* од 1866, јер ако се поведе реч о *Филозофији уметности* требало би ући у расправљање многих питања која излазе из обима овога чланка.

Напоменућу само да се, с наше тачке гледишта, Тен није мењао кад је, у *Филозофији уметности*, Дарвинову теорију доводио у везу са својом доктрином, и кад је од природних наука позајмљивао принцип о субординацији ознака. Међутим, његово се естетичко гледиште овде променило много, пошто он књижевну вредност једнога дела не цени више по његовој документарној, историјској важности; пошто у критику уводи идеју о добром, и пошто се својим схватањем лепога враћа скоро на Поетику Боаловљеву, — са чијом је осудом, као што је познато, почео своју критичарску каријеру.

Ток његове еволуције иде, дакле, од апстрактног ка реалном, од рационалног ка ономе што почива на искуству; али ни у једном тренутку своје еволуције, Тен није успео да створи један потпуно кохерентан систем, ма да он то није опажао.

Ако би се сада тражило објашњење како је Тен дошао до тога да свој првобитни спинозизам подмлади калемом природних наука, — и да то не опази, требало би се сетити времена и околности у којима се његова еволуција вршила (Ecole Normale, класично васпитање; потом Клод Бернар, Дарвин, општи напредак природних наука), и његова привидно логична духа, који се задовољио вештачком хомогеношћу створеног система. Али тиме бисмо ушли у други ред идеја

Урош Петровић.

[1] *Преписка,* II св., стр. 299—300; писмо од 29 априла 1864.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

„Енејида“ у српском преводу Г. Николе Вулића.[1]

Кад преводилац овог чувеног умотвора не би имао никакве друге заслуге, он има свакако ту заслугу, што је знао да одоли напасти неблагодарног превођења у стихове, и што је нашао за добро да нам *Енејиду* преведе у прозу. И, доиста, по мојем мишљењу, ни релативно најбољи стиховни превод не може никад да очува унутрашњи карактер и праву физиогномију страног пјесника, нити је у стању да у нама изазове оне исте умне представе, што би их изазвао оригинал. Вјешт стихотворац може да у једнаком размјеру сазда ритам и идеје дотичнога писца, али оно што сачињава боју, интимну музику, поетски стил једнога писца, све то мора да се добрим дијелом изгуби прелазећи из једнога у други стиховни језик. Чувена сколастичка ријеч *Duo quum faciunt idem, non est idem* налази, ако икада, у овом случају своје потпуно оправдање. Превод прозни нема друге амбиције него да очува, колико је могуће, опћу интонацију и да јасно прикаже пјесникове мисли: превод стиховни тежи, напротив, да нам репродукује и саму форму, хоће рећи: пјесничку одору изворних мисли; и у томе је највећа опасност за вјерност превођења.

[1] **Енејида** Публија Вергилија Марона, епски спев. С латинскога превео Dr. Н. Вулић. I. део. Београд, штампарија Д. Димитријевића. 1907. (Књига 110 Српске Књижевне Задруге).

Стога је, понављам, Г. Dr. Н. Вулић добро учинио, што је ту основну тешкоћу увидио, те свог автора превео у прозу.

Но и превођење у прозу има своје захтјеве. Према каквоћи дјела што се хоће да преведе, треба писац да удеси и свој списатељски алат; он треба, наиме, да у свој посао унесе ону стилистичку извјеџбаност, или боље виртоузност, што је захтјева ситуација. Преводити пјесничка дјела сухопарним и безбојним језиком и стилом једне научне расправе; не водити, при превођењу, никаква рачуна о рељеву и колориту, и имати пред очима само обрисе и контуре изворне периjодације; то је, дабогме, једна велика мана. У том случају — па се радило о Вергилију или Ариосту, о Сервантесу или Шекспиру — није претјерано казити, да ми те писце нећемо никада добро упознати, ако их будемо читали само у преводима.

Што се специјално тиче поезије латинске, њу је уопће, а Вергилијеву епску поезију напосе, врло мучно преводити; нарочито је тешко на туђи језик пренијети мајестетичност неких локуција и које и данас, након давне пропасти латинског свијета, свједоче о његовој сили и отмјености. Неке су Вергилијеве реченице, па и поједине ријечи, налик на четвртасте коцке, истесане из станца камена, које се не могу, у преводу, замијенити простим опекама. Напуштајући метафору, — рекло би се да је у том језику све мушко и грандиозно, и зато није доста да је преводилац вјешт латинском језику и синтакси, него је потребно да појединим ријечима и обртима зна схватити смисао и замашај, и да је свему томе кадар дати израза и рељева на свом рођеном језику. Да је српски преводилац имао прва својства, ја сам о томе потпуно увјерен; али да је сваки пут погодио право значење, не бих могао казати.

Прегледајући летимице ових првих шест пјевања Г. Вулићева превода и тражећи у њима она прослављена мјеста, која су сваком образованијем књижевнику позната, ја сам много чешће остајао разочаран, него ли сам прилике имао да се дивим његову преводу. У опће говорећи,

овај труд Г. Вулића изгледа ми прије као нека спомоћна књига за српске ученике, него ли као стилистичка у и умјетничка работа, која хоће да читаоца посвети у љепоте латинског оригинала. Тиме не кажем опет да нам је српски писац дао строго филологијску работу (да је то хтео, он би се друкчије подухватио и, свакојако, строже држао текста); али, тек, његов ми превод, кад га с оригиналом упоредим, на неким мјестима изгледа одвећ сух, геометричан, рекао бих готово, безизразан; читајући га, имам утисак као да гледам слику човјека, којега сам познавао жива, а сада преда мном стоји његов фантом, нека позната сјена, али без боје и живота.

Да о томе наведем један карактеристичан примјер.

Као што је познато Енеја, који је седам година лутао по морској пучини, крене се из Сицилије, гдје је оца свога изгубио, пут обала талијанских. Али пакосна Јунона, видећи га тако близу својој мети, нареди Еолу да разузда бијесне вјетрове, који ће подићи страшну олују и Енеју и другове му избацити на обалу жарке Африке. Вергилије је ту олују тако дивно описао, да је она за свагда остала у људском памћењу. За описом олује долази величајна слика о љутњи бога Нептуна који, ушавши у траг пакосном дјелу своје божанствене сестре, устаје из морских дубина и помаља мирну главу на водено површје:

> .... graviter commotus, et alto
> Prospiciens summa placidum caput extulit unda.

У овом је Вергилијевом стиху управо скулпторски саздана величанствена мирноћа воденог цара који, ма да је озлојеђен на самовољни поступак потчињених му валова, (које ће укротити једним циглим мигом), не хоће ипак да ода унутрашњег немира на свом боговском лицу. Сад, ма колико човјек био измирен с мишљу да пред собом има просту транзлатацију Вергилијева епа на чедну прозу једног још несталоженог језика, он опет зато не може да се задовољи овим сухим, непојетичним и, рекао бих готово, божанства недостојним ријечима српскога

превода: „То га (тј. Нептуна) *јако дарну* и он помоли своју мирну главу и из мора *погледа што се збива*“.

За колико је ступњева нижи *diapason* у српског преводиоца, видјеће се можда још боље по преводу гласовитог хексаметра:

Tantae molis erat Romanam condere gentem! —

којим ријечима пјесник, имајући на уму страшну одисеју тројанских бјегунаца, нагласује како је то огроман труд морао бити, да се удари темељ римској величини.

За чудо: Г. Вулић, ма да није имао да се бори ни са каквим стиховским тешкоћама, није опет нашао за умјесно да се малко прибере и тај класични узвик малко друкчије преведе, него ли са скроз баналном и мал те не ћифтанском фразом: „С таким је тешкоћама био скопчан (!) постанак римског народа!“

Али мјестимични недостаци Г. преводиоца не крећу се само у том правцу; он је понекад — и ако, додуше, много рјеђе — сужио замашај или чак измијенио и јасно значење Вергилијевих ријечи. Пошто сам то нагласио још у почетку, дужан сам да и о томе наведем по један примјер. А ти се примјери (што је такође чудновато) налазе у самом почетку Г. Вулићева превода. Већ у првим стиховима, тамо наиме гдје пјесник истиче како од тројанског јунака воде своје поријекло латинско племе, албански праоци и зидови високог Рима:

...genus unde Latinum,
Albanique patres atque altae moenia Romae;

што је Г. Вулић, доста ситно и нетачно, превео ријечима: „....одакле воде порекло латинско племе, преци из Албе, и *високи зидови* Рима“. Сувишно је доказивати, како се овдје придјев *altae* не може односити на зидове, него једино на високи (узвишени, величајни) Рим. Усвојити Г. преводиочеву интерпретацију, значило би један велики морални појам свести на ситну констатацију једног факта материјалног, а то заиста није могла бити намјера пјесникова.

Марко Цар.

(свршиће се)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Голгота“, драма у три чина, од Миливоја Предића. — „Од зла горем“, драма у три чина, од Роберта Брако.

С Предићевом „Голготом“ прилазимо с једним новим именом, једном надом више и једним искуством ближе друштвеној драми из наше средине, у којој се за последњих десетину година — до Јовановићевих „Наших синова“ и Предићеве „Голготе“ — није макло од Нушићевих двеју драма.

Под својим загонетним и симболичним насловом, „Голгота“ слика врло обичне догађаје, обичан живот данашњег Београда. Драма се развија у породици Алексићевих, у једној од оних многобројних београдских кућа у којима је често један прост материјалан преокрет судбоносан по сву будућност. Богати трговац Алексић умро је напрасно, погођен падом свога трговачког имена, и оставио за собом незбринуту породицу. Удовица Алексићка је већ у педесетим годинама, по природи слаба и малодушна, а сад после ове несреће, сломљена и изнурено, без снаге и без храбрости за нови живот. Син Жарко, до јуче најраспуснији јунак златне младежи београдске, сада чиновничић у једном новчаном заводу, потпуно је недорастао за нову ситуацију, у којој он није кадар ни помоћи породицу ни васпитати себе. Најхрабрија и најприбранија у несрећи нашла се кћи, Олга, која је јуначки понела крст свој и крст своје породице до суђене јој Голготе.

Комад почиње сценом између Г-ђе Алексићке и газда-Трајка Ташевића, новог сопственика куће Алекси-

ћеве. У опису писац му даје портрет овако: „Предузимач грађевина. Човек око 40 година. Зализан; добро али неукусно одевен, по старијој моди. Крут и суров у покретима. Носи простран а низак оковратник и широку шарену машну, дречеће боје. Ципеле му при ходу јако шкрипе. Има велики златан ланац преко целог трбуха, а на прстима широко прстење...“ У дијалогу физиономија се оцртава потпуније. То је један од Бекових гаврана. Газда Трајко купио је кућу Алексићеву а жеља му је још да добије и руку лепе кћери Алексићеве. На какав незграпан начин овај улизани ћифта изражава своје платонско пријатељство, лепо слика један занимљив моменат у дијалогу, када се газда Трајко заборавља и пред несрећном удовицом и кћерју свога пријатеља слади причу о лицитацији њихове куће:

— „Ја дајем шесет и две хиљаде!“ виче неко; „А ја шесет пет!“ добацим ја. „Ја шесет седам и по!“ викне опет онај, „А ја дајем шесет осам и по!“ Онда он викне седамдесет девет, ја скочим на деведесет и ту је запело. Није више могао да мрдне, хе, хе! Нећеш, велим ја у себи, нећеш вала да ми преотмеш кућу мога пријатеља! А, не дам ја! Кад ја нешто хоћу, онда то мора да буде, Бога ми вам кажем!“

Сцена се свршава погађањем стана у Газда Трајковој кући. Газда Трајко уступа стан по врло скромној цени, надајући се још непрестано да ће одобровољити за свој план и матер и кћер. Међутим, пре тога већ, несрећна породица Алексићева отпочела је свој нови живот. На прозору стоји објава „Стан за самца:“ Г-ђа Алексићка отворила је пансион, у коме она води бригу о кујни, а кћи о собама. Први чин завршује се сценом у којој — иза једног ружног призора у коме Олга затиче свога раскалашког брата са слушкињом — Г-ца Алексићева показује стан новом пансионеру професору Протићу.

Олга је вереница Жарковог пријатеља, Петровића, али је тај брак у врло рђавим изгледима. Од богате трговачке кћери, Олга је за њоћ остала са свега десет хи-

љада динара мираза, обезбеђених једном уложном књижицом на њено име. И ако се родитељи њеног заручника противе овој вези, Олга још верујê у своју срећу, и то јој и даје снаге да истраје у мучном положају. Њен заручник је честит и искрен младић, али слабије воље и малодушнији. Већ у првој сцени с Олгом, у првом чину. његови непоуздани и недовршени одговори кад је реч о срећи која их чека, показују да он сам скоро не верује у њу, и наговешћују сурвавање последње наде с којом се одважна Олга подржава у своме мучноме положају.

У другом чину опет смо у кући Г-ђе Алексићке, у истој трпезарији, иза једног заједничког ручка у пансиону. За столом су, поред домаћице и њене кћери, професор Протић, сликар Жуткић, банкарски чиновник Ђурић и класна учитељица Костићева. Све су то споредне личности. Епизоде у којима се оне јављају у овом чину, у комаду су само ради што живљег и потпунијег обележавања главне личности, Олге. У свима овим разговорима, она је најпаметнија, најразборитија, најотменија духом и срцем. Сценâ у којима се развија драма, други чин има две. У једној је љубавни дијалог између Олге и Петровића, у коме се у главном не износи ништа ново: Олга још верује у своју срећну удају, Петровић још нема храбрости да погледа истини у очи. У другој — последњој — сцени овог чина, на позорницу излази несрећни брат Олгин, чија је свака појава у овој драми предзнак какве несреће. У разговору Жарка Алексића и Ђурића, још у првом чину наговештен је један озбиљан преглед касе у Жарковом заводу, који у осталом кривац чека с бесвесном равнодушношћу, помишљајући већ тада — у најгорем случају — на мираз своје сестре. Када пред крај другог чина на позорницу дојури усплахирен Жарко, тражећи од сестре уложну књижицу, ми већ знамо на чему је, и пред каквим је новим ударом и новом срамотом несрећна кућа Алексићевих.

Олга која је са бодром пажњом очувала свој скромни мираз, последњу гарантију своје удаје и своје среће, не

да свој новац. Она не види да треба заклонити од заслужене казне једног окорелог распусника који све до овог последњег часа није хтео чути ничијег савета, кога није могла уразумити сва породична несрећа. (и ако јој је он један од главних криваца), и затим, Олга не види да је она дужна жртвовати овако неразложно и без циља своју срећу. У тренутку када Олга довршује последње речи свог плахог и узбуђеног одговора управитељу банке, који је дошао с полицијом по новац или по затвореника, на позорницу наилази несрећна мати која овај нови удар не преживљује. Узалуд је Олга, сломљена болом и уплашена материним узбуђењем, поднела и последњу жртву. Жарко искупљује затвор миразом своје сестре и смрћу своје матере.

Шта је било иза овог у души Олгиној и у кући Алексићевој, не каже се. У трећем чину ми налазимо несрећну девојку у бедном ћумезу Ђоке фијакериста, у београдској Палилули. Ту се она склонила првог дана по смрти материној, с чијег се погреба није ни враћала кући. Какав је непосредни повод био за ову очајну авантуру? Клонула вера да ће се иза новог удара моћи подићи, или какав нови малодушни подвиг заручника, који је и пре овог несрећног положаја није много храбрио својим поуздањем? Обавезно писмо којим малодушни љубавник обично правда своје неверство, имамо и овде, али тек при крају трећег чина, у очи катастрофе која је пре овог тужног гласника већ решена. Шта је то дакле што је довело драму довде, од оног трагичног свршетка другог чина? У тој загонетци треба тражити објашњење у опште целом овом последњем чину, који је и наглим преломом догађаја, средине, и преокретом у карактеру главне личности, и природом самих ефеката, скоро одсечен од прва два чина.

Под тим смо ми утиском од прве појаве трећег чина. После светле и ведре трпезарије у кући Алексићевих, у трећем чину смо у једној кошари. Једна прљава постеља с шареним узглавницима и коњским покрива-

чима, на којој се истеже један суров пијанички тип одвратна лица, и око постеље један дар-мар од свега и свачега, почев од корита и корпе с прљавим рубљем и коњских амова и конопаца што висе о диреку, до прљавих чизама крај постеље, и посуђа, одела и кочијашке опреме, разбацане по свима угловима и зидовима. Чин почиње суровом и вулгарном грдњом једног кочијаша-пијанице и једне праље. У целој тој несразмерно дуго развијеној епизоди, тек у двема трима реченицама дознајемо ми да у ћумезу који је уз ову кошару станује од пре десет дана Олга Алексићева, да се доселила без икаквих ствари, да је за ових десет дана једва дваред или триред окусила који залогај, и да осамљена у својој соби непрестано плаче. Независно од главних догађа у драми, и, не штедећи нестрпљивост публике у последњем чину, писац развија ову слику беде и ругобе материјалне и моралне, да пооштри песимистичко расположење, да јаче осенчи меланхоличну слику последњег станишта своје очајне јунакиње.

Објашњење је можда у самоме младоме писцу. Ма колико да се у драми кроз цела прва два чина чувало од романтичних сентименталности и стално истицала зрела трезвеност и морална снага као основни тон и дела и карактера главне личности, у целој тој привидној душевној равнотежи осећала се извесна наивност и чедност, неприпремна за тежа искушења стварности. Идеалисани тип главне јунакиње, у којој су се стекле у најлепшој хармонији све врлине духа и срца, толико је уздигнут и толико обележен чистим и правим линијама, да писац није могао наћи разрешења до у једном фаталном слому. Исто као у оног поете који је одговорио на замерке због гомиле лешева на крају своје трагедије „Моји се јунаци ломе али не савијају“, и идеална јунакиња у „Голготи“ је од те несавитљиве грађе за какво бедно помирење са животом. Сва слабост коју она себи допушта, то је меланхолија једне осетљиве душе, разочаране и отроване, којој сваки нови додир са светом позлеђује ране. Та

очајна меланхолија и непомирљиви песимизам једне наивне душе пред првим свирепостима живота, надахнули су писца идејом да за трагични крај своје јунакиње потражи што романтичнију позорницу.

Од свога доласка у ову јазбину Олга је већ решена на самоубиство. Кад још дође професор Протић с писмом неверног заручника, та је одлука непоколебљива. Ни утехе, ни савети, ни храбрења не помажу више. Чак ни завидна понуда новог просиоца — професор Протић воли је и тражи јој руку — не могу је поколебати. Она је сита свега. После разочарања у својој великој и истинској љубави, која ни у овом горком часу још није угашена, какве вере и каквог поуздања може она оснивати у понуди једног племенитог човека који сам можда није свестан колико је у тој симпатији истинске љубави и колико сажаљења према једној несрећници? Најзад, она је неспособна да више воли, и више још, без храбрости да заметне нову борбу са светом, са светом који ће је дочекати непријатељски, са сажаљењем, с подсмехом. Али је главни разлог, разуме се, онај апстрактни идеолошки песимизам пишчев, који лебди и решава над овим чином као над целим комадом. Олга је „убеђена у то да нема ништа да изгуби, јер живот у оваквом друштву какво је данас могу само кратковиди људи звати срећом, и налазити у њему задовољства“.

На крају једне болне и очајничке исповести, у којој Олга шаље свој последњи поздрав и опроштај неверном драгану, сломљена узбуђењем, дрхтећи и посрћући, несрећна девојка баци се на сто, гушећи се у сузама и јецању. Један тренутак доцније, по одласку професора Протића који се нечујно повуче пред овом језовитом сценом, у мрачну собу у коју једва продире нешто бледе вечерње уличне светлости и пијанична песма из оближње кафане, наилази Жарко Алексић. Лакомислен и безбрижан и сада, он који је можда узрок свему овом злу, који је с оноликом грешном себичношћу искупљивао своја ништавна задовољства несрећом све породице, Жарко

Алексић сврађа да каже сестри своје немарно збогом. После свега, он је ипак добио место у неком новчаном заводу у унутрашњости јер „он — мора живети“. Овај последњи сусрет Олгин са овим окорелим грешником, несвесним и неосетљивим и у овом тренутку према злу које је око њега, последњи је подстрек њеном очајном решењу. Ван себе од бола и очајања, она прво полети на врата за братом, али се одмах тргне. И, док улицом испод њених прозора пролази једна пијаничка гомила уз раскалашну песму Цигана, дршћући од узбуђења и страха, у једном очајном и манитом тренутку бола, она за један часак укочи свој унезверени поглед у гомилу конопаца што виси о диреку, затим једним дрхтећим и грозничавим покретом отргне конопац и одјури у своју собу. Један потмулиба̂т столице и — свршено је.

Као што видите овај романтични трећи чин је рђав, а и прва два нису без наивности, и у идејама и у обележавању личности и у решавању ситуација у неким тренутцима. Али све то није пореметило у суштини добру основу овог комада. Јер, прво, поред свих наивности и романтичности у појединостима, ако се може рећи да се догађаји ове драме могу природније догађати у нешто другчијим околностима и другчије мотивисани, не може се рећи да у „Голготи“ има чега што се није могло догодити. Основа комада здрава је и реална. Друго, и поред тог издвојеног трећег чина, комад представља округлу целину, и укупно и у чиновима.

И ако у овом првом покушају младога писца нећете наћи снажни и верни рељеф београдског живота — кога још нема ни наша друштвена драма ни наш друштвени роман — у мало скромнијим и сувљим потезима често има скица које га прилично обележавају, или каткад и погађају. Породица Алексићивих, са својим домаћем животом својим односима, васпитањем, бригама и невољама, у главном је кроја нашег живота. Газда Трајко Ташевић, Ђока фијакерист и његова жена Ката, без извесних претераних појединости на које је писца навео његов наиван песи-

мизам, скоро су типови београдски. Што се тиче пансиона у кући Г-ђе Алексићке у другом чину, он је мало позајмљеног и алватнијег кроја, али су његове карикатуре бар прилично занимљиве. И сујетни сликар без дара Жуткић, и досадна класна учитељица Костићева, и луткасти чиновник новчаног завода Ђурић, и, најзад, и конвенционални резонер професор Протић (неизбежни тумач пишчев у сентименталним драмама ове врсте): сви су они занимљиви, у појединим тренутцима чак живописно и духовито обележени, а сви скупа оживљују цео овај други чин који без тога добром половином својом тапка у месту.

Већини тих епизодних личности може се пребацити да су непотребне и без велике везе са главним током драме, али ниједна од њих није равнодушна и без значаја за тон и тенденцију комада. Све оне — као у примитивној комедији — представљају поједине моралне апстракције (празну таштину, себичност, лицемерство, празноглавост, ситнину духа и срца, неуглачану човечју животињу), или контрастима јаче истичу поједине тренутке, идеалисани карактер јунакиње комада, и највише, разуме се, њено и пишчево бедно мишљење о свету. Кад се има ово на уму, тачније ће се објаснити многе омашке и претераности у „Голготи“, које већим делом долазе од наивне сентималне философије једног младог човека но од ауторских слабости опажања и сликања.

Техником драме овај почетник располаже поузданије но многи његови искусни претходници. Први чин у томе погледу скоро је за углед, својом округлином, складним и природним развијањем сцена, и вештином у рељефном истицању сваке сцене, сваког изласка, сваке реченице. Најзад, уз течно и лако развијање сцена, писац „Голготе“ уме да експлоатише сваку појединост, уме да рукује оном масом — каткад конвенционалних, али често врло успешних — ситних ефеката, који здружени праве једну сцену упечатљивом и узбудљивом. Он уме да нађе ефектне завршетке свакоме чину. Таквом једном поентом завршен је и комад, чији симболични наслов долази од

слике коју сликар Жуткић ради у другом чину, и у чији оквир складно улазе страдања и крст с којим се пење јунакиња драме на своју Голготу.

Г-ђа Ђорђевићка израдила је улогу Олге Алексићеве с пажњом коју заслужује и ова интересантна јунакиња и интересантно дело младога писца. Комад је у опште, релативно, добро представљен.

*

О драми Роберта Брако „Од зла горем“, чија је премијера давата у Народном Позоришту последње суботе у очи Божића, нећемо стићи, а немамо ни разлога говорити опширније. „Од зла горем“ је једна од највулгарнијих мелодрама, увијена у претенциозну реторику литературе. Најгоре је још, што јој то није највећа мана. Кад би била добро скројена, она би на позорници имала и својих ефеката и своју публику. Али је она у ствари мело-мелодрама, непомирљив потпури баналних дирљивих сцена, потпуно без везе. Калејдоскопским ређањем супротних слика — зла у дну друштва и у оном на врху — писац је изгледа хтео да симболично илуструје своја песимистичка опажања о злу у свету. Шта би то било ново, и зашто би ради тога било потребно дати три чина без везе, без целине, и без видљивог смисла?

Милан Грол.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

Едвард Григ.

Едвард Григ је рођен 1843 године у Бергену, у Норвешкој, у једној старошкотској породици. Отац му је био косул, дед његов писао је своје име не Grièg него Greig, а Едвардова мајка била је необично духовита жена, са песничким и музичким способностима. Она се чешће јавно појављивала као виртоускиња на гласовиру, и нарочито је била слављена као свирачица Моцарта и Вебера.

Међу карактерним типовима чувених музичара Григ се снашно истиче. Врло мало композиста, и из прошлости и из садашњости, имају тако јасно свој стил да је често довољан један незнатан мотив, један карактеристичан интервал, један једини хармоничан низ, па да се може поуздано погодити ко је аутор. У томе је тежиште његовог стварања, јачина његове снаге. Григ се није приближио великом облику симфоније, ораторија и опере, његове композиције су више оригиналне, карактеристичне него моменталне. Само је у „Квартету св. 27“ и „Гласовирском Концерту осмом“ достигао гигантску висину. Он нема великога геста, његов језик је ограничен, али у толико прегнантнији: кад му је било девет година, он је компоновао своју прву свеску „Вариација“ једне немачке песме.

Григов необични дар пронашао је велики виолинист Оле Бул, и наговорио га је да се потпуно посвети музици. Он му је изрично препоручивао конзерваторијум

у Лајпцигу, и Григ је отишао у Лајпциг, где је био ученик Хауптманов, Рихтеров, Мошелесов и Рајнекеов.

У то време падају прве Григове композиције: четири пиесе за гласовир као св. 1. 1862 Григ се вратио у отаџбину, онде приредио концерат на коме се приказао као пианист и композист. То је моменат који је прекретница у његовом животу. Све до св. 6 опажа се Шуманов утицај, а од св. 6 Григ постаје други човек.

Григ се упознао са Рихардом Нордраком, једним ватреним Скандинавцем правога кова, уметником, спријатељио се с њим, и његов утицај је за Грига постао од необичне важности. Нордрак је свом гениалном пријатељу отворио очи и уши за њихову народну уметност, за скривено благо скандинавске музике. Он га је одушевио да то благо покупи, и пробудио је у њему сазнање да Норвешка може да створи свој језик, своју слободну и потпуно независну уметност. Стога је у првом реду требало: „Одвојити се од иностранства, одвојити се од Немачке“.

У Скандинавији се тада, као и у Немачкој, славио Менделсон, или, као што се то обично каже, Менделмајер. Сјајни успеси које је онај лајпцишки маестро, Менделсон, постигао, пирамиде ловорових венаца које су му дизали, не само да нису биле по вољи великом делу немачких композиста, него је чак и иностранство на његове триумфе гледало злобним очима. Најзад је један велик број композиста сматрао за најбоље да фабрикује по тој „чувеној“ шаблони, заборављајући на свој и оригинални језик. Чак је и велики Шуман доцније ушао у то коло.

Гаде је са својом св. 1 („Припеви Осијану“) увертире за оркестар свратио на себе пажњу свију, јер се појавио као „нови“, са самосталним особинама, као феномен, у композиторском свету. Али ова комета врло брзо је доспела у опасно суседство много сјајније и веће лајпцишке звезде, која је ову мекшу материју потпуно растопила, те ју је даље за собом вукла само још као

свој „реп“. Ове две звезде дуго времена су биле најсветлије у музичком свету, и све је клечало пред њима. Али горе у Норвешкој беху се заверила два млада човека против утицаја ових свемоћника. Григ је дошао до свести о својој снази, да је довољно јак да бар у својој отаџбини може сузбити утицај Менделсона—Гадеа. И он је пошао на посао с тврдоглавом истрајношћу, мушком снагом и жилавошћу. Своју оригиналну снагу црпао је из најприроднијег извора, из своје отаџбине. Он је захватио у најлепше благо које има један народ, народну песму. Одлична, солидна музичка основа за коју има да заблагодари немачкој школи, била је за његову гениалну, фантастичну природу само база, која од тада није више имала непосредног утицаја на Григове композиције. Св. 6. („Четири Хуморeске“) јесте исповест једне чврсте, оригиналне уметничке природе, и у њој нам се први пут јавља права и истинска Григова физиономија. У првој хуморески D-dur он показује своју подругљиву, подсмешљиву страну, али целу ствар не треба узимати тако озбиљно. Басови у квинтама, према завршетку, све су суровији, док нису утукли све у главу. То је једна дивна и врло комична слика. Ове хуморeске посвећене су његовом пријатељу Нордраку, што је врло значајно. Кад се пореде са његовим ранијим делима, у хуморескама пада у очи промена у начину писања. Нежна и румена боја његова лица уступила је своје место мушкој препланулости, а плава таласаста коса која пада по раменима, сада је накострешена и разбарушена.

Године 1863 видимо Грига у Копенхагену код П. Е. Хартмана и Нилса Гадеа, али ипак није био њихов непосредан ученик. Његова једина гласовирска сонета св. 7 посвећена је Гадеу. У њој се Григ сам трудио да компонује у стилу Менделсона-Гадеа, што му је у првом ставу и пошло за руком, али у другом ставу није се више могао да заузда, него је наставио у правом норвешком стилу.

У првој виолинској сонати св. 8 има већ много локалног колорита и неких обрта који су за Грига карак-

теристични: он остентативно употребљава скандинавску септиму, из уводних тонова слази у квинте, и т. д. Прави Григов и типски је нарочито средњи став (А-мол, Григов најомиљенији тон).

Године 1864 Григ је са Нордрааком, Хорнеманом и Матисоном основао музичко друштво „Еутерпе", са циљем да пропагише „новонордичку школу". 1866 умро је његов најбољи пријатељ Нордраак. Своме драгом покојнику Григ је посветио диван жалосни марш (без броја свезака). Ово сасвим особито дело спада у најбоља која су на том пољу написана. Цео марш, прожет националним осећајима, изгледа као нека свечана и света заклетва на верност застави: „Млада северна земља" и „Кидање са иностранством". Године 1866 Григ је основао у Кристианији опет једно музичко друштво, а 1870 Григ је отишао у Рим Францу Листу. Код њега се Лист осећао пресрећан, и за њега је сам рекао: „Лист је био једини од модерних композиста који ми је изишао у сусрет топло као што је и његова природа била, и коме имам врло много да заблагодарим".

Пошто се вратио у отаџбину, Григ је вршио еминентан утицај на домаћи музички живот, и живео је готово сасвим за своју композицију. Сем красних песама, он је нарочито стварао дивне композиције за гласовир. Од њих имају необично велику и неслућену популарност мали „жанр"-комади у смислу Шумановых минијатурних слика, које је назвао „Лирски комади".

Од собне музике Григ има три виолинске сонате, једну чело-сонату св. 36. Оне су све препуне оригиналних обрта мелодичке и хармоничне врсте. Круна његове собне музике јесте гудачки квартет св. 27 (G-мол), који представља врхунац Григовог стварања, до кога се никад после више није успео. То је монументално дело културно-историске вредности, од највеће важности за развитак инструменталне музике у Скандинавији, најважније што је Норвешка уопште изнела на музичку пијацу.

Поред овог квартета исто тако је важан и његов гласовирски концерат А-мол. Тај концерат је најлепше дело те врсте, по правој инвенцији и музичкој вредности, поред Листовог Es-dur гласовирског концерта, и после Шумана. Ремек, дело је феноменална каденција првог става. Ту клавир постаје правим оркестром, цео концерат цвета и живи оригиналним духом. Овај концерат прво је свирала Г-ца Ерика Ли, једна Григова ученица, на скупу музичара музичара у Алтенбургу, коме је председавао сам Лист, 29 и 30 маја 1876, и публика је била електризована истински. 30 октобра 1879 је сам Григ свирао овај концерат у Лајпцигу.

Иначе се на пољу гласовирске композиције могу поменути оригинални „Комади по својим песмама", грациозне „Сцене из народног живота", и „Балада" св. 24.

Од оригиналних дела за четири руке Григ је написао „Valses caprices", које се, по његовим речима, могу нарочито препоручити вереницима или онима који ће то бити, због тога што се руке мешају и провлаче једна између друге. Затим „Норвешке игре" св. 35, и „Симфониске игре".

Прво његово самостално оркестарско дело увертира „У јесен". За том увертиром дошле су „Елегичне мелодије", и „Из Холберговог времена", пратња за гудачки оркестар.

Године 1876 први пут су приказане обе пратње „Пер Гинта", са колосалним и баснословним успехом. После ове пратње дошла је музика за „Сигурда Јорсалфара". Ова пратња је за кратко време освојила цео музички свет и провела Грига кроз целу Европу.

Да не бисмо преглед његових дела оставили непотпун, ваља поменути врло лепи „Албум за мушки кор" св. 30, хорско дело са оркестром „Пред манастирским вратима", (посвећено Листу), „Bergliot", и огромно а на жалост недовршено хорско дело „Олаф Тригвасон" св. 50, које је с почетка било одређено за позорницу. Затим ваља поменути мушке хорове са оркестром „Нова Земља" и „Усамљеник". Сва његова хорска дела су музички

важна и са еминентним утиском, она показују драматску даровитост свога творца, и штета је што Григ није компоновао ниједну оперу.

Од 1876 Григ је добијао од норвешке државе годишњу помоћ од 600 талира. Године 1894 је кембрицски универзитет Григу дао назив почасног доктора музике, а берлинска академија наука изабрала га је својим редовним чланом. 1903 у Бергену је њему у почаст приређена сјајна прослава.

Ко је икад имао срећу, (као писац ових редака) да се са одличним маестром лично познаје и с њиме општи, тај ће имати сталну и истински срећну успомену на једну ретку племениту личност. Господска природа која није трпела противљење, жесток и страстан у љутини, али у толико нежнији и љубазнији кад би увидео своју заблуду, он је пре свега био човек од осећаја и маште.

Београдско певачко друштво је из пиетета према Григу приредило један велик концерат са разним Григовим композицијама. У програму је био средњи став из виолинске сонате С-мол, и Andante molto tranquillo из чело-сонате А-мол. Те тачке изводили су Г-ђа Крстић, Г. Јован Зорко, и Г. Мокрањац. Извођење обеју соната било је одлично и у техничком и у музикалном погледу. Од хорских дела биле су две песме: а) Ја те љубим, б) Солвејгина песма, мушки хор са оркестром из „Нове Земље“, мушки хор са солом а) Лепа Тора, б) Халинг-игра, и најзад трећа сцена из „Олафа Трингвасона“, мешовит хор са оркестром.

Цело извођење вршено је под уметничким вођењем Г. Ст. Мокрањца, сјајно и стилски скроз чисто. Публика је врло радо саслушала национално колорисану пикантну музику Григову, и била је занесена Григовом мелодиозном музиком. Успех је био велик и то с правом, јер београдска публика ретко је имала прилике да присуствује таквом једном модерном концерту. Народно Позориште, где је концерат даван, било је распродано. X. X. X.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Српско-Хрватска Коалиција. — Распуштање Хрватскога Сабора.

Кад се у угарскоме Сабору није успело, због опструкције делегата хрватскога Сабора, да се озакони предлог угарске владе о жељезничкој прагматици за Хрватску и Славонију, онда се урадило ово. Министар трговине Кошут поднео је нов предлог закона о истој ствари. Закон је имао само један члан, и тај је овлашћивао министра саобраћаја да административним путем изведе у дело оно што је предвиђено у пропаломе предлогу о железничкој прогматици. И угарски Сабор и магнатски дом су усвојили тај нови, неуставни закон, и закључили своје седнице. Али, са тим није била завршена борба српско-хрватске Коалиције са мађарском коалиционом владом. Напротив, борба бива јача, оштрија. Хрватска-српска Коалиција није имала само ту једну борбу. Одмах иза прве настала је друга не мање силом. То је борба њена са странком Dr. J. Франка. Овај заклети непријатељ Срба у Хрватској, са својим фанатизованим присталицама, није у Сабору остављао Коалицију без великих оптужаба "да је недовољно бранила хрватске интересе, бринући се само за српске. У хрватскоме Сабору било је бурих призора због тога, али Коалиција је ипак многе послове посвршавала, неке нове реформе узаконила, помогнута од једне народне владе. Саборска Већина, влада и бан, одсудно су устали противу оних истих људи у данашњој угарској

коалицијоној влади, којима није сметало пре доласка, на власт, у нужди, давати најшира обећања у погледу погледу политичкик слобода ако добију власт, а после радити као и све претходне угарске владе. Тај одсудан рад српско-хрватске Коалиције довео је напре до смене хрватскога бана, па затим и владе која је била уз њу. Место бана Пејачевића, који се са њом солидарисао, постављен је за хрватскога бана А. Ракоцеј, дотле непознати виши судски чиновник, без јасно обележених политичких начела. Нови бан је имао само да слуша наредбе угарске владе, које су се састојале у главноме у овоме: покушати створити једну нову коалициону странку из разних партија у хрватскоме Сабору, која би онемогућила рад данашње српско-хрватске Коалиције. То би била нова, такозвана унионистичка странка, са којом би бан, на основу наредбе, решио повољно сва питања између Хрватске и Угарске, и припремио што боље земљиште за будуће мађаризаторске планове.

Напоредо с овом борбом расла је и распра између Срба у круновини Св. Стевана, између оних око „Србобрана“ и оних око „Заставе“, између радикала и самосталаца. Започета је још о изборима за црквени Сабор. После иступања самосталаца из Црквенога Сабора, агитација њихова противу радикала постала је и силна и постојана. Борба, која је имала један чисто страначки карактер, завршила се раскидом односа. На једном заједничкоме састанку чланова српско-хрватске Коалиције од 3 августа прошле године изјавили су представници српских радикала да иступају из Коалиције за то што се самостална странка понаша непријатељски према радикалној и води противу ње жестоку борбу. 8 августа је пуштен и проглас радикалне странке, којим се коначно прекидају свезе са српско-хрватском Коалицијом, а нарочито свезе са Србима око „Србобрана“. Радикали су правдали то у главноме због њиховог односа са српском самосталном странком, тврдећи да их раздвајају начелне разлике у раду и старању за очување српског интереса у Угарској. Међутим,

може се рећи да начелних разлика између њих готово и нема. Они се размимоилазе у питању о српској-црквеној аутономији у Угарској. Радикална странка сматра да је питање о уређењу црквене аутономије Срба у Угарској важније и прече од питања о уређењу државно-правнога положаја српскога и хрватскога народа у Угарској, које самостална странка опет рачуна као озбиљније и данас најпрече. То је у истини, и крупна и озбиљна начелна разлика. Само, после свега онога што се догађа последњих година са народностима у Угарској, тешко је веровати, да је оно прво питање прече од овога другога. Све је очевидније да Срби не би добили она аутономна права, каква су добили Румуни шесетих година, т.ј. потпуну црквену аутономију. А кад би их баш и добила, од њих би мучно било оних користи којима се надају. На против, са уређењем државно-правних односа Срба према Угарској, уредило би се изгледа много лакше и много сигурније црквено-аутономно питање. Од њега би било чак већих националних користи; то се донекле могло предвидети већ из првих покушаја коалиционе владе у Хрватској. Немарно и неопортуно одступање српске радикалне странке из Коалиције наишло је на неодобравање код готово свих српских и хрватских листова, који су досад са симпатијом правили борбу Срба и Хрвата у угарскоме Сабору, противу политике мађаризирања, коју проповедају све мађарске политичке странке. Скора будућност ће показати на чијој је страни право.

Иступање радикалне странке, од којега се угарска влада надала некој користи, ипак није омело рад српско-хрватске Коалиције. Она је наставила борбу. Докле је угарски Сабор био на одмору, посланици из Коалиције, надајући се распуштању хрватскога Сабора и новим изборима, обилазили су своје изборне округе, давали рачуна бирачима о раду у оба сабора, и агитовали. Мора се признати да им је свуда рад одобраван. Кад је угарски Сабор почео понова свој рад, српско-хрватска Коалиција је отпочела опструкцију налик на ону коју су да-

нашњи угарски министри са својим присталицама водили за владе барона Фејерварија. Многе су мере предузимане у Сабору да се омете опструкција, која је Маџарима у толико теже падала што су је делегати српско-хрватскога Сабора водили махом на своме матерњем језику. Због тога је долазило до сукоба између председника угарскога Сабора Јуста и угарских посланика. Угарска влада је покушала једном да се измири са Коалицијом. То није успело. Жељезничка прагматика је за Хрватску и Славонију административним путем уведена; у њој је било одредаба које су биле оштрије од оних које су предвиђене биле у предлогу закона о жељезничкој прагматици. Угарска влада је све више скретала са редовнога пута. Њене мере су задржавале у себи истина форму законитости, али им садржина и извршење бејаху противуставни. Поравнања није могло бити више. И, најзад, угарска влада је прибегла последњем средству да опозицију и опструкцију онемогући. Она је израдила одобрење од аустријскога цара да се хрватски Сабор сазове, те да нагна делегате хрватскога Сабора у угарскоме Сабору да оставе овај последњи. Jддновремено је била готова да хрватски Сабор распусти, ако јој не помогне то средство. Сабор се састао, али бана Ракоција није хтео да прими у своју средину. Бан хрватски није могао да речи прозбори, зато је као краљев комесар прочитао указ, којим се Сабор распушта.

Распуштајући сабор, угарска влада је рачунала овако. Број посланика у Хрватскоме Сабору је 135. Од ових 135 посланика народ баца 90, а влада именује 45. Она дакле има сигурних 45 посланика. На изборима може добити још 20—30 посланика, што представља половину посланика. С осталим посланичким групама може се споразумети путем разних уступака, и добити апсолутну већину по својој жељи. Од тога није тешко створити једну политичку партију, ону унионистичку партију, и тако истиснути оне незгодне елементе за њене политичке сврхе. За нове изборе чланови садање српско-хрватске Коали-

ције морају оставити Угарски Сабор ради изборних агитација, те ће се рад моћи на миру наставити, јер се и двогодишњи рок приближава крају. Колико је овај рачун тачан видеће се кад избори буду готови и кад се нови Сабор састане. Народу у Хрватској и Славонији који је уз Коалицију предстоји мучна борба, борба за његову политичку будућност и народну самосталност. На његовој су страни право и симпатије свега Југословенства. У изборној борби за хрватски Сабор веровати је да ће и српска радикална странка учествовати ипак на основ ријечке резолуције.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Две нове књиге Стевана Сремца.

[Човекова трагедија или Бал у Елемиру. Из рукописа пок. Стев. Сремца. Издао Јован Сремац. Београд, 1907. 8⁰, стр. 14. Цена 0.50 дин.

Кир Герас. Приповетка Стевана Сремца. Београд, 1908, 8⁰, стр. 84. Цена 1 динар].

Стеван Сремац и за живота уживао је велике симпатије код нашега читалачкога света, и то можда више својим слабим но својим јаким странама. Његова рана, брза и трагична смрт учинила је још више да се прошире те симпатије за заслужнога писца *Ивкова Слава* и *Поп Ћире и Поп Спире.* И да се 1906 и 1907 године правио књижевни плебисцит у широј читалачкој публици о томе који је најбољи српски приповедач, извесно да би Стеван Сремац добио највећи број гласова.

Његова дела нису умрла са њиме, и данас се траже и радо читају. Из тих разлога изишле су из штампе две његове нове књиге. *Човекова трагедија или Бал у Елемиру* јесте комичан еп у IX песама са 310 стихова. То је један од најранијих радова Сремчевих, писан још 1890 године у Нишу. Поетска вредност овога малог комичнога епа незнатна је: стихови, слаби и натегнути сметали су да се личности истакну са рељефом и да радња добије природне живости, оно што је најбоље у Сремчевој прози. Од седам слика које илуструју *Бал у Елемиру* првих пет радио је сам писац.

Кир-Герас је недавно изишао у *Бранкову Колу*, али сада се појављује са извесним изменама које је Сремац пред саму смрт учинио. И ова приповетка има све добре одлике Сремчевих прозних радова: непосредно и симпатично посматрање живота, живописно оцртавање живих личности, неусиљен и пријатан хумор. Само, замисао саме приповетке није јасна. По почетку би се дало судити да је писац хтео да у *Кир-Герасу* да̑ тип цинцарског ћифте, као што је у *Вукадину* дао тип Ужичанина који без много скрупула продире кроза живот. Прве главе дају утисак комичнога, док у последњим главама Кир-Герас добија изглед трагичнога јунака, болтаџијског Краља Лира у антерији. Исто тако у другом делу се описује сукоб између два поколења цинцарских досељеника у Србији, старих гркомана и тврдица, и младих, посрбљених, модернизованих: нешто налик на оно што је Јаков Игњатовић дао у најбољем своме роману *Вечити Младожења*. Сремац ни сам није био на чисто шта пише: хумористичну или социјалну причу. И онде где је остајао у природи свога таланта, када је живим цртама шаљиво описивао београдског Кир-Јању, прича је јасна, одређена и добра; где је покушавао описати сукоб двају цинцарских поколења, проблем Тургењевљевих *Оцева и деце*, подбацивао је. Отуда *Кир-Герас* поред свих лепих, живих и занимљивих личности и епизода, као целина, остаје нејасан и чини известан неодређен утисак.

J. C

Н. Коробка. Опытъ обзора исторіи рускоі литературы для школь и самообразованія. Част III, Епоха реалистическаго романа. СПБ. 1907. Стр. 302. Цѣна 1 р. 20 коп.

Господин Н. И. Коробка, који је штампао поједине одломке из историје нове руске књижевности у „Летопису Матице Српске“ последњих година, очевидно је припремио цео курс књижевности, али је за сад изишао само трећи део. Овај део, изгледа, обухвата најзаним-

љивији период руске књижевности руски уметнички реализам. Онима који желе сами да се образују, као и оним Словенима, који тек улазе у руску књижевност, књигу Г. Коробке можемо препоручити, без обзира на неке недостатке које ћемо ниже споменути.

Писац потпуно правилно мисли да је руску књижевност најбоље проучавати историски. „Све замерке историском проучавању књижевности — вели он — падају пред чињеницом, да другог, логично удешеног, курса не може бити. Одбаци ли се историско изучавање књижевности, логично је прећи на читање појединих дела. Али сви покушаји „епизодног“ проучавања нису остали ништа друго до неуспели компромис са старим.“

Свој задатак: да посматра књижевне појаве у вези са историским погодбама, Г. Коробка је доста добро решио. „Не узимајући — примећује он — за основу уџбеника одређено ниједан од програма који постоје, јер сви они представљају нешто прелазно, нешто што се у блиској будућности мора изменити, писац је имао у виду многобројне предлоге програма предавања и у избору материјала трудио се да се руководи резултатом свих тих пројеката.“

Што се тиче материјала, треба признати да га је Г. Коробка мање више успешно обрадио. Његова књига обухвата епоху реалистичног романа. Из почетка писац даје општу представу о реализму, о разлици између реализма и протоколизма и објашњава оне погодбе које су допринеле да се код Руса створи реалистички роман. Само, морамо приметити, те погодбе нису довољно тачно оцртане. Писац приписује и сувише велики значај околности, да се после двадесетих година писци мењају, и да на књижевну арену ступају представници средње класе, чији су интереси били ближи животу, народу, реализму. Појаву реализма, мислимо, није условило оно, на што писац указује, већ, у главном, цео ход историског развића руске књижевности; он је неминовно морао доћи, а узимати за главни узрок тој појави сталешку промену

писаца, тешко да би се могло доказати. Наравно, ова је околност одиграла своју улогу, али не у оноликој мери, како писац представља. Остали су погледи у овом дȇлу књиге правилнији.

После опште карактеристике реализма, писац прелази на дела Гогољева и зауставља се на „Вечерима на мајуру близу Дикањке“, „Миргороду“, „Мајској ноћи или утопљеници“, „Тарасу Буљби“, на причама из малоруског племићског живота, на „Ревизору“, „Мртвим душама“, и, најзад, завршује „Местима из преписке с пријатељима“. Затим даје карактеристику књижевности тридесетих и четрдесетих година. Мада нису довољно прецизно оцртани филозофски погледи Шелинга и Хегела, и мада читалац не добија сасвим јасну представу о њима, ипак је чланак, посвећен тридесетим и четрдесетим годинама, треба признати, успео: Г. Коробки је пошло за руком да дâ доста тачну слику духовног живота руског друштва, које је одређивало даљи напредак руске мисли и књижевности.

Пошто је окарактерисао различне представнике тадашње интелигенције, почевши од Чадајева па до Херцена и Бакунина, Г. Коробка прелази на главну личност епохе — на Бјељинскот, коме је посветио нарочити чланак. Затим се зауставља на карактеристици рада и на разгледању најважнијих и највећих дела Тургењева, Гончарова, Достојевског, Лава Толстоја, С. Шчедрина, Островског, Некрасова, А. Толстоја, Мајкова.

Из књиге Г. Коробке читалац добија доста тачну представу о руској књижевности из епохе реалистичног романа, и, понављам, књига се слободно може препоручити Словенима, који би зажелели наћи оцену дела најистакнутијих руских белетристичара из епохе цветања руског уметничког реализма.

А. И. Јацимирски.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Документи о бугарском препорођају. — Бугарско Књижевно Друштво издало је свој овогодишњи „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ (књ. XXII и XXIII, историјско-филолошки и фолклорски део). Од ближег су интереса за нас Србе „Документи по българско възраждане“, које је издао Г. Н. Чехларов. То је копирна књига Бугарског Централног Револуционарног Кмитета у Букурешту, за месец јул 1876 године. Међу осталим стварима, ту има и података о раду и судби руских, а нарочито бугарских добровољачких чета у Србији, за време рата од 1876 године, као и писама архимандритима Нићифору Дучићу и Серафиму Перовићу, Сави Грујићу и Мајзнеру, библиотекару у Београду. Историчари српско-турскога рата од 1876, као и сви они који би хтели проучавати развој српско-бугарских односа, не могу обићи ова интересантна документа.

Л.

О новој бугарској књижевности. — Руски писац Г. Константин Кузмински, који са пажњом прати бугарски јавни живот и књижевност, и који често о њима пише у руским листовима и часописима, прештампао је из листа „Голосъ Москвы“ свој информативни књижевни чланак „Очеркъ развитія новой болгарской литературы“ (Москва, 1907; 8⁰, стр. 34, цена 30 копјејки). Писац је поставио себи за задатак да у крупним потезима да слику данашње бугарске књижевности, онакве каква се огледа у најважнијим и најизразитијим својим представницима. Практичан циљ је тога: пробудити у руском друштву интерес за бугарски народ и бугарску књижевност, чији многи производи заслужују да буду преведени на руски

језик. Пошто је дао један кратак преглед о средњевековној бугарској књижевности, и оцртао почетак нове бугарске књижевности, Г. Кузмински прелази на главне писце новога времена: Петка Славејкова, С. Раковског, Љубена Каравелова, Д. Чинтулова, Х. Ботева, Ивана Вазова. Нарочиту пажњу писац поклања новим писцима: Пејчу Славејкову, Алеку Константинову, К. Христову, Петку Тодорову и П. Јаворову. Писац закључује да је „бугарска књижевност изишла из периода подражавања, да је ступила на пут самосталног развића, и да по себи представља појаву, која потпуно заслужује пажњу европског, а нарочито руског друштва“. Прегледно изложен и живо написан „Очеркъ“ Г. Кузминског добро ће доћи сваком који буде хтео да добије општу идеју о бугарској књижевности.

Л.

Статистички подаци о делу Старе Србије који је искључен из реформне области (Données statistiques sur la partie de la Vieille Serbie du vilayet de Kossovo, qui a été exclue des réformes, Belgrade, 1907.) — У овој брешири има података о бројноме стању Срба, њихових школа и њихових цркава, о Арбанасима и Арнаутима у санџацима скопаљскоме, сјеничкоме, призренскоме, приштевскоме, плеванскоме и пећскоме. Ово ће бити до сада најпотпунија статистика, и ако не и најтачнија. Да има нешто мало географије, историје и прегледа, данашњега политичкога, социјалнога и економскога стања српскога народа у томе крају, брошира би потпуно одговарала својој намени.

Ин.

Емерсон, његов живот и његово дело, од Дигара. Издавач Колен; цена 750.

Писац познатих педагошких дела *О модерном васпитању девојака* и *О моралном васпитању*, даје у свом новом далу, које је резултат дугогодишњег проучавања чувеног америчанског филозофа, студије пуну истинске симпатије, једну од најинтересантнијих која је до данас посвећена Емерсону. У књизи се најпре говору о утицају наслеђа и васпитања на формацију Емерсонова духа; затим о главним цртама његове интелектуалне и моралне природе, о његову духу и карактеру. Потом, писац претреса опште идеје Емерсонове, његове погледе, као моралиста, на индивидуални и морални живот, на друштво и на пи-

тања која су с овим у вези. Најзад, излаже мене кроз које је, у филозофовом духу, пролазио религиозни проблем, и колебања његове мисли у овом погледу. Последња глава одређује морални и интелектуални значај Емерсонов, и његов утицај. У. П.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Словеначка Матица. — Ово књижевно друштво издало је за 1907. годину ове публикације: 1) Зборник IX; 2) Словеначке народне песме, 11 св.; 3) Забавна Књижница XIX; 4) Преводи из светске књижевности IV; „Горски Вијенац“ од Његоша; 5) Кнезова Књижница XIV; „На пољани“, роман Ксавера Мешка; 6) Хрватска Књижница II; 7) Камничке или Савињске планине; 8) Летопис за 1907 годину, и 9) Словеначко-хрватски речник. — За идућу, 1908, годину решено је да се издаду ове књиге: 1) „Трубаров Зборник“ (уредник др. Ф. Илешић), и „Блајвајсов Зборник“ (уредник др. Томишек); 2) Кнезова Књижница XV, у којој ће изићи „Нов живот“, роман Ивана Цанкара; 3) Забавна Књижница XX (уредник Јосип Костањевец), у којој ће бити драме и приповетке; 4) Хрватска Књижница III (уредник др. Ф. Илешић), која ће бити песничка антологија; 5) Камничке или Савињске планине, II, илустроване, уредник Ферд. Сајдл; 6) Словеначке народне песме, 12 св. (војничке песме), уредник др. К. Штрекељ; 7) Преводи из светске књижевности: Гетеов „Фауст“, I, у преводу Антона Фунтека; 8) Летопис за 1908 годину.

Друштвена управа је решила да се у програм за 1909 и 1910 унесу: успоменска књига на француско доба у Крањској, и на стогодишњицу Станка Враза и Људевита Гаја. Затим је решено да се распишу три награде по 200 круна из Цостове и Јурчићеве задужбине, а из последње нарочито за белетристичке радове о француском добу. У преводима донеће се по свој прилици Гундулићев „Осман“, Мицкијевићев „Пан Тадеуш“, и Пушкинов „Оњегин“. Још ће се издати поучно-научна библиотека са делом „Чеси на почетку XX века“. М. Ив.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 2. — 16 јануар, 1908.

ЖРТВЕ ЈОСИПА БУПАНА.

(Крај.)

То је био први утисак на све нас! Младић, тако од двадесет и пет година, стасит, детињскога држања и израза у лицу и у очима!

— Изволите, седите! рече Тереска, али он само климну главом, па настави:

— Зовем се Рајић. Постављен сам за шумара, овде у Трновици, па...

Телеграфиста викну:

— Пардон, господине, јесте ли ви ручали?

Шумар се врло збуни, али, ваљада, опазив да га сви са симпатијом посматрамо, насмеја се. И одговори:

— Јесам, господине! На путу сам ручао, јер сам дошао колима из Гулина. Ја сам родом из Гулина.

— Мило ми је, господине! прихвати посоња. Допустите да се познамо!

За телеграфистом, приказасмо се сви. Чух где Тереска шапну слушкињи:

— Хвала милостивој Мајци Божјој, ево дође и седми, баш изненада!

Чух и Катицу где рече:

— А какав младић! Нема га лепшег у Трновици!

Најпосле посадисмо шумара и Носоња настави:

— Наравно, вама је неко препоручио ово предузеће младе удовице, г-ђе Тереске. Добро сте упућени, ја вам јамчим! Јело је изврсно, госпођа је врло љубазна, Ката је врло вредна, — све то за осамнаест фораната месечно!

Тереска додаде:

— Ако г. шумар жели, може од вечерас почети!

Носоња ће даље:

— Ја мислим, да може одмах, јер пошто је г. Рајић ручао, доиста ће радо попити кафу, — али од ваше руке!

Рајића обли румен и рече: Хоћу! Хвала!

— Весело се живи у Трновици! настави Пуљај... Ваш претходник и умро је од весеља, — уз пиће, разуме се. Оставио је спомен, — неколико десетина јектичавих борића, иначе главице по околини зебу ћелаве, као што су и биле! Изгледа да нема помоћи нашим брдима!

То не само жацну, него баш увреди младог шумара, те, сав зајапурен, поче распредати теорије о гајењу шуме, доказивати о правим чудима рационалног рада у томе... Као сви бојажљиви људи, био је неисцрпан кад се дочепа предмета, у коме се не може замерити.

Тако ручасмо тога дана, највише у разговору са новим абонентом, док не дође Бупан. А чим Бупан виде Рајића, провиде га скроз, те га поче обавијати неизмерном мрежом своје љубазности. После неколико минута, чусмо познати узвик:

— Гле, ја заборавио дуван!

И одзив на то:

— Молим, г. управниче, учините ми част!

Нови познаници почеше шаптати и као да свом душом прионуше један уз другога. Свакога тренутка чусмо смех и узвике: „Драги, млади господине!“ — „Молим, господине управниче!...“ Одједном Бупан викну:

— Шта кажете!? Не умете играти пикета!? То није могуће!

— Кад вас уверавам, господине управниче. Никакву игру не знам!

— То је којешта! То је баш којешта! У деветнаестом веку, не знати једну невину игру, као што је пикет! Кажем вам, то не сме бити! Хајд' одмах на посао! Одмах, да вам дам прву лекцију...

Бупан пређе за мањи сто, који беше у куту. Рајић се мало колебао, али отиде за Бупаном. И започе прва лекција. И започе први израз неизмерног Бупанова утицаја на младог човека.

С вечера, опет седећи са предузимачем у кафани, видех Бупана и Рајића где уђоше заједно. Бупан приказа шумара своме друштву, за својим столом. После видех где га у разговору фамилијарно куца по рамену...

Другога дана, после ручка, чим Бупан уђе, Рајић устаде и пређе за мали сто, да се вежба у пикету. Наравно, то се понављало свакога дана, и, наравно, нама шесторици не само да није било противно, него чисто дахнусмо душом што нас Бупан оставља на миру. Настаде, дакле, у неколико, нови ред у „приватној гостионици“.

Па се појави и друга, куд и камо знатнија и занимљивија новост. Након неколико дана, кад њих двојице започеше партију, Пуљај нам шапатом рече:

— Знате ли, шта је још ново у нашој приватној?

То изрече својим вазда шњим подсмешљивим изразом, али тога пута, тај његов обични израз изненади нас веома, јер је Пуљај, за цело време ручка седео намрачен, ћутљив.

— Шта? запитасмо готово сви у један глас.

— То, да је овде идила у зачетку између шумара и газдарице!... Не шалим се, дајем вам часну! Ја сам данас први дошао и затекао их пред вратима њене собе!... Кажем вам, као двоје голубића! Заклео бих се, да је пуцнуо први пољубац, јер... јер савест им је била сувише

нечиста, те је проговорила кроз њихове сувише збуњене и замућене очи и претерано црвенило!

— Бога ми, веруј, да га је уловила удовица! рече један од трговаца.

— Отворимо сви очи! настави носоња, а не чинимо се вешти!

Није нам требало много отварати очи, да се уверимо, е се заиста зачела идила између двоје младих! Љубав и кашаљ и сиротиња не дају се сакрити, вели пословица. Тереска нас лиши својих милостивих погледа, — нас шесторицу, а и верна јој Катица поче просто обожавати Рајића. Он се с почетка савлађивао, колико је могао, па се поступно поче мазити. Највећи нам доказ колико је њихова љубав напредовала, нађосмо у томе, што једнога дана опазисмо, да су се завадили! Тада се слободно и јасно просуше досетке...

Него узалуд смо добро отварали очи да докучимо, зашто је телеграфиста бивао свакога дана мрачнији! Његовим изговорима нисмо веровали, него смо нагађали, да он крије истинити узрок нерасположења.

Да ли је Бупан одмах уочио идилу? Да ли је пратио њен развитак? Ни по чему то нисмо могли познати. Додуше, заљубљеници су се добро чували да се пред њим не издаду, али није веровати да су то могли постићи.

Најпосле, ствар нам постаде обична, свакидашња и то је трајало цео месец новембар.

Али првога дана децембра у „приватној гостионици" дочека нас велико, неслућено изненађење!... Сто је био постављен за шесторицу! Катица нам рече, да нас је шумар оставио! И још рече, да је госпођа болесна!...

Требало је „повуци, потегни" док је чиста истина изишла из уста верне Катице! Додуше, није нас лагала, него је слегала раменима, отресала главом и вечито понављала: „Не знам! Ништа не знам!" Напослетку дознасмо... Рајића је Бупан узео на храну и на стан у своју кућу!

Можете мислити, гршпте ли бомба, — уз бескрајно чуђење заори ли се смех. За чудо, одједном Носоњи се поврати његова пређашња веселост!

— Бог и душа, рекох, Бупан ће још оженити шумара својом сестром!

— Па, дабоме, прихвати телеграфиста... О томе не може бити сумње! Али признајмо, да је тај Бупан велики шерет и вешт стратег!... Пресекао је баш у критичном тренутку.

И телеграфиста трљаше руке, као да он беше нешто добио у тој работи!...

Пипићка изгледаше као да је боловала неколико недеља, али пред нама стоички издржа велики удар. И, готово поче нам, као и пређе, делити своје милостиве погледе. И све, све, врати се у пређашњи ред, само што Бупан није више долазио.

По Божићу венча се Рајић са ружном, матором и болесном цуром...

Ја издржах годину дана у Трновици, па се преселих овамо.

Кумек ућута:

Доктор пресуди:

— Jä! То је јака воља која се намеће слабијем! Дакле спада у сугестију!

— Прича није свршена, изненади нас Кумек... Има још нешто! Само чујте.

Неколико старијих беху већ поустајали, да се за другим столом картају, па, преко воље, поново седоше.

— Кратак је завршетак, рече Кумек... Овде се, после две године, ожених, а годину и по након тога, отидох са женом у завичај, да походим своје. Стигосмо у Трновицу пред вече и одседосмо у гостионици, па ћу сутрадан раније у село. Не бех јавио — хтедох да изненадим своје. Ходајући по варошици, сретосмо се са предузимачем Марком Пивулом, који се на први мах запањи, па рашири руке, па стаде молити, да свратимо к њему,

вели, ма за час, има, вели, нешто ново да ми саопћи, али то ће учинити само у кући!

Кад уђосмо, дође нам у сусрет — моја пређашња газдарица, Тереска Пипићка, сада Пивулићка! О, Боже! Историја беше прилично дуга, али на крају крајева, изиде, да то беше Бупанова и поповска работа.

Други знатни догађај, за који дознах од њих беше да је шумар остао удовцем, — умрла му жена у порођају. А друга Бупанова работа беше, да је он шумара поново оженио неком својом рођаком.

Али што не дознах од њих, него од порезника, с којим се после нађох, то је да је телеграфиста Пуљај просио Тереску, и да га је она, доиста, по Бупанову утицају, одбила, те је тражио и добио премештај из Трновице!...

Ето, господо, моја је прича свршена! заврши Кумек. Тај злосрећни Бупан, тај необразовани, неугледни, немили човек, не само да је експлоатисао све и свакога у Трновици, него је и женио и удавао, просто речено: жарио и палио! Ко зна колико је његових жртава било. Зар то није загонетно?

Симо Матавуљ.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ДРУГИ ДЕО:

ЈОВАНКА АЛЕКСАНДРА.

(8.)

Лузанс, 11 августа.

Богу буди хвала! Библиотека, смештена према истоку, није претрпела ненакнадивих штета. Изузев тежак ред старих *Зборника обичајног права* инфолио, који су пуваћи скроз пробушили, књиге су здраве и читаве у својим решетком ограђеним орманима. Ја сам провео цео дан класификујући рукописе. Сунце је улазило кроз високе прозоре без завеса и ја сам читајући слушао, каткад врло занимљиве ствари, како отромљени бумбари тешко ударају о прозорска окна, како дрвенарија пуцкара и како муве, пијане од светлости и врућине, зује, облећући изнад моје главе. Око три часа, њихово зујање било је тако да ја дигох главу од једне повеље, врло драгоцене за историју Мелуна у XIII веку, и стадох да посматрам кружне, средишне покрете ових животињица. Морао сам утврдити да врућина утиче на крила једне муве сасвим друкчије но на мозак једнога архивара старих докумената, јер сам имао велике муке да мислим и осећао сам извесну доста пријатну обамрлост, из које сам се отргао тек с грдно великим напором. Звоно, које зазвони за ручак, затече ме усред посла, и ваљаде ми се спремити на брзу руку да изиђем пристојно пред госпођу од Габриа.

Ручак, обилно служен, отеже се сам од себе. Ја имам дар да сладим пића који иде можда изнад осредњега. Мој домаћин, који примети моје разумевање, имаде довољно обзира према мени да отвори у моју част извесну боцу Шато-Маргоа. Ја сам пио с поштовањем ово вино отменога порекла и благородних својстава, чији се мирис и жестина немогу довољно нахвалити. Ова ватрена роса разли се по мојим жилама и загреја ме младићским жаром. Седећи на тераси, покрај госпође од Габрна, у сумраку који је купао тајанственошћу увећане облике дрвећа, ја сам имао задовољство да саопштим својој духовитој домаћици своје утиске са живошћу и одрешитошћу сасвим изванредним код човека лишенога, као што сам ја, сваке уобразиље. Ја јој описах речима које су текле саме од себе, и не помажући се никаквим старим текстом, тиху сету вечери и лепоту ове родне земље која нас храни, не само хлебом и вином, већ и идејама, осећањима и веровањима, и која ће нас све примити у своја материнска недра, као малу децу заморену дугим даном.

— Господине, рече ми ова љупка госпа, ви видите ове старе куле, ово дрвеће, ово небо: како су личности из народних прича и песама природно никле из свега тога! Ено тамо стазе којом је мали Црвенкапић отишао у шуму да бере лешнике. Ово променљиво и увек упола наоблачено небо било је избраздано вилинским кочијама, и Северна кула могла је скривати под својим шиљатим кровом стару прељу, чије је вретено уболо Лепотицу у зачараној шуми.

Ја сам још мислио на ове пријатне речи, док ми је Г. Павле причао, пуштајући димове једне опојне цигаре, о не знам каквој парници коју је повео противу општине због одвођења воде. Госпођа од Габрна, осетивши вечерњу свежину, задрхта под својим шалом и остави нас отишавши у своју собу. Ја одлучих тада, уместо да се попнем у собу, да се вратим у библиотеку и продужим испитивање рукописа. Не обазирући се на противљење

Г. Павла, који је желео да идем спавати, ја уђох у оно што ћу, старим језиком, назвати „књигохранилница“ и дадох се на посао, спрам светлости лампе.

Пошто сам прочитао петнаест страна, које је очевидно написао неки неуки расејани преписач, јер сам имао нешто муке да им схватим смисао, ја завукох руку у разјапљени џеп од свога реденгота да извадим бурмутицу; али ме је овај тако природан и безмало нагонски покрет стао овај пут мало напора и умора; ипак, ја отворих сребрну кутију и узех неколико трунки мирисавог праха, које се расуше дуж груди на мојој кошуљи, испод мога обмапутога носа. Ја сам сигуран да је мој нос показао своје разочарење, јер је он врло изразит. Он је више пута одао моје најприсније мисли, а нарочито у јавној библиотеци у Кутансу, где сам пронашао. пред очима свога колеге Бриуа, збирку исправа цркве Анђеоске Богородице.

О моје радости! Моје очи, сићушне и безбројне под својим наочарима, ништа не одадоше. Али угледавши само мој заковрчени нос, који је поигравао од радости и поноса, Бриу погоди да сам нешто пронашао. Он виде свеску коју сам држао, запамти где сам је метуо оставивши своје место, узе је за мном, преписа је кришом и издаде је на брзу руку, да ми доскочи. Али, мислећи да подвали мени, он је подвалио самом себи. Његово издање кипти грешкама и ја сам имао задовољство да укажем на неколико његових крупних смашака.

Да се вратим где сам био, ја посумњах да се тежак дремеж није свалио на мој дух. Имао сам пред очима једну повељу чију занимљивост може сваки ценити, кад кад будем сазнао да се у њој спомиње један питоми зец продан Јовану од Естурвила, свештенику, 1212 године. Али, ма да сам тада осећао сву њену важност, ја јој нисам поклонио пажњу коју је такав документ неизбежно захтевао. Моје очи, ма шта да сам радио, окретале су се па једном крају столу на коме се није налазио никакав важан предмет с гледишта учености. На томе месту

стајала је само једна доста дебела немачка свеска, повезана у свињску кожу, с бакарним клинцима на корицама и великим испупчењима на полеђини. То је био један леп примерак оне компилације значајне само ради дрвореза којима је украшена и која је тако позната под именом Нирнбершке Кронике. Свеска, чије су корице биле лако отшкрипуте, стајала је на својој средњој обрезаној страни.

Не бих могао да кажем откад су моји погледи без разлога били управљени на овај стари инфолио, кад бише занети једним призором тако изванредним, да је чак и један човек потпуно лишен уобразиље, као што сам ја, морао бити њиме живо узбуђен.

Ја видех одједном, не приметивши раније кад је дошла, једну малу прилику где седи на полеђини књиге, с једним коленом савијеним и једном ногом опуштеном, отприлике у положају у коме јашу амазонке Хајд-Парка или Булоњске Шуме. Она је била тако мала да њена нога која је климала није досецала до стола по коме се ширио, вијугајући се, стражњи скут њене хаљине. Али њено лице и облици били су као у одрасле жене. Ширина њених груди и округлина њена стаса нису остављали никакве сумње у том погледу, чак ни једноме староме научнику као ја. Додаћу, без страха да се преварим, да је била врло лепа и поносита држања, јер су ме моја иконографска проучавања одавно навикла да познајем чистоћу једнога типа и карактер једне физиономије. Лик ове госпе, која се тако неочекивано посадила на полеђину једне Нирнбершке Кронике, одисао је благородношћу помешаном са јогунством. Она је изгледала као краљица, али као каква ћудљива краљица; и ја сам оценио, једино по изразу њена погледа, да је отправљала негде неку велику власт с много ћудљивости. Њена уста била су охола и подругљива и њене плаве очи смејале су се обеспокојавајући испод црних обрва, чији је лук био врло чист. Ја сам увек слушао где се говори да црне обрве врло лепо стоје плавушама, а ова госпа била је плава. Једном речи, утисак који је она давала био је утисак величине.

Може изгледати чудно да је једно лице високо колико боца и које би ишчезло у џепу од мога реденгота, кад не би било неучтиво метути га у њ, давало баш појам о величини. Али је у сразмерама госпе што је седела на Нирнбершкој Кроници било неке тако поносите виткости, тако величанствене складности, њено држање било је у исти мах тако неусиљено и тако отмено, да ми се учинила великом. Ма да би моја мастионица, коју је она посматрала с подсмешљивом пажњом као да је могла унапред прочитати све речи које су имале да изиђу из ње на врху мога пера, била за њу дубок басен где би замрчила до подвезице своје чарапе од ружичасте свиле са златним крајевима, она је била велика, кажем вам, и улевала је дивљење са својим веселим расположењем.

Њена одећа, подешена према њену лику, била је ванредно раскошна; она се састојала из једне хаљине извезене златом и сребром и из једног огртача од отворено-црвене кадиве, постављеног танким сурим крзном. На глави је имала неку конђу с два трвеља, коју су чиста бисерна зрна чинила јасном и светлом као млад месец. У својој белој ручици држала је један штапић који је тим више привукао моју пажњу што су ме моја археолошка испитивања приправила да разазнајем с извесном сигурношћу знаке одличија по којима се распознају важне легендарне и историјске личности. То знање било ми је корисно у овој прилици. Промотрио сам штапић, и видео сам да је био сасечен од једне танке лескове гране. То је, рекох у себи, вилински штапић; према томе, госпа која га држи јесте вила.

Срећан што знам ко је личност с којом сам имао посла, ја покушах да скупим своје мисли да би је с поштовањем поздравио. Осетио бих био извесно задовољство признајем, да јој учено беседим о улози њених другâ, како у саксонском и германском стаблу, тако и на латинском Западу. Таква расправа била је у мојим очима оштроуман начин да се захвалим овој госпи што се појавила једноме староме научењаку, противно сталноме

обичају њој равних да излазе само пред наивну децу и необразоване сељаке.

И ако су виле, оне нису зато мање жене, говорио сам у себи, и пошто је госпођа Рекамје, као што сам слушао од J. J. Ампера, рачунала у нешто утисак који је чинила њена лепота на мале димничаре, натприродна госпа што је седела на Нирнбершкој Кроници биће без сумње поласкана да чује једнога научника где учено говори о њој као о каквом старинском новцу, печату, копчи или котуру за рачунање. Али ово предузеће, које је тешко падало мојој срамежљивости, постаде ми збиља немогуће кад видех како госпа на Кроници вади брзо из једне торбе коју је носила о бедрима лешнике ситније него што сам их икад видео, како их крца зубима и баца ми љуске у лице, док је језгру грицкала с озбиљношћу детета које сиса.

У таквој прилици, ја учиних оно што је захтевало достојанство науке, ја остадох ћутећи. Али како су ме љуске непријатно голицале, ја принесох руку носу и утврдих тада, на своје велико изненађење, да су моје наочаре опкорачивале његов врх и да сам ја гледао госпу не кроз стакло, но преко њих, ствар неразумљива, пошто моје очи, покварене над старим текстовима, не разликују без наочара дињу од боце, које се налазе и једна и друга под мојим носом.

Тај нос, значајан са своје обимности, свога облика и своје боје, привуче оправдано пажњу вилину, јер она дохвати моје гушчије перо, које се дизало као перјаница изнад мастионице, и стаде његовим перцима да ми превлачи преко носа. Ја сам имао покаткад, у друштву, прилике да будем предмет невиних враголија младих девојака, које су ми, узимајући и мене у своје игре, пружале свој образ да га пољубим кроз наслон од столице или су ме позивале да угасим свећу коју би наједанпут дигле докле мој дах није могао допрети. Али дотада ни једна личност женскога пола није ме подвргла тако фамилијарним ћудима да ми голица поздрве пер-

цима мога сопственога пера. Ја се сетих срећом једне изреке свога покојнога деде, који је имао обичај да каже да је све допуштено дамама и да је све што долази од њих благонаклоност и милошта. Ја примих дакле као благонаклоност и милошту љуске од лешника и перца од мога пера, и покушах да се насмешим. Шта више, ја узех реч:

— Госпођо, рекох ја учтиво и достојанствено, ви указујете част својом посетом не једном балавцу ни простаку, већ напротив једном библиотекару који је доста срећан да вас познаје и који зна да сте ви некад мрсили у јаслима кобилину гриву, пили млеко из запенушених карлица, завлачили семе од шипурка у леђа баба, распршавали варнице са огњишта под носом веститих људи, и, да све кажем, уносили неред и веселост у кућу. Осим тога, ви можете да се хвалите да сте, вечером у шумама, припадали не може бити боље закаснеле парове. Али ја сам држао да сте ви за увек ишчезли бар од пре три века. Је ли могуће, госпођо, да вас човек види у ово доба железница и телеграфа? Моја вратарка, која је била дојкиња у своје време, не зна шта сте ви радили, а мој мали сусед, коме његова дадиља још брише нос, тврди да ви не постојите.

— Шта ви о том кажете? узвикну она сребрнастим гласом, наместивши се поносито у свом малом краљевском стасу и шибајући као какав легендаран крилати коњ полеђину Нирнбершке Кронике.

— Не знам, одговорих јој ја, трљајући очи.

Тај одговор, прожет једним дубоко научним скептицизмом, учини на моју сабеседницу најбеднији утисак.

— Господине Силвестре Бонаре, рече ми она, ви сте само један ситничар. Ја сам увек у то сумњала. Најмањи међу шврћама који иду путем с пешкиром од кошуље на својим прорезаним панталоницама познаје ме боље него ли сви људи у наочарима ваших Института и ваших Академија. Знати није ништа, замишљати је све. Само оно постоји што човек у машти замишља. Ја сам

једно замишљено биће. То значи постојати, мислим! О мени се сања и ја се појављујем. Све је само сан, и, пошто нико не сања о вама, Силвестре Бонаре, то *ви* не постојите. Ја очаравам свет; ја сам свуда, на једном зраку месечине, у дрхтају једног скривеногз извора, у немирном лишћу које пева, у белој сумаглици која се диже, сваког јутра, са дна ливада, усред ружичасте врес-кове траве, свуда!... Људи ме виде, људи ме воле. Они уздишу, подрхтавају на лаком трагу мојих корака који маме песме из мртвог лишћа. Ја засмејавам малу децу, ја дајем духа најгрубљим дојкињама. Нагнута над колев-кама, ја врагујем, тешим и успављујем, и ви сумњате да постојим! Силвестре Бонаре, ваш топал огртач скрива кожу једнога магарца.

Она заћута; њене танке ноздрве надимале су се од гнева и, док сам се ја дивио, у пркос своје љутње, херојској срџби овог малог чељадета, она промеша мојим пером по мастионици, као веслом по језеру, и баци ми га под нос са зашиљеном страном напред.

Ја протрљах лице и осетих да је све измастиљено. Ње је било нестало. Лампа ми се била угасила; један зрак месечине пролазио је кроз окно и падао на Нирнбершку Кронику. Свеж ветар, који се био дигао а да га ја нисам ни приметио, развејавао је пера, хартије и обланде. Сто ми је био сав испрскан мастилом. Оставио сам прозор отшкринут за време олује. Каква несмотреност!

(наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ИЗ „СЕЉАНЧИЦА“

I

Девојче и Сунце.

Сунце с цвећа росу пило,
Девојче се оросило,
Росни скути, — сунце стало,
У скуте се загледало.
Вреле зраке, врело сјају,
Па јој скуте целивају.

Пило росу, сунце пило,
Девојчицу омилило,
Омиле му целив врући:
Сажижући — умирући.
Свако јутро у раздање,
Хита сунцу у сретање.

II

Двоје Драгих.

Не веруј ми, да ти не верујем,
Драга моја, знаш ли ноћи што су,
Дуге ноћи о Светом Јовану?...
Снег западе, те друмове засу,
Дању свратим у пјану механу,
Вече дође, сваки дома пође;
Сваки дома, куд ћу ја, сирома'!

Ја сирома', ти сирота драга,
Хајде душо, да сиротујемо,
Да делимо и ноћи и дане,
Да певамо, кад плакат' н'умемо.
— Моји хоће, а твоји не бране. —
Ти у јутру, ја у појутарје,
Уз дарове, слатко је уздарје.

Милорад М. Петровић.

БЈЕДНИЦИМА.

О, да и нисам у вашему крилу
Живота прве угледао дане,
О, да и нисам искусио силу
И груби живот за младости ране,
Опет бих, гоњен осјећајем чистим,
С љубављу жарком вама б'једним приш'о,
Вашим животом ја живео истим,
И све би друге жеље, страсти стиш'о.

Душа је моја правим путем пошла
И брзо нашла супатнике своје;
Преда ме јасна истина је дошла
И видјех слику зле судбине моје.
И тада дигох онај чудни вео
Над вама јадним што бијаше бачен,
Тада разумјех многи живот свео,
Људима гоњен и судбином тлачен.

И, када дигох онај вео чудни,
Побожни људи што бацају на вас,
Када одбацих људски морал будни,
Осјетих једном самилости за вас,
На ваше хумке, небусане никад,
Кад метнух вјенац зле среће и јада —
Ако сам плак'о још од срца икад,
Над људском злобом заплак'о сам тада!

Тад се научих да под грубим тражим
Оно што држах да међ' људма нема,
На пламу душе ваше да се снажим,
Кад ми се душа за бол даљи спрема.
Ал' док се каткад ваше небо мрачно
Разведри грубим ужитком живота,
Моје је вјечно натуштено, плачно,
Не озари га никада топлота!

Јово Варагић.

САЗНАЊЕ СЛАБОСТИ.

Огромни стоје, као пирамиде,
Идоли људски, што их човјек слага;
Кроз мрак и глупост, пред њима се стиде
Истина вјечна и љепота нага.

Сваки ми корак предрасуда смета,
Сваки ми поглед запрјечава вео,
Којим су скрили праву слику св'јета,
Под којим многи већ је живот свео.

Да ми је наћи поборника јаки',
Да снажним грудма рушимо олтаре,
Пузавци што их подигоше млаки,
Да стремо вјере и поретке старе!

Нема их, нема... Нити гледа ико
Истину у прах срушену гдје лежи,
Или је видећ', већ у свјету свик'о,
Окреће лице, од ње даље бјежи.

О, гдје ли ми је бар толика снага,
Да себи самом расвијетлим путе,
Да нађем вјечна закопана блага,
Истинске душе сред невоље љуте?

Ал' ни ње нема! Вјекови су стали,
Чврсти и мирни преда мном на путу,
Духови јачи пред њима су пали,
Или су судбу искусили љуту.

Па и моја ће судба бити иста:
Или ћу славит', што сви славе људи,
Истину презрев и начела чиста,
Или ће о св'јет да ми прсну груди!

Јово Варагић.

БОРБА ЗЕТЕ И РАШКЕ О ПРЕВЛАСТ У XII ВЕКУ.[1]

Првих година XII века десили су се на Балканском Полуострву догађаји, који су имали великих и важних последица за историју Српскога Народа. Смрћу Бодиновом (око 1101 год.) нестало је јаког ауторитета, који је могао да одржава у заједници хетерогене елементе у српској држави и да сузбија сепаратистичке тежње појединих области; те су тежње још увек биле не само живе, него су и доста снажно опет избиле на површину са елементарном силом, која је још увек имала ослонца у некадашњем самосталном животу и у традицијама о њему.

У исто доба дошао је до српских граница и у тешњи додир са Српским Народом нов један фактор, који ће од тога времена увек снажно утицати на Српски Народ. Првих година XII века заузели су Мађари Хрватску и Далмацију. Тиме је ситуација на Балканском Полуострву у многом погледу из основа измењена.

Добивши Хрватску и Далмацију Мађари су морали доћи у сукоб са Млецима, којима је, од кад су почели да се снаже и да живе самосталним животом, био један од најважнијих задатака да завладају целом далматинском обалом, не само због тога, што се само на тај начин могло стати на пут гусарењу, које је тамо било у јеку и шкодило трговини, него и стога, што је једино на тај начин било могуће постати господар у Јадранском

[1] Шеста глава из дела „Историја Српскога Народа.“

Мору, а без тога би цела и трговачка и политичка моћ и снага Млетака била илузорна. Осим тога далматинска обала била је Млецима потребна ради јаких трговачких тачака и за увоз и за извоз; напослетку су њих на рад у томе правцу позивали и племенски интереси, јер су далматинске вароши у то доба биле већином насељене романским живљем, који је већином желео млетачку власт. Млеци су дакле морали радити на томе, да добију Далмацију и морали су ударити на свакога, ко би покушао да им оспори право на тај посед или сам посед. Стога су Млеци морали због Далмације доћи у сукоб и са Маџарима.

Али су с друге стране и Маџари у то доба били у напону и њихова експанзивна снага морала је тражити новога терена за рад и освајања. Добитком Хрватске и Далмације њима се отварао нов хоризонат. С једне стране су они на тај начин изашли на море, а то је за трговачке везе угарске државе и за њихову трговину било врло важно, с друге стране они су у састав своје државе добили једну готову, формирану државу, која је не само повећала територију и број становништва угарске државе, него која је имала и својих тежњи и својих аспирација и својих права.

Осим тога новим географским положајем, у који су Маџари дошли добитком Хрватске и Далмације, они су били упућени да своју експанзивну снагу упуте на Балкан. Тамо су их сада упућивале претензије хрватске државе и борба са Млецима, тамо су их упућивале трговачке везе, јер су они, одсечени и политички и економно од Запада, морали да се крену на ту страну. Напослетку је требало нове аквизиције бранити и од Византије, која је Млецима могла дозволити посед Далмације, јер су они још увек признавали византиску врховну власт, али је није могла дати без протеста Угарској, за коју је било јасно да не само неће пристати да призна власт византиског императора, него да ће чак нагната својом експазивном снагом поћи и на нова освајања.

Према томе било је сигурно да ће због тога ускоро Угарска доћи у сукоб и са Млецима и са Византијом. Истина већ су и пре тога Мађари пљачкали по византиским провинцијама на Балкану, али ово што се сада спремало било је нешто друго, ово је био очајан рат. И тај рат се водио дуго времена са много енергије и са много издржљивости. Византији је дакле сада и с те стране претио нов и опасан непријатељ. Тај непријатељ је могао постати врло опасан, особито у томе случају ако нађе начина да изглади и избегне несугласице које би могле настати између њега и незадовољних елемената, који су били под византиском влашћу и да доведе у склад своје интересе са интересима свих оних, који су били непријатељи византиски. У том погледу морао је у првом реду доћи у питање Српски Народ.

А баш у то доба, када су настале те велике промене у политичком положају на Балкану, Српски Народ је дошао опет у опасну кризу, и није било јасно како ће она да се сврши. После смрти Бодинове, чим се осетило да нема више оне снажне руке, која је могла да држи у чврстој заједници оне још увек хетерогене елементе који су сачињавали српску државу, избиле су свом силином опет на површину сепаратистичке тежње појединих српских области. Византија је те тежње и династичке борбе, које су у то доба такође започеле, врло радо и јако помагала, надајући се да ће Србе, кад буду растројени, лакше покорити, или да јој бар они растројени и завађени међусобно неће моћи шкодити. Од области чије су сепаратистичке тежње у ово доба, после смрти Бодинове, највише избиле на површину и која се том погледу највише истакла, била је Рашка. Рашка је у осталом у ово доба већ имала разлога да мисли, да она има права не само на то да буде самостална према Зети и да за свој рад не мора да прима директиву из Скадра, него је она имала доста права да буде уверена да политичко вођство у Српском Народу треба сада она да предузме. Јер оно животне снаге, што је у последње

време Српски Народ показао, долазило је из Рашке; Рашка је највише имала да издржи ударце непријатељске, она је поднела највише жртава, она је показала највише јунаштва у борби за слободу и највише пожртвовања и вештине. Оно што је у последње време у опште било рађено за слободу Српскога Народа, рађено је у Рашкој и из Рашке.

Зета је у последње време, још и за живота Бодиново, а после још више, бивала све више пасивна. Заузета домаћим бригама, у првом реду династичким питањима, она већ последњих година владе Бодинове није узимала готово никаква учешћа у важнијим државним подузећима. Спречена да предузме ма шта против драчке области, коју су Византинци добро утврдили, Зета је, у борби што је Рашка са Византијом водила, остала готово у положају индиферентног посматрача. Још када је после смрти Бодинове централна власт у Зети, услед династичких борби, сасвим ослабила, морало је престати и оно мало рада и интересовања за интересе целе државе. У Рашкој се онда с правом сматрало да после свега тога Зета нема више права и да не може више да буде вођ и средиште народно.

Осим заслуга, што их је Рашка стекла у борби против Византије, осим снаге и самопоуздања, што га је Рашка у тој борби добила, био је још један врло важан факт који је Рашкој давао идеју а и право да она предузме вођство у Српском Народу које је до сада имала Зета. Још су биле у целом народу живе традиције о томе како је некада државно и политичко средиште Српскога Народа било у Рашкој и да је само утицај прилика донео промену, која је изведена била на корист Зета а на штету Рашке. Сада је Рашка дошла у положај да врати свој престиж, који је била изгубила.

Међутим и Зета није била вољна да свој положај напусти без отпора. И тамо је било традиција о самосталном животу, и тамо је било успомена на славна дела, а право на првенство био је још факт. Осим тога из-

гледа да је Византија одмах од почетка сматрала да је за њу Рашка у сваком погледу опаснија него Зета, па је у борби између ове две области одмах стала на страну Зете и готово стално помагала њене претензије против Рашке. Тако је одмах после смрти Бодинове, кад су настали нереди и династичке борбе у српској држави, цар Алексије послао у Зету рођаке Бодинове, који су били избегли у Византију, да помоћу грчком продру у Зету и и да збаце Доброслава брата Бодинова, који је био заузео престо. Али је, како изгледа, њих предварио други један претендент, Кочапар, који је јасно уочио да ће рашки жупан Вукан имати јачег утицаја у Зети него Византија. Вукан је наравно радо прихватио Кочапара. Кочапар је имао права на престо у Зети, и Вукан је видео да се помоћу њега може да умеша у зетске прилике и да је подчини свом утицају. Осим користи што би му дао сам факт да је он, жупан рашки, довео и поставио владаоца у Зети, нема сумње да је и претендент који је тражио од Рашке помоћ да дође до престола и сам морао, у случају успешне акције, обећати неке концесије Вукану.

Али је у Зети било врло мало људи који су били вољни да се помире с мишљу, да Зета треба да буде подложна Рашкој. Противници рашке превласти, а то је без сумње била готово сва зетска властела и готово сви Зећани, делили су се у главном у две групе: једни су хтели да Зета буде потпуно самостална и свакако да поврати свој утицај и положај у српским земљама, други су, по својој прилици уверени да Зета то сама собом и својом снагом неће моћи извршити и да ће се њен покушај и рад у том правцу свршити безуспешно, мислили да у борби против Рашке треба тражити помоћи и потпоре у Византији, којој ће сваки ићи у рачун да помогне Зету против Рашке, јер јој је ова била за овај мах много опаснија. За тим струјама повео се по свој прилици и Кочапар убрзо пошто је помоћу Вукановом завладао Зетом. Ни интереси његови ни интереси његове околине

ни интереси његове државе нису се слагали са оним што је он обећавао Вукану, кад га је овај довео на престо, ни са оним што му се, кад је већ био на престолу, из Рашке наређивало. И Кочапар је променио своју политику и свакако почео радити против Вукана.

Вукан међутим није био вољан да олако изгуби свој положај, како га је после смрти Бодинове утврдио, па се дигне на Кочапара. Кочапар је истина, како изгледа, покушао да образује савез против Вукана, па се оженио ћерком бана, босанског, комбинујући да на тај начин задобије за себе а против Рашке Босну, која се после смрти Бодинове такође одвојила од зетске државе и почела да живи самосталним животом. Али је Босну Зета могла лакше да прежали него Рашку, јер она није показивала воље да завлада целом државом, те се интереси њени нису сукобљавали са интересима зетским. Заједнички интереси и заједничка опасност упутила је дакле Зету и Босну једну на другу. Али савез зетско-босански Кочапару није користио; он је наскоро после тога погинуо у Хуму, можда у борби против Вукана, јер је после његове смрти завладао Зетом краљ Владимир, који се оженио ћерком Вукановом, очевидно увиђајући да ће се само на тај начин моћи одржати на престолу.

Изгледа да је Владимир за цело време своје владе држао са својим тастом, рашким жупаном Вуканом, чији је углед непрестано растао, ма да је Вукан, кад је 1106 год., баш у доба кад је цео Запад устао био на цара Алексија, па се и он надао да ће се моћи користити том приликом, ударио на Византију и сузбио команданта Драча, био од Алексија побеђен и морао дати таоце. Али је у Зети било доста људи, који су били противни краљу Владимиру и његовој политици, а претендената је било врло много, јер је краљевска породица била многобројна. Напослетку, странка противна рашкој политици отрује краља Владимира. У исто доба од прилике умре и Вукан, те и у Рашкој и у Зети настану династичке борбе, после којих у Рашкој завлада Урош, а у Зети Ђурађ Бодиновић.

Обојица су наставили политику рашко-зетског споразума, коју је водио Вукан, сматрајући да је Византија највећи и најопаснији непријатељ обеју држава. Али се у Цариграду увиђало колика би опасност могла настати за Византију од оваке политике и заједничког рада зетско-рашког. Стога цар Алексије радо да војску рођацима Ђурђевим, кад су је затражили, да протерају Ђурђа. Ђурађ буде од њих побеђен и побегне свом савезнику жупану Урошу у Рашку, а у Зети буде постављен за краља византиски кандидат Грубеша.

Али после неколико година Ђурађ се врати са војском, коју је добио из Рашке и протера Грубешу. За Рашку је овај догађај био велики политички успех; превласт Рашке и њен утицај у Зети утврђивали су се све више. У то доба (од прилике 1122 године) уништио је цар Јован Комнин сасвим Печенеге, који су до тога времена својом акцијом на Балкану могли сметати сваком предузећу византиском. Заузета до тог доба борбом са Турцима и Печенезима, Византија није доспевала да ишта предузме против Срба. Али кад је рат са Турцима успешно свршен и Печенези савладани, крене даровити и јуначни цар Јован на Србе. Прво удари на Уроша, па га савлада и примора да призна византиску врховну власт, па онда пошаље неке претенденте са војском у Зету, који надвладају краља Ђурђа и заробе га.

Тако је сада византиска власт и византиски утицај опет био повраћен свима српским покрајинама Али је та власт била привремена и пролазна. Срби су били навикли на живот у слободи, идеја о независности била је ухватила дубока корена и државници српски, особито они у Рашкој, довијали су се стално са необичном издржљивошћу и врло вешто на све могуће начине да дођу до слободе и да је сачувају, утврде и прошире. У томе раду они нису презали ни од каквих средстава, правили су планове на широкој основи и употребљавали су сваку прилику у своју корист. Тако је жупан Урош, кад је савладан од цара Јована и кад је морао да призна византиску врховну

власт, одредио нов пут српској спољној политици, којим је она вођена пун век и по, наравно са мањим и већим прекидима. План његов о новом правцу српске политике специјално у Рашкој, био је врло добро смишљен и зрело удешен. Урош је наиме инаугурисао у Рашкој политику наслањања на Угарску, политику која је много користи донела и Угарској и Рашкој.

Кад су Мађари добили Хрватску и Далмацију морали су доћи у сукоб с једне стране са Млецима, који су, признајући врховну власт Византије и истичући у првом реду њено право на Далмацију и престављајући се као мандатар византиски, спорили им право на ту покрајину, са друге стране са Византијом због своје експазивне снаге, која се није могла задовољити са досадањим освајањима. Са Млецима су Мађари ратовали по Далмацији у другој и трећој десетини XII века са промењивом срећом, а око 1128 године дођу у сукоб и са Византијом. Рат је изазван тиме, што је Византија хтела да употреби династичке борбе у Угарској да се умеша у унутрашња питања, помажући појединим претендентима да изведу преврат и да дођу на престо.

Урош је мислио да је ово згодан моменат за акцију, те је по свој прилици тада склопио савез са Угарском, тражећи сасвим оправдано у њој наслона у борби против Византије. Мађари су у почетку сретно ратовали; они освоје Београд, Ниш и Софију и продру чак до Пловдива, али их идуће године (1129) цар Јован разбије близу Рама на Дунаву. Кад Мађари наскоро после тога почну опет да напредују, буде склопљен мир, чији услови нису познати. Али су, и Угри и Византија били уверени да спор није тиме решен, па су се спремали на одсудну борбу.

У то доба заузели су Мађари, не зна се како, северну Босну (око 1135 године), и од тога времена су угарски краљеви не само стално носили назив краља босанског, него су стално тежили да и фактички покоре Босну. Рад угарских краљева у томе правцу није се у оно доба косио са интересима рашке државе, једно стога

што је она у првом реду морала ићи за тим, да од српски области покори Зету са којом се борила о превласт у српским земљама, а друго стога што је морала да се за своју слободу и самосталност бори са Византијом, па је њена главна тежња за продирање била управљена на ону страну; тамо је било њено главно поље за рад, тамо је Рашка, и ако су је традиције звале и на другу страну, имала веза са својим саплеменицима, који су кад се показало да су слаби да сами себи извојују слободу, једва чекали да их Рашани ослободе. Тако је Рашка заузета борбом са Зетом и Византијом напустила традиције и Часлављеве и Бодинове и занемарила једну важну српску област, која је од тога времена била остављена сама себи, почела да живи засебним животом, формирала засебну српску државу, и носила се сама вековима са државним, народним и верским непријатељима. Тежња за јединством у Српском Народу ишчезавала је све више, а сепаратизам је хватао све дубље корена.

Тешке су прилике настале за Србе и специјално за Рашку, кад је на престо византиски сео подузетни цар Манојло (1143 године). Примив у наслеђе од два своја вредна предходника добро организовану и администрацију и финансије и војску, Манојло је, пошто су главни непосредни непријатељи били уништени или ослабљени, могао да ради на остварењу планова, којима се већ давно нису могли занимати византиски државници. После неколико векова могао је опет један енергичан и у својим плановима смео император византиски да помишља на освајања у великом стилу и да снева о обновљењу граница старог римског царства. То је у осталом била лабудова песма византиског сјаја и величине. Последњи пут је сада Византија још завладала целим Балканским Полуострвом, последњи пут су српске династе признале врховну власт византиског императора, последњи пут су византиске претензије ишле и много даље. За Србе је у осталом била срећа што је цар Манојло имао широке планове и велике претензије, јер је он радећи на оства-

рењу свога програма сматрао српско питање за мало важно и споредно и бавио се њиме само узгред и на дохват. Стога га он није ни једанпут дефинитивно решио, мада га је више пута решавао и никада није сасвим покорио Србе, него се увек задовољавао половним мерама и палијативним средствима. Тако је мисао о слободи живила не само у идеји, него је имала и реалну подлогу у државној администрацији, автономном животу и автономним повластицама српских области.

Одмах од почетка Манојлове владе била је јасна његова тежња да одузме од Угарске Далмацију, Хрватску и Срем, који су Маџари заузели за време устанка 1073 године, и да Угарску покори и намора да призна византиску врховну власт. Агресивна политика Манојлова упутила је Угарску и Рашку једну на другу. Везе између Рашке и Угарске постају сада врло јаке, врло интензивне и интимне. Сродничке везе између рашког и угарског двора још више учвршћује тај однос. Између Срба и Маџара врши се спонтана размена и позајмица снага и нека српска властела, која је прешла у Угарску, дошла је у то доба тамо до врло високих положаја и до великог утицаја. Ти људи су без сумње највише и утицали да дође до савеза међу Угарском и Рашком.

Како је Манојло у тај мах био заузет ратом са Норманима, нападне Урош, свакако у договору с Угарском, а можда и са Норманима, на Византију, али Манојло удари на њега и савлада га (1150 године). Кад идуће године Урош добије помоћ из Угарске, па пође на Византију, буде удружена српско-угарска војска на Тари разбијена, те Манојло упадне у Угарску и узме Маџарима Срем (1152 године). Идућих година (1154—5) водио се у главном у Срему са промењивом срећом рат између Маџара и Византије, у коме је у угарској војсци играо доста важну улогу босански бан Борић. Кад византиска војска буде потучена, склопи Манојло, да би имао одрешене руке за рат у Италији, мир са Угарском. Док је Манојло идућих неколико година био заузет

ратом са Норманима, био је на Балкану мир, али кад 1161 године умре краљ угарски Гејза, настану у Угарској династичке борбе, којима је Манојло хтео да се користи, да доведе свог кандидата на угарски престо.

У тај мах се рашки жупан Урош опет одметне од Манојла, али буде лако и брзо савладан и на његово место постављен за жупана византиски штићеник Деса. Идућих година (1162—7) вођен је рат између Угарске и Византије. Угарски двор се надао помоћи од немачког цара Фридриха, али је Манојлу пошло за руком да у Угарској створи странку, која је била њему наклоњена и радила за њега. За време тога рата, у коме су Византинци у главном са успехом војевали и згодном диверзијом освојили Далмацију (1165 године), дизао се Деса у договору са Угарском и царем Фридриком двапут против Манојла (1162 и 1165 године), али је оба пута савладан; први пут се изравнао са Манојлом, али после другог устанка Манојло није хтео више да му верује, него га збаци, па постави за жупана Завидиног сина, а Немањиног најстаријег брата Тихомира; осим тога Немања добије неке крајеве на управу, а браћа његова Мирослав Хум, а Срацимир западне крајеве. У Босни су владали од Рашке независни банови, под византиском врховном влашћу, а у Зети је владао кнез Радослав, који је у ранија времена једном био покушао, наравно без успеха, да обнови зетску игемонију над осталим српским земљама. Српски Народ био је дакле подељен на неколико држава и покрајина, које су све признавале над собом византиску врховну власт. Цар Манојло је с правом могао мислити, да ће он, и ако је оставио српским покрајинама неку врсту автономије, моћи владати Србима, употребљавајући на своју корист антагонизам појединих покрајина и шаљући и постављајући претенденте, којих је доста било против оних династа, који га не би хтели слушати. Неке српске покрајине су заиста и биле мирне и покорне, али Рашани никако нису могли да се измире са новим стањем, јер је у Рашкој тежња за слободом била ухватила тако

јака корена, да је сваки династа, кога би Манојло тамо на управу поставио, убрзо подлегао или утицају околине или свом личном уверењу, те је одустајао од Манојла и радио за слободу.

Сада се у односу Срба према Византији понављало оно што се почетком X века дешавало у односу према Бугарима. Сада су Византинци, као онда Бугари, намештали једног за другим разне претенденте, уверени, да ће им ови бити одани, али је сваки од њих брзо после доласка на управу остављао ону политику, која га је довела на престо. Ипак је била врло велика разлика у овом раду и у оном пре два и по века. Онда су се Срби, признавајући легимитет и врховну власт византиску, ослањали у борби против Бугара на Византију, признајући је за свога господара. Тако је радио и сам Часлав.

Сада су се међутим жупани рашки дизали против Византије да извојују себи потпуну независност. Напредак је био у сваком погледу велики; онда још није била развијена свест о државној независности и није се јављала тежња за потпуном слободом, оно још није била држава. Од тога доба међутим Српски Народ се развио и сазрео је, сада су Срби имали за собом традиције самосталног државног живота, Српски Народ је сада већ са својим државама улазио у велике међународне комбинације, јер је војујући против Византије радио на томе да похвата што више веза са свима онима, чији су интереси у балканској политици одговарали интересима Српскога Народа.

У главном је у ово доба дефинитивно завршена и борба о превласт између Рашке и Зете. Ако је у почетку те борбе о првенство и могло бити сумње, која ће од те две области победити, ускоро је морало бити јасно да ће Рашка надвладати и храброшћу и снагом и дипломацијом. Утицаји и завојевања Зећана у Рашкој била су све ређа и све слабије и све пролазнија, а завојевања Рашана у Зети све трајнија и све у већем обиму. Од кад је Рашка, ослањајући се на Угарску и на Запад, у борби

против Византије почела да напредује и да се снажи, увиђали су меродавни фактори у Зети све више да се Зета сама собом и уз помоћ Византије, како је до сада добијала, не може са успехом борити против Рашке, па су се онда све више предавали и попуштали Империји, док нису под Радославом напустили и краљевски назив и подложили се сасвим Византији.

Тако је некада славна зетска династија жртвовала слободу и независност државну, само да не призна првенство области, која је сада предузела вођство у једном великом делу Српскога Народа. Свакако је у Зети било доста њих, који су се за ту политику заузимали и одобравали је, али је исто тако било у Зети у ово доба и доста људи, који су били за јединство са Рашком и за заједнички рад са Рашанима, било их је ипак који су више волели превласт Срба Рашана, него ропство византинско. Та национална странка у Зети имала је у ово доба већ доста присталица, тако да су они за владе Десине, који је, како изгледа, био врло популаран и врло смишљено и енергично радио на томе, да окупи под игемонијом Рашке што више српских покрајина, дигли устанак на Радослава па све зетске крајеве и Травунију придружили Рашкој. Наравно да је због тога дошло до окршаја између Зете и Рашке, али су и овом приликом Рашани са својим присталицама у Зети надвладали, тако да су Радославу остали само приморски крајеви између Котора и Скадра. Осталу Зету и Травунију придружио је Деса дефинитивно Рашкој.

Када је Манојло 1165 године добио под своју власт Срем, Далмацију, Хрватску и Босну, он је сматрао да је потребно да онемогући икакву акцију у Рашкој у корист слободе у вези са Угарском а против Византије, па је збацио са власти Десу, који је био сумњив због своје акције на окупљању српских области под игемонијом Рашке, због својих веза са Угарском и акције против Византије. Збацивши Десу Манојло је поделио његову државу синовима Завидиним, који су, и ако потомци старе

рашке владалачке породице, видећи како се Византија опет оснажила, били мишљења да се треба ма како погодити с Византијом, и на тај начин радити на томе да се учврсти и прошири обласна автономија па да се тим путем дође до независности.

Најмлађи брат, Немања, почео је очевидно да ради систематски на томе да задобије за себе што више присталица и да их што боље веже лично за себе, особито људе са угледом и од утицаја, тако да је тај рад изазвао на отпор његову браћу особито најстаријег, Тихомира, оји је био први и над осталом браћом, те он ухвати и зароби Немању, а његове земље заузме. Али тај акт изазове незадовољство цара Манојла, можда због тога што је сматрао да и Тихомир иде за тим да уједини у својој власти што више српских земаља у једну државу, а можда и због тога што је лично био наклоњен Немањи, те он збаци Тихомира па повери управу над Рашком Немањи, али му одузме неке области.

Немања међутим чим је постао велики жупан одустане од Манојла, који је у тај мах био заплетен у рат са Угарском, и заузме области, које је био уступио Манојлу. Сад Манојло пошаље Тихомира, коме је недавно био одузео власт, са византиском војском на Немању, али Немања разбије византиску војску код Пантина под Звечаном (1168 године). Тиме је Немања једним махом постао господар ситуације; победа над византиском војском донела му је и славе и ауторитета, његов положај у земљи био је утврђен. Сада је требало још утврдити игемонију Рашке над свима областима, које су према географском и ондашњем политичком и етнографском положају спадале у сферу њених интереса. Ту је у првом реду била у питању Зета; њу је требало освојити и утеловити Рашкој, понизити је и учинити је безопасном. Изгледа да је Немања на томе радио и наставио рад Десин у томе правцу већ и пре битке код Пантина. После победе над Тихомиром Немања удари на Радо-

слава и, док је Манојло био заузет мисирском експедицијом, освоји Зету.

Тиме је дефинитивно завршена борба Рашке и Зете о превласт у корист Рашке. Али Рашка није више постала средиште *свих* српских земаља и целокупног Српског Народа. Доба владе Часлављеве и Бодинове, доба политичког јединства Српскога Народа, прошло је било и није се вратило никада више. У томе је Српски Народ био у назатку, мада је ово доба двојног средишта и тежишта иначе и у културном и у политичком погледу много напредније.

Ст. Станојевић.

ПЕРА ТОДОРОВИЋ

(2.)

IV

Тодоровићеве заслуге за радикалну странку не састоје се само у његовој новинарској радњи: много веће и трајније заслуге за њу стекао је он као њен организатор.

До напредњачке владавине, код нас није било правог партијског живота. Почетком напредњачке владавине, у кратком размаку од два дана, постају две странке, прво радикална па онда напредњачка. Али те две странке не изилазе још из оквира Скупштине. Напредњачки посланици одвојили су се на једну страну и образовали напредњачку странку; радикални посланици одвојили су се на другу страну и образовали радикалну странку, — али уписивање самог народа у странке још није почело. Праве странке још не постоје; постоје само посланички клубови.

Прва странка која је стала уписивати народ у своје редове, била је странка радикална. Врбовање скупштинара у радикални клуб руководио је Никола Пашић; у том послу Тодоровић, који није био у Скупштини као Пашић, могао је играти само споредну улогу. Али кад се после тога приступило увлачењу сељака у радикалну странку, главни је посао пао на Тодоровића а не на Пашића. Пашић је организовао странку у Скупштини; Тодоровић је тај који је организовао странку у народу.

У то време Пера Тодоровић имао је менталитет руских социалиста шесетих година. Он га је добио од

Светозара Марковића, који га је опет донео непосредно из Русије; затим дружбом с нихилистима у Цириху, читањем руске социалистичке књижевности итд. Руски социалисти шесетих година били су чудан интелектуални тип, добивен укрштањем вере и науке. Они су одбацивали источно-православну веру својих отаца, били атеисти, држали се само науке, — али док су се њихове главе пуниле научним идејама, цело њихово душевно биће било је још једнако религиозно а не научно. Они нису осећали да су вера и наука две сасвим разнородне ствари, и да се резултати науке, ма колико сигурни и тачни, не могу никада дићи на висину религиозних догми. Они су држали да је између резултата науке и религиозних догми само та разлика, што су резултати науке тачни а религиозне догме погрешне; за њих је наука била истинита вера а вера лажна наука. Одушевљени науком, а у исто време лишени научног духа, они су веровали у науку онако како се у њу не сме веровати; давали њеним резултатима већи значај но што га ови могу имати, и тим преувеличавањем њиховог значаја претварали поједине научне истине у колосалне заблуде, као што и најправилније лице простим увеличавањем и појачавањем црта постаје једна огромна карикатура. Њихова је главна погрешка била та, што су држали да у науци има дефинитивних истина као што их има у религији, и онда поједине научне хипотезе узимали као последњу реч науке, која решава све проблеме и после које нема шта више да се мисли. И с тим у вези, они су прецењивали практичну моћ појединих научних теорија, држећи да ће оне, примењене, одмах створити на земљи онај рај који нам је вера тек на небу обећавала. Због тога што су науку сматрали као једну мање више свршену ствар, која само још остаје да се примени, руски су социалисти и своју службу науци схватали не као научни рад у правом смислу, већ као проповедање научних истина по народу и, по потреби, усхићено страдање за њих. Они су горели од жеље да буду апостоли и му-

ченици науке, што је сасвим логично ако се наука схвати као једна нова вера која има да оствари земни рај.

Њихова је најдража идеја била да људско друштво уреде по строго научним принципима. Као основни научни принцип по коме треба друштво уредити, они су узимали алтруизам, полазећи од те поставке да правим, тачно прорачунатим интересима појединаца одговара алтруизам а не егоизам. По њиховом схватању, алтруизам и егоизам били су чисто интелектуални појмови, који су се међу собом разликовали као један тачнији и један мање тачан начин у израчунавању личног интереса; већа тачност алтруизма могла се доказати као каква математичка истина, за тили час, тако рећи кредом на табли, — и требало је само ту логичку операцију извршити пред народом, па да он одмах прихвати алтруизам, као што на пр. прихвата једну савршенију пољопривредну машину, кад му се њена надмоћност покаже. Да би, дакле, постало то ново, „алтруистичко“ друштво, има да се уради само једно, а то је да се, путем пропаганде, популаришу научни принципи друштвеног уређења. Због тог свог наивног, непсихолошког схватања алтруизма, руски су социалисти покушавали да већ своје партијске дружине уреде по алтруистичким принципима, као модел друштва налик на угледна добра у пољској привреди; они су с непомућеним поуздањем ишли у народ да га уче алтруизму, као што се деца уче рачуну, — и, гоњени влашћу, они су показивали велико спокојство, издржљивост и упорност, као људи апсолутно сигурни да тачност њихових погледа мора колико већ сутра постати јасна свакоме.

Ове исте појаве виде се и код наших првих социалиста, Светозара Марковића и његових следбеника, који су с ђачком верношћу копирали своје руске моделе. Као њихови руски модели, и они држе да је наука дефинитивно решила питање о уређењу друштва, и да је алтруизам тај чудотворни лек који она преписује за све друштвене болести. Прве наше социалистичке дружине уре-

ћене су стога на алтруистичкој основи; то су мале „комуне“, у којима се више не разликује „твоје“ и „моје“, и у којима се човек васпитава за будуће социалистичко друштво. Како су све то сиромашни млади људи, та практична вежбања у алтруизму за њих су махом безопасна; рђаво пролази само Пера Тодоровић, који немилице троши на партијске ствари, будући уверен, сиромах дечко! да је у његовом правом, добро прорачунатом интересу да се ради своје партије материално упропасти. Као њихови руски модели, и наши социалисти узимају социални преображај доста олако; мисле да ће све бити готово кад се једном народ обавести о тачности алтруизма, — а за обавештавање народа не иште се тако много времена, — по мишљењу Пере Тодоровића, кад полиција не би сметала, две до три године биле би довољне. Наши су социалисти пуни добре воље да иду у народ; мисле и говоре само о „практичном раду“, разумејући под тим термином обавештавање народа. Они су већином још ђаци, и ко год се од њихових другова спрема за једну одређену професију, за адвоката, лекара, инжињера, у место за тај неодређени практични рад, изгледа њима ћифта, филистар, буржоа. Неки од њих остављају школу пре времена, јер не могу да дочекају час кад ће се бацити на практичан рад; њима се чини, човек нема шта да учи кад је једном социализам сварио, а после, за практичан рад није, срећом, потребна никаква диплома. Као практични радници, наши социалисти развијају једну грозничаву активност; врбују у своје коло свештенике и учитеље због њиховог свакодневног додира с народом; траже познанства са сељацима, занатлијама, радницима, горди и срећни кад би кога од тих „људи из народа“ домамили у своју редакцију; пуштају у народ своје новине и брошуре, које кришом, као кријумчарина, иду из руке у руку, допирући чак и у мале сеоске колибе... Као њихови руски модели, и наши социалисти добро подносе полицијска гоњења, не дају се застрашити и обезкуражити, живе у блаженом уверењу да за тим

гоњењима мора убрзо доћи коначна победа. Речју, као њихови руски модели, и наши социалисти јесу једна религиозна секта, поред свег свог причања о науци; од једне секте они имају ону слепу веру у идеје која прелази у мономанију, и ону слепу одважност пред практичким тешкоћама која опомиње на месечарство.

....У току времена, као у осталом и други следбеници Марковића, Тодоровић је променио у неколико своје погледе. Године 1881 он се не јавља више као социални већ као политички реформатор, не говори више о алтруизму већ о радикализму. Али не треба се варати: његове су се идеје могле нешто променити, његово душевно биће остало је непромењено; он је још увек онај стари човек из Марковићеве комуне, васпитан у духу руског социализма. У своје нове идеје он верује са свом својом старом социалистичком вером, верује у њих као да би то биле неке религиозне догме намењене да усреће читав један народ, — или, као што је са̂м један пут рекао, верује у њих као мухамеданац у свој алкоран. У својим успоменама он каже да се, у свом почетку, радикализам ширио по народу као једна нова вера, и да је радикална странка била на најбољем путу да постане једна религиозна секта, који би се евентуално могла проширити и ван Србије и захватити и друге балканске државе. И, како изгледа, он је сматрао за велику културну штету што се није створило то ново богумилство, које би као једна смеса јереси и политике опет заразило цео Балкан. Такво схватање радикалне странке најбоље показује да је код Тодоровића, и у његовој радикалној фази, још трајао онај наступ политичког мистицизма и фанатизма који га је раније био одвео у социалисте.

V

Ако се има на уму овај менталитет Пере Тодоровића, онда је сасвим разумљиво зашто је он главну пажњу обратио на увлачење народа у радикалну странку. То је за њега било продужење оног практичног рада о

коме је било толико говора у време Светозара Марковића, — али док се пре утицало на народ неорганизованим ђачким бушкарањем, сада је на њ требало утицати свим апаратом једне модерно организоване странке. Темељ радикалној организацији постављен је статутима од 1881-; те статуте пројектовао је Тодоровић, мање више сâм, у лето те исте године, у Рајхенхале, где је био отишао да се лечи. Најважнија ствар у тим статутима било је то, што су се поред једног главног одбора, који ће партијске послове руководити из Београда, предвиђали још и месни одбори, који су се имали организовати у целој земљи. Овакве локалне организације није имала дотле ниједна наша странка; међутим, тек с помоћу тих локалних организација странка је једна могла доћи у свакодневни, непосредни додир с народом, и постепено увући веће масе народне у свој оквир. Највећи део свога успеха у народу радикална странка дугује том разграњавању и децентрализовању своје организације, том стварању партијских филиала по целој земљи; тек кроз те филиале она је ухватила корена на све стране, и за кратко време од годину две дана раширила се по целом народу као једна политичка зараза. Али Тодоровић се није ограничио да месне одборе само на хартији пројектује. Одмах по повратку из бање, под јесен 1881, он почиње један апостолски пут по Србији, на коме остаје шест недеља и обилази не мање од четрдесет три места. На свима тим местима он објашњује радикалне статуте, даје практична упутства о оснивању месних одбора, поставља прве основе за организовање радикалне странке у народу.

Тек пошто је он овако припремио земљиште, почиње систематска радикална агитација, с уписивањем сељака у странку. То уписивање није ишло без извесних тешкоћа. Сељак је још једнако зазирао да јавно води политику. Водити политику, значило је претресати поступке власти, — а за време „полицијске државе“ Кнеза Михаила и доцније под Ристићем, сељак је васпитаван у уве-

рењу да је његово да слуша и поштује власт, а не да је критикује; критиковање власти било је озлоглашено као „опорочавање власти“. Цео тадашњи систем управе почивао је на тој идеји да је народ вечити малолетник, коме може ићи добро само под туторством полиције, и кога стога треба држати у онаквом „страхопоштовању“ према власти у каквом се дете држи према родитељима или ђак према учитељу. Водити политику, уписивати се у странке, изгледало је сељаку као отимање од полицијског туторства (што је у истини и било), и он је зебао да за те покушаје еманципације не допадне хапса као за „противстајање власти“.

Радикална агитација имала је пре свега да разбије ту народну бојазан од политике. Питање је да ли би она у том послу уопште и успела, да није била потпомогнута, истина нехотице али ипак за то врло успешно, од напредњачке Владе. Напредњаци су били узели озбиљно она слободоумна обећања којима су под Ристићем били тако издашни; одмах по доласку на власт они дају народу основне политичке слободе једним законом о штампи (март 1881) и једним законом о удружењима и зборовима (април 1881). Оба та закона, врло либерална, стављају радикалној агитацији на расположење сва средства потребна за политичко буђење народа. Радикална се агитација користила тим средствима и сувише вешто. Ми смо већ показали како је у „Самоуправи“ Тодоровић поцрпао све користи слободне штампе. Исто тако, сва се корист одмах поцрпла и из закона о удружењима и зборовима. Радикална је странка одмах поднела своје статуте на одобрење власти; организовала се као једна званично призната странка; почела држати зборове по целој земљи, и на тим зборовима објашњавати да је сада дана слобода да се сваки уписује у коју хоће странку, и да сељак треба да се уписује у странку радикалну, јер је то једина странка која је свој програм удесила према „народним потребама“. То што је полицијска власт потврдила радикалне статуте својим печатом и потписом,

и што је, у ствари, било само једна формалност која се по закону о удружењима морала испунити, то се сада наводило простом свету као доказ да тобоже и сама полицијска власт одобрава уписивање у радикалну странку. Радикални агитатори представљали су се, на тај начин, као људи с полицијском бурунтијом, за којима се може без страха поћи, — и ово ратно лукавство, ово потурање младе и нејаке радикалне пропаганде под окриље полиције било је, како изгледа, од огромне практичне важности.

Организација радикалне странке у главном је изведена већ у току 1882. У јулу те године држана је мала смотра радикалних трупа у Крагујевцу: ту се била састала прва радикална скупштина састављена од изасланика главног одбора и свију месних одбора, њих шест стотина на броју. Јунак те скупштине био је Пера Тодоровић. Пред саму скупштину он је пропутовао источну Србију, коју дотле није био обишао; покупио уз пут њене изасланике, и пошао с њима заједно у Крагујевац, у веселој поворци кола и коњаника, као неки сеоски сватови којима би само невеста недостајала. С таквом пратњом и с таквим џумбусом ниједан други од радикалних вођа није пао у Крагуіевац. Ту на скупштини опет се он највише чуо и видео. У Београду, у питањима парламентарне тактике, Пашић се показивао већи мајстор од сувише бујног и фанатичног Тодоровића. Али овде у Крагујевцу, где је требало с мисионарским одушевљењем говорити маси, Пашић је пустио испред себе Тодоровића: за такав један посао Пашићу је оскудевало мање више све, не само мисионарска речитост него вероватно и мисионарска вера.

Тодоровићев говор испао је „главна тачка“ крагујевачке скупштине. Тодоровићу је било стављено у задатак да изложи и протумачи радикални програм. Он је говорио цео дан, с прекидом само о ручку, — и већи ораторски „подвиг“ није запамћен на нашим зборовима не само пре него ни после тога. У својој врсти, тај говор

јесте ремек-дело, један од највећих демагошких говора у нашој историји, која је, као што се зна, демагошким говорима најмање оскудна. Ми наводимо оно место где Тодоровић објашњује опште право гласа, које је радикална странка била унела у свој програм.

„Сад да видимо онај став, где се вели да „право бирања имају сви пунолетни грађани српски“. Ово је важна ствар, браћо. Ви знате како је код нас кад се бира кмет. Ту се тражи да човек плаћа пун данак, главницу — па тек да може бирати кмета. Ја сам из уста Гарашаниновцх чуо, да би он био рад да се тако узакони и за бирање посланика. Па није да тако мисли сам Гарашанин. И код нас и у другом свету има људи који човеково право мере по кеси. Што год ти је већа кеса веће ти и право. Ко нема имања нема ни права. А дужности, видите, има. Кад дође ред да се иде на границу, онда се не вели: „ти си пуки сиромашак, ниси уживао никаква права у општини, ниси смео излазити на биралиште, с тога и сад седи код куће и не мораш ићи на бојиште. Јок, већ био богат, био сиромах — маширај! И то она пука сиротиња у прву линију, а на богаташе после јал ће доћи јал не доћи ред (Вичу: Тако је бог'ме!) Кад сиромашку његова немаштина ништа не смета да гине за државу, не треба да му смета ни онда, кад треба да ужива нека грађанска права у држави. Човечија глава — велика је цена, јер, као што је познато, сваки човек има само по једну. Ко, дакле, за домовину главу даје — тај много даје. Том се ценом све искупљује. Стога се грађанима, од којих се тражи да гину за домовину, не смеју ускраћивати никаква грађанска права, под неким изговорима што не могу толико и толико да плаћају држави. У опште, у једној држави никад не сме бити *имућност* оно мерило и аршин којим се одмерају грађанину његова грађанска права, ако се хоће да у тој држави буде правога реда и напретка. Учешће у државним пословима не сме се одмерити по дубини кесе, па ко је богатији онај нека и барата по држави, а ко је сиромашак његова нигде да се не чује и не једе. Спречити сиротињи да се не меша у државне послове зато што је сиротиња — значило би угушити глас баш оних који највише осећају тежину незгодних државних установа, и по томе имају највише интереса да раде на поправци свега што је у једној држави гломазно и тегобно за народ — значило би, дакле, угушити глас оних, који су по самоме свом положају принуђени да буду покретачи нужних друштвених преображаја и поправака. Радикална странка то неће. Радикална странка вели: Баш зато што сам сиромах, имам право и хоћу још три пута више да се мешам у државне послове, јер баш зато што сам сиромах и што ми је танка грбача, ја више и осећам, више ме и боли сваки државни терет и неправда, који се опру на моја гола и

мршава леђа. А кад ме што жуљи и боли (говорник се пљеска по потиљку) ја имам и право да мојој бољи и муци лека тражим, ако се жели да у земљи буде слоге и послушности законима. Јер сваки грађанин, па био он богат или сиромах, има пуно право да рекне: Ако хоћеш да ти вермам и слушам тај закон, мораш питати и мене ко ће га и како ће га градити, пошто се то и моје коже тиче; а не овако заседну њих неколико газда и господе, па навրљај оволику хрпу закона (говорник показује руком), а ти сиротињо после само погни шију, упрегни се и вуци што ти је натоварено. Нећемо више тако, бѐли! (Пљескање и бурно одобравање). Стога је радикална странка и метула у свој програм да право бирања имају сви пунолетни српски грађани, не гледећи на то да ли су богати или сиротни, и колико који плаћа држави. Да плаћамо држави колико ко може према свом стању, али да држава не тргује и не пиљари са грађанским правима својих држављана. Грађанска права нису ужичка пастрма, да их држава крчми на грош и на 20 пара, па ко више плати ономе већи режањ и да одреже. (Допадање и одобравање). Сваки човек, па био богат или сиромах, самим рођењем добија тапију на *сва* грађанска права која у опште постоје у његовој домовини, под условом да од грађанских терета сноси онолико *колико му је могуће* према његовом стању. Тој радикална странка држи да је право и добро. (Вичу: „Живела! Тако је").“

Ово је место карактеристично за целу беседу. То је једна беседа говорена народу његовим језиком: она сва кипти „народским“ речима, узречицама, усклицима, анегдотама, — и као да све то не би било довољно, мestimице долази још и један чисто „народски“ гест да ту простоту још јаче истакне, на пример оно место где је говорник сматрао да се, ради већег ефекта, мора пљеснути по потиљку. Местимице, човеку изгледа да слуша једног сеоског преклапала код казанице, а не једног престоничког новинара, који се на београдском тротоару никад не виђа без рукавица. — Кроз целу беседу, најапстрактније политичке идеје, као уставност, опште право гласа, дводомни систем, излажу се у једној грубо популарној форми, објашњују примерима и причама из уског сеоског живота, претварају у конкретне слике у којима се њихов смисао може, тако рећи, рукама опипати. У наведеном пасусу бирачки порез, цензус, објашњен је на једном примеру с ужичком пастрмом, која се тада зацело први пут нашла у једној политичкој беседи. На

другом опет месту, потреба и важност доброг устава представљена је у оваквој слици: народи без устава то су „чергари, који и немају куће но живе на ледини под разапетим платном“; народи с рђавим уставом то су људи „који имају неку вајну кућицу, али је то кровињара и дашчара у којој је пуно дима и мрака, пуно студи, јада и сваке гадежи“; народи с добрим уставом то су људи који имају „јаке, видне, суве и светле одаје, у којима је сваком и топло и угодно живети“. Овакве слике не објашњују у ствари ништа, оне дају само илузију слушаоцу да је нешто разумео, и ако није разумео ништа, — али та је илузија слушаоцу пријатна, а ни говорнику, за тренутни успех, ништа више не треба. — И онда врх свега још, она вештина с којом Тодоровић без престанка подбада народ противу власти, или, тачније речено, сељаке противу чиновника... И ако стално, систематско, упорно, његово је подбадање, опет зато, једва опазно, заобилазно, прикривено, подмукло. На први поглед, одиста, његова је беседа врло проста, лишена сваке декламације, држана у једном мирном, прибраном, трезвеном, пословном тону. Говорник тобоже не криви и не напада никога, само излаже ствари онакве какве јесу, местимице може бити с једном набуситом искреношћу, али без икакве зле намере. У ствари, пак, те тобоже просте и неуглађене речи и ти тобоже обични разлози здравог разума, све је то с највећим лукавством прорачунато. По месту где употребљени, по начину како припремљени, по једној нарочито удешеној градацији, те тобоже нетражене и безопасне речи и разлози дејствују као најјаче средство раздражавања. Тодоровић стално погађа своје слушаоце у живац, буди у њима рђаве страсти, слепу и дивљу мржњу, жеђ за осветом. У једном тренутку сва та маса народа била је пошла ка говорници као један велики талас, готова да, на једну његову реч, побије све чиновнике и господу против којих је тада Тодоровић говорио. Постићи тако жестоке ефекте тако мирним и простим начином, и као нехотице, то је што

код Тодоровића још највећма одаје једног великог демагошког беседника.

Мање више сваки знатнији политички радник има у свом животу један тренутак кад достиже врхунац, кад се јавља публици у пуној моћи, и кад њему самоме изгледа да ступа у своју властиту апотеозу. За свој рачун, Пера је Тодоровић такав један тренутак живео на крагујевачкој скупштини. Он који је, на крају крајева, био само један велики партијски човек — велики партијски новинар, велики партијски организатор, велики партијски агитатор —, постигао је у том тренутку највише што један партијски човек може постићи, — на име, видео се на челу једне многобројне, добро уређене и његовом речитошћу лако запаљиве партијске војске.

(наставиће се).

Слободан Јовановић.

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.[1]

(2.)

На једном месту своје расправе о женама и девојкама код Шекспира („Shakspere's Mädchen und Frauen") карактерише Хајне однос песника према природи на један мало необичан, али свакако занимљив начин. „У песниковом се делу", вели Хајне, „природа не огледа, већ је њена слика, слична највернијој слици у огледалу, урођена духу песниковом; он, тако рећи, рођењем доноси свет на свет и кад, пробудив се из сањалачког детињства, дође до свести о себи, њему је сваки део спољашњег света појава разумљив одмах у његовом целокупном склопу: јер он носи клицу целине у своме духу, он познаје крајње узроке свих појава који обичном духу изгледају загонетни и који се путем обичног истраживања разумеју тешко или никако... И као што математичар, чим му се дâ само врло мали део круга, може одмах одредити цео круг и његово средиште: тако се и песнику, чим се његовом посматрању понуди с поља и најмањи одломак света појава, открива одмах целокупни универзални однос тога одломка; он, тако рећи, познаје периферију и средиште свих ствари; он појима ствари у њиховом најдаљем обиму и најдубљем средишту. — Али се један одломак света појава мора песнику увек понудити споља пре но што се у њему може извршити онај чудни процес допуњавања света; то опажање једнога делића света појава врши се чулима и оно је у неку руку спољашњи догађај од кога зависе унутрашња откровења којима

имамо да захвалимо за уметничка дела песникова". — Пре свега треба поменути да Хајне овде има на уму велике песнике, а нарочито Шекспира, јер је цело поменуто место одговор на тврђење да се природа у Шекспиру само огледа. Ако се ово његово разлагање прими као тачно — а оно, у својој основи, то јест кад се не узме буквално, несумњиво јесте — онда је Гете, као велики песник, имао много више но што му је требало за успешно сликање жена. Одломак света појава који је потребан песнику као полазна тачка у њега је, према ономе што је раније речено, врло велики. Ако задржимо Хајнеово поређење с кругом, онда се може рећи да код њега тај одломак премаша половину круга. Допуну до целога њему је било у толико лакше извршити у колико је, као што је поменуто, добрим делом био и сам мека, женска природа.

Па ипак све жене у Гетеовој поезији нису подједнако занимљиве. Тако је, пре свега, *Јелена* у другом делу „Фауста" и сувише алегорична прилика да би се о њој могло говорити као о жени. Њено се биће најбоље огледа у њеном растанку од Фауста: „она га загрли, њено тело ишчезава, а њему остаје у наручју хаљина и вео", затим се „Јеленине хаљине претварају у облаке, окружују Фауста и дижу га у вис"... Јелена дакле има само да представи класичну књижевност која средњевековној књижевности (Фаусту) после додира оставља одећу и вео — то јест спољашњи облик и нарочито гледиште на природу и уметност — који је, као облаци Фауста, уздижу изнад обичнога, земаљскога. — Нису довољно занимљиве ни жене у „Виљему Мајстеру" (Wilhelm Meisters Lehrjahre). Гете је и сам изјавио једном приликом да је у личностима тога романа сакривено „нешто општије, више": оне су дакле символичне и то је оно што им највише смета. О *Наталији*, једној од најважнијих јунакиња романа, знамо на пример, опет по Гетеовом сопственом признању, да треба да представља хришћанство „у његовом најчистијем смислу". Може се мислити да таква символична женска прилика

врло лако може испасти и сувише апстрактна. За песника је у таквом случају велико искушење да у личности пре свега види апстрактни идеал који њоме хоће да оличи и да услед тога занемари особине које је везују за земљу и по којима је ми пре свега осећамо као живо створење. И са Наталијом је то збиља случај. Она је, поред свега труда Гетеовог да је што јаче истакне, не жена, већ само бледа слика жене. Она очевидно није живи створ ни у машти песниковој, јер је Гете, као што му се то често дешава доцнијих година, више описује но што је пушта да нам се сама прикаже својим држањем. — Али ни *Мињон*, то чудновато и дубоко несрећно девојче које у целом свом бићу има нечега тајанственог и кобног, није довољно вероватна као живи створ и може се такође потпуно разумети само као символична прилика. Друге жене романа нису довољно занимљиве из других разлога. Глумица *Филина* на пример има несумњиво јаку реалну подлогу — врло је вероватно да је за њу најважније црте позајмила Христијана Вулпиус — слика која се о њој добија јасна је и одређена и она уопште спада у врло добро погођене Гетеове типове, али је и сувише плитка и предана уживању да би могла пробудити дубљи интерес. Тако се исто и обе жене из још доцнијега Гетеовог романа „Die Wahlverwandtschaften“, које би се код писца са мање успелим женским типовима нарочито истицале као занимљиве, губе међу другим занимљивијим женама Гетеовим. Уз то је важнија и интересантнија од њих двеју. *Отилија*, и доста недоследно изведена, у цртању њенога држања има доста траженога и намештенога, а поврх свега тога је још добрим делом и символична прилика.

Нарочито је занимљив случај са *Ифигенијом* која је не само једина јунакиња истоименог комада, већ је у опште најглавнија личност у њему. Она у себи има тако мало земаљскога и тако много узвишенога, чак светитељског да у целини више прави утисак надземаљског бића но жене од крви и меса. Она у осталом и сама упоређује свој живот у туђини са смрћу и са животом сенке, и уверена је да се

у њој неће више појавити свежа преданост животу. На појединим местима избија, истина, жена у њој, али опет више по негативним особинама. Тако, на пример, у њеној тужби на судбину жена која се налази у њеном првом монологу: „Стање жена је достојно сажаљења. Код куће и у рату влада човек, он и у туђини уме да се нађе. Њега весели имање; њега круните победа! Њега очекује часна смрт. А како је спутана срећа женина! Већ покоравање суровоме мужу за жену је дужност и утеха: како је тек јадна кад је зла судба отера у туђину!“ Своје незадовољство са судбином жена Ифигенија понавља одмах затим и у свом разговору са Аркасом: „Некористан живот је рана смрт: та судбина свих жена је пре свега моја судбина“. Али ови изливи који би се овако издвојени могли разумети као израз јачег живота у ствари су само израз једног тихог боног расположења. Ифигенија је несрећна с тога што је отргнута од своје породице и удаљена од завичаја и родитељске куће; у тој својој несрећи она види у црној боји све, па наравно и судбину жена. У ствари је у њој угашена свака страст, њен живот протиче у основи и сувише мирно, мирно чак и онда кад су сви услови ту да животна снага избије у јачој мери. Она не само не жали, као њена сестра Електра код Софокла, што вене „незаштићена мишицом мужа који је воли“, већ остаје потпуно присебна чак и онда кад усред те одвојености од куће и породице неочекивано сусреће свога брата. Љубав према брату је несумњиво ту; он јој је чак, како сама вели, дражи од свега на свету; она шири руке да га загрли, и говори о својој великој радости што га налази, узвикујући: „Оресте! Оресте! Брате мој!“. Али све то долази и сувише доцкан, после молитве и дугог разговора са Орестом у коме је већ раније познала брата. Она дакле показује и сувише мирноће за тако значајан и изненадан сусрет. Ифигенија тако исто остаје сувише мирна и онда кад сазнаје за јединствену несрећу своје куће: за смрт свога оца која је дело материно, и за смрт своје мајке која је

пала од руке Орестове. Таква Ифигенија може према томе бити од интереса само као главна личност у једној од најбољих Гетеових ствари, може не мање бити занимљива као један од најузвишенијих типова у књижевности, али се може без штете оставити на страну кад је реч о Гетеовој вештини у приказивању жена.

На Ифигенију доста подсећа *Леонора од Есте* у „Торквату Тасу“, и ако показује одређеније црте и више земаљскога. Она је и сувише тиха природа, и сувише одвојена од света и живота да би могла бити интересантна жена. Дуго боловање које ју је нагнало да се одрече и певања, свога јединог задовољства у самоћи, оставило је дубока трага у целом њеном бићу, и њено се понашање према Тасу може потпуно објаснити само њеном болешљивошћу. Она се тек почела опорављати од болести кад га је први пут видела, али није потпуно здрава ни после тога: „ја сам здрава, то јест нисам болесна“, гласе њене речи у разговору с пријатељицом. Тасо је учинио на њу необично јак утисак од првог сусрета, она је наскоро дубоко заљубљена у њега и то отворено признаје својој пријатељици истога имена: „Морала сам га заволети, јер ми је с њим живот постао онакав како га никад дотле нисам познавала“. А да не би било никакве сумње о њеном осећању, Гете је пушта да у истом разговору с Леонором Санвитале потанко опише своје стање и призна да је његова слика прати у сну, да чезне за њим чим се пробуди и да први поглед који јутром баци у врт тражи њега. Њена је љубав према томе несумњиво од овога света. Само, навикнута болешћу на одрицање и и самопрегоревање, она лако савлађује у себи страст, чак успева да је и сувише приближи пријатељству, и с тога је ватреност Тасова плаши; она тражи и од њега да се умери, и кад се он ипак не уме да савлада, она га просто одгурује од себе. — Али ако Леонора и не може бити довољно интересантна као жена у опште, она би била веома занимљива као жена sui generis, као жена која је и слабим здрављем и васпитањем, а с тога што

је кнегиња, и положајем одвојена од живота, да само, као и њена пријатељица Леонора Санвитале, не носи и сувише књижевно обележје. Њихови дугачки разговори и с другима и са собом имају нечега апстрактног, нечега што врло лепо звони, али обично не изазива никакву одређену слику и готово никад није природно.

Код Гетеа дакле не само нису сви женски типови занимљиви и значајни, већ их има и мало вероватних, недоследно изведених или и сувише идеалисаних. У његовим романима и нарочито у његовим драмама има у осталом толико женских типова да би било чудновато само кад не би било тако. То, наравно, не значи да и поједине црте код тих жена нису занимљиве или добро погођене. Напротив. У целокупној Гетеовој поезији тешко би се нашла и једна жена без интересантних и добро погођених црта. Можда је најзгодније поменути, примера ради, једну такву црту баш код Леоноре од Есте. Већ у првој сцени првога чина разговор између ње и Леоноре Санвителе и нехотице скреће на Таса, и кад усред тога разговора наилази Алфонзо, Леонора довикује пријатељици: „Ето иде мој брат! Немојмо одати куда је *опет* скренуо разговор: морале бисмо због тога отрпети његову шалу као што смо претрпеле његову поругу због одела“. Она је дакле већ начисто с тим да њихови чести разговори о Тасу нису случајни, и да не би изазвала никакву сумњу код брата, моли пријатељицу да не одаје о чему су говориле; али да би сакрила своја осећања и од пријатељице, она ту своју молбу објашњава тиме што се боји да ће им се Алфонзо смејати. Тако је Гете у цигла четири стиха изнео душевно стање Леонорино у самом почетку, и онда сва даља открића о њеној љубави, а нарочито њене исповести пријатељици у трећем чину, долазе као природно развијање овога наговештења. Не би било тешко навести повише таквих појединачних примера. Само код Гетеа има толико женских типова који су занимљиви као целина да жене са појединим заним-

љивим и добро погођеним цртама остају према њима у засенку.

Већ се у „Гецу од Берлихингена“ јавља једна жена која, истина, међу осталим женама у Гетеовој поезији стоји сасвим усамљена, али је зато не мање занимљив и значајан тип. *Аделхајд од Валдорфа* (Adelheid von Walldorf) је млада удовица, необично лепа и необично амбициозна. Њена је лепота тако неодољива да јој подлеже сваки који јој се приближи; она то зна, и како је у исти мах веома лукава и свирепа, служи се њоме хладно и безобзирно за извршење својих планова. То је, у најкраћим потезима, њена карактеристика. Муж јој је био незнатан човек и није могао задовољити њене амбиције. Али јој се већ на четири месеца после његове смрти даје прилика да на двору бамбершког владике, коме је дошла у походе, позна Вајслингена, човека од велике вредности, витеза о чије се пријатељство отимају два тако моћна човека као што су Гец од Берлихингена и бамбершки владика. Вајслинген у то доба није више слободан; он је већ верен с Маријом, сестром владичиног непријатеља Геца од Берлихингена. У Бамберг је дошао нерадо, тек после великог наваљивања од стране владичине, али се никако не мисли задржавати, јер га за Геца везује и дата витешка реч да ће се вратити и заручница коју воли. Сви покушаји владичини да га задржи остају без успеха, и Вајслинген и после пресудног разговора с њим остаје упорно при својој намери да иде из Бамберга. Он још само има да узме опроштај и од Аделхајд па да се крене. Аделхајд је међутим толико слушала о њему пре његова доласка и створила толико планова за време његовог кратког бављења да је и њој стало до тога да он не оде, и ако га у ствари не воли. „Не волим га, а ипак бих волела да остане овде... Могла бих живети с њим, и ако га не желим за мужа“, вели она својој служавци. Како зна да од те опроштајне посете зависи све, она том приликом развија сву своју вештину да га задржи. Њој није измакло да је њена лепота направила на Вајс-

лингена дубок утисак, и с тога му у почетку почиње јасно показивати да је и њена жеља да он не иде, доказујући му опширно да није дужан одржати реч коју је дао Гецу и на коју се позива. Али чим је приметила да он и поред несумњиве симпатије за њу још увек Геца узима у заштиту од њених напада, она му, прекидајући разговор, хладно довикује: „Збогом!". Вајслинген међутим не може поднети да се на тај начин растане од лепе жене. Колико му се она допала, види се најбоље из тога што он, правдајући свој одлазак из Бамберга, говори само о обећању које је дао Берлихингену, а ни једном речи не помиње своју вереницу Марију и обавезе према њој. Њему би било доста да при поласку добије од Аделхајде бар леп поглед, и с тога покушава да је одобровољи; само му је труд узалудан, јер она зловољно одговара да је болесна и наваљује на њега да иде. И дејство овог промењеног понашања не изостаје. Јер кад у том тренутку улази у собу момак да јави Вајслингену како га владика одмах зове к себи, и Аделхајд поново наваљује на њега да пође довикујући му: „Идите! Идите!", он одлазећи одговара: „Не узимам опроштај, видећу вас опет!" — „Мене опет!", узвикује Аделхајд, пошто је он отишао, „Постараћемо се да до тога не дође. (служавци) Маргарита, ако дође, не пуштај га! Болесна сам, имам главобољу, спавам — не пуштај га! Ако се још може задобити, то је само на овај начин". И Вајслинген збиља одлаже свој пут; с почетка само за један дан, а затим коначно.

Што је било најтеже, свршено је. Тако умешној жени ништа лакше но да слабог Вајслингена потпуно потчини себи. Пошто му је прво ставила у изглед своју љубав, она му, чим је приметила колико му је стало до ње, почиње показивати равнодушно лице. „Волела бих да сте тамо куда сте хтели ићи, волела бих да вас нисмо задржали", вели му она при првом сусрету после његове одлуке да не напушта Бамберг. Своју хладноћу према њему правда пред њим тиме што је разочарана, што налази да он не одговара гласу који ужива и који је

допро до ње. „Уместо активног човека који је оживео послове једне кнежевине, који при том није заборавио себе и своју славу, који се преко стотину великих предузећа као преко једно на друго наслаганих брегова попео у облаке, видела сам од једанпут човека који јадикује као болестан песник, који је меланхоличан као здрава девојка а беспосленији од маторог момка“. Том вештом игром и ласкањем његовом самољубљу она успева да га задобије за све своје намере. Вајслинген, који је због ње већ прекршио дату витешку реч и изневерио своју заручницу, пристаје њој за љубав чак и на то да постане отворени непријатељ Геца од Берлихингена. Тако он, попуштајући својој слабости све више и више, постаје само средство за извршење њених намера и најзад и њен муж.

Њему међутим није јасан његов положај, као што не увиђа ни то за какву се жену везао. Он зна шта је све учинио ради ње, верује уз то у своју личну вредност, и према томе мисли да може бити довољан и тако амбициозној жени као што је Аделхајд. Али се убрзо показује да се преварио. Чим се за њу почео интересовати Карло, који је по положају у друштву далеко изнад Вајслингена, она је у својој амбициозности вољна да пристане на све, и толико је обузета мислима о своме високом обожаваоцу да у разговору са својим мужем сасвим нехотице одаје своје расположење. Место на коме се она за тренутак заборавља налази се у четвртом чину, и врло је карактеристично и за слику саме Аделхајд и за вештину са којом већ млади Гете приказује своје женске типове. У разговору пре тога реч је о Сикингену кога Вајслинген мрзи и који је, захваљујући цару, прошао много боље но што би желели он и Аделхајд.

Вајслинген. Зато ја ипак нисам изгубио сву наду. Сикинген је на своју витешку реч остављен у своме замку с тим да седи с миром. Али је њему то немогућно; ускоро ћемо опет имати какав повод против њега.

Аделхајд. И то у толико пре што се можемо надати да ће цар наскоро отићи са света и што Карло,

његов изврсни следбеник, ставља у изглед назоре достојније једнога цара.

Вајслинген. Карло? Он још није ни изабрат ни крунисан.

Аделхајд. Ко то не жели и не очекује?

Вајслинген. Ти имаш високо мишљење о његовим особинама; готово би човек помислио да их гледаш другим очима.

Аделхајд. Ти ме вређаш, Вајслингене. Мислиш зар да сам то у стању?

Вајслинген. Не рекох ништа да бих те увредио; али ту не могу оћутати. Карлова необична пажња према теби узнемирује ме.

Аделхајд. А моје држање?

Вајслинген. Ти си жена. Ви не мрзите никога који вам се удвара.

Аделхајд. Али можда ви?

Вајслинген. Гризе ме та страшна помисао! Аделхајд!

Аделхајд. Могу ли те излечити од те твоје будалаштине.

Вајслинген. Ако само хоћеш! Могла би се уклонити из двора.

Аделхајд. Реци на који начин. Ниси ли и ти у двору? Зар да напустим тебе и своје пријатеље да би се у твом замку забављала са совама? Не, Вајслингене, од тога неће бити ништа. Умири се, ти знаш како те волим.

Вајслинген. То је још спасоносна котва у овој бури, док се уже не искида. (Одлази).

Али чим је остала сама, *Аделхајд* наставља:

Зар тако почињеш! Још је то требало! Моја су предузећа и сувише велика да би им ти стајао на путу. Карло, велики, изврстан човек и једнога дана цар! И да ли ће он бити једини међу људима коме не би ласкало да ужива моју наклоност? Вајслингене, не помишљај на то да ми сметаш, иначе ћеш морати доле, а мој ће пут ићи преко тебе.

Али јој Вајслинген, уверен да жене не мрзе никога ко им се удвара, наређује ипак, и то врло одсудно, по свом одласку на бојно поље да иде у његов замак, и тиме у исти мах решава своју судбину. Јер се Аделхајд, чија демонска природа избија потпуно у горњем монологу, ни за тренутак не предомишља шта да ради: Вајс-

линген јој смета да се приближи Карлу, ту сметњу треба уклонити, и све је питање у томе ко ће учинити ту услугу, ко ће га смаћи. Како она својом лепотом може све, природно је да то учини неко од њених обожавалаца; и тако збиља и бива.

Вајслингенов момак Франц је од самог почетка потпуно очаран њеном лепотом. Он је видео Аделхајду пре свога господара, јер је био у Бамбергу у доба кад се Вајслинген још налазио код Геца од Берлихингена, и по повратку описује пред њим са необично много одушевљења дражи лепе удовице. Он је ван себе и при самој помисли на њу, за њега је она анђео у облику жене. Износећи како је изгледала кад је пред његов полазак играла шаха са бамбершким владиком, он додаје усхићено: „А како се уз то од њене мрке косе одбијала јасна светлост лица и груди од које човеку очи засену!“ Баш кад је хтео да изиђе из собе, оборио је владика једног пиона на земљу; он је похитао да га дохвати, при том је додирнуо ивицу њене хаљине, и то га је толико узбудило да, како признаје своме господару, није знао како је изишао на врата. Толико одушевљење за њену лепоту није могло измаћи ни Аделхајди, — Франц јој у осталом не таји своја осећања, и ако је она постала жена његовог господара — с тога јој се он чини најзгоднији да је опрости несносног мужа. Несрећни момак је готов на све. Његова је страст тако велика да је он ради ње вољан да чак и отворено убије свога господара, да му, како вели, „стане ногом за врат“. Али му опрезна Аделхајд даје отров. И кад Франц, машајући се стакленцета с отровом, узвикује: „Дајте, ви ћете бити слободни“, она му одговара: „Слободна! Кад ми више не будеш долазио дрхтећи и на врховима прстију — кад ти више не будем плашљиво говорила: Иди, јутро је ту“.

Аделхајд је дакле не само амбициозна, лукава и свирепа жена, већ као што се види из ових речи, стоји необично ниско и по своме моралу у ужем смислу речи: она вара свога мужа с његовим момком. Гете се поста-

рао да је и с те стране прикаже што боље и на тај начин у напред спреми горње место које је у петом чину и на коме њена поквареност достиже врхунац. Кад је Либетраут, који је успео наговорити Вајслингена да следује владичином позиву и дође у Бамберг, пита у другом чину: „Шта сад заслужујем, госпођо?“, она му, одајући и сувише жену лабава морала, одговора: „Рогове од своје жене. Јер сте судећи по овоме већ морали наговорити поштену жену многога суседа да заборави своју дужност“. У четвртом се чину њена распуштеност испољава још очитије. Јер кад јој Франц помиње како пропада од чежње за њом и очајава за себе, она говори за се: „Жао ми га је — а како ме мало стаје да га усрећим“. Каогод што оно прво место одаје Аделхајдину безочност и објашњава зашто се Франц усудио да својој госпођи отворено изјављује љубав, тако се из овога другог види да њено грешење са момком свога мужа није случајно, да је она, напротив, као створена за толики пад.

Франц је одржао дато обећање, он је збиља отровао свога господара, али је одмах после тога, услед гриже савести, учинио крај и своме животу, скочив у Мајну. Тако је Аделхајд због Карла, или боље због своје амбициозности, од једанпут уништила два живота. Али и ако се обично не вара у рачуну, и ако је навикнута да ствари испадају онако како она жели, овога пута ипак не постиже своју намеру: њена жеља да за себе веже Карла остаје неостварена и поред тога што је смрћу Вајслингеновом уклоњена главна сметња, јер је тајни суд због браколомства и убиства осуђује на смрт.

М. Тривунац.

(наставиће се.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

„Енеида" у српском преводу Г. Николе Вулића.

(Крај.)

У оквиру ове врсте примједаба, имам да замјерим Г. Вулићу и другу једну, сасвим произвољну, измјену смисла. Описујући ону тачку либијске обале, гдје се Енеја с друговима спасава од морског бијеса, Вергилије, између осталога, спомиње двије хриди што се дижу небу под облаке, и под чијим врсима мирује пространо море, заштићено од вихора; и даље, изнад свега, *призор од гајева заталасаних вјетром и црну, мрком сјеном притиснуту, шуму:*

.... tum silvis scaena coruscis
Desuper horrentique atrum nemus imminet umbra.

Еле, Г. Вулић, невјероватном агилношћу, превео је потоња два стиха овако: „Даље унутра види се црна шума, *која се чини као какав зид у позадини позорнице* (?) *и којој се врхови блисшају* (?); она баца страшну сенку". И не само што је овај прости и јасни опис пјесников уочио као неко поређење са фикцијама неке умишљене позорнице, него је чак нашао за опортуно да нам дотично мјесто објасни и једном опаском на рубу странице, у којој се наводи како је „код старих (Грка и Римљана) позадина позорнице била начињена од лисната грања".

Ја у овај мах нијесам намјеран да настављам цитатима у овом правцу; тим више што би неправедно било овлаш истицати само слабе ствари, а обилазити муком

љепше тачке у књизи Г. Вулића, који је понекипут, треба признати, много срећније руке био, као, примјера ради, у преводу приче о погибији Лаокоона и синова му, удављених змијским вијугама[1], те у још неким уломцима другог спјева, у којима Енеја прича крваву борбу око запаљене Троје (ту је и дивна епизода о смрти Пријамовој); даље у неким уломцима четвртог и шестог спјева, у којима је бесмртно опјеван трагијски конац Дидонин и Енејин силазак у доњи свијет, у подземно царство Плутоново. Г. Вулић, који у својој уводној ријечи и сам истиче „велику уметност“ и „фини укус“ Вергилијев, и с разлогом хвали љепоту његова „мајестетичног хексаметра“, неће ми, ухвам се, замјерити ово неколико примједаба о његову преводу. Ја сам овим напросто хтио да истакнем, како у том преводу — преводу по превасходству слободном — писац није свуда довољну пажњу поклонио форми, чега ради његова радња оставља понекад на читаоца, који је изворнику иоле вјешт, прије утисак неке наставничке, формалистичке работе, него ли поетске репродукције једног вјештачког умотвора. Значај ове моје критике не треба, у осталом, преувеличати. Ја овдје говорим као начелни противник превођења дјелâ чисте умјетности; али не ваља заборавити да је врло мален број оних којима су оригинали приступачни, па су за ширу публику читалаца и оваке књиге позитивна добит.

Г. Вулић претпоставио је својему преводу, у збијеном есеју, све што је српском средњем читаоцу требало казати о пјеснику и његову умотвору. Можда је значај Вергилијева епа за латинско племе и, напосе, карактер

[1] Само ми се чини да је код стихова 199—200 Г. преводилац нетачно употребио причање у трећој особи („У том се *јадницима* деси и узнемири *њихова* срца“ и т. д.), јер ту Енеја, говорећи о себи и Тројанцима, није могао ријечи „miseris obicitur“ и „pectora turbat“ односити него на себе и своје тридругове. Дотично мјесто у оригиналу гласи:

Hic aliud maius miseris multaque tremendum
Obicitur magis atque improvida pectora turbat.

Енејине личности, могао бити и кудикамо јаче истакнут; али и овака каква је, студија Г. Вулића одликује се темељитим познавањем предмета, те ју треба сматрати као лијеп прилог нашој критичарској литератури.

На крају би и Српској Књижевној Задрузи требало честитати, што је овога пута, у избору дјела за превођење, била боље инспирисана, и што је својим читаоцима понудила овог великог, доброг и родољубивог пјесника. Вергилије је, доиста, пјесник латинске славе и величине; али је он, уједно, и онај благи и хумани сликар човјечјих страсти, којега ће пријатељи истинске поезије свагда са уживањем читати.

Са своје стране, ја сам веома благодаран Г. Dr. Вулићу и Српској Књижевној Задруги, што су ми пружили прилику да се опет једном, ако и летимице, окријепим на свјежем и непресушном извору ове у бога дивне латинштине.

Марко Цар.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Кир Стеријин Син“, сцена из живота Јована Ст. Поповића, написао Мик. Димкић (псевдоним).

Овогодишња прослава дана смрти Јована Стерије Поповића имала је у програму две ствари: песниковог „Кир Јању“, и као пролог, нарочити пригодни чин из живота песниковог под насловом „Кир Стеријин Син“.

„Кир Стеријин Син“ је парафраза, доста ингениозна, Поповићевог „Кир Јање“. Исте типове, исте догађаје, исте ситуације, писац „Кир Стеријиног Сина“ поставља у породицу Јована Ст. Поповића. Кир Јања је песников отац, један од оних старих типова дућанџија-Грка, од којих је у Војводини очувано још само име Грк, које се и данас придева сеоским трговчићима у Банату. Трговачки син и од оца који није лако трошио пару, млади Поповић очајава због прекинутог школовања. У првој сцени комада ми га налазимо за тезгом у очевом дућану, загњуреног у „чрезвичајну повјест“ „Љубомира у Јелисиуму“ од Милована Видаковића. Одушевљени читалац Видаковићев од слабе је користи Грк Стерији. Занет својом лектиром, расејан и сањалица, Грк Стеријин Син продаје у дућану пошто ко хоће и како хоће.

Зато су сви — осим оца — сагласни у томе да „дарованија његова не стреме трговачком позиву“ јер је он „гладан школе, просвешченија, воспитанија“. На пакост, школе у Вршцу више није било, а Грк Стерији није било лако одвојити се од новца да сина школује у

Темишвару. Цео овај чин износи ту борбу са старим цицијом, кога је отприлике исто тако тешко преломити да школује сина као Кир Јању да уда кћер за бележника Мишића у „Кир Јањи“. Исти типови, исте ситуације, исти односи личности, исти начин развијања мисли и реченица, скоро исти начин расплета. Поред Кир Јање, ту је и Јуца, овде као жена Кир Стеријина, „почтенородна госпожа Марија Попович, ревњива љубитељка књижевства сербског“, у нешто измењеној, озбиљнијој физиономији према ситуацији у комаду; ту је Маријин брат, трговац Недељковић, који у „Кир Стеријином Сину“ игра улогу нешто резонера Поповићевих из осталих његових комедија, нешто бележника Мишића, јер он својом вештином успева приволети Грка да сина школује. Сам бележник Мишић се не појављује на позорници, али он и овде, у друштву с Недељковићем, спасава једну облигацију Кир Стеријину, онако исто како то чини у „Кир Јањи“. Осим ових личности из „Кир Јање“, у „Кир Стеријином Сину“ има типова из осталог репертоара Поповићевог. И Срета чизмар, и његов шегрт, и чак и онај вршачки паор који пазари с младим „Грчићем,“ сви су они или просто позајмљени типови из Поповићевог репертоара, или насликани по угледу на личности из њих. Писац „Кир Стеријиног Сина“ хтео је у овом пригодном чину оживети око идеалне личности песникове типове његове најпопуларније комедије, затим у именима, дијалозима, стилу, језику, оживети читаву атмосферу песниковог репертоара. Колико је историјски основано да је се Јован Стерија Поповић позајмљујући Молијеровог „Тврдицу“ инспирисао опажањима из своје рођене куће, може бити у питању, али је извесно да је писац „Кир Стеријиног Сина“ располагао добрим познавањем и осећањем средине коју оживљује у овом чину, и да је успео да на вешт и духовит начин дâ своме делу каткад истински карактер старине, или у најмању руку један интересантан манир, који није далек од стила и језика из оригинала коме подражава.

„Кир Стеријином Сину“ могу се учинити две озбиљније замерке. Прва је, што је личност песникова оца од почетка до краја и у одвећ оштрим цртама позајмљена из „Кир Јање“. Претераности овог типа добијају сасвим други карактер, много су оштрије истакнуте кад се примене на једну личност коју треба на крају крајева ипак замишљати као историјску, бар у основи; и затим, дају чак и неугодан утисак у извесним ситуацијама између сина и оца, који је ипак отац песника чијој се успомени приређује ова манифестација потомства. Друга је замерка не у тенденцији но у склопу дела. Она је можда чак у вези с оном првом. „Кир Стеријин Син“ могао је — и сад још може — бити двојином краћи. Та краткоћа спасла би га не само од дугих сцена у којима се тапка у месту, од понављања, гломазности и тромости текста, но би са живошћу и лакошћу дала чак донекле и други карактер делу: одмеренији, блажи, веселији, симпатичнији, какав треба да има један пригодан чин којим треба зачинити Стеријино вече.

Оно је овог пута — не кривицом писца „Кир Стеријиног Сина“ — било доста мртво. Пре свега било је слабо посећено, као што је то најчешће случај, а овог пута слабије но иначе зато што је на листи био један одвећ познат комад песников, а и зато што се при приређивању овог вечера није покушало да се нарочитом поделом улога, инсценацијом, или чим било чиме се обично служи у оваквим приликама, привуче већа пажња публике на вече нашег најплоднијег и најбољег драматичара из прошлог века.

Г. Илија Станојевић, који је с болесничке постеље устао да се одужи писцу свога Кир Јање, нашао је у себи снаге да да̂ живота двема великим улогама ове вечери, и Кир Јањи и Стерији Поповићу.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

1907 година.

Прошла година је за мале народе била мучнија од ранијих. И спољни и унутрашњи узроци су томе допринели. Овај преглед ће се тицати само балканских народа и оних који су са њима у непосредној близини.

У 1907 години Румунија је имала почетак једне економско-социјалне револуције. Румунски сељак је покушао тражити сам лека своме рђавоме економскоме стању. 85% румунскога народа био је и јесте наполичар. надничар 10% Румуна. И то наполичар који је зарађивао колико да се исхрани. Побуна сељака довела је промену владе. са променом владе дошло је и преуређење аграрнога питања, које је на крају прошле године нешто боље него ли у почетку. Либерали, конзервативци и аграрци нашли су једну палијативу и да олакшају сељаку и себи да не отежају политички и власнички положај. Односи са Грчком, и ако је Румунија чинила неке уступке, нису се поправили. Покушаји бугарски да се односи с Румунијом поправе, да постану пријатељски. чак и савезнички, нису успели. Односи су само врло коректни. и санкционисани са конвенцијама о риболову на Дунаву и о трговачким пословима. Са Турском је Румунија наставила пријатељску политику, а у Турској политику румунизирања Куцовлаха, и ако не с оним истим успехом и жестином као 1905 године. Са Србијом односи су увек добри.

Бугарска је имала бурну годину. Унутрашња несређеност манифестовала се на један несумњив начин. Један општи жељезнички штрајк; ђачке демонстрације пред Народним Позориштем на сâм дан свечанога отварања: затварање университета; закон о чиновницима; убиство Д. Петкова; закон о штампи и о анархистима; учитељски конгрес; прослава хиљадугодишњице цара Бориса; отпуштање из службе учитеља у масама; стварање и распадање опозиционога блока у Народном Собрању; парница противу шефа народњачке партије Ив. Гешова за повраћај држави наследства Евлоги Георгијева; узајамна откривања државних тајана у полемици између Начевића и Раче Петрова; митинзи опозиционих партија по земљи; борба о шефство у партији стамболовиста; многе државне набавке са партизанским карактером — казују да је далеко још време мирнога развијања. Ситуацију унутра начинила је озбиљнијом влада стаболовитска својом партизанском политиком, и ако има да бележи у своју активу добро оружану и опремљену војску, добре нове путове, жељезнице, флоту, нове школе, индустријска и пољопривредна предузећа. С поља је Бугарска почела губити, и због поступања са Грцима у Бугарској и Источној Румелији и због некоректна државања у Маћедонскоме Питању. Убиство Бориса Сарафова и Н. Гарванова у Софији отежало је положај. Са Турском односи се не поправљају. Са Грчком тако исто. Са Србијом у почетку године дошло је до јаке затегнутости, на крају односи су се нешто исправили. Свечаности при свечаноме откривању споменика рускоме цару Александру III у Софији, и женидба кнеза Фердинанда са сестричином жене великога књаза Владимира Николајевића, Елеонором од Рајс-Кестрица, казују да су односи с Русијом све бољи. Аустро-Угарска је у току прошле године знатно штитила, бугарске интересе у Маћедонији. Званична Енглеска још мисли да Бугарска има пресудну улогу на Балкану.

Турска је имала да савлађује унутрашње неприлике. у Малој Азији побуне, одметања од власти, дворске по-

крете; на страни још увек младотурски покрет који све више осваја и ствара све јачом уставну струју. Споља је имала, сем редовних тегоба, један озбиљан сукоб са Персијом због граничних послова. Са Великам Силама је била је непрестана дипломатска борба, прво због уређења питања о повишењу царине од 8% на 11% ad valorem, а за тим о реформама судским на територији реформне акције, о продужењу мандата цивилним агентима, о реорганизацији реформне жандармерије. Борба је била неуспешна. Велике Силе успевају, истина с тешком муком, да добију концесије у томе погледу.

Маћедонија и Стара Србија нису имале бољу судбину него у 1906 године. Што је реформна акција јачала у реформној области и страдања Хришћана су већа бивала, Међусобице у вилајетима солунскоме, битољскоме и санџаку скопаљскоме све су оштрије постојале. Представке Великих Сила и кораци реформаторских сила у Атини, Београду и Софији нису имали велике резултате. После вербалне аустро-руске ноте, акција, прво бугарских, па после и грчких чета је много шира. И број турских и арнаутских чета, као и њихова радљивост, много су већи. Уз борбу међу народностима јавља се и немилостива борба међу бугарским војводама разних револуционих фракција; борба је и на терену и у Софији. У Старој Србији, која није ушла у реформну акцију, Арбанаси и Арнаути настављају систематски истребљавати Србе, и ако је у једноме тренутку изгледало да ће се умањити пропадање Срба.

Арбанаси се у току 1907 године више чују и у Јилдизу и Арбанији. Покрет незадовољства противу реформа и реда у Арбанији, изазива местимичне буне, и јачу акцију арбанских друштава споља. Јавља се и јача тежња за самосталност Арбаније, Велике Арбаније. У самој и правој Арбанији, нарочито на обалама јадранскога мора, утицај Италије знатно расте на штету аустроугарскога утицаја.

Грчка је имала целе прошле године због чета посла са европским Силама. Због тога је стекла доста непријатеља у Енглеској; али жив рад њених дипломатских представника у Европи створио је, нарочито у Француској, ако нё симпатије, а оно интересовање за грчке ствари. Долазак Виктора Емануела II у Атину и женидба краљевића Ђорђа, бившега критскога гувернера са принцезом Маријом Ролана Бонапарте, могу се сматрати као успеси краља Ђорђа. Сређивању унутрашњих односа, а нарочито грчких финансија још није дошло време, и ако влада Теотокиса много на томе ради.

У Далмацији се наставља покрет за присаједињење Хрватској и Славонији, и ако не с оном снагом као 1906 године. Бечка влада обећава читаву серију мера за економски препорођај Далмације, и на њима је на крају прошле године остало. Слога међу Србима и Хрватима би могла јача, а размирице у Српској Странци на Приморју су неприличне за људе у њој, за доба данашње, за политичке прилике и интересе Далмације.

Црна Гора. У спољним односима кнежевина је нагињала Аустро-Угарском, а с Турском је имала граничних сукоба који се нису још изравнали. Династија је изгубила једнога члана у лицу кнежевића Станислава, сина кнеза Мирка.

Унутарња криза у односима међу православним Србима у Босни и Херцеговини завршена је сарајевском резолуцијом. На основу те резолуције састала се Митровданска Скупштина која је израдила један широк политички и организациони програм. Муслимани у 1907 години воде борбу за своје црквено-школско уређење и политичка права. Слога између свих домаћих елемената манифестовала се при општинским изборима.

У Хрватској и Славонији Срби и Хрвати су целе 1907 године имали да воде борбу противу мађарске политике угарске коалиционе владе. Због закона о увођењу мађарскога језика на железницама у Хрватској и Славонији, морали су делегати Хрватскога Сабора у Угарскоме

Сабору водити опструкцију која је довела, најзад, до промене бана, оделних предстојника, распуштања Хрватскога Сабора и притиска да се слога у српско-хрватској Коалицији поквари и створи једна странка за унију Хрватске и Славоније с Угарском.

Војводина је прошле године, најзад, видела свршетак борбе између цркве и народа; крај је учинила смрт патријарха Ђ. Бранковића. Место ове дошла је друга, међу Србима о начину борбе с Маџарима. Једни су за то да се прво извојује аутономија српске цркве, а други да се добију прво политичке слободе па затим све остало. Ова борба довела је до иступања радикала из српско-хрватске Коалиције.

Словеначка је, и поред борбе либерала и клерикала, у току 1907 године корачала напред у јачању и ширењу своје народности у крајевима где је она у јакој погибији од Немаца и Талијана.

Угарска је, на несумњив начин, — законом о народносним школама и жељезничкој прагматици, — показала да све политичке партије у њој имају један програм према немаџарским народностима: маџаризирање народности. Колико су Маџари добили у току борбе за своја уставна права 1904, 1905, 1906 године, у толико су у прошлој години изгубили у Европи симпатије својом маџаризаторском политиком према народностима.

Иностранi.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Седам прича за девојчице и дечаке (И. С. Тургењев: Препелица, А. П. Чехов: Бегунац, Дечји свет, К. М. Стањуковић: Максимка и др.). С руског превела *Косара Цветковићева.* — 12⁰. Стр. 166. У Београду, 1907.

Са малом и слабом производњом белетристичких производа за старије читаоце, која се опажа у нашој савременој књижевности, иде напоредо и оскудица у забавним књигама за децу и одраслију младеж. Родитељи и васпитачи дечији, који воде бригу о правилном развитку младих душâ, долазе у велику неприлику, кад треба дати деци добру књигу у руке. Старе Хофманове и Шмитове приче, којих имамо подоста, како-тако преведених, као да су постале несварљиве за данашњу децу, а наши оригинали, нарочито у последње време, писани су без икаквог песничког и књижевничког талента, и деца их врло нерадо узимају у руке.

Г-ђица Косара Цветковићева, која се и сама бави васпитавањем омладине, без сумње је не један пут осетила тај недостатак у нашој књижевности, па, ево већ по други пут, покушава да дâ нашим младим читаоцима лепу лектиру. Пре четир, пет година издала је „Приповетке за девојчице и дечаке“, у којима је, у свом преводу, штампала девет руских прича за омладину, а ових дана издала је горе означену књигу, у којој објављује шест руских прича у своме преводу (седма је од Е. Кастелнуова). Кад се има на уму страшна празнина и незанимљивост домаћих књига за омладину, што се данас

издају, онда се мора са одобрењем дочекати сваки ма и упола успео покушај да се макар и што страно, само ако је добро, пренесе у нашу дечију књижевност. Као један такав упола успео покушај треба сматрати и последњу књижицу Г-це Цветковићеве, и то је без сумње узрок, што јој је рад, крај свих недостатака, од штампе доста лепо дочекан.

Што је овај посао Г-це Цветковићеве само упола успео, узрок је, што јој је превод нетачан, често рђав, и што у њеној књизи има страна, које нису намењене деци.

Прича, којој у књизи за децу или за младеж никако нема места, јесте Чеховљев „Бегунац“. Ужаси, који обузимају душу малог Пашка оне ноћи у болници, непријатно потреса и нас старије, а млађи ће читалац од те језиве приче имати само штете. На што причати деци или дечацима како је један њихов јадни оболели другар одузет од мајке и задржан у болници да се лечи, како је већ прве ноћи у његовој близини умро један тежак болесник, како се он од тога страшно уплашио и како је, кад је мртвац при ноћном осветљењу изношен, детињи страх дошао до таких размера да је јадниче скоро ван себе тумарнуло кроз остале болничке собе у двориште, где су га чекале друге страхоте, итд. итд.? — Остале су приче већ боље биране, и неке ће од њих, као на пример Тургењевљеву „Препелицу“, Старуковићева „Максимку“, па можда и „Господара и слугу“ младеж читати са интересом, ако јој не буде сметао спољашњи облик, у коме их даје преводитељка. Као што рекох, Г-ца Цветковићева је недовољно позната са руским језиком и чешће прави погрешке, услед којих приче много губе од своје вредности, јасности и занимљивости.

Ево неколико примера њених нетачности у преводу: „Мы выстрѣлили и попали въ нее“ (И. С. Тургеневъ: Перепелка, Спб. 1889, стр. 9), што значи: „ми испалисмо (метке) и *погодисмо је* (препелицу), Г-ца Цветковићева преводи погрешно: „ми опалимо метке *и појуримо за њом*“ („Седам прича“, стр. 110). На другом

месту у истој причи Тургењев вели: „Когда же раздавался выстрѣлъ и птица падала, я всякій разъ подпрыгивалъ на мѣстѣ“ (стр. 4) што значи: „А кад би одјекнуо пуцањ и птица би падала, ја бих сваки пут подскакивао на месту“ , — Г-ца Цветковићева преводи сасвим нетачно: „Кадгод одјекне пуцањ и птица падне, *увек први прискочим до ње*“ (102).

У Чеховљевом „Бегунцу“: „Важное, братъ Пашка, ты себѣ пузо отростилъ“ (Полн. собр. соч. А. П. Ч. Изд. 2. Спб. 1903, т. III, стр. 120), што значи: „Боме си ти, брат Пашко, *жесток трбух пустио* (да ти нарасте)“. Г-ца Цветковићева то место не разуме, и измисли ово: „Видиш, браца Пашко, то је оно најгоре, *што си ти израстао тако нејак и слабачак*“!. У истој приповетци, у оригиналу, стр. 118, читамо: „прыснулъ въ рукавъ“ т.ј. *прсну у смех (у рукав)* — а у преводу Г-це Цветковићеве: „*Чупну је за рукав*“! У оригиналу: „въ бѣломъ фартукѣ и подпоясанный полотенцемъ“ (стр. 119), што значи: „у белој кецељи и о̀пасâн убрусом (пешкиром)“. Преводитељка не преводи ни „фартукѣ“, ни „полотенцемъ“, но вели: „у белој, припасаној блузи“! (Стр. 55). На стр. 57 „фартукъ“ (кецеља) опет је преведен са „блуза“.

У истој причи, поред множине ситнијих погрешака, које доста смањују вредност оригинала, налазимо још и ово: „вздохнулъ“ (120), уздахну — преведено је: „духну кроз нос“ (стр. 58); миска (стр. 122, чинијица, зделица за чорбу) преводи се на почетку пасуса као шоља (стр. 61), на крају као тањир (стр. 62). Одѣяло (стр. 161, јорган, покривач) у једној је реченици преведено са: огртач, а одмах у идућој са: покривач (стр. 60). У оригиналу: „спряталъ свой оставшійся хлѣбъ въ столикъ“ (стр. 122, склони, остави свој преостали хлеб у сточић), Г-ца Цветковићева преводи: „*спусти* остатак свога хлеба *на сточић*“ (стр. 62).

У другој Чеховљевој причи „Дѣтвора“ („Дечји свет“) има погрешака и више. На стр. 138 оригинала (Соч. т. III) стоји: „Не гонятъ изъ-за стола, не уклады-

вают спать — и на томъ спасибо“ што значи: Не терају га од стола, не мећу га да спава — хвала и на том“, Г-ца Цветковићева преводи сасвим погрешно: „Зато га и не терају да спава (!!) и он им је на томе захвалан“ (стр. 93). — „я тебѣ промѣнъ заплачу (141, Платићу ти што ћеш ми променити (рубљу)“, Г-ца Цветковићева преводи: „Дај колико имаш! (стр. 99). Съ ненавистью = с мржњом, преведено је са: завидљиво! (139—95). Таращитъ глаза = бечи очи. Г-ца Цветковићева преводи: креше очима! (140—97); кривитъ ротъ = криви уста, преведено је: стиска уста (140—97); реветъ = гласно плаче, дере се, реве, преведено са: слини (120—57); шершавое = чупаво, преведено: вунен (137—91); вырываетъ = истргне, Г-ца Цветковићева преводи: узима (142—99). Ова последња погрешка, када се место нечег специјалног наводи опште, врло је честа у преводима Г-це Цветкввићеве.

Поред тога, и то се доста често дешава, Г-ца Цветковићева при преводу поједине речи и реченице оригинала сасвим изостави, а неки пут додаје оно чега нема у оригиналу. „Рѣжу я тебя, что ли? (119, Сечем ли те, шта ли?“), Г-ца Цветковићева преводи: „Ваљда те бодем, сечем, кољем“ (56). И то није једини случај — то се јавља сваки час. Поред тога Г-ца Цветковићева, сасвим безразложно, стално мења склоп, изглед, природу периода у оригиналу, услед чега се не може да добије онај стварни и естетички утисак, који даје оригинал.

Ограниченост места, одређеног за овај приказ, не дозвољава ми да износим и друге врсте погрешака преводитељкиних. Но држим да је и горње било довољно да подсети Г-цу Цветковићеву да се од сада послужи и речником при превођењу с руског. Руска омладинска књижевност је тако обилата и добра, а Г-ца Цветковићева изгледа да се већ у толикој мери упознала са њом, да би штета било да напусти započети рад, тим пре, што се на тај посао, осим ње, нико не накањује, а публике ће за ову врсту књижевности бити увек довољно.

Ја налазим да ове приче, и поред горњих нетачности у превођењу, нису на одмет нашој посве оскудној омладинској књижевности. Но више пажње и брижљивости у превођењу учиниће те ће овакe књиге стећи и више читалаца. J. М.

Пападимитріу С.: Сербо-византійское обручальное кольцо (читано на 379, седници Одеског Друштва за за Историју и Старине, 30, јануара 1907, године).

Познати византолог Крумбахер објавио је претпрошле године у издањима баварске Академије Наука један златан заручни прстен са грчким записом, који у српскоме преводу гласи:

Заручни прстен Стефана, изданка из корена Дукина,
Прими рукама Ана Комнинова!

Крумбахер је покушао доказати, да се имена у запису означена тичу српскога краља Стефана Радослава и жене му Ане Дукине. С. Пападимитриу оспорава тачност овега тумачења и то из више разлога.

На први поглед пада у очи, да се запис не ограничава само на најпотребније изразе, као што је то уобичајено у записима на многобројним оловним печатима. Док се у овима веома често прибегава и необичним скраћењима, само да би било места за оно, што је најглавније, дотле овде сретамо перифразе као што су: „прими рукама“ и „изданка из корена Дукина“. Ну ма да има и сувише места за излишне изразе, ипак се нигде не спомиње титула или звање Стефана, зарученога са Аном Комниновом. Не може се никако замислити, да би се у запису могао изоставити високи чин једнога краља, а да се за то истакну сродничке свезе са породицом Дукином. Звање „краљ“ стоји несумњиво више него име „Дука“. У документима, у којима Радослав фигурира као Дука, редовно се истиче и његова титула „краљ“. Да је Стефан, о коме је реч, одиста имао високу титулу једнога краља,

то би морало бити у запису истакнуто, у толико пре што је за то имало и сувише места.

Веома су поучни у овоме погледу записи на оловним печатима. У њима се нарочито истиче атрибут какога вишега достојанства („порфирородни“ за синове цареве заједно са атрибутима, „василевс“ и „севастократор“, атрибут „севаста“ за севастократорове синове). Лица без ових атрибута далеки су потомци владаочеве породице. Како у запису на поменутоме прстену ни Стефан ни Ана не носе никаку титулу, то би се могло закључити, да су они далеки сродници породице Дукине, односно Комнинове. Међу члановима разгранате породице Комнинове можда ће се једном пронаћи Стефан и Ана, о којима је реч у овоме запису.

Против тумачења Крумбахерова најјаче пак говори та околност, што се у запису изрично вели Ана Комнинова а не Ана Дукена, под којим је именом позната супруга српскога краља Стефана Радослава, и пре као и после њене удадбе. Тешко би се, иначе, могло растумачити, зашто би се Ана до своје свадбе звала Дукеном, а после Комниновом, кад се и њен отац увек зове Дуком, а мајка јој не беше из породице Комнинове. Пошто ова Ана Комнинова не може бити исто што и Ана Дукена, то ни њен заручник не може бити српски краљ Стефан Радослав.

Пападимитриу друкчије чита нека места у поменутоме запису, него што је то Крумбахер прочитао и веома оштроумно побија Крумбахерово тумачење појаве итацизма и одступања од правилне ортографије.

После ових резултата С. Пападимитриу Крумбахерово тумачење поменутога записа изгледало би као хипотеза, која нема много изгледа да буде потврђена.

В. П.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Неприлика“. — Београдска књижара Томе Јовановића прештампала је из „Кола“ за 1902 и у засебну књигу издала овећу приповетку Јанка М. Веселиновића *Неприлика*. Као и највећи део радова Веселиновићевих и ова је приповетка из сеоског живота у Мачви. И ако је један од познијих радова његових, писан у доба опадања његова талента, ипак *Неприлика* иде у врло добре ствари Веселиновићеве. Она има много више психологије но што се то обично код Веселиновића дешава. По ширини и по занимљивости у причању, *Неприлика*, коју је сам писац скромно био назвао „сликом из сеоског живота“, иде у развијеније и веће радове његове, оне које чине прелаз између сеоске приповетке и сеоског романа. J. С.

„Црна Гора за Морејскога Рата“. — Као засебно издање Српске Краљевске Академије, изишло је ново дело Г. Јована Н. Томића *Црна Гора за Морејског Рата (1864—1699)*, (Београд, 1907, 8⁰ V + 374, цена 3 динара). У овом свом најновијем историјском раду, Г. Томић продужује своје озбиљне научне студије о прошлости Црне Горе и о најмрачнијим периодима историје српскога народа у XVI и XVII веку. Главна намера пишчева је била да што тачније и што потпуније изнесе догађаје у Црној Гори за време Морејскога Рата, са даљом намером да прикаже црногорску историју у XVIII веку. Свој посао Г. Томић је радио по обилној историјској грађи, покупљеној у Млетачком Државном Архиву, од које је само један мањи део објављен. Уз ову књигу иде 70 до сада необјављених прилога из Млетачкога Архива. Д.

Vladimir Vidrić: Pjesme. Zagreb, 1907. — Поодавно очекиване песме Др. Владимира Видрића, једнога од најбољих и најсимпатичнијих песника хрватских млађега нараштаја, крајем прошле године угледале су света у Загребу.

Видрић је од оних песника који добијају када сакупе своје песме у збирку. Његове песме, у свој својој разноликости, имају нечега заједничког: једну лепу паганску љубав према лепоти, нарочито пластичној лепоти. У његовој поезији налазимо животну свежину и ведрину од које смо се готово одвикли у целој српској и хрватској новијој поезији. Видрић није као његов Свети Алојзије из Шпаније, „хистерични клерик са крином", који се пред грешном земаљском лепотом „блиједе и ноћне кћери" ужаснуо, дигао свој скут, и

На његов су образ бануле
Болесне руже стида.

Песник нема те хришћанске мржње на живот и његове лепе облике. Он воли живот, путни, земаљски живот, какав се волео некада док хришћанска аскеза није помрачила људске душе.

Видрић није класичар у смислу старе и педантне школе, но неохеленист какви се често срећу у модерној поезији европској. И ако зна, разуме и зато воли класични свет, он не уноси много митолошких израза, и њему је много главније да осети душу класичну, душу дионисијске радости, душевне ведрине и божанствене „еуритмије", и да читаоцу даде онај утисак свежине који се као мирис диже из античке поезије и уметности. Неколико од његових песника дају тај високи утисак, као *Помпејанска сличица, Силен* и *Кипови.*

Својим класичним мотивима и љубављу за егзотичност, Видрић опомиње на Војислава Илића. Он јаче појима и боље зна класичну старину но Војислав Илић, али нема његову углађену и хармоничну версификацију. Има у њега доста обичних строфа, обичнога ритма и још обичнијих сликова. А тога не би требало да буде код поезије ове врсте, чији већи део лепоте састоји се у форми. Али у неколико песама он је нашао грацију која опомиње на наше старе дубровачке лиричаре:

Тако сплазим, госпојо,
Стубама твојега града...

Тако је складна ритмична и садржином и обликом песма *Scherzo:*

Црни жидов Језапја
На свом магарцу јаше
И диже се у стременах
И виче и зове и маше.

„О љубим вас, о, сунца ми,
Љубим вас, чаробне жене,
О проспите косу на бијелу груд
И дођите до мене“.

J. C.

Један плагиат. — Најпре у месечном часопису „Romania Noua“ а за тим посебно, (Букурешт, 1907, 8⁰, стр. 36), наштампао је непознати писац, под псевдонимом „Делатимок“ и са означењем испод предговора да је из Зајечара, етничку и статистичку монографију под насловом „Румуни у Србији“ („Romînii din Serbia“) у којој се на недозвољен начин послужио радом Г. Др. Тихомира Р. Ђорђевића „Кроз наше Румуне“, који је прво изашао у „Српском Књижевном Гласнику“ (књ. XVI, св. 1—5, 7—8) па затим посебно. И то је било тако да није много требало па да буде ухваћен у плагиату. И редакција румунског часописа „Românul de la Pind“ најпре је у 46 броју од 16 децембра прошле године констатовала овај плагиат, а у 87 броју од 23 децембра под насловом „Један плагиат“ вели да је писац за овај плагиат добио 100 динара награде од „Друштва Македонске Културе“ и утврђује плагиат навођењем паралелних места из Г. Ђорђевића и „Делатимока“ на читава два ступца, из којих се јасно види исписивање из Г. Ђорђевића на најпростији начин. За текст Г. Ђорђевића послужила се редакција преводом Г. Космеска, уредника часописа „Lumina“, који је почео у своме часопису штампати превод рада Г. Ђорђевића „Кроз наше Румуне“. Ово је већ други превод књиге „Кроз наше Румуне“ на румунски језик. Први је Г. Илије Барбулеску, у часопису „Archiva“ за 1906 године бр. 1—4, али недовршен).

Љ.

Правда турска и реформе у Маћедонији (La justice turque et les réformes en Macédoine, Focief O.; Librairie Plon; Paris, 1908). — Ово је трећа књига за последње две године која се издаје на францускоме језику а о бугарскоме државноме трошку. Писац је на 150 листова ве-

лике осмине хтео да „покаже свету у Европи да поред свих реформама, чињених за последњих сто година, и постојећих закона позајмљених из европског законодавства, у Турској нема правде, да је правда више за то да спречава мере и поредак у Турској“. Да ову књигу није написао стари, постојани српски и грчки непријатељ Офејков-Шопов, садањи бугарски трговачки агенат у Солуну; да је у овој књизи изнесено колико је и каквих жртава било у вилајетима солунскоме, битољскоме и једноме делу косовскога вилајета од стране турских власти, грађанских и војних; да није додиривано питање о народносним четама, ова би књига могла и имати данас неку вредност. Али, кад се нарочито истицало у њој како су српске и грчке чете сатирале мирно маћедонско становништво које признаје Екзархију, а турске власти то из прикрајка гледале, кад је ова цела шовинистичка књига само противу грчких и српских народносних интереса управљена, онда је она само нови доказ о нетрпљивости и о националној искључивости, нови доказ о тешкоћама решења Маћедонскога Питања правилним, редовним путем. У наше време толико је наштампано књига о Маћедонскоме Питању са тенденциозним статистикама и доказима, да свет у Европи овакве књиге с неповерењем одбацује, макар их и бесплатно добијао. Према томе биће да је ова књига промашила своју сврху. Да се у њој изнело какви судски закони вреде у Турској, како се примењују на хришћане, шта се данас спрема за реформу судства, шта треба урадити па да се озбиљно побољша стање хришћана у Турској, са једном поштеном статистиком, књига би имала успеха. Такву књигу тражи свет кога занимају ове ствари. Овако чим је узме у руке од прве стране мора слегнути раменима и рећи: још једна!, и оставити је сасвим, или је прегледати без интересовања.

J. M. J.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 3. — 1 фебруар, 1908.

ПОРОПЧИЈИНО ПУТОВАЊЕ.

Чим је мали, гурави Арсен довукао дебеле, тешке бадњаке у авлију, прислонио их уз расклимана врата и окитио брштаном, заморен и ознојен стаде пред праг кућни, те поче отресати снијег са разгуљеног гуњца и подеране капе, кроз коју су му провиривали чуперци косе. Није још имао ни толико времена да се прекрсти, по обичају, нити да нареди жени нек му испече кахву, кад, изненада, пред ниском, нахереном оградом, појави се Шимун поропчија, са големим чворноватим штапом у руци и читавим свежњом хартија под пазухом, ускочи у авлију и стаде пред Арсена.

— Пасје вријеме! — окоси се сурово, ударајући једном чизмом о другу, да их ослободи од многог снијега што је прионуо за њих. — Пасје и вријеме ка' и људи, — додаде још суровије, па поче свлачити дебелу рукавицу с руке и гладити замрзнуте бркове, који се некако чудновато накостријешили и искривили. — Имаш ли ракије? — запита Арсена.

— Ја, ваистину, немам, — одговори Арсен мукло, гледајући га искоса са неповјерењем и зебњом неком. — Оклен ми ракија?...

— А зар ти није сутра Божић?

— Слава Богу и Божићу, а прославићу га и без ракије, — мргодно дочека Арсен. — Нек има хљеба и кртоле ђеци, а без ракије се може...

— Испеци ми брже два-три јаја! Гладан сам, — кресну Шимун заповједнички, па јаче натури шубару на главу, а штапом поче шарати по снијегу. — Брже!...

— Немам, — опет ће Арсен не мичући се.

— Ни то?

— Ни то.

— Пхи! Пљунем ти на твој Божић и на бадњи дан! — опсова Шимун, испусти штап, па узе хартије и као поче их разгледати. — Пхи!... Пљунем ти и опет.

— Ја не пљујем, брате, ни на твој ни на свој, него га љубим и клањам му се по стотину пута...

— Мучи! — дрекну Шимун, ударајући ногом о тле. — Мучи и одмах плаћај ону глобу!... То ти заповедам у име закона!

— Какву глобу? — запита Арсен као чудећи се. — Какву?

— Знаш какву, оца ти влашког! — окреса Шимун, и, зар да се загрије, поче тапкати по снијегу, који му шкрипао под ногама — Зар те није шумар уфатија како купиш дрва и зар те нису осудили?

— У овој сретној земљи осуђују свакога, — прогунђа Арсен мирно, слијежући раменима. — па није чудо што су и мене осудили... Шта ми је то?...

— Ама ти мораш платити, — обрецну се Шимун.

— Платићу.

— Кад?

— Кад ми Бог да.

Шимун се испрси мало и поносито указа на поропчијски знак, који му се жутио на дебелом рукаву десне руке.

— Ја сам царски службеник, — отегну јаче, — па не знам ни за те ни за твог Бога... Нема у мене вересије... Хоћу одма...

— Немам.

— Мораш имати... Кад цар иште, мораш имати!...

— Бог 'оће да прославим Божић, па немам, — одговори Арсен не узнемирујући се. — Земан таки, па се нема ни за славе божије...

— Доста! — осијече Шимун напрасито и одиже кажипрст у висину. — Ако немаш пара, ја ћу робити ствари... Све ћу поробити!...

Арсену мало заигра десни брк, а густе, просједе обрве саставише се и готово сасвим заклопише велике, мутне очи, које су непрестано сузиле.

— Ништа ти мени данас робити нећеш, — рече одлучно и упорно. Мени је данас Бадњи-дан и мене данас неће нико поробити!

Тога часа плашљиво повири из куће жена Арсенова, блиједа, испијена, мршава, а иза ње, држећи се за подерану јој котулу, извириваху два голишава дерана, чије су се босе ноге модриле од студени.

— Ко ће мени забранити да не робим? — распали се Шимун још јаче и, окрећући се Арсеновици, опет указа на знак. — Сву ти кућу могу поробити!...

— Нећеш!

— Ти се, зар, противиш?

— Цару ни царском закону не противим се никад, — одговори Арсен и лијено се дотаче капе, — ама на данашњи дан нêт ми ти у кућу...

— Да видимо! — отегну опет, дрско, пакосно, изазивачки. Арсен не одговори ништа. Само се лагано измакну на леђа и једном руком прихвати за сјекиру, којом је сијекао бадњаке.

— Шта ћеш то? — подвикну уплашени Шимун и брзо устукну. — Шта то?...

— Да, на данашњи дан, баксуз госту запријечим улазак у мој дом, — отповрну Арсен.

— Ја ћу звати ђендаре!

— Зови!

Арсеновица, чувши за жандаре, врисну из гласа, потрча Арсену и обгрли га.

— Не џендаре у кућу, ако Бога знаш! — викну. — Не данас!

— Мич' се, жено, и не вришти ми сад, — осијече Арсен и одгурну је од себе. — Нек иђе, нек зове свакога, не бојим га се на божји дан!...

Жена, у страху, поче нарицати и ударати се шакама у прса. Завришташе и дјеца и још јаче прибише се уз матер, мотајући јој се око нога. То као да мало осоколи Шимуна, те стиште обје шаке и, пријетећи, поче викати из гласа:

— Ђендаре ћу, ђендаре!... Нек одма вежу... Ти ли се противиш цару и једном царском службенику!...

— Иђи! — окреса Арсен, а кошуља на разголићеним прсима почела му подрхтавати. — Зови!

— У тамницу ћу ја тебе!... У тамницу!

— Кога у тамницу? — отегнуто запита неко иза леђа, и комшија Јоксим ускочи у авлију. — Кога?

За Јоксимом ускочише још неколико комшија, сви необувени и распасани; неки, који су радили око веселица, дођоше онако окрвављени. Сви опколише Шимуна и загаламише из гласа, питајући шта се догодило?

— Ево сви нек сте свидоци, да се противија закону и царском службенику! — узвикну Шимун, узмичући на леђа и показујући Арсена. — Сви ћете сведочити!.. Сви!..

— А рашта се противио?

— Он не да, да га данас робим по царском бевелу и закону....

Комшија Јоксим као да одмах разумједе у чему је ствар... Омален, здепаст старчић, са ситним, лукавим очима, које му некако утекле под испупчено чело, понизно стаде пред Шумуна и, држећи руке на појасу, дубоко се поклони, као што се поклања млада невјеста сватовима.

— Опрости, високодостојни господине, ама је Арсен велика будала, па нам те усвриједио, — рече, улагујући се. — Не зна он, каква је твоја свијетла десница и како је она јака, па те наљутио, махнитов један, и наћерао те да твоје лијепо грло квариш дречањем...

— Аха! — узвикну Шимун задовољно и охоло погледа по осталима. — Мудар човјек тако и збори...

— Све је овђе махнито и дивље, великодостојни господине, — опет ће Јоксим живље, старајући се да му глас буде што мекши и питомији — Ето и планине нам дивље, и кршеви наши и све ово; све се снијегом заођело, у божићно рухо, а јопет све жалосно и мрко к'о, боже ми прости, о судњем дану... Нема ни пјесме праве, ни ни весеља... Пјесме нам пјевају само вукови и лисице, а гаврани им припомажу, к'о да се купе на стрвину што је липсала под товаром... Па је ли чудо, мој господине, што су и људи подивљали у том друштву, те не говоре и не пјевају него урличу и завијају к'о никада... И још ми тебе вријеђају, тебе, обрану нашу!...

Слушајући старога, Шимун као да је растао од задовољства, кочоперио се, надимао. Прса бијаше избацио напријед, главу мало забацио унатраг; обје руке скрстио на прсима, а једну ногу истурио пред другу и укипио се, као да хоће да се слика. Тек пошто Јоксим докрајчи, он важно затресе главом и неким уобљеним гласом, како је чуо да чиновници по канцеларијама говоре, избаци:

— Аферим, стари!

— Видиш: никоме није пало на памет ни да те части данас, — настиви Јоксим, и суморно и мрко погледа на остале. — Какви сте ви то људи, црн вам образ, — дрекну, — да не частите овог великог господина на данашњи дан?... Дош'о чојек у наше село, међу нас, да видимо свијетло лице његово, а нико да му не пружи ни чашу ракије... Пхи!.

Па се брзо окрену и дозва сина, који је острага, иза леђа комшијских, зачуђено извиривао.

— Еј, Станиша! Донесидер ракије, да пружим нашем милостивом господину... Неће се он, зар. либити, да прими из моје црне и испуцале руке... Трчи и донеси!...

Затим шину мимо Арсена, који је стајао као укопан и само бленуо, у кућу му, изнесе двије троножице и спусти их на снијег.

— Сједи, мој лијепи и златни господине, сједи и одмори се мало, — рече. — Звао бих те и у кућу, ама како ће твоја милос' тамо, кад је све неуређено?... Љевше ће бит' овђе, на снијегу, на овој пјени небеској... Сједи...

Шимун, и ако је једва чекао столицу, хтједе одмах сјести, бојећи се да не изгуби што од свог „достојанства". Мало као да размишљаше... Затим се лагано спусти, једнако држећи скрштене руке... Сједе...

— А је ли фина ракија? — запита.

— Не може боља! Како би ја теби и изнио што ружно, мој добри и златни господине?

— Дај!

Станиша донесе чутуру с ракијом и пружи оцу. Јоксим, покорно, држећи једну руку на појасу, пружи Шимуну. Шимун спусти хартије на крило и натегну.

— Још, господине, још! — узвикну Јоксим.

— Доста је.

— Није доста... Видио сам ја, како велика господа пију.

Шимун натегну поново.

— Још, још!

— Нека.

— Нема ту *нека*, господине... Видио сам ја како они крупни и големи господини пију по двије таке чутуре...

— Ех?

— Пију, душе ми... Узме једну, па искапи; узме другу, па јопет искапи... Тако они раде... А, вала, ако ћемо право ни ти нијеси грђи ни посрамнији од њих и нêт да твоје господство заостане за њиовим...

Шимун узе чутуру и по трећи пут отпи. Затим је спусти у крило, па извади лулу и запали. Запали и

Јоксим. Остали, гледајући шта они раде, посједаше онако по снијегу, па и они почеше замотавати цигаре. Чак и Арсен међу њима. Окупио дјецу око себе, које се мало ослободила и изашла из куће, па лијепо задимио као да није ништа ни било.

Ракија као да мало загрија Шимуна. Допаде му се некако, те отпи још два-три пута. Затим поче раскопчавати капут. И језик му се одмах одријеши. Макар што није волио сједити дуго са сељацима и разговарати с њима без дреке и псовке, макар се испочетка и уздржавао, језик као да га није хтио слушати. Преко његове воље почео се разигравати брже, ватреније. Сад се већ није устезао ни да прича, како је и сам некад био сељак, како је копао мотиком све док га нијесу узели у војску. Али чим је у војску ступио, одмах су старији „замјерили грдну памет његову" и одмах га почели хвалити и уздизати. Дотјерао је чак и до *капулара* и госпоја капетановица ником није смјела повјерити да јој носи и успављује дјецу, него њему. Кашње му већ било лако. Чим је изишао из војске, одмах му дали да постане судски гласник, а, пошто се оженио и жена му била у господин-престојника као нека домаћица, произвели га за екзекутора, поропчију, у ком се „достојанству" и сад налази. Шимун је о свему томе све ватреније и ватреније причао, палећи лулу која му се трнула по неколико пута, а стари Јоксим све га више и више нудио ракијом. Кад се испила једна чутура, донесена је друга. Ракија, додуше, као да није била онако *фина* као прва, — била је жешћа, али то Шимун није примјећивао. Загријан и расположен он је само причао и, како је изгледало, није мислио брзо престајати.

— Ја све могу што хоћу, вели и удара се у прса. — Ако ми ко криво учини жени, а она одма на тужбу пријестолнику, а он одма нападача за врат, па у хавс... И мени ако неко скриви, и ја одма жени, а она пријестолнику, а пријестолник у хавс... И како ја хоћу, тако и он... Оца да ухавсим, и њега ћу ухавсити... И ћен-

дара ако хоћу да ухавсим... Ђендар један мора мене слушати...

Мало по мало па сељацима као да додија његово причање. Лагано, један по један, дизали су се и одлазили. Група је била све рјеђа и рјеђа, док, напошљетку, не остадоше сами Јоксим и Арсен око њега. А већ се почео и сумрак хватати над селом; спустио се низ обијељене планине, које сад почеле да се модре, пробио се кроз проријеђене гајеве испод њих, чије безлисно грање стрши као руке безбројних утопљеника над водом; обмотао удаљене колибе, кроз чија отворена врата провиде се ватре што горе на огњишту, а одсијев или игра по оснијеженим авлијама и прелијева их златно-ружичастом бојом. Негдје, на крају села, почеше и пушке припуцавати, у знак да се већ бадњаци превесељавају и кроз хладан, оштар ваздух, који почео јаче штипати за лице, разли се и заталаса пјесма *Слава во вишњих Богу...*

— Охо!... Зар почели? — запита стари Јоксим, па се и сам диже. Диже се и Арсен. Лагано, на прстима, измакоше се од Шимана, који не примјећујући да одлазе једнако је причао и разиђоше се...

До мало па и из њихових кућа одјекну пјесма. Арсенова дјеца, опазивши бадњаке, распјевала се из свега грла, припомажући оцу, и веселила су се Божићу исто као и они, пред чијом кућом није заноћио поропчија.

Пошље вечере Јоксим и неке комшије упутише се Арсену *на сијело*. Сваки од њих носио је понешто *на пешкеш*, тек да се човјеку на свијетли дан нађе у кући, да ни он не буде „мимо осталу браћу"... На Шимуна као да су били и заборавили и немало се изненадише, кад га опазише ондје гдје је и остао, на снијегу... Преврнуо се са столице, опружио се колики је дуг и спава, а око њега леже разасуте хартије и изврнута, празна чутура, према којој му била опружена једна рука, као да хоће да је дохвати.

— А гледајте крвника, траг му се ископ'о! — узвикну Јоксим и, смијешећи се, застаде над Шимуном — Видите га ђе се опружио, да нам не да ни Божић с миром прославити!.

— Смрзнуће се ту, — додаде неко од комшија и гурну га ногом. Ето га и сада к'о мртав!...

— Поштен би се чојек смрзн'о, а он ваистину неће. — Упаде Јоксим и заврти главом. — Њега Бог држи за наше искушеније и он се лахко не смрзава нит' умире ко' ни наша невоља...

— Грехота је, да ту остане, — опет ће неко.

— Грехота да скапа у очи нашег празника... Макар и крвник био, треба га ноћас поштеђети...

Један скиде гуњ са себе.

— Да га умотамо у гуњ, па пренесемо у чију кућу, — рече.

— Не ако Бога знаш! — узвикну Јоксим поплашено и нагло отури гуњ. — Не ако си ришћанин и брат по Кристу, да осване у каквој нашој кући!

— Тако је, — опет ће онај први комшија и опет га гурну. — Кад се пробуди, ето га сноћа Арсену поврх главе, па ће га лишцем на наш лијепи Божић поробити...

— Хоће ваистину! — потврдише још неки.

Јоксим се окрену своме Станиши и још двојици наочитијих момака.

— Виђу ја, да није друге, него да га претеслимимо другом селу, — рече кукаво. Ето, ви сте здрави, млади, снажни, па га лијепо узмите и понесите... До Батковића није далеко... За пола сахата можете га тамо пренијети и оставити ђе вам драго.

Гласним смијехом сви му одобрише. Двојица-тројица бацише на Шимуна по руковијет бршљана, а Станиша са два јарана, приступише му. Станиша га узе испод пазуха, она двојица за ноге. Понесоше. А иза леђа им захори се грохотан смијех и, кад су већ далеко поизмакли, једнако им се чинило као да се читаво село искида од смеха...

Дугачки кнез Васиљ, у селу Батковићима, баш се одмакао од веселице, коју му, крај огњишта, два снажна сина пјевајући окретали на ражњу, па пошао да снесе вина са чардака, кад, пред самим степеницама, запе му нога на нешто и човјек у мало не посрну. И ако је одувијек знан и чувен био као јуначан и небојша, ипак уплашено стукну натраг и брже зазва невјесту, да донесе луч и да му присвијетли. Невјеста, за час, истрча из куће, држећи читаву гламњу у руци, а за њом изађе и брат му Никола и надвири се да види шта је.

— Чојек, на моју душу! — узвикну кнез, опазивши како се неко сабио и згурио пред степеницама, на сред пута, па само шишти и хрче. — Чојек пред кућом! — узвикну јаче и, од чуда, узе луч из невјестиних рука, те присвијетли боље. — Каква је ово напас’ ноћас?

— Шимун поропчија! — упаде Никола из свега грла и готово се спусти на Шимуна. — Он, Божића ми!

— Је ли жив!

— Видиш да јес’... Зар може оном мрцињаку што нахудити? — окреса Никола и поче дрмусати Шимуна. — Опио се к’о исти кењац, па не зна ни ђе му је глава, додаде.

Васиљ хукну.

— Па шта ћеш сад с њим? — запита и поче се окретати, као да тражи мјесто, гдје би га склонио. — Кад га је ђаво пред нашу кућу донио, нећемо га, зар, пушћат’ да овако преноћи?

— А хоћеш ли га пушћат’ у кућу, да тамо коначи? — дрекну Никола и сав се искриви. — Хоћеш ли то?

— Па...

— Зар да нам поропчија осване у кући на Божић?

— Ама...

— И да нам сву годину обаксузи, а? — викну Никола јаче, не допуштајући Васиљу да дође до ријечи. — Хоћеш ли то?

Васиљ се почеша иза уха и као да размишљаше мало.

— Имаш право, брате, — проциједи кроз зубе, — е ми није драго, да ми поропчија опогани Божић... Ама куд ћемо с њим?

— Не знам...

— Да га одвучемо подаље од куће?

— Па да се рано пробуди, па да насрне на чији дом и буде полазник? — окоси се Никола и, да се освети Шимуну, из све снаге удари га шаком у леђа. — Оваки полазник свакоме ће отровати празнично јутро, е нико није рад да му поропчија зажели добру срећу и пуну кућу...

Васиљ уздахну.

— Тако је то, — рече замишљено. — У чију кућу уљегне оцрниће празник и сва ће година бит' несретна... А ето, затек'о се у селу, па шта ћеш?

Никола се дохвати за брк и, увијајући га, поче мислити. Затим се лагано окрену и, не гледајући на Васиља, зазва му синове.

— Амодерте момци!

Оба младића намах оставише веселицу, дигоше се и изађоше пред кућу.

— Узмите овог мрцињака и носите га у Миљевац, — заповиједи Никола одсјечно, гласом, коме се није смио нико противити. — Вуците га из нашег села и тамо оставите, нек они муку муче с њим... Свакако ће њима бити лакше него нама...

И он се сам саже, да им помогне упртити Шимуна. И они га понесоше

— Тежак ли је, куга га уморила! — отегну, у неко доба, млађи брат, стењући и хучући под Шимуном. — Дошло ми да га бацим, па нек га носи хиљаду ђавола!.

— Носи, носи још мало, — осоколи га старији, пристајући за њим. — Брже ћемо стићи.

— А шта му смета, ако га и овђе спустимо?

— Грехова је... Могу још вукови натрчати на њ...

Млађи опсова нешто, одхукну опет, тресе мало Шимуна и крену даље. Под ногама им шкрипао је замрзнути снијег, а изнад глава цијукале оснијежене гране, које се, преливене мјесечином, сребриле и свијетлиле као да су од стакла. Негдје у даљини штекћала је лисица; недалеко опет чуло се како још припуцавају пушке...

— Понеси, понеси још! — узвикну старији и јаче притегну струку око себе. — Близу смо Миљевца... Још само мало...

— Нека, док га још мало стресем, — окреса млађи пакосно, осветнички. — Да му барем мало растресем кости.

— Немој, болан... Пјан је, па грехота!.

У разговору, наскоро, изађоше из гаја и лагано се примакоше дести, која се пружила баш испред Миљевца и преко Невесиња води у Мостар. Млађи брат, уморан и задихан, погледа тамо и готово врисну од весеља.

— Ено кола! — викну.

Пред малим, сниским сеоским ханом, крај десте, одиста су стајала једна расклимана, стара кола, која су требала да крећу на Мостар. Двије мршаве кљусине, прекривене подераним ћебетита, прегризале су сијено, што им га бацио кочијаш, који је сигурно сврнуо у хан, да се окријепи чашицом ракије. На колима није било ништа, него неколико навиљка сијена.

— Најбоље је, да га на кола смјестимо, — насмија се старији. — Хоћемо ли?

— Јакако. То је најбоље.

— Бацит' га у сијено... Биће му топло...

— Боље, него што је зарадио.

Обојица дохватише Шимуна за ноге и за руке, зањуљаше га добро и једним измахом бацише на кола, на сијенв. Сијеном га и покрише свега. Колар га и поред свијеће не би могао опазити.

— О, брате, теферич ће један бити с њим! — засмија се млађи. — Прави теферич...

— Зачудиће се, кад се ујутру пробуди пред Мостаром, седам сахати далеко од нас...

— И тако ће бит' мостарски полазник!... Мостарцима ће Божић честитати!...

И, смијући се, обојица се ухватише за руке, те поскакујући као срндаћи, пођоше својим Батковићима...

Светозар Ћоровић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА.

ДРУГИ ДЕО:

ЈОВАНКА АЛЕКСАНДРА.

(9.)

Лузанс, 12 августа.

Писао сам својој домаћици, као што сам то био обрекао, да сам здрав и читав. Али сам се добро чувао да јој кажем да сам ухватио кијавицу што сам заспао у вече, у библиотеци, спрам отворена прозора, јер ми та красна жена не би штедела прекора више него парламенти краљевима. „У вашим годинама, господине, рекла би ми она, бити тако мало паметан!“ Она је толико безазлена да верује да памет расте с годинама. Ја јој изгледам изузетак у том погледу.

Немајући исте разлоге да прећутим свој доживљај госпођи од Габриа, ја јој испричах свој сан на дугачко и на широко. Испричах јој га као што је у овом дневнику и као што ми се приснио. Ја не знам вештину измишљања. Ипак је могуће да сам, причајући га и записујући га, метуо овде онде неколико околности и неколико речи које ту нису биле првобитно, заиста не да бих променио истину, већ пре из неке тајне жеље да расветлим и допуним што је остајало нејасно и замршено и подајући се можда оној љубави за алегоријом коју сам, у свом детињству, примио од Грка.

Госпођа од Габриа саслуша ме без досаде.

— Ваше привиђење, рече ми она, дивно је, и треба много духа па да их човек има таквих.

— То ће рећи, одговорих јој ја, да ја имам духа кад спавам.

— Кад сањате, прихвати она; а ви сањате увек!

Ја знам добро да говорећи тако, госпођа од Габриа није имала друге помисли до да ми учини задовољство, али сама та намера заслужује сву моју захвалност, и отуда је, у духу признања и благе успомене, ја бележим у ову свеску, коју ћу прочитавати до своје смрти и коју неће читати нико други до ја.

Идуће дане употребих да довршим попис рукописа лузанске библиотеке. Неколико поверљивих речи што се измакоше Г. Павлу од Габриа непријатно ме изненадише и определише ме да наставим свој посао друкче но што сам га почео. Дознао сам од њега да је имање Г. Онореа од Габриа, одавно рђаво надгледано и великим делом упропашћено банкротством једнога банкара чије ми је име прећутао, прешло на наследнике некадањег пера француског једино у виду интабулисаних непокретности и ненаплативих потраживања.

Г. Павле, сагласно са својим санаследницима, био је одлучен да прода библиотеку, и ја сам требао да испитам начин како да се ова продаја изврши што је могуће повољније. Будући туђ свакој трговини, ја се реших да затражим савета од једног свог пријатеља књижара. Ја му написах да дође к мени у Лузанс и, чекајући на његов долазак, ја узех свој штап и шешир и кренух се да обиђем епархијске цркве, од којих су неке имале надгробних записа који још нису били забележени како ваља.

Ја оставих дакле своје домаћине и одох на хаџилук. Испитујући по цео дан цркве и гробља, посећујући сеоске парохе и бележнике, вечеравајући у крчми с торбарима и марвеним трговцима, ноћевајући у чаршавима намирисаним лавандулом, ја сам читаву једну недељу уживао тихо и дубоко задовољство да гледам, непрестано мислећи на мртве, живе где раде своје свакидашње послове.

Што се тиче предмета мојих истраживања, ја сам учинио тек осредња открића која ми причинише радост умерену и самим тим здраву и нимало заморну. Прибележио сам неколико занимљивих надгробних натписа и додао сам овоме малом благу више рецепата сеоске кујне које је један добар парох изволео да ми саопшти.

Тако обогаћен, ја се вратих у Лузанс и пређох преко почаснога дворишта с присним задовољством каквога доброга домаћина који долази својој кући. То је последица доброте мојих домаћина, и утисак који сам осетио тада на њихову прагу доказује боље него ли сви разлози колико је њихово гостопримство било изврсно.

Ја уђох у велики салон не сусретнувши никога, и млади кестен који је ширио ту своје велико лишће учинив ми се као какав пријатељ. Али оно што видех затим на сточићу тако ме изненади да обема рукама удесих наочаре на свом носу, и ја се пипнух, не бих ли се ма и површно обавестио јесам ли сâмо жив. У секунду дође ми на памет двaестину мисли од којих је највероватнија била да сам полудео. Изгледало ми је немогућно да оно што сам гледао постоји, а било ми је немогућно да то не видим као ствар која постоји. То што ми је причињавало изненађење стајало је, као што сам рекао на сточићу над којим се налазило једно огледало, оловне боје и испрљано.

Ја се угледах у том огледалу и могу рећи да сам видео једанпут у свом животу савршену слику пренеражења. Али сам дао за право самоме себи и признао сам да сам био пренеражен ствари пренеражујућом.

Предмет, коју сам испитивао с чуђењем које размишљање није умањивало, натурио се моме испитивању у потпуној непомичности. Постојаност и непокретност појаве искључивали су сваку помисао на халуцинацију. Мени су потпуно непознате нервозне болести које ремете чуло вида. Њихов узрок махом лежи у поквареном стомаку, а ја имам, хвала Богу, одличан стомак. Уосталом, обмане вида праћене су нарочитим и ненормалним окол-

ностима које се јављају на самим болесницима и уливају им неку врсту ужаса. Међутим, ја нисам осећао ништа слично и предмет који сам видео, ма да немогућан по себи, показивао ми се под свима условима природне стварности. Примећивао сам да има три димензије и боје и да баца сенку. Ах! кад бих га испитао? Сузе ми због тога наиђоше на очи, и морадох убрисати стакла својих наочара.

Најзад ми се ваљало покорити очигледности и утврдити да сам имао пред очима вилу, вилу коју сам сањао пре неко вече у библиотеци. То је била она, то је била она, кажем вам! Још је изгледала као каква детиња краљица и имала оно исто гипко и поносито држање; држала је у руци свој лесков штапић; носила је конђу с два травеља и стражњи скут златом и сребром извезене хаљине вијугао се око њених ножица. Исто лице, исти стас. То је заиста она, и, да се човек у том не би преварио, седела је на полеђини једне старе и дебеле књижурине сасвим налик на Нирнбершку Хронику. Њена непомичност умири ме у пола и ја се збиља побојах да опет не извади лешнике из своје торбице да ми баци љуске у лице.

Ја сам стајао ту, климајући рукама и отворених уста, кад ми глас госпође од Габриа одјекну у уву.

— Ви разгледате вашу вилу, господине Бонаре, рече ми моја домаћица; е, па чини ли вам се слична?

То је било брзо речено; али, чувши то, ја имадох времена да познам да је моја вила једна статуица, извајана у обојеном воску с много укуса и осећања, неком још неискусном руком. Појав, сведен тако на једно разумно тумачење, ипак ме је још изненађивао. Како је и захваљујући коме госпа са Хронике доспела до стварног живота? То сам једва чекао да дознам.

Окренувши се на госпођи од Габриа, ја приметих да она није сама. Једна девојка одевена у црно стајала је поред ње. Њене очи биле су тако благо сиве као небо Ил-де-Франса, и с изразом у исти мах паметним и про-

стодушним. На крају њених сувоњавих мишица кршиле су се две руке ситне, али црвене, као што приличи девојачким. Стегнута у своју хаљину од мериноса, она је била једноставна као младо дрво, и њена велика уста наговештавала су искреност. Ја не могу да кажем колико ми се ово дете допаде од прве. Она није била дивна, али су се три јамице у њеним образима и њеној бради смешиле, и цела њена личност, која је чувала неспретност невиности, имала је не знам шта ваљано и добро.

Моји погледи ишли су од статуице до девојчице и ја видех где ова порумени, али искрено, обилно, бујно.

— Но, рече ми моја домаћица, која ми, навикнута на моје расејаности, радо управљаше два пута исто питање, је ли то збиља госпа што је, да би вас видела, ушла кроз прозор који сте ви оставили отворен? Она је била врло неучтива, а и ви здраво необазриви. Него, да ли је познајете?

— То је она, одговорих ја, и ја је видим на овом сточићу онакву какву сам је видео на столу у библиотеци.

— Ако је тако, одговори госпођа од Габриа, захвалите за ову сличност најпре себи који, и ако лишени сваке уобразиље, као што кажета да сте, знате да сликате своје снове живим бојама, затим мени која сам запамтила и умела да поновим верно ваш сан, и најзад и нарочито госпођици Јованци, која је, према мојим тачним упутствима, извајала восак који видите овде.

Госпођа од Габриа беше узела, говорећи, девојку за руку, али се ова била отела и бежаше већ по парку.

Госпођа од Габриа је зовну натраг.

— Јованка!... како можете бити така дивљакиња! Одите да вас изгрдимо!

Али не би никакве вајде, и преплашена девојка изгуби се у грању. Госпођа од Габриа седе на једину наслоњачу што је била остала у запуштеном салону.

— Ја би била врло извенађена, рече ми она, кад вам мој муж не би већ био говорио о Јованци. Ми је

волимо много, и то је красно дете. Реците право, како вам се чини њена статуица?

Ја одговорих да је то дело пуно укуса и духа, али да његовом творцу недостаје студије и извежбаности; да сам уосталом ја врло, врло дирнут оним што су млади прсти извезли тако на потки једнога доброћудног старца, и што су представили тако сјајно сањарије једнога старога преклапала.

— Ако вас питам тако за ваше мишљење, прихвати госпођа од Габриа, то је због тога што је Јованка убого сироче. Мислите ли ви да би она могла зарађивати штогод новца правећи статуице као што је ова?

— Што се тога тиче, не! одговорих ја; и то не треба сувише жалити. Та девојка је, кажете ви, пуна душе и милоште; ја вам верујем и верујем њеном лицу. Уметнички живот често навлачи собом благородне душе да испадну из правила и мере. Ово младо створење саздано је од нежне глине. Удајте је.

— Али она нема мираза! одговори ми госпођа од Габриа.

Затим, спустивши мало глас:

— Вама, господине Бонаре, ја могу све рећи. Отац овога детета био је један врло познат финансијер. Оснивао је крупна предузећа. Био је дрског и примамљивог духа. То није био непоштен човек; он је варао самог себе пре него што би преварио друге. И у томе је још, можда, највећа вештина. Ми смо имали честих веза с њим. Он нас је омађијао све, мога мужа, мога ујака, моје братучеде. Његов слом био је изненадан. У тој недаћи, имање мога ујака — Павле вам је то рекао — пропало је за три четврти. Ми смо били много мање закачени, и, пошто немамо деце!... Он је умро мало после своје пропасти, не оставивши апсолутно ништа; због тога ја и кажем да је био поштен. Ви по свој прилици знате за његово име, које се виђало по новинама: Ноел Александр. Његова жена била је врло љупка; мислим да је била лепа. Волела је мало сувише да се истиче. Али је пока-

зала храбрости и достојанства после пропасти свога мужа. Умрла је годину дана после њега, оставивши Јованку саму на свету. Она није могла ништа да спасе од своје личне имовине, која је била доста лепа. Госпођа Ноела Александра била је од Аљерових, кћи Ахила Аљера, из Невера.

— Кћи Клементинина! повиках ја. Клементина је умрла и њена кћи је умрла. Човечанство се састоји готово цело из мртвих, тако је мало живих према гомили оних који су живели. Шта је онда овај живот, краћи него кратко памћење људско!

И ја изговорих тихо ову молитву:

— Оданде где сте данас, Клементина, погледајте ово срце сада расхлађено годинама, али чија је крв кључала некад за вас, и реците да ли наново не оживљује при помисли да воли оно што је остало од вас на земљи. Све пролази, пошто сте ви прошли, ви и ваша кћи; али је живот бесмртан; и *њега* треба волети у његовим видовима који се непрестано обнављају.

Ја сам био са својим књигама као дете које се игра пиљцима. Мој живот, у својим последњим данима, добија смисао, интерес, разлог опстанку. Ја сам деда. Унука Клементина је сирота. Ја нећу да је когод други до ја удоми и дарује миразом.

Видећи да плачем, госпођа од Габриа уклони се полако.

(наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ПУТНИК И ГОРА.

Горо моја, ко те тако љуто клео?
Горо моја, зашто црни носиш вео?

„Остала сам пуста, остала сам сама,
Све соколе моје убила је тама“.

Овдје кô да само смрти вјетар блуди!
Камо твоје росно цвијеће са груди?

„Нестало ми суза с бôлâ што ме косе,
Па цвијеће свехну без суза, без росе“.

Из дубине твоје мене зима бије!
Не чујем ти више појање кô прије.

„Хладно иње паде наших празних дана,
Па моји славуји одлетеше с грана“.

Све си, ето, рђа! Гдје су круне с вр̏ха —
Ко ти вите jêле и борове скр̏ха?

„Мени глухо небо посла вјечне јаде —
Под сјекиром туђом све ми благо паде“.

А камо ти вйле покрај бистрих врела,
Да полете летом преко наших селâ?

„Нестало је снâгâ, јунâкâ и кри́лâ,
Више ср̂цâ нема, па нема ни вилâ“...

Алекса Шантић.

МАЕСТРАЛ.

На хоризонту ведром модра пруга.
О стене вечним шумом бије море;
Лето је, ал' не жеже сунце јарко!
Подне је, ал' би рекô у цик зоре.

Свежи маѐстрал носи мирис алга̂,
А галебова јато гласно кришти.
Далеко тамо два се једра беле
По мору модром што весело блешти.

О, здраво, ветре, уздања и снаге,
Претечо ведрих, лепих, топлих дана;
Под твојим дахом буди се и сања
Душа од брига, мисли изјадана.

Дижу се наде што клонуле беху,
Диже се глава, надимљу се недра,
К'о чили галеб када после буре
С кликтањем кружи изнад мора ведра.

Рикард Николић.

ВУКОВА ПРЕПИСКА.

[I књ. XXX + 777. Београд. 1907].

Одавно се с великим интересовањем очекује Вукова преписка, и, ево, сада је пред нама прва њена књига, која обухвата писма оних лица са којима је Вук био најраније у преписци. Сима Милутиновић, Ст. Живковић-„Телемах“, Јернеј Копитар, Сава Текелија, Платон Атанацковић, Димитрије Фрушић и још неки незнатнији према Вуку и Вук према њима — то је садржина ове књиге. И као у свакој преписци тако и у овој пред читаоцем се откривају и каткада врло скривене, врло интимне стране заинтересованих личности; зато су оне увек за њих врло значајне. И с те нам стране ова преписка, поред других знатних података и сведочанстава за историју нашег књижевног препорођаја у XIX веку, даје за сваку од горњих личности по неку црту која ће у по нечем допунити њихову карактеристику; али се међу њима нарочито издваја и својом потпуношћу и доследношћу рада и мишљења двају великих људи нарочито истиче дружба и пријатељство Вука и Копитара и достиже, у неким тренуцима, до необичних граница моралне величине.

Преписка са Копитаром, која се и најбоље сачувала и која је и највећа (130—493 стр.), чини средиште ове целе збирке и баца светлост на дружбу њихову. И та дружба, која је трајала пуних тридесет година, од доласка Вукова у Беч до смрти Копитарове, а која никад

није била помућена, прави је украс ове књиге и светао моменат у дугој борби и тешким искушењима које је Вук имао да издржи. Из ове се преписке јасно види, шта је био Копитар Вуку и као пријатељ и као учитељ. Пред нама се открива Вуков живот и његов рад од првих почетака до пуног развитка; и свугде се види како Копитар помаже, храбри и упућује Вука. Вуков је успех он сматрао као свој[1], а у тешким приликама он му није давао да клоне. Он је, са непромењљивом сталношћу, од 1814 године па све до своје смрти, непрестано говорио Вуку да је на правоме путу, на путу истине, а да истина мора победити. „Sie sind doch sowohl mit der pjesnarica, als mit der pismenica auf dem einzig wahren Wege, und müssen am Ende, wie die Wahrheit, Recht behalten" — пише Копитаре Вуку 21 марта 1815 године. (В. Преп. I 143). „Bleiben Sie doch auf dem *rechten* Wege auf dem Sie waren; sonst werden Sie nicht selig; denn nur wer bis an das Ende verharrt, soll selig werden, sagt die Bibel..." (Копитар Вуку 11 априла 1815 године. В. Преп. I 490).

Он је одмах у почетку оценио велике способности Вукове и прорекао његову раду велики значај. 1814 године, 20 фебруара по новом, писао је Копитар Словенцу Жупану да ће Словенце Вук оставити за собом[2]. А Вуку је писао да ради на граматици и да ће све старе научнике надмашити. (В. Преп. I 134). У својој рецензији Вукове граматике он му је признао и таленат и способности граматичарске[3]. Зато га је и подстицао да предузима све веће послове: речник, нове збирке народних умотворина[1],

[1] „Alles herrlich und gut" одговара Копитар Вуку (1823, 23 октобра по новом) на његово писмо о састанку са Гетеом.

[2] „Serbi vos omnes post se relinquent! Est hic Vuco quidam (Wolf), qui praeclare scribit serbice". Новыя письма Добр. и Коп 261.

[3] Види Barth. Kopitars Klein. Schriften I Theil, стр. 310 и даље, а особ. 314.

[1] „*Пјеснарицу* пре свега! *Таких* песама ниједан народ *нити* је имао *нити сада* има" — пише Копитар Вуку јула месеца 1822 године. (В. Преп. I 194).

превод Св. Писма и слично. И Вук му је у писмима радо признавао да без његове иницијативе он не би ни предузимао оне послове који су га доцније толико прославили. „Ако ово дјело моје, пише Вук Копитару за своју писменицу, макар најмању, пользу сербском књижеству принесе; то Вама перва благодарност принадлежи, јербо сте Ви перва причина к овоме били; ако ли баш никакве пользе не принесе, а оно остаје жеља и воља похвална"[1] — 1814 године 4 новембра (В. Преп. I 140); или: „да није Вас било ни ту писменицу (ни пјеснарицу) никад не би свијет од мене видио" — пише Вук Копитару 18 марта 1815 године (В. Преп. I 145). Вук је знао, какав глас и какав углед Копитар има у научном свету; зато је необично ценио његове савете и његове похвале. И један од врло значајних момената за рад Вуков и за оцену његове праве вредности у томе је, колико је Копитар имао непосредна учешћа у његовим радовима. Не упуштајући се у појединости о томе, ја ћу овде изнети само две-три напомене. Према овим писмима, према карактеру Вукових радова и Вуковим способностима данас се већ може рећи са приличном поуздано шћу да је велики и главни значај Копитаров за Вуков рад био у томе, што га је он непрестано упућивао да се држи само народнога језика и ортографије која му одговара. Вук је имао те принципе да примени на српски језик и српску књижевност, а Копитар је био судија, који је будним оком мотрио да Вук где не скрене с правога пута и који се трудио да га својим похвалама и својом помоћу још више учврсти у ваљаности његова рада. Баш због тога што је Копитар остављао да Вук самостално уради многе послове, може се и разумети велико поштовање његово према Вукову таленту и његовој умешности. Копитар је добро знао да Вук претходне спреме за послове које је радио није имао, и морао се чудити, како је он брзо и дубоко улазио у ствари које су му биле сасвим нове. Али то

[1] Ортографију сам поправио према доцнијем писању Вукову

не значи да Копитар није помагао Вуку својим саветима, богатом ерудицијом својом и осталим чим је могао, кадгод је Вуку требало. Та он је заједно са Вуком превео речник његов на немачки и латински језик и прегледао је, са грчким оригиналом у рукама, његов превод Новога завета на српски језик; а то су заиста велики и мучни послови! Па и у другим Вуковим пословима биће доста Копитарових напомена, али се, и по овим писмима и по свему другом, не може рећи тачно, у коликој је то мери било. Уосталом Вукови су послови били такве природе, да је непосредно познавање и српскога језика, српских прилика и народнога живота српског, које је само Вук имао, било потребно, па да се изведе оно што је он изводио. А сем свега тога треба и то знати, да је Вук био човек необичних способности који је, изишавши одмах у почетку свога рада на прави пут, и сам непрестано радио на своме усавршавању и на богаћењу свога знања. Развитак његових погледа може се лепо пратити по његовим радовима и овим писмима, и може се показати, како је он, у току времена, од своје *пјеснарице* и *писменице* дошао до широких погледа својих о књижевном језику и његовој чистоћи које је изнео 1845 г. у *Писмима* о српском правопису, своме завештању тадашњој омладини. Пригрливши у почетку свога рада принцип народне књижевности, народнога књижевног језика и на њему засноване разумне ортографије, он је — према своме познавању и српскога народа и српскога језика — имао све то да примени на српске прилике. И он је то учинио са много дубока разумевања и са знацима праве генијалности. А Копитарова је велика заслуга, много већа него што се обично мисли, баш у томе, што је Вук тако брзо и тако искрено прихватио те идеје. И доцније, за све време свога живота, Копитар је стално истицао да су оне једино спасоносне и да не треба ни за длаку попуштати. И Вук је заиста, поред свих искушења, тако чинио... Копитар је добро познавао Вука и знао је шта он може урадити; и зато је и тражио од

њега да то заиста учини и упућивао га је, како би то најбоље извршио. У том оштем и дубоком утицају Копитарову на Вука свакако је највећи значај њихове дружбе.[1]

Уосталом, пред нама су сада њихова писма и свако може према њима да суди о томе како хоће. Али оно у чему ће се сви сложити — то је велика љубав Копитарова према Вуку и његово пожртвовање за све што се Вука тицало. Свој ауторитет, своје јако перо, своје велике везе — све је он то стављао Вуку на расположење. Вук је опет свој рад био отпочео у тако несређеним књижевним приликама, без икакве помоћи са стране, да му је и много мања помоћ, а камо ли тако обилна какву му је Копитар пружао, била драгоцена. Путовање у Русију и познанство са Аделунгом, Шишковом, а раније и са Кепеном, које му је доцније омогућило путовања по српским земљама и донело му сталну руску државну помоћ (1826 године); познанство са Фатером, Гримом, Гетеом и др., које му је донело докторску титулу и многе почасти, и, најзад, углед у Бечу — све је то учињено заузимањем Копитаровим, а сврх свега тога и мимо све то велики глас који је Вук у Европи брзо стекао као ненадмашан познавалац живота, језика и на далеко чувених народних умотворина српских — опет је заслуга Копитара и његових пријатеља. Он је знао да ће признање на Западу дати Вуку још више снаге у његову раду и да ће добро утицати на његове саплеменике и његове непријатеље. „Доброме Вуку желим од свег срца да већ

[1] Он је Вуку препоручивао тачност и истинитост и у свима другим пословима. Кад је добио од Вука књижевну објаву о Милошу Обреновићу, он му је ово написао: ...„*Овом Вас приликом* још једном молим да мислите на најближе и најдаље потомство. А првоме већ припадамо: и ја и Хаџић и сви ваши рецензенти; и ми ћемо рећи: *плаћеник*... и мрзећемо Вас докле год се Ваш херој буде држао, а кад падне, исмејаћемо Вас!“ (фебр. 1828, В. Преп. I 301). А Вук му истим тоном одговара: „Гледаћу да *не лажем*, а истину, *ђе се не буде могла казати*, да лијепо *прећутим*“ (Ibid 302).

једном стече миран и осигуран живот. А то ће бити само онда, када његова *отаџбина* **призна**. колико је он за њу заслужан" — пише Грим Копитару 1826 године, а то Копитар саопштава Вуку (В. Преп. I 278).

Како је Вук морао често да путује по различним земљама, а највише по српским, Копитар га је стално извештавао о породици његовој и помагао јој је и речју и делом. Дирљива су места где Копитар Вука извештава о његовој деци и породици, пуна разумна такта и смишљености. Против интрига, које су нарочито полазиле од митрополита Стратимировића и његових пријатеља, а доцније од Јована Хаџића и других, а којима је био циљ да лише Вука помоћи коју је имао од Русије а доцније и од Србије, радио је колико је могао. А Вуку су заиста, с те стране, чињене велике сметње у дугом низу година. „...Карловачки [је] двор и онако свуд овуда разгласио, да сам ја рад Србе да пошокчим и да поунијатим, и да сам на то поткупљен од Нијемаца и преварен од Вас" пише Вук Копитару из Темишвара децембра 1822 године. У најгорем је положају био Вук 1831 године кад је отишао из Србије, после рада у законодавној комисији, и када се није хтео и није смео више враћати у Србију. „За то велим — пише Вук Копитару јануара 1832 г. из Земуна, В. Преп. I 410—411—, да сам мученик, јер ме митрополит код полиције овога царства опада, да сам у тајним друштвима, и да сам опасан за ово царство; а код народне партије и код Руса опада ме, да сам од овога царства поткупљен, да унијатам и шокчим! А полиција бечка може бити да мисли, да и Ви са мном против овога царства за руски интерес интригате! Ето како човека на правди Бога може биједа да нађе! Тако ми Бога, да имам куда би сам бјежао и из оваквога царства и из народа српскога, само да се уклоним од оваки интрига". А за Србију марта 1832 године пише Копитару из Земуна: „У Србију друкчије нијесам рад ићи, већ ако да ме предаду *на силу*, као каквога *злочинца*, јер знам, да ме *нема*, ако онамо пређем" (В. Преп. I 417). Таких места

има још у овој књизи, али ја их овде нећу наводити. Колико су те интриге биле опаке, види се по томе, што се по нешто од њих као мишљење о Вуку задржало до наших дана; али ће ова преписка, из које се јасно види све њихово унутрашње ништавило, уништити и последњи траг њихов.

Из ове књиге Вукове преписке истичу се с елементарном јачином међу свима другим личностима Копитар и Вук, и излазе много већи, Копитар као човек а Вук и као човек и као реформатор српске књижевности, него што се обично замишљају, и ако се, у ствари, материјал у њој тиче, у главноме, Вука. Сасвим је природно што је тај материјал непотпун и фрагментаран, јер је Вук извештавао Копитара о своме животу и раду само онда када је био изван Беча. Зато о животу Вукову у Бечу, који је за нас врло значајан, овде нема много података. Истина, из писама Фрушићу, који је несумњиво био искрен присталица Вукове реформе, велики поштовалац његова талента и прави пријатељ његов, види се по нешто о томе, а где-где и из писама другим личностима. Али највише података има у овој књизи о Вукову путовању у Русију, о његову бављењу у Немачкој, а нарочито о његову путовању у Банат, Срем и Србију и раду у законодавној комисији и односима његовим у то време према кнезу Милошу; затим о путовању у Црну Гору итд. Из писама Сими Милутиновићу и Платону Атанацковићу види се како је Вук за своје услуге често бивао рђаво награђиван. И за Вуков живот пре рада у Бечу има у овој књизи неколико података итд. По себи се разуме да за личности којима је он писао, а нарочито за Симу Милутиновића (чије је писмо кнезу Милошу, које је за Милутиновића врло карактеристично, такође овде наштампано, јер га Вук, познајући добро песника „Србијанке", није ни слао кнезу Милошу), а тако исто за Живковића-„Телемаха", Атанацковића и др. има у овој преписци доста лепих података.

Вукову преписку, у којој су Вукова и Вуку писана писма из заоставштине Вукове и сва она која су ма где до сада објављивана, почео је да сређује пок. П. П. Ђорђевић, али га је смрт затекла пре него што је и половину посла свршио. Тај је рад наставио Љуб. Стојановић, који је и предговор (V—XIII) написао. У њему он даје кратке биографске белешке о непознатијим личностима чија су писма штампана у овој књизи и напомене о целокупној преписци Вуковој. Из тога предговора, а тако исто из прегледа наштампаних писама, види се да се Вукова писма, на велику штету нашу, многим личностима нису сачувала, и Г. Стојановић даје (стр. V) дугачку листу таквих имена, са молбом њиховим потомцима да у заоставштинама својих рођака потраже Вукова писма и да их пошаљу Одбору за издавање Вукових списа. Несумњиво је да ће се таких писама, особито код познатијих научника и књижевника, још наћи, али је тако исто несумњиво да их је много, на жалост, за навек пропало. — На крају је додато неколико накнадно нађених писама Вуку, затим неколико туђих писама (особито Копитарових) која су се нашла међу Вуковим писмима, а која се често непосредно тичу Вука. Врло је дирљиво писмо Кепеново Копитару у којем се описује смрт Вукова сина Саве. Књизи су додата и два регистра.

Сваки онај кога интересују културне прилике у Срба (о штампарији у Србији, Матици српској, о школама у Војводини и Србији, о штампању књига у Србији, Будиму и Бечу, о Српским новинама у Бечу, о свештенству, о изборима нових владика, о околини кнеза Милоша, о политичким приликама у Србији итд. итд.) наћи ће у овој збирци писама материјал из првога извора. А онај пак кога интересује наш књижевни препорођај у XIX веку наћи ће у њој материјал који се ничим сличним не може заменити. Јер, и ако је Вук био принуђен,

због борбе коју је водио са противницима који нимало нису штедели његову личност, да изнесе по нешто од онога што иначе не би било потребно износити, ипак овде има и у том правцу нова материјала. Пред нама устају живи људи са својим особинама врло различна морална квалитета и испуњују Вуково значајно време. Али тек за онога ко прати развитак погледа Вукових и хоће да пронађе објашњење за многе податке које нам Вук у својим делима износи, а тако исто и прве зачетке његовим предузећима која су каткада отпочињата на 20 година пре него што су извођена, једном речју, кога интересује еволуција Вукова и као реформатора књижевнога језика и правописа, и дијалектолога, и лексикографа, и скупљача народних умотворина, а тако исто и постанак многих његових историских и других радова, за тога тек има у овој књизи неоцењивих података. А кад се помисли да је ова књига само 8-ми или 9-ти део целокупне Вукове преписке и да се међу осталим налазе и писма Л. Мушицкога, кнеза Милоша, Јакова Грима, Шишкова, Аделунга, Магарашевића, Ј. Хаџића, Л. Ранкеа, кнеза В. Поповића, Соларића, Ј. Гавриловића, Шафарика, Гагића, Бабукића, Давидовића и многих других — онда је јасно да ће цела Вукова преписка бити права ризница драгоцена материјала за Вука и његово време.

А. Белић.

ПЕРА ТОДОРОВИЋ

(3.)

VI

Кад је Пашић био покушао да увуче скупштинску већину у радикални клуб, он у том послу није успео; већи је део скупштинара био остао на страни напредњачке Владе. Али, кад је за тим Пера Тодоровић покушао да увуче народ у радикалну странку, он је у томе, добрим делом, био успео. Пред Тимочку Буну, по Тодоровићевом рачуну, радикална је странка бројала 60.000 чланова; то значи, да је она била усредсредила у својим рукама такву снагу какву ниједна друга странка. Питање је само било, на шта она мисли ту снагу да употреби.

За разлику од других странака, радикална је странка одмах изнела свој програм, да сваки види шта она хоће. Порекло њеног програма налази се у списима Светозара Марковића. Као што се зна, Марковић је тврдио да је наш друштвени и државни живот упућен погрешним правцем, и да ће наш народ пропасти, прво, економно, па онда и у сваком другом погледу, ако тај погрешни правац не променимо. Марковић је био социалист, сматрао привредну слободу као зло, веровао да напретка може бити само у оном друштву где су привредни односи регулисани озго. У задрузи, тврдио је он, ми смо имали један облик неслободне, породичном влашћу регулисане привреде, али задруга је стала да пропада, а на место ње не јавља се никаква нова привредна организација. Од наше државе такве каква је, није очекивати да

регулише привредне односе; при самом њеном оснивању учињена је погрешка; она је постављена на чисто бирократску основу, т. ј. под именом државне власти створено је једно чисто политичко чиновништво, — чиновништво без икаквих привредних функција, без интереса за привредни живот народни, који је остављен да тече како тече. С економског гледишта, то политичко чиновништво представља врх свега још и једну директну штету за друштво, јер је то једна непроизводна класа, која прима плату а не привређује ништа. Будућност Србије зависи од тога да ли ћемо за времена увидети да, место ове чисто политичке организације, народу треба дати једну колико политичку толико и привредну организацију. По мишљењу Марковићевом, не треба се враћати на оне породично-привредне заједнице какве смо имали у задрузи; оне су одвећ мале; много је боље установити онакве општинско-привредне заједнице, какве на пр. постоје у Русији. Земљу треба превести из личне сопствености у општинску, — и онда у оквиру сваке општине организовати заједничку производњу под управом општинских чиновника. Тиме би се добило двоје: (1) На место досадашњих малих газдинства на основи малих сеоских поседа дошла би велика газдинства на основи великих општинских поседа. Ово је важно због тога што је економска наука — тако је бар Марковић мислио — коначно утврдила техничку надмоћност великог газдинства над малим; следствено, ако организујемо у целој земљи велика газдинства, наш привредни напредак обезбеђен је за увек. (2) Кад општина постане економска јединица, њој се мора дати што потпунија самоуправа: економска самосталност повлачи собом политичку. На те самоуправне општине могао би се пренети и највећи део послова централне администрације; распоређени на велики број општина, ти послови не би ни једној општини посебице одузимали толико времена колико данас одузимају централној администрацији; општински органи могли би их вршити узгред, као почасно, неплаћено звање. Замењу-

јући плаћену централистичку бирократију неплаћеним самоуправним органима, добило би се то, што би се ако не укинула а оно знатно смањила ова непроизводна класа у друштву коју централистичка бирократија представља.

Марковић се бојао да на његову социјалну реформу Кнез и министри неће никада пристати: та је реформа била управљена противу данашње бирократије, чија политичка моћ достиже врхунац баш у Кнезу и министрима. Марковић је положио сву наду у Скупштину, јер је у њој, уз пркос свему, преовлађивао сељачки ред, који према бирократији никад није био пријатељски расположен. Из тог разлога Марковић је, као увод у своју социјалну реформу, предлагао једну претходну политичку реформу, којом би се политичка надмоћност пренела с Кнеза и министара на Скупштину, и Скупштина начинила врховном влашћу у земљи. Програм Марковићев своди се, дакле, на ове тачке: организовање општинско-привредних заједница, — општинска самоуправа, — супереност Народне Скупштине.

Кад се после програма Светозара Марковића пређе на програм радикалне странке, човек има утисак да је то тај исти програм али ампутован; њему је нешто отсечено, и то баш оно што је било најважније, ради чега је све друго постојало.

Код Светозара Марковића главна је ствар организовање општинско-привредних заједница; општинска самоуправа јесте само политичка последица економске самосталности општинске, као што је и супереност Народне Скупштине само правно средство за овај политичко-привредни преображај општине. У радикалном програму, међутим, о општинско-привредним заједницама нема више ни речи; прва и најважнија тачка Марковићевог програма, „Земља општини!“, није прешла и у радикални програм; ту се налазе само друге две тачке Марковићевог програма, самоуправа општинска и супереност Народне Скупштине: другим речима, задржан је само политички а не и економни део Марковићевог програма. Марковић је

препоручивао и сâм да социалисти образују једну политичку странку, али он је јамачно замишљао да то ипак остане једна социалистичка странка. Странка, пак, коју су створили Никола Пашић и Пера Тодоровић, није се могла више сматрати као социалистичка странка, јер није више имала никакав економни програм.

Радикална странка, која није више помишљала ни на какву социалистичку привредну организацију, морала је општинску самоуправу и сувереност Народне Скупштине мотивисати друкчије него Светозар Марковић, код кога те ствари стоје у тесној вези с једном таквом социалистичком привредном организацијом. Ево какву је мотивацију она нашла. По њеном тврђењу, Србија је постала једна земља у којој чиновници владају као господарска класа. Они владају преко својих јерархијских старешина, министара, који су тако обуздали и савили Народну Скупштину, да у државној организацији нема више никога који би бранио народне интересе на супрот чиновничким интересима. Србија је постала прави чиновнички спахилук. Од толиких закона који се издају, ниједан не погађа народне потребе, нити тежи да их погоди; народ не види никакве користи од своје државе; међутим држава не престаје тражити од њега све већи порез, јер је то потребно због чиновничких плата, које се једнако множе и расту. Због великог пореза, народ је сасвим оголео, и, ако овако потраје, он ће опет постати раја као што је и под Турцима био, с том разликом само што неће више робовати турским спахијама већ својим властитим чиновницима. Из тог разлога радикална је странка предлагала потпуно преуређење државне управе; у место што Скупштина слуша министре као неку вишу власт, треба уредити обрнуто, — да Скупштина буде највиша власт, коју ће сви други, па и сами министри, морати да слушају. У исто време кад се Скупштина ослободи туторства министара, треба и општину ослободити туторства месне полицијске власти; нека свугде, и у држави, и у општини, владају народни изабраници а не наметнута

чиновничка господа; кад се једном установи „народна влада“ место чиновничке, народу мора бити добро, јер народ ваљада зна шта је за њ корисно, и није луд да ради својим интересима на супрот.

Ово није тако компликовано и апстрактно као утопије Светозара Марковића. Што је главно, наш народ, састављен тада од малих сеоских газда, није се могао тако лако одушевити за уступање земље општини, као што се могао одушевити противу великог пореза и „масних чиновничких плата“. Према теоријско-социјалистичким формулама Светозара Марковића, ова нова сељачко-демагошка формула радикалне странке била је без сумње ствар од мање интелектуалне вредности, али, у накнаду за то, њен практични утицај на народ показао се знатно већи.

У јулу 1883 Никола Пашић, као председник главног одбора, упутио је свима месним одборима један пројект Устава, који су, у главноме, саставили он и Пера Тодоровић. Тај пројект, ма колико непотпун, довољно јасно показује како су два најважнија човека радикалне странке замишљала ту „народну владу“, за коју се радикална странка борила.

Радикални Устав почиње овако: „Српски је народ суверен у Краљевини Србији. Из народа потиче свака власт. Народ је извор и утока сваке власти“. Према томе Краљ и Скупштина нису равноправни чиниоци у законодавству; Скупштина је надмоћнији чинилац. Краљ има само суспенсивно вето као какав председник републике, т. ј. закон који Скупштина реши, Краљ може одбацити само један пут; ако га она реши и по други пут (простом већином!), њено решење постаје законом и без Краљеве потврде. Ако за време другог решавања, Скупштина буде распуштена, закључена, одложена, тај законодавни предлог постаје одмах законом. У овом случају, дакле, постаје законом нешто што није ни Скупштина решила ни Краљ потврдио. Јер, како изгледа, то хоће начело народне суверености.

Министри су потпуно одвојени од Краља, и стоје под искључивом контролом Скупштине. Краљ не присуствује министарским седницама, сем у изузетним случајима кад га, „налазећи се у неприлици“, сами министри позову. Он не може министре отпустити властитом иницијативом већ само на основу скупштинског решења.

Да ова надмоћност Народне Скупштине над Краљем, која је проведена кроз цео Устав, не би остала мртво слово на хартији, Краљ је обезоружан, т. ј. његова је војна власт уништена. Војска се заклиње на Устав; без скупштинског решења не може се ни мобилисати нити противу кога употребити (изузимајући случај одбранбеног рата). Војне старешине које би употребиле војску противу Скупштине, сматрају се као велеиздајници и казне смрћу. Најзад, као последње јемство, предвиђа се народна војска, која се не може ни укинути ни разоружати.

Над Краљем, дакле, стоји Скупштина, али над Скупштином опет стоје, с једне стране, бирачи, а с друге, Велика Скупштина. Бирачи задржавају право да у свако доба, већином гласова, опозову мандат који су дали једном посланику, а што се тиче Велике Скупштине, она се састаје периодично сваке седме године, без ичијег позива, као највиша власт у земљи.

Кроз целу администрацију спроведено је начело самоуправе. Земља се дели на срезове и општине (округа нема више). Срески су органи среска скупштина и среска управа, — и над њима централна управа нема никакве своје власти. Противу незаконитих решења среске скупштине може се жалити Народној Скупштини; среску управу која не врши своје дужности, може тужити суду, — и то је све. С општинама исто тако; општински су органи општински збор и општинска управа; ова последња одговара само пред општинским збором: централна је управа може само тужити суду, и то само у случају ако она не врши своје дужности.

Конструктивна вредност овог радикалног Устава остала је до данас непроверена, јер радикална странка

ни до данас још, не знамо зашто, није покушала да тај Устав узакони. Али да би се велики деструктивни значај тог Устава увидео, зато нису потребни никакви практични огледи; доста је тај Устав прочитати. Њиме се, прво, разорава централна власт; држава је сва растворена на срезове и општине, и постоји само још као савез тих малих сеоских заједница. Друго, њиме се разорава владалачка власт; владалац је сведен на простог фигуранта, и место њега земљом управља један велики народни одбор под именом Народне Скупштине.

Судећи по њеном програму и по њеном пројекту Устава, радикална је странка стајала у отвореном непријатељству с државном централизацијом и монархијском идејом у Србији. И како је тада на престолу седео Краљ Милан, који је себе сматрао као Богом намењеног браниоца државне централизације и монархијске идеје у Србији, радикална је странка пре а после морала доћи у сукоб с њиме.

VII

До сукоба је дошло већ 1883. На општим изборима од 7 септембра, радикална је странка добила огромну већину; ипак зато, Краљ Милан није хтео дати Владу радикалима; они су имали народно поверење, али нису имали његово. На место министарства Пироћанац, које се услед свог изборног пораза пожурило да дâ оставку, Краљ Милан постави једно чиновничко, непарламентарно министарство. Шеф тога министарства, Никола Христић био је министар још под Кнезом Михаилом, и од свих његових министара он се највише изједначио с његовим полицијским системом управе. Први посао Христићевог министарства био је да Народну Скупштину, сазвану за 15 септембар, закључи одмах после недељу дана, 22 септембра.

На Христићево министарство радикална је странка одговорила Тимочком Буном, која је планула од прилике месец дана доцније. Почетком 1883 био је донет нов закон о устројству војске; у вези с тим законом имало

је да се изврши и ново наоружање војске, — и месеца јула министар војни нареди да се од обвезника народне војске, приликом њиховог пописивања и распоређивања по новом закону, покупи старо оружје и смести у магацине. Ново оружје, такође, имало се чувати у магацинима; оно је био врло скупо, и није се давало народу „на руке“, из бојазни да га народ неће умети да чува. Пописивање и разоружавање народне војске пало је једновремено с доласком Христићевим на Владу, и тај посао наиђе одмах на велике тешкоће у источној Србији. У срезу бољевачком округа црноречког сељаци отворено одрекоше предају старог оружја, тражећи да им се прво раздели ново оружје, тако да једном руком дају пушку а другом примају. То је почетак Тимочке Буне (месец октобар). Почета у бољевачком срезу, буна је за неколико дана захватила цео црноречки и књажевачки округ, готово цео алексиначки округ, један срез округа крајинског, — и у тренутку када угушена, она је претила да се пренесе у округ крушевачки. Буна је била озбиљна. Поред тога што су одрекли предају оружја, сељаци су позбацивали државне власти и поставили на њихово место народне одборе. Ти одбори радили су с планом да буну што даље рашире, — пре свега, да је из источне Србије пренесу у средишњу. Њихова је мисао била да Србију запале на све стране, тако да Краљ Милан не зна где ће пре са својом војском. Колико је цео тај план имао изгледа на успех, то је друга ствар; баш и да није озбиљно смишљена, буна је озбиљно намеравана.

Краљ Милан је радио брзо и енергично. Прогласио је ванредно стање у побуњеним окрузима; послао војску на бунтовнике; одмах покушао да побуњене крајеве оцепи једним војним кордоном од остале Србије, и тако локализује ту буну која се, избивши на периферији, лако дала локализовати. У исто време дао је затворити главни радикални одбор у Београду, и тиме, од самог почетка, лишио бунтовни покрет његових природних вођа. Изоловати и обезглавити буну, то је циљ коме се Краљ

Милан устремио с једном присебношћу коју не би сваки имао на његовом месту.

Побуњене сељачке гомиле, вођене паланачким трговчићима и сеоским поповима, нису могле дати озбиљног отпора редовној војсци, која је овог пута стајала чврсто уз Краља Милана. Радикални су агитатори учили сељака да не даје пушку из руку, јер наоружан може одолевати „тиранији“, а обезоружан мора повити главу пред њоме. Тимочка је Буна најсвирепије оповргла ово учење; и ако с пушком у руци, сељак је ипак морао повити главу пред „тиранијом“. Буна је угушена од прилике за десетак дана, и тиме савладан оружан отпор радикалне странке Краљу Милану. Краљ Милан је опет био неоспорни господар Србије, држећи је у својој руци чвршће но икада.

Сукоб између Краља Милана и радикалне странке био је неизбежан. Осамдесетих година, Краљ Милан се био сав уживео у идеју да Србију начини модерном и културном државом. Он је мислио да један тако велики преображај не може доћи оздо већ озго, да се народ не диже сам собом на виши културни ниво, да нарочито у Србији он мора бити извучен на тај виши ниво напорима централне управе. Речју, Краљ Милан је хтео да буде за своју земљу један од оних просвећених деспота XVIII века, какви, по свему судећи, на Балкану нису били излишни још ни у XIX веку. И баш у том тренутку кад се Краљ Милан спрема с младићским одушевљењем — њему је једва тридесет година! — за улогу једног Петра Великог или Јосифа II, баш у том тренутку јавља се радикална странка, са једним програмом који руши централну власт, ништи владалачку моћ, и место свега тога подиже самоуправне сеоске општине, које крунише једна свемоћна сељачка Скупштина. Са својим уским сеоским хоризонтом и са својим скромним општинским финансијама, самоуправне сеоске општине нису ни хтеле ни могле помишљати на веће културне реформе. Код њих је државна снага била уситњена и раслабљена; државна мисија

лишена сваког полета, сведена на ситне свакодневне задатке. Налазећи свог корена у самоуправним општинама, састављена искључиво из сеоског елемента, Народна Скупштина, такође, није могла бити озбиљни чинилац напретка и културе. На народну владу коју су радикали пројектовали, Краљ Милан није могао никада пристати; њему је изгледало да се, постављањем политичког центра у народну масу, наша држава још већма вуче доле, још већма удаљује од великих културних реформама.

Између Краља Милана и радикалне странке била је, дакле, потпуна супротност у политичким погледима. Краљ Милан није био човек који лако напушта своје идеје; специално, осамдесетих година, он није био ни најмање расположен да што жртвује од својих идеја коме било. Од Ристићевог пада до бугарског рата, владалачка самосвест у Краља Милана стално расте, и то све бржим темпом. Ослободивши се Ристића, он се ослободио једног министра који није био обичан министар већ полу тутор а полу министар, и поред кога се Краљ Милан никад није осећао довољно владаоцем. Одмах за тим он кида с Русијом; после Ристићевог туторства, пада дакле и руско туторство, које је још теже било од Ристићевог. Русија је поступала с Краљем Миланом као и с другим својим штићеницима на Балкану; гледала у њему једног свог најамника према коме не мора имати нарочита обзира; давала му осетити да пред њоме он није никакав прави владалац. Пошто се ослободио Ристића и Русије, Краљ Милан се, први пут у животу, осећа господарем у својој земљи. Он се обрће Аустрији и закључује с њом војну конвенцију; за њ је та конвенција била важна с тога што му је њоме Аустрија гарантовала престо у Србији; имајући за собом аустријске бајонете, Краљ Милан је држао да нема те унутрашње сметње коју он не може победити. Уз то је дошло, да је Аустрија била пуна такта према њему. Она није поступала с њим као са својим најамником; напротив, у односима с њоме, Краљ Милан је увек могао имати илузију да је он један владалац који

и ван своје земље, у Европи, као такав важи. У лето 1883, он одлази у Беч, бива необично љубазно примљен од цара Фрање Јосифа; постаје „сопственик“ једног аустријског пука. Истог лета он је гост немачког цара, на маневрима немачке војске. Дочекан на жељезничкој станици од старог цара Виљема и свих принчева, он је за време тих маневара одиста „предмет нарочите пажње“, како се каже у званичном извештају. При крају маневара, цар Виљем дефилише са свом војском испред своја два госта, шпанског краља и краља Милана; ако не на шпанског краља, на краља Милана ово оставља тако дубок утисак да ће после, у Београду, само о томе причати. Краљ Милан није био навикао на овакве почасти; први пут тада, од аустријског и немачког цара, он је био примљен као што се прима један прави европски владалац, а не као један егзотични балкански поглавар. Његова краљевска самосвест, која је од Ристићевог пада једнако расла, почела је сада да га распиње, да бива за њега самог опасна. Он се враћа у Београд са правом краљевском вртоглавицом, добивеном у друштву Хоенцолерна и Хабзбурга. У Србији су избори били, међутим, свршени, и на станици се налазила упарађена нова Скупштина, с радикалном већином: Краљ Милан је није удостојио ни једним погледом, прошао мимо ње као да је и нема. И радикална странка, и њена већина у Скупштини, и сама Скупштина, све су то њему изгледала ситна сељачка посла, нешто што он у својој сили и господству може згазити кад год буде хтео. Радикална странка, одиста, није могла подесити гори момент за своју изборну победу; она је добила већину у једном тренутку кад се Краљ Милан осећао Краљем више но икада дотле, и када су му парламентарне већине најмање могле импоновати. И, наравно, то његово субјективно расположење морало је само још више заоштрити оне политичке супротности које су између њега и радикалне странке већ иначе постојале.

Тако је стајало с Краљем Миланом. Што се тиче радикалне странке, она је опет и сувише била успела с буђењем политичке свести у народу. Подбадајући народ противу чиновника, она је једнако говорила да је народ једини законити господар у земљи, и да стога треба да узме државну управу у своје руке, у место што пушта чиновнике да му они кроје капу. Ова радикална наука ударила је народу у главу као ново вино. Своје суверенство он је хтео одмах да примени, схватајући га тако да не мора вршити заповести државне власти, ако му се не допадају. Њему је сада изгледало да га власт вређа и чини му неправду, када њега, законитог господара, натерује да ради што неће. На извесним тачкама где је радикална пропаганда нарочито била успела, постаје прилично тешко управљати народом; пун неповерења и притајане мржње према државној власти, лако раздражљив њеним поступцима, он је сваког часа готов да одрече државној власти покорност. Крајем 1882, с пролећа 1883, у Поречу, Грљану Гамзиграду, између власти и народа долази до крвавих сукоба; маколику одговорност бацили на власт, остаје ипак да је у свим тим приликама народ показивао једно напред закувано рђаво расположење, које је, најмањим поводом, морало избити на површину. Као у једној бунтовној дрхтавици, он је јуришао на „сејмене“; нападао их камењем, чак и оружјем, отимао притворенике из руку власти. — Пред опште изборе од 7 септембра, радикални агитатори стали су се већ и сами опијати својом агитацијом. „Самоуправа“ саветује народу да покаже капетану песницу, јер иначе неће имати слободне изборе; ако капетан доведе војску, нека се народ одупре и војсци, јер кад државна власт насрне на народна права, народ сме своја права и силом да брани. Ове савете народ је буквално примио; — и ако се не варамо, један је напредњак био рекао, да је пред 7 септембар народ био у тако ратоборном расположењу, као да ће тог дана ићи на Косово а не на изборе. Ово је само у пола речено у шали. Јер, 7 септембра, народ се

сручио на биралиште као провала облака, готов да се хвата за гушу са сваким ко му не би дао гласати. Напредњаци су тврдили за неке изборе да су их радикали отели „на врљике“; у сваком случају, никада ниједној Влади капетани нису мање вредели; пред том народном навалом, они су изгубили главу као пред једном лудом поплавом која дере и носи све пред собом, брже но што јој се ток може оком пратити. — Али, колико су у народу биле пробуђене страсти, то се још најбоље познаје по јачини његове мржње на чиновнике. У септембру 1883, на једном поверљивом скупу, Димитрије Катић говори да у случају буне треба све чиновнике под нож; у Бањи, за време Тимочке Буне, Љубомир Дидић подноси предлог народном одбору да се чиновници побију. Катић и Дидић били су први људи у радикалној странци, најчувенији међу радикалним скупштинарима; кад су њих двојица тако говорила, може се мислити шта је тек осећао онај прост сељак који је за њима гурао.

...Ако се Краљу Милану стала да врти глава од његова краљевства, народу се стала не мање да врти глава од његова суверенства. Краљевска самосвест код Краља Милана и политичка самосвест код народа расле су истовремено, и док је Краљ Милан све више добијао аутократске прохтеве, народ је све више долазио у једно бунтовно расположење. Никакво чудо, према томе, ако је најзад дошло до сукоба између Краља Милана и народа, — т. ј. између Краља Милана и радикалне странке, која је и довела народ у то бунтовно расположење.

(наставиће се).

Слободан Јовановић.

ШЕКСПИР ИЛИ БЕКОН?

(3.)

Ко би, даље, по два разна правописа некога имена закључио да има посла са два разна човека? С истим правом могао би човек закључити да су људи који носе једно име и један човек. Или још, по педесет и пет правописа у којима нам је сачувано име Шекспирово, закључити да је било педесет и пет разних песника; кад се као начело узме да различни правописи некога имена бележе разне људе, онда логично треба претпоставити да има онолико људи колико правописа. Све су то несмислице. Истина је у овоме, и врло проста: у Шекспирово доба, правопис, нарочито правопис имена био је врло неједнак; неједнако су писана имена других писаца, па је неједнако писано и име Шекспирово. Да међутим има неке намерне разлике у употреби тих правописа, — да правопис *Shakspere* означава *једног* човека, Шекспира глумца, а правопис *Shakespeare другог* човека, Шекспира писца, — то су Беконовци, по свом обичају, просто измислили. Правописи Шекспировог имена измешани су без намерног реда и правила у документима који су нам о њему остали. О томе се може сваки уверити и по најповршнијем разматрању тих докумената; а ја ћу само навести овај један случај: — у уговору од 11 марта 1612 — 1613 године, који је направио глумац Шекспир, Шекспир се потписује, као увек, *Shakspere*, а његово се име у истом акту пише свуда *Shakespeare*.

Беконовци, даље, веле да је Шекспир био „слаб глумац“. То је, мислим, такав разлог да на њега није потребно одговарати; какве, доиста узрочне везе има та околност с његовим песничким даром? Али такви разлози су толико значајни за начине Беконоваца и њихову логику, да би било погрешно прелазити преко њих сасвим ћутке. С тога ћу додати да ни овде није погрешан само њихов закључак, него је, још једном, и њихово стварно тврђење неистинито. Није истина да је Шекспир био слаб глумац; противно је истина. Пре свега, кад неки глумац онако разуме своју вештину како је Шекспир показао да је разуме у Хамлетовим саветима глумцима, такав глумац поуздано није рђав глумац. Даље, на позоришним листама и глумачким списковима који су сачувани, Шекспир је увек први или други; кад је други, он стоји поред Бербеџа, који је био први трагичар свога времена. Даље, Хенри Четл, драмски писац и савременик Шекспиров, вели изриком да је Шекспир био „изврстан“ глумац. Најзад, Шекспир је, као што помиње Борман, и бележе сви Беконовци, био „један од главних власника свога позоришта“. Зар то такође не говори у прилог томе да се Шекспир и као глумац био истакао међу својим друговима? Или можда Беконовци држе да је Шекспир био један од власника свога позоришта само као писац, који је позориште снабдевао комадима?

Разлози Беконоваца против Шекспира сви су такви. Последња четири који нам још остају, и који, у осталом, изгледају најјачи од свих осталих, нису такође ништа бољи; кад им се приђе ближе, види се да Беконовци ни са њима нису били нимало срећнији, да се и ти разлози оснивају на истим заблудама на којима и остали, на извртању и порицању стварних чињеница, на непознавању ондашњих прилика.

Беконовцима се, видели смо, чини врло чудно што Шекспир у свом тестаменту нигде не говори о својим делима, о својој књижевној оставини, а сећа се да својој жени завешта „кревет други по реду вредности, с при-

бором". Међутим, за онога који је са стварима познат, то није нимало чудно. То би могло бити чудно да се деси данас, али није било нимало чудно у Шекспирово доба. У оно доба, наиме, није постојало право књижевне својине у данашњем смислу; у Србији, као што вам је познато, оно законски не постоји још ни данас; Шекспир, дакле, распоређујући своју имовину на своје наследнике, није овима могао оставити оно чиме није сам располагао. Шекспирове епске и лирске песме припадале су, колико се данас може погађати, његовим издавачима: а његова позоришна дела позоришној дружини чији је он члан био за свога живота. Доиста, седам година после његове смрти, те његове позоришне комаде не издаје Шекспирова породица, или који породични пријатељ песник или књижевник, но их издају два глумца, Хеминг и Кондел, два члана поменуте позоришне дружине Шекспирове. У предговору, међутим, којим пропраћају то своје издање, они веле: „Ми смо их [Шекспирова дела] само скупили, и учинили смо услугу покојнику да нађемо старатеља његовој сирочади; не жудећи ни за личном коришћу ни за гласом, но само за тим да очувамо жив спомен тако одличнога пријатеља и друга као што је био Шекспир": „*Не жудећи за личном коришћу*" показује, у недостатку изричне потврде, како су издавачи гледали на Шекспирова дела која су била у њиховим рукама: да су их наиме, сматрали као својину свога позоришта, а не као личну својину Шекспирову или његове породице. Најзад ту претпоставку, да су глумци издали оно што су сматрали као своје, поткрепљује та околност што се у њиховом издању не налазе епске и лирске песме Шекспирове. И ако је њихово издање *скупљено* издање, са пуних тридесет и пет Шекспирових драма, „комедија, историја, и трагедија"; и ако су се они трудили да „нађу старатеља Шекспировој сирочади", у њиховом издању нема ни „Венере и Адониса", ни „Лукреције", ни „Сонета", то јест баш оних дела која су, по нашој претпоставци, припадала Шекспировим издавачима. Шекспир

се, у осталом, није ни за свога живота много старао о својим делима; несавесни издавачи издавали су их без његова допуштења, погрешно и онакажено; и Шекспир или није хтео или није успео то да спречи.

Тако се и завештање „кревета другог по реду вредности, с прибором", чини Беконовцима чудно само с тога што су они, као увек, потпуно необавештени о приликама у Шекспирово доба, и мало познати с истраживањима људи који су се тим стварима озбиљније бавили. Халивел-Филипс, који је ту тачку у Шекспировом тестаменту врло лепо осветлио, показао је да таква завештања нису у Шекспирово доба била нимало необична; он наводи више примера из којих се види да су такве или сличне ствари, и то истим или сличним изразима, *често* завештаване драгим сродницима; и да их ови ни у колико нису сматрали као незнатне поклоне, но као знаке љубави и благовољења. У једном тестаменту завешталац оставља наследнику „коња другог по реду вредности, са прибором". У другом, „лонац од меди, други по вредности". У још другима завештавани су „казани", „чаше од калаја", „столице", „хаљине", „шешири"; у трећима „перјани јастуци"; у још другима „кухинска цедила"; и тако даље. Године 1642 неки Џон Шекспир из Бедбрука, близу Ворика, баш из Шекспировог краја, сматрао је као довољан знак поштовања према свом тасту, да му остави „своје најбоље чизме". А 1610, неки имућни бележник оставио је својој жени, поред другог и лепог имања: „*кревет одмах други по реду вредности, с потпуним прибором...*" Очевидно је да су у оно доба људи гледали на те поклоне друкчије но што ми на њих данас гледамо, и да су их примали онако отприлике као што су примали, као што и ми данас примамо, какав „драгоцени диамантски прстен, на пример", као што вели Халивел-Филипс. Није, дакле, нимало чудно: ни што Шекспир у свом завештању не говори о својим књижевним делима, ни што се сећа да завешта својој жени „кревет други по реду вредности, с прибором", Беко-

новцима, којима и није стало до истине, који свуда налазе само оно што желе да нађу, и који су људи са ретко малим знањем, може ствар изгледати и даље чудна.

Даљи навод Беконоваца, она Гринова алузија о „дошљачкој врани, искићеној нашим перјем“, из које они изводе да је Шекспир био само привидни писац својих дела, да се само „китио туђим перјем“, — и тај навод могу опет само Беконовци сматрати као доказ против Шекспира. Коме је познат Гринов памфлет и место на коме се те речи налазе, зна да је Грин миљама далеко од помисли да је Шекспир само привидни писац дотада написаних дела својих; он га напротив напада као такмаца који и сам ради, напада га за његов лични рад. У доба кад је тај памфлет написан (1592), Шекспиру је било двадесет и осам година. Он је у то доба, и вероватно нешто раније, почео излазити на глас и као писац и као глумац. По свему изгледа, још, да је Шекспир у почетку своје каријере био врло активан, врло предузимљив. (и то разноструко, и као глумац, и као редитељ, и као писац, и као послован човек), и да је — по алузијама његових противника — био и врло амбициозан, и човек с лепим мишљењем о себи, и човек који се није дао лако збунити. Како се у исто време видело да је и врло даровит, и да поред свега још и новчано успева, њега су његови такмаци, остали драмски писци, почели врло мрзети. Они су се бунили против једног *нешколованог* младог човека који се усуђује ићи њиховим стопама; јер — и Марло, и Грин, и Неш, и Бен Џонсон, и Пил,и Лоџ, савременици Шекспирови, били су школовани, и лепо школовани песници; прва четворица учили су у Кембриџу, последња двојица у Оксфорду. Они су се бунили против тога дошљака, тога скоројевића, те „дошљачке вране“, која се, као што је било природно, у почетку угледала на њих, која се вежбала у свом новом занату преправљајући и поправљајући туђе старије комаде (међу којима можда и који њихов, на пример трећи део „Хенриха VI“), која је од њих позајмљивала, као што је та-

којe било природно, њихов стих, њихове начине, њихову фразеологију, и која је тако, „искићена њиховим перјем“, задобијала позоришне управнике и публику, стицала себи гласа и новаца. То је, и ништа друго, смисао Гринових речи. Он довољно јасно излази из целога места и из појединих речи. Грин јасно говори о *угледању*, о *подражавању;* никако о замењивању. Он вели од речи до речи: „Пустите те *мајмуне*, нека *подражавају*“... Он Шекспиру изриком пребацује да се савршено у све меша, да све ради, да је „an absolute *Johannes Factotum*“.[1] Он му пребацује да „уображено замишља да је он једини *Shake-scene* у земљи“.[2] Он му се руга што „мисли да је у стању избацити драмски стих (to bumbast out a blanke verse) као најбољи међу њима“, то јест међу драмским писцима, којима се Грин обраћа у свом памфлету. Треба признати да би сва ова последња три прекора била врло рђаво упућена човеку који представља само нечију *фирму*, иза које би неко други све радио. Грин, даље, непрестано и јасно говори о *драматичарима*, не о једном нарочитом драматичару; он стално вели „ми“ или „ви“, то јест: „ми драмски песници“, или: „ви драмски песници“, — Марло, Лоџ, и Пил, којима се Грин на првом месту обраћа. Његове су речи, даље: „искићен *нашим* перјем“, а не „перјем неког нарочитог човека“. Баш и ако би, дакле, Гринове речи имале да се разумеју као алузија да је Шекспир био само нечија фирма, ни онда за том фирмом не би ни у ком случају могао стајати Бекон, но само ови драматичари које смо мало пре поменули, и Грин. Није ни потребно рећи да би и ова последња претпоставка била исто толико апсурдна колико и прва. Поврх свега, — као да је нарочито имао намеру да за позније нараштаје утврди да је Шекспир био и писац и глумац у исто време, — не-

[1] Име *Johannes* (као и *Jean*, *John*, *Hans*) налази се често употребљено у надимцима и узречицама.

[2] *Shake-scene*, то јест човек „који тресе позорницом“, с алузијом на Шекспирово име, *Shake-speare*, које етимолошки значи човека што „тресе копљем“.

срећни, пропали и огорчени Грин, на том истом месту, ругајући се Шекспиру, наводи један стих из Шекспировог „Краља Хенриха VI“, — онај декламаторски, бомбастични стих који Војвода Јорчки добацује Краљици Маргарити:

О тигрово срце увијено у женску кожу!

и примењује речи „тигрово срце“ на Шекспира, и да би алузија била потпунија и јаснија, место „тигрово срце увијено у *женску* кожу“ вели „тигрово срце увијено у *глумачку* кожу“.[1] Ако је Грин, тим местом, и наводом тога стиха у свом памфлету, хтео да каже да је писац „Краља Хенриха VI“ и осталих Шекспирових дела био Бекон, признаће се да се послужио чудноватом методом.[2] — Ако би нам, најзад, требао још који доказ, пружио би нам га мало час поменути драмски писац Хенри Четл, који је Гринов памфлет објавио, и који се, учинивши дело, одмах и покајао; „јер“ — вели Четл у свом делцету „Kind-Harts Dreame“ — „ја сам лично видео да је он [Шекспир] исто тако васпитан по понашању као што је изврстан у својој [глумачкој] вештини; — осим тога, људи поштовања вредни потврдили су његову честитост у пословима, што сведочи о његовом поштењу, *и његово умно и лепо писање*, које је доказ о његовој уметности“. Може ли се јасније рећи да је Шекспир био, не само глумац, но и писац, и не само писац, но и глумац?

[1] Место гласи у целини овако:

„Да, не верујте им [глумцима]; јер има једна дошљачка врана, искићена нашим перјем, која са својим *Тигровим срцем увијеним у глумачку кожу*, замишља да је у стању да „избаци“ драмски стих као и најбољи међу вама; и будући прави *Johannes Factotum*, уображава да је једини *Shake-scene* у земљи...“

[2] Морам рећи да Беконовци, увек доследни сами себи, и тај стих Шекспиров узимају као доказ у прилог Бекону. Борман (в. „Wer war's? und Wie sah er aus?“ стр. 59) вели о том стиху: „Пошто, по красном речнику Muret'овом, енглеска реч *tiger* значи у исто време и тиграсту, пругасту сланину (сланина се енглески каже: *bacon*), то се тај стих може исто тако превести: „врана, искићена нашим перјем, *која своје Беконово срце увија у глумачку кожу*“.

да су Шекспир глумац и Шекспир писац један исти човек? да Шекспир није био ничија фирма? И сувише је јасно, дакле, да се поменуто место у Гриновом памфлету не може навести као доказ против Шекспира. Оно је, напротив, доказ *у прилог* Шекспиру. Оно је до данас, до Беконоваца, доиста тако увек и сматрано; ко је прочитао ма једном један животопис Шекспиров зна да се поменуто место у Гриновом памфлету сматра као први књижевно историјски документ о књижевном раду Шекспировом. Само изопачено умовање, помрачени поглед Беконоваца, и њихова потпуна равнодушност према истини, могли су у речима Гриновим пронаћи алузију на Бекона као писца Шекспирових комада.

Истоветан је случај са Бен Џонсоновим сонетом о „Песничком мајмуну“. И Бен Џонсон говори само о *подражавању*, о *позајмљивању*, а не о *замењивању* другога. То се види већ и по речима које Бен Џонсон употребљује у наслову сонета, и које се даље и у тексту понављају. То се види из речи које завршују сонет, и у којима се вели да су Шекспирова дела само „праменови вуне“ од туђега „руна“, само „парчад од целога комада“. То се̂ види из целога сонета. Бен Џонсон, укратко али разговетно, помиње постепено напредовање Шекспирово, пребацује му да је с почетка „кљуцао и пабирчио“, а сада, „стекавши нешто богатства, и угледа на позорници, узима све, и присваја дух свих и свакога“. Преведено са језика зависти на језик обичан[1], то значи просто да је Шекспир у току времена подражавао све слободније, све независније, да је све више бивао он сам, и да су баш, и тек тада, његови такмаци почели да се љуте. Била би бесмислица тумачити Бен Џонсонове речи тако као да је

[1] Дремонд, шкотски песник, добар познаник Бен Џонсонов, вели о Бен Џонсону да је „себе много волео и хвалио, а друге много омаловажавао и презирао“. — Џон Девис, из Херефорда, вели у једном свом спеву, обраћајући се Бен Џонсону: „Ти си здрав телом али неки веле да твоју душу нагриза завист...“

Шекспир с почетка писао сам драме, у које је уносио помало позајмица из делâ других драматичара; да је на тај начин стекао угледа; да је затим узимао све више из туђих дела; док најзад није присвојио сва дела највећега, али прикривеног тадашњег драматичара, Бекона. Бен Џонсон, у осталом, исто као и Грин, не вели да је Шекспир крао једног човека (како би морао рећи да је хтео означити Бекона), но говори о тадашњим драматичарима уопште; он вели: „наша“ дела; он вели: „*ми* покрадени“; он вели, да Шекспир „присваја дух *свих и свакога*“. Напокон, кад је (као што Беконовци претпостављају) Бен Џонсон знао тајну Шекспир—Беконову, кад је знао да је „Шекспирова“ дела писао Бекон, зашто је онда у свом сонету тако жучно напао писца тих дела, Бекона, и његова величанствена дела назвао „праменовима“ и „парчетима“ туђих дела? Немогућности за тумачење и овог сонета у смислу Беконоваца апсолутне су. Ствар је и овде проста и јасна: као и Грин, и Бен Џонсон је напао Шекспира не као подметнутог човека иза кога се крије други, но као такмаца, као писца, у једно рано доба, у доба пре но што је, као што ћемо видети, Шекспир постао његов „врло драги писац“.

Најзад је потпуно нетачно да Шекспир, кад је умро, није био ожаљен. Напротив, по његовој смрти, почевши од дитирамбичних натписâ на његовом гробу, па до целокупног издања његових дела од 1623, и другог целокупног издања од 1632, Шекспир је ожаљен као мало који други песник, и с погледом на начин на који је ожаљен, и на људе који су га ожалили...[1] Како је онда могућно да Беконовци тврде противно?... На то имају они да одговоре, а не ми.

(свршиће се).

Богдан Поповић.

---

[1] В. „Shakspere's Century of Praise“, 1591—1693. — Неке ће од тих тужбалица бити поменуте доцније.

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(3.)

У „Разговорима с Гетеом“ („Gespräche mit Goethe“) од Екермана, који је за последњих девет година Гетеова живота био његов секретар, стоје под 22-им октобром 1828 године ове речи: „Данас је за столом била реч о *женама*, и Гете се изразио врло лепо: „Жене су“, рече он, „сребрна љуска у коју *ми* уносимо златно језгро. Мој појам о женама није постао на основу појава стварности, већ ми је урођен или је постао у мени сам Бог зна како. Отуда су сви женски карактери које сам изнео добро прошли, сви су они бољи но што се у ствари могу наћи.““ Као што показује датум, Гете је ове речи изговорио на непуне четири године пред смрт, дакле у својој осамдесетој години, и том дубоком старошћу се само може и објаснити нетачност његовог тврђења. Он с једне стране губи из вида свој велики посматрачки дар и многобројне прилике у којима је из близа могао посматрати жену и живот у опште, као и то да је сам показао, нарочито у „Dichtung und Wahrheit“, у како је тесној вези његово песничко стварање с његовим доживљајима, и тврди да је његов појам о женама без везе са стварношћу. С друге стране опет Гете превиђа факат да све његове жене нису идеалисане, и то је оно што је овде од нарочитог интереса. Јер ако се Аделхајди од Валдорфа — да о некојим другим мање важним женским типовима и не говоримо — и може учинити која замерка, извесно јој се не може пребацити да је изнета у лепшој боји но што

би могла бити у животу. Она је, напротив, тип демонски рђаве жене, која је значајна и занимљива само с тога што је, поред своје амбициозности, и лепа и лукава, те на тај начин игра врло крупну улогу. Према томе је покушај једнога књижевног историка да у њеном односу према Францу види једну лепшу страну њенога карактера, „поезију њеног бића“, потпуно неоправдан. Сам Гете је до душе у својој балади „Бог и бајадера“ („Der Gott und die Bajadere“) представио љубав као свемоћну, као средство којим се и грешница може удостојити неба, али је то љубав необично дубока и искрена, љубав која иде до самопрегоревања. Аделхајд је међутим сасвим далеко од такве љубави. Неке њене речи чине, истина, супротан утисак, али једино узете саме за се. Тако пре свега разговор између ње и Франца у трећем чину који у осталом садржи необично лепих појединости за карактеристику Аделхајде и речитих доказа о Гетеовој вештини да се потпуно пренесе у душевно стање својих јунакиња; Франц се вратио с бојног поља и говори о своме господару,

Аделхајд. Како је он?

Франц. Добро је. Заповедио ми је да вас пољу бим у руку.

Аделхајд. Ево! — Усне су ти вреле.

Франц (за себе, показујући на своје груди). Овде је још врелије! (Гласно). Госпођо, ваше су слуге најсрећнији људи под сунцем.

Аделхајд. Ко предводи против Берлихингена?

Франц. Од Сирау. Збогом, предобра госпођо. Ја опет одлазим. Немојте ме заборавити!

Аделхајд. Мораш се мало прихватити и одморити.

Франц. Нашто то? Та ја сам вас видео. Нисам ни гладан ни уморан.

Аделхајд. Познајем твоју верност.

Франц. Ах, госпођо!

Аделхајд. Нећеш издржати, одмори се и поткрепи се.

Франц. Колико старања за једног сиротог младића! (Одлази).

Аделхајд. Сузе му стоје у очима. Волим га од срца. Тако истински и тако топло ми још нико није био одан.

Према овим последњим речима, а нарочито према ономе „волим га од срца“, могло би се збиља помислити да се код Аделхајде појавио неки дубљи осећај; али против тога говори све остало. Већ у првом сусрету после тога, у четвртом чину, разговор између ње и Франца, који доноси једно писмо од Карла, доводи у сумњу горње речи.

Аделхајд. Је ли ти га дао сам Карло?

Франц. Да.

Аделхајд. Шта ти је? Изгледаш врло снужден?

Франц. Ваша је воља да умирем од чежње...

Аделхајд (за себе). Жао ми га је — а како ме мало стаје да га усрећим! (Гласно.) Буди расположен, младићу! Ја осећам твоју љубав и верност, и нећу ти никад бити незахвална.

Кад Аделхајд после његовог уверавања да јој је одан и душом и телом узвикује: „Драги младићу!“, добија као одговор:

Франц. Ласкате ми. (Бризне у плач.) Ако ова оданост не заслужује ништа друго до то да видим како су други пречи од мене, како су све ваше мисли управљене на Карла —

Аделхајд. Ти не знаш шта хоћеш, а још мање шта говориш.

Франц (од бола и јарости лупи ногом у земљу.) Нећу више. Нећу више да служим као посредник.

Аделхајд. Франц! Заборављаш се.

Франц. Жртвовати себе! Свога драгог господара...

Аделхајд. Иди ми с очију!

Франц. Госпођо!

Аделхајд. Иди, откри моју тајну своме драгом господару! Била сам луда што сам те држала за оно што ниси.

Али се Франц потпуно повраћа, уверавајући је да би пре ишчупао своје срце но што би је одао, и тако се цело објашњење завршује тиме што га Аделхајд привлачи у загрљај. Последње њене речи у тој сцени гласе: „Буди непоколебљив у својој љубави и верности, па ће ти пасти у део најлепша награда“. Већ сама та околност да она Франца употребљава као посредника у својој љубавној вези с Карлом говори врло речито за то да је њено осећање према Францу далеко од поезије. Али она, даље,

у оба случаја кад говори о Францовим осећајима, не заборавља да уз „љубав“ помене и „верност“, одајући на тај начин да јој је нарочито стало до његове верности, јер јој је она потребна да би могла одржавати везе с Карлом, на кога су, по Францовим речима, управљене све њене мисли. И најзад, и ако може бити само случај, пада у очи да она даје видна доказа о својој наклоности тек пошто је Франц почео претити да више неће да служи као посредник између ње и Карла. Разговор у петом чину баца међутим још много више светлости на њено право расположење. Аделхајд је добила од Франца Вајслингеново писмо у коме јој одсудно наређује да напусти двор и иде у његов замак; она је сама у својој соби и држи то писмо у руци.

Аделхајд. Ја или он! Како је дрзак! Мени да прети! — Претећи ћемо те. Шта се то миче кроз дворану? (Неко лупа). Ко је напољу?

Франц (тихо). Отворите ми, госпођо!

Аделхајд. Франц! Он збиља заслужује да му отворим. (Пушта га унутра).... Шта ћеш?

Франц. Немам мира. Претње мога господара, ваша судбина, моје срце...

Аделхајд. Био је врло љут кад си полазио?

Франц. Како га никад нисам видео. Нека иде на своја добра, рече, мора хтети.

Аделхајд. А ми ћемо слушати?

Франц. Не знам, госпођо.

Аделхајд. Преварени, будаласти младићу, ти не видиш куда то смера. Он зна да сам овде у безбедном положају; јер се одавно окомио на моју слободу. Хоће од мене да идем на његова добра. Тамо има власт да поступа са мном како му буде налагала његова мржња.

Франц. Неће!

Аделхајд. Хоћеш ли га спречити?

Франц. Неће!

Аделхајд. Предвиђам сву своју беду. Одвући ће ме силом из свога замка, затвориће ме у какав манастир.

Франц. Гром и пакао!

Аделхајд. Хоћеш ли ме спасти?

Франц. Пре све друго!

Аделхајд (која му плачући обисне о врат). Франц, ах кад бисмо се спасли!

Франц. Он мора доле, стаћу му ногом за врат.

Аделхајд. Без срџбе! Добићеш за њега писмо, пуно понизности, да се покоравам. А ово му стакленце успи у пиће.

Овај разговор објашњава потпуно оно што претходни разговор само наговештава; он показује и сувише јасно да је Франц у главноме само потребно средство да би се дошло до Карла који је једина мета Аделхајдиних жеља Према томе се њене речи о Францу: „волим га од срца“ не смеју узети буквално; оне се шта више могу потпуно разумети само као случајни остатак из првобитне редакције комада, у којој је однос Аделхајдин према Францу одиста био другачији. О некој „поезији“ у њеном односу према Францу не може дакле бити ни говора; он је, напротив, једна од најружнијих црта Аделхајдиних.

И нехотице се намеће питање: од куда код Гетеа та жена без иједне добре особине, од куда такав демонски тип? Већ малочас наведене речи Гетеове из разговора с Екерманом, којима тврди да су све жене у његовој поезији боље но што се могу наћи у животу, указују на то да је Аделхајд само изузетак који је он, говорећи у опште, могао лако превидети; и она је одиста међу осталим женама у Гетеовој поезији потпуно усамљена; Од куда дакле тај крупни изузетак? Од куда пред толиких идеалисаних жена Аделхајд од Валдорфа која је у неку руку чудовиште? Одговорити на ово питање вреди и с тога што се на тај начин на само једном примеру може добити доста јасна слика о Гетеовом стварању.

(наставиће се.)

М. Тривунац.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Под жрвњем“, драмски триптихон, написао Драгослав Ненадић.

Скоро је у питању да ли је потребно испричати садржину ове драме, или боље рећи садржине ових драма, ових неповезаних слика и неповезаних сцена, у којима је писац захватио по своме избору и начину, не мерећи и не ограничавајући, неколико „кришки живота“ како се то обично каже у реалистичној књижевности. Место тог излагања сцену по сцену и епизоду по епизоду, довољно ће бити истаћи главне планове, главне личности и основни тон тих слика — у колико се они из њих могу издвојити и истаћи.

У првој слици, која носи наслов „Весели дом“, износи се живот једне бедне радничке породице из београдске Савамале: отац пијаница, мати нерадница, кћи блудница, старији син пропали ђак, млађи мангуп. Главна је личност кћи Стана, која у овај мах води „љубав“ с једним богатим младићем, на очиглед и уз припомоћ својих родитеља и своје браће. Кад господин Жика дође, Стева крпа добија своја три гроша с којима иде на ракију, мама је у сусетке на кави, пропали ђак још се није дигао, а млађи је „у послу“ на Великој Пијаци, одакле ће се после вратити с комадом украђене пастрме. Овог пута је последњи састанак Стане и Г. Жикице, који се жени неком богатом девојком. Зато му Стана одигра једну љубоморну сцену, која почиње сузама, пење се на претње револвером а завршује обичном простачком грд-

њом, изручивањем оног суда гада, блата и мржње што се обично гомила у оваквим проблематичним везама. По одласку Г. Жикином, Стана се спрема у шетњу, у лов на новог драгана, уз зановетања пијаног оца који се вратио с ракије и сурове матере која је своју каву у суседству завршила свађом и тучом у дворишту. Одлазак Г. Жике повод је новој препирци, грдњи и бури у кући, јер то јој је био најсигурнији доходак.

У тој претпоследњој сцени главну улогу игра старији син Стеве крпе, Младен. Пошто је свршио гимназију и две године универзитета, Младен је — тешко болестан — напустио школу. Као тип у комад у он болује још од једне болести од које и цео овај чин: ни у тренутцима његових анархистичних говора ни у целини, он није довољно одређен. Као члан београдских Ругон-Макара овај туберкулозни болесник и пропали ђак треба да попуни збирку несрећника у комаду, али као декламатор бунтовних и горких опажања о животу, он је нека врста заставника пишчевих идеја. Међутим тип је у суштини неодређен, двосмислен, неприродан и необично антипатичан. Овај идеолог подераних лактова и мртвачка лица, који не ради и живи од хлеба својих бедних родитеља и проблематичне зараде своје сестре, заљубљен је и несрећан је — више но због свега осталог — што га не воли једна богата и лепа девојка. То га управо и решава на самоубиство.

Иначе је овај туберкулозни Хамлет кроз цео комад немилостиви цензор нарави свих осталих, и то на један доста необичан начин. Са својим несрећним родитељима, јадним и очајним жртвама живота, у коме су и према коме су створени — како и он то сам каже на једном месту, овај просвећени син и проницави детерминист — води немилостиву препирку и не опрашта им што су га родили и упропастили на „буђавој сламњачи која им је била брачна постеља“. Што се тиче његовог разговора са сестром, он је просто одвратан.

Један део диалога у коме он иронично теши сестру и матер што је Стану напустио љубавник, овакав је, на пример:

— „Ако збиља хоће да се жени; онда се ништа не брините. Стрпите се мало, па ће опет све бити по старом.

— Како то?

— Па тако лепо. На основу хемијског закона о засићености“.

Затим неколико тренутака доцније, у свађи он својој сестри добацује овако:

— „Изгустирао те, досадила си му. Наћи ће другу.

— И ја ћу другог. Ја сам млада и лепа.

— Та се роба доста тражи али јој ипак није баш велика цена!“

У целом томе чину бестијалног живота, суровости прождрљивости, алкохолизма, туберкулозе, јада и гада, осећа се нешто тешко, тупо и несносно. Дом какав је насликан у овом чину није весео ни за кога и ни у ком тренутку. Чак ни у најлакомисленијим реченицама ове распусне девојке“ која кроз цео комад говори о „сјају, весељу, раскоши“ и чија манита и фатална безбрижност треба да буде основни тон комада, нема ни једне ведре и лаке реченице, ни једног пуног и истинског смеха, ни једног од оних тренутака заборава, који би у овој средини беде и јада производили контраст што га је писац замислио у наслову, и у коме је требало наћи драмске ефекте овом комаду. Напротив, све личности мирно, равнодушно и срачуњено, мире се са злом у које глибе, тако како све то не чини никаквог особеног ефекта, или бар не оног који се у једној драми или у једном књижевном делу у опште очекује. Утисак ређања самих факата, чак кад су она по себи најзанимљивија и најузбудљивија, није још оно што се тражи од уметности. Ако би она била само у томе, шта би њене слике могле дати дубљег и видовитијег од једног часа који би смо провели у каквом полицијском или болничком предсобљу, свакога дана тако пуном догађаја и болних драма живота. „Веселом дому“ оскудева

дакле основна идеја комада, оно што је значајније и битније од садржине и догађаја, од свих ефеката реченица или ситуација, оскудева онај мађиски дах којим живе уметничка дела, или ако хоћете да останемо у области слика — како писац назива ове чинове, оскудева светлост: план је како тако одређен, цртеж како тако обележен, појединости има чак занимљивих, али светлости нема или долази са три стране.

Ни друга слика, „На прелому", не прелива се својим унутарњим животом: у цртежу баналнија, у бојама мршавија, она је бар одређенијег плана, изразније целине Са мало развијенијим својим бољим одликама она би била добра, да нема друге једне тешке мане. Чин „На прелому" тенденциозан је од прве до последње речи. Док се та мана изгубила у маси других којима је баш она можда главни извор у првој слици, у другој она боде очи. И тако, док у првој слици нема светлости или долази са три стране, у другој она заблескује оном неприродном светлошћу на махове, с каквом слика ноћна фотографија с алуминиумом.

Садржина чина оваква је: кућа таљигаша Тодора Ивковића живи још поштеним и чедним патријахалним животом. Ивковићи су убоги сироти, али су задовољни плодом свога трудног рада — кад га само имају. Али, у тренутку када им писац пише историју, они су на тешком искушењу. Изнемогла матора рага разболела се, таљиге не излазе на пијацу, породица је без зараде. Старији син Ивковићев воли једну сироту девојку и оженио би се да има бар колико му треба за једне таљиге за исхрану нове породице, млађи син полази у војску без марјаша у џепу. У том критичном часу, као демон у скаскама, Ивковићима долази један њихов неваљали рођак који их наговара на зло: ако му помогну у једној крађи, добиће трећину добити.

Док не дође до катастрофе, та морална криза изражава се у диалогу палилулских таљигаша овако:

Таљигаш Тодор, који је у почетку непоколебљиве врлине, развија овакве рефлексије: „Живот нема милости ни према коме, чак немамо ни ми сами према себи, па како је онда може имати други“. Што се тиче непоштених, они „живе, али како живе? Они онако с поља, пред светом изгледају задовољни, изгледају чак и срећни; по разговору би човек рекао да су стално расположени, али мора бити да их у дубини, у срцу њихове душе, непрестано тишти и гризе савест... Ништа горе и срамније но кад човек мора да презире самога себе“.

А син, таљигаш Душан, који од почетка комада грми противу друштва, против оне лицемерне експлоататорске формуле „Богу божје и цару царево“, вели ово:

„Двадесет шест година прођоше као двадесет шест мрачних и хладних ноћи. Ја сам истина огуглао према тим суровостима живота, али ми се по неки пут баш досади. И ми смо људи. И ако смо груби и сурови, и ако нам је можда свака друга реч псовка, опет има у нашим душама осећаја, има жеља које су ситне, па ипак неостварљиве.... Ето зато смо такви, зато поштење може да се купи за неколико сребрника. Дабоме, тражите нам поштења, а не пружате нам хлеба! Мени се већ досадило овако! Боље и да се не живи!...“

Криза је дакле у свом одсудном тренутку. У тај мах пада смрт коња — несрећа која претегне на страну паклу. Таљигаш Тодор то изражава овако: „Кажу да се добро и зло бију за победу над људима, али ја знам да се отуд рађа само сатана, а он никада не воли сиротињу“. И, распаљујући се гневом, таљигаш Тодор пада у занос, декламује о неким алегоричним визијама у којима он гледа себе сама упрегнута у колима у којима ђаво кочијаши, и најзад, завршује овим очајним сентенцијама: „Сатана, ето то је Бог! Његова је сила већа од божје милости. Ко тако не мисли, тај је луд. Душан има право. Дајте нам хлеба, па онда тражите поштења!“

Колико је све то наивно тенденциозно, колико је мало образложено, и колико је пропуштено да се бар

појединости подесе за вероватност довољно је ово: лопов Илија упада у кућу по примеру мелодрамских разбојника с особитим цинизмом слади историју својих лупешких доживљаја, и без речи увода, прелаза или околишења, просто и дрско предлаже злочин једној породици код које је морао очекивати одбијање и буну. Затим, овако нешто: у тренутку када цркава коњ, „хранитељ породице“ како се назива у комаду, у тренутку фаталне кризе, очајна породица која је изгубила свога хранитеља слика се овако: таљигаш Тодор „снажан и крупан човек око својих 50 година“, син, таљигаш Душан „снажан и висок“ млад човек од 26 година, најмлађи син бравар Михаило има 21 годину, а жена Тодорова 45. И с оваквим појединостима историја каква се износи у овом комаду није немогућа, али је очевидно да оне не доприносе њеној вероватности и природности.

Судбина тенденциозних дела никад није била нити може бити боља. По својој књижевној вредности, по скалупљености својих типова, по предубеђењу у запажању и сликању, она су на равној нози са мелодрамом, од које имају само једну ману више — антипатичнија су. Само, разуме се, није потребно доказивати колико у овој мани нису ни најмање криве идеје које се декламују у овим делима, но писци који их компромитују. Јер и са много смелијим и анархистичнијим мислима но што су ове у устима палилулских таљигаша у слици „На прелому“, једно дело може бити јако и природно, само кад су оне не фразе пишчеве но спонтан израз живота, средине, личности и ситуација у делу.

Неоспорна је врлина ове друге слике што је најкраћа.

Трећа „Пред новим животом“ израђена је природније, трезвеније, с мирнијим линијама, и чак с извесном одмереношћу која осетно одудара од немирних, мутних и оштрих двеју ранијих слика. У њој се износи живот једне куће на Новом Селишту. У дворишту на коме се одигравају сцене комада, три су стана, три породице: Г-ђа Катарина, жена једног чиновника на робији, која

живи од кирије неке своје кућице у паланци и од подвођења своје младе рођаке Олге; Јован Младеновић, општински чистач и древна пијаница, са својом женом Фемом, двоје деце и старим оцем деда-Пајом; и удовица Г-ђа Анка са својим кираџијом. У свој тој јадној средини малог света, мемљива живота, згужваних савести, проблематичних судбина, давно већ притиснутих или самлевених под жрвњем живота, још се отима само несрећна рођака Г-ђе Катарине, Олга. Она више неће да чује за Г. Симу пензионара, и радије ће напустити теткин кров и пустити се сама у незнан свет но што ће и даље живети у тој срамоти. Пошто се завадила с тетком и нашла у дворишту, Олга има да се реши шта ће и куда ће. Г. Адам, новинар, у стану код Г-ђе Анке, разлаже јој њен тежак положај. Свега је три пута: или измирење с тетком и животом од кога бежи, или прекраћење свих брига и свих мука — смрћу, или борба. Али Г. Адам, очајан детерминист и давно већ измирен са идејом да је слабима узалуд борити се, мисли да и тај последњи — на први поглед тако примамљив пут — води опет слому пре а после. Зато он саветује Олги да се врати под угодан кров теткин који је по сваку цену бољи и безбеднији од неизвесности живота које је чекају иначе.

Али баш та очајна резигнација подстиче Олгу да сврши са својим мукама одједном. Оставши сама, у ноћи, у пустом дворишту Новог Селишта, несрећна девојка прво полети бунару — али нема храбрости. А и нашто? Пошто је једном пошла и стукнула натраг уплашена оним језовитим бљеском што се у ноћи, на месечини, одсева с водене бездани, Олга на један мах застаје пред једним другим науком живота. У том истом очајном тренутку када је она хтела прекратити свој млади живот, пијани општински чистач бије и изјурује из куће свог седог оца. Слепи и немоћни старац, који по цео дан говори да његово место није више овде на земљи и да је он ту само с тога што их је много и што он чека на ред, претпоставља и овакав живот — смрти. Слабој Олги то

је доста. Преломљена и решена, куца она поново на врата Г-ђе Катарине, мирећи се с оним што не може савладати. Слепи деда-Паја, несрећан и сам, пипајући и дршћући у пустој ноћи, резимује комад: „Земљу је притисла магла. Све је у мраку. Једна земљо, јадни људи....“

Деда Паја је изданак Горковог деда Луке, онако отприлике како је таљигаш Душан изданак Горковог Нила, или како су још неколике појединости или реченице чак[1] или варијације Горкових мисли или бар скројене по томе типу. То није можда дошло угледањем али је могло бити надахнуто јаким утиском Горкових слика. Како је овде средина, у сва три комада, несумњиво београдска, и то често с прилично ухваћеном локалном бојом, тај књижевни манир надахнут угледом није од значаја у оцени. — У овој трећој слици, типови су насликани доста изразно и ипак одмерено, локална боја вернија је и обележенија, и чак можда комаду не оскудева извесан дах правог живота, оног кога немају прве две слике, дах поезије која даје целој овој сцени, један особени тон меланхолије и болећиве резигнације. Треба је спасти само дужине и понављања.

Укупно и укратко: у овим трима сликама има и добро погођених и занимљивих типова, епизода и појединости, али су они често слабо повезани, наивно и тенденциозно мотивисани, и најчешће недовољно уметнички обрађени. Напредна и мислена страна дела врлина је — у колико није дала тенденциозан карактер и књишки тон, често пута потпуно неприродан у устима личности овог комада. Са свима тим манама комад „Под Жрвњем“ ипак остаје један занимљив оглед нове српске драме, и исто тако занимљив оглед једног талента у рађању, који је већ овде осведочен неколиким добрим способностима.

Комад је, с малим изузетцима, добро игран.

Милан Грол.

[1] „Рад, рад! Човек треба прво да зна зашто ради па ће тек онда радити с вољем“. — „Ми сами немамо милости према себи“, итд

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

РЕФОРМЕ У ТУРСКОЈ. — БОРИС САРАФОВ.

Судске реформе, на којима је у току последњих месеца толико рађено како у Цариграду, тако и у Бечу, Риму и Птрограду, одјеедном су дошле у други ред. Кабинети Великих Сила, а нарочито римски и бечки, рачунали су да ће Порта без икаквога отпора пристати на продужење мандата цивилним агентима за реформне вилајете и уговора са Де Ђорђис-пашом, реорганизатором маћедонске жандармерије. Надајући се томе, амбасадори Великих Сила су на сам дан истека рока, 9 децембра прошле године, поднели Порти заједничку ноту тражећи да се мандати и уговори обнове, а рок не буде овогодишњи него изједначи с роком делегата међународне финансијске контроле за Маћедонију. Истога дана је Тефик-паша истим амбасадорима упутио једну ноту у којој се не налази одговор на горњу ноту, него предлог да у будуће Турска узме себи у службу и цивилне агенте и делегате финансијске контроле, плаћајући исто онако и и под истим погодбама као и реформној жандармерији. Основа је турској ноти сачување султанова суверенитета и принцип немешања странаца у унутрашње послове турске, а сврха удаљавање, спречавање мешања у унутрашње ствари. За две године Турска је успела да цивилне агенте, мандаторе европских Сила, начини својим чиновницима, да од њих и од жандармерије створи консултативне, више или ниже, чиновнике. Они су били само референти главноме инспектору румелијских вилајета

Хилми-паши, који је радио како је имао наредбу из Цариграда. Иницијативу нису смели и могли узимати нити имати. Овим начином Турска је у главноме изиграла реформе. Сад мисли поћи и даље и примити на себе велике новчане жртве за плате цивилним агентима, финансијским делегатима и жандармерији, а само реформисати румелијске вилајете, како, то се већ зна. Портин одговор на ноту Великих Сила од 9 децембра се састоји из поновнога предлога Силама да и реформна жандармерија, и финансиска контрола и цивилни агенти буду на плати Отоманске империје. „Тиме ће се, каже се у ноти, помирити свачији интереси. Сачуваће се престиж и суверенитет Империје, а служба официра, цивилних игената и финансијских делегата неће се прекидати“. Овај предлог којим Порта не одбија Велике Силе од захтева да се продуже и мандати и рокови европских представника у реформној акцији изнео је један нови покушај да се у Маћедонији и делу Старе Србије поврати старо стање. Амбасадори су на ову ноту одговорили Порти да не могу примити њен предлог као ничим неоправдан; и тражили су да се што пре прихвати њихов предлог о продужењу мандата. Амбасадори су скренули пажњу још и на то Порти да ће застој у пословима, нарочито у онима финансијске контроле, довести до нових тешкоћа, нарочито у буџету за нову годину. Порта је, примивши ноту, издала наредбу да се седнице међународне финансијске контроле могу наставити у Солуну, али је у исто време Великим Силама упутила ноту у којој настојава да се њен предлог прими. У тој својој ноти Порта настојава много да цивилни агенти и делегати међународне финансијске контроле буду плаћени из царске хазне зато што ће се подићи морални утицај њихов и појачати хармонија у управљању реформне области. Порта рачуна да је овде у питању једна формалност, и скреће пажњу на расположење муслиманскога становништва које је у већини у реформној области а које је до сада показало велику стрпљивост, но коју може лако изгубити.

На овај начин, долазиће опет до заплета. На једној страни Турска, која се показује све више нерасположена према реформама. На другој страни реформне силе, које хоће полако, благим средствима да реформишу. На трећој Енглеска која би хтела енергично, брзо, преким средствима да се примакне позитивном резултату реформне акције (Енглеска настојава, нарочито, да се прошире права реформне жандармерије, тј. да се повећа број жандармерије и непосредно одржавање реда на територији њој повереној). На четвртој страни четнички рад балканских држава, који се последње доба, и поред зиме, појачао. Све то чини да се и у овој години не може веровати ни надати много да ће хришћанско становништво имати велике користи од реформне акције. На против, у изгледу је да ће имати још већега зла. Како се један добар део његов вратио из Америке, због познате новчане оскудице па и оскудице у послу, то зло ће се распрострти и на већи број жртава.

У Софији је крајем новембра прошле године убијен Борис Сарафов. Рођен у Маћедонији, однегован у војничкој школи у Бугарској, немиран и занешењак, Сарафов је брзо напустио војничку кариеру. Оставивши петроградско војно училиште, Сарафов се врати у Софију, ступи у редове револуционара врховнога маћедонскога комитета. У 27-ој години председава томе комитету, 1901 године улази у унутрашњу револуциону организацију, 1903 године, за време устанка, управља четама и целим организационим апаратом у битољскоме вилајету. У борби је остао десет месеца, а у Бугарској се вратио са правим тријумфом. Неколико неколико неустрашивих и других напада у борбама с турским војницима, утврдили су му глас добра јунака и одличног војника. После повратка настају опет његова путовања по Европи, састанци са јерменским, турским, арбанским револуционарима, пропаганда живом речју у Бугарској. Кад у току 1904 године настаде раздор у унутрашњој револуционарној организацији, и Сарафов, који је немилице трошио и свој и туђ

новац, морао је осетити горчину прекора и неухпеха Илинданскога устанка. 1905 године је обилазио поново све револуционарне рејоне у Турској сем серескога санџака. Био је биран као представник битољског вилајета, организовао је чете — али глас му је падао, размирице између њега и његових старих и нових другова бивале су све јаче. Главни разлог увек је био ко ће руководити покретом револуционарним: званична Бугарска или револуциона организација. Сарафов у почетку уз ову последњу пришао је, напослетку, уз присталице званичне маћедонске револуционе организације. То је, најзад, донело и његову смрт, која међу револуционарима није неочекивана била.

Сарафов је био аутономист, убеђен или не, није сигурно. Првих година своје активности у унутрашњој револуционој организацији само је о аутономији говорио, о њој сањао, на њој радио. „Маћедонија за Маћедонце“, била је полазна тачка сваког његовога говора, који је Сарафова, маленог, неугледног, одједном преображавао у интересантног и симпатичнога занесењака. Последњих година као да је променио мисао о аутономној Маћедонији, у којој је некада себе замишљао првим; помирио се да она мора нечија бити, а нарочито и најпре бугарска. Сарафов је имао већи глас него што су га имали Г. Делчев и Д. Грујев, и ако није учинио ни близу толико колико ова два покојника. Његов глас је ишао даље него што је заслуживао његов рад, а нарочито приватно владање. У Борису Сарафову било је две личности: једна занесени револуционар, одлучни слободњак: други, један најобичнији расипник и распусник. За револуционо дело, нарочито овакво какво се предузима данас у Бугарској, смрт Сарафова, нескрупулозног и готовог на све, велики је губитак.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Један бугарски писац о босанско-херцеговачком устанку 1876. — Др. И. П. Љубенов почео је у Софији издавати своје војне успомене: „*Спомени на военія ми животъ*“ (Софија, 1908, стр. 71., цена 80 стотинки). У првој су свесци: „Устанак у Босни и Херцеговини 1876 године“ и „Рађање нове Бугарске“. Оба чланка, нарочито први, од интереса су и за нас. Д.

КРАТКЕ КЊИЖЕВНЕ ВЕСТИ.

Српска књижевност.

Из XXVII књиге Чупићеве „Годишњице“ Срета Ј. Стојковић је оштампао своју расправу „Краљевић Марко“, „литерарно истраживање узрока његове славе и популарности у српском народу“. (Београд, 1907. 8⁰, стр. 65, 0·80 дин.).

Светозар Мартиновић из романтичног спева Милорада П. Шапчанина извео је драму у три чина са предигром „Невеста Љутице Богдана“. Књига је изишла у Старом Бечеју, 1907 године.

Др. Илија Бајић, написао је *Слике из живота Св. Саве*. Књига је изишла у Митровици, и staje 50 филера.

Милан М. Делић, које је раније објављивао своје приповетке по „Бранкову Колу“, „Босанској Вили“ и „Србобрану“, почео их је издавати у засебне књиге. Прва свеска изишла је у Загребу.

Као 22 књига Матице Српске изашло је, у Новом Саду, у српском преводу Јована Вучерића, роман словачког писца Светозара Хурбана Вајанског „Суха грана“. Г. Вучерић је превео од истог писца и у мостарској „Малој Библиотеци“ издао приповетку „Бура у затишју“.

У броју овогодишњег „Народа“ изишао је подлистак „Ћирилица код Босанаца с Херцеговаца“ од Влатка Богићевића (псевдоним). То је једна глава из још необјављене расправе „Босна је српска по крви и по језику“.

Хрватска књижевност.

Један од најбољих хрватских историчара Др. Фердо Шишић, издао је своју историјску студију „Kralj Koloman i Hrvati godine 1102“. Ова озбиљна историјска расправа говори о једном питању актуалног значаја по државо-правне односе између Хрватске и Мађарске.

Изишла је трећа свеска *Novela* познатог хрватског приповедача Виктора Цара Емина. (Загреб, 1907; 50 филира).

Матица Далматинска издала је у Задру једну антологију наше народне поезије, под насловом *Narodna pjesmarica*. (Цена 2 круне).

Као издања Друштва Св. Јеронима за 1907 годину изишле су ове књиге: „Danica“, календар за 1908; друга свеска „Poučnih razgovora“, „Život Sv. Pavla“ од Др. Рудолфа Вимера, „O narodnom gospodarstvu“ од Др. Фрање Милобара. „Hrvatska pjesma“, „избор умјетног пјесништва за пук“, од Јосипа Милаковића, „Letopis i imenik književnoga društva Sv. Jeronima“ за 1906 годину.

Јосип Милаковић издао је у Сарајеву књижицу „Trnski“, „spomen na književnu 70-godišnjicu (1837—1907)“ заслужног хрватског песника.

У издању Друштва Хрватских Средњешколских Професора изишла је антологија Милана Огризовића „Hrvatski pripovijedači“ (књига прва). У књигу је унето четрнаест приповедача, од Шеное и Томића до Ђалскога и Лексковара. Уз приповетке иду и прикази рада појединих писаца.

Од свију бугарских писаца Иван Вазов је најпознатији и највише превођен на стране језике. Павао М. Ракош превео је његова *Гороломова*, и издао у Сиску. (1907. 8°, стр. 54.; цена 40 филира).

Бугарска књижевност.

У издању Министарства Просвете изишла је прва свеска дела „Златна книга на дарителитѣ за народна просвѣта“, у којој су биографије, ликови и тестаменти просветних добротвора у Бугарској.

J. С. Хљебаров превео је „Златното Руно“, драму у три чина од пољскога писца Станислава Пшибишевског.

Познату књигу француског критичара Фердинанда Брииетјера „Еволуција књижевних родова“ превео је на бугарски Ив. Радославов.

Словеначка књижевност,

Најновије дело Ивана Цанкара носи наслов „Pohujšanje o dolini šentflorjanski“. Љубљана 1908; 2 круне).

Изашла је трагедија у пет чинова „Za pravdo in srce“ од Августа Медведа. (Љубљана, 1907). Та трагедија, чији је предмет узет из сељачке буне словеначке од 1573, са успехом је приказивана у љубљанском позоришту 1898 године.

Др. Ф. Кос објавио је другу свеску своје историјске грађе „Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku“. (Љубљана, LXXXIV + 514).

Знаменити роман Лава Толстоја „Ана Карењина“ преведен је на словеначки и издан у Горици.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Скуп Академије природних наука 15 октобра 1907. Г. Јован М. Жујовић реферисао је о расправи Г. Др. Петра Ђорђевића: „Цитолошке промене у вегетативним ћелицама из корена Galtonia candicans под утицајем екстремних температура“. На основу овога реферата одлучено, да се ова расправа штампа у „Гласу“ I разреда.

Скуп целокупне Академије 6 новембра 1907. 1, О изради плана за дом Академије као и о зидању самога дома одлучено је: а) да се архитекту Г. Кости А. Јовановићу повери дефинитивна израда плана за академијски дом; али да се пре тога и последњи пут учини корак код Краљевске Владе о помоћи, да се академијски дом сазида у заједници с Народном Библиотеком и Народним Музејом, те да се тиме избегну простори за ренту. 2, Утврђена су правила за задужбину Др. Николе Крстића, по којима се цео приход ове задужбине има трошити на награде разних радова Српске Краљевске Академије из Академије Наука Философских и из Академије Наука

Друштвених, — изузимајући годишњу суму од 200 динара, коју ће Академија сваке године давати Универзитету, да се та сума даде о Св. Сави једноме правнику сиромаху кога професорски савет правног факултета изабере. Трошком ове задужбине издаће се у првоме реду: а) биографија Др. Николе Крстића са сликом, извештајем о досадашњој управи ове задужбине и са овим правилима; б) књижевна дела пок. Крстића, за која се нађе да је вредно да се на ново издаду; в) оно што би из оставе требало штампати, пошто прође прописаних његовим тестаментом десет година од смрти покојникове.

Скуп Академије Друштвених Наука 15 новембра 1907. 1, Секретар саопштава да је Г. Др. Владан Ђорђевић уз свој извештај о исписима из бечких архива поднео Академији шест великих свезака ових исписа који се тичу српске историје од 1804 до 1815 закључно. Одлучено: да се ови исписи приме у својину Академије и заведу у историјску архиву, и да Г. Ђорђевић учини потребне кораке, те да се што пре препишу и остали документи, које је навео у своме извештају. 2, Рукопис Милојка В. Веселиновића „Српске калуђерице“ упућен је на оцену председнику Г. Стојану Новаковићу. 3, Прочитало је писмо Г. Слободана Јовановића, да је Г. Војислав М. Јовановић усвојио и испунио његове напомене у спису „Енглеске Библиографије о Источном Питању у Европи“, па је одлучено, да се овај спис штампа као засебан „Споменик“ II разреда.

Скуп Академије философских наука 19 новембра 1907. 1, Према реферату Г. Др. Александра Белића одлучено је да се расправа Г. Владана Јовановића: „О језику Гаврила Стефановића“ штампа у V књизи I одељења „Српског Историјског Зборвика“. 2, Приказана је и за „Глас“ II разреда примљена расправа акамемика Г. Ал. Белића: „О српским дијалектима и њиховој подели“. 3, Приказане су расправе Г. Др. Јована Скерлића: а) „Јован Мушкатировић“ и б) „Година рођења Доситеја Обрадовића“, па је одлучено, да прву расправу прегледа Г. Љубомир Стојановић, а другу Г. Љубомир Ковачевић.

Скуп председништва 3 децембра 1907. Прочитани су реферати Г. Г. Др. Милана Јовановића Батута, Др. Бранислава Петронијевића, Живојина П. Симића и Момчила Иванића о списима поднетим за награде за 1907 годину из задужбине Димитрија Стаменковића. Овим рефератима предложена су три списа за награду, и то: „Просте Приче“,

„О раду и вредноћи“ и „Отаџбина“. Али како су „Просте Приче“, Г. Живојина О Дачића скоро штампане у „Народним Новинама“, које су и намењене баш оној маси читалаца за коју се штампају и издају књиге из ове задужбине, и како се могу издати само две награде, одлучено је, да се награде друга два списа, и то: спис „О раду и вредноћи“ са 1000 динара у злату, а спис „Отаџбина“ са 800 динара у злату. Писац првог списа је Г. Павле Аршинов, професор у Београду, а други је превод Г. Јована М. Јовановића, српског отправника послова на Цетињу.

За награду за 1907 из задужбине архимандрита Никифора Дучића Академија је до одређенога рока, 31 децембра 1907 примила пет списа: „Хилендар и његов значај у духовном животу српскога народа“, од Т. J. Бурковића, „Из прошлости босанске“ од Недељка Миладиновића, „Турска освојења јужне Србије деспота Ђурђа Смедеревца 1439—1455“ од Милана Павлова Јовановића, „Прилози за културну историју српскога народа. („Историја српских школа у Турској у 18, 19 и 20 веку“), од Вардарског и „Акерманска конвенција закључена између Русије и Турске 15 септембра (7 октобра) 1826“ од непознатог писца. Сви су ови рукописи на оцени код Одбора за Дучићеву задужбину, који ће до 21 фебруара ове године донети одлуку који спис треба наградити.

М.

Матица Српска. — Књижевни одбор имао је у четвртак 10 (23) јануара своју редовну седницу под председништвом Г. Антонија Хаџића, друштвеног председедника. — Решава се, да се од сад у садржају „Летописа“ истакну и поједине белешке. — Пооштрава се пређашња одлука, да књиге Матице Српске поучног садржаја не смеју прећи десет табака по свесци. Већи радови подeлиће се на више свезака, сваке године по једна свеска. — Секретаров извештај о састанку редакционог одбора узима се на знање. Према том извештају поделили су чланови свој рад тако, да о белетристици извештавају: Јован Живојновић и Милан Будисављевић, о историји Срба у Угарској и Хрватској архимандрит Г. Иларион Зеремски, о позоришту Г. Др. Лаза Марковић. За извештаје из историје књижевности умолиће се Г. Г. Радивој Врховац и Др. Тихомир Остојић, а из старе српске историје Г. Др. Јован Радонић.

У овогодишња издања, поред „Летописа“, штампаће се, а) у Књигама Матице Српске: „Прилози о економском стању у Угарској и у нашем народу“ од Г. Љубомира Лотића; „Прилошци из историје Срба у Угарској XVI, XVII и XVIII века“. Први део од Г. Др. Јована Радонића Зборник историјских докумената. II свеска); „Шекспиров Отело“ у преводу Г. Др. Светислава Стефановића. У књиге за народ: „Породица у уметничкој песми српској“ саставио Г. Др. Милан Шевић; „Из књига староставних“, V, од Стевана Сремца; „Одгајивање кудеље“ од Г. Жарка Алексића; „Подрумарство“ II, од Г. Јована Живковића; „Уму и среду“ III, од Г. Павла Аршинова; „Слике из историје угарских Срба“ I, од Г. Др. Алексе Ивића. Уједно је решено, да се по потреби тај програм може изменити Календар Матице Српске за годину 1909 за сад се не може штампати, јер увећани трошак мора одобрити Главна Скупштина. Предлози о штампању дела „Српски писци и Књижевност“ као и „Конверзацијони лексикон“ остављају се за новчано повољнија времена и кад се за њих нађе издавач. У колу сарадника на Матичиним издањима позваће се и неки млађи писци, који су се досад већ с успехом истакли. Досадањим сарадницима и тако су Матичина издања на расположењу; ко је једаред позван и умољен, позван је и за сва доцнија времена. — Прима се, с малим изменама, извештај редакционог одбора о предлозима за измену друштвених књижевних издања. Извештај с предлозима штампаће се и разаслаће на мишљење свима члановима Књижевног Одељења. — Прима се за друштвена издања књижевна студија Г. Др. Јована Скерлића „Стјепан Митров Љубиша“. На даљи поступак предају се редакционим одбору рукописи „Српске народне приповетке“ и „Албум славног женскиња“, који су стигли за књиге за народ. — Позива се Г. Љубомир Лотић, да по својој понуди напише и на извештај пошље рукопис о повесници банатских Срба и о приликама банатске Црне Горе. — Издају се на извештај рукописи: „Србија на букурешком миру 1812“: „Брђанка“ приповетка у стиховима из црногорског живота; „Зар је то морало бити“, позоришно дело у четири чина; „Живо срце“, позоришно дело у три чина; „Последице кућевног васпитања“. С.

ЧИТУЉА.

Милован Ђ. Глишић. — Српска књижевност, а на посе српска приповетка, имала је последњих година велике губитке. За четири последње године умрла су четири знатна приповедача наша: 1905 године Јанко М. Веселиновић, 1906 Стеван Сремац, 1907 Павле Марковић Адамов, а ове, 1908 године, 20 јануара, умро је у Дубровнику Милован Ђ. Глишић, један од најзаслужнијих наших књижевних радника, занимљива књижевна личност и типски представник чисто србијанских књижевника.

На први глас о његовој смрти, Српска Краљевска Влада решила је да се заслужни покојник сахрани о државном трошку и да се у Дубровник пошље нарочито изасланство. Као изасланици отишли су Г. Г. Јован Томић, управник Народне Библиотеке, Милорад Гавриловић, редитељ Народног Позоришта и Милорад Павловић, професор.

Погреб је био 24 јануара у Дубровнику, на најсвечанији начин. Суделовала су сва месна српска друштва, представништво Дубровачке Општине и многобројно грађанство како српско тако и хрватско. На мртвачки одар положено је четрнаест венаца, и то од: Српске Краљевске Владе, Српског Књижевничког Друштва, Српског Краљевског Народног Позоришта, Српске Књижевне Задруге, управе и чланова Хрватског Приморског Позоришта, Срба из Србије у Дубровнику, Дубровачких Срба Радника, Народне Штионице, Српске Народне Библиотеке у Београду, Одбора Српске Странке у Дубровнику, уредништва „Мале Библиотеке“ и „Прегледа“ у Мостару, уредништва „Српске Зоре“ и уредништва „Dubrovnika“. На гробу су говорили, у име Српске Краљевске Владе Г. Јован Томић, у име Народног Позоришта Г. Милорад Гавриловић, Г. Кристо Доминковић уредник „Dubrovnika“, Г. Никола Л. Бркић уредник „Српске Зоре“, Г. Антун Вучетић, као заступник Српске Књижевне Задруге и у име дубровачкога „*Srgja*“, Г. Милорад Павловић, у име Српског Књижевничког Друштва.

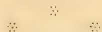

Милован Ђ. Глишић рођен је 6 јануара 1847 године, у селу Градцу, у непосредној близини Ваљева, од оца Ђорђа Глишића, земљорадника, и матере Јевросима. Породица Глишића, као и толике породице у северо-западној Србији, била је пореклом из Херцеговине.

Како у родном месту није било школе, Милован Глишић учио је основну школу у Ваљеву, и довршио је 1864 године. Гимназију је учио у Београду, онако како је уче многа деца са села: сиротујући, служећи по туђим кућама и грабећи од времена да учи школске предмете. Гимназију је свршио 1871 године, и тада се упише на технички факултет Велике Школе. На техници је остао две године, после је прешао на филозофски факултет, где је остао до 1875 године, не свршивши га. За време рата служио је у пресбироу, где се својим знањем језика, (руског, немачког и францускога), показао врло користан.

После смрти Ђуре Јакшића, као већ познат писац, постављен је, 21 децембра 1878 године, за коректора Државне Штампарије. У два маха био је уредник званичних *Српских Новина*, у којима је штампао више својих превода. 27 марта 1881 године постављен је за драматурга Народног Позоришта, и на томе месту остао је дуго време, више но и један драматург и пре и после њега. 14 фебруара 1890 унапређен је за драматурга II класе, и 20 новембра 1894 за драматурга I класе. 10 октобра 1898 бачен је у пензију, и као пензионар ван службе остао је до 21 децембра 1900, када је постављен за помоћника управника у Народној Библиотеци. На томе месту, где се показао као врло савестан радник, и где је унапређиван у три маха, 1901, 1902 и 1906 године, остао је до саме смрти.

У 1902 и 1903 години био је члан књижевно-уметничког одбора у Народном Позоришту. 1905 године био је српски председник на конгресу Југословенских Књижевника и Публициста у Београду. 1906 године био је потпредседник Српске Књижевне Задруге. Што се ова наша просветна и књижевна установа могла извући из велике материјалне кризе у коју је била запала и што су ствари у њој пошле на боље, поглавита је заслуга Милована Ђ. Глишића.

Глишић је давао своје књижевне огледе још као ђак, у гимназијској дружини *Нади*. Први његов штампан рад био је превод са немачкога *Страховита ноћ*, који је изишао у ђачком књижевном листу *Зори*. Са Светозаром Марковићем, Љубеном Каравеловом, Ђуром Јакшићем и Светиславом Вуковићем, Глишић је радио на социјалистичко-сатиричним листовима *Враголану* (1871) и *Врзином Колу* (1873), који су излазили у Београду, и на такође социјалистичком и београдском часопису *Преод-*

ници, (1874), где је поред поменутих млађих људи радио још и стари слободњак из 1848 Јован Илић. Глишић је ту штампао своје сатиричке и хумористичке огледе, своје преводе из социјалистичке литературе и своју прву оригиналну приповетку *Ноћ на мосту*.

Свој главни, приповедачки рад, продужио је он у *Отаџбини*, где је штампао цео један низ једрих, свежих и занимљивих сеоских приповедака (*Рога*, *Ни око шта*, *Злослутни број*, *Редак звер*, *Награисао*, *Глава шећера*, *После деведесет година*, и тако даље). Те и још неке своје приповетке штампао је он у двема свескама, које су изишле у Београду 1879 и 1881 године. Доцније, он се зауставио у приповедачком раду, и штампао само још неколико приповедака у *Србадији*, *Домаћици* (где је 1885 изишла његова прекрасна *Прва бразда*), *Делу*, *Звезди*, и другде. У вези са његовим приповеткама стоје, управо из њих изилазе два његова позоришна комада *Два цванцика* (1883) и *Подвала* (1885), који су и данас сачували своју верну публику. Нарочито *Подвала*, коју је Матица Српска била наградила, може се сматрати као први озбиљни оглед сеоске реалистичке драме у Србији.

Глишић је заслужан још као плодан и изврстан преводилац, одликујући се и добрим избором својих превода, и савесношћу у превођењу, и ретким познавањем народнога језика. Њему српска књижевност дугује за преводе Гогољевих *Мртвих Душа* (заједно са Љубомиром Миљковићем, 1871), Гогољева *Тараса Буљбе* (1876 и 1902), Толстојеве *Крајцерове сонате* (1890) и *Рата и Мира* (1899—1901), Гончарова *Обломова* (1876 и 1898), *Коломбе* Проспера Меримеа (1878) и романа Еркмана-Шатриана *Брђана* (1878), *Два брата* (1878) и *Црне куге* (1885). Сем тога, по многим књижевним и политичким листовима, находе се његови мањи преводи из Пушкина, Гогоља, Шчедрина, Тараса Шевченка, Марка Вовчока, Чехова, Гаршина, Данченка, Еркман-Шатриана, Алфонса Додеа, Едгара Поа, Марка Твена, и тако даље.

Као дугогодишњи драматург Народног Позоришта, он је превео на српски велики број — 31 — комада од разних руских, француских и немачких писаца (Островског, Сумбатова, Данченка, Ожијеа, Фејеа, Мелака и Халевија, Лабиша, Сардуа, Метерленка, Фоса, Готшала, Мозера, Блументала, и тако даље.

Опширна библиографија Глишићевих књижевних радова изишла је у *Српском Књижевном Гласнику* за 1905

годину, књига XIV. Тој библиографији треба додати још неколико радова Глишићевих: *Страховита ноћ*. Превод „с немачког“. *Зора*, 1869, бр. 10. 1887 године уредио је београдски „велики илустровани календар“ *Шумадинац*; *Репертоар Народног Позоришта у Београду (од 1868 до краја 1881 године)*. Са предговором Милорада П. Шапчанина. Београд. 1882. *Просветне Новине у Француској*, *Просветни Гласник*, 1883, стр. 546—548; *Тодор Јовановић од Миријева*, *Просветни Гласник*, 1883, стр. 815—822. *Девојчица у кућевном раду*. По Р. Е. Шаламеу израдили М. Ђ. Глишић и У. Благојевић. Београд, 1899. *Бићеш раденица*. Обична приповетка. Написао Л. Ш. Демезон, с предговором Жила Симона, члана Француске Академије. Издање Учитељског Удружења, књига XVIII. Београд, 1899. *Крв за крв*. (Оцена једне приповетке). *Хумористикон*, свеска друга и трећа. Мала Библиотека. Мостар, 1902.

О књижевном раду Милована Ђ. Глишића, о његовом значају у нашој књижевности, о њему као представнику реализма и „нове науке“ у књижевности и у покрету од седамдесетих година, о Глишићу оснивачу реалистичке приповетке српске и сликару сеоског живота у Србији, о одличном и плодном преводиоцу, који је одомаћио руске писце код нас, изишла је опширнија студија у *Српском Књижевном Гласнику* за 1905 годину (књ. XIV). И оно што се пре три године рекло могло би се и данас, са још више разлога, поновити.

J. С.

Умољени смо од Г. Н. Вулића да изјавимо: да он, у своме преводу „Енејиде“, сматра за потпуно тачно све оно што Г. М. Цар у „Српском Књижевном Гласнику“, бр. 167—8, сматра за погрешно.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

☞ Моле се сви претплатници, а нарочито ђаци, да нас на време извештавају о свакој промени адресе. ☜

Расписом мин. просвете од 15 фебруара 1905 год. Пбр. 3208. препоручен је „Српски Књижевни Гласник“ за књижнице народних и средњих школа, на основу одлуке Г. Министра просвете и црквених послова од 10 фебруара 1905 год. Пбр. 3208.

Они наши претплатници који не би на време примили који број, моле се да нас о томе известе у року до петнаест дана. Потраживања која би нам касније дошла, нећемо бити у стању задовољити.

Администрација.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 4. — 16 фебруар, 1908.

ЗЛАТО И КРАЉ.

Над гробом непозната Бога диже се велика гомила злата. Над благом бдије оријаш с каменим мачем у руци, а до његових ногу расуте су вериге, што их време сковало у ковачници удеса. Око му гори осветом, а ријечи што их довикује патуљцима, прекаљене су на отровној жучи презира. Патуљци боје се и чим звекне гвоздено прстење верига, лете главом без обзира, и у жељи да чим прије побјегну, даве се у змијоликом клупку властитих тјелеса. А оријаш гледа их, не презире их, већ се стиди, што су плахи и немоћни.

И једног дана рече оријаш јату орлова, што су кружили над његовом главом:

— Чему ваша борба с олујама, другови моји? Огањ блијеска спржиће вам очи, а стријела небеска пребиће ваше крило, да вас баци у низине. Рањене свладаће вас лешинари да се смију пркосу вашему.

Орлови су на то клицали:

— Зар не знаш нашу судбину, о друже у борби? Од смрти наше нека се уче лету ноћне сове и плави голубови.

На то се орлови спустише на оријашево раме. И не потраја дуго и узрадоваше се, кад су виђели над гором чађаве облаке, вјеснике олује. Ускипи море, а вјетар навали на челична оријашка плећа, а с кр̂ьути орлова крсташа ишчупа старо перје. Тад су орлови кликтали и манули широким крилима, да подигну у олујне висине орјаша друга свога. Хтели су растерати гомилу најкрупнијих облака. Али из тамне утробе засиктале су огњене змије и овише их горућим љускама.

Јаросни их громови усмртише.

И бијаше тужна надгробна плоча уз златне гомиле... Послије олује извили су патуљци и лешинари. Патуљци сапеше у жељезне вериге, што их вријеме у ковачници својој сковало, израњено тијело оријаша, јер га се и мртва бојаху. Лешинари су грактали, али ниједан се не дотакну сломитијех орлових крила. Страшили се јаког кљуна и укочених оштрих панџа.

Тек, кад се распало оријашево тијело, те остаде гомила самих верига и костију — тад су се закикотали пигмеји, а лешинари су оштрили свој тупи кљун о панџе сурих орлова.

И из својих села и градова згрну се народ. А они преко мора саградише лађе и спрам погодном вјетру разапеше једра. Осули су златну гомилу као мрави, а женске скупим прашком дотицале се најслађег дијела свог тијела, а неки су и патуљци, у црним, дугим мантијама, с митром на глави, пали на кољена уздишући:

— О Свемогући, дуго принашасмо жртву кривим боговима, смилуј нам се.

И наста окрутни бој.

Побједници су разграбили златну гомилу, да упрте благо на леђа магараца, камила и других четвороножних живина. Али марве бијаше премало, па су преостало злато напртили на леђа своја, савивши шију, и научише се тако мудрости теглења од доброг, питомог стада.

А најмудрији међу патуљцима није заборавио на оријашев камени мач. Постави га на пријестоље и пре-

уче се га пурпурним плаштем и окити га дијамантовом круном и рече друговима својим:

— Он је најјачи међу нама — он је наш краљ.

И сви су се дивили намисли мудрог патуљка.

И отидоше кућама својим, да му донесу на дар покрадено злато, поштрапано краљу њихових родитеља и њихове дјеце...

А кад су дошли другог дана, нађоше га, гдје сједи на пријестољу: окитио се пурпурним плаштем и дијамантовом круном и у руци је држао камени мач.

И сви су патуљци падајући на кољена клицали:

— Ти си наш краљ... ти си наш краљ...

Божо Ловрић.

ЖЕЉА.

Као младић, жудан славе, сањао је само о сјајној будућности. И тада га изненади смрт.

— Зар сад умрети? застрашено повика пребледели младић. И стаде преклињати смрт да га само толико поштеди, док не постигне једини циљ свога живота: славу.

Смрт је имала милости. Укори га што је тако славољубив, и нестаде је.

После неког времена, својим даром и радом успе се он на знатну висину. И када се подигао изнад других људи, јави му се понова смрт.

— Смилуј се, смилуј! Ја још нисам живео, ја још нисам сазнао за радости овог света! Све ово до сада биле су само муке, напори, патње.... Дај ми времена да уживам!

И смрт га опет поштеди. Он стаде уживати плодове свога рада, уживати живот свим силама свога бића.

Али га смрт није заборавила, и наскоро се опет јави. Она му рече:

— Дошао је час. Сада си постигао све што желиш и уживао све што је човеку дато.

— Не, само сада не! запомагао је човек. „Смилуј се на моју децу, која би без мене остала сирочад."

Смрт се смилова на бедног човека и овога пута.

После низа година понова му се јави и рече му:

— Сад зацело ни за чим не жудиш?

— Још једну жељу, прошапута старац, само још једну! И поче сасвим тихо, плашећи се свог рођеног гласа:

— Зар ја морам умрети пре моје.. бабе?

— Бедно створење! одговори му изненађена смрт. И овога пута остави га у животу.

И сад је човек сам живео у највећем изобиљу. И већ се почео надати да га је смрт заборавила, кад је на стоти дан свог рођења понова сагледа.

Била је поноћ.

У соби не беше никог сем седог старца, који дремаше у наслоњачи крај топле пећи, сневајући о срећи своје унучади.

— Носим ти, старче, за рођен-дан поклон: вечити одмор! зашишта као змија ледени глас смрти.

Старац се стреса, отвори своје мутне очи, опружи своје суве и дрхтаве руке, и промуца гласом премирања:

— Само још једну једину жељу, последњу!

— О створе, ненасити живота, реци ми једном ту последњу жељу! узвикну запрепашћена смрт.

— Да ти умреш пре мене, промуца старац коме је све дрхтало, глава, глас и ноге, и који се грчевито хватао за голи живот, од кога ништа више није имао

Милан Вукасовић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ДРУГИ ДЕО:

ЈОВАНКА АЛЕКСАНДРА.

(10)

IV

Париз, 16 априла.

Свети Дроктовеј и први опати Светога Германа са Ливада занимају ме од пре четрдесет година, али ја не знам да ли ћу написати њихову повест пре него што отидем к њима. Има већ одавно како сам стар. Једнога дана ланске године, на Мосту Вештина, неко од мојих колега из Института потужи се преда мном како је мучно старити. „Шта ћете, одговори му Сент-Бев, то је једини начин који су пронашли да се живи дуго“. Ја сам се служио овим начином, и знам шта он вреди. Штета је не у томе што човек сувише траје, већ што види где све пролази око њега. Мајка, жена, пријатељи, деца, природа ствара и руши ова божанствена блага са суморном немарношћу, и излази да смо ми на крају крајева волели, да смо грлили само сенке. Али их има тако љупких! Ако је какво биће ушло крадом као сенка у живот једнога човека, то је заиста девојка коју сам волео кад сам, (ствар невероватна сада), био сам младићем. Па ипак је успомена на ову сенку још и данас једна од најбољих јава мога живота.

Једна хришћанска гробница у римским катакомбама носи један клетвен израз чији сам страшни смисао научио, да разумем с временом. Тако стоји: „Ако ка-

какав безбожник оскврни овај гроб, нека умре последњи од својих!“ Као археолог, ја сам отварао гробнице, покретао пепео, да приберем парчад ткива, источне украсе и драго камење што су били измешани с тим пепелом. Ја сам то радио из научне радозналости, из које дубоко поштовање и побожност нису били одсутни. Нека ме никад не би постигло проклетство које је урезао један од првих ученика апостолских на гробу једног мученика! Али како би ме и задесило! Ја немам да се бојим да не наџивим своје докле год буде људи на земљи, јер их има увек који се могу волети.

Авај! способност за вољење слаби и губи се с годинама као све друге човекове моћи. Пример то доказује и то је оно што ме страши. Јесам ли ја сигуран да сâм већ нисам претрпео тај велики квар? Без сумње бих га био претрпео да није било једног срећног сусрета који ме је подмладио. Песници говоре о студенцу подмлађивања; он постоји, он избија испод земље на сваком нашем кораку. И људи пролазе не пијући из њега!

Откад сам нашао Клементнnину унуку, мој живот, који је постао био бескористан, наново је добио смисао и разлог опстанка.

Данас, ја „узимам сунце“, као што кажу у Провански; узимам га на тераси у Луксембуршком Парку, испод статуе Маргарите Наварске. То је пролетње сунце, опојно као младо вино. Ја седим и мислим. Мисли ми куљају из главе као пена из боце с пивом. Оне су лаке и њихово прштање ме забавља. Ја сањам; то је сасвим допуштено, мислим, једноме старцу који је издао тридесет свезака старих текстова и двадесет и шест година сарађивао на *Научничким Новинама*. Ја имам задовољство да сам урадио свој посао што сам могао боље и да сам потпуно употребио осредње способности којима ме је природа обдарила. Моји напори нису били узалудни, и ја сам допринео, са своје скромне стране, оном препорођају историјских радова који ће остати част овога неспокојног века. Ја ћу зацело бити убројан међу оно

десет-дванаест научењака који су открили Француској њене књижевне старине. Моје издање песничких дела Готјеа од Куенела отворило је једну смишљену методу и учинило датум. У строгом миру старости ја досуђујем самом себи ову заслужену награду, и Бог, који види моју душу, зна да ли гордост или таштина имају и најмањег удела у правди коју додељујем себи.

Али ја сам уморан, очи ми се муте, рука ми дрхће и ја видим своју слику у оним Омировим старцима, које је њихова оронула снага одстрањивала од битака и који, седећи на бедемима, уздизаху свој глас као попци у лишћу

Тако су се кретале моје мисли кад три младића седоше шумно недалеко од мене. Ја не знам да ли је сваки од њих био дошао на трима лађама, као Лафонтенов мајмун, али је извесно да су се њих тројица посадили на дванаест столица. Би ми задовољство да их посматрам, не што су они имали ма шта јако изванредно. већ што сам видео на њима онај ваљани и весели изглед који је урођен младости. Били су ђаци. Ја сам у то био убеђен мање можда по књигама које су држали у руци но по изразу њихових физиономија. Јер сви они који се баве стварима ума познају се на први поглед по нечем не знам ни сам чему што им је заједничко. Ја волим много младе људе, и ови ми се допадоше, поред извесног изазивачког и дивљег држања које ме дивно подсети на моје ђаковање. Ипак, они нису носили, као ми, дуге косе на кадивеним прсницима; нису се шетали, као ми, са мртвачком главом; нису узвикивали, као ми: „Пакао и проклетство!“ Били су пристојно одевени и ни њихово одело ни њихов језик нису узајмали ништа од средњега века. Морам додати да су се занимали женама што су пролазиле терасом и да су рекли своје мишљење о некима од њих изразима доста оштрим. Али њихове опаске о томе нису ишле дотле да би ме приморале да напустим своје место. Уосталом, кад је омладина трудољубива, ја јој допуштам да буде весела.

Пошто је један од њих направио не знам какву раскалашну шалу, узвикнуће, с лаким гасконским акцентом, најмањи и најцрномањастији од све тројице:

— Шта то значи? То је посао нас физиолога да се бавимо живим бићима. А ви, Желисе, који, као све ваше колеге архивисте старих рукописа, постојите само у прошлости, занимајте се оним каменим женама које су ваше савременице.

И он му показиваше прстом кипове госпа некадање Француске, који се уздижу бели-белцате у полу-кругу под дрвећем на тераси. Та шала, безначајна сама по себи, обавести ме бар да је онај кога зваху Желис ученик у Школи за испитивање докумената. Из њиховог даљег разговора дознадох да је његов сусед, плав и толико блед да се губио, ћутљив и зајед.љив, Булмје, његов школски друг. Желис и будући доктор, (ја желим да он то постане једнога дана), разговарали су међу собом с много фантазије и живости. Пошто су се уздигли до највиших теорија, они су се играли речима и говорили оне глупости својствене умним људима; хоћу рећи огромне глупости. Немам потребе да додам да су пристајали да тврде само страховите парадоксе. У добри час! Ја не волим младе људе кад су сувише разумни.

Ученик медецине, пошто је погледао наслов књиге коју је Булмје држао у руци, рећи ће му:

— Гле! шта, ти читаш Мишлеа!

— Да, одговори озбиљно Булије, ја волим романе.

Желис, који се истицао над њима својим лепим гипким стасом, својим заповедничким покретима и својом хитром речи, узе књигу, прелиста је и рече:

— То је Мишле од последње манире, најбољи Мишле. Нема више причања! Гнев, несвестице, епилептична криза поводом чињеница које он презире да изложи. Вриска малога детета, прохтеви трудне жене! уздаси и ни једна фраза довршена! То је чудновато!

И он врати књигу своме другу. Ова лудорија је забавна, рекох ја у себи, и не тако бесмислена као што

изгледа. Јер има збиља мало узнемирености и, рекао бих, чак и дрхтавице у скорашњим списима нашег великог Мишлеа.

Али провансалски ученик потврди да је историја регоричко вежбање сасвим достојно презирања. По њему, једина и права историја јесте природна историја човека. Мишле је био на правом путу кад је нашао чир Луја XIV, али је одмах наново пао у стару колотечину.

Казавши ову разложну мисао, млади физиолог приђе једној гомили пријатеља који пролажаху. Два архивиста, мање познати у врту сувише удаљеном од улице Паради-о-Маре, остадоше на само и стадоше да разговарају о својих студијама. Желис, који је навршавао своју прву годину учења, спремао је тезу, чији предмет изложи с младићким одушевљењем. У истину, тај предмет ми се учини добар и тим бољи што сам мислио да треба сâм ускоро да расправим један његов значајан део. То је био *Monasticum gallicanum*. Млади научењак, (ја му дајем ово име као предзнак), хтео је да објасни све плоче изрезане око 1690 за дело које би Дон Герман био штампао да није било оне неотклоњиве сметње коју човек ретко предвија и коју никад не мимоилази. Дон Герман оставио је бар умирући свој рукопис потпун и лепо сређен. Да ли ћу ја тако исто урадити са својим? Али то није питање. Г. Желис, колико могадох разумети, намеравао је да посвети по једну армолошку расправицу скакој од опатија које су нацртали скромни резачи Дон Германови.

Његов пријатељ га запита да ли познаје сва рукописна и штампана документа о свом предмету. Ја тада добро отворих уши. Најпре су говорили о оригиналним изворима, и морам признати да су то учинили с довољном методом, и поред небројених и грдних каламбура. Затим пређоше на радове савремене критике.

— Јеси ли читао, рече Булмје, предговор Куражоа?

— „А-ха!“ рекох ја у себи.

— Јесам, одговори Желис; то је савестан рад.

— Јеси ли читао, рече Булмје, чланак Тамизеа од Ларока у *Смотри историјских питања?*

— „А-ха!“ рекох ја по други пут.

— Јесам, одговори Желис, и нашао сам ту корисних обавештења.

— Јеси ли читао, рече Булмје, *Преглед бенедиктинских опатија у 1600*, од Силвестра Бонара?

— „А-ха“! рекох ја по трећи пут.

— Боже мој! не, одговори Желис. И не знам да ли ћу га читати. Силвестар Бонар је један глупак.

Обазревши се, ја видех да је сенка освојила место где сам био. Време је било свеже и ја, уведех да сам врло глуп што се излажем опасности да навучем ревматизам слушајући безобразности два млада уображена дедака.

— А! а! рекох ја у себи дижући се. Нека ово брбљиво тиче напише своју тезу и нека је брани. Наћи ће мога колегу Кишра-а или кога другог професора из школе да му покаже његово жутокљунство. Ја га просто називам невапитаним, и збиља, кад човек помисли на то као што ја мислим у овај мах, оно што је он рекао о Мишлеу не дâ се трпети и превршује границу. Говорити тако о једном стварном научењаку пуном генија! То је ужасно“!

17 априла.

— Тереза, дајте ми мој нови шешир, мој најбољи реденгот и мој штап са сребрном јабуком.

Али Тереза је глува као врећа с угљом и спора као правда. Године су томе узрок. Што је најгоре, она држи да има фин слух и добру ногу: и, поносита са шездесет година поштене службе, она служи свога старога господара с најпажљивијим деспотизмом.

Шта сам вам рекао?... Ево је где неће да ми да мој штап са сребрном јабуком, из бојазни да га не изгубим. Истина је да ја заборављам доста често кишобране и штаке у омнибусима и код књижара. Али имам крупан

разлог да узмем данас своју стару трску чија изрезана сребрна јабука представља Дон Кихота како јуриша, са замахнутим копљем, на ветрењаче, док га Санчо Панса, с рукама уздигнутим к небу, узалуд преклиње да се заустави. Тај штап је све што ми је припало у део од оставине мога ујака, капетана Виктора, који је за живота био више налик на Дон Кихота но на Санча Пансу и који је волео ударце онако исто природно као што их се људи обично боје.

Од пре тридесет година, ја носим овај штап приликом сваког знаменитог или свечаног корака који предузимам, и два мала лика племића и штитоноше надахњују ме и саветују. Чини ми се да их чујем. Дон Кихот ми вели:

— „Мисли силно о великим стварима, и знај да је мисао једина стварност на свету. Узвиси природу спрам свога стаса, и нека васионски свет буде само одблесак твоје херојске душе. Бори се за част; то је једино достојно човека, и ако ти се деси да допаднеш рана, проли своју крв као благотворну росу, и смеши се“.

А Санчо Панса ми опет каже:

— „Остани оно што те је небо саздало, мој пријане. Више воли кору хлеба која се суши у твојој торби него ли сврачке који се пеку у кујни властелиновој. Слушај свога господара, паметног или лудог, и не закрчуј себи себи мозак сувише излишним стварима. Бој се удараца: тражити опасност, то је изазивати Бога“.

Али ако су несравњиви витез и његов беспримерни штитоноша у слици на врху овога штапа, они су у ствари у мојој савести. Ми сви имамо у себи једнога Дон Кихота и једнога Санча које слушамо, и онда чак кад нас Санчо убеђује, Дон Кихоту нам се ваља дивити... Али доста са преклапењем! и хајдемо код госпође од Габриа ради једне ствари која премаша обичан колосек живота.

Истога дана.

Затекао сам госпођу од Габриа одевену у црно и где закопчава своје рукавице.

— Ја сам готова, рече ми она.

Готову, тако сам је затекао у свакој прилици кад ваља чинити добро.

Ми сиђосмо низ степенице и попесмо се у кола.

Ја не знам од каког сам се тајног утицаја бојао да не растурим нарушујући тишину, али смо ми ишли широким пустим булеварима гледајући, ништа не говорећи, крстове, прекршене стубове и венце који чекају код трговца своје погребне купце.

Кола се зауставише на крајњој граници земље живих, пред вратима на којима су урезане речи наде.

Ми прођосмо дуж једне алеје с кипарисима, затим ударисмо једним уским путем просеченим између гробова.

— То је овде, рече ми она.

При врху стуба украшеном обореним буктињама, био је изрезан овај натпис:

ПОРОДИЦЕ АЛЈЕР И АЛЕКСАНДАР

Решеткаста ограда затварала је улаз у споменик. У дну, над олтаром прекриљеним ружама, једна мермерна плоча носила је имена међу којима прочитах име Клементинино и њене кћери.

Оно што осетих тада било је нешто дубоко и неодређено што се може изразити једино звуцима какве лепе музике. Чуо сам инструменте небеске умилности где певају у мојој старој души. С дубоким хармонијама погребне химне мешале су се тамне ноте љубавне славопојке, јер је моја душа стапала у истом осећању суморну озбиљност садашњости и драге милине прошлости.

Оставивши онај гроб који је госпођа од Габрио била намирисала ружама, ми пређосмо гробље ништа не рекавши једно другом. Кад се нађосмо наново у сред живих, мој се језик одвеза.

— Док сам ишао за вама по овим немим алејама, рекох госпођи од Габриа, ја сам мислио на оне анђеле из легенада који се сусрећу на тајанственим границама живота и смрти. Гроб на који сте ме одвели, и који ја

нисам знао као готово ни све оно се тиче оне коју он покрива с њенима, подсетио ме је на јединствена узбуђења у моме веку и која су у овом животу тако тамном као светлост на црноме путу. Светлост се удаљује што се друм више продужује; ја сам готово испод последње косе, па ипак видим светлуцање онако исто живо сваки пут када се обазрем. Успомене се тискају у мојој души Ја сам као какав стари храст чворноват и обрастао маховином који буди гнезда птица певачица тресући своје гране. На жалост, песма мојих птица стара је као свет и може задовољити само мене.

— Та песма ће ме опчарати, рече ми она. Причајте ми своје успомене, и говорите ми као једној старој жени. Ја сам нашла јутрос три седе власи у својој коси.

— Гледајте их без жалости где долазе, госпођо, одговорих ја: време је пажљиво само према онима који га дочекују с пажњом. И кад, кроз дуго година, лака сребрна пена буде извезла ваше црне витице, ви ћете бити заодевени новом лепотом, мање свежом, али дирљивијом него прва, и видећете свога мужа где се диви вашим белим власима онолико исто колико црном прамену који сте му поклонили о удадби и који он носи у медаљону као какву светињу. Ови булевари су широки и мало живи. Ми ћемо моћи на тенане ћеретати успут. Ја ћу вам рећи најпре како сам се познао с Клементиним оцем. Али не очекујте ништа изванредно, ништа значајно, јер бисте били грдно обманути.

(наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ПЕСМА О РАСПЕТОЈ ДУШИ.

Распеше ми душу на крст онај што га
Изодавна носих, и да одговара
Овај удес оном из времена стара —
Што легенда прича о распећу Бога —
Не изостадоше два демонска чеда:
Крај душе су били завист и увреда.

Лопила је крв из отворених рана
Мучила се душа, и још да се мучи
Измученој души додадоше жучи.
А кад све се сврши, пред свршетак дана,
Не заборавише да копљем прободу
Мртву душу и да виде крв и воду.

И никаква јава страшног Божјег прста
Не диже се тада да им стравом плати;
И кад мртву душу опаки џелати —
Да је у гроб вргну — скинуше са крста
Да опере ране никог било није
А да мртву душу мрак што гушћи скрије

Навалише на гроб тешки камен сиви.
И минуше тако две ноћи и дана,
А кад трећа зора појави се ра́на,
Не деси се чудо да грешне задиви:
Да подигне плочу анђео не сиђе —
Удес ускрсења душу мимоиђе.

Васкрс чекајући душа још почива,
Док односи време и зиме и лета;
А из тмине гроба вапај што дан срета
Као цветак ниче испод кама сива.
Ал' џелати гробље бодрим оком пазе:
Јави ли се цветак, сурово га згазе.

Даница Марковић.

ЖИВИ МРТВИ.

У каљугу греха зла је судба гони.
Презрена и бедна пала је дубоко.
Мукло јечи песма, смех јој тупо звони,
Ледена јој уста, угашено око.

Ниска, тупа, бедна, срозана до скота,
У разврату грца, у разблудној жуди,
И к'о каква сенка живи без живота,
Траје дане што јој даде удес худи.

А кад једног дана смрт ненадно бане,
И затражи душу од несрећне жртве,
Промуцаће боно, суза ће да кане:
„Немам душе, ја се већ бројим у мртве“.

Ивен Келстјерн.

(С шведског превео Ч. В.)

ПЕРА ТОДОРОВИЋ

(4).

VIII

Тимочка је Буна неоспорно била дело радикалне странке. Она је само крајњи израз оног незадовољства, раздражења, отпорне ћуди, што је радикална странка будила у народу. Коловође су буне били главни радикални људи у побуњеним крајевима, они исти људи које су ти крајеви бирали као радикалне кандидате у Скупштину; мёсни радикални одбори дали су Тимочкој Буни сав њен штаб. Питања може бити само о томе, да ли је и колико буна била предвиђена и припремљена главним одбором у Београду, — или је, на против, то једна авантура у коју су мёсни одбори улетели на своју руку и на свој ризик.

Преки суд, који је у Зајечару судио главном одбору, нашао је да главни одбор, као целина, није учествовао у дизању буне; да је у главном одбору било људи који о целој тој ствари нису ни слутили, али да је поред њих исто тако било и других који су за буну не само знали, него још у њеном припремању учествовали као главни покретачи. Оне прве преки је суд пустио, а ове друге осудио. Међу овим другима истичу се, као главни организатори буне, Никола Пашић, Пера Тодоровић, Раша Милошевић, — сва тројица осуђена на смрт.

По причању Пере Тодоровића, у истини је било ово. Христићево министарство било је изненадило и запрепастило радикалну странку. Она није знала шта Краљ Милан намерава, бојала се да Христићево министарство

не буде само предзнак за укидање Устава. На једном тајном скупу главног одбора и тридесет најважнијих скупштинара решавано је шта да се ради, — и једногласно било решено да се, ако Краљ укине Устав, одмах одговори буном. Буна је, дакле, била одлучена, али само условно, — ако Краљ буде укинуо Устав. Ми држимо да је ова одлука само стога донета једногласно, што у тако великом скупу нико није хтео да изгледа мањи јунак од осталих; да је велика већина, међутим, сматрала да једна тако условна одлука не значи још ништа, али да је на том скупу такође било људи страсних и нестрпљивих, као поп Маринко Ивковић, Љубомир Дидић и др., који су ту одлуку узели сасвим озбиљно. Ти су људи мислили да кад се једном буна одлучи, онда је свеједно да ли ће почети коју недељу раније, — и стога су буну подигли одмах, како су у свој крај стигли, пре икаквог Краљевог насртаја на Устав (закључење радикалне Скупштине није било противно Уставу). Тодоровић вели да је главни одбор био њоме изненађен као мако други; он је тек тада видео како је опасно одлучивати буну ма само и условно; опет зато он није предузео никакве мере за њено стишавање. На против, његова четири најважнија члана, Пашић, Тодоровић, Милошевић, Коста Таушановић, налазе да се буна као свршени чин, мора прихватити, и да њих четворица морају одмах отићи у народ и организовати општи устанак. Али и ова одлука донета је, како изгледа, само ради параде. Од њих четворице отпутовао је само Пашић; он је говорио да иде у црноречки округ, свој изборни крај, где је био центар буне, — али како је ударио заобилазним путем, преко Аустрије, Влашке, и Бугарске, буна је била већ угушена, док је њен несуђени вођа једва до Видина стигао. Тодоровић, Милошевић, Таушановић, нису се мицали из Београда; све до последњег часа они су премишљали да ли да иду у народ или не, — и кад их је једне туробне ноћи октобарске Христићева полиција похватала у ни-

ховим постељама, они још нису били готови са својим-премишљањима.

То је, у главноме, Тодоровићева версија. Треба додати да он наговешћује да има један члан главног одбора који је, може бити, био посвећен у Тимочку Буну. То је Никола Пашић. „Самоуправа“ је донела неколико чланака противу разоружања народне војске; у тим се чланцима тврдило да се оружје одузима народу стога што постоји план да се збришу све политичке слободе и народ *доведе у ропство;* све те чланке који су дражили народ да не пушта оружје из руку, писао је или Пашић сâм или његов повереник, Јаша Томић. Пред саму буну, Пашић се састао у Бољевцу с радикалним послаником, поп Маринком Ивковићем, и с њиме имао један разговор у четири ока, — а као што се зна, буна је почела баш у бољевачком срезу, и то под предводништвом поп Маринка. На прве гласове о буни, Пашић је, у разговору с Тодоровићем, тврдио да је то сасвим озбиљан народни покрет, који се лако може раширити по целој земљи, и који стога треба прихватити. Најзад, од свих чланова главног одбора, Пашић је једини сматрао за потребно да се брже боље уклони из Србије и стави ван домашаја власти... На основу свега овога, Тодоровић би као хтео извести да је, може бити, Тимочку Буну удесио сам Пашић, не само без знања главног одбора, него и без знања својих најближих другова, као што су били Тодоровић, Милошевић, Таушановић И ако су ово само Тодоровићева нагађања, и то из једног доба кад он није био добро с њиме, Пашић би ипак требао да једног дана објасни своју улогу у Тимочкој Буни. Јер Тодоровићева нагађања чудновато се слажу с оном идејом коју свет има о Пашићевом карактеру. Пашић важи као ретко несаопштљив човек, кадар да и мање опасне ствари но што је дизање буне крије од свога друштва. Према томе многима ће изгледати сасвим могућно да је он и Тимочку Буну удесио иза леђа целог главног одбора, са људима на лицу места.

Што се тиче Тодоровића, по његовом властитом казивању, он је, за време буне, био сасвим пасиван. У том вијору у коме се одједном нашао, он се, одиста, није умео окренути. Од две ствари имала је да се учини једна: или одмах предузети мере за стишавање буне, или одмах отићи у народ и узети буну у своје руке. Један прави државник урадио би оно прво; један прави демагог урадио би оно друго. Пера Тодоровић није урадио ни једно ни друго. Он који је делио с Пашићем вођство радикалне странке и који је требао да јој у овом критичном тренутку да правац, остао је збуњени посматрач тога што око њега бива. Он се, истина, није уклонио из Србије као Пашић; али то му чини част само као човеку; о његовим политичким способностима то не доказује ништа... Да се у оваквој једној прилици Тодоровић неће показати никакав државник, човек је могао, најзад, и очекивати. Али је посве интересантно да он није био у стању урадити ни оно што би један прави демагог, на његовом месту, урадио. Он који је у својим чланцима и беседама показивао тако леп демагошки темперамент, није био у стању да демагошку улогу игра до краја. Кад је, после подстрекачких беседа и подстрекачких чланака, требало једну узбуњену масу повести напред, он се није могао одлучити да је поведе. То показује да је Тодоровић био новинарска и говорничка природа; човек јаких речи а не и јаких дела. Према старом Вучићу, он представља декаденцију демагошког типа, као један народни вођ који прича а не води.

У свом елементу, Тодоровић се нашао тек пред преким судом, кад је требао да говори у своју одбрану. За једну беседу он је навек имао енергије, чак и под тако неповољним приликама као тада на преком суду. Сви који су га чули, слажу се да је говорио присебно и врло куражно. Остали оптуженици бранили су сваки своју главу, доказујући своју личну невиност. Тодоровић је бранио радикалну странку, њена начела, њену целокупну политику. И ту прилику пред преким судом, он је

употребио на држање једне радикалне проповеди. Очи у очи са смрћу, он није попуштао ни слова од својих радикалних уверења, као да је хтео показати да је од оних људи које могу само убити, али не и сломити. Говорећи у име целе радикалне странке, као њен вођ до последњег часа, он је одговарао својим судијама с извесне висине, — и на крају им добацио онај пркосни узвик: „Да је главни одбор знао за буну и да ју је он припремио, ви бисте, господо судије, седели данас где ми, а ми где ви!“

Суд га је осудио на смрт, без нарочитих доказа, мање више на основу чланака у „Самоуправи“, од којих су га још највише теретили чланци Пашићеви, погрешно приписани њему. Помилован затим на десет година затвора, он је спроведен, с осталим осуђеним члановима главног одбора, у пожаревачки казнени завод. Смртна казна изречена над њиме, његово добро држање пред преким судом, бојазан да један човек тако слабог здравља не може издржати тамницу, све је то учинило да је публика, у то доба, јако симпатисала Тодоровићу. Његове неоспорне мâне, његова безобзирност и безочност у политичкој борби, и несолидност његових политичких планова, биле су сада заборављене. Као код једног умрлог човека, тако су се и код њега помињале само његове добре стране, његова искреност убеђења и његова кураж да за та убеђења и главу стави на коцку. У њему се поштовао један велики политички идеалист, који је страдао, истина, за погрешне идеје, али је тек страдао. И могло је изгледати да ће радикална странка, коју је он замишљао као једну религиозну секту, добити у њему свог најглавнијег мученика, чији ће пример чудотворном светитељском моћи крепити радикалну веру и код доцнијих покољења...

IX

Али Тодоровићу није било суђено да постане једна врста свеца у радикалном календару. Његово држање

на преком суду био је његов последњи, очајнички напор, „лабудова песма“ његова радикализма. Одмах после тога он је клонуо, као да су његова отпорна снага и кураж, одједном, исцрпени до дна.

Обично се узима да је Тодоровић превр̂нуо вером 1886, кад је ступио у додир с Краљем Миланом, који га је опчинио и завео. То је нетачно. У Тодоровићу је извршен преврат одмах после Тимочке Буне, још у пожаревачком затвору, пре него је Краљ Милан и мислио да га заводи.

Тимочка Буна, са свим оним што јој је следовало, учинила је на Тодоровића један од оних великих утисака који изазивају читаву душевну кризу у човеку. Та криза није била толико дуга колико јака — код човека Тодоровићева темперамента такве су се ствари свршавале брзо —, и кад је криза једном прошла, Тодоровић је био из основе промењен. То није више био исти човек.

До Тимочке Буне, радикална се странка разликовала од свију других странака својом тактиком. Либерали и напредњаци били су господске странке; они се нису бавили сељаком; нису агитовали по народу; старали се само да буду добро с двором.... Радикали, напротив, били су двор занемарили; бацили се свом снагом на агитовање по народу; мислили да је главно пробудити политичку свест у народу, јер један разбуђени народ представља такву силу с којим се ни Краљ не може борити. Пред Тимочку Буну народ је изгледао разбуђен; и кад Краљ ипак зато није хтео да се поклони пред народом, онда је остало да му народ једном буном докаже своју надмоћност. Буна је дошла, истина, али не да докаже народну већ Краљеву надмоћност. Велики народни устанак у Источној Србији био је угушен тек што је плануо; један озбиљан плотун био је довољан да га пресече као једну најобичнију уличну демонстрацију; из борбе с народом Краљ Милан је изишао не само победилац већ што је најгоре, врло јевтин победилац. И шта се онда видело? Цела Србија пада на колена пред Краљем Ми-

ланом као да хоће да га моли за опроштај а не да му верност изјави. Њему стижу честитке из целе земље, у којима се бунтовници називају „Нови Бранковићи" и траже њихове главе; те честитке не потписују само либерали и напредњаци него и радикали — ови пре свију других. 7 септембра цео је свет био радикал; два месеца доцније сваки се живи одриче радикализма, готов да то и написмено изјави. Долазе затим нови избори; од своје негдашње већине радикална странка спасава само неколико мандата, — и та нова Скупштина подноси Краљу једну адресу која се по стилу не разликује ништа од оних честитака из народа... После Тимочке Буне одиста је могло изгледати да је радикална странка свршила једним великим крахом. Она се хтела дићи на власт чисто народним поверењем, не дугујући Краљу ништа, по мало чак и Краљу уз пркос. На делу се показало да њена велика популарност није довољна да је сама собом уздигне на власт; не само да је у отвореној борби Краљ био јачи од народа, него се још и та популарност коју је радикална странка уживала у народу, показала несигурном, несталном, пролазном. Баш онда кад је, преварена својом популарношћу, радикална странка мислила узлетети на највиши врх, она се срушила на земљу, као оно лакомислено митолошко створење које је хтело да лети воштаним крилима.

Овај крах радикалне странке Пера Тодоровић искусио је на својој властитој личности. Он који се осећао сигуран и јак као неприкосновени народни трибун, чију слободу речи мора трпети и са̂м Краљ, он је, у један пут, био ухваћен, везан, затворен, дотеран пред суд, осуђен на смрт, — и пошто је за трен ока видео свој јадни живот у руци Краља Милана, био спасен од смрти не једним народним јунаштвом већ једним актом Краљеве милости. Велика пасивност народна, коју он у својој слободњачкој наивности није ни слутио, и велика Краљева моћ, коју он у својој слободњачкој надмености није увиђао, биле су му сада показане на најдрастичнији

начин. Њему најзад постаје јасно да нити је народ тако моћан нити Краљ тако немоћан као што је он то замишљао. Услед тога мењају се и његове идеје о радикалној странци. Он не држи више да је радикалној странци потребно само народно поверење, и ништа друго. Њему изгледа да са самим народним поверењем није добивено тако рећи ништа; са самим народним поверењем, радикална странка дочекала је да се сруши у казамате; што треба задобити, то је Краљево поверење а не народно, јер у једној земљи као Србија Краљ је још једнако најјачи. И наравно, да би задобили Краљево поверење, радикали морају променити своје држање. Не смеју више бити једна странка која се фанатично везала за свој програм, и тражи од Краља да га без измене прими, ако неће да има у земљи буну. Они морају постати једна странка лојална, која не покушава чинити притисак на Краља, која је вољна да с њиме преговара, и да му, ради доброг споразума, жртвује нешто од свог програма... Тодоровић вели, да је ушао у затвор као радикални фанатик, а изишао одатле као радикални критичар; у ствари, он је изишао одатле као један опортунист. У његовом опортунизму било је без сумње доста тачнога; само — нама се бар тако чини — Тодоровић је био претерао са својим опортунизмом. Он се сувише разочарао о народу и сувише јак утисак добио о Краљевој сили и важности. Ако је пре држао да је народ све а Краљ ништа, он је сада био склон веровати да је Краљ све а народ ништа. Радикална катастрофа од 1883 била је изазвала тако силан потрес у његовој души да је он из једне крајности био бачен у другу; он није био у стању да се том потресу отме и да се на средини између две крајности заустави. Као што се дешава у великој душевној узнемирености, његови су се појмови били просто изврнули. Његово ново искуство било је сувише неочекивано и сувише јако; у место да га растрезни, оно га је деморалисало. Он је изгубио слепу веру у народ, и то је било добро; али је исто тако

изгубио сваку куражи пред Краљем, био готов да му се баци на милост и немилост, да прими с њиме мир ма под каквим условима, пошто пото. Његов је опортунизам био и сувише надахнут паником да је могао бити тачан.

Своје нове политичке идеје Тодоровић је покушао одмах да оствари, с једном нестрпљивом брзином, која такође одаје јако потресена и узбуђена човека. Тек што је закорачио у пожаревачки затвор, он комбинује како би ступио у саобраћај с Краљем Миланом. Најпростији би начин био да му пише, али он се боји да Краљ неће веровати у искреност његових писама, и стога прибегава овом лукавству. Саставља тобоже свој политички тестамент; тај тестамент упућује тобоже једном пријатељу у Београду, али ствар удешава тако да његов тестамент не дође у руке том пријатељу већ Краљу Милану. У овом писмену, које је испало дугачко као једна политичка брошура, Тодоровић разлаже да измирење и споразум између Краља Милана и радикалне странке одговара интересима обе стране. Шта више, њихов споразум не би сам собом био тако тешка ствар; тешкоћа је сва у томе што се Краљ вара о радикалној странци, и претпоставља да је она одиста тако непомирљива, како по њеном програму изгледа. Али, кад би којим случајем дошао на срећну мисао да покуша споразум с радикалном странком, она би га изненадила својом добром вољом и попустљивошћу... Краљ Милан, наравно, није одговорио на ово писмо; међутим требало је Тодоровићу рећи да он о расположењу радикалне странке суди на крају крајева по свом властитом расположењу, а да ни он сâм није знао колико се Краљ Милан вара о њему, и колико је он, у основи, један помирљив човек, док се није нашао између четири зида пожаревачког затвора.

Тодоровић је провео у затвору пуне две године. Био је помилован тек после бугарског рата, после једног театралног састанка с Краљем Миланом, у београдском граду, где је Тодоровић још раније био премештен, и где му је Краљ Милан дошао, тако рећи, на ноге. Са-

станак је тај био на ноћ Св. Стевана 1885. Тодоровића су изненада извели из његовог затвора у једну велику, лепо осветљену собу; соба је била празна; после дуже паузе зачуше се тешки војнички кораци, и унутра уђе нагло један виши официр, сав умотан у шињел. Тодоровић помисли да то може бити чак министар војни, али у том се шињел отвори, и на неколико корака пред њим стајао је главом Краљ Милан... Тај исти Краљ Милан, који је, пре две године, прошао поред радикалне Скупштине а није је хтео ни погледати, потрудио се сада чак до градских казамата, до једног радикалног вође, који је, по пресуди земаљских судова, лежао ту као велеиздајник.

Краљ Милан је долазио Пери Тодоровићу после закљученог примирја с Бугарима а пре закљученог мира. У том тренутку он није био сигуран да ће моћи добити частан мир, — и на случај да такав мир не добије, био је решен да рат пошто пото продужи. Разуме се по себи да тај поновни рат, вођен на живот и смрт, као последње средство за спас народне части, није смео бити један кабинетски рат, без народног учешћа и одушевљења, као онај ранији рат који нас је био одвео на Сливницу. То је морао бити прави народни рат, у који народ с пуним одушевљењем уноси сву своју снагу, — и пошто је Краљ Милан држао да се такво одушевљење у народу не може изазвати без радикалне странке, он је био вољан да своје односе с том странком поправи што најбрже може. То је био први, непосредни повод за његову посету Пери Тодоровићу.

Схваћено прво као једна тренутна мера, измирење с радикалима добило је убрзо, код Краља Милана, дубљи политички значај. Његова краљевска самосвест, која је од осамдесетих година стално расла, била је достигла врхунац пред бугарски рат. У тај рат он је ушао не само из разлога спољашње већ и из разлога унутрашње политике. Разлози спољашње политике били су да одржи

престиж Србије, да покаже да се без ње не може ништа важније решавати на Балкану, да њој, међу балканским државама, припада прва реч. Разлози, пак, унутрашње политике били су да једним, како је он замишљао, безопасним ратом, дође до лаке војне славе, и да онда као срећни победилац коме се све допушта, утврди коначно, можда чак и укидањем Устава, свој лични режим. После угушења Тимочке Буне, њему је завођење личног режима изгледала сасвим могућна, управо природна ствар. Али неочекивано рђави исход бугарског рата покварио је ове планове; на Сливници је престиж Србије био проигран, а краљевска самосвест Милана Обреновића, као једним ударцем, уништена. Код њега је наступила потпуна клонулост. Ако се пре осећао тако јак да је држао да може сâм противу целога света владати, сада се осећао тако слаб да му се чинило да се само с помоћу својих непријатеља радикала, ослоњен и подупрт на њих, може одржати на престолу. Он је мислио да има да бира између оставке и споразума с радикалима, и наравно, пре но што би се решио на оставку, он је хтео да покуша споразум с радикалима, маколико му овај иначе био непријатан. Потребна у првом реду ради евентуалног продужења рата с Бугарима, радикална је странка одмах за тим била потребна Краљу Милану лично, ради његовог одржања на престолу. Од бугарског рата па све до своје оставке, Краљ Милан покушава споразум с радикалном странком; покушава управо да је дохвати у своје руке и обузда као Александар Букефала. Његова оставка дошла је из многобројних разлога, али један је од тих разлога било и његово уверење да он није више довољно јак да влада противу радикала, а да међутим има у њему неко несавладљиво неповерење, антипатија, шта ли? према радикалима, што му не допушта да с њима влада.

На састанку с Пером Тодоровићем, он је мислио да постави прву основу свом измирењу и споразуму с радикалном странком. Он је нудио амнестију свима затвореним радикалима, али је у накнаду за то тражио да

радикална странка не ради у будуће противу престола: нека и она води лојалну политику као друге две странке, либерали и напредњаци. Краљ Милан није имао потребу да убеђује Тодоровића, који је већ сам собом био дошао до закључка да радикалну странку може само лојална политика спасти. Између тог Краља који је свој понос био изгубио, и тог народног борца који није више веровао у народ, споразум је, изгледа, био лак. Та два уморна и разочарана човека разумела су се од прве речи. Пера Тодоровић пристао је одмах да послужи као посредник између Краља Милана и радикалне странке. — и по ту цену, 1 јануара 1886, били су помиловани он и сви његови другови.

(свршиће се).

Слободан Јовановић.

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(4.)

Мислило се да се тај необичан факат може објаснити Гетеовом природом. Позната је ствар да је Гете лако падао из једне крајности у другу, да се из највиших региона идеала умео спустити у најпрозаичније делове свакидашњег живота, да је, по речима Шарлоте фон Штајн, спајао у себи „две природе“, и Аделхајд би према томе била израз оне горе стране у његовој природи. То објашњење међутим никако није довољно. Оно у најбољем случају показује зашто је Гетеу било могуће створити Аделхајду, али никако и зашто ју је створио. Много ближе правом пореклу Аделхајде доводи једна реченица Гетеова из његовог писма Залцману. Шаљући своме пријатељу један примерак штампаног „Геца од Берлихингена“ за Фридерику Брион, коју је, полазећи из Штрасбурга, напустио без икакве њене кривице, Гете вели: „Јадна Фридерика ће се у неколико утешити кад неверник (Вајслинген) буде отрован“. Ова реченица казује врло много нарочито онда кад се доведе у везу с познатим местом из седме књиге Гетеове автобиографије („Dichtung und Wahrheit“), које говори о његовим књижевним почецима: „Тако отпоче онај правац од кога нисам могао одступити целога свога века, то јест да све што ме је веселило, или мучило, или иначе занимало претворим у слику, песму.... како бих повратио унутрашњи мир. Дар за то није извесно никоме требао више но мени, пошто ме је моја природа непрестано бацала из једне крајности у другу. Отуда су

све ствари које сам објавио само одломци једне велике исповести...“ Уз то треба имати на уму да Гете у дванаестој књизи истога дела директно помиње Вајслингена као резултат свога кајања због неверства према Фридерики, и да ни Вајслинген ни Аделхајд немају никакве везе са историјским Гецом од Берлихингена, да су потпуно измишљене личности. И онда постаје врло вероватно да је цела љубавна драма с Вајслингеном унета у комад поглавито с тога да би Гете дао себи одушке због свога неверства. Тиме би у основи био објашњен и Аделхајдин карактер: да би Вајслинген, неверник у комаду, био што осетније кажњен због неверства према Гецовој сестри Марији, наишао је на жену која је у неку руку оличени порок. Али ако се тиме и може објаснити општи карактер Аделхајдин, тешко је ипак примити то као једино објашњење за њену целокупну природу. Баш да сам Гете и није довољно показао да неверник може бити достојно кажњен и на други начин — довољно је сетити се судбине неверника у његовим другим стварима, нарочито у „Клавигу“ — тешко је узети да је Аделхајд, оваква каква је, само средство. Нарочито је тешко поверовати у то кад се има у виду да је она у првобитној редакцији „Геца од Берлихингена“ била најважнија личност, важнија и од самога Геца. Изгледа дакле да се потпуно објашњење Аделхајде може имати само тако ако се узме у обзир и једна исповест Гетеова у седмој књизи поменуте автобиографије. Та исповест има у главноме задатак да објасни његову драму „Саучесници“ („Die Mitschuldigen“), али показује у исти мах да порекло Аделхајде треба тражити у најранијим Гетеовим доживљајима, у искуству које је стекао још у Франкфурту, пре свога одласка на универзитет. „Приликом својих доживљаја с Маргаритом (Гете својој првој љубави даје име Gretchen) и услед последица од тих доживљаја рано сам уочио чудне заблуде којима је поткопано грађанско друштво. У вери, моралу, закону, сталежу, односима, обичају, свуда влада површност варошког начина живота. Дивним кућама опточене улице одр-

жавају се чисто, и на њима се свако понаша доста пристојно; али унутра често изгледа у толико горе, и глатка спољашњост, као слаб леп, премазује многе труле зидине које се преко ноћ сруше и с тога што се стропоштају усред тишине изазову у толико страшније дејство. Виђао сам толике породице како због банкротства, развода брака, заведених кћери, убистава, домаћих крађа, тровања или сасвим пропадну или се чемерно одрже на ивици пропасти, и, ма да сам био млад, чешће сам у таквим случајевима пружао руку ради спасења и помоћи...; при том није могло изостати ни то да, било на себи самом било преко других, стечем многа искуства која вређају и понижавају. Да бих дао себи одушке, скицирао сам повише комада и написао експозицију за већину од њих. Али пошто су заплети увек морали бити страшни и пошто су готово сви ти комади претили трагичним свршетком, ја сам напуштао један по један". Као што се види, Гетеово искуство из најранијих година је и сувише мрачно; он му није дао одушке с тога што је оно било и сувише црно за драму, а међутим није желео трагедију. У једном јединoм од тих многих скицираних комада покушао је Гете да чисто трагичном елементу насилно да̂ весео карактер и створио своју драму „Саучесници" („Die Mitschuldigen"), али му тај комад није ни из далека могао бити довољан као исповест и олакшање за све оне мрачне доживљаје. Тек доцније, кад је с „Гецом од Берлихингена" прешао на трагедију, могао је дати маха томе ранијем искуству; за то му је нарочито пружила довољно прилике Аделхајд од Валдорфа, која је, видели смо, према свом положају у комаду морала добити неповољну улогу. Аделхајд би према томе у крајњој линији била израз свега оног мрачног искуства, бар у колико се оно тиче жена, које је млади Гете стекао у Франкфурту, и само се тако може потпуно разумети зашто су се код ње стекле толике ружне црте.

Треба даље поменути да Аделхајд, оваква каква је, није ни потпуно оригинална, и тиме се до краја објашњава

њена демонска природа. Ни за Гетеове савременике није била тајна да „Гец од Берлихингена“ стоји под јаким утицајем Шекспира, и то како у целини тако и у појединостима. Хердер, на пример, који је читао комад у рукопису, налази да је тај Шекспиров утицај претерано велики; по његовим речима Шекспир је „сасвим покварио“ младога Гетеа. Али је занимљивије да сам Фридрих Велики у својој књижици о немачкој књижевности („De la littérature allemande, des défauts qu'on peut lui reprocher; quelles en sont les causes et par quels moyens on peut les corriger“), која је објављена само на неколико година после „Геца од Берлихингена“, бележи то Гетеово наслањање на Шекспира са пуно огорчености. Пошто је изгрдио Шекспирове комаде, који су за њега „смешне лакрдије достојне дивљака у Канади“, јер „греше против свих позоришних правила“, то јест против „јединства места, времена и интереса“, Волтеров пријатељ додаје милостиво да се Шекспиру могу „опростити“ такве „погрешке“, „пошто рођење вештина није никад тачка њихове зрелости“, и одмах затим наставља: „Али ево се сад јавља на позорници и „Гец од Берлихингена“, одвратно подражавање ових енглеских комада, а партер пљеска и одушевљено захтева да се понове ове гадне тривијалности“. — Каогод што је морало пасти у очи да „Гец“ спољашњим обликом и сувише подсећа на Шекспира, није могла остати тајна ни многа ситнија позајмица, па дакле ни то да Аделхајд, која својом амбициозношћу и свирепошћу подсећа на Леди Макбет, има нарочито доста заједничких црта са Клеопатром у „Антонију и Клеопатри“. Она је тако исто неодољиво лепа и лукава као и Клеопатра; кад нареЂује слушкињи да каже Вајслингену, ако дође, да је болесна, кад пред њим, пошто је одустао од свога пута, показује равнодушно лице, она се служи истим средствима која употребљава и Клеопатра да би Антонија везала јаче за себе; и она уме онако исто вешто да пробуди Вајслингеново частољубље као што Клеопатра изазива понос Антонијев; као и Клеопа-

тра Антонију, она у том случају пребацује Вајслингену да нема довољно енергије. Треба ипак истаћи да Гетеова Аделхајд, и поред ових позајмица, није ни Клеопатра, ни Леди Макбет, нити обе оне спојене уједно, већ нешто сасвим треће, један потпуно самосталан женски тип, који и због многих срећно погођених црта и због свога изузетног положаја у Гетеовој поезији заслужује нарочиту пажњу.

Све се остале жене код Гетеа обично разликују од Аделхајде, и то не само онда кад су идеалисане, већ и онда, кад, као на пример Марта у „Фаусту", представљају врло несимпатичне типове. Понеке су јој чак сушта супротност. Таква је, пре свега, у самом „Гецу од Берлихингена" *Марија*, сестра Гецова. По Вајслингеновим речима на крају првога чина, она је „чиста као анђео небески, створена из невиности и љубави". И она је одиста не само примерна сестра, већ показује ретку племенитост и у једном врло тешком тренутку. Заробљени Гец лежи рањен у тамници, његова је даља судбина у рукама Вајслингеновим, и Марија, остављајући на страну сву увреду коју јој је нанео Вајслинген, долази к њему да га моли за свога брата. Она наилази баш онда кад је почео да дејствује отров који му је дао Франц. Далеко од сваке помисли која би личила на освету, она у том тренутку показује и сувише саучешћа према човеку који ју је оставио испрошену, после ватрених уверавања о својој љубави, и који је њеном брату Гецу, своме негдашњем пријатељу, постао опаснији од свих других непријатеља. Кад је Вајслинген, пошто јој је испунио молбу и поцепао већ потписану смртну пресуду за Геца, моли да иде, она одговара: „Хоћу да останем поред тебе, остављени јадниче". Она га не напушта ни на његово поновљено наваљивање да иде: „Пусти ме да останем. Сам си. Замисли да сам твоја чуварка. Заборави све! Нека ти Бог све тако заборави, као што ти ја све заборављам". Тако Марија са пуно љубави остаје поред Вајслингена у његовом последњем часу. Она, истина, по његовим речима,

буди у њему својим присуством „сваку успавану успомену на његове грехе“, али га у исти мах измирује с Богом; јер јој се он најзад, као каквом вишем бићу, обраћа речима: „Ти душо пуна љубави, моли се Богу за мене, моли се Богу за мене!“ — Још је јасније оцртана у истом смислу *Марија* у „Клавигу“. Њу је Клавиго силно волео, клео јој се да ће је увек волети и да ће је узети за жену чим дође до положаја. Али кад је добио врло леп положај, и уз то постао угледан и славан, он не мисли одржати своја обећања, јер је, како сам каже, Марија просто ишчезла из његовог срца. Марији је јасан Клавигов поступак: „Док је још био Клавиго, док још није био краљев архивар, већ туђин, дошљак, новајлија у нашој кући, како је био љубазан, како добар! Како је изгледало да је све његово частољубље, сав његов напор да се уздигне плод његове љубави! Мене ради се борио за име, положај, имање; сад има све то, а ја! —“ Па ипак је она вољна да га оправда, и да његово држање схвати као ствар која се по себи разуме: „Клавигова љубав ми је донела много радости, можда више но моја њему. И сад — шта ту има даље? Шта је стало до мене? Шта је стало до тога да ли ће једној девојци препући срце?“ Али њена скромност и њено пожртвовање достижу врхунац тек онда кад је Клавиго, нагнат силом, најзад вољан да одржи дату реч и ожени се њоме. Марија заборавља како се Клавиго понашао према њој, заборавља да је због његовог неверства опасно оболела, и нарочито заборавља да се Клавиго враћа њој не с тога што се збиља каје, већ зато што би услед изјаве коју му је изнудио њен брат био у веома незгодном положају. Занета Клавиговом појавом, која одаје човека свесна своје вредности, али без гордости и таштине, она узвикује пред својом сестром: „И он да буде мој? — Не, сестро, ја њега нисам била достојна — а сад сам још много мање“. Клавиго међутим опет не одржава реч; и не само то, већ, бојећи се освете, још гони Маријиног брата. Марији, која је већ самртно болесна, за-

даје вест о томе последњи удар, и она издише узвикујући: „Ах ваздуха, ваздуха! Клавиго!" Дубоко увређена и потпуно упропашћена, Марија и на издисају помиње име неверниково, њена је последња реч: „Клавиго!"

Обе се ове личности, Марија у „Гецу од Берлихингена" и Марија у „Клавигу", потпуно објашњавају Гетеовим личним романом, његовим односом према Фридерики Брион, о којој је већ било говора. У дванаестој књизи његове автобиографије стоје о Фридерики ове речи: „...Бејах врло дубоко обранио најлепше срце, и с тога је епоха мрачног кајања... била врло мучна, чак несносна". А затим, мало даље: „Али у доба кад ме је мучио бол због Фридерикиног положаја, опет сам, по своме старом обичају, потражио помоћи код поезије. Опет сам наставио уобичајену песничку исповест да бих се овим за мене врло тешким испаштањем удостојио унутрашњег опроштаја греха. Обе Марије у „Гецу од Берлихингена" и „Клавигу" и оба рђава типа који играју њихове љубавнике, могли су бити резултати таквих покајничких размишљања". У ове Гетеове речи нема се разлога посумњати већ ни с тога што их је писао на читавих четрдесет година после раскида односа с Фридериком, дакле у доба кад је на целу ствар могао гледати потпуно објективно. Али за истинитост његових речи говори и та околност што он и једној и другој Марији даје збиља ореол који подсећа на богородицу онако исто као и име. Треба уз то имати на уму да од пет сестара историјског Геца од Берлихингена ниједној није било име Марија; Гете му међутим у комаду уместо пет сестара даје само једну, и за њу узима баш име Марија, које се, доцније, јавља у „Клавигу" на основу употребљеног извора (Бомаршеових „Мемоара"). Име Марија није дакле употребљено у „Гецу од Берлихингена" случајно, као што, по свој прилици, ни у „Клавигу" није случајно задржато право име Бомаршеове сестре, ма да би се у овом другом случају могло још и спорити. Према томе је мало чудновато кад један врло угледни немачки књижевни историк (Eduard

von der Hellen) покушава оспорити малочас наведене Гетеове речи у колико се односе баш на Марију у „Гецу од Берлихингена". И њено име, и њен карактер, а нарочито њено понашање према неверном Вајслингену на његовом самртном часу могу се потпуно разумети само као израз Гетеовог искреног кајања због неверства према једној потпуно честитој девојци.

Сушта су супротност Аделхајди од Валдорфа и обе жене у његовој драми „Стела", која је постала на непуну годину после „Клавига"; њихово пожртвовање у љубави иде до невероватности. И једна и друга имају истога мужа. Фернандо је прво био ожењен Цецилијом, добио је у том браку и кћер, али је једнога дана напустио и жену и дете и отишао у свет; затим позна Стелу, која је у то доба била врло млада, наговори је да побегне с њим, узме је за жену, остане поред ње пет година, а затим оставља и њу, јер се, како вели, у њему појавила грижа савести с тога што је напустио своју прву жену и дете. Али се он, пошто није нашао Цецилију, не враћа Стели, већ одлази у рат, и тек после тога долази својој другој жени. Код Стеле је, међутим, у то доба случајно и његова, прва жена Цецилија, која не зна да је Стела удата за њеног мужа, као што ни Стела не слути да је Цецилија негдашња жена Фернандова. И онда настаје упознавање. Цецилија се не само не љути што је муж отишао од ње без икаква повода и оставио у највећој беди и њу и њихову кћер, већ му не замера чак ни што се поново оженио; она је шта више сва срећна што га је поново нашла. Код Стеле до душе ствари не иду тако глатко, али ни она не показује ни мало гнушања према Фернанду; она је несрећна кад је сазнала да је Фернандо већ био ожењен пре но што се познао с њом, жали што је тако преварена, али је најзад не само вољна да опрости Фернанду, већ чак драговољно одузима себи живот да не би била на путу његовој и Цецилијиној срећи. — Толико пожртвовање и једне и друге жене невероватно је већ с тога што је Фернандо по свима својим особинама

обичан човек, а по своме карактеру испод обичнога. Он је до душе лепе спољашности, али ни Цецилија ни Стела нису представљене у комаду као плитке и недовољно чедне жене, да би се њихово понашање могло објаснити том једном Фернандовом особином. Објашњење, напротив, лежи опет у Гетеовом личном роману, нарочито кад се има на уму првобитни облик комада. Стела је постала у доба Гетеове љубави и веридбе с Јелисаветом (Лили) Шенеман. Како су успомене на напуштену Фридерику биле још доста свеже, Гете је осећао грижу савести због нове љубави, и отуда Цецилија; Стела, која и многим својим особинама подсећа на Лили Шенеман, била би, према томе, сама Лили. То постаје још јасније кад се узме у обзир првобитни свршетак комада. У првој редакцији Цецилија се одриче Фернанда да би га уступила Стели, и они настављају заједнички живот у троје. Тек много година доцније, пошто је веридба са Лили била давно раскинута, претворио је Гете драму у трагедију на тај начин што је учинио да и Стела и неверни Фернандо одузму себи живот.

Све су ове жене занимљиве донекле само с тога што су права супротност Аделхајди од Валдорфа; иначе су оне изведене са много мање среће но сама Аделхајд, било с тога што нису довољно живо представљене, било с тога што нису довољно вероватне. Њих далеко остављају за собом друга два женска типа, који су им иначе по своме пожртвовању у љубави доста блиски: Клара у „Егмонту“ и, нарочито, Маргарита (Gretchen) у „Фаусту“ могу, по вештини са којом су приказане, достојно стати уз Аделхајду од Валдорфа; Маргарита се чак може ставити и изнад ње.

Клара је сиромашна млада девојка која живи повучено са својом мајком; оца нема. Дететом ветропир, час сувише весела час замишљена, она је и као девојка необична: најрадије пева једну војничку песму, показује понекад и сувише живости, али је уз то бојажљива, нежна и осетљива. Поред добре, трезвене матере Клара би била ван сваке опасности; али је њена мајка врло слаба према

својој јединици, не уме ништа да јој закрати, њена се љубав у главноме састоји у попуштању, и с тога је за ћудљиву Клару кобна. Јер Клара већ има просноца који никако није за одбацивање: Бракенбург је ваљан младић из добре грађанске породице, показује према Клари и сувише љубави, важи као добра прилика не само у очима материним, већ и у очима саме Кларе, која доцније признаје да јој је био драг и ако није била заљубљена у њега, и не спори да би поред њега имала миран безбрижан живот. Да је мајка мало озбиљније настојала, Клара би се удала за Бракенбурга и, вероватно, имала судбину већине девојака које се „добро удаду"; али се она показује попустљива у једној врло крупној ствари. У Клару се после Бракенбурга загледао гроф Егмонт, прослављени јунак и народни љубимац, који и не помишља на женидбу с Кларом, али зато ипак отворено показује своје симпатије према њој. Клара је пресрећна што је постала предмет Егмонтове пажње; кад чује топот његова коња, она обично полети к прозору да би примила осмех и поздрав Егмонтов, и мајка је не само не опомиње, већ се осећа задовољна што је тако високи господин пажљив према њеној кћери, што понекад само због ње прође улицом. И кад једне вечери Егмонт изненада бане у кућу и Клара остаје на столици као закована, мајка га прима са извесном ужурбаношћу, сматрајући његову ноћну посету за нарочиту част. Ствари се даље развијају онако како се у главноме може и очекивати. Клара брзо подлеже; њу је Егмонтова слава толико занела да му се она потпуно предаје, и у својој љубави заборавља све остало. Кад јој мајка, која се није надала да ће ствари отићи тако далеко, пребацује што испушта Бракенбурга, Клара одговара: „Кад помислим како је текла ствар, и знам и не знам како је све дошло. И само што погледам Егмонта, постаје ми све разумљиво, и било би ми разумљиво још и далеко више. Ах, то је тек човек! Све га покрајине обожавају, а ја да не будем у његовом наручју најсрећније створење на свету?" Клари Егмонтова љубав постаје

све и сва, она због ње прелази преко свих обзира; ње се не тиче ни шта ће ко рећи, нити шта ће бити на послетку; њој је главно само то да је воли Егмонт, „велики Егмонт“, и с тога и не увиђа свој положај, не осећа да је пала. Кад мајка кроз сузе јадикује што јој је кћи морално пропала, Клара узвикује хладно: „Пропала! Егмонтова драгана пропала? — Која кнегиња не би позавидела сиротој Клари на месту у његовом срцу?... Шта свет мисли, шта суседке жуборе — ова соба, ова кућа је небо од кад у њима станује Егмонтова љубав“. И Клара одиста није покварена; она је и поред свога недопуштеног односа према Егмонту сачувала своје добро срце и своју честитост, и то се нарочито види из њених речи о Бракенбургу. „...Његово ми присуство задаје бола. Ја никако не знам како да се понашам према њему. Неправо је што с њим радим, и срце ме моје боли што он то тако живо осећа... Не могу друкчије, морам бити љубазна према њему. Рука ми се често и нехотице стегне, кад ме његова ухвати тако тихо, са толико љубави. Пребацујем себи што га варам, што у његовом срцу потхрањујем узалудну наду. Мој је положај веома тежак. Бог ми је сведок да га не варам. Не желим да се нада, а ипак не могу допустити да очајава“. У овим је речима цело Кларино биће, сва њена душа, и оне показују да је она и поред свога пада далеко боља од матере која је осуђује. Јер док Клара не одбија одсудно свога просиоца само с тога што према њему има сажаљења, дотле мајка хладно рачуна с љубављу Бракенбурговом; разговор који она о томе води с Кларом даје о њој необично јасну, али и врло неповољну слику:

Мајка. Теби је у глави само твоја љубав. Кад само због тога једнога не би заборављала све остало. Бракенбургу треба да указујеш поштовање, велим ти. Он те још једнога дана може усрећити.

Клара. Он?

Мајка. О да! Дође време! — Ви деца ништа не предвиђате, и пречујете наша искуства. Младост и лепа

љубав, све то прође; и дође време кад човек хвали Бога, ако се некуда може склонити.

Клара (стресе се, ћути и наједанпут одговара ватрено). Мајко, нека то време дође као смрт. Страшно је мислити о томе у напред. А ако дође! Ако морамо — онда — држаћемо се како можемо — Егмонте, ја да будем без тебе! — (Кроз сузе). Не, није могуће, није могуће.

Као год што мајка својим несимпатичним рачуном још јаче осветљује Кларину несебичност и честитост, тако и Егмонт својим држањем доприноси да њена љубав добије још светлији карактер и јаче падне у очи. Гете се до душе и иначе постарао да Кларина љубав буде што јаче истакнута. И ако зна да ће Егмонт доћи тек у вече, Клара га очекује од рана јутра, ослушкује по цели дан његов ход, и често прилази прозору да види иде ли; она говори само о њему, певуши песму о срећи заљубљених, жали што није мушко да би га могла пратити свуда, и у двору, и у боју као заставник, и, као што показују горње речи, не може да замисли свој живот без њега. Али њена љубав постаје дирљива кад се ближе загледа Егмонтов однос према њој. Из целог његовог држања излази да он своју везу с Кларом узима олако, да му је она у његовом бурном животу само једно задовољство више. Пре свега, сва се његова жртва састоји у томе да поздрави Клару кад projaше поред њене куће, да јој после дугог времена испуни молбу и дође к њој у шпанској униформи са орденом Златног Руна, и пусти је да се до миле воље диви и ордену и оделу; и то је све. Што је он поред Кларе само човек и пријатељ, што оставља на страну своје име и свој сталеж, што се једном назива њеним Егмонтом: све то апсолутно ништа не значи, чак се по себи разуме. Главно је да он иначе ни речју ни делом не показује да му је до Кларе нарочито стало и да нарочито мисли о њеном положају и њеној будућности. Кад му се једном у разговору даје прилика да свој однос према сиротој девојци узме с озбиљније стране, он сасвим мирно прелази преко тога. Реч је о регенткињи, којој се Клара диви, и разговор узима овај обрт:

Клара. Величанствена жена! Ја бих се бојала да изиђем пред њу.

Егмонт. Та ти иначе ниси бојажљива. То и не би био страх, већ само девојачка стидљивост. (Клара обара очи, узима његову руку и наслања се на њ). Разумем те, драга девојко! Ти смеш подићи очи. (Љуби је у очи).

Клара. Пусти ме да ћутим! Пусти ме да те држим! Пусти ме да ти гледам у очи, да у њима нађем све, утеху и наду и радост и тугу...

Ни ту дакле, кад Клара обара поглед само с тога што зна да није више девојка, и кад последњим речима и нехотице одаје колико је то притискује, Егмонт не осећа дубље њен положај. С тога што је она сва срећна кад га види поред себе, он, очигледно, мисли да чини довољно кад јој даје прилике да га гледа и да му се диви. Није, према томе, никакво чудо што он доцније, у тамници, пошто му је саопштена смртна пресуда, има за Клару само неколико узгредних речи. После дугог разговора са Албиним сином Фердинандом он додаје: „Још нешто! Познајем једну девојку: ти је нећеш презирати с тога што је била моја. Препоручујући ти је, умирем мирно. Ти си племенит човек; жена која таквога нађе, обезбеђена је“. И то је све. Никакав дубљи потрес, ниједна срдачна реч, која би показивала да Егмонт види у Клари и жену која дубоко осећа и коју ће његова смрт унесрећити за навек. Пошто се постарао за материјалну безбедност Кларину, Егмонт мирно умире.

У толико је трагичнија љубав безазлене девојке, која жртвује све, не распитујући шта добија у накнаду. Нарочито изазива саучешће њено држање кад је сазнала да је Егмонт у тамници. У тренутку кад га је све оставило, кад његови негдашњи обожаваоци не само не смеју да изговоре његово име, већ се не усуђују ни чути га, јер је постало смртоносно, Клара јавно узноси Егмонта и позива свет да га избави. Она иста мала Клара која скакуће по кући и певуши војничку песму, или песму о љубави, која се, кад је Егмонт дошао к њој свечано одевен, отима из његовог загрљаја да му не би ништа

покварила и диви се са детињским уживањем шпанској униформи и величанственом ордену Златнога Руна, уздиже се сад до јунакиње, и налази речи које би морале дејствовати у сваком другом случају.

Останите! Останите! Не узмичите пред његовим именом коме сте се иначе тако радосно тискали у сусрет! — Кад је узвик објављивао његов долазак, кад се чуло: „Егмонт долази! Долази из Гента!“ тада су се сматрали за срећне становници оних улица кроз које је морао пројахати. И кад бисте чули топот његових коња, сваки је бацао на страну свој посао, а преко забринутих лица која сте помаљали кроз прозоре прелетао је с његовог лица, као сунчев зрак, поглед радости и наде. Тада сте на прагу подизали своју децу у вис и показивали им: „Видиш ли, оно је Егмонт, онај највећи! Он је тај! Он је тај од кога се једном можете надати бољим временима но што су их проживели ваши оцеви“. Немојте пустити да вас ваша деца запитају једнога дана: „Куда се део? Камо оних времена која сте обећавали?...“

Али Клара иде још и даље. На глас о томе да је Егмонт осуђен на смрт, она одузима себи живот. Не с тога што се боји за свој опстанак, јер јој Бракенбург још и у последњем тренутку нуди своју љубав, већ с тога што у својој безграничној љубави према Егмонту не може живи без њега.

(наставиће се)

М. Тривунац.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Дорина" комедија у три чина, од Ђеролама Ровете.

Талијански репертоар почиње нам долазити у чудним примерцима. Јер, ако Роветина „Дорина" и није исто што Бракова мелодрама „Од зла горем", одлике јој нису много измакле из тога рода.

У „Дорини" је историја једне гувернанте која постаје прво оперска примадона па маркиза. Цела авантуристичка историја, слична Диминој „Денизи", тече овако:

Размажени и раскалашни маркиз Николино заљубио се у васпитачицу своје мале рођаке, и то толико озбиљно да у првом чину начини сцену својој матери која хоће да га ожени неком богатом девојком коју он не воли, и да изјављује лепој васпитачици Дорини да ће се оженити њоме. Тај сентименталан љубавни роман маркиза прекраћује, удаљујући из куће сироту заводитељку. У другом чину Дорина се спрема за глумицу. Пошто јој је мати умрла у стану је код маестра Константинија, који јој је у исти мах и учитељ певања. Али поред свег дара и способности Дорина с муком успева добити ангажман у опери. У том најмучнијем тренутку борбе и искушења, Дорини долази њен негдашњи обожавалац маркиз Николино. Сусрет је тај сасвим другчији но онај негда, у првом чину. Док је Дорина у свима својим патњама и искушењима очувала свој чедни карактер и идеалну успомену своје прве љубави, млади маркиз је сад безобзирни распусник који на Дорину гледа као на сваку другу од својих пролазних авантура или драгана једне ноћи. То толико увреди сентименталну и поноситу девојку, да она

у својој највећој невољи одбија сваку помоћ Николинијеву, а у овом болном разочарању баш добија подстрека за упорну борбу живота. У трећем чину она је успела. Маркиз Николини по други пут се вратио својој првој љубави, и удвара се очајно сада примадони Кармен. Али Дорина, прекаљена искушењима живота, свесна своје моћи, охола и кокетна, враћа сад Николинију мило за драго, остављајући га у реду својих многобројних обожавалаца и удварача који се сви суревњиво такмиче за коју мрву њене наклоности. Измучен и обезумљен љубомором Николино најзад проси руку лепе примадоне.

Све је то старо, романтично и наивно. Наиван је нарочито овај трећи чин, у коме примадона Кармен тријумфује што ће постати маркиза Николино, и наивно је склопљена сва та намештена игра салонске кокетерије, бонвиванске духовитости и мучене љубоморе у којој се на скоро детињаст начин подражава архиизбледелом салону француске драме.

Г-ци Бојићевој, која још нема година ни тона за једну немилостиву примадону, није било лако у овом трећем чину; али је она у њему победила својом отменошћу која премаша Роветин салон. Само биће штета ако ова млада и интелигентна глумица — у оскудици представљачког особља која је у овај мах у Народном Позоришту — буде бацана у овакве велике улоге без довољне, дуге и озбиљне студије уз брижљиву сарадњу редитеља. Кад већ није среће да се организује каква таква глумачка школа, нека бар позорница у оваквим случајевима врши ту улогу што пажљивије. Иначе од симпатичних самоука који сад играју исто толико талентом колико младошћу, време и рутина — слабећи дражи и утврђујући мане — могу начинити оно што је најгоре на позорници, и зашто се већ има доста примера.

Г. Тодоровић и Г-ђа Тодосићка дали су две живе и занимљиве физиономије у маестру Константину и бившој звезди Изабели.

Милан Грол.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Извѣстия на Етнографическия Музей въ София. Редактиратъ се отъ Д. Мариновъ, директоръ на сущия музей. Кн. I., София 1907 год. Стр. 38 велике четвртине са 14 слика (аутотипија).

Поводом прошлогодишње јубиларне светковине Кнеза Фердинанда Кобурга, издао је бугарски Етнографски Музеј прву књигу о бугарском народном животу, у вези са стварима које су у музеју изложене. Мени се овај начин много више свиди, од оног кад се ствари засебно од народа, описују и поређују, као што чине многи музеји, особито бечки етнографски музеј. Овим се другим начином ствари са свим умртве, да им ни најживље перо не може душу дати.

Писац је лепо уочио, у предговору, како су величанствени музеји из класичне периоде Грка и Римљана по западној Европи, а како су жалосни музеји у којима се приказује култура њихових сопствених народа. За ову ружну слику најбоље може да послужи богати Берлин, у чијим се уметничким, историским, па и етнографским музејима слегло безбројно благо, али разних примитивних народа изван Европе али не Немаца. У Етнографском Музеју германске царевине, где има и нешто ствари и других европских народа, па и српских, Немци су бедно заступљени, ма да је годинама на оснивању тога музеја радио главом чувени Рудолф Вирхов и исто тако чувени Бастијан. Узалуд је и најбоља воља, спрема и богаство, кад је домаћу фабричку радиност индустрија са свим уништила. Пабирчења код Немаца има и биће још за дуго,

али праве слике сеоског живља немачког никад се неће у добити потпуној целини. Колико се у Немачкој дало вредних руку на скупљање свега и свачега што се односи на минули живот и обичаје немачког народа не може се лако ни пребројати, па ипак се једва може наћи која знатнија ствар, па је и та и после многих менâ из последњег стадијума. Таква је зла судбина народне материјалне и духовне културе! Ненакнадна је штета, што се старе народне творевине никад више у своме негдашњем изгледу неће вратити; и то је разлог зашто их треба журно и брижљиво скупљати.

⁂

Да почнемо с оним, што је овој књизи обрађено. Календар нашег простог народа врло је опширан, разнолик и с чудним именима. Трећа недеља пред великим постом зове се код нас *себична*, за њом настаје *задушна*, па *бела*. Прва се опет недеља великог поста зове *чиста*, друга *пачиста*, трећа *безимена*, четврта *средопосна*, пета *глува*, шеста *цветна*, седма *велика*. *Средопосница* опет почиње од чистог понедељника па траје три недеље и три дана, управо до *среде средопосне*, — и још толико остаје до Ускрса. Сирне недеље једе се од мрса само бели смок. На чисти понедељник запости се.

Ја помињем овај наш народни календар с тога што се у овој бугарској књизи претежно описани обичаји уз велики пост с разним играма и песмама коју изводи прерушена младеж с образинама на лицу.

У Бугарској то доба године се веселије проводи него код нас. У Тракији опет, око Бургаса, опширно је описан и илустрован, од средопоснице започети тако звани *боенец*. Песме су уз овај обичај врло оригиналне и чудно старинског облика, да их вреди да прочита и сваки наш књижевник, који се бави народном поезијом.

Не мање су интересни и обичаји *Иван-дањски*. Ивањдан се у нашим источним крајевима зове и *Иван Биљобер*, а у Бугарској најчешће *Енов ден*.

Трећи је описани и сликама представљени обичај „*Кукови* или *кукери*“, значајан и за нас Србе. Чим на-

стане бела недеља у извесним селима бугарским скупе се момци на једно или, ако је село велико, на више места, и ту склопе друштво, које између себе одреди „кукове“, свирача, торбоношу, и најглавнију личност у игри *бабу*, коју неки зову и *мајком*. Кукови и баба нагрде се што може бити горе: одрпаним хаљинама, кожама, маскама, личином, клепетушама и тобожним оружјем, и што је главно *кукама* (те куке, налик на млад месец, јесу закривљене дршке од штапова). По њима је и цео обичај прозват „Кукови“.

Писац вели да „Куковъ-день е въ понделникъ послѣ сирни заговезни“. И према опису речи „Ку́кери“ у речнику Дјувернуа и Јиречека „Кнежевина Бугарска“, излази да тај обичај пада управо на наш чисти понедеоник, што и значи „сирни заговезни“. Тога дана кукови јуре улицама, закачују намернике и не пуштају без бакшиша. После подне зађу по свом селу, играју пред кућама уз кавал или свиралу, и певају, а „баба“ за то време преде. Тога дана село оживи, и расположена младеж не зна шта чини. Овај је обичај поглавито распрострањен у западној Бугарској, отуда и код њих, као и код нас, каже се: „*Платићу ти о кукову лету*“, — што значи никад, јер тога дана сав се свет избезуми и све тера у шалу. Куково лето је од прилике то исто и „први април“ на Западу. Пада у очи да „кукери“ падају уз часни пост, као и од прилеке и 1 април, из чега слободно смемо закључити да су истог порекла.

Сем ове фразе: „Платићу ти о кукову лету“, у Србији се каже још, без сумње из најпознијег времена, у шали, и платићу ти *двадесет левог*, а у Никшићу у Херцеговини „*у лијеви уторник*“. У Београду се још чује, у смислу класичног ad calendas graecas, и да ће нешто бити на „*Св. Живка*“, на „*Св. Без Кошуље*“ и на „*Свети седи па једи*“.

„Коледарци — маски“ нису имали место да се с куковима уједно описују и претресају, јер тај обичај спада у са свим други циклус, у божићковање. Тако је код нас

ни Бадњи-дан, а у Војводини, као и јужној Србији још младеж и образине меће на лице и накарађује се као и у Бугарској. У нашем селу Градњи иду коледари *оалени* или како они још лепо веле *преличени* (прерушени) с образином од лејке (тикве).

Под именом „*патерица*“ или „*рабушъ-календаръ*“ описан је врло интересан календарски рабош, из кога се може дознати кога дана долази који светац. Наш обични сељачки рабош сличан је у свему бугарском, али ја сам набавио више рабоша из Маћедоније и Старе Србије, па сам опазио да се нарочито они из битољске околине, особито тако звани „коџабашиски рабоши“ оснивају у појединим знацима на римским бројевима, на пример тако се бележи *пет*, а за *седам и по* други се крак петице још пунктира.

Сви су досадашњи чланци у овој од Г. Д. Маринова, директора софиског Етнографског Музеја. Од архитекте П. Којчева је чланак *Бугарска кућа, споменици и уметничка богаства у Бугарској*. Ова расправа не може се назвати студијом него огледом од неколико лепих и изабраних објеката. Сувише је и кратка, јер свега на пет листа није се могло богзна шта казати, а сем тога уз исти тај текст има 12 фотографија и 4 плана. Фотографије су одличне, опис разумљив, а патриотски бол је на свом месту што се тако нештедимице руше старе зграде богатих форми и оригиналних композиција.

⁂

Нама, српским етнографима, може бити само мило што се у непосредној нашој близини, код народа нама тако сроднога, са којим имамо пуно заједничких особина, јављају етнографске збирке оваквог обима и вредности. Уредник ове збирке, некадашњи ђак наше Велике Школе, Г. Маринов, заслужио је потпуно признање, као и они који су омогућили да једно овако дело угледа света.

Др. Сима Трojановић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

МАЂЕДОНСКИ РЕВОЛУЦИОНАРИ У БУГАРСКОЈ.

1904 године дошло је до отворене распре међу маћедонским револуционарима у Бугарској. Најпре су се одвојиле унутрашња и спољна организација; одвајање је било коначно. За овим дошла је распра међу члановима унутрашње револуционе организације; и она се разделила на фракције. Почетак је био узајамно оптуживање због неуспеха; после начелна разлика, а најзад се прешло у отворену борбу о превласт, о вођство, у борбу личну и крваву. Борбу је чинило јачом мешање бугарских политичара и политичких партија у њу. То се звало пречишћавање револуционарних појмова. Био је један тренутак кад је у маћедонским револуционарним пословима владало хаотично стање; сваки је радио на своју руку. Сваки је имао своје мишљење. Уверење да због тога страдају бугарски интереси у Маћедонији, није могло утицати да се пође једним путем. А било је два: револуција или еволуција; мирни пут или рат. Стамболовисти су требали да пођу овим другим путем, али су начинили само већи хаос. Свађа је због маћедонских послова ушла и у политичке партије. Најзад се све то свело на ово двоје: хоће ли маћедонску политику водити револуционарни комитети, или ће њу водити бугарска влада, неодговорни или одговорни људи. Преобладало је мишљење да бугарска влада треба да води Маћедонско Питање. Стамбуловисти су почели то мишљење наметати преко

министра трговине Др. Н. Генадијева. Маћедонски револуционари, некада свемоћни, држава у држави, руковаоци бугарске спољне политике, који су обарали владе и режиме у Бугарској, страх и трепет, — нису могли бити задовољни са тим новим курсом спољне политике. Али, ни они нису били у томе незадовољству једнодушни. Једни су прихватили, други су се борили против овога правца и начина у пословима. Отуда и међу борба због те исте ствари; борба и новинарска и физичка. Новинарска борба се овако формулисала: „Маћедонци су припремили један устанак, 1903 године; он је пропао; њихов рад после устанка донео је више штете него користи. Маћедонско је питање бугарско народно питање. Бугарске су владе дале и дају највише материјалних жртава за решење тога питања, па је и природно и право да узму вођење послова тих у своје руке". Тако једни. Други овако: „Маћедонско питање није бугарско, него опште европско питање, а у првоме реду маћедонско. Сваки Маћедонац, без разлике вере и народности, треба да се бори за слободу Маћедоније. Маћедонија је за Маћедонце, а ни за кога другога". Дакле једни су за национализирање револуције, а други за интернационализирање ове. То је била спољна формула; унутра је била најгрубља борба о вођство, о превласт. На страни оних који су нагињали национализирању револуционе организације били су Сарафов, Гарванов, Матов, Ацев, — а на страни оних који су тражили интернационализирање, Јане Сандански, Чернопејев и Асенов. У Маћедонији је било борбе међу њиховим присталицама, као и четама које су долазиле из Бугарске. То је био лов на људе, страшан и варварски. Сандански је побио око 200 људи, противничких присталица. У Софији су с времена на време падали поједини маћедонски „дејци" од руке других „дејаца". Најпре су незнатнији губили главе, за њим је дошао ред на главаре. Борис Сарафов и И. Гарванов пали су од руке Н. Панице, највећег привржененика Санданскога. После тога убиства, настала је хајка

у Бугарској над присталицама интернационалиста Санданскога. Позатварани су многи људи, међу којима и један известан број чиновника, па и један народни посланик, А. Страшимиров. Истрага је открила врло интересантне ствари; међу овима је и та да је Сандански имао читаву организовану администрацију од Софије до Рила и села Лужана на граници турско-бугарској, и многи административни чиновници су били чланови те организације. У ову борбу се умешала сад званична власт бугарска. Та борба ће бити врло занимљива. Она је одјек унутрашњих политичко-социјалних прилика у Бугарској, онога врења које је довело Д. Петкова а после и његове другове у влади да предузму низ законодавних репресивних мера противу чиновника, ђака, учитеља, радника. Јане Сандански, војвода сереског рејона, може бити један разбојник, — он је извео отмицу Мис Стон, — он је један властољубиви убилац, али он је представник једне групе, једне партије, која верује да само маћедонски пролетаријат, досад неорганизован, може и треба да ослободи Маћедонију. Та група, та партија постоји у Бугарској, она има присталица међу учитељима, нижим чиновницима, она води отворену борбу противу влада, она није до сада примала од њих новаца. То за револуционе послове увек нешто значи.

Ова борба неће изменити положај Хришћана патријаршиста у Маћедонији и делу Старе Србије. У јануару прошле године био је састанак свију револуционарних фракција из Маћедоније и Бугарске. На томе Конгресу донесене су између осталих и одлуке овакве: „најактивније се борити противу српске одбране.. узимаће она српска села која су одузета, удешавајући општи напад са неколико страна... препоручују се свемогуће репресалије противу српскога насељења и њихових законитих пропаганда (спаљивање села која служе као база за непријатеља, нападање села изван територије организације, економски бојкот и т. д.)... убијаће се видне политичке личности, шефови пропаганди и то једновремено и неи-

зоставно... предузеће се ред атентата над мостовима, жељезницама, банкама, грађевинама и рудницима..." Сандански и његови другови нису узели учешћа на овоме конгресу, али окружница Санданскога среским четама у сереском крају што се тиче грчке одбране и Грка, не разликује се много од горњих одлука. Лањске одлуке су делом извршиване, српска гимназија у Скопљу је најбољи доказ, а рад терориста бугарских тако исто. Не сумњиво је да ће и овогодишњи маћедонски конгрес потврдити и пооштрити ове мере. Нови представници унутрашње организације, Хр. Матов и Петар Ацев, који су заменили Сарафова и Гарванова, спремили су један нарочити план за тај будући рад. У њему је исто тако и план да се сузбије рад Санданског и другова.

Влада бугарска Др. Гудева, да није дала оставку, имала је намеру да узме у своје руке цео покрет. Како је она одступила а њу заменила демократска влада А. Малинова, шефа каравелистичке групе, то би се с правом могло рачунати да ће политика бити мало друкчија. Али, како је у новоме министарству бугарскоме Министар Иностраних Дела један генерал, то се не треба надати да ће министарство имати другу спољну политику до личну политику кнеза Фердинанда.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Библиографија српско-хрватске драмске књижевности, израдио проф. Владан Јовановић. (Српска Краљевска Академија. „Споменик" XLV. Други разред, 38.) Београд, 1907. 4°, стр. 127.

Пре но што би се прешло на оно што је рђаво у овој књизи — а то ће рећи на целу књигу — ваља похвалити писца што је дао библиографију целе наше драмске књижевности, и српске и хрватске. Али правда исто тако захтева рећи да то није његова заслуга. Он је испочетка израдио библиографију само српске књижевности, и тек на захтев управе Народног Позоришта којој је био на челу Г. Драгомир Јанковић, унео је и дела хрватске драмске књижевности. За тај добар савет Г. Јовановић се лепо одужио: у предговору, који је по тону јединствен у академијским издањима, изгрдио је ту исту управу, неверно представивши ствари, тако да је Академију довео у незгодан положај да у своме годишњаку доноси исправку.

Радити библиографију Г. Јовановићу је изгледало лак и механички посао. Међутим, тај посао захтева спреме, интелигенције, књижевнога образовања, добар метод и савесну тачност, особине које писац, бар овога пута, није показао. Његова књига кипти грешкама сваке врсте, и требало би десетак страна да се покаже све баснословно незнање, беспримерна некритичност и жалосна источњачка аљкавост са којом је овај посао рађен. Други, на другом месту, ући ће у ближе и дубље оцењивање; овде

ће се навести само један мали део тих силних и опаких грешака.

У првом раду, овај механички посао рађен је тако непажљиво, да је Г. Јовановић исписе, или боље рећи исечке, из хрватских библиографија уносио, не давши себи труда да изостави туђе коментаре, или да их бар препише ћирилицом. Тако, на страни 47 има ово:

„*619 Krivonosić Antun.* Dubr. (+ 1638) Dolci kaže o njemu, da je medju ostalim sastavio: Paridov sud (Judicium Paridis) drama u versih. (Ne znamo, da li je tiskom izdana).

Bibl. Kukulj. 508. Нисам имао у рукама ову књигу".

На страни 36, пошто је забележио једну хрватску драму из 1821 године, Г. Јовановић, и ћирилицом и латиницом, даје ову белешку: „Izvor je ovoj drami našao Šurmin u *K. Goldonija:* Il vero amico, али је преводилац имао пред собом немачки превод. Šurmin: Pabirci po kajkavskoj literaturi, Vijenac, 1894".

Г. Јовановић, затим, није био на чисто са тиме шта је драма. Све што има облик диалога за њега је било драма, и он је у своју *драмску* библиографију унео: песме из позоришних комада, лакрдијања по шаљивим листовима, старинске алегорије, еклоге, идиле, свечане спевове, опере, па чак и саме *ноте без речи!* По томе мерилу да иде у драму све што је диалоговано, могао је у своју књигу унети и катихизисе, и тако би успешно повећао своју књигу. Док нигде не бележи *Песника* Војислава Ј. Илића, Г. Јовановић у драмску књижевност ставља *Сербіе плачевно пакипорабощеніе 1813* и Григорија Обрадовића *Учтиво благообразно уложение либо начинъ за чинити се любити и почитовати.* Да би имао што више нумера, Г. Јовановић убацује у драмску библиографију дела која са драмом немају никакве везе, и једно исто дело ставља по три и четири пута. (*Пера Сегединац* Лазе Костића наведен је четири пута: одломак у *Јавору* 1875, одломак у *Србадији* 1881, одломак у *Србадији* 1882, цело дело 1882; *Јаквинта* Драгутина J. Илића такође је наведена под че-

тири нумере: један чин у *Србадији* 1882, једна сцена у *Српским Илустрованим Новинама* 1882, цело дело у *Отаџбини* 1883, цело дело оштампано из *Отаџбине).* На тај начин Г. Јовановић је срећно дотерао до 1526 нумера.

Када му је било толико стало до нумера, Г. Јовановић је требао да унесе оно што је још лако могао наћи. По књижевним часописима, па чак и по књижарским каталозима, он је могао наћи још доста ствари. Да му се не замери што је пропустио поједина дела наше старије књижевности, али му се не може опростити што не зна да је Војислав J. Илић 1893 написао *Песника*, који се последњих година неколико пута, и то са успехом, играо у Народном Позоришту у Београду, и да је *Коштана* Борисава Станковића 1902 године из *Српског Књижевног Гласника* оштампана у засебну књигу. Али Г. Јовановић је цео свој посао узео тако неозбиљно, и тако је мало дао себи труда! Како је он могао трагати за старијим делима, када он за књижевни часопис *Покрет*, који је *1902* године изилазио у Београду, вели: „видео сам само 6 и 7 број“, и када за ону свеску мостарске Мале Библиотеке од 1903 године, где су изишли мали комади Г. Бранислава Ђ. Нушића *Под старост* и *Наша деца*, вели: „Нисам имао књигу у рукама“!

Цео посао израђен је без икаква реда, плана и система, набацан, испретуран, вашарски у најгорем смислу те речи. Али сва та неметодичност и неуредност још је цвеће према ретком незнању, потпуној књижевној необразованости коју је показао Г. проф. Јовановић. Он не зна за псевдониме писаца ни наше ни стране књижевности. Он не зна да је „Кармен Силва“ румунска краљица Јелисавета, „Борко Брђанин“ — Светозар Љ. Гавриловић, П. С. Ипанов — Петар Стојковић, Нехајев — Др. Милутин Цихлар. Исто тако он не зна да је Др. Милан Савић некада писао под псевдонимом Коста Ристић, и зато му се могло десити да код комада *Фрише Фире* (стр. 87) напише ово: „Нисам видео ову књигу. Белешка је извађена из каталога књижара Браће

М. Поповића у Н. Саду. Можда је погрешно означено, јер има једна шаљива игра под тим насловом од Косте Ристића?!“

Када дело није потписано, Г. Јовановић, који ни појма нема о светској књижевности, сасвим се изгуби. Да му се опрости што не зна да је шаљива игра *Била која год* од Фредра а *Сампијеро* од Халма, али какав изгледа човек који се бави књижевношћу а не зна да је *Бонтонирани ћифта* у *Даници* за 1861 Молијеров *Пучанин као властелин*, да је *Синовац као стриц* од Шилера, а *Ернани* од Виктора Ига! Код дела *Velikovečnik* (стр. 11), Г. Јовановић вели „Писац је овога дела Alois Fridrich grof [!] von Brühl. Bürgermeister“, мислећи да је ово „Bürgermeister“ занимање грофа фон Брила, док је то наслов комада!

Г. Јовановић не зна ни имена писаца чија дела наводи. Мађарски драматичар Сиглигети код њега постаје *Сиглигетија*, грчки писац Рангавис код њега се пословењује у *Рангависов*, илирски драматичар Деметер је *Деметар*, Љубомир Лотић — Љубомир *Љотић*, код фрањишканца фратра Ивана Великановића мисли да је „Fra Francescan“ саставни део његова имена, Devrient код њега је *Devrienta*, Moreto — *Moret*, Голдони — *Голдонини*, Жан Расин — *Франсоа* Расин, музичар Вебер, наводи се под два имена, као: „Veber M. C.“ и „Weber pl. M. Ch.“ Исто тако Г. Јовановић не зна да су познати француски приповедачи Еркман-Шатриан два лица, и ставља их као *једно* исто лице!

Цела ова књига тако је беспримерно рђава, да је интерес и писца и издавача да је што пре сасвим повуче из књижарскога промета. J. С.

Од чега болује Матица Српска, од Тих. Остојића. (*Покрет*, св. 4). Карловци, Српска Манастирска Штампарија, 1907. [8°. Стр. 55 + 2 л. Цена 60 потура.]

Ови занимљиви чланци, оштампани из „Бранкова Кола“ у засебну књижицу, потекли су поводом расправе

на последњој годишњој скупштини Матице Српске како да се реферише књижеван рад у Матици Српској. На тој скупштини устало је неколико људи, који се свиме пре баве но књижевношћу, и то је донело неколико „спасоносних“ предлога како да се поправи књижеван рад у Матици Српској. Предлоге и пројекте како је доносити, али је много теже интензивно радити. Па такав је случај и са главним предлагачима који се нису ни толико потрудили да прелистају Рад и Именик Матичин за последњих година, па да виде шта је смерало млађе коло књижевника у Матици и шта је и колико је од тих планова извело.

Да би показао неумесност најновијих предлога на Матичиној скупштини, написао је Г. Остојић, један од главних књижевних радника у Матици Српској, овај низ чланака. У тим чланцима утврђује он да је Матица у истину болесна, али је мишљења да се болест Матичина не да лечити оним рецептима које препоручују најновији предлагачи. Пошто је у појединостима нацртао како је дошло до реформама у Матици године 1900, које су Матичин рад снажније кренуле напред, констатује да је тај живљи рад позајмљен са стране, да тај рад није израз средине прекосавских Срба, код којих се научни и књижевни радници могу избројати на прсте. А будући да су нове реформе у Матици, а тако исто и млађе коло књижевника, наишли на жесток отпор код старије индолентне и конзервативне српске интелигенције, будући да су неки „покретачи“ напустили Нови Сад а млађе снаге нису придошле, природно је да је овај покрет у Матици морао малаксати. И стога Г. Остојић сасвим с разлогом истиче да рецепти најновијих предлагача ни мало неће помоћи, јер нема људи способних за рад. Народ српски онамо болује а немоћ и малаксалост у Матици само су знак општега расула и растројености. Интелигенцију нашу, веома рђаву, тврди Г. Остојић, треба препородити. Требало би створити снажан културан центар у Новом Саду, створити већи број способних књижевних радника, па ће

онда и књижеван рад у Матици бити бољи и у тешњој вези са онамошњим животом. Али како преображај друштва споро иде, како је потребно да Матица у истину почне живљу и кориснију акцију, потребно би било поставити ца чело друштва људе од иницијативе и напретка, пошто ови данашњи нису у стању да се нађу на том важном и одговорном положају.

То су главне мисли у овој критици, која не само да пружа лепо градиво за оцену прилика у Матици Српској, него се одликује здравом и озбиљном критиком онамошњих друштвених и културних односаја. А.

Българската челядна задруга, историско-правни студии отъ *С. С. Бобчевъ* (Отпечатано отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", книга XXII.) София, Държавна Печатница, 1907, 4⁰, стр. 207.

И ако је о задрузи врло много писано, те о њој има већ читава литература, ипак се не може рећи да је њезино проучавање завршено. Има још врло много ствари да се проучи па да задруга добије свој пуни рељефни изглед. До сад се понајвише настојавало да се покаже шта је задруга, њезин облик, њезина имовина, односи њезиних чланова, њихова права и дужности, односи задруге према задрузи и сличне ствари више дескриптивне природе. У новије време покренуто је питање и о пореклу задруге. Али питање да ли постоје и какви су услови од којих задруга зависи, који је стварају и јачају или слабе и уништавају, као што су економски, (од којих неки сматрају да поглавито зависе социјални облици), културни, антропогеографски, политички, (на пример робовање Турцима), социјални, (на пример зависност задруге од братственичке и племенске организације), па чак можда и етнички, — није готово ни додирнуто. И књига Г. Бобчева у овом погледу не чини напредак. Она у главном обрађује онако исто градиво о задрузи, какво је обрађивано и у других Јужних Словена, само не овако пре-

гледно и систематски као што га је Г. Бобчев обрадио. Што књизи Г. Бобчева даје много већу вредност то је што се у њој систематски износи задруга са терена на коме је била и неиспитана и непроучена, а то је из Бугарске. С тога гледишта она има велику вредност, и њоме је Г. Бобчев учинио услугу и науци у опште и своме народу посебице.

У предговору казује Г. Бобчев разлоге због којих је ваљало приступити проучавању бугарске задруге. Ти су узроци у томе што задруга у Бугара нити је проучена нити је упоређена са другим југословенским задругама, нити са личним социјалним облицима у старини. Проучавање пак задруге може имати и научнога и чисто практичнога интереса.

После увода говори Г. Бобчев о изворима и литератури о задрузи, и то: 1, Извори за задругу у Словена у опште, који су поглавито двојаки: законодавни споменици и обичаји (стр. 4—13). 2, Литература о задрузи у Словена, где су поређана дела у којима се говори о задрузи у Словена, оцењена њихова вредност и истакнута њихова гледишта (13—26). 3, Извори и литература за бугарску задругу (26—31). Извори за бугарску задругу и у прошлости и у садашњости врло су оскудни. Бугари немају у старој својој држави ниједан законодавни споменик, који би говорио о фамилији било задружној било инокосној. За епоху турскога владања важни су у том погледу берати и фермани који су давани владикама, берати давани војничким селима или војницима и најзад судбено-шеријска акта, од чега је понешто у последње време и наштампано. Од штампаних обичаја грађа за бугарску задругу они у Богишића у Zborniku sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena (1874), Д. Маринова у „Живој Старини“ (II, 1892, IV, 1894), С. С. Бобчева у „Зборнику бугарских правних обичаја“ (I 1897, II 1902), у грађи И. Ев. Гешева „Задруга у западној Бугарској“ (1887) и грађи у Зборницима за народне умотво-

рине. И литература о бугарској задрузи врло је оскудна, јер је на бугарску задругу обраћена пажња врло касно.

У првоме делу говори Г. Бобчев *о савременој бугарској задрузи*. Ту је на првоме месту реч о називу, о терминологији и дефиницији задруге. За реч „задруга“ вели да је српска, али не народна већ књижевна. Ово друго, и поред разлога које наводи не може бити тачно, јер је Вук из народа ту реч у Беч донео и 1818 године унео у свој „Српски Рјечник“, и што је у великоме делу српскога народа, поред синонима за њу, врло одомаћена. Реч задруга се не налази у Бугара, али због тога што је у Јужних Словена постала општа и што је ушла и у светску литературу Г. Бобчев се решио да је задржи, ставивши пред њу још и реч „чељадна“ да се јасно определи о каквој је задрузи реч. Овде је поређао Г. Бобчев и све називе за задругу, како у других Јужних Словена тако и у Бугара, и најзад прегледао све дефиниције задруге учињене, од Вука Караџића до данас, па је на крају и сам дефинише овако: „Чељадна је задруга родбински савез пунолетних лица и њиховог порода, која имају опште неподељено имање, која раде и теку за заједницу, живе заједно, којима управља и које представља један домаћин“ (42),

На питање има ли јоште задруге у бугарској земљи Г. Бобчев одговара да задруге у Бугарској има, да је пуна задруга особито очувана и сразмерно више раширена у западној Бугарској, а да је на неким местима ишчезла, особито у источној и јужној Бугарској и Родопима. Овај факат да је задруга очуванија и раширенија у западној Бугарској је од особитог научног интереса, и будући испитивачи бугарске задруге имали би једну од најпречих дужности да испитују узроке овој појави. Исто је тако од особите научне важности и јављање нових задруга на местима где су се задруге биле већ угасиле (52). Узроци овој појави, кад се исцрпно проуче, даће по свој прилици важних резултата за задругу као социјални појав у опште.

У глави „Састав и устројство задруге“ (55—63) казује Г. Бобчев да се задруга бугарска, као год и српска, састоји само из чланова који су везани блиским сродством и воде порекло од једног претка. У састав задруге улазе још и сроћени или усвојени чланови: усиновљеници, храњеници и домазетови. Жене саме не чине задругу, која треба да има бар једног мушког представника.

У осталим главама изнесене ствари о бугарској задрузи у главноме се слажу са стварима о задрузи у Срба. Ту су: лични односи у задрузи (63—87): домаћин, његов положај, права и дужности, домаћица, задругари, задружни савет; имовни односи у задрузи (87—107): задружна сопственост, основна и придобивена, лична имовина (оружје, одело, накит и др., прћија), наслеђе, завештање, одговорност задругара.

У глави Деоба задруге и подела општег имања (107—125) казују се узроци услед којих може да настане деоба задруге, однос међу издељеним задругама и образовање братстава са заједницом имовине (или, како се то у неким нашим крајевима каже, комуницама).

У глави „Добре и рђаве стране задруге“ (125—131) изложио је Г. Бобчев различита мишљења о задрузи која допуњује својим о великој користи од задружнога живота.

На важно питање о узроцима пропадању задруге (131—138) добио је Г. Бобчев одговоре који се могу груписати у две категорије: у узроке унутрашње и узроке спољне природе. У прве долазе: злоупотребе од стране домаћина, неслога међу задругарима, посебна имовина појединаца, жене, завист неких чланова према домаћину. Но Г. Бобчев мисли да се узрок пропадању задруга крије много дубље у новом економском обрту. У друге узроке долази то што власт задругу слабо признаје као такву, законодавна власт законом о наслеђу нанела је задрузи силан удар, судска власт не признаје задружне обичаје, војска, стражарска служба, грађанске дужности раслабели су доста сеоску снагу и узрок су умањавању задругар-

ског елемента. Уз ово су наведена и мишљења других аутора о томе питању: В. Богишића, А. Јовановића, М. Милићевића, С. Новаковића.

Правни карактер задруге (138—143) своди Г. Бобчев на то да је задруга једно правно лице састављено из чланова тесно везаних један за другог, чија је имовина у колективној сопствености, који живе и привређују заједнички за целину. Задругу као правно лице представља пред спољним светом домаћин, који је по обичајном праву задругин пуномоћник.

У другом делу говори Г. Бопчев *о задрузи у прошлости* (144—190): о задрузи у давна времена у разних народа, о словенској задрузи у старини, о бугарској задрузи у старо доба и у турско време.

Г. Бобчев је присталица теорије да задруга није специјална социјална појава својствена само Бугарима и другим Јужним Словенима, и да није скорашњег порекла, као што се у новије време почело да тврди. Задругу су познавали и други европски народи у средњем и у старом веку, а има много података за задругу и у другим деловима света. За све ово Г. Бобчев износи податке и доказе, а исто тако износи доказе и за задругу у Словена и Бугара у старо доба и најзад за задругу у Бугара у време турске владавине.

На послетку је библиографија о задрузи у садашњости и прошлости на свима језицима на којима је што писано (194—207).

И ако се не може рећи да је књига Г. Бопчева изнела много нових и до сад непознатих података о задрузи у опште, она ипак има пуно врло лепих и врло корисних особина: она садржи врло много грађе о задрузи, она пружа леп преглед грађе и литературе о задрузи, она је градиво о задрузи систематисала и створила из њега лепу целину, она је претресла литературу и теорије о задрузи, и, што је најглавније, у њој је проучена бугарска задруга, која се истина у главним цртама не разликује од српске, али о којој се тако мало знало

као и да не постоји. Сем тога у овој је књизи указано на главно простирање задруге у Бугарској и на формацију нових задруга, што се може сматрати као потпуно ново. Свим овим књига Г. Бобчева биће јак подстрек за нова, дубља, испитивања многих појава у задрузи и појава које задругу условљавају и слично. Из тих разлога књига Г. Бобчева биће од сада још једна од оних књига без које се неће моћи приступати никаквоме раду о задрузи.

Тих. Р. Ђорђевић.

Taine, historien de la Révolntton française, par A. Aulard, 1 vol., in-18, 3 fr. 50.

Пре месец дана појавила се у Паризу ова давно очекивана књига, једна од оних ретких књига које својом појавом и садржином остављају дубок утисак у свету који чита, мисли и дёла. Оларова књига произвела је нарочиту буру у свету са интелектуалним предрасудама и идолатриским веровањима у непогрешивост личности.

Дело Тена, оштрог критичара XVIII века и Француске Револуције, уништено је.

⁂

Извесно је да је Теноово дело *les Origines de la France contemporaine* имало нових и оригиналних погледа на велику Револуцију. У овом своме делу Тен представља Револуцију правде, просвете и разума као једну бесциљну жакерију руље, и та своја тврђења изводи са оним њему својственим аподиктичним начином излагања, чиме је импоновао многим слабијим духовима и унео пометеност у идејама. Дело је било у толико јаче успело, у колико је своје метафизичке апстракције, обучене у један лирски стил, овај философ критичар увек поткрепљавао масом података и другим историјским аргументима. Из тих података извлачио је он оне чудне закључке, којима је било тешко не веровати, и који су многог ентузиазиста Револуције били оладили. Услед тога

свега антиреволуционарнога дела, Тен, који је за живота био на се навукао мржњу цркве и службене филозофије, испао је као теоретичар политичкога конзерватизма, и цела група младих „позитивистичких“ монархисти у Француској данас чини параду са њиме као са својим учи- Исто тако су Теновим реченицама талијански конзервативци почињали своја дела, чланке и говоре, а шпањолска и португалска влада издавале су његова дела и расту рале, а његовим именом клели су се у немачком Рајхстагу сви носиоци идеја бруталног немачког империализма и себичних теорија социалнога конзерватизма.

Али, како је судбина критичара да и сами буду критиковани, тако је и Тенову критику Револуције ставио под критику Олар, професор историје Револуције на Сорбони и најбољи зналац тога великога доба. Он нам у својем делу о коме је реч ставља до знања да је био предузео једну истрагу, којом је хтео да провери истинитост историјских аргумената које Тен наводи и из којих после извлачи своје оригиналне закључке. И резултати до којих је Олар дошао запрепашћују: *све оно што је Тен навео као доказ својих тврђења или је нетачно или извитоперено, или није у опште ни постојало.*

Ипак, у предговору своје књиге, Олар вели, да ће се трудити, колико му год то околности и његова својства допуштају да о Тену, чија је значајна личност још у живој успомени говори што могадне блаже исто онако „као да је он још жив и још међу нама“. И онда брижљивом анализом, очигледним фактима и верним наводима, Олар нам износи сву несолидност Тенових аргумената.

И онда Олар прелази на ствар. Пре но што је у првом делу Тенове књиге констатовао све противречности, најпре је одредио задатак историчара. „Суштина, међу тим, код једног историчара није његова филозофија, већ његова искреност и тачност испричаних факата и наведених докумената. Истина је његова прва дужност“. Затим пре-

лази на поједине појединости. Ради што јаче очигледности ми ћемо навести неколико.

Утврдивши најпре да су сведоци које Тен најрадије наводи или окорели монархисте или странци, Олар прелази на саму литературу којим се Тен служио. Политички листови и лични памфлети онога доба највише су навођени код Тена. А какви су то листови? Имају ли они историјске тачности, кад се узму у обзир страсти оног бурног времена? То би исто значило, као кад би доцнији историчар данашње Француске за време Драјфусове Афере тражио податке за историју наших дана у „Libre Parole“, „Eclair“ или „Petit Journal“, са оним познатим фантастичним причама њиховим за оно време.

На пример, Тен наводи како се од месеца августа 1789 стално претило са уништењем замкова и њихових поседника; да су побуне биле управљане и против грађанских кућа, које су пљачкане у истој мери од стране „разбојника“. У потврду овог свог тврђења он нас упућује на неких пет текстова. Олар налази и проверава свих тих пет текстова. Прво *Mercure de France*, код Тена најомиљенији, кога је 1789 уређивао нико други до Малет Дипон. „Mercure“ у означеном датуму, као и предходних тако и следећих дача, нема ни речи ни о каквим пљачкањима грађанских кућа. Јунг о томе нема ни речи. У парламентарној историји од Буше-а и Ру-а о томе још мање. Остају још два аргумента, а то су изношења неког опскурног писца, који у једном памфлету против Револуције, у коме се доиста говори о неком пљачкању кућа али без икаквог прецизног факта; и затим, последњи доказ неки *анонимни* сведок, који цитира неко писмо такође *анонимно*, у коме се говори о тим пљачкањима! Ево, дакле, на каквим аргументима Тен заснива своја тврђења да је 1789 био угрожен живот не само племићима него и грађанима!

Други један пример из Тенових упућивања на манускрипте и хартије Револуције. У II свесци „Origines“, у глави „Conquête Jacobine“. Тен, нападајући на људе Ре-

волуције, вели: „Панис, шеф одбора опште безбедности, године 1774, био је изагнан због крађе у државној благајници, где је његов ујак био благајник“. И у потврдЛ овога упућује на: „Националне архиве“, I, 7, 4434 (хартије Одбора Опште Безбедности) белешка о Панису „са свима стварним појединостима и податцима“. Олар проверава, и налази у наведеним папирима 7, 4434, хрпу аката. добављену од Херо-Сешеља, нумерисану са бројевима 165 и 218. Два последња броја под 217 и 218 су она која садрже „све стварне појединости и податке“ о Панисовој крађи. И, знате ли шта је нађено? Нумера 217 то је један завој са упутством на 218; а број 218 то је једна *анонимна* денунцијација Херо-Сешељу. И то је све. За Тена су стварни докази анонимне денунцијације!

Тен наводи на другом месту како су Јакобинци у јдном вароши отели неко жито једном манастиру, и зато упућује на неке картоне. Баш назначени картони немају ни речи о томе догађају, што значи да упућује на ствари које ни сам није испитао. Исти догађај расветљава сам Олар, но са свим другим податцима, напомињући да је то жито било већ откупљено и плаћено од четири варошке пекарнице; и како га калуђери нису после хтели дати, осетивши да ће му се цена повисити због Революције.

Док Тен вели да је консултовао неких 1777 чланака црквене преписке, проверавањем зна се да је имао у рукама само 26. Докумената „краљеве куће“ није било ни 4000: Тен их је видео 5 хиљада! *Origines de la France contemporaine* је препуно доказа који или не постоје. или су извитоперени и нетачно изнесени.

Није могућно у оквиру једног кратког приказа изнети ни најмањи број Оларових истраживања. Олар, у предговору свога дела, вели, да би „ради изношења свију Тенових нетачности требало приредити једно нарочито издање, које би било веће него ли само дело на које се односи“.

У Оларовој књизи се види докле је Тена, иначе умнога и даровитог човека, могло да заведе ителектуално предубеђење и у напред осећана мржња на Револуцију, којој модерно човечанство толико дугује. Кога интересују све ове Тенове нетачности, његова намерна и ненамерна изостављања, прецртавања и преиначавања, његова тенденциозна извртања која побијају чињенице историјске, све ће ово наћи у овој интересантној, богато документованој и строго научној књизи. После Оларове књиге Тен губи карактер научног историчара и савесног критичара Француске Револуције, и испада као жучан и плаховит памфлетист којега је мржња била заслепила и који је све друго видео само не истину. Н. В.

-

Dr. Robert Heindl: Geschichte, Zweckmässigkeit und rechtliche Grundlage der Theater-Zenzur. München, 1907.

О овој теми писано је у новије доба повише, и то су расправљали махом људи од позоришта (Барнај, Блументал, Фулда, Линдау и Вихерт). Међутим, ово је прва расправа које се строго бави правном основом и тумачењем законодавства. Писац наводи огроман број извора (162 дела!) за своју расправу од 82 стране. У толико је ова књижица боља и прегледнија, и она заслужује пуну пажњу свих који се занимају овим питањем, и правника, и драматурга, и глумца. Правника, јер цензуре постоје као законска установа; драматурга, јер књижевни производ мења црвеном писаљком, а глумца због политичког и локалног значаја и традиције.

Ово делце подељено је у три одсека: 1) позоришна цензура у старо доба, 2) данашња цензура и 3) будућа цензура. Наравно, да трећи одсек садржи управо предлоге за реформу и у њему писац развија своје правно гледиште. Први, историјски, део садржи врло интересантне податке о некадашњем изузетном положају глумаца и

глуме. И по неки старински појмови о томе данас нама изгледају невероватни. Други чисто, правнички, део бави се питањем о оправданости и целисходности позоришне цензуре. За цензуру доказује: да је право државне власти да прегледа позоришне рукописе и да присуствује генералној проби. Предмет позоришне цензуре, по писцу, је веома растегљив по појму шта све може назвати комадом за приказивање и под којим погодбама јесте нека представа јавна а друга опет за затворени круг. Извршна власт цензура и само цензурисање налази се у рукама административних чиновника, махом правника. Хајндл вели, да је то за књижевност често врло жалосно. Опширно се излажу одредбе пруског законодавства о цензури и случајеви у којима се може представљање позоришног комада забранити. Је ли свеједно забранити представљање позоришног комода и забранити издавање и штампање истога комада? Овде се помиње и превентивна полиција и њено дејство код цензуре, забрана представљања и норме из казненог законика. Од великог је интереса ово делце у толико више, што је прегледно и корисно за онога који би се латио да о томе у нас пише. Њему би многи други извори могли бити поштеђени у толико пре, што је расправа, сем значаја по културну историју, чисто правнички разрађена. А, као што поменусмо, било би од интереса кад би се о томе у нас писало. Наше законодавство не прецизира цензуру за позориште, нити пак у овој области ми имамо у опште какве норме. Против позоришне цензуре може бити доста оправданих разлога. Чак и ми у Србији имамо већ искуства да би извесне превентивне мере спасле од пуно непотребних догађаја. Београдско народно позориште не би, на пример, у својој историји имало „Рабагаса".

G.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

О заветној мисли Св. Саве. — Овогодишњи ректор београдског Университета Г. Андра Ј. Стевановић држао је ове године уобичајени светосавски говор, који је из „Дела“ оштампан у засебну књижицу. Поред онога што је било пригодно, ова књига има и оригиналних стручњачких идеја о нашој старој архитектури и зрелих и умесних мисли о организовању нашега националнога рада и интелектуалне реформе нашега друштва. Л.

Непозната песма Богобоја Атанацковића. — Богобој Атанацковић, у првој својој младости, пре но што се огледао на новели и роману, писао је и лирске песме. До сада се знало за две његове песме *Посестрими* и *Звезди Даници* у *Пештанско-Будимском Скоротечи* за 1844 годину (бр. 7 и 23). Сада је објављена и трећа његова, до сада песма непозната. У београдском листу „Правди“ (за 1907, бр. 355) изишла је „нештампана песма Богобоја Атанацковића“ са насловом *Чаша љубави*. То је сентиментална љубавна песмица, сасвим у роду оних песама које су се код нас певале четрдесетих година прошлога века.

Грешка је, у опште, што се овакви прилози историји књижевности штампају у политичким листовима. (У „Вечерњим Новостима“ од 31 маја 1907 године изишло је једно нештампано писмо Бранка Радичевића). У овоме случају, има се још замерити што није ближе одређено одакле је ова песма набављена и којим је путем дошла у руке лице које ју је објавило. Ј. С.

Мемоар о положају Срба у Маћедонији и Старој Србији (Memorandum sur la situation des Serbes en Macé-

doine et en Veieille Serbie, Београд 1907, „Српска Браћа“, 15 страна). — Не може се рећи да је ово мемоар, но пре једно писмо. За један мемоар треба увек много више прецизних факата, а овде их нема у потребној мери. Што их има то су само најскорашњи; па и ту има разлике, и недовољно се утврђује злочиначко истребљавање Срба у ономе делу косовскога вилајета, који није ушао у реформни програм. Како се у Србији није давно чинио покушај да се странци обавесте о положају Срба под Турском, то је овај покушај похвалан. Други мемоар „Српске Браће“ треба да је већи, са више података и подељен на двоје; у један део би требало метати оно што Срби трпе од Бугара а у други оно што трпе од Арбанаса, Арнаута и Турака. Ин.

—

Хрватска библиографија за годину 1906—1907. — „Glas Matice Hrvatske“, у бр. 17—20 за прошлу годину, донео је „Hrvatsky bibliografijy za god. 1906—7“, коју су саставили Др. Велимир Дежелић и Вјекослав Јанушић. О потпуности ове библиографије ми овде у Београду нисмо у стању судити, али се ипак дају учинити неколике напомене. Нашто у једној хрватској библиографи једно латинско дело, које је у Прагу изишло као додатак једног чешког католичког друштва („Slavorum litterae theologicae“, стр. 131)? Затим издавачи су учинили велику грешку, која им се у овоме раду светила, што нису дали библиографију српско-хрватске, а не само хрватске књижевности. Они су узели да све што је латиницом штампано хрватско, и тако су као хрватски писци обележени Змај Јован Јовановић, чије су „Odabrane pjesme“ изишле у другом издању латиницом, Стојан Новаковић са својом збирком „Косово“, коју је латиницом издала књижара Л. Хартмана у Загребу. У хрватске књиге иду „Dva poslednja Komnena“ од Николе Радојчића и Криста Доминковића „Sličice sa sela iz dubrövačke okoline“, Витомир Кораћа социјалистичке брошуре, и политички говори Др. Владимира Николића — Подринског. Ако се све што је писано латиницом узме као хрватско, шта да се ради са листовима и књигама дубровачких Срба католика? Да ли се само у хрватску књижевност може урачунати Будманијев „Rječnik hrvatskog i srpskog jezika“? Како да се узму годишњи извештаји гимназија у Босни и Херцеговини, који су штампани и латиницом и ћирилицом? Исто тако као што је погрешно

узимати сва дела латиницом штампана у хрватска, погрешно је сва дела ћирилицом штампана узимати као српска, као на пример приповетке Ђалскога у издању Српске Књижевне Задруге и „Тену“ Јосифа Козарца у издању београдске Југословенске Библиотеке.

За приређиваче ове библиографије у Загребу било је свакако лакше да се ограниче из дела латиницом штампана и да их назову хрватским, али такав рад не само да није сагласан са данас опште примљеном научном идејом да су Срби и Хрвати један народ и да се имају посматрати изучавати као једна целина, но се то у практици показало као неизводљиво. Српски Семинар на београдском Универзитету много је и научније и практичније схватио целу ствар, када је прикупио библиографске податке и о српским и о хрватским књигама за једну српско-хрватску библиографију која ће ускоро изићи у издању Српске Краљевске Академије. J. C.

Једна седамдесетогодишњица. — Иван Трнски, подражавалац поезије дубровачких песника, присталица Илирскога Покрета, доцније песник патриотских и пригодних песама, преводилац Шилера, Пушкина и Гетеа, проповедник Српско-Хрватске Идеје, — доживео је седамдесетогодишњицу свог књижевног рада. Г. Јосип Милаковић том приликом штампао је књигу „Trnski, spomen na književnu 70-godišnjicu“ (1837—1907), [Sarajevo. Tiskom i nakladom Daniela A. Kanona. Cijena 50 helera. 35 страна у 8⁰. Пред насловним листом слика Трнскога са факсимилом његова потписа)]. Њу најбоље карактеришу речи: „спомен на књижевну 70-годишњицу“. Далеко од тога да буде студија, ова књижица је хвала коју изриче поштовалац, унапред уверен да треба само да је хвали. То је глорификовање књижевног рада једне личности, која је у првом реду симпатична својим животом. Г. Милаковић подсећа на нашег критичара С. В. Поповића: он дословно препричава, цитира и хвали.

Има две ствари што могу дати вредности овој књижици: концизност и обавештеност у биографији. Други део, приказ Трнскових радова, може бити један добар — и ако не без потпуности — библиографски чланак. Ар.

Турски државни документи о крџалијама. — Из „Сборника за народни умотворения, наука и книжнина“,

који издаје Бугарско Књижевно Друштво, оштампан је чланак Д. Илчиева „Турски държавни документи за крджалитѣ“. Из тих докумената види се, да су крџалије, са којима се тако често сусреће и српски историк, трајали од 1792 до краја 1806 године. По тврђењу Г. Илчиева, то су били потомци једног малог дивљег племена, које је, још у прво време турске најезде, дошло у Европу, где је неколико векова живело од пљачке и злочина. Г. Илчиев саопштава о њима 36 фермана и бурунтија из доба султана Селима, и из њих се види шта је државна управа турска употребљавала за сузбијање и истребљавање ових опасних разбојника. Историци Кочине Крајине и нашег првог Устанка наћи ће у овој збирци драгоценога материјала. Д.

Две бугарске брошуре. — У Софији је изишла брошура „Егзархията и църковно-училищното дѣло въ Македония и Одринско“. (1907 године, стр. 46). Писац се потписује са А. Б. — Др. К. Д. Списаревски штампао је у Софији своју брошуру „Значението на пазаря въ Египетъ за българската трговия“. Обе ове књижице заслужују пажњу и српских стручњака у питањима националне и трговинске политике. К.

Летопис Бугарског Књижевног Друштва. — Као додатак „Периодическог Списаниа“ изишао је у Софији „Лѣтописъ на Българското Књижевно Дружество“ за 1906 годину. Већи део књиге посвећен је друштвеним пословима. Од ширега су интереса опширни некролози умрлих научних и књижевних радника бугарских: Марина С. Дринова, Тодора С. Бурмова, Манола Иванова, Петра В. Оджакова који је педесетих година прошлога века живео у Београду, Карловцима и у Новом Саду, и ту издавао бугарске листове, а доцније био један од сарадника Др. Валтазара Богишића у делу „Pravni običaji u Slavena“ и у „Zborniku sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena“. У овој књизи је и интересантно предавање А. Теодорова-Балана „По случаи стогодишнината на българската книга“. Х.

Нови радови Г. Др. Јована Цвијића. — Г. Др. Јован Цвијић, који се сада бави у Готи, у Немачкој, публиковао је тамо два своја нова рада.

Први рад носи наслов: *Peneplains und epeirogeretische Bewegungen der Südkarpathen.* (Petermann's Geograph. Mitteilungen, Gotha, 1908). То је преглед и критика погледа америчких физиографа, поглавито W. M. Davis-a, Gilbert-a и Batley Willis-a, које је професор лионског универзитета de Martonne применио на румунске Карпате, које је десет година проучавао. Г. Цвијић мисли да се Девисов пенеплен образује и на висинама и да је Девисово схватање пенеплена само један случај ерозивних површина. Тамни Џилбертови епирогенатски покрети морају се разложити у две врсте покрета, од којих је једна позната а о другој се могу постављати само хипотезе. Г. Цвијић поставља две могућности.

Други је рад нашег научењака: *Entwicklungsgeschichte des Eisernen Thores.* То је засебно дело са две карте, 9 фотографија, 31 скицом. (Gotha, Justus Perthes 1908). У овом је делу први пут утврђена еволуција Ђердапа, највеће пробојнице у Европи, која је дуга око 130 км. а у њој Дунав проноси за секунду 5800 m^3 воде. Нађени су седам високих старих долинских равни и тераса, који су досад били сасвим непознати. Почетак Ђердапа је мороузина, која је везивала панонско море II медитеранског ступња са румунским. На основу својих проматрања и свега досадашњег материјала, (нарочито француских и аустријских геолога и географа), Г. Цвијић расправља ова општа питања: 1, о дислоцирању тераса; 2, о узроцима постанка тераса; 3, о пенепленима и дислокацији пенеплена, и 4, о постанку пробојница. При крају дела износи своју поделу ерозивних облика земљине површине. К.

Два рада о српским циганима. — Г. Др. Тихомир Р. Ђорђевић написао је још два нова прилога познавању Цигана Краљевине Србије. Први је „О циганима у Србији“ („Von den Zigeunern in Serbien“, 8⁰ стр. 9, оштампан из овогодишње јануарске свеске Journal of the Gypsy Lore Society, енглеског часописа који излази у Ливерпулу. У њему се, у кратким потезима, говори о бројном стању, језику, вери, начину живота, занимању, врсташа и називима Цигана Србије. — Други је прилог „Вера, начин живота и занимање у Цигана Краљевине Србије“ (8⁰, стр. 36 оштампан из XXVII књиге „Годишњице Николе Чупића). Ту Г. Ђорђевић опширно говори о циганској

вери и о бројном стању Цигана према вери; о начину живота: о Циганима скитачима и настањеним и о прелазној фази између скитње и настањивања, прилагођивању српској околини, становима, оделу, храни; о занимању, где су изређана сва занимања којима се баве (ковачи, клинчари, бакрачари, бургијари, гребенари, коритари, џамбаси, мечкари, решетари, плетари, перјари, торбари, свирачи и т. д.). Овом књигом Г. Ђорђевић, како сам вели, (стр. 4), имао је намеру да тачно изнесе „ствари које би билеострек и подстицај за даље испитивање, како би дошао до грађе о Циганима за коју или није дознао или ју је пропустио уочити, или до грађе из оних крајева Србије у којима је другојача". К.

Албанија и Маћедонија. — Под насловом „Albanija i Macedonia" написао је Јаков Слишковић једну књигу коју је издао у Сарајеву. Безначајна књига, која је посвећена аустријскоме консулу у Турској Пари. Географски, по писцу, Албанија захвата Стару Србију, Маћедонију и праву Албанију. Остављајући стару историју Маћедоније и Арбаније, Г. Слишковић врло често понавља да је то било све у рукама Аустрије у новијој историји, и да је санџак природно парче Босне и Херцеговине. Податци о етнографији, статистици, цео фолклор, све је измешано, наивно, нетачно и штуро, некритично и неписмено. То је једна од оних књига које се само ради посвете пишу.

Ин.

Шарл Нодје и романтичка група. — Мишел Саломон написао је, на основу неизданих докумената, књижевну монографију *Charles Nodier et le groupe romantique*, (Paris, 1908, Librairie Perrin. 8°, p. 314; pr. 3·50 frcs.) Занимљива књижевна личност Шарла Нодјеа од значаја је и по нас Србе. Нодје је, тако рећи, унео познавање наших народних песама и нашега народа у романтичну француску књижевност, он је преводио из наше народне поезије и дубровачких песника, и написао један далматински роман „Жан Сбогар". (О свему томе опширније је писано у чланку Др. Јована Скерлића *Француски романтичари и српска народна поезија: Шарл Нодје*, који је изишао у *Српском Књижевном Гласнику* за 1904 годину).

Писац ове књиге, Мишел Саломон, добавио је од породице Нодјеа рукописе и писма, по којима је могао представити Нодјеа, нарочито његову младост, много

потпуније, но што се то до сада чинило. Исто тако, Саломон је имао у рукама велику преписку Нодјеа са Виктором Игом, Ламартином, Алфредом де Мисеом, Сент-Бевом и осталим већим и мањим писцима романтичкога кола, из којих се даје видети колики је био утицај Шарла Нодјеа у стварању романтичке школе.

Оно што би нас могло засебно интересовати то су стране у којима се описује бављење Нодјеа у Љубљани, где се упознао са нашим народним животом и поезијом и где је писао своје новеле, преводе и мистификације „илирске". Саломон то прича брзо и непотпуно, на неких десет страна (85—94), и даје мало нових података који нису били унети у поменути српски чланак о Нодјеу. Од нових ствари ту је званичан акт којим је Нодје 6 јануара 1813 наименован и намештен за варошког библиотекара. Од већег је интереса разговор који је Нодје имао у Љубљани са Фушеом, када му је изнео садржину свога будућег романа *Жана Сбогара*. Нодје је то причао у својим *Успоменама из Револуције и Царства*. Пред Фушеа су дошла извесна судска акта, и то су била акта по кривици „тог славног Жана Сбогара, прича Нодје, чији сам тип, како су то париски листови добро доказали, ја украо од лорда Бајрона, без сумње у напред. — Који је то човек? рече ми гувернер. — Један систематски разбојник, одговорих ја, човек од претераних идеја, који је стекао по свој Далмацији глас одлучна и речита човека са отменим држањем и лицем које улева поштовање. — Је ли убијао? — Можда, али бранећи свој живот. У осталом, ја не бих за њ одговарао. Све што знам о њему, то је да је врло уман и врло одлучан хајдук, чије се име често чује у разговорима простога народа. — Доста, пресече војвода од Отранта, бацивши акта у котарицу за излишне ствари, има прилика у којима тај разбојник може бити од веће користи но царски двор". Нодје, мали чиновник у једној забаченој провинцији, по тим речима превртљивога Фушеа осетио је да је Наполеону близу крај. — Са уређивањем свога „тетраглотскога" листа *le Télégraphe illyrien*, Нодје није имао среће. Он је дошао у Љубљану када је Наполеон био одлучио да напусти илирске покрајине. Једнога дана, када су Енглези са мора а Аустријанци са копна почели нападати на Наполеонову „Илирију", Нодје добије естафету из Париза која га је поразила: Влада је забрањивала даље издавање листа, а Нодје се отпуштао из

државне службе и оптужује се што је имао везе са непријатељима, што је био у завери против владе а у договору са агентима бурбонске династије. Непријатељске трупе биле су већ ушле у Илирију, и Нодје је једва могао преко Горице и Симплона умаћи у Француску.

Л.

КРАТКЕ КЊИЖЕВНЕ ВЕСТИ.

Српска књижевност.

Изишао је LXXIV „Глас“ другога разреда Српске Краљевске Академије. У њему су три рада: овећа студија Стојана Новаковића „Јован Ст. Поповић“, која је већ изишла оштампана у засебној књизи, „Један поглед на еволуционистичку правну школу“ од Живојина Перића и „Мезијске легије до године 68 по Христу“ од Др. Николе Вулића.

Ових дана изишла је из штампе прва књига дела Др. Владана Ђорђевића „Историја српско-бугарског рата 1885“. У овој књизи, са којом иде једна карта бојнога поља, причају се ратни догађаји „Од Пирота до Сливнице“.

У Новом Саду изишла је расправа Др. Б. М. „О социјализму“ (8^0, 88 стр.; цена 40 потура).

Као друга свеска „Мале Српске Народне Библиотеке у Савезним Државама“ изишла је „слика из живота“ „Идеалиста“, од „Слободановића“, (псевдоним), главног сарадника листа „Српске Независности“ у Окланду, у Калифорнији. Цена је 10 цента, а чист приход намењен је „Српском Народном Фонду у Савезним Државама“.

Хрватска књижевност.

Дружина „Браћа Хрватског Змаја“ издала је једно јавно предавање свога потпредседника Др. Велимира Дежелића „O evoluciji modernih slobodnih knjižnica“.

Бугарска књижевност.

У веома лепом издању „Библиотеке“, које чине част бугарској штампарији и књижари, изишли су „Безъсници“ П. К. Јаворова, стихови једнога од најбољих модерних песника бугарских.

Хиљаду-годишњица од смрти знаменитога бугарског цара Бориса прослављена је лањске године у Бугарској

на свечан начин. У спомен те свечаности изишла је „Споменна кньига на 1000-годишницата отъ смъртата на царь Бориса“ (Софија, 1907, стр. 96).

„Българска Сбирка“ је у својој другој свесци од ове год. донела из београдског „Одјека“ преведен чланак „Сърбската книжина прѣзъ 1907 год.“

У бугарској књижевности преводи се врло много, знатно више но код нас. Од новијих превода из страних књижевности, махом из руске, ваља забележити: Ралфа Емерсона: „За вѣрата въ себе си“; Е. Реклиа: „За вегетарияството“, Лава Толстоја „Не убивай“ (превод из пишчева рукописа), Л. Никифорова „Джон Рьскинъ, неговиятъ животъ, идеи и дѣиность“, Г. Плеханова „Философскитѣ и литературних взгледи на Бѣлински“, три студије у једној књизи Е. Вандервелда, Г. Плеханова и А. Лунчарског „Изскуство и Социализьмъ“.

Познати роман И. Вазова „Под игото“ по други пут је преведен на руски језик. Нови превод је скраћен, и уз њега иде предговор од преводиоца.

Словеначка књижевност.

Матица Словеначка у своје књиге за 1908 уврштује драму Зофке Кведерове „Amerikanci“.

———

ИЗЛОЖБЕ.

Прва умјетничка Далматинска изложба у Спљету. — Почетком маја ове године отвориће се у Спљету, у Далмацији, прва умјетничка далматинска изложба. Она ће имати чисто провинцијални карактер, с погледом на прилике које не дозвољавају да се оствари нешто опћега у већем стилу. Овој изложби удионистоваће са својим радовима *сви* далматински умјетници. Успјех у напред је осигуран, кад се знаде да међу далматинским умјетницима имаде их и таквих, који су већ познати и признати на разним изложбама Европе, и своје име свијетом пронијели. Изложба ће бити смештена у дворницама новог Хрватског Дома, које су — и елегантне и простране — одбору добровољно уступљене за ову прилику. Ова мисао спљетских умјетника заслужује признање и похвалу, јер се знаде колико изложбе могу да заинтересују за умјетност и шире кругове и колико оне утјечу на рафинирање

укуса, а особито ондје гдје је, као у Спљету, већ и по себи доста развијен култ према лијепим вјештинама.

Dr. A.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српско Књижевничко Друштво. — 27 јануара Српско Књижевничко Друштво имало је своју трећу редовну годишњу скупштину. За годину дана Друштво је изгубило три своја члана: Милована Ђ. Глишића, Милорада Ј. Митровића и Душана Ј. Симића. Пошто је примљен извештај старе управе, изабрана је нова управа за 1908. годину. За председника је изабран Симо Матавуљ, за секретара Јован Дучић, за домаћина Драгутин Ј. Илић, за књижничара Др. Јован Максимовић, а за благајника Петар Ј. Одавић. Скупштина је решила да Друштво узме учешћа у летошњем походу у Љубљану. Н.

Савез читаоница и народних књижница. — Мусломански лист *Мусават* кренуо је важно питање о оснивању савеза читаоница и народних књижница у Босни и Херцеговини. Од свију наших земаља Босна и Херцеговина су последњих година показале највише културног и просветног напретка, и читаонице с народне књижнице стале су се тако нагло увећавати. Природно је било да се помисли на систематизовање свега тога просветнога рада, и похвално је што се та иницијатива јавила у једном мусломанском листу. Новосадске *Трговачке Новине*, у своме 3 броју од ове године, прихватају ту идеју, и говоре о истом покрету у негдашњој Војводини:

„Код нас је тај велики покрет избацио идеју просвећивања народног путем читаоница, књижница, певачких друштава и т. д., али није избацио и идеју организације тога посла. Оснивала су се та разна друштва на све стране, али њихов утицај на народ је био врло мали. Многе су пропадале јер нису знале, остављене свака себи, шта и како да раде; многе су се као болесници провлачиле, па још и данас провлаче од дана до дана из истог узрока, а у многима је беснио раздор и неслога, те су место користи доносиле штете народу, јер су га заражавале оном ужасном борбом, која је својим отровним језиком поклопила читав наш народ.

„Свега тога не би било да је одмах са идејом оснивања тих друштава избачена и идеја о организацији тих

друштава, да се створила централа, евентуално и орган савеза, па да се из године у годину одржавала велика скупштина свих читаоничких друштава, а централа се бринула да у сваком српском селу подигне једну, у већима и више таких установа, да је слала људе, који би држали предавања у читаоницама и т. д. и т. д.“

Извесно је да организовање рада у читаоницама и народним књижницама може бити од знатне користи и по књижевни и по општи културни развитак наш. То је питање стављено сада „на дневни ред“, како се то каже новинарским језиком, и треба покушати да се практично изведе. Утешно је што се код нас почиње обраћати пажња и овим питањима просветне и културне организације, и што се видело да национална политика није само у широким и амбициозним политичким програмима, одушевљеним новинарским чланцима и кићастим здравицама.

Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

Моле се сви претплатници, а нарочито ђаци, да нас на време извештавају о свакој промени адресе.

Расписом мин. просвете од 15 фебруара 1905 год. Пбр. 3208. препоручен је „Српски Књижевни Гласник“ за књижнице народних и средњих школа, на основу одлуке Г. Министра просвете и црквених послова од 10 фебруара 1905 год. Пбр. 3208.

Они наши претплатници који не би на време примили који број, моле се да нас о томе известе у року до петнаест дана. Потраживања која би нам касније дошла, нећемо бити у стању задовољити.

Администрација.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 5. — 1 март. 1908.

ТРИ НЕДЕЉЕ ПО МОРУ.

Две трећине лета, (јуније и јулије 1907), провео сам на Семерингу, — управо зебао сам на тој висини од 1000 метара над морем. Било је лето по имену, јер се у нашој гостионици, (Erzherzog Johann), ложиле пећи бар сваског трећег дана. Често изјутра термометар је показивао нулу, пењао се преко дана до 5—6, па се, пред ноћ, опет спуштао. Често се од ветра, магле, кише, није могло из куће, те сам по читаве часове ходао по гостионским ходницима. А ти ходници *Хотела Јохана* дугачки су и широки као улице, са небројеним вратима са стране, са сведеним прозорима у дну; и иначе је цела зграда у стилу старинских католичких лавра̑. Хотел је био дупком пун; било нас је око две стотине гостију, без мало, све сам аустријски Немац, из аристократије, високог чиновништва, дипломатије, индустрије и трговине. Израиљ је био заступљен добром трећином, а та смеса није имала никакве заједнице, него су касте остале без додира. Једва сам чекао да побегнем.

Тај жељно очекивани дан освану првога августа по новоме, кад, по студеној киши, ја и жена рекосмо „збогом“ Семерингу, прослављеном летовишту.

У Бечу се претплатисмо на путовање по мору, које је предузимала лађа аустријског Лојда *Талија (Thalia)*, од Северног Мора кроз Ла-Манш, дуж западних обала Јевропе, па Средоземним Морем, па Јадранским, до његова северна краја, — дакле, од Бремерхафена до Трста. Тај пут, дугачак око 7000 километара, трајаће од 19 августа до 8, или 10, или 12 септембра, како време допусти. По програму, лађа ће пристајати у Остенд, на острво Уајт (Wigt), Бордо, Бајон, Бијариц, Лисабон. Гибралтар, Алжир, Палермо, Месину и најпосле усидриће се у Трсту.

Након три дана, кренусмо се из Беча ка Северном Мору. На тој прузи, задржавасмо се у Прагу, Дрезди, Берлину, Хамбургу и Бремену, како где, у Берлину осам дана. О целом томе путовању напоменућу само нешто. Већ од чешке границе беше ми необично што нестаје жйта и кукуруза; што су готово једини производи раж, кромпир и шећерна репа; што поступно земља постаје све већма песковита, неродна; што су шуме једино од четинара и букава. Узалуд ми се наметало сазнање, да привреда, рударство, трговина и индустрија обилато накнађују неродност земљишта.

Необично ми такође беше, што, путујући с југа на север, не пењемо се, као што смо навикли, него се спуштамо и осећамо све блажи ваздух. Као синтатички израз свих утисака стечених за тих деветнаест дана путовања од Беча до мора, рећи ћу да ме већ жеља обузе да видим те крајеве, сем Прага и Дрезде!...

Хамбург, хвала његову положају на ушћу Лабе, и ако је 130 километара далеко од мора, нема данас у Јевропи такмаца у поморском саобраћају са Британијом и Америком. Ко је имао прилике да посматра големе немачке бродове, тај може разумети њихов напредак у поморству, као и реч садашњег немачког цара: „Будућ-

ност је Немачке на води". Данас је о томе уверено свако њихово дете. Треба само чути с каким поносом говоре о том развитку и с каким уверењем снују снове за будућност, па да се разуме, зашто је горда Британија забринута...

Бремерхафенско пристаниште, на изласку из левкастог ушћа реке Везера, заиста не плени поглед својом лепотом. Игало мутног Северног Мора, створено од „дуна" (пешчаних сметова) пружа се неједнако и кривудасто, између две равнице, водене и копнене! Градић имаће око 20.000 становника и није угледан.

Стигосмо пред вече. Небо је било натуштено. Одмах отидосмо на брод, да га разгледамо и да дознамо можемо ли на њему ноћити.

Нађосмо *Талију* у једноме од узаних басена, у који се готово једва сместила. *Талија*, већ на први поглед, чини леп утисак. То је парни брод од 3500 тона, бело обојен, дугачак око 100 метара, висок три спрата, (ваљда двадесет и неколико метара), са три катарке, оштра кљуна и елегантних линија. Уђосмо на средњи кров и ту одмах дознадосмо, што је главно, да вечере нема, а да имамо права на ноћиште. Ту, на улазу, беше гомила мрнара и камеријера (послужитеља). Видим и чујем, да су Далматинци, Немци и неколико Тршћанаца, те мешају српски, немачки и талијански. Један од камеријера узе нашу билету и поведе нас низ степенице, на трећи бој на ниже, у нашу кабину, где мрнари одмах снесоше и наш мањи пртљаг. За тим, на понуду камеријерову, пођосмо за њим, да прегледамо главније просторије.

Кабинâ са једним креветом има 27, а са два 72, свега 99 за стотину седамдесет путника. Све су снабдевене електричним осветлењем и централним грејањем. На средини брода, а на средњем спрату, налази се трпезарија, са три реда столова, са 180 седишта. Трпезарија у ренесанс-слогу, у белим и златним тоновима. Из ње изводе степенице у вестибул, из кога се улази у концертну дворкицу, која је у инглијском стилу, од мрко-црвена пали-

сандрова дрвета. Одатле, до крме, кров је с обе стране застрт поњавама и намењен за шетњу. Над њим се налази пространа, стаклена веранда, у коју се путници могу склонити од ветрова, кише и ва̄ла̄. На другом крају, на кљуну, налазе се две просторије, једна над другом, обе у ампир-стилу, са покућанством од махагонског дрвета; доле је пушионица, са столовима за играње, а горе крчма (bar).

Дознадосмо од послужитеља многе појединости, које нас интересоваху, а од којих сам за неке знао из новина. Он причаше. *Талија* се први пут налази на северу Јевропе. Из истога пристаништа бремерхафенског путовала е у Норвешку, оданде до Шпицберга. На повратку претрпела је велику олују. Била је пуна као шипак, тј. имала е 180 путника. Сад за ово путовање уписало се само 130. Те прве ноћи спаваће на броду нас око 20; остали до оста нису ни стигли, него ће доћи те ноћи железницама, починуће по гостионицама, па ће се сутрадан раније укрцати на *Талију*, која ће се кренути око девет часова. — На *Талији*, вели камеријер, налази се пет официра од команде, командант, два поручника и два потпоручника. Машинских инжињера, виших и нижих, има такође толико. Па има и лекар. Па има и берберин. Од „војске“, (нижег бродског особља), има двадесет и неколико мрнара и око педесет трпезаријских послужитеља, собара, и собарица, кувара и измећара. Дакле, *Талија* је већма „локанда“ него ли брод, у обичном значењу речи, кад су претежније кујне, трпезарија и ложнице, кад је више локандских људи, него ли правих помораца!

Нас двоје отидосмо на „крај“, да вечерамо. У речнику свих наших помораца „крај“ значи што и копно. и ниједан наш мрнар неће друкчије рећи него: „Идем на крај! Кад дођем на крај! Кад смо били на крају“, и т. д. Дакле, нашем мрнару реч крај значи свршетак мора, што друго бити не може до копно. Оригинално је што то није ни италијанизам, ни галицизам, него изворни наш израз приморски. У Вукову *Рјечнику* нема забележено

то значење тој речи, ни иначе, колико ми је познато, није обична Србима далеко од мора!

Пробудих се рано, те изидох из кабине на кров. Видех најружнији освитак дана што се може замислити, — као да беше освитак у позној јесени, и ако до почетка јесени има још пуних шест недеља! Над Бремерхафеном, над шумом катарака, што су се подигле у пристаништу, над Северним Морем, небо се натуштило, а из њега сипи ситна студена киша. Мала река Герста, која ту утиче у море, разлива се по пространој пустопашици, те из жуткасте локве струји барски смрад. Ни по бродовима, ни по обали, ни по градским улицама, где још гораху фењери, није било видети живе душе. Ништа се не помицаше, осим што негде, у дубини пристаништа, видех где сукте пут натмуреног неба четири стуба црна густа дима. То је са парног брода *Цар Вилхелм*, највеће немачке трговинске лађе, која запрема 25.000 тона, која је поглавито намењена превозу исељеника, којих може примити пуне четири тисуће. Наша *Талија*, по запремини осам пута мања од *Цара Вилхелма*, изгледа према њему, од прилике, као ластавица према орлу!...

Отидох у кујну, коју раздваја од трпезарије мали трем, и ту се познадох са шефом послужитеља, (primo cameriere), који по изгледу напомињаше каквога дипломату. Његовом заштитом, добих кафу и препоручих се за будуће. Опет се вратих на средњи кров, да посматрам укрцавање путника.

На обали већ беше мноштво фијакера и товарних кола. Уз обичну грају и мотање, путници, људи и жене и факини са пртљагом, пењаху се уз даску на средњи кров лађе. Сви послужитељи нађоше се у послу, јер је сваки путник најпре хтео да нађе своју кабину и да смести пртљаг. Та врева и граја дуго је трајала. Киша је све јаче падала. На широкоме мутноме мору почеше се пропињати бесни вали, што даљи од обале то дужи и већи. Ветар од копна на махове наносио је дим и задах од угљена.

Најпосле путници поседоше на горњем крову. Ми мушкарци бесмо у већини, а међу нама млађи људи беху у мањини. Међу женскима такође превлађиваху старије и ружније. Деце није било. Највећма ми привуче пажњу нека баба, веома стара и суха, старовремски одевена и очешљана. Куд њу белај носи на море, на „излет“ дугачак 7000 километара и који ће трајати двадесет и неколико дана! Опазио сам такође да има доста слабуњавих људи и жену, којима су лекари зло саветовали, ако су им препоручили тај „излет“.

Такође на први мах лако је било уочити да су путници великом већином Немци из Аустрије и из немачке царевине, да је Израиљ, као и на Семерингу, заступљен добром трећином.

Путници посматраху једно друго кришом, те поред осећања солидарноста, које се зачиње пред путовање по мору, ту се зачињаху такође узајамне симпатије и антипатије, клице будућих плетака и „трача“, а ко ти га зна? може бити и романа!...

Појави се и цела команда, стари главно-командујући барон Бретфелд са четири официра, од којих један Дубровчанин, један Бокељ, обојица млади и наочити, као уписани, те се многе Швабице узврпољише. Команда се стаде приказивати различитим гомилицама, а гомилице њој. Ја и жена поздрависмо се српски са нашинцима.

Камеријери се размилеше међу нас и позваше нас на „први доручак“: објаснише нам да сваки путник има право, чим устане па до десет часова, узети први доручак, а остале оброке: бујон, ручак, ужину и вечеру да оглашава труба.

Сви се кренусмо. У вестибулу, који је, као што рекох, над степеницама што се спуштају ка трпезарији, дочека нас музика, састављена од једанаест свирача. Беху махом младићи у лојдовској униформи, по изгледу Талијани, а по свој прилици велики лумпови, који су целу ноћ провели у каквој бремерхафенској кафани, јер су сви били надувени и црвених очију. Засвираше не-

какав марш, а мени се учини, да свирају некако љутито, те да та бучна добродошлица личи на какву грдњу!...

Доле у трему, пред трпезаријом, испред двојих врата, камеријери начинили ланац, да спрече улазак, а њихов најстарији дигао руке и виче:

„Молим, госпође и господо, да нико не улази у трпезарију, пре него што ће прочитати своје име и уз њега број места, које му је одређено и које ће место сваки задржати до краја путовања! Изволите“.

И primo показа руком две табле са страна на којима се ређаше сто тридесет имена и толико бројева. Они који су били најближи уласку, први нађоше своје бројеве и јурнуше у трпезарију. За њима наиђоше остали, те се доста брзо сместисмо.

Служило се кафа и чај, хладна печења, шунка, обарена јаја, маслац и инглијска мармелада. Уз тандркање музике, Швабе се наклопише већ како умеју. А кад се намири та телесна потреба, свак узе елегантан картон, на коме су била штампана имена, презимена, титуле и места одакле је ко од нас сто тридесеторице путника на *Талији*. Највише је било из Беча: двадесет и осам. Из Прага: петоро. Из Русије: четворо. Из Нирнберга: четворо. Из Минхена: троје, итд. Било је графова и графица, барона и бароница и обичних „von-ова“ око двадесет; доста хофрата, много професора и доктора, још више индустријалаца и трговаца. Чух где један пар говори француски.

Сем тога списка, свак прочита панкарту, која казује време оброцима и број и ред јела, која ће путници добијати. Гласи овако: „Од 8—10 часова, доручак као што је описано. У 10 бујон и сендвича. У подне, три врсте закуске, два врућа месна јела, сир, воће и кафа. У четири часа „ленч“: чај и млеко, масло, двопек и мармелада. У шест и по вечера (обед): чорба, две врсте закуске, четири врућа месна (или рибља) јела, колачи, воће, кафа...“

На све стране разлегаху се прости, али пуни значаја узвици: „Охо-хо, охо-хо!“

Осетисмо јачу тутњаву корака над нама, чешће звиждање командских пиштаљака, а у исти мах *Талија* се поче дрмати, — знак да се отпетљава из басена. Сви нагосмо горе. *Талија* је милела из теснаца. Није је још покретала пара, него мрнари с крова и работници с обала, вукући дебеле пајване. Путници постадоше забринути. Северно Море, мутно и валовито, уоквирено густом маглом, претило је, ако не погибијом а оно, доиста, страдањем! Као што рекох, у друштву је било доста слабуњавих а зацело и много њих, који се никада не навезоше на море, а који га дотле увек замишљаху у идиличном изгледу, као што се најчешће приказује на сликама. Ја сам се тога маха поносио. што сам Приморац и што сам већ лако издржавао „рђаво море“. Однекуд сетих се неких стихова некога мога земљака и наставника (професора и попа Бузолића), који, да видиш, нису баш лоши, а гласе:

Мило ми је сиње море,
Кад је мирно попут уља,
Лабудови кад у њ' норе,
Кад се лађа по њем љуља,
Кад га облак обавије,
И прикрије тамнилом,
И силни га ветар бије,
И за громом грми гром....

Али, поред тога тренутног заноса, почех се прибојавати за жену, која нити је Приморка, нити је издржавала олује на мору, нити се заноси далматинским песницима.

Најпосле, елегантна *Талија* једва се већ отпетља, једва већ измилела из теснаца и умочи кљун у широко море. Њен силни завртањ на крми стаде тутњити и терати је напред, али у исти мах и бесни вали стадоше јуришати на њен предњи део, те се пропе, а на њеном крову настаде прави ужас, — шевељење, комешање, падање, узвици: „Језус Марија! Цур Хилфе!“ Ми, који смо

могли, притекосмо женскадији у помоћ; мрнари, у пролаcку, смејаху се мукама „свијета од краја“. На моје велико чудо, она баба у старовремској тоалети седела је мирно и посматрала комешање.

Мало по мало, *Талија* се поче смиривати, још се мало клатила, мало посртала, па опет од једном, као да изгуби главу, поче ђипати и тонути а десно, а лево. Већ није било друге, требало је склањати женскиње. И ја своју, већма однесох, него што одведох у кабину.

Симо Матавуљ.

ЖИВОТ ДАНИЛА ПЕРИШИЋА.

„Писао бих ти опширно писмом, али нема ништа тако важно. Ново је само да је *Келкен* умро. Не знам ни ја шта му је било. Кажу да се напио, заборавио затворити прозор, заспао, назебао, и за осам дана умро. Цело му је Ужице било на пратњи“.

Прочитао сам ову карту неколико пута, и нисам могао веровати својим рођеним очима. Оставио сам га летос здрава и читава. Није ми сад никако ишло у главу да га више нећу видети код „Два Багрена“, кад се једном будем вратио у Ужице. Навикао сам на њега као на ужичку цркву, начелство и на рашће по Забучју. Чинило ми се да сада нешто недостаје тој старој, окамењеној паланци.

Келкен му није било ни име ни презиме.

Тако га је прозвао неки од старијих ужичких реалаца — у дубоким црвеним опанцима, уплетени кајишима до колена, без машне и са *Пиром бездушника* у џепу — чијем је тврдом српском уву одвише звучило француско: *quelqu'un*. То се допало и осталим, те су га тако звали и ђаци и професори. Надимак је прешао из школе у чаршију. Грађани га друкчије нису ни знали него као Келкен или Кељкен, што им је лакше било за изговор. Кад су му смрт огласила звона наше цркве, сумњам да звонар није викао са звонаре деци и служавкама који

су долазили да питају ко је умро: „Келкен“, место: „Данило Перишић“.

Далеко сам од Ужица, од његових намрштених брда и од тамошњег скученог живота. Али ме ова вест вуче у њега. Пред моје очи излази нехотице низ двоспратних, просто озиданих кућа, прекривених поцрнелом ћерамидом. Из њих се уздиже за читав спрат величанствена зграда *Реалке,* која се посматрачу чини као да се непрестано чуди где је запала. Пред њом два три прљава дечка са ћајицама и гомилица ђака, махом сиротиње, која увек рани. *Стара Пијаца,* калдрмисана белим каменом из Ђетиње, бљешти на јутрењем сунцу. Са *Мегдана*, иза *Штампарије*, појављује се Келкен, иде најкраћом линијом преко Пијаце, право код *Два Багрена,* на кафу и ракију.

Њега није тешко замислити. Од како га знам, био је такав каквога сам га летос оставио. Он је имао свој ход, своју ношњу, своје боје, свој поглед, своје улице и своју кафану.

Носио је жакет мрке боје, прслук шарен и дубоко усечен, панталоне беличасте, широке, дуге и заврнуте, или само позади, више пета, тако да су му се виделе у плитким ципелама плаве чарапе. Шешир му је био нарочитог облика: хотимице згужван у врху и обореног обода на десној страни; то је било удешено као да је такав изишао из фабрике. Ко би га знао како га је Келкен набављао и удешава; други су га хтели подражавати, али се на њиховим шеширима видело да је то силом учињено. Испод шешира, сијала су му два црна подбула ока, која су расипала мирну светлост по његовим избријаним образима, пуним брковима и кокетном *француском* брадом. Глава му је достојанствено стајала на црвеном, снажном врату, који се добро видео у ниској, обореној крагни. Из ове су се лепршали крајеви кицошки везане, свилене кравате, који су га били по тврдо уштирканој кошуљи и первазу од прслука. Из уста му је висила вишњева луша, окачена о крњав очњак у доњој вилици.

С часа на час, избио би му дим супротног краја уста и замаглио му лице. Све је то сенчио зеленкаст иберциг, опшивен сомотом по старој моди и огрнут увек, усред лета и усред зиме.

Не знам колико му је било година, а још мање кад је дошао у Ужице. Заједно са *Липом*, *Шанцем*, *Забучјем*, *Градом*, *Глуваћима*, и њега сам упознао. Чинило ми се увек да је средовечан, тако око тридесет и пет година. Неколико белих длака у очешљаним зулуфима и и потиљку имао је од како га ја знам. Он се био сашивео са Ужицем. Грађани га нису више убрајали у *господу*, већ у себе саме. Познавао се са сваким. Ословљавао је људе по грађански: „Бро-јутро, Дамњане!“ „Здраво поранио газда Спасоје!“ „Здраво, како си, Милуне!“ „како жена, како ђеца!“ „Нека, вала Богу!“ Чак је с њима говорио јужним дијалектом.

Био је бећар. Становао је у Коштици код неке бабе. Још кад је дошао у Ужице нашао је код ње стан, па ту га је и смрт затекла.

Једанпут сам му био у стану. Дочекао ме је као фамилијаран чочек. Послужио ме *слатким*, које му је баба справљала, а кафу је поручио из оближње кафане. Његова соба давала ми је утисак канцеларије дежурног официра: једна проста, необојена гвоздена постеља, покривена сурим ћебетом: више њега нека патриотска слика — чини ми се — Михаила Илића, јаворског јунака; од исте материје умиваоник само плаветно обојен; купован убрус, обешен о клин; близу њега чамов раф са књигама које је попала прашина; нешто одеће обешено о зид и покривено пожутелим чаршавом; ту је још обешен и један револвер, *црнокорац*, са дугачким, зеленим гајтаном; према овоме висило је повеће огледало у жутом, испуцалом оквиру; сто застрт *Вечерњим Новостима*; на њему пуно стакло воде са једном старинском чашом; у углу према вратима стоји бронзана пећ која се некад споља ложила; сад су јој била дугачка уста окренута унутра и затворена плеханим вратанцима.

Ђаци су га се бојали, али га је мало ко мрзио, јер је код њега било лако добити и *два* и *пет*. У политику се готово никад није мешао. Чак је ретко кад отишао и да гласа. Само каткад, кад би ко у кафани загаламио за овога или против онога, па би дара прешла меру, он би преко своје луше превалио:

— Шта је, шта се дереш. Лакше, пријатељу, запео си к'о да решаваш Источно Питање. Није то тако. Сад да нам дође Бизмарк не би то боље свршио; а и црни циганин не би био гори од њега. Не зависи то од једног човека. Нити је Марко лопов нити је Јанко агнец божији, како их ти молујеш. Они су што и ми. Да смо ми бољи, бољи би били и они. Добар би био и твој Јанко и Петров Марко. Али ми не ваљамо!

Политичари су му пребацивали да је лако тако *диспутирати*, да нема *грађанске куражи*, да је *тробојка* и још шта не.

Друга му је мана била што је пио. До подне је пио ракију, од подне, док сунце не зађе, вино, па онда опет ракију до вечере, а од вечере вино. Обично је пио код *Два Багрема*. Кажу да је ту кафану оставио био само једанпут. Посвађао се са газдом што му је променуо *прибор*. Помирио се тек после месец дана. Било је то кад се краљ Милан помирио са краљицом Наталијом. Газда му је отишао кући, донео му на пробу стакло нове клековаче и предао му је викнувши у десетерцу:

Помирење Краља и Краљице,
Помирење мене и Келкена!

Газде су се мењале код *Два багрена*, и примале Келкена као келнерај и остало што иде уз кафану.

Наравно, да ни Келкена није мимоилазило паланачко оговарање. Једни су му пребацивали што је остао *огорео пањ*, други су говорили о некој *фалинки* због које се не може да ожени, трећи су му „привезивали канту“ због ове или оне удовице. Кад реалци начине неку лудорију, онда је Келкен био крив, јер је чаршија говорила:

— Није ни чудо! Је ли само њима *провизор* Келкен.

Жене су кореле мужеве:

— Постао си к'о Келкен!

— Шта си накривио капу к'о Келкен!

— Не пијеш к'о остали људи но к'о Келкен!

Ипак су га у дну душе волели. Ето, цело му је Ужице било на пратњи. Ја сам га још из школе волео. Доцније, кад сам свршио реалку, дружио сам се често пута с њим. Увек сам од њега могао чути по коју паметну реч. Он је исто тако волео дружити се са млађим људима. Умео нас је да разуме. Некад сам по цело вече или по подне проводио с њим. Често су ме пута његови погледи изненађивали. У свакој је ствари тражио узроке и предвиђао последице. Усред паланачке мемљиве средине, он се ипак издизао. Бар му је чело стрчало из ниског нивоа устајалог, мртвог маловарошког живота. Да није пио, можда би још шта и било од њега.

Чудио сам се шта му је било да се пропије. У Ужицу то није нико знао, а нико се није ни трудио да дозна. Једне вечери Келкен ми је све сам испричао.

Те вечери изишао сам по обичају после вечере у варош. Шетао сам неко време сâм, па ми се досади. У том, спазим Келкена где седи пред *Два Багрена*, тако исто сâм. Свратим код њега и понудим му да одиграмо једну партију шаха. Али ме он замоли да то оставим за други пут.

— Мрзи ме да мислим — рече ми он. Но седи, да попијемо коју у друштву. Вино му је вечерас одлично. А ова *приличка* вода рези. Пио би га до ујутру.

Пили смо тако и ћутали.

Вече је било дивно.

Месец изгрејао изнад Шанца. Кроз грање дивљих крушака, изниклих по венцу тога брда, расипала се бледа месечева светлост и плâвила њиве, баште, воћњаке и варош. Сува калдрма по сокацима треперила је као од

свиле. Младе јеле и медвеђе леске у малом парку око цркве тајанствено су бацале сенку по зидовима бело окречене порте. Реалка се купала у светлости; њени сразмерни, озбиљни зидови долазили су милији, топлији. Стара Пијаца дошла већа, свечанија. По Куки се хватала лака магла. Кроз њу се видео широк, срески друм, који је веругао уза страну и губио се у мраку и кршу. У позадини, идући уз реку, у сенци, једва су се назирале развалине дивљег средњевековног замка, где сад станују само шарке и вране.

Благ, једва осетан поветарац доносио је однекуд мирис зарудела воћа. Млака ноћ грлила је човека, размекшавала му крв, дирала га у срце и гонила му сан испред очију. Али је Ужице ипак спавало. Кроз пусте улице дремљиво је корачао погурени патролџија са старинском пушком о рамену и батином у руци.

Све затворено сем *Два Багрена* и *Јањића кафане*. Ту се види нешто света. Има и по која женска: жена или ћерка ког чиновника. Пред публиком, на самој улици, за једним столом на ком стоји незапаљен фонос, седи Мико *Армуникаш*. Његово катафаллично лице дошло још блеђе, још чворноватије. Иза леђа му стоје два три мангупчића, са завученим у рукама џепове; слушају музику и чекају да који од *господе* баци опушак, *пикавац*, како га они сад зову. На клупи око штампарије седе старији ђаци из Реалке, а млађи поседали по праговима оближних дућана или по ћепенцима затворених самарџиница.

Мико је свирао уз хармонику полако, растегнуто и као за себе. Глас му је био промукао, разорен дуваном и ракијом, али је био топао и сетан, јер је долазио из груди болесног и осетљивог човека. Нечег нашег, забатаљеног, али својског и допадљивог, било је у гласу његове олињале хармонике и жилавог грла.

Келкен га је напрегнуто слушао испред *Два Багрена*.

— Ето, овог бих Мика и мртав слушао — рече ми он. — Ајä, њега ви немате у Београду. Можете причати шта хоћете, али све те ваше оркестре дао бих ја за на-

шега Мика *армуникаша*. Ишао бих доле код њега. Али, брате, она ми се кафана не допада. Чини ми се к'о да сам у некој рупи.

Пио сам доста. Нека нарочита жеђ морила ме. Кад бих сручио чашу запенушаног вина у грло, оно би се расуло, у виду лепезе, по читавом телу, и као сладак, свеж туш, купало ми срце. Али би се жеђ ускоро повратила и са њом широка, несавладљива топлота млаке летње ноћи. И Келкен је пио. Лице му је добијало све заокругљеније црте. По говору му се могло познати да је узбуђен, да му нешто навире у души од тихе, монотоне песме Мика Армуникаша и од бледе ноћи, у коју су гледале његове буљаве очи, сетно и растројено.

Све сам на више осећао да се дижем из заспале паланке, да се преда мном шири други већи видик, губе се ситни обзири шта ће рећи свет и осваја ме инстинкт за отвореношћу и пријатељством. Говорио сам Келкену о Београду, који је тада још био крај мога света, о животу којим сам тамо живео, срећним и несрећним данима једног младића, баченог тамо да сам крчи себи пут, о друговима, другарицама и целој тој белој вароши што се као лабуд издиже изнад састава Саве и Дунава.

Моје су га приче узбудиле, те ми и он поче да прича о свом животу.

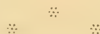

До четврте године филозофије мој је живот — поче Келкен — једнолика прича једног ђака, који је прао судове, вукао воду, забављао децу и радио све што му се нареди за парче хлеба, свеће, старог одела и крова над главом. Теби је то сад тешко представити, јер више нема *послуживања*. У том животу биле су само две промене. Оне су се изражавале у речима: „Изгубио послуживање!“ и „Добио послуживање!“ Чуђење је у првом изразу замењивало: дане без ручка и вечере, ноћи са конаком на Калимегдану, играње мечке пред децом из основне школе за парче бурека и ђеврека, обијање

прагова од Палилуле до Варош-Капије, од Академије до Дорћола. У другом: јурење по вароши од раног јутра до мрклог мрака, сецање од стране какве бркате бабе, натресивање чиновника коме је *ђак* крив за његове менице или за његово неслагање са госпођом, животарење од *гринцајга* и парчета хлеба, мањег и тањег него судланица. -

„На Великој Школи почео сам да дајем кондиције. То је занимање било часније, али нимало лакше. Промукнем објашњавајући каквом дериштету правило тројно, па на крају, оно зна још мање но у почетку, и по врх тога још ти се смеје као шатравац из Таш-мајдана. Радим као сивоња, а на крају месеца, не дају ти шта си зарадио, одрекну ти кондицију и вуку те за нос те по неколико месеца, па ти често и не плате никако. Ако је дете поправило оцену, онда му ти ниси ни требао, јер је оно „паметно и добро дете, које кад учи, учи и без *ђака*“, а ако није онда си ти крив, јер нећеш да му објасниш како треба, идеш чим се сат сврши, нећеш да му радиш задатке и тако даље!

„У четвртој години нађем кондицију код једног београдског инжињера за стан, храну и дукат месечно. Он је био пореклом Пољак. Није хтео да служи војску у Аустрији, пребегао у Србију, нашао овамо леп пријем и зараду, покрстио се, оженио, узео славу и изродио децу. Давно је већ умро. Био је то красан човек. Гледао ме је као свог сина. Кад сам ступио у његову кућу, одео ме од главе до пете. Први пут сам тада имао све ново, почев од ципела па до шешира. Нису ме одвајали од своје деце; чак су ме више уважавали но њих. За ручком сам седео више њихове деце и служио се пре ове. Никад ме именом нисуословили већ стално „Господин учитељ!“

„Поучавао сам му два млађа сина и једну ћерку, која је била у последњој години Више Женске Школе.

„Ах, то је била фина цура, та Нина! Ево, остарио сам, а још је се сећам. Да сам сликар, сад бих је могао

насликати као живу. Очи су јој биле крупне, изразите, насмејане и бескрајне као ведро небо каквог сунчаног дана усред зиме. Зенице јој нису биле тачно заокругљене као код свих људи, већ као две капље љубичастог мастила нехајно су се плавиле у бистрој белини њеног ока, а изнад њих падале су дуге трепавице. Коса јој је била бујна, златна. Спреда се расипала у маглу таласавих, природних праменова, који су јој се лепршали по ведром челу и слепим очима, а позади се муком сабијали у једну плетеницу која ју је била по снази. Усне су јој биле румене и влажне, као јагоде; око њих се лепршало нешто детињасто, безазлено, упитно. Груди, под скромно скројеном блузом, почивале су мирно као неки туђи, високо ограђен врт, у коме пролазник види само врх дрвећа и осећа мирис воћа које тамо зри“.

(наставиће се.)

М. М. Ускоковић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ДРУГИ ДЕО:

ЈОВАНКА АЛЕКСАНДРА.

(11)

„Г. од Леса становао је на другом спрату једне старе куће у Опсерваторијској улици, чије су омалтерисано лице, украшено античким киповима, и велики дивљи врт били прве слике што су се утиснуле у моје детиње очи; и без сумње, кад буде дошао неминовни дан, оне ће се последње поткрасти под моје отежале трепавице. Јер у тој кући ја сам се родио; у том врту ја сам научио, играјући се, да осећам и да познајем неколико делића ове древне васионе. Красни часи, свети часи! кад сасвим свежа душа открива свет који се заодева за њу неким умиљатим сјајем и неком тајанственом дражи. Јер, збиља, госпођо, свет је само одблесак наше душе.

„Моја мајка била је створење врло срећно одарено. Она се дизала са сунцем као птице, којима је наличила по умешности у кући, по материнском нагону, по вечитој потреби да пева и по извесној прекој љупкости, коју сам ја осећао врло добро, и ако сам био мали. Она је била душа куће, коју је испуњавала својом уредном и веселом радљивошћу. Мој отац био је онолико исто тром колико је она била хитра. Сећам се његова тиха лица преко кога би прешао овда онда ироничан осмејак. Он је био уморан, и волео је свој умор. Седећи крај прозора, у својој великој наслоњачи, он је читао од јутра до мрака

и ја сам од њега наследио љубав према књигама. Ја имам у својој библиотеци једнога Маблиа и једнога Ренала које је он својом руком избележио примедбама с краја на крај. Није се ваљало надати да ће се он мешати ма у шта на свету. Кад би моја мајка покушала нежним лукавствима да га отргне из његова покоја, он би завртео главом с оном неумољивом благошћу која чини снагу слабих карактера. Он је доводио до очајања сироту жену, која није нимало поимала ову посматралачку мудрост и која је разумевала у животу само свакидашње бриге и свакочасовни весели рад. Она га је држала за болесна и стрепела је да се не разболи још више. Али његова чамотиња имала је други узрок.

Мој отац, ступивши у министарство морнарства, под Г. Декреом, 1801, посведочио је прави администраторски таленат. Тада се много радило у министарству морнарства, и мој отац постаде, 1805, начелник другог административног одељења. Те године, Цар, коме је министар био обратио пажњу на њега, затражи му извештај о устројству енглеског морнарства. Тај посао, прожет, без знања састављачева, духом дубоко слободоумним и философским, би окончан тек 1807, отприлике осамнаест месеци после пораза адмирала Вилнева код Трафалгара. Наполеон, који, од тога злокобнога дана, није хтео више да чује речи о каквој лађи, прелиста љутито расправу и баци је у ватру вичући: „Фразе! фразе! фразе!“ Доставили су моме оцу да је царев гнев у том тренутку био такав да је он газио чизмом рукопис, у ватри у камину. То му је, у осталом, била навика, кад је био љутит, да чара ватру својим ногама, док не би опалио пете.

„Мој отац никад се није предигао од овог злог удеса, и узалудност свију његових напрезања да ради добро била је сигурно узрок чамотиње у коју је доцније пао. Ипак Наполеон, вративши се с острва Елбе, призва га к себи и повери му да састави, у родољубивом и слободоумном духу, прокламације и извештаје за флоту.

После Ватерлоа, мој отац, више ожалошћен но изненађен, остаде у прикрајку и не би узнемириван. Сложише се само да кажу да је то јакобинац, крволок, један од оних људи који се не могу видети. Старији брат моје мајке, Виктор Малдан, пешадијски капетан, стављен на по плате 1814 и отпуштен из војске 1815, увећавао је својим рђавим држањем тешкоће које је пад царства био нанео моме оцу. Капетан Виктор дерао се по каванама и јавним игранкама да су Бурбони продали Француску Козацима. Целоме би свету показивао једну тробојну кокарду скривену у постави на његову шеширу; носио је разметљиво један штап, чија је дршка, врло лепо израђена, бацала као сенку цареву силуету.

„Ако нисте видели, госпођо, извесне литографије Шарлеове, ви не можете себи никако представити физиономију ујка-Виктора кад би се, утегнут у струку у свој реденгот с везеним первазима, носећи на грудима свој почасни крст и љубичице, шетао по Тиљеријској градини с неком дивљом господственошћу.

„Беспосличење и неумереност дадоше најгори правац његовим политичким страстима. Он је нападао људе које би видео да читају *Дневник* или *Белу Заставу*, и натеривао их да се туку с њим. Тако је доживео жалост и срамоту да рани у двобоју једно дете од шеснаест година. Једном речи, мој ујак Виктор био је сушта противност једног разборитог човека; и, како је долазио код нас на ручак и вечеру свакога боговетног дана, његов рђав глас лепио се за наше огњиште. Моме сиротом оцу претешко су падале лудорије његова госта, али, како је био добар, он је остављао без речи своја врата отворена капетану, који га је за то срдачно презирао.

„Ово што вам причам, госпођо, било ми је доцније објашњено. Али мој ујак капетан уливао ми је онда најчистије одушевљење, и ја сам се тврдо зарицао да му наличим једнога дана колико би ми год било могуће. Једног лепог јутра, да отпочнем наличност, ја се подбочих песницом о кук и опсовах као безверник. Моја

красна мајка опали ми један шамар по образу тако хитро да ја остадох неко време запрепашћен пре него што бризнух у плач. Још видим стару наслоњачу од жуте утрехтске кадиве иза које сам пролио тога дана безброј суза.

„Ја сам био тада мали шврћа. Једно јутро мој отац, узевши ме, по обичају, у своја наручја, осмехну се на ме с оном неприметном подругљивошћу, која је давала нешто опоро његовој вечитој благости. Док сам се ја, седећи на његову крилу, играо његовим дугим седим власима, он ми је говорио ствари које ја нисам врло добро разумевао, али које су ме много занимале самим тим што су биле тајанствене. Мислим, ала нисам у то сасвим сигуран, да ми је причао, то јутро, према песми, причу о малом краљу иветотском. Наједном чусмо велику праску и и прозори затутњише. Мој отац био ме је пустио да се склизам крај његових ногу; његове раширене руке витлале су се по ваздуху дрхћући; његово лице било је непомично и сасвим бело, са огромним очима. Заустио је да говори, али су му зуби цвокотали. Напослетку прошапута: „Стрељали су га“. Ја нисам знао шта је хтео да каже и осећао сам неки нејасан страх. Доцније сам дознао да је говорио о маршалу Неју, који је пао, 7 децембра 1815, под зидом што је ограђивао један празан плац уз нашу кућу.

„Некако у то време, ја сам сусретао често на степеницама једнога старца, (то можда није био сасвим старац), чије су се ситне црне очи сијале изванредно живо на препланулом и непомичном лицу. Он ми није изгледао жив, или бар, изгледао ми је да не живи на исти начин као други људи. Ја сам био видео, код Г. Денона, где ме је мој отац водио, једну мумију донесену из Египта; и одистински сам замишљао да се мумија Г. Денона буди кад је сама, да излази из свога позлаћенога ковчега, да навлачи одело лешњиковe боје и напрашену власуљу, и да је то онда Г. од Лесеа. И данас чак, драга госпођо, отурујући ово мишљење, као лишено основа, ја морам

признати да је Г. од Лесеа наличио много на мумију Г. Денона. То је довољно да објасни да ми је ова личност уливала фантастичан страх.

„У ствари, Г. од Лесеа био је један мали племић и један велики филозоф. Ученик Маблиа и Русоа, он је замишљао да је без предрасуда, и та тежња била је сама за се једна крупна предрасуда. Ја вам говорим, госпођо, о савременику једног ишчезлог доба. Ја се бојим да се не дајем разумети и сигуран сам да вас не занимам. То је тако далеко од нас! Али ја скраћујем колико је год могуће; уосталом, ја вам нисам обећао ништа занимљиво, и ви нисте могли очекивати да је било крупних доживљаја у животу Силвестра Бонара“.

Госпођа од Габриа подстаче ме да продужим и ја то учиних овим речима:

— Г. од Лесеа био је груб према људима и љубазан према дамама. Љубио је у руку моју мајку, коју нарави под републиком и царевином нису биле навикле на ту услужност. Преко њега, ја сам залазио у доба Луја XVI. Г. од Лесеа био је географ, и нико се како мислим, није показивао тако горд као он што се бави лицем ове земље.

За време старога режима он се занимао земљорадњом као филозоф и сатро је тако своје имање до последњег јутра. Немајући више грудве своје земље, он се докопао читавога земнога шара и израдио је изванредно много карата, према путописима. Будући отхрањен најчистијом сржи Енциклопедије, он се није ограничавао да заграђује људе на тај и тај степен, на толико и толико минути и секунди земљописне ширине и дужине. Он се бавио о њиховој срећи, авај! Ваља приметити, госпођо, да су људи који су се бавили о срећи народа јако унесрећивали своје рођаке. Г. од Лесеа био је волтеровски краљевац, каквих је онда било доста међу племићима. Он је био више геометар од Аламбера, више филозоф и од Жан-Жака и више краљевац од Луја XVIII. Али његова љубав према краљу

није била ништа спрам његове мржње према Цару. Он је био ушао у Жоржеву заверу противу првога консула; како истрага није знала за њега, или га није узела у обзир, он се није нашао међу оптуженима; он никада није опростио ову увреду Бонапарти, кога је звао аждајом корзиканском и коме не би никад био поверио. говорио је, један пук, толико га сматрао за бедна војника.

„1813, Г. од Лесеа, удовац од пре дуго година, ожени се, у педесет петој години отприлике, једном врло младом женом, коју је употребио да црта географске карте, и која му даде једну кћер и умре на порођају. Моја мајка неговала ју је у њеној краткој болести; она је пазила да дете има све што му треба. То дете звало се Клементина.

„Од ове смрти и овог рођења почињу везе моје породице са Г. од Лесеа. Како сам тада иступао из првога детињства, ја потамнех и одебљах; изгубих онај дивни дар да видим и да осећам, и ствари ми нису више припређивале она прекрасна изненађења која чине чар млађих година. Отуда ми не остаје више никаква успомена на доба иза рођења Клементинина; знам само да сам мало месеци после претрпео једну несрећу на коју ми спомен и сад пара срце. Изгубио сам своју мајку. Једна велика тишина, велика хладноћа и велика сенка захватише на мах кућу.

„Ја падох у некакву обамрлост. Мој отац посла ме у лицеј, и ја имадох много муке да се отргнем из свога заноса.

„Ипак, ја нисам био баш сасвим глупак и моји професори научише ме готово све што су хтели, то јест мало грчкога и латинскога. Ја сам имао додира само са старима. Научио сам да ценим Милтиада и да се дивим Темистоклу. Квинт Фабије постаде ми блиско познат. толико бар колико ми је блиско познанство било могуће с једним тако великим консулом. Горд са ових високих веза, ја не оборих више очи на малу Клементину и

њенога старога оца, који, уосталом, отпутоваше једнога дана у Нормандију, док се ја нисам изволевао бринути за њихов повратак.

„Они се ипак вратише, госпођо, они се вратише! Утицаји небески, моћи природине, тајанствене силе што расипате над људима дар да воле, ви знате да ли сам опет видео Клементину! Они су ушли у наш тужни стан. Г. од Лесеа није више носио власуљу. Ћелав, са седим праменовима на својим црвеним слепоочњачама, он је очитовао крепку старост. Али ово божанско створење које сам гледао где се блиста о његовој руци и чије је присуство озаравало стари увели салон, то дакле није било привиђење, то је дакле била Клементина! Одистински кажем: њене плаве очи, њене очи као зеленикин цвет учинише ми се нешто натприродно, и данас још ја не могу да замислим да су ова два жива накита претрпела напоре живота и квареж смрти.

„Она се збуни мало поздрављајући мога оца кога није познавала. Боја њена лица била је лако ружичаста и њена полу-отворена уста смешила су се оним осмејком који изазива мисао на бесконачност, без сумње због тога што не одаје никакву одређену мисао и што изражује само радост живети и срећу бити лепом. Њено лице сијало се под ружичастим шеширићем као какав накит у отвореној шатули; она је носила појас од кашмира на хаљини од белог муслина набраној у струку и испод које је провиривао крајичак мркоцрвене ципеле... Не ругајте се, драга госпођо; то је онда била мода, и ја не знам да ли нове имају толико простоте, свежине и чедне љупкости.

„Г. од Лесеа рече нам да се враћа у Париз, пошто је предузео издавање једнога историјскога атласа, и да би се са задовољством сместио у свој стари стари стан, да је празан. Мој отац запита госпођицу од Лесеа да ли је срећна што долази у престоницу. Она је то била, јер се њен осмејак разли по лицу. Она се смешила на прозоре отворене над зеленим и сјајним вртом; она се сме-

шила на бронзаног Марија који седи у развалинама картагинским на часовникову цифарнику; она се смешила на старе наслоњаче од жуте кадиве и на сиротог ученика који није смео да дигне очи на њу. Почев од овога дана, како је заволех!

„Али ево нас где смо дошли у Севарску улицу и ускоро ћемо угледати ваше прозоре. Ја сам врло рђав приповедач и, кад би ми, каквим немогућним случајем, пало на ум да напишем роман, ја бих тешко у том успео. Ја сам надугачко спремио причу коју ћу вам испричати у неколико речи; јер постоји извесна тананост, извесна љупкост душе коју би један старац повредио, задржавајући се дуго и са задовољством на осећањима љубави, ма и најчистије. Хајдемо, неколико корачаји, овим булеваром оивиченим манастирима, и моја прича стаће лако у растојање што нас дели од малога звоника који видите онамо.

„Г. од Лесеа, дознавши да сам ја свршио Школу за изучавање историјских докумената, оцени да сам достојан да радим заједно с њим на његову историјском атласу. Имало је да се покаже на једном низу карата оно што је старац филозоф називао превратима царевина од Ноја до Карла Великог. Г. од Лесеа био је наслагао у својој глави све заблуде XVIII столећа о старом веку. Ја сам био, у историји, од школе новатора и у добу у коме се мало уме претварати. Начин на који је старац разумевао или боље на који није разумевао варварска времена, његово упорство да види у дубокој древности славољубиве кнежеве, лицемерне и грамзиве прелате, честите грађане, песнике филозофе и друга лица, која су постојала једино у Мармонтеловим романима, чинило ме је страшно несрећним и навело ме је најпре на сваковрсне замерке, врло сходне разуму без сумње, али савршено узалудне и покаткад опасне. Г. од Лесеа био је врло раздражљив, а Клементина је била врло лепа. Између ње и њега, ја сам проводио часе мука и милина. Ја сам волео; ја постадох кукавица, и одобрих му ускоро

све што је захтевао на историјском и политичком лицу које је ова земља, што је доцније требала да носи Клементину, показивала у доба Аврама, Менеса и Девкалиона.

„Док смо ми састављали своје карте, госпођица од Лесеа сенчила их је у акварелу. Нагнута над столом, она је држала четкицу с два прста; једна сенка спуштала јој се с трепавица на образе и купала њене полу затворене очи једном дивном сени. По каткад би дигла главу и ја бих видео њена лако отворена уста. Било је толико израза у њеној лепоти да она није могла дисати а да не изгледа као да уздише и њени најобичнији ставови бацали су ме у дубоку сањарију. Посматрајући је, ја сам се слагао с Г. од Лесеа да је Јупитер владао деспотски над брдовитим пределима тесалијским и да је Орфеј био необазрив кад је поверио свештенству наставу филозофије. Ни данас још не знам да ли сам био кукавица или херој кад сам то одобравао тврдоглавом старцу.

„Госпођица од Лесеа, треба то да кажем, није ми поклањала велику пажњу. Та равнодушност изгледала ми је тако оправдана и тако природна да нисам мислио да се тужим на њу; ја сам због ње патио, али је то било не знајући. Надао сам се: ми смо још били тек на првој царевини асирској.

(наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

БЕЗ НАСЛОВА.

Люблю въ тебѣ я прошлое страданье
И молодость погибшую мою.
М. Лермонтов.

Проминуше та љета тешка, дуга,
И угасило се све у срцу мом:
И полети, и бол, и пуста туга,
И љубави мој последњи фантом.

Би л' тужио ил' смијао се свему?
Је л' живот то ил' лаж, ја не знам сам,
Кад прошло је, на што да питам чему,
Та морало је тако бит', то знам.

Ја љубљах те за оних давних дана
К'о живот свој, к'о срећу, своје све,
Ал' ипак ти си мени била страна,
А теби ја несхватљив, туђ, зар не?

Ни лијепа ми онда ниси била
И неискрен ми твојих ријечи глас,
А полако ти од мене си се крила.
Ал' нешто јест, што спајало је нас.

Ја не знам што у твојој души мрије,
Ал' у оку твом читам нијем јад,
И у теби се младост мртва крије,
Па зато те ја љубим још и сад.

Ја у теби тек своје видим сање,
Ко слијепац сунца сјај у лажном сну.

Люблю въ тебѣ я прошлое страдање
И молодость погибшую мою.

Драгутин М. Домјанић.

ЧЕЖЊА.

Шу́ме младе врбе над зеленом водом
И гранчице дршћу од вечерње студи;
И плаветним док се звезде пале сводом,
Стишава се жагор живота и људи.
Још зрикавац само сред зрелога жита
Пева песму своју са пуно усхита.

Танак вео магле диже се са реке,
И прелива вода на звезданом зраку;
И ко уздах тајни прошлости далеке
Јеца песма сетна по вечерњем мраку,
И та песма тиха што потајно жуди
Неком чудном чежњом пуни моје груди.

Знам да у том часу вечерње тишине
Ти блудиш алејом пустог врта сама,
Сузама залеваш беле георгине,
Док се ветар игра твојим витицама.
И док будна сањаш љубавничке сласти
Твоје тело дршће од огњене страсти.

Знај да моја душа тада теби лети
И љуби ти недра, бујне косе плаве,
Па дршће и жуди к'о то бело цвеће
Пред ногама твојим што повија главе.
Ту под топлим сјајем два питома ока
Разнежена душа тепа ти умилно,
Докле ноћ се пружа, тамна и широка,
И удара река о обале силно.

Милутин Јовановић.

ПЕРА ТОДОРОВИЋ

(5).

X.

И ако решен да се мири с радикалима, Краљ Милан је још једнако имао рђаво мишљење о њима. Он их је овако ценио. Једна велика снага али чисто разорна: као опозиција тако јаки да свакој другој странци чине владу немогућном; сами пак мање способни за владу него икоја друга странка. Добри агитатори, они су увукли велику већину народа у своју странку, и од туда велика моћ коју као опозиција имају; али политички незрели, с ђачки идеолошким погледима на државне послове, без политичког искуства и рутине, они би били кадри да државну управу, ако им се повери, растроје као једну машину којом не умеју да рукују. С таквим мишљењем о радикалима Краљ Милан никако није пристајао да им самима преда владу; желео је да их удружи с напредњацима, који би им дали прве поуке из вештине управљања, и уз које би се они постепено васпитали за практичне политичаре. Напредњачко-радикални савез био је, на неки начин, услов његовом измирењу с радикадима.

На његов изречни захтев, око четрдесет радикалних првака састало се у Нишу, 6 фебруара 1886, да решава поглавато о савезу с напредњацима. Рад тога скупа окончан је тзв. нишком одлуком. У тој се одлуци каже да би ступање у савез с којом било другом странком могло изазвати расцеп у самој радикалној странци, а њој је њено властито јединство најпрече; из тог разлога

радикална странка одбија савез са сваком другом странком, па следствено и с напредњацима. — По свему изгледа да се с нишким скупом било пожурило. Земљиште за напредњачко-радикални савез није било припремљено. Претходне преговоре Краљ Милан је водио с једним Пером Тодоровић, који је одмах пристао на савез с напредњацима. Одушевљен једном идејом, њему је свако средство за њено остварење било добро; он је био нескрупулозна фанатична природа, — и кад му се једном уселило у главу да се радикална странка мора мирити с Краљем Миланом, он је, лака срца, пристајао на све његове услове, па и на савез с напредњацима. Краљ Милан није увиђао да није доста задобити само Тодоровића. Тодоровић није био у радикалној странци један диктатор као Ристић у либералној или Гарашанин у напредњачкој. Од других странака радикална се странка разликовала тиме, што није ишла за једним човеком већ за једним одбором у чијим се одлукама тобоже кристалисала њена заједничка воља. Растурен услед Тимочке Буне, главни радикални одбор још није био васпостављен, али, фактички, његове су функције биле прешле на важније београдске радикале искупљене око новог странкиног листа „Одјека“. Пошто се у радикалној странци све радило одборски, то је и за савез с напредњацима ваљало задобити групу око „Одјека“ а не само Перу Тодоровића. Интересантно је да је и са̂м Тодоровић прецењивао свој утицај на странку, а нарочито моћ своје речитости. Раније са својим беседама противу напредњака он је имао највећег успеха на партијским скуповима; изгледа да је исти такав успех очекивао и сада кад је имао да говори у корист напредњака; он није разликовао шта је у његовим ранијим успесима долазило од популарности саме теме а шта од његовог талента. — Тако је, дакле, испало да је нишки скуп био сазван пре него је у радикалној странци ико био задобијен за жеље Краља Милана сем једног Пере Тодоровића. — И наравно да се онда нишки скуп морао свршити

поразом за Краља Милана и Перу Тодоровића. Тодоровић је држао једну дугу, врло дугу беседу о потреби савеза са напредњацима; од његових београдских другова нико га није потпомогао; и одлука којом се одбија савез с којом било странком, била је донета с четрдесет два гласа противу два.

Два месеца доцније, 6 априла, београдски радикали закључују савез с либералима. Тај савез Краљ Милан није тражио: београдски радикали закључили су га из властите инициативе, и то на супрот нишкој одлуци. Шта се било десило у међувремену? У међувремену били су дошли општи избори. Београдски радикали нису улазили у те изборе с особитим поуздањем. Напредњачко министарство Гарашанин, које је водило бугарски рат, било је истина изгубило сав углед у том рату, али, с друге стране, радикална странка, у својој маси, била је још под утиском катастрофе од 1883, — и с тако деморалисаним трупама није се могло ни мислити на неку тежу изборну борбу. Међутим 1886 изборна је борба обећававала бити изузетно тешка, јер је Влада једнако оклевала с укидањем опсадног стања, које је било уведено због ратних потреба. Београдски радикали били су песимистички расположени; држали да без помоћи са стране не могу доћи ни до релативног успеха на изборима; били вољни да не само траже помоћи од друге опозиционе групе, либерала, него чак да ступе у преговоре и с напредњачком Владом. Они су обраћају једновремено Гарашанину, као вођи напредњака, и Ристићу, као вођи либерала; обојици нуде *изборни* споразум, решени да га закључе с оним од њих двојице од кога буду добили повољније услове. Гарашанин није давао много. Остајући строго у границама изборног споразума, он је обећавао двоје, — да одмах укине опсадно стање, које би иначе било укинуто пред саме изборе, и да у *мањем* броју изборних места обустави полицијску акцију противу радикалних кандидата. Већи број изборних места задржавао је за своју странку. Гарашанин је,

јамачно држао да не може дати радикалима већину, кад му они нуде само изборни споразум, после кога се, у самој Скупштини, опет могу разићи с напредњацима. Пред том Скупштином он је имао да полаже рачун за бугарски рат, и то је био један разлог више да не пушта већину из својих руку. Поред најбоље воље, он није могао понудити радикалима ништа више него мањину; кавальер, он је додавао „да ће то бити једна „солидна, компактна мањина“. -- Ристић је био врло вешт. Он није хтео говорити о изборном споразуму, већ је предлагао начелни споразум, управо фузију између либерала и напредњака. У том случају, био је готов да с радикалима подели власт, ако би евентуално био позван на владу. Београдски радикали примили су Ристићеве понуде као повољније. Рачунали су да ће и Ристић с њима и они с Ристићем лакше доћи на владу него сваки за себе. Они су давали Ристићу народну снагу, којом је тај стари бирократски државник био прилично оскудан; он њима беспрекорну лојалност према престолу и богато политичко искуство, чиме они опет нису обиловали.

Шта је, међутим, радио Пера Тодоровић? Он је још једнако био за савез с напредњацима а не с либералима. Али он није увиђао да се овај други савез може само тако омести ако Гарашанин пристане на деобу власти с радикалима, као што је и Ристић пристао. У лицитирању с Ристићем Гарашанин би имао неоспорну надмоћност; он је већ држао власт у рукама; његов ривал имао је тек да је добије. Уместо да утиче на Гарашанина, Тодоровић је стао утицати на своје другове да узпркос свему продуже преговоре с Гарашанином. Тодоровић је био страстан диспутант, на руски начин. Са својим мишљењем хтео је да продре пошто пото, као уз инат; из бојазни да га нису добро разумели, толико се понављао и толико наваљивао да је најзад своје слушаоце изводио из стрпљења; противуречење тешко је подносио, нарочито у већем друштву; у току дискусије лако падао у ватру, постајао осорљив. Једног дана,

између њега и његових другова дошло је до крупних речи; почеле су да падају чак и псовке; он је морао узети капу и оставити друштво. То је било пред потписивање либерално-радикалног савеза, — и од тог тренутка Тодоровић није више долазио на састанке београдских радикала, чекајући у својој дурновитој усамљености да га они позову натраг.

Либерално-радикални савез Краљ Милан је примио врло рђаво. Београдски радикали држали су да ће га задовољити том комбинацијом: либерално-радикални савез могао му је бити накнада за пропали напредњачко-радикални савез, јер ако је он одиста мислио да радикали потребују једног политичког учитеља, они нису могли наћи бољег учитеља од Ристића, код кога је и он сâм ударио темељ свом политичком васпитању... Али Краљ Милан је узимао друкчије ту ствар. Он је оптуживао радикале за неискреност: његов предлог о савезу с напредњацима они одбијају под изговором да не могу ступати у савез ни с којом другом странком; одмах за тим, и то без његова знања, управо кришом од њега — болесно неповерљивог Краља Милана ово је нарочито узбуњивало —, они ступају у савез с либералима. Његова размирица с Краљицом Наталијом била се већ зачела; он је сматрао, погрешно уосталоме, да Ристић нагиње Краљици, док је Гарашанин сасвим његов човек, — и онда је закључивао да су радикали претпоставили Ристића Гарашанину само стога што је Ристић био његов непријатељ а Гарашанин његов пријатељ.

Краљ Милан је хтео одмах да квари либерално-радикални савез. По његовој жељи, Пера Тодоровић, који је и сам био озлојеђен, почиње једну новинарску кампању противу тог савеза. Поред „Одјека“, који је важио као орган радикалне странке и заступао савез, Тодоровић покреће нов радикални лист „Самоуправу“, са специјалним задатком да се противу савеза бори. У „Самоуправи“ Тодоровић није више заступао савез с напредњацима већ само нападао савез с либералима: да би

овај лакше срушио, позивао се на нишку одлуку — противу које је у своје време гласао —, да радикалној странци не треба ни с ким савез. Према београдским радикалима који су били начинили компромис с Ристићем, он се истицао као стари непомирљиви радикал, који не одступа ни за длаку од првобитног радикалног програма (с тога је назвао свој лист „Самоуправа“, како се звао први орган радикалне странке). Али сав тај макиавелизам био је узалуд; шта више, та привидна борба за самосталност радикалне странке и за њен неокрњени програм шкодила је Тодоровићу много више но његово споразумевање с Краљем Миланом и његово нагињање напредњацима. Споразумевање с Краљем Миланом и нагињање напредњацима није му могло много шкодити стога, што је у то време радикална странка била у великој депресији, склона на попуштање и компромисе, далеко од сваке помисли да се љути на једног свог вођу због његовог опортунизма. Покретање „Самоуправе“, међутим, морало је шкодити Тодоровићу из овог разлога. Једну размирицу у кругу странке он је изнео на јавност; свој сукоб с београдским радикалима пренео у новине; поред једног радикалног листа кренуо други. Све је то јако личило на почетак расцепа. Поступак Тодоровићев изгледао је тим тежи, што је он један био узео да се бори са целом групом око „Одјека“, која је, у недостатку главног одбора, представљала централну власт у странци. Радикална странка опраштала је много што шта својим члановима, само не акте недисциплине и покушаје расцепа. У њеној дугој и опасној борби са краљевском влашћу, унутрашње јединство било је за њу постало питање живота и смрти; према онима који се о њено јединство греше, она није могла имати милосрђа. Забадава је Тодоровић тврдио да је на његовој „застави“ исписан стари радикални програм; инстинкт странкин говорио је противу њега, јер његова застава, поред свих својих лепих написа, била је застава буне.

Од Пашићевог одласка из Србије, Тодоровић је, ван сваке сумње, био најважнија личност у радикалној странци; ако ико то је он могао одвојити један део странке од београдских радикала. Ови последњи били су одмах на чисто да се од тако опасног противника морају бранити енергичним мерама. Они су чекали само згодну прилику па да га жигошу као издајника и из странке искључе. Ту им је прилику пружио са̂м Тодоровић. По изласку из затвора, он се осећао као поново рођен; налазио неку нову драж у животу; хтео, тако рећи, да накнади у уживањима све оно што је за две године тамновања пропустио. Он је испросио, помишљао да купи кућу, показивао неочекиване склоности ка угодном филистарском животу. У том расположењу он долази на фаталну мисао да се тренутно повуче из политике, да прими државну службу, и да ту на миру чека своје време, кад ће се радикална странка, освешћена о штетности либерално-радикалног савеза, сама обратити њему. Он је одмах добио лепо место у државној служби; био постављен за комесара Народне Банке; ироничан као и увек, случај је дао том немилостивом критичару бирократског система једну од „најмаснијих“ синекура тога система. Али његови противници у радикалној странци нису му допустили да се мирно повуче у државну службу; скупштински избори били су већ свршени, и клуб радикалних посланика дејствовао као званични представник радикалне странке; тај се клуб обрће противу Тодоровића, и задаје му један тежак ударац. 19 октобра 1886 клуб одобрава либерално-радикални савез, противу кога се Тодоровић борио, а 28 октобра искључује њега самога из странке, што је „без знања и договора било са скупштинским клубом радикалне странке било са виђеним члановима њеним“ примио државну службу. Клуб је могао искључити Тодоровића на основу његовог противљења либерално-радикалном савезу, који је сада био ратификован у име целе радикалне странке; али клубу није било доста да га само из странке искључи; он је

хтео да га политички убије, и онда је као повод за његово искључење узео његово ступање у државну службу. На тај начин он је наговештавао да је ступањем у државну службу Тодоровић учинио нешто нечасно, као да се дао купити од Краља Милана. И одиста коментаришући ову одлуку радикалног клуба, „Одјек“ пише о Тодоровићу као о политички умрлом човеку, који је за неколико сребрника изневерио своја начела.

Ову осуду коју су над Тодоровићем изрекли његови другови, публика је одмах прихватила. О Тодоровићу се, у то доба, говори као о издајнику радикалне странке и плаћеном агенту Краља Милана. Није прошла ни година дана од његовог помиловања, а Тодоровић је проћердао сав свој политички капитал народног борца и мученика. Ми не налазимо да је публика била довољно праведна према њему (радикални клуб остављамо на страну, њега је руководио чист политички интерес). Тодоровић је искрено веровао да су добри односи с Краљем Миланом неопходно потребни радикалној странци; он није издавао интересе радикалне странке, већ им служио онако како их је он разумевао. Подмитљивост у обичном смислу њему се не може приписивати; он није променио свој политички правац ради доброг места у државној служби: него кад се једном, из политичких разлога, приближио Краљу Милану, он је држао да као његов присталица сме примити чиновнички положај, који раније као његов противник не би смео примити. Један човек веће моралне деликатности резоновао би друкчије; он би држао да баш због својих политичких веза с Краљем Миланом не сме од њега примити ништа што личи на личну награду; да га свака лична награда ставља у лажан положај као политичког радника; шкоди оној политици коју он води, јер баца на њу сумњу да потиче из личне заинтересованости. Али морална деликатност увек је оскудевала Тодоровићу; у својим најбољим тренуцима он је само показивао извесну страсну, заслепљену начелност, а то је нешто сасвим друго.

Иначе сасвим је разумљиво што се публика обрнула противу Тодоровића. Дотле, она је њега сматрала као врло јаког човека, који може и застранити, али се не може поколебати и клонути. Међу радикалним вођама, он јој је изгледао најфанатичнији и најкуражнији, онај који се, неосетљив за опасности, увек види у првом јуришу. Како се она морала изненадити, кад је тај исти човек стао саветовати радикалној странци обуставу борбе с Краљем Миланом, и то под оним условима мира које Краљ буде диктовао! И како се óна морала саблазнити, кад се тај исти човек, пошто су му савети одбијени, повукао из партијске борбе у миран чиновнички живот, као најмалодушнији од свих радикалних вођа! Ова Тодоровићева промена била је тако неочекивана, да публика никако није хтела узети да се Тодоровић просто променио као што се сваки човек може променити. Због тога што његов нови рад није могла никако сложити са својим дотадашњим идејама о његовом карактеру, она је држала да се он није могао сâм променити, него је морао бити покварен. А како се опет такав човек као Тодоровић не квари тако лако, она је стала претпостављати да је њега покварио главом Краљ Милан, и то не пре него га је свог засуо златом. Између многих прича које су, у то време, ишле по публици, има једна да је Тодоровић добио од Краља неку дугачку зелену кесу, пуну пуцату наполеона (не банкнота!), од прилике до 100.000 динара. И у машти публике та се сума све више и више дизала, и најзад дошло дотле, да се није више осуђивао Краљ Милан, што је развратио једног народног пријатеља, него се осуђивао Пера Тодоровић што је сасвим испразнио џепове Краљу Милану: Краљ Милан је изгледао жаљења достојан као неискусни богаташки син, који је пао у руке једном препреденом зеленашу. У кратко, због тога што се била научила да цени Тодоровића као непомирљивог и неустрашимог радикала, публика га није више могла разумети кад се он преобразио у опортунисту;

као опортунист он је њој изгледао неприродан и неморалан, квареж и трулеж себе самога.

Нова политичка улога у којој се Тодоровић јавио 1886, била је дакле потпун неуспех. Тодоровић је био просто извиждан. Остављајући на страну питање о његовом поштењу, с чисто политичког гледишта, ми налазимо да је он играо рђаво. Њему је била намењена једна дипломатска улога; он је имао да посредује између Краља Милана и радикалне странке у циљу њиховог измирења. Али Тодоровић је био једна борбена природа, више расположен да се сам свађа, него друге да мири. Већ на нишком скупу могло се видети, какав је то чудан миротворац. Своју беседу у корист напредњачког савеза он је почео тобоже немарно, као да њему до тог савеза није стало, али кад је већ Краљ толико навалио, треба му учинити по вољи. Ово дипломатско држање није трајало дуго. Чим су се стали дизати гласови противу напредњачког савеза, и чим се видело да с тим савезом неће ићи глатко, Тодоровић је плануо, стао говорити са својом познатом жестином, стао претити целој радикалној странци стао помињати чак некакву секиру која јој виси над главом. Тако се после и у Београду продужило; чим би наишао на отпор код својих другова, Тодоровић би ударио у свађу и полемику, док најзад није покренуо и нарочити лист, у коме ће јавно, свету на видику, делити мегдане са својим друговима. И наравно кад је дошло дотле, његове везе с радикалном странком стале су да попуштају, и он постајао све мање користан Краљу Милану као посредник код радикалне странке. — Тодоровићева је зла коб у томе што са својим политичким идејама није могао променити и своју нарав. Своју нову, опортунистичку политику он је водио исто онако страсно, безобзирно, захуктано, као и своју стару, радикално-доктринарску политику. Раније, он је био један радикални фанатик; у тачност свог радикализма тако је мало сумњао као да би то била нека света религиозна истина; мислио је да му је за остварење радикалног програма све допуштено; ишао у

отпору који је Краљу чинио, докле се најдаље може ићи, и свршио тиме да као велеиздајник буде осуђен на смрт. Тако исто и сада, дошав до закључка да се радикална странка не може борити противу Краља Милана, он се за њ везао онако слепо као некада за радикални програм; хтео добити његово пријатељство по коју било цену; пристајао на све његове услове. У тој новој манији која га је била снашла, он је био готов да се, због Краља Милана, ухвати у коштац с целом радикалном странком, и стога дочекао да из те странке буде избачен као издајник. Он је толико био занет за Краљем Миланом да су се његови другови могли са разлогом питати, да ли је код њега још непомућена свест о радикалним интересима, и да он није постао један стран елемент за радикалну странку, који она мора у интересу свог здравља избацити из себе. — Кроз цео свој политички живот Тодоровић је био жртва свог одвише јаког темперамента, коме је његова иначе јасна памет служила, уместо да га контролише. Због свог темперамента, он је страдао и онда кад је водио народ противу Краља, као и онда кад је покушао да народ поведе ка Краљу. Али, у првом случају његов је неуспех био неуспех у једном популарном предузећу; Тодоровић је тада пао као један трагичан јунак, са симпатијама галерије. У другом случају, пак, његов је неуспех био неуспех у једном предузећу које је чист политички рачун диктовао, и које се могло правдати само постигнутим резултатима, — и зато, кад је у том предузећу пропао, Тодоровић се срушио као један невешт рачунџија, у једној комичној катастрофи, уз злурад смеј галерије.

XI

После свог искључења из радикалне странке, Тодоровић је учествовао у нашем политичком животу још читавих двадесет година; али не више као вођ партије, већ као један новинар који сâм за себе стоји. Он је престао бити политички чинилац и остао само интерес-

сантна личност. Из тог његовог потоњег живота треба поменути само две ствари.

Прво, његов приватни крах, који је 1887 следовао његовом политичком банкротству из 1886. Године 1887 долази на владу либерално-радикална фузија, против које се Тодоровић бунио, и која га још сматра као свог опасног противника. Убрзо по њеном доласку на владу, Тодоровић се заплеће у једну скандалозну бракоразводну парницу, и бива спроведен суду за дело из § 206 Казненог Законика. Суд налази да дела нема, — али, тако рећи, једновремено с овом судском одлуком изилази указ да се „Пера Тодоровић, државни комесар Народне Банке, који је спроведен суду за бешчастеће дело по §-у 206-ом Казненог Закона, на основу §-а 76 закона о чиновницима грађанског реда, отпусти из државне службе". Указ је овај био неправилан. Чиновник спроведен суду за злочин или преступ, може бити разрешен од дужности (с половином плате), док се његова кривица не извиди код суда, али не може бити отпуштен из државне службе. У Тодоровићевом случају десило се још и то, да га је Влада отпустила за једно дело за које је суд, готово једновремено, нашао да не постоји. На Влади, одиста, лежи сумња да је својим указом хтела дати на знање да она има разлога веровати у Тодоровићеву кривицу, баш и ако се ова не би могла судски доказати. У сваком случају, њен је указ имао дејства: он је, уз пркос судској пресуди, осрамотио Тодоровића, привезао му једно од најнечаснијих дела из нашег Казненог Законика. Пошто су му узели политичку част, његови негдашњи другови из радикалне странке покушали су да му узму и приватну част; већ жигосан као издајник своје странке, он је требао да буде обележен још и као човек тајних порока; „политички продани а телесно погани Пера Тодоровић", писао је његов заклети непријатељ Драгиша Станојевић.

Друго што треба поменути, то је његову новинарску радњу после оставке Краља Милана. Проигран политичар и извикана личност, остављен од целога света,

Тодоровић се враћа свом старом новинарском занату, купује један мали петпарачки лист, „Мале Новине“, — и данашњим нараштајима он је поглавито познат као издавач тог листа, који је, под његовом управом, излазио од 1889 до 1903. Без вере у своја стара начела, огорчен на људе у опште, као сваки онај који је од њих много страдао, остављен без средстава за живот, он је свој новинарски позив схватио доста цинично. Дотле, листови су с малим изузетком оснивани без лукративних побуда, као средство за пропаганду политичких идеја. Тодоровић је, ако не први, а оно систематичније но ико други, организовао свој лист као једно трговачко предузеће, које треба да се што боље рентира. У први мах, изгледало је да ће „Мале Новине“ постати сензациони лист у најгорем смислу речи, једна врста скандалозне кронике београдске; један лист који, без икаквих скрупула, злоупотребљује ниску радозналост и сурову злурадост публике. Али, у току времена, „Мале Новине“ окренуле су другим још практичнијим правцем. Оне су постале једна агенција за објављивање; у другим листовима, за свој новац, човек је могао објавити само огласе, највише „приспослано“; у „Малим Новинама“ могао је, по истом принципу, објавити белешке и чланке; шта више, те белешке и чланке није морао сам писати; уредник је овај посао узимао на себе. Као што адвокат и лекар продаје своје услуге, тако је Тодоровић налазио да и новинар може продавати своје услуге: он је говорио, истина, да никада ништа не пише противно свом уверењу, али да сматра да је право да они којима његови чланци иду у прилог — поједини људи, приватна удружења, јавне власти — награде његов труд. „Мале Новине“ излазиле су, највећим делом, под Краљем Александром, за време његових ванпартијских, неутралних влада. У оскудици својих партијских органа, те су владе биле упућене на плаћену новинарску рекламу какву су „Мале Новине“ држале свакоме на расположењу. Тодоровић, опет, имао је рачуна да негује добре односе с тим владама, јер су

му ове могле, сваког часа, укинути лист од кога је живео: између њега и њих развиле су се стога најлепше пословне везе, и постепено Тодоровић је био обележен као главни новинар неутралног режима. Такви новинарски предузимачи, који сматрају новине као једну радњу с којом треба истерати што већу чисту добит, сасвим су обична појава на западу; ни код нас они нису више реткост, али, у своје време, Тодоровић је био код нас први те врсте. Кад се томе дода да се његова прошлост начелног политичког писца мало слагала с овим најамничким писањем, и да је, нарочито, његова служба неутралном режиму била непопуларна ствар, онда се може разумети што је Тодоровић, са својим новим схватањем новинарства, саблажњавао публику. На њ се показивало прстом као на главног представника новинарске безначелности, нескрупулозности, подмитљивости, као на онога који је наше новинарство развратио, начинио од њега посао без савести, један стидан занат пропалих људи, од кога би само још јавни блуд био нижи.

Али и онда кад му је глас био најгори, у Тодоровићу се осећала једна снага, истина кобна и опака, али тек снага. Као новинар он је заузимао прво место. Он је знао своју публику као нико други; умео да посматра политичке људе и догађаје као што их посматра човек из чаршије, кад за кафанским столом говори о политици; умео да нађе разлоге који ће се том човеку из чаршије учинити јаки, и фразе које ће се њему учинити лепе. Његова диалектика и његова реторика, ма шта се о њима мислило, постизавале су свој циљ, убеђивале и узбуђивале онога кога је требало убедити и узбудити. До последњег часа Тодоровић је задржао своју, тако да кажемо, популарну речитост, ту драгоцену способност да се изражава као човек обичног здравог разума, који би од некуда имао стила. И онда, главну новинарску врлину, кураж, Тодоровић је имао у врло великом степену. Никада никоме није остао дужан одговора; није било тога човека кога није смео напасти, ни тога мишљења које

није смео заступати. Толико пута он се усправио противу целог јавног мњења, имајући за јединог друга своје перо као свој мач. „Нема ударца“, писао је он, „који не могу примити и одбити, кадар сам да се борим с обадве руке, да ударам и лево и десно, и ко год ме удари мучки у леђа — вратићу му ударац у лице“. Ово звони као она разметљива хвалисања мегданџије од заната, али у својој последњој фази Тодоровић је то и био, мегданџија од заната.

....Његови социалистички снови, његов радикални фанатизам, његови политички планови, све је то ишчилело као да га није ни било. Али његова нарав бујна, неукроћена, пркосна, није га оставила никада. Какав је био у гимназији, кад се побунио противу школске власти, и није хтео да се, по њеној наредби, причести, такав је остао кроз цео живот. Цео му је живот прошао у буни, инату, кавзи. Као социалист, он се буни противу државне власти: као радикал, он се бори противу краљевске власти; као опортунист, он се свађа и инати са својом властитом странком. Кад је изгубио сва начела и уверења која су га одушевљала за борбу, он се бори и туче као прост најамник, коме је кавга занат. Али и тада то је један добар најамник, један добар „Швајцер“, који улеће у борбу, можда, за туђе паре, али се после бије за своје властито задовољство.

Слободан Јовановић.

Напомена. — Ја дугујем нарочиту захвалност Г.Г. Драгутину Франасовићу, Милану Мостићу, Раши Милошевићу, Светомиру Николајевићу, и Стојану Протићу. Они су ми дали врло интересантна обавештења, без којих не бих био у стању доћи до јасне представе о појединим моментима Тодоровићевог живота, и која су ми користила и онда кад их, као сувише детаљна, нисам употребио у овом раду. Разуме се по себи да та господа ни у колико не одговарају за мој суд о Пери Тодоровићу и радикалној странци, који је чисто мој, и за који ја имам да сносим сву одговорност. С. Ј.

ШЕКСПИР ИЛИ БЕКОН?

(4.)

Кад са разлога Бек371оноваца *против Шекспира* пређемо на њихове разлоге *за Бекона*, ми наилазимо на исте навике, на исте методе у доказивању, на иста умовања. Иста, и још већа оскудица у стварним доказима, исто порицање или извртање утврђених и јасних чињеница, исти нелогични закључци, исто незнање, и поврх тога, овде, још и најфантастичнија умовања, претпоставке, и тврдње, оне за које смо раније морали рећи да могу бити производ само болесне маште или тренутно помраченог ума, ако нису, по немогућности, претерано рђаве шале људи који се претерано незграпно шале.

И то је појамно. Док су говорили против Шекспира, ту су Беконовци имали за себе ону, наравно привидну, несугласицу која постоји између неугледног порекла и положаја Шекспировог и његових великих дела. Али кад је требало доказати да је та дела писао неко други, онда ти негативни докази нису више били довољни; онда је требало наћи *позитивних* доказа да је Шекспирове драме писао тај други, односно Бекон, на коме су се, као што је познато, противници Шекспирови зауставили. А тих доказа није било. И онда је машта узела на себе да их добави. Од овог тренутка, у овој парници подигнутој против Шекспира, присталице и браниоци Беконови само су неозбиљни и извитоперени људи, и апсолутни игноранти.

Одмах, спочетка, начин на који су Беконовци дошли на мисао да је писац Шекспирових дела Бекон, показује

њихове методе. У доба кад су се они јавили са својим мишљењем, свет је веровао, цео свет, и научници, и књижевници, и читаоци, и народ, и сви народи, — свет је, велим, веровао да је Шекспир писац Шекспирових дела; и веровао је то већ две стотине и педесет година, без прекида, без и једног изузетка, од времена Шекспирова и његових савременика до Беконоваца. Могло би се мислити, кад су Беконовци изишли са својим новим мишљењем, да су они били од главе до пете наоружани доказима, да су извесно имали у рукама документе у којима се јасно сведочи или наговештава да је Бекон писац Шекспирових дела, документе који су давали право да се парница о својини изнова покрене. Ко би то мислио, врло би се преварио. Кад су са својим мишљењем изишли пред свет, Беконовци нису били ништа пронашли; ни један позитиван документ, никакву сведоџбу, ни позинију, ни у пола јасну, ни лажну, ни неозбиљну. Чак ни оне своје луде документе, о којима је већ било речи, они још нису били нашли. И њих су нашли тек доцније. Они су закључком, *умовањем*, дошли на мисао да је Бекон писао Шекспирова дела. Разумејмо шта то значи. Сетимо се како ми знамо о другим писцима да су писци својих дела, како ми знамо да су Гете, Шилер, Бајрон, Данте, Еврипид, Ђура Јакшић, — Цар Давид, — писали своје песме, спевове, или драме. Дуг и непрекидан низ стварних сведоџаба ту је да одржи везу од првог дана до данас, и да нам зајамчи порекло књижевнога дела: — издања њихових дела с њиховим именима на насловном листу; регистри издавачâ, штампарâ, књижарских берза, државних власти; каталози библиотечки и књижарски; подигнути споменици у бронзи и мермеру; дуги ред помена и навода у делима савременика и доцнијих нараштаја, у историјама књижевности, у животописима, у књижевним монографијама, у књижевним оценама, у новинама (од времена откад их има), и тако даље. Где нема свега тога, ту нам онда непрекидно и неоспорено, сто пута оверено и проверено предање јамчи

о пореклу књижевнога дела. *Тако* се утврђује својина књижевна. Беконовци нису тако радили. Они су, без и једног доказа, без и једног документа, по једној погрешној претпоставци — (по претпоставци о учености писца Шекспирових комада) — *закључили* да је писац тих комада био Бекон. Па су тек онда прегли да нађу доказе за свој закључак.... Колико је ова метода била критична, толико је вере достојан и резултат до кога су помоћу ње дошли.

Али оставимо, најзад, на страну начин на који су Беконовци дошли до свога мишљења и до својих доказа. Ми смо рекли да њима треба много гледати кроз прсте. Видимо какви су сами њихови докази.

Почећу одмах с њиховим писменим документима, који су увек најважнији, и на које и Беконовци нарочито много полажу. Ти писмени документи — ви се сећате — то су, прво, Беконов тако звани *Promus*, у коме се налази „хиљаду паралелних места“ с местима у Шекспировим комадима, и „припремне белешке“ бар за три драме Шекспирове, „Ромеа и Јулију“, „Хамлета“, „Млетачког трговца“. Друго: тако звани „Нортумберлендски рукопис“, у коме су се Шекспирова и Беконова дела налазила једна поред других, и на корицама којега је „исписано десет дванаест пута име Бекон, и још више пута име Шекспир“. Треће: писмо Тобије Метјуа, у коме Метју вели Бекону: „Најчудеснији ум кога сам икада познао у свом народу и с ове стране мора носи име Вашега Господства, и ако је познат под другим“. И, најзад, четврто: писмо самога Бекона Сер Џону Девису, у коме Бекон себе назива „прикривеним песником“.

Немојте да вам буде чудно кад вам кажем да се на последњи, а можда и на оба последња аргумента беконовачка, не може наћи задовољавајући одговор. Али не с тога што би ти аргументи били јачи но остали аргументи Беконоваца, или с тога што би у њима било буди чега да нас поколеба у нашем тврдом уверењу и сигурном знању да је заиста Шекспир, а не Бекон, писао драме Шекспирове: не, доиста; нису ови аргументи Беконоваца нимало

озбиљнији од осталих аргумената њихових. Него је ово један од оних обичних случајева у којима ствари не могу да се објасне просто зато што је са приликама под којима су постале пропао и њихов смисао, што је са људима који су отишли у гроб отишло и оно што су хтели да кажу, што су покидане везе које су ствар везивале за њену средину и њено доба, покидани многоструки и невидљиви конци из којих је било састављено сложено, изукрштано ткиво минулога живота. Покушаји, доиста, који су чињени да се у поменутим писмима наведена места објасне како ваља, пропали су. Истина, творци њихови дају нам своја објашњења као сасвим природна, и тоном врло поузданим. Али већ та околност што нам они за исту ствар нуде више објашњења, показује да право објашњење није нађено. Осим тога, ниједно од тих објашњења за себе не изгледа убедљиво; и у њиховом поузданом тону осећа се нешто неубеђено, нешто непоуздано, нека неискрена сигурност. Г-ђа Стопс, која је ово Шекспир-Беконово питање тако темељно и многострано проучила, вели о писму Тобије Метју: „Јасно је да се... [те речи]... односе на његовог [Беконовог] брата, Антонија Бекона; у својим тајним мисијама на страни он се служио позајмљеним именом". Међутим, Сидни Ли, писац најбољег животописа Шекспировог, који се, у исти мах, бавио и овим спором између Шекспира и Бекона, вели: „Изнета је луда претпоставка да Метју говори о брату Франсиса Бекона, Антонију, који је умро 1601; Метју пише о човеку који је био жив више од двадесет година доцније". Затим додаје: „По једином разумном тумачењу Метјуових речи, његов „најчудеснији ум" био је неки Енглез именом Бекон, с којим се нашао на страни — по свој прилици неки псевдонимни Језуит, као већина Метјуових пријатеља. (Право презиме Оца Томе Саутвела, који је био учен Језуит, и становао је поглавито у Нидерландској, било је Бекон. Он је рођен 1592, а умро је 1637)". Професор Л. Келнер, од своје стране, вели ово: „Ту је одмах главни адут Беконоваца, оно место које они вечито наводе, место из писма Тобије Метју, много-

годишњег присног пријатеља Беконовог....“ (долази навод тога места како смо га мало час чули. Професор Келнер затим наставља): „То, наравно звони врло тајанствено и врло значајно, и ниједан Беконовац не сумња да то место у том писму не открива вео с тајне Шекспир-Беконове. У ствари је то место сасвим невино, кад га човек посматра без предубеђења. Кад је Бекон писао своја епохална дела („Огледе“ 1597, „Унапређење наука“ 1605, *Novum Organum* 1612), он је био просто Франсис Бекон, и под тим именом је стекао свој светски глас; међутим, у време кад је Тоби Метју писао речено писмо, он је био виконт од Сент-Албанса; тако се он редовно потписивао, и тако су га његови савременици доследно и звали. То и ништа друго не значи оно место у горњем писму: као писац он је свету био познат под именом Бекон, као великодостојник под именом виконта од Сент-Албанса“. Професор Шипер, најзад, прелази ћутке преко тога места у Метјуовом писму, не тражећи одговора на њега, и не помиње у опште овај аргумент међу осталим аргументима Беконоваца.

Као што се види, на четири тумача, три тумачења. И то три, а не четири, вероватно само с тога што четврти тумач не даје никакво објашњење уопште.

Али и кад се тумачења уоче свако за себе, види се да ни једно не звони убедљиво, и ако су нам сва три дата поузданим тоном. Међу њима Лијево изгледа највероватније; Метју је речи „најчудеснији“ или „изванредни ум“ („most prodigious wit“) могао заиста употребити олако, и применити их доиста на каквог ученог Језуита. Али је и Лијево објашњење, као што свак осећа, далеко од тога да је поуздано.

Са објашњењем Беконових речи у писму Сер Џону Девису стоји исто тако. Једни их објашњавају (и то је, доиста, прва мисао која ће човеку пасти на памет) као да је Бекон, називајући себе „прикривеним песником“, мислио на оне „маске“ и парафразе псалама које су нам од њега остале. У том би случају речи „прикривени пе-

сник („*concealed* poet“) значиле песника који је песник само пригодно, приватно, а није песник по позиву, јавно, познат као такав целом свету. Други их објашњавају (Г-ђа Стопс) као да значе песника *параболичног*. По Беконовим дефиницијама појединих врста песништва, могло би се доиста с извесном вероватноћом претпоставити да „прикривен“ песник може да значи песника параболичног; у том случају Бекон је, називајући се „прикривеним песником“, мислио на свој путописни роман у прози, „Нову Атлантиду“, и опет на мало пре поменуте „маске“ (које би се онда рачунале у алегоријско, параболично песништво).[1]

Као што се види, и овде су тумачења различна. Осим тога, исто као и горе, она не изгледају убедљивија ни кад их уочимо свако за себе.

Ствар је, доиста, оваква: та места у тим писмима остала су необјашњена; на те аргументе Беконоваца није нађен задовољавајући одговор. Више још, вероватно је да се одговор на њих неће никад ни наћи. Само, као што је горе речено, не с тога што би ти аргументи имали заиста у себи доказне снаге, што би они били ма у чему потпора мишљењу Беконоваца: него с тога што је ово један од оних честих случајева који се не могу објаснити, јер су погубљени елементи потребни за решење проблема. Та два документа су кратка писма од пре више векова, писма приватна, писана од једног човека другом, о стварима које су њих занимале и само њима биле познате: како ћемо ми знати о чему се и шта

1 В. „О унапређењу наука“, места на којима Бекон говори о песништву. На једном месту, говорећи о наративном песништву, које Бекон назива и „измишљеном историјом“, Бекон вели да „она служи супротним циљевима, јер служи *увијању* (infoldment); а служи исто тако и за илустрацију. У последњем случају, она је извесна метода поучавања; у првом, средство за *прикривање (concealment)*... По Бекону: „и бројеви Питагорини, и загонетке Сфингине, и басне Езопове, и апофтегме старих мудраца, били су параболично песништво“,... зато што се „у многима од њих крије нека тајна“. — На тај би начин „прикривен“ песник значио „параболичног“ песника.

се у тим писмима говори? Ми бисмо сваки дан имали тисућама нерешених и нерешљивих проблема кад би неко био довољно неразуман да износи, и други били неразумни да објашњавају, места која су публици у приватним писмима необјашњива. Таквих места би се нашао безброј и у данашњим писмима, писмима наших савременика, о догађајима и односима из наше средине и нашега доба. Како ли је онда кад се тиче писама писаних пре више векова? Ми видимо да таквих неразумљивих места има и у делима књижевника, у делима која су очевидно писана с намером да их разумеју, не поједини људи, но широки кругови, цео свет, народи, времена. Дантеову „Комедију“ не можете разумети без коментара; а не можете је целу разумети ни с коментаром. Гетеовога „Фауста“, Бајроновог „Дон Хуана“, Његошев „Горски Вијенац“, или просто Јакшићеву песму „Падајте, браћо“, дела јучерашња, тако исто. О сатиричној књижевности и да не говорим. Па кад је тешко разумети места и алузије написане с намером да их разуме цео свет, шта ће бити с местима и алузијама у приватним писмима? Што се мене тиче, ја просто не пристајем да одгонетам шта значи један *post-scriptum* (јер се горње речи Метјуове налазе у *post-scriptum*'у његова писма, које говори о другим стварима), — један *post-scriptum* у приватном писму од пре двеста осамдесет и неколико година, написан у вези са ко зна чим, као алузија на ко зна што! Не тражећи им даље објашњења, ја видим само да је апсурдно такве „алузије“ узимати као доказ да је неки нов песник писао дела која су два и по века сматрана као дела другога човека. Нама, у осталом, требају *докази*, а не алузије; ми смо видели на који се начин утврђује порекло књижевнога дела.

А ови писмени документи Беконоваца нису ни алузије. Они су и за алузије сувише тамни, сувише неодређени, мало вероватни, и пуни унутрашњих несугласица. Метјуове речи гласе: „Најчудеснији ум који сам

икад познао у свом народу[1] и с ове стране мора носи име Вашега Господства, и ако је познат под другим". Ако примимо тумачење Беконоваца, као да се оне односе на Бекона писца Шекспирових дела, онда би изишло не само да Тоби Метју цени тобожња драмска дела Беконова више но његова филозофска дела, но да Бекон уопште није „чудесан ум" по својим властитим, филозофским делима; по тумачењу Беконоваца, у овом писму Метјуовом реч може бити само о делима Шекспировим. Метју, даље, каже: „најчудеснији *ум*", а не каже „најчудеснији *песник*"; и ми немамо апсолутно никаква доказа за то да реч „ум" треба разумети као реч „песник". У реченици Метјуовој имају даље речи: „и с ове стране мора". Оне саме су довољне да утерају у лаж тумачење Беконоваца, пошто је Бекон, у доба кад му је Метју писао из Холандске, био у Енглеској. Али Беконовци, као што смо имали често прилике да видимо, не гледају на тако ситне ствари. Ако, даље, те речи Метјуове треба да значе да је Бекон био песник Шекспирових дела, зашто је то, најзад, речено тако неодређено, тако увијено, тако тајанствено? Ми и онако немамо много доказа за то да је Бекон писао дела Шекспирова; бар да су тај доказ два што су остали, мало јаснији! Зар није било природније и простије (кад је већ то хтео да каже) да је Метју просто рекао: „Најчудеснији ум... то сте ви, ви писац дела познатих под именом Шекспировим?" То је било приватно писмо; шта је имао ту да крије и да увија?... И какав чудан начин, да му то преко писма казује? Зар није имао довољно прилике, за дуги низ година заједничкога живовања, да му то каже усмено (ако је требало да му то и усмено каже)? Него је било потребно да отпутује из Лондона у Европу, да му то отуда напише! И да му то напише у *post-scriptum*'у! Ви

[1] „The most prodigious wit that ever I knew of my nation and on this side of the sea is of your Lordship's name, though he be known by another." — *Of my nation*, то јест, који је изишао „из његова народа", који је родом Енглез.

видите како је Метју ту важну ствар заборавио да каже у телу писма, па је се сетио тек на крају, пошто се потписао: „Збиља, заборавио сам да вам кажем: ви сте најчудеснији ум итд.“... А да се Метјуово писмо није сачувало? *случајно* сачувало? И да је с њим пропао овај најважнији доказ Беконоваца? Пропадала су читава књижевна дела, — дуг, дуг, врло дуг низ књижевних дела; пропала су читава *штампана* издања књижевних дела, — дуг, дуг низ штампаних издања (и оних која нису никад прештампавана); могао је, дакле, пропасти и овај листић хартије који је у једном *post-scriptum*'у носио најважнији доказ Беконоваца. И они који су знали Беконову тајну, нису нашли поузданијег начина да њихов глас допре до доцнијих нараштаја! Не, с које год стране узмете ово место у Метјуовом писму, јасно је да оно не може послужити као доказ ни чему.

Исто тако стоји ствар с писмом Беконовим Сер Џону Девису, у коме се Бекон назива „прикривеним песником“. Ако и не примимо објашњења овога писма која смо горе дали, и која су могућна, опет остаје да две три неразговетне речи, у приватном писму од пре три стотине година, у вези са ко зна чим, не могу бити *доказ* да је Бекон писао Шекспирова дела. Ако нећемо претпоставити да је Бекон мислио на своје „псалме и маске, или на своју „Атлантиду“, извесно смемо још мање претпостављати, само по овом писму (а о њему је реч), да је Бекон мислио на „Хамлета“, „Отела“, „Краља Лира“, „Ромеа и Јулију“, „Млетачког трговца“, и тако даље; на дела која су за његова живота излазила под туђим именом, и за која нам двеста педесет година историје сведоче да су заиста била туђа. Шта нам даје права поверовати и за један тренутак да је Бекон мислио на та дела? Ако у тој реченици лежи заиста откриће, као што хоће Беконовци, да је Бекон писао сва та дела, онда је велика штета што Бекон није био бар мало јаснији. У оваквој га редакцији није ни Сер Џон Девис могао ра-

зумети. Бекон или је хтео да ода своју тајну, или није. Ако је хтео, зар није имао хиљаду других начина, јаснијих, поузданијих да то учини? Беконовци замерају Шекспиру што не помиње своје драме у свом завештању; зашто то није учинио Бекон у *свом* завештању? Њему је то било много потребније учинити но Шекспиру. Он је имао да обори легенду која се још за његово време створила, раширила, и учврстила, да је глумац Шекспир писац тих комада. А кад није учинио у свом завештању, зашто није учинио у каквом било напису, у каквим успоменама, у својим делима, у каквој изјави, у каквом „уверењу“, у каквом акростиху најзад, који би се отворили и прочитали, односно пронашли, после његове смрти? Зашто, у сваком случају, да бар у овом писму не буде јаснији? Било је неопходно да тако учини, пошто је, и по самим Беконовцима, ово једино место на коме Бекон сам вели да је *он* писац... не вели — чега, али, како Беконовци кажу — писац „Хамлета“ и осталих драма и дела Шекспирових. Ако, међутим, није хтео да ода тајну, зашто је откривао Сер Џону Девису да је „прикривен песник“? Какав је то „прикривен песник“ који се открива? Ко хоће да очува тајну, тај је не говори другоме. Речи лете, и нико их не може зауставити кад су једном изишле из уста. Међутим, Сер Џон Девис би сад био већ четврти који је посвећен у тајну; прва тројица, видели смо, били су Тоби Метју, Бен Џонсон и Грин; овај последњи још од 1592, то јест тридесет и четири године пре смрти Беконове. (Мало даље ћемо видети да их је још било, јер Беконовци, како им кад затреба, уводе све нове и нове у коло). Заиста, никад није било „прикривеног песника“ који је горе чувао своју тајну но Бекон, а чија се тајна ипак боље сачувала од његове.

И ако, дакле, ова два најважнија писмена документа Беконоваца не могу тачно да се протумаче, јасно је да они у смислу беконовачком ништа не доказују. Пред

разумом, не пред маштом, они имају толико вредности колико да не постоје.

Остала два писмена документа иду опет у комичне ствари беконовачке.

„Нортумберлендски рукопис“ доказује да је Бекон писао Шекспирова дела прво тиме што су се у њему чувала (данас су изгубљена) нека дела Шекспирова са „ноторичним“ делима Беконовим. Аргумент је, дакле, овај: штогод се налази заједно у истим корицама морао је писати и исти човек. Њему не треба коментара. Додаћу, међутим, да су та „ноторична дела Беконова“ једно једино, и најмање знатно дело Беконово, његова маска „Састанак задовољства“; да рукопис, наравно, није Беконов; да су у истим корицама чувана и друга дела, која нису била ни Беконова ни Шекспирова (на пример Нешево „Псеће острво“, које је било сигурно Нешево, „јер је Неш због њега лежао у затвору)“; да најзад није чак ни то ничим доказано да су драме „Ричард II“ и „Ричард III“, које су забележене на корицама, а данас изгубљене, биле драме Шекспирове. (Ми знамо поуздано да су и пре Шекспира постојале старије драме о Ричарду II и Ричарду III, и да се Шекспир и једном и другом користио, кад је писао своје истоимене комаде). Нема, дакле, ни сенке од доказа у свему томе да је Бекон писао свих тридесет и седам драма Шекспирових. — „Нортумберлендски рукопис“ доказује да је Бекон писао Шекспирова дела даље тиме што је на корицама његовим „име Бекон и Франсис Бекон написано десет дванаест пута, а име Виљем Шекспир још чешће“; и то, *nota bene,* „правописом писца, а не глумца Шекспира“. На ову последњу појединост, мислим, не морамо се враћати. О исписаним именима довољно је рећи да имена Бекон и Шекспир, као што погађате и сами, нису писана с неком нарочитом намером, но су *шарабатана;* поред њих има и других имена и речи без реда и логичне везе. *Зато* се име Бекон налази „написано десет дванаест пута, а име Шекспир још чешће“. — Најзад, „Нортумберленски рукопис“ доказује да је Бекон

писац Шекспирових дела помоћу речи: *honorificabilitudinitatibus.* Али тај доказ треба читати у самога Бормана; сва би му се лепота, шаренило, и мирис, изгубили у овој мојој сувој анализи.

Што се тиче „*Promus-a*", последњег писменог документа Беконоваца — под пуним именом „Promus of Formularies and Elegancies", то јест „Ризница фраза и елегантних израза" — то је, као што му и име каже, збирка речи, реченица и изрека, које је Бекон купио и бележио од 1594 до 1596, на разним језицима, енглеском, француском, латинском, талијанском. У њој се ређају латинске пословице, као: *In vino veritas;* француске и талијанске изреке, као: *Vin sur lait souhait; lait sur vin, venin;* или: *Buon vin, favola lunga*, и тако даље; других пута страни изрази, као *Bonjour;* — или понекад само поједине речи, исписане без реда и циља, као у неком неуредном речнику. Тој збирци фраза и речи нико до Беконоваца није придавао никакве важности; чак ни извршиоци тестамента Беконовог и његови пуномоћници Метју и Роле нису је хтели унети у скупљена дела Беконова. Беконовци је узимају као један од најјачих доказа да је Бекон писао Шекспирова дела. Они су у тој збирци, као што знате, пронашли „тисућу паралела местима из Шекспирових драма" и „припремне белешке" бар за три драме Шекспирове, „Ромеа и Јулију", „Хамлета", и „Млетачког трговца". Њима се одговарало да у тој збирци нема ничега оригиналнога, да су сви уноси позајмљени, и да према томе, баш и кад би било паралелних места, не би на основу тога могао никакав закључак да се прави. И говорило им се да се из те збирке не би ништа могло изводити већ и због тога што су прве белешке у њој „од 5 децембра 1594, дакле из доба кад је Шекспир већ био написао оба своја епа, затим, као што смемо претпоставити, једну половину својих сонета, и осам до десет драма; док је Бекон тек 1597 објавио прво издање својих „Огледа" као своје прво штампано дело". И говорило им се да још ни то

није доказано да је та збирка заиста Беконова. Беконовци су и даље остајали при своме, и гледали су у *Promus'у* Беконове „припремне белешке“ за Шекспирове драме. Ја, наравно, њихове разлоге нећу побијати. Ја ћу дати само један пример њиховог умовања, без икаквог коментара. На једном листу тога *Promus'a* имају, између осталих речи и фраза, и ове: „Добро јутро“. — „Bon jour, Bon jour, младожења“. — „Петао“. — „Шева“. — „Амин“. — „Лаку ноћ...“ Борман се пита: „Шта значе те чудноване прибелешке? И одговара: „Оне нису ништа друго до припремне белешке за извесне призоре трагедије о „Ромеу и Јулији“. Докази су ови (ја их наводим верно): У тој трагедији „налази се више пута“ поздрав: „добро јутро“. Исто тако се у тој трагедији „чује врло често“ и поздрав: „лаку ноћ“. Фраза „Bon jour, Bon jour, младожења“ употребљена је, у II чину, призору 4, у овим Меркуцијевим речима: Signor Romeo, Bon jour“. „Петла“ помиње стари Капулет у IV чину, призору 4, у реченици: „Хајде живо, живо! други је петао кукурекнуо“. „Шева“ се помиње у познатом љубавном разговору између Ромеа и Јулије, у III чину, призору 5:

То славуј пева, шева не пева...

Најзад је реч „амин“ Бекон употребио у призору између Ромеа и оца Лаврентија, у II чину, призору 6: на Лаврентијеве лепе жеље Ромео одговара: „Амин, амин...“ После ове аргументације, Борман додаје да је јасно да поменуте речи „јесу и остају“ само припремне белешке за „Ромеа и Јулију“. Ту нема шта да се каже. Занимљива је можда само природа Беконова памћења: с једне стране, да их не би заборавио, Бекон бележи речи: „добро јутро“, „лаку ноћ“, „петао“, „амин“ итд.; с друге стране, те забележене речи довољне су да га опомену на читаве призоре његове трагедије.

То су и такви су ти чувени писмени докази Беконоваца, најважнији од свих њихових доказа, доказа на

које они тако много полажу. Два места у два приватна писма, чији се смисао заборавио, и два рукописа, који нарочитог смисла нису никада ни имали, то је све што су Беконовци покупили од писмених доказа, за педесет година тражења, и накнадно, пошто су већ раније Бекона одредили као писца Шекспирових комада.

(свршиће се).

Богдан Поповић.

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(5.)

По свом целокупном држању до Егмонтовог лишења слободе, Клара је оличени пример за своју песмицу у трећем чину, по којој су заљубљени срећни, и ако је љубав мешавина из радости и туге — замишљености, чежње и стрепње, и ако час изазива клицање које се до неба чује, час самртни јад. По својој потпуној оданости Егмонту, по несебичности у своме односу према њему, она је једна тиха и тужна химна љубави, у коју њено самопрегоревање уноси потребни свечани тон. Гетеова тежња да јој при крају да нове црте, да је уздигне до јунакиње у борби за слободу, мора се према томе сматрати као један несрећан покушај. Као што је познато, Егмонту се у очи погубљења јавља у сну свечана прилика Слободе. „Она“, према тексту у комаду, „има Кларине црте и нагиње се према јунаку који спава. Изражава осећај сажаљења, изгледа као да га оплакује. Наскоро се умири и с покретом ободравања показује му свежањ стрела, затим штап са шеширом. Позива га да буде весео, и објављујући му да ће његова смрт донети слободу покрајинама, признаје га за победиоца и пружа му ловоров венац. Док се она с венцем приближује глави, чини Егмонт покрет као човек који се врпољи у сну, тако да се при лежању окреће лицем њој. Она држи венац лебдећи над његовом главом; сасвим из далека чује се ратна музика од добоша и свирала; при најтишем звуку њиховом ишчезава појава“. Почев од Шилера,

који је овај необичан сан назвао вратоломним скоком у оперу, знатнији су критичари били стално против овога и сувише театралног средства. И каогод што сан који долази уз пратњу музике чини врло сумњиве услуге самој трагедији — бар трагедији као књижевном делу, ако не као позоришном комаду — тако је исто Слобода са Клариним цртама лица додатак којим Клара не само ништа не добија, већ несумњиво губи. Она је до петог чина добила једно сасвим одређено обележје, и то се обележје слабо слаже са оваквим свршетком. Да би спремио ту њену необичну улогу, Гете је у току петог чина морао приказивати Клару у новој светлости; само ни те ситније црте не пристају у оквир њене карактеристике. Што она врло срчано покушава да избави Егмонта из тамнице, може се, с обзиром на њену неизмерну љубав, примити као сасвим природна ствар; што при том постаје врло речита, много речитија но што би се од ње могло очекивати, може се такође донекле разумети. Али сасвим неочекивано и према томе неприродно долазе њене речи Бракенбургу, кад му, пошто је испила отров, препоручује своју матер: „Буди јој оно што јој ја више не могу бити, живите заједно и оплакујте ме. Оплакујте отаџбину и онога који ју је једини могао сачувати...“ Ово „оплакујте отаџбину“ звони сасвим необично у устима Клариним; јер ни њено целокупно држање у ранијим чиновима, нити у опште иједна њена ранија црта не објашњава овако крупне речи у присуству Бракенбурговом. Већ сама реч „отаџбина“ звони чудно у устима живахне Кларе, која само својом љубављу према Егмонту одаје девојку, а иначе показује готово све саме детињске црте. Ни улога Кларина у Егмонтовом сну, нити поједине ситније црте које ту улогу треба да објасне, не стоје дакле у складу с Клариtermином природом, и с тога не заслужују обзира у њеној карактеристици. Гетеу, који је несумњиво имао пре свега у виду јако сценично дејство сна, могла је дисхармонија, изазвана овим додацима Кларином портрету, измаћи у толико лакше, у колико се

његов рад на „Егмонту“ провлачио кроз читавих дванаест година.

Многим својим цртама подсећа на Клару *Маргарита* у „Фаусту“; само су њене патње дуже и уопште положај очајнији. Њена трагедија је тужна историја заведене девојке која до дна испија чашу горчине што је живот може спремити створењу у њеном положају.

Гете се постарао да њена слика буде што потпунија. Главније црте избијају одмах при њеној појави: чим јој Фауст, који јој се обраћа са „лепа госпођице“, намеће на улици своју пратњу, она кратко одбија и његово ласкање и његову понуду, одговарајући му:

Нисам ни госпођица,* ни лепа,
Могу кући без ичије пратње.

Фаустов монолог који долази одмах после овога одговора садржи готово све важније црте Маргаритине:

Тако ми неба, ово је девојче лепо!
Тако што никад не видех.
Како је чедна и честита,
А при том ипак помало враголаста.
Њене румене усне и светле образе
Нећу заборавити док је света и века.
Како обара очи,
Дубоко ми се урезало у срце.
А била је тако одрешита
Да просто доводи човека у усхићење!

Даље одлике Маргаритине избијају одмах затим у разговору Фаустовом с Мефистофелом. Кад Фауст, мислећи да ђаво може све, наваљује на Мефистофела да му добави ту девојку још исте вечери, он му одговара да над њом нема никакве власти, јер је невино створење; он је прислушкивао кад се исповедала своме свештенику и уверио се да је ишла да се исповеда ни због

* Маргарита, знајући да је девојка грађанског реда, одбија од себе да је госпођица, јер се израз Fräulein (госпођица) употребљавао раније само за девојке племићског порекла. Фаустове речи „лепа госпођице“ садрже дакле у овом случају двоструко ласкање.

чега. Маргарита је дакле толико ваљана и побожна да и најмању ситницу сматра за грех, и тиме је њена слика допуњена једном врло важном цртом.

Али је Маргарита, поред све своје чедности, и млада и здрава, и речи којима јој се Фауст обратио на улици нису остале без дејства: утисак који је Фауст учинио на њу у толико је јачи, у колико је она осетила, и да се иза његових речи крије истинско допадање, и да он није обичан човек. И кад у вече плете и везује своју косу, она и нехотице мисли о сусрету с Фаустом:

Дала бих штогод кад бих могла знати
Ко је био данас онај господин!
Изгледао је зацело врло ваљан,
И племенитог је рода;
То сам му могла прочитати на челу —
А не би иначе био ни тако смео.

Али је за осећање које је овладало њоме много карактеристичнији страх који од једанпут осећа с тога што је сама:

У души ми је, ни сама не знам како —
Волела бих да мајка дође кући.
Преко целог тела ми пролази нека језа —
Та ја сам будаласто плашљиво женско.

И док се тако у Маргарити почело будити неко њој непознато осећање, дотле се с друге стране у Фаусту жеља да она буде његова разбуктала до страсти, и он прети Мефистофелу да ће раскинути уговор, ако не учини да Маргарита још исте вечери буде у његовом наручју. Њему је стало до тога да што пре дође до ње, и он у почетку ватрено одбија сва Мефистофелова разлагања. Али кад му он најзад одсудно изјављује да се код девојке као што је Маргарита апсолутно не може успети брзо, већ се мора употребити лукавство, Фауст попушта и пристаје и на то, да би само имао успеха. И онда му је прва мисао поклон; полазећи, он довикује Мефистофелу: „Постарај се за какав дар за њу“. Уз осећање

које се појавило код Маргарите има дакле да дође и једно јако искушење.

И дар збиља чини своје. Кад је отворила кутију с накитом коју је Мефистофел вешто убацио у њен орман, њеном дивљењу нема краја:

Шта је ово? Благи Боже! Гле,
Тако што нисам видела свога века!
Накит! Са овим би племићка могла
Ићи на највећи празник.

Прва јој је помисао: „Како ли би ми стајао ланац?" А чим је метнула на се и ланац и цео остали накит, и стала пред огледало, у њој се јавља жеља да стално има тако леп украс: „Кад би само минђуше биле моје!" И како не зна да је сва та „красота" остављена за њу, њој се, ваљада први пут у животу, отима уздах: „Ах ми сироте!" Тај је уздах најјче дејство овога поклона. Али он има и једну другу последицу. Кад је Маргарита показала скупоцени накит својој мајци, њој се цела ствар учинила врло сумњива, и како је врло побожна жена, она одмах долази на мисао да ту скупоценост непознатог порекла посвети матери Божијој; и ма да је Маргарити неправо, она позива свештеника и даје му га за цркву. Тако је тај поклон потпуно одвојио Маргариту од матере; јер кад Мефистофел, по налогу Фаустовом, набавља нов поклон, који је далеко лепши и скупоценији од првога, она о њему не говори ништа својој матери, већ иде с њим суседци Марти, којој је већ причала о првом накиту.

Марта је у бедном стању, јер ју је муж напустио и отишао у свет, уз то је жена код које преовлађују нижа осећања, и према томе за све способна. За њу ништа није тако карактеристично као последња два стиха монолога у коме јадикује због одласка свога мужа; пошто је поменула како га не би жалостила, како би га чак од срца волела, она, растужена до суза његовим одсуством, узвикује:

Можда је чак и мртав! — О јада! —
Кад бих само имала уверење о његовој смрти!

Она дакле у ствари не жали мужа, већ жали што је сама и што нема доказа о његовој смрти, да би се могла поново удати. Кад јој Маргарита показује накит, њен је први савет да о њему не говори матери, јер би га она могла опет дати цркви; а за тим је кити њиме, и узвикује: „О ти срећни створе!“. И кад Маргарита, код које овај узвик мора још појачати њену слабост за кинђурењем, жали што се не сме с тако лепим украсом показати ни на улици ни у цркви, Марта јој саветује:

„Само ти чешће дођи амо,
И овде потајно метни накит;
Прошетај мало поред огледала,
То ће бити задовољство и за мене и за тебе.
А затим ће бити прилике, биће каква светковина,
Где се мало по мало покаже и људима:
Прво се метне ланчић, затим бисер у уво;
Мајка свакако неће видети, а може се наћи и
какав изговор.

Маргаритина мајка, која по Мефистофаловим речима непрестано пиљи у молитвеник, заборавила је, услед своје претеране побожности, на своју кћер, пропустила је да је веже за себе и стекне њено поверење, и отисла је на тај начин у руке једне опасне жене.

Мефистофел је међутим врло лако нашао начина да се не само приближи Марти, већ и да је обавеже. Како зна добро и њене прилике и њене жеље, он јој баш у тренутку кад она и Маргарита говоре о накиту, доноси поздрав од мужа, кога је тобоже видео кад је био на самртном часу; и кад она, у току разговора, и пред њим показује, колико јој је стало до тога да има доказа о смрти мужевљој, он јој нуди да, у недостатку писменог сведочанства, он и Фауст посведоче да је њен муж одиста умро. На тај се начин Фаусту даје прилика да дође Марти и састане се с Маргаритом, јер се Мефистофел постарао да и она буде ту. Знајући колико је Марти стало до тога да дође до мужа, он је у току разговора вешто пробудио у њој наду да може постати његова

жена, и Марта, да би имала прилике да и у Фаустовом присуству разговара с њим без сметње, не само радо пристаје да и Маргарита дође на заједнички састанак, већ је у неку руку нагони на то. Јер кад Мефистофел, хвалећи Маргарити свога друга, позива младу девојку да и она буде ту кад дође с Фаустом, Маргарита одговара: „Морала бих пред таквим господином поцрвенети од стида". Она дакле у главноме одбија позив, само не довољно одлучно; и Марта је та која, користећи се њеном стидљивошћу и неодлучношћу, даје обећање и у њено име, и одговара Мефистофелу: „Очекиваћемо господу вечерас у моме врту иза куће".

Из Маргаритиног држања у овој прилици избија у исти мах и једна њена нова црта: она није довољно енергична. Она пристаје да се у вече састане са потпуно непознатим човеком не с тога што се интересује за њега, јер она и не слути да је Мефистофилов друг онај исти господин који ју је ословио на улици, већ с тога што после Мартиног одређеног одговора да ће и она бити у врту није у стању да каже: „Не". У разговору између ње и Фауста на том првом састанку има пуно појединости које допуњују њену слику. Видећи да је Фауст по своме друштвеноме положају, и нарочито по својој памети и своме знању, далеко изнад ње, она се у његовом присуству осећа и сувише малена, и њена скромност избија готово из сваке њене речи. Тако, на пример, вели како врло добро зна да њен оскудан разговор не може занимати тако искусног човека као што је Фауст, а даље помиње да он има много пријатеља који су разумнији од ње. Али су нарочито карактеристичне речи којима се обраћа Фаусту кад јој он галантно љуби руку:

Немојте се трудити! Како је само можете пољубити?
Та она је тако ружна, тако рапава!
Шта све нисам морала радити!
Мајка пази на најмању ситницу.

Нарочиту пажњу заслужује, даље, место на коме описује своје домаће прилике и свој живот у опште. Оно

је занимљиво не само с тога што се из њега види цело њено биће, већ, можда још више, с тога што та дугачка интимна исповест врло лепо карактерише њено осећање и расположење према Фаусту.

Немамо слушкиње; морам кувати, мести, плести
И шити, и трчати од јутра до мрака;
А мајка ми је у свему
Врло тачна!
Она се баш не би морала толико стегнути;
Ми бисмо се могли показивати много пре но други:
Мој је отац оставио за собом лепо имање,
Кућицу и башту пред градом.
Па ипак ми сад дани протичу прилично једнолико:
Брат ми је војник,
Сестрица ми је умрла.
Имала сам с њом до душе доста бриге и посла,
Али бих ипак још једном радо узела на се све муке,
Толико сам волела то дете.
Ја сам га одгајила, и оно ме је истински волело.
Родило се после смрти очеве.
За мајку смо мислили да неће остати,
У таквом је очајном стању била тада у кревету,
И она се опорављала врло полако, мало по мало.
Онда дабогме није могла ни мислити на то
Да сама доји јаднога црва,
И тако сам га однеговала сасвим сама,
Млеком и водом; тако је постало моје.
На мојој руци, на моме крилу
Било је мило, праћакало се, расло.

(наставиће се)

М. Тривунац.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Позориште пред Народном Скупштином.

Једном годишње, Народно Позориште је те среће да буде поменуто у Народној Скупштини, од које оно већ толико година узалуд очекује једну већу, смишљенију и озбиљнију пажњу. Овом приликом, као и ранијих година, Народно Представништво ограничило се на неколико узгредних говора о чисто финансијској страни позоришног буџета, праћених као обично неколиким општим и платонским изјавама симпатија.

Као и обично и овог пута оне су дошле у одговор на опозицију сељачких посланика, која се и сад још, с времена на време, јавља противу трошења на једну установу коју они држе да постоји само ради увесељења доконих Београђана. Ове године непосредан повод приговорима била је позиција ванредне помоћи Народном Позоришту у суми од 62.000 динара, која се већ две године додаје редовној помоћи од 38.000[1] динара. Како је међутим пре непуне четири године Народна Скупштина изгласала Позоришту опет тако једну ванредну помоћ од 62.853·78 динара ради исплате старих дугова позоришних, не треба се можда чак ни чудити што је се овог пута у Народном Представништву могао појавити приговор необавештених посланика, који с неповерењем гледају у те округле издатке на једну установу чији значај довољно не увиђају.

Појава је пролазног значаја и у основи можда је изазвана другим чисто политичким и тренутним побудама, и по њој само не би можда било ни потребно задржавати се на разговору о позоришноме буџету, да све то није у вези с нечим што је вредно пажње и што може

[1] И ово је окрњена цифра дугогодишњег ранијег редовног буџета од 40.000 динара.

бити предмет озбиљне бриге свих оних који се интересују овом установом. Јер, док су се до данас с времена на време и могла чути непризнања ове установе од оних који је не познају, (а време би било да је и њих већ нема), бојати се да тај немар не дође и од стране оних који ће, имајући пред очима Народно Позориште још дуго времена у стању у каквоме је данас, изгубити осећање његове праве вредности и његовог истинског положаја у културном и националном животу.

Симптоматично је, на пример, да су приговори и непризнавања кад је реч о издатцима на остале просветне установе давно престали, и да сами познаваоци и пријатељи Позоришта почињу говорити једним чудним тоном кад имају да *правдају* и *бране* помоћи које му се чине. Скоро је правило да се о Народном Позоришту држе сентиментални, трогњавајући и скоро сажаљиви говори, као да Позориште не постоји ради тога што је потребно, што задовољава једно више естетично задовољство и једну истинску потребу културног живота, но као нешто за што се зна само према његовој улози у великом свету, што би можда било срамота да српска престоница нема, не рачунајући још иначе неугодну оскудицу у којој су Београђани у погледу вечерњих забава. Од те бедне фигуре с којом се јавља Народно Позориште у Народном Представништву не спасава га чак ни оно мало литературе што је у Скупштини изговори по какав већи љубитељ његов, обично у општем и апстрактном смислу, у прилог позоришту уопште, али без веће и дубље примене на позориште о коме је реч, на прилике у коме је оно данас у Београду, на принцип, на начин, на пут, којим треба управити његов рад, ако се хоће да оно заузме своје право место и да освоји своје непобитно и очевидно право на озбиљну и сталну пажњу државе, друштва и појединаца. Међутим, само у овом последњем случају могло би се престати зепсти из године у годину од тих ћудљивих, променљивих и непоузданих милостиња какве му се сада чине.

Добар део одговорности за овако јадан положај Позоришта пред Народном Представништвом носи само државно надлештво у чији делокруг спада брига о овој установи. У тренутку када је и велика и мала политика заузела сву пажњу, све инициативе и сав интерес, остало је да се о позоришту брину бар они који су му најближи по наклоности или по дужности. Зато је било необјашњиво да у дискусији о позоришном буџету ни сам министар Просвете није изишао с једним подробнијим образложењем ове повећане буџетске позиције, као и у опште излагањем данашњег стања у Народном Позоришту, и објашњењем тешкоћа и сметња које задржавају већ од толико година толике Министре Просвете да питање о Народном Позоришту реше законом, који би створио колико толико погодније, сређеније и сталније околности за његов рад и напредак. До пре годину и две дана изговарало се на буџетске прилике које нису допуштале никаква нова оптерећења која би изазвале законске реформе; сад је међутим показано колико је тај разлог био слаб. Народна Скупштина више је но удвостручила државну помоћ Позоришту[1], али се није стигло прочитати у њему неколико тачака позоришног закона, који би обезбедио известан принцип за његов рад, који би одредио његов прави положај, и, који би решио сва она још непрестано отворена његова унутарња питања која су исто тако једна од највећих сметња његовом напретку.

До доношења закона и његових реформама, ове велике и лепе новчане жртве које се данас чине за Позориште неће и не могу бити ни близу у сразмери са резултатима напретка који се њима желе постићи, и бојати се да ти слаби успеси не утврде немар и резигнацију према јадном стању, из кога се ова установа не миче и после скоро утростручене званичне субвенције.

Милан Грол.

---

[1] Са повећаном општинском помоћи од негдашње суме од 4000 на 20.000, целокупна субвенција скоро је утростручена: од 44.000 на 120.000 дин.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Др. Мих. Гавриловић: Милош Обреновић. — Књига прва (1813—1820). Београд, 1908. XX + 580 стр. 8°. Цена 6 динара. Издање Задужбине И. М. Коларца. — Ова књига јесте тек почетак великог историјског дела Др. Мих. Гавриловића о првој влади Милошевој, које ће цело изнети три и односно четири овакве свеске. Гавриловићево је дело рађено, поглавито, на основу неиздатих докумената. Као најглавнији извор служила је Гавриловићу политичка и административна преписка Милошеве канцеларије, — огроман историјски материјал, који износи на три стотине кутија, и сада се чува у Државној Архиви. Та је грађа допуњена документима из Архиве Академије Наука, из Вукове Заоставштине, из неких приватних збирка докумената; за тим многобројним и врло важним документима из руске и аустријске државне архиве; најзад, документима из архиве министарства иностраних дела у Паризу. Разуме се да је поред тога употребљена и сва већ објављена историјска грађа. Гавриловић је, одиста, учинио велики и озбиљан напор да прикупи сву грађу, објављену и необјављену, која се тиче прве Милошеве владавине. Али не треба мислити да његова књига има вредност само једног лепог свршеног архиварског посла. Његова је књига компонована са неоспорном литерарном вештином; догађаји се излажу врло прегледно, с једном местимице чак драматичном постепеношћу; портрета истина нема много, али важније личности, — Милош, Марашлија, Строганов, — нацртане су са савесном вештином једног портрестите који свој модел не прави интересантнији но што је, али ипак зато види све што у њему има да интересантнога. Суд је Гавриловићев миран, трезвен, може бити где што одвећ

уздржљив, али увек потпуно беспристрастан, надахнут искреном тежњом за правичношћу. Не само да је прикупио многу историјску грађу, него је Гавриловић дао још и једну врло исцрпну, и како изгледа, дефинитивну слику Милошеве владавине. Његова књига без сумње спада у најбоља дела наше историјске књижевности, и у једном од идућих бројева гледаћемо да донесемо о њој опширнију оцену. У.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — *Скуп Академије природних наука 10 децембра 1907.* 1, Академик Г. д-р Михаило Петровић приказао је своју расправу „Једна симетрична функција корена и њене особине“, која је примљена за *Глас* I разреда. 2, Дописник Г. Сава Урошевић приказао је своју расправу „Централни Копаоник, студија контактног метаморфозма гранита“, која је примљена такође за *Глас* I разреда. 3, Примљена је к знању одлука целокупне Академије од 6 новембра 1907, да се приход фонда пок. Пере К. Јанковића троши на радове из области Академије природних наука, која ће прописати и правила у духу тестамента.

Скуп Председништва 13 децембра 1907. 1, Приказано је распоредно решење старатељског судије за град Београд по маси пок. Милана Кујунџића, по коме Академија добива, према покојникову тестаменту, 18.000 динара у злату и покојников виноград на Топчидерском Брду; затим: златну чашицу из које је први српски Краљевић први пут наздрављао; оригинални рукопис покојников о понуди краљевске круне у име Народне Скупштине; омладински венац дат од стране Српкиња првој омладинској скупштини; комад гранате из јаворске борбе: ћилим из делиградске главне команде; мермерну слику пок. Доситеја, — с тим да Академија ове ствари чува као аманет. Председништво прима к повољном знању ово саопштење и одлучује, да се предузму потребни кораци како би ова задужбина што пре ступила у живот. 2, Секретар Академије реферише о досадањем раду на досуђивању награде из фонда архимандрита Нићифора Дучића за 1906.

Скуп целокупне Академије 31 децембра 1907. На овоме скупу досуђене су награде за 1907 из задужбине Михаила и Марије Миливојевића, и то: Г. Лази Комарчићу,

књижевнику и новинару, 500, а Г. Петру Кочићу, књижевнику, 380 динара.

Скуп Председништва 16 јануара 1908. 1, Одлучено је, да се распише стечај за награду из задужбине Димитрија Стаменковића за 1908. 2, Одлучено је, да се распише стечај за 1908 за награду из задужбине Милоша М. Петровића, по коме ће се наградити са 600 динара најбољи оригинални спис из области економних наука. 3, Одлучено је, да се расправа Г. Стојана Новаковића и о Др. Николи Крстићу наштампа као засебно издање Српске Краљевске Академије.

На скупу Академије философских наука 29 јануара 1908. Расправа Г. Д-р Јована Скерлића: „Година рођења Доситеја Обрадовића“ примљена је, према реферату академика Г. Љубомира Ковачевића, за *Глас* II разреда.

Главни годишњи скуп Академије 4 фебруара 1908. 1, За секретаре стручних Академија изабрани су: Г.Г. Јован М. Жујовић за Академију природних наука, Јован Туроман за Академију друштвених наука и Стеван Тодоровић за Академију уметности. 2, За нове чланове Академије изабрани су: Г.Г. Слободан Јовановић, професор Универзитета и досадањи дописни члан, за редовнога члана Академије друштвених наука, и Д-р Карло Крумбахер, професор Универзитета у Минхену, за дописнога члана Академије друштвених наука. Бирало се два редовна и дванаест дописних чланова. За прве су била предложена три, а за друге тринаест лица.

Скуп Академије друштвених наука 11 фебруара 1908 године: 1. Према реферату Г. Стојана Новаковића примљена је за *Глас* II разреда расправа Милојка Веселиновића: „Српске Калуђерице“. 2. Усвојен је реферат Г. Слободана Јовановића, да се дело „Монографија о одношају државе и самоуправе“ врати писцу Г. Жарку Миладиновићу, пошто се не може штампати у Академијиним издањима. 3. Приказана је и за *Глас* II разреда примљена расправа Г. Стојана Новаковића: „Византински чинови и титуле у српским земљама од 11 до 15 века“. 4. Расправа Г. Др. Николе Вулића; „Аурелијанова подела Г. Мезије“ упућена је на реферат Г. Др. Станоју Станојевићу. 5. Спис Г. Луке Зрнића: „Српски раднички синдикати“ упућен је на оцену академику Г. Михаилу В. Вујићу. 6. Препис Пергошићева кајкавско-штокавскога превода Вербецијева дела: „Opus Tripartitum regni Hungariae“, који је послао Академији за њена издања Г. Др. Карло Кадлец.

професор универзитета у Прагу, примљен је за *Историјски Зборник* I одељења. 7. Рукопис П. Костића: „Нешто о бившем манастиру Војсиловици на Косову и цркви Св. Николе у Јањеву“ упућен је на оцену Г. Љубомиру Ковачевићу. 8. Рукопис Владимира Ћоровића: „Прилози историји Херцеговине 1738“ упућен је на оцену академику Г. Јовану Н. Томићу. 9. „Љекаруша“, од пок. Влад. Ст. Трифковића упућена је Одбору за издавање старих књижевних споменика.

Скуп Председништва 19 фебруара 1908. На овоме скупу Председништво је усвојило предлог Одбора за Дучићеву задужбину, и расписану награду од 900 динара за 1907 досудило писцу дела „Акерманска Конвенција између Русије и Турске 25 септембра 1826“ Г. Др. Гргуру Јакшићу.

22 фебруара ове године био је свечани годишњи скуп Академије, на коме је прочитан извештај о целокупном раду Академије. М.

Матица Српска. — Књижевни Одбор Матице Српске имао је у четвртак 14/27 фебруара своју редовну седницу, под председништвом Г. Антонија Хаџића, друштвеног председника. — Узима се на тужно знање, да је преминуо Др. Стеван Павловић, члан Књижевног Одељења и негдашњи председник Матице Српске, да је од стране друштва издан посмрни лист и да се друштвени председник опростио с покојником на гробу у Матичино име. — Изјавиће се саучешће управи „Музеалне Словенске Сполечности“ у Т. С. Мартину поводом смрти Андрије Кмећа. — Ради откупа заостале библиотеке Др. Стевана Павловића одређује се комисија. — Штампање наставка списка друштвене библиотеке уступа се редакционом одбору. — За друштвена издања примају се рукописи: Три песме Драгутина Ј. Илића; „Бог да прости!“, слика из Старе Србије од Зарија Р. Поповића; „Последица кућевног васпитања“. — Не примају се: „Краљ Милан и његова владавина“; „Стјепан М. Љубиша“ од Др. Љубомира Недића; „Брђанка“; „Бивши“. — Издају се на извештај: „Неколико писама ђенерала Стевана Книћанина и мајора Јована Стефановића Виловског“; „Глумци“; „Сијело“. С.

Чупићева Задужбина. — 31 јануара 1908 године била је седница одбора Чупићеве Задужбине, на којој је про-

читан извештај о раду за 1907 годину. Књижевна делатност Задужбине била је ова:

На својим састанцима Одбор је примио за Годишњицу ове чланке: 1. „Бугарско-српски рат и оновремене кризе 1885—1886,“ мемоарски листићи од Стојана Новаковића; 2. „Константин Константиновић Родофиникин“, биографске белешке од Стојана Новаковића; 3. „Краљевић Марко“, литерарно истраживање узрока његове славе и популарности у српском народу од Срете Ј. Стојковића; 4. „Из Скандинавије“, путничке белешке о Данској од Светомира Николајевића; 5. „Устанак у Горњем Ибру и по Копаонику од 1806 до 1813“, од Аврама Н. Поповића; 6. „Жупа Конавли у историји града Дубровника“ од Петра Р. Косовића.

Управа је наштампала 27 Годишњицу, у коју су ушли чланци од 1—5; од шестога чланка ушла је једна половина, а друга је остала за 28 Годишњицу; ушао је чланак Д-ра Тих. Р. Ђорђевића „Вера, начин живота и занимање у Цигана Краљевине Србије“, који је остао од прошле године, и ушла је половина чланка Добросава Ружића „Велики Људи“, који је остао од прошле године, а друга ће половина изићи у 28 Годишњици. Књига је наштампана у 600 егземплара, а има 24 табака књижевнога дела.

Чланак Андре Гавриловића „Протестанско-књижевни покрет међу Словенцима XVI века“, који је по одлуци Одборској био упућен на реферат, узео је писац натраг пре но што је реферат поднесен.

Материјално стање Задужбине овакво је: сталан капитал износи 72.040 динара; од покретнога капитала из 1906 године пренето је 2.076·70 динара, а у 1907 години примљено 3.667·50 дин., свега је било на расположењу 5.744·20 дин. Од тога је утрошено 4.705·55 дин. на штампу, хонорар и остале трошкове, а 1.038·65 дин. преноси се у покретни капитал за 1908 годину. — Како је констатовано да се трошкови око штампања Годишњице знатно већи но што су били у почетку рада Задужбине, одлучено је да се сваке године један десети део прихода додаје сталноме фонду, тако да се сталан фонд непрекидно повећава и да даје већи интерес. — За 1908 годину изабрани су за председника Милан Ђ. Милићевић, а за деловођу и благајника Живојин П. Симић. К.

ЧИТУЉА.

Симо Матавуљ. — За непуне четири године, српска књижевност је изгубила *све* своје знамените и крупне приповедаче старије генерације. 1905 Јанко Веселиновић, 1906 Стеван Сремац, 1907 Павле Марковић Адамов, пре месец дана Милован Ђ. Глишић, а 20 фебруара, напрасно је преминуо и Симо Матавуљ. Од плеаде наших великих приповедача данас нема више ниједнога у животу! Да је човек празноверан па да поверује у неки зли удес који се свирепо окомио на српску књижевност, нарочито се устремио на оне људе који су за последњу четврт века толико уздигли нашу приповетку и створили је најбољим и најразвијенијим родом целе наше књижевности!

Нагла, трагична смрт Матавуљева учинила је дубок утисак у Београду, у коме је провео последњих двадесет година свога плоднога живота. Цео свет који се бави књигом осетио је у тој смрти један велики национални губитак и једну велику празнину у српској књижевности.

Како је Матавуљ живео тако је и умро: разумно, трезвено, са пуном достојанством једног модерног интелектуалца. По његовој нарочитој жељи, погреб му је био без икаквих церемонија. У нашој земљи, где се толико воли изигравати, где у свему има вашарског и глумачког, где фраза, гест и парада толико значе, и где се многи писци нису излечили од старинске романтичарске сујете, Матавуљев погреб изазвао је изненађење и дао пример. Човек који је заузимао прво место међу нашим књижевницима, члан Српске Краљевске Академије и председник Српског Књижевничког Друштва, дао се сахранити без свих грубости и непаметности погреба „великих људи", без помпе и ларме, без музике, без венаца, без силних попова, без говора, без споменика, без парастоса, дискретно и отмено оставио је овај свет, оставивши место свога трошнога тела своја дела да живе.

Симо Матавуљ рођен је 14 септембра 1852 у Шибенику, у Далмацији, родном месту Николе Томазеа и Божидара Петрановића. Отац Стеван био је доста имућан трговац, а мати, разборита жена, по имену Симеуна, која је своме сину дала „вољу к фабуловању", држала је велику радионицу женског народног одела. Како му је отац био

добар православни Србин, он је напоредо учио државну школу, где је талијански био наставни језик, и српску вероисповедну, „ришћанску школу". Симо је био још дете и ђаче основне школе, када му отац умре. Породичне прилике биле су рђаве, и Симо отиде своме стрицу Серафиму, игуману манастиру Крупе, с намером да ступи и сам у калуђере. Како он сам није у себи осећао позив за калуђерски чин и више читао талијанске романе и Пол де Кока но житија светаца, како је и сам стриц увидео да се од живог и разборитога дечка не може начинити добар калуђер, пошаље га у Задар, на учитељску школу, где је управник био песник Стјепан Бузолић, којега се Матавуљ сетио у своме последњем раду, у путопису који у овој свесци доносимо. Свршивши 1871 учитељску школу, Матавуљ отиде за учитеља у српска села Северне Далмације, тамо где је, сто година пре њега, учитељовао Доситеј Обрадовић.

Као учитељ у селу Исламу, зблизи се са српским племићем грофом Илијом Деде-Јанковићем Митровићем, последњим изданком лозе Јанковић Стојана. Између младог учитеља атеиста и старог племића волтеријанца дошло је брзо до пријатељства, и Матавуљ поста грофу нека врста личног секретара. Поред грофа Јанковића Матавуљ је научио француски, и почео читати у његовој великој библиотеци, међу осталим стварима и Жоржа Санда и Балзака. Ту је он написао први свој рад, песму „Ноћ у очи Ивањ-дана", које је изишла 25 јула 1873, у задарском „Narodnom Listu".

После Јанковићеве смрти Матавуљ добије за учитеља талијанског језика у поморској школи у Србини, у Новоме, у Боци Которској, и ту проведе пуних седам година, „најљепши дио своје младости", како сам вели. Ту је читао, учио, посматрао, и то су најплодније године његова рада. Предмети великога броја његових приповедака из Новога су, и те приповетке он је нарочито волео. „Не знам, писао је он доцније, јесу ли оне боље од других, али доиста оне носе у себи одсјев онога што је најљепше и најбоље у животу — одсјев младости". За то време, све до 1880, радио је он и даље на „Narodnom Listu", али када те године далматински Срби покренуше „Српски Лист", Матавуљ поче у њему сарађивати, и ту је изишао први његов полуприповедачки рад *Наши просјаци.*

1875 године, Матавуљ је живо радио на организацији устаничког покрета у Херцеговини, и сам је неко време био у чети војводе Мићe Љубибратића. 1881, умешан у народном покрету бокељском, био је принуђен оставити Боку и уклонити се на Цетиње, где добије место гимназијског наставника. Ту је учио руски, читао много стране писце свију књижевности, свију праваца и свију врста. 1882 ишао је у Италију и Француску, а тамо сместио црногорске државне питомце. По повратку буде постављен за главнога надзорника основних школа. До 1887 био је наставник престолонаследника Данила. Те године остави Црну Гору, и дође у Србију, где добије место учитеља језика у гимназији у Зајечару. На томе месту остао је свега три месеца, и поново се врати у Цетиње на своје старо место. После годину дана, 1889, дефинитивно напушта Црну Гору, прелази у Србију, где остаје неких двадесет година, све до своје смрти, радећи као учитељ гимназије, чиновник пресбироа, а последњих седам година као приватан човек, када се искључиво посветио књижевности.

Симо Матавуљ био је један од најплоднијих наших писаца, и са његовим именом се сваки час сусреће у нашој књижевности последњих двадесет година.

Први рад Сима Матавуља била је поменута песма, *Ноћ у очи Ивањ-дана*. 1880 године дао је у *Српском Листу* један подлистак *Наши просјаци*, а у *Гласу Црногорца* штампао је прву своју приповетку *На Бадњи-дан*.

Матавуљ је писао врло много, више но и један од наших приповедача, готово више но иначе тако плодни Јанко Веселиновић. Радио је у многобројним српским и хрватским часописима и листовима: „Српском Листу“, „Гласу Црногорца“, „Одјеку“, „Летопису Матице Српске“, „Отаџбини“, „Српском Књижевном Гласнику“, „Новој Искри“, „Делу“, „Бранковом Колу“, „Срђу“, „Dubrovniku“, „Narodnom Listu“, „Viencu“, „Savremeniku“, и тако даље.

Своје приповетке прикупљао је у збирке које су излазиле врло често. Његови радови су: *Из Црне Горе и Приморја*, I свеска у Новом Саду, 1888, друга на Цетињу 1889; *Iz primorskog života*, у издању Матице Хрватске, у Загребу 1890; „Ново оружје“, у Београду 1890; „Са Јадрана“, у Београду 1891; „Из београдског

живота", у Београду 1891; *Ускок*, у Београду 1891 и 1902; роман *Бакоња Фра Брне*, три издање, прво у књигама Српске Књижевне Задруге у Београду 1892, друго издање у Београду 1893, треће издање у Суботици 1897, прештампано из *Subotičkih Novina; Из разнијех крајева*, у Мостару 1893; *Бока и Бокељи*, у издању Матице Српске, у Новоме Саду, 1893; драма *Завет*, у издању Српске Књижевне Задруге, у Београду 1897; *Приморска обличја*, у Новом Саду 1898; *С мора и са планине*, у Новом Саду 1901; *Београдске приче*, у Београду 1902; *Пошљедњи витезови* и *Сврзимантија*, у Мостару 1903; *Живот*, у Београду 1904; *Цар Дуклијан*, у Мостару 1906. *У Летопису Матице Српске* публиковао је своје занимљиве *Биљешке једнога писца*, (књиге 146—147, 145, 201—204, 207, 209, 213, 220), у *Делу У Мавританији*, а у *Бранкову Колу* своје путописе по Јужној Француској, Алжиру и Леванту. У овај мах у велико се штампа последња збирка Матавуљевих приповедака *Немирне душе*. (Издавач књижар Св. Цвијановић).

Матавуљ, који је лепо знао неколико језика, доста је и преводио. Тако је превео *Зимње приче* Е. де Вогиеа, Дикенса *Сеновиту кућу*, (Београд, 1894), бајке разних писаца *Вилина књига* (Београд, 1894), у подлиску *Гласа Црногорца Сан* од Емиле Золе, у *Јавору На води* од Гија де Мопасана, *Свеци ратују* од Верге, у забавнику Српске Књижевне Задруге, *Тенова филозофија* у *Делу* за 1895 (књига 7), *Пучанина као властелина* од Молиера у *Летопису Матице Српске*. Превео је такође и неколико комада за Народно Позориште у Београду, међу осталим *Мизантропа* од Молиера, *Месалину* од Пијетра Косе, *Неваљалце* од Ђеролама Ровете.

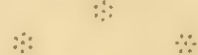

Главне особине целокупнога књижевнога рада Матавуљева биле су: ретко развијена способност за посматрање и оцртавање личности и средина, познавање људи и разумевање ствари, лепа књижевна култура, која је била толика да се Матавуљ може сматрати за нашег књижевно најобразованијег писца.

Док су остали наши приповедачи — сем Сремца — били ограничени на једну средину, имали нечега сувише локалнога, дотле је Матавуљ, рођен Далматинац, који је прилично живео у Црној Гори и велики део свога живота провео у Србији, приказивао живот и типове из разних националних средина наших. Но од нарочите су

вредности његове запамљиве и лепе приповетке из Далмације, где је живот много интересантнији, где живе људи који су много света видели, разноликији, особенији, маркантнији но у осталим нашим крајевима. Нико није тако верно, лепо и занимљиво оцртао Далмацију и њен живот као овај даровити Шибеничанин будна ока и жива духа, који је са оштрином погледа једнога брђанина спајао јужњачку машту и духовну окретност једнога јужњачкога приморца. У тим својим далматинским приповеткама, међу којима их има које иду у најбоље производе наше књижевности, Матавуљ је био на своj висини свега талента и показивао пуну своју меру. Из те средине је написао *Бакоњу Фра-Брна*, онај складни и симпатични хумористични роман, који је свакако најлепши и најсавршенији роман наше књижевности.

Матавуљ је био писац сасвим особите врсте у нашој књижевности. Код њега су знатно јаче биле развијене духовне књижевне особине но емоционалне. У њега није било сентименталности и реторике романтичких приповедача наших пре њега, једнога Милорада П. Шапчанина или Ђуре Јакшића, ни осетљивости ни чулности данашње песничке генерације, једнога Станковића или Ћипика. Матавуљ је био потпун реалист, и својим духом, и својим књижевним и интелектуалним симпатијама, и по предметима које је бирао, и по начину којим је радио, био је потпун модеран реалист, са свим оним што је јако и високо, уско и недовољно у модерноме реализму. Он има оштар поглед и трезвено поимање, један прост и одређен стил, мирно, неузбудљиво излагање, извесну ведрину и складност, особине које га међу свима српским писцима чине класичним, у првобитном и добром смислу те речи. Више но један пут у својим приповеткама Матавуљ подсећа на Мопасана, којега је толико ценио и неколико пута преводио.

Он је имао још једну велику особину која га је стављала над огромном већином српских писаца. Он је био и образован и паметан човек, и као такав јасно је видео да је прошло доба „природних генија“ и рада у „светом пламену надахнућа“, и да се у данашњем свету, који се све више интелектуализује, на првом месту тражи знање, разумевање, интелигенција, свуда па и у области књижевнога стварања. Он је осетио огромни значај књижевне културе, без које се један писац, па ма колики таленат имао, не може обнављати и развијати. И он је

више но и један наш приповедач, као ретко ко од живих Срба, читао, проучавао велике стране писце, нарочито латинских књижевности, француске и талијанске. (О своме путу у Париз у *Бильешкама једнога писца* вели: „моје ово путовање и мој боравак у Паризу, сем остале користи, коју сам имао, више су утицале на мој књижевни укус и правац, него друге прилике које сам имао и које захватају читаве године"). У нашој, још у многоме примитивној књижевности, где је још толико жалосне полуписмености и источњачкога немара, Матавуљ је своје књижевне другове надмашавао својим интелектуализмом, својом књижевном културом, својим знањем књижевнога заната, и он је у српској књижевности врло лепо представљао европскога писца, био одличан производ, представник и протагонист западњачке, специјално латинске културе, која у велико завлађује код нас и из основа мења досадашњу књижевност нашу.

⁂

Српски Књижевни Гласник губи у Симу Матавуљу једнога од својих првих и најврснијих сарадника. Када је пре седам година изишла прва свеска *Српског Књижевног Гласника*, на првоме месту, на првој страни, била је једна Матавуљева приповетка, прекрасна *Поварета*, која би сама за се била довољна да створи име једноме писцу. Доцније, Матавуљ је у овоме листу објавио цео један низ својих приповедака (*Аранђелов Удес*, *Марија*, *Наслеђе*, *Кишовите Ноћи*, *Синови*, *Авимелех*, *Новица*). Последње ствари које су изашле из Матавуљева пера појавиле су се у *Српском Књижевном Гласнику*. *Жртве Јосипа Бупана* изишле су у првим двема свескама од ове године, а у овоме броју доносимо почетак — а на жалост и свршетак! — његовог последњег дела, путописа *Три недеље по мору*.

J. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 6. — 16 март, 1908.

ЖИВОТ ДАНИЛА ПЕРИШИЋА

(2.)

Келкен повуче један дим из своје луше; виде да се она готово угасила, потапка је, распали и кад повуче један снажан дим, погледа ме и продужи:

„Још први пут кад сам је видео, штрецнуло ме је нешто сакривено и незнано. Допало ми се што ћу учити тако лепо створење. У мом срцу, дотле још нетакнутом једном великом, правом љубављу, затреперише љубавне жице. Али сам се одмах сам себи насмејао видећи се још у старим хаљинама, где су се ивице искочиле а рупе од дугмета постале двапут веће. Сем тога, моја тврда глава, која се дотле само занимала оксигенима, целулозама и радикално-социјалистичким реформама капиталистичког друштва, није могла никако да прими, да ћу ја трошити слободно време на лепушкасту ћерку једног бирократе.

„С дана на дан понављали су се ти њени дијалози с мојом унутрашњошћу све чешће. Упркос јасном резултату мојих мисли, да између ње и мене ништа не може бити, сила која ме је вукла к њој бивала је све јача. Са

уживањем сам се спремао за час који ћу јој држати. Често сам се пута огледао, ма да некад по месец дана нисам огледала ни видео. Гледао сам како ми стоји кад заузмем учитељску позу, како изгледа кад говорим и кад се смејем. Први пут у животу почео сам онда да негујем косу, науснице и браду, да пазим на нокте и перем зубе. Код куће сам нехотице гледао да је што чешће видим. На улици ми се непрестано чинило: сад ћу је угледати! Довољно ми је било да спазим жакет сличан њеном, па да сав задрхтим и порумeним од неке сакривене среће и стида.

„Час сам јој држао у њеној соби.

„Живо се сећам те мале собице. Она је била у дну ходника, окренута у башту. Зидови су били тапетирани оранџастом хартијом по којој је било насликано неко биље, чије је лишће личило на лозу а крунице на цвеће од дувана. Од ствари су ту само стајали: сто са књигама, плехана постеља и један орахов орман. Али је она умела да испуни ту празнину. Овде је окачила фотографију свог оца и мајке, онде неки њен цртеж из првих разреда Више Женске Школе, на другом месту поређала неке ситнице, играчке и друге женске дрангулије. Одмах се могло видети да ту живи једна млада женска душа.

„Кад сам улазио код ње, Нина је увек већ била готова и чекала ме. Она би се тада дигла и гледала да ме прва поздрави. После многих понижења и горких оскоруша које сам раније прогутао као сиромашан ђак, ова ми је пажња слатко падала. У свирепој јави где се руше снови и најфантастичније људске душе, то ме је тешило и ласкало ми. Чинило ми се да се већ свршавају моје патње и њихов се крај крунише тако лепим уживањем. Томе се још придружавало џентлменско понашање старога Пољака, који се са мном често пута најозбиљније разговарао о Источном Питању, задатцима Србије и уједињењу свих Словена, том његовом старом сну. И госпођа није била рђава. Имала је мало дужи језик, волела је да изиграва неку племићку, али на крају крајева она није

никад пропуштала прилику, а да не похвали моје успехе у школи и да не рекне својој деци како треба да се угледају на мене.

„Нина би ми уступила фотељу, коју су угурали у њену собу кад сам јој почео часове држати, а она би села на распремљену постељу. Кад већ заузмемо места, ја бих узео њене задатке, поправио бих их, затим бих јој објаснио идућу лекцију — обично из математике, јер јој је она најмање ишла у главу — и задао који лакши задатак да га преда мном изради. Она би оборила главу, ћутала и мислила. Тада се пред мојим очима распе њена коса, сува и сјајна, где се свака власт одваја једна од друге, па мирише и заноси те. Свом силом бих задржавао свој поглед на њеном задатку, али су се очи саме дизале и поглед ми се топио у пресијавању и таласању њене косе. У глави би ми се замаглило, груди ми набрекле, а кроз цело тело прожмало ме неко топло, опојно задовољство. Ипак бих се брзо тргнуо. Осетио бих да то не ваља што радим. Чинио бих се сам себи као човек који је примљен у туђу кућу раширених руку и отворена срца, па гледа да украде прву скупоцену ствар која му дође до руку. И још нешто више: чинило ми се да моји погледи нису довољно чисти, да је гледам готово онако као што сам раније гледао дебеле куварице кад се разголите у кујни на врућини. Изгледало ми је да мојим очима прљам то туђе злато, тај путир пун свете тајне, одређене за усне другог већег, господскијег човека. У том, она би дигла главу, превалила своје крупне очи на мене, па, смешећи се и жалећи у исти мах, рекла би ми да не уме да реши задатак.

„Кореео сам је мимо своју вољу, тврдио сам да неће да мисли, да тај задатак може да реши свако дете само кад хоће да ради и мисли. Играо сам улогу строгог, педантног учитеља, колико се то може у двадесет трећој години живота. Она се није љутила, већ је шушкавим девојачким гласом бојажљиво ми одобравала и говорила ми да „„нема у глави нерве за математику““. Понекад

би се још у тим приликама њено око засветлило од сузе која је извирала у сенци дугих плавих трепавица.

„Тако је то трајало до једног дана кад се све изменило. Баш се живо сећам тога дана. Напољу је био пао први снег. Већ је био мрак кад сам код ње дошао, али се у соби још видело од рефлекса великог снега који је био попао по башти. У пећи је буктала буковина и човек се осећао добро у том сувом и топлом куту. Био сам добро расположен. Очекивао сам да ћу се још више расположити код ње. Затражих јој задатке. Она ми рече да их није могла да изради. Цело се подне грудвала код неке њене другарице. Ја се наљутих. Пребацих јој да је још дете; да је све гора према мени што сам ја бољи према њој, да ме тиме вређа. Она бризну у плач. Причеках да се стиша, али она плакаше све више. Тада устах, приђох јој, почех да је тешим, да се извињавам, па да јој и ласкам. Она на једном скочи, загрли ме и љубећи ме, понављаше:

— О како сте добри!

„Ја сам се бранио. Она се онда поче да љути, да се жали како је не волим, да је мрзим. Више нисам могао да се одупирем, већ јој открих све моје осећаје“.

*
* *

Са дна пијаце, испред Јањића кафане, зајеча у том Микова хармоника сетно, севдалиски. По такту простог народног мотива заклати се цело његово тело, уско и мршаво, у излизаном црном капуту. Мало после одјекну кроз тиху месечину песма:

Коно моја, јање разблуђено,
Дивно ли те бијах разблудио!

Келкен прекиде причу о Нини, подбочи се, стаде слушати Мика, левом руком чупкајући бркове. То му је била омиљена песма. У Ужицу нису је другачије звали но *Келкеново јање.* Волели су је сви, а нарочито бећари. И ја сам је волео. Пуна је слатке жеђи за грљењем и за миловањем и природне жеље за разблудом.

Кад Мико сврши последњи стих и засвира неко ситно коло, Келкен довикну келнера:

— Еј, дијете, однеси доле Мику динар, а нама дај још једну оканицу и воду.

Затим продужи наливајући ми чашу:

„Тако се то десило. Нисам могао ни у сну мислити. Био сам срећан к'о нико мој. Ако је живот што и цвет, слободно могу рећи да се тада развио пупољак мога живота.

„С материјалне стране био сам потпуно осигуран. Нисам се више бринуо како да платим на крају месеца стан газдарици, некој несрећници која је живела од тога. да измишљавам све могуће начине како да продужим кредит код овог или оног ашчије, да окрпим ципеле и друго што је потребно живом човеку. Све ми је сад било ту што но овде кажу: умешено, па обешено. Пећ ми је увек певала, дупке наложена. Ранио сам се боље него што се сад раним. Све на мени било је ново и цело. То, докле је још допирала моја машта, није било ништа према ономе што ми је чинила Нина. Сваког дана она је умела нечим да ме изненади. Куповала ми је бонбоне, доносила ми разне писаљке, романе, шила ми овакве машне какве и сад носим, доносила ми је однекуд цвеће ма да је било усред зиме, досећала се на стотину начина да будемо који тренутак на само и онда ме љубила и грлила. Ја сам још видео женских кад љубе, али као Нину никад. Она никад није била сита пољубаца. Уверен сам да ме је могла љубити од јутра до мрака па да јој се не досади. Љубила ме је у уста, по образима, очима, челу, коси, ушима и врату, па чак и по рукама. Кад то није могло бити, она би ми бар топло стегла руку, несташно се очешала о мене, значајно се осмехнула, топлије ме погледала или дошапнула: „„Дашо мој!...“ Онда ме још нису звали Келкен!

„У почетку смо се састајали само на часу или у сали. Доцније је почела долазити у моју собу. У подне би, правећи се пред мајком вредна и хотећи да замени

куварицу, долазила да ме зове на ручак, важно би закуцала, и викнула да сви чују: „„Господин Перишићу, ако је по вољи, ручак је готов!““ Затим би кроз полуотворена врата промолила главу и затражила пољубац. После је долазила на дан најмање три пута да ми пожели: добро јутро, добар дан и добро вече. Четвртком после подне рекла би мајци да иде код неке другарице, па би кришом дошла код мене и ту остајала по цело по подне. Кад би ме већ уморила пољупцима, ја би јој спустио главу у крило, запалио лушу и онда ћаскао са њом у пола гласа. Чудио сам се шта јој је тада долазило у главу. Питала би ме шта значе неколико редова тачака у неком роману, због чега људи имају бркове, зашто и кад се муж и жена раздвајају, да ли се може добити беба кад се двоје љубе, и тако даље. Претурала је по мојим књигама и по целом мом сандуку. Поправљала ми је рубље, крпила чарапе, намештала ми кравату, чешљала ми косу и пробала разне фризуре, па најзад изабрала ову коју и сад носим, и вечито ми пребацивала што се не бријем, јер ју је бола моја брада. С времена на време, разговарали би о нашој будућности, у којој ћемо се цркви венчати, који је ту поп, ко ће нам бити кум, стари сват и девер, како ћемо после свадбе ићи на море и онда се вратити, наћи засебну кућу са баштом, али само са две собе, да *правимо економију*.

Често пута бисмо се посвађали. То је било најчешће због одела. Како дотле ретко кад да сам носио ново одело, навикао сам да сам аљкав. Она ми је то пребацивала, учила ме како се одело чува, како се панталоне одржавају увек без бора. Кад бих их ја и поред њених савета погужвао, она их је пеглала кријући од мајке. Увек ми је замерала што се нисам као неки трговац. Она је волела тоалету мање више фантастичну, по „шпањолски“. Ја сам опет био *црвењак,* па сам хтео да се носим што простије. Али да се не бисмо више свађали, ја сам попустио и од тог доба почео се овако носити као што се сад носим.

На часу и у школи радила је врло мало. „„Не могу, Дашо““ — говорила ми је она — „„све мислим на тебе. Зашто те толико волим?!““ Бојао сам се да не добије рђаве оцене и да се тако прерано не открије наша љубав. Због тога сам је гонио да ради, радио сам њене задатке, спремао је нарочито за час кад се надала да ће бити прозвана, учио је како ће професорима подвалити и преписати или прочитати што сам јој ја израдио.

„За мој рад остајао ми је врло мало времена. Нарочито, још сам га доста губио у нашем тајном ђачком удружењу. Најгоре ми је било кад почнем да радим, а Нина дође. Она ме стане љубити и чаврљати ми о каквим ситницама, па ми после мозак не може никако да се привеже уз оно што радим. Често пута прочитам по неколико листа, а после не знам ни слова да ме ко убије! Напрезао сам све снаге и радио као кртица. Бојао сам се да не постанем идиот. Откидао сам од сна. Очи су ми биле увек мутне и надувене. Преко целог дана спавало ми се. Али, срећом, увече чим се лампа запали, сан ми се разбије.

„Кад ми већ мозак постане као даска, да не прима ништа, устанем иза стола, напуним лушу, запалим је и шетам. Тада ми се мисли опет сроје око ње. Замишљао сам да сам већ свршио школу, узео диплому и корачам право кући да запросим Нину. Отац ми је даје. Ми одлазимо у нека широка, зелена поља, у нове видике, у нов живот. Од те примамљиве слике раздвајала ме је још само диплома. С тога бих, окуражен и тврдо одлучен да што пре свршим школу, сео за сто и поново почео радити. Радио сам одушевљено, лудачки. Љутило ме је само што сати тако брзо пролазе и што ноћи нису још дуже.

„Испите сам положио крајем септембра. Веруј ми, кажем ти праву истину, да нисам веровао да је већ једном све то свршено. Свеједнако, чинило ми се да је ту учињена нека погрешка, да је остао још неки предмет који сам заборавио полагати; чинило ми се да ће ме сваког часа неко ухватити за врат и вратити да поново

радим, да дрхтим и стрепим од помисли на испит, и да, после толиког рада и пажње, понова паднем у мучну неизвесност. Једва сам чекао да ми диплома буде готова. Кад сам је узео, прочитао сам је неколико пута, да се што боље уверим, па сам право отишао кући да поделим радост са Нином.

„Чинило ми се да ме цео свет гледа, да сам постао већи, снажнији, лепши, паметнији. Чинило ми се да је цела Србија моја, да ми је свет узак. Преда мном се отварали широки видици. Био сам се испрсио, као да сам нашао кључеве од раја. Стезао сам сâм себи руку, честитао том новом Данилу Перишићу, смејао сам се сâм на улици као луд и свеједнако пипао по џепу бојећи се да диплому не изгубим.

„Нина се обрадовала и пољубила ме у ходнику тако слободно да је замало није спазила мајка. Господин и Госпођа руковали су се са мном. Госпођа није пропустила прилику да не опомене своју децу да се на мене угледају, а Господин ми је пожелео сваку срећу „на добро Српства и васколиког Славјанства“. За сутрадан спремљен је свечан ручак у моју част. Али ми се то све чинило мало. Изгледало ми је као да се ти људи не радују довољно, да ми помало завиде, да неће да признаду све муке које сам претурио преко главе. Нека туга, незнана и несавладљива, постепено је истискавала моју радост и освајала ме; као да сам предосећао крај моје среће, који је одмах затим дошао.

„Тог истог дана изиђем кришом са Нином да мало прошетамо и будемо насамо. Био је тада један од најлепших дана у години, лепо септембарско подне. Изјутра је била оросила киша, али у подне сунце је огрејало као у сред лета. Ваздух је био лак и миришљив. Небо више нас високо и плаво. Једно јато ждралова пловило је поносно кроз ваздушно море, кричући с часа на час. Поцрвенело кештење сијало се и смејало као да ће тек procветати. Запуштени Београд подмладио се и

пролепшао. Брежуљци по Булбудеру преливали се у стотине разних боја.

„Ишао сам полако поред Нине, дишући ваздух дубоко, пијући га жедно као што сад пијем ово вино и истопећи се у неким неисказаном тихом задовољству. Она ми је говорила све шта сад треба да радимо и припремимв за свадбу. Између осталог помену ми, да треба од њеног оца да тражи да ми изради место у Београду.

„Изненадио сам се кад ми то рече. Дотле никад никад нисам ни помишљао на место где ћу добити службу. И најгоре село са Нином било ми је рај. Али ми се баш у Београду није остајало. Био сам решен отпочети нов живот, а то се није могло ту где су ме и кучићи познавали. Сем тога, нисам хтео да Нина остане поред својих родитеља. Био сам на њих љубоморан. Није ми се допадао положај придошлице и уљеза. Али највише, у мени се све будило против тога да постанем „протекционаш". Размишљао бих шта би рекли моји другови из удружења. Замишљао сам се у положају полтрона, продане душе, реакционарског измећара, бирократског трута и народне пијавице. Преда мном изиђоше сви прошли дани, где сам усред беде и понижења имао снаге да одолим искушењима. Над жалосном, неуживаном, мрачном младошћу светлео је један круг убеђења и идеала, недодирнутих ниједном прљавом руком ни помишљу. Хватајући се за то једино имање, грчевито као последња тврдица, рекох Нини, да ни по коју цену нећу остати у Београду. Почесмо да уверавамо једно другог у исправност свога решења. Из уверења пређосмо на молбу. Молио сам ја њу, а она мене. После почесмо једно другом да пребацујемо. Она је говорила да је волим не бих ишао у унутрашњост, а ја сам је кореo да она више воли Београд но мене. На крају, Нина ми рече да изаберем: унутрашњост или њу. Ја се реших одмах за прво.

„Без збогом, не погледавши ме, не окренувши се наједанпут, она ме свирепо остави и врати се кући. Од то доба нисмо проговорили ни једну реч него колико се

то морало у кући и друштву да се не би шта приметило. Колико смо се волели, толико смо се омрзли. Она није пропуштала прилику а да ми не покаже, немо, окретањем леђа, презриво као своме слузи, колико ме мрзи. Ја је опет нисам могао видети. Болело ме је што то охоло и презриво понашање долази од створења које ми је највише ласкало, срце ми се цепало јер су се биле позледиле старе ране задобивене код пређашњих, надувених матрона и бестидне, цинички покварене дечурлије. Све се то још увеличавало тиме што се нисам могао да браним, што су ми руке биле свезане очинским гостопримством које сам нашао код њеног оца. Мрзио сам је силно оном мржњом од које сузе искачу на очи, мржњом роба ишибаног и привезаног за плот да ту скапа без борбе и као шугав пас.

„Једва сам чекао да добијем место. У молби нисам назначио никоје нарочито место, већ „у границама Краљевине Србије.“ Начелнику се то чинило врло чудно, бунтовнички, али ме најзад одреди да идем у *Ужице*, пошто се ту осећала највећа потреба, јер нико тамо није хтео ићи својом вољом.“

(Свршиће се.)

М. М. Ускоковић

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ДРУГИ ДЕО:

ЈОВАНКА АЛЕКСАНДРА.

(12)

„Г. од Лесеа долазио је свако вече на каву моме оцу. Ја не знам како су се они били спријатељили, јер је ретко наћи две тако потпуно различне природе. Мој отац дивио се мало и праштао много. С годинама, он је био омрзнуо све претераности. Заодевао је своје мисли тисућом тананих нианси и усвајао је стално неко мишљење тек са сваковрсним оградама. Те навике једнога утанчанога духа доводиле су у јарост старога сувога и прекога племића, кога умереност противникова није обезоружавала никад, на против! Ја наслутих једну опасност. Та опасност била је Бонапарта. Мој отац није био сачувао никакву нежност према њему, али, пошто је радио под његовим заповестима, он није волео да чује где га вређају, нарочито на рачун Бурбона против којих је имао крваве оптужбе. Г. од Лесеа, више волтеровац и легитимист него икад, доводио је од Бонапарте порекло свег политичког, друштвеног и верског зла. При таком стању ствари, капетан Виктор задавао ми је највећу бригу. Тај страшни ујак постао је био савршено неподносан откад му сестра није више била ту да га умирује. Харфа Давидова била је сломљена и Саул се предавао својој помами. Пад Карла X увећао је смелост старога наполеоновца који је стао пркосити на све могуће начине. Он

није више ревносно походио нашу кућу која је била сувише тиха за њ. Али покаткад, пред ручак, ми бисмо га видели где се појављује обасут цвећем, као какав маузолеј. Обично би се посадио за сто, псујући из дна грла и хвалио би, између једног и другог залогаја, своја „освојења“ старог јуначине. Затим, по ручку, савио би своју сервиету у виду епископске капе, испразнио једно стакло ракије и одлазио са журбом човека преплашенога при помисли да проведе не пијући неко време на само с једним старим филозофом и једним младим научником. Ја сам добро осећао да би, кад би се он сусрео једнога дана с Г. од Лесеа, све било изгубљено. Тај дан дође, госпођо!

„Капетан је ишчезавао том приликом у цвећу и наличио је толико на какав споменик подигнут за успомену на сјајне успехе царевине, да је човек осећао жељу да му намакне венац смиља на сваку руку. Био је ванредно задовољан и прва личност која се користила овим срећним расположењем била је куварица коју он обухвати око паса у тренутку кад је спуштала печење на сто.

„По ручку, он одби стакло које му понудуше рекавши да ће мало час палити ракију у својој кави. Ја га запитах дршћући не би ли више волео да га послуже кавом одмах. Мој ујак Виктор био је здраво неповерљив и нимало глуп. Моја наглост учини му се подозрива, јер ме он погледа некако нарочито и рече ми:

„— Лакше мало, синовче. Немају најмлађи да лупају повечерје, шта врага! Вама се дакле много хита, господине „учевњаче“, да видите да ли имам мамузе на чизмама.

„Било је јасно да је капетан био погодио да желим да брзо отиде. Знајући га, ја сам био сигуран да ће остати. Најмање околности овога вечера стоје утиснуте у мом памћењу. Мој ујак био је сасвим весео. Сама помисао да не буде досадан држала га је у добром расположењу. Испричао нам је у једном ванредном касарнском стилу, лепа говора, извесну причу о једној калуђерици, једном трубачу и пет боца шанбертенског вина која је по свој

прилици врло омиљена по гарнизонима и коју ја не бих покушао да вам причам, госпођо, чак и да је се сећам. Кад смо прешли у салон, он нам обрати пажњу у каквом су рђавом стању наши преклади и учено нас поучи о употреби трипаља за глачање бакра. О политици, ни речи. Штедео се. Осам удараца одзвонише у развалинама картагинским. То је био час кад је долазио Г. од Лесеа. После неколико минута он уђе у салон са својом кћери. Обичан ток вечерњих седељки отпоче. Клементина стаде да везе крај лампе чији је шешир остављао њену лепу главу у лакој сенци и усредсређивао на њеним прстима светлост која их је чинила готово зрачним. Г. од Лесеа поведе реч о једној звезди репатици коју су предсказали астрономи и разви том приликом теорије које су, и ако врло смеле, сведочиле о извесном интелектуалном изображењу. Мој отац, који се разумевао у астрономији, саопшти здравих мисли и заврши их својим вечитим: „На послетку, шта знам?“ Ја од своје стране, изнех мишљење нашег суседа из Опсерваторије, великога Арага. Ујак Виктор потврди да репатице имају утицај на каквоћу вина и наведе у прилог једну веселу каванску причу. Ја сам био тако задовољан овим разговором да се потрудих да га одржим, с помоћу својих најскорашњијих читања, изложивши на дугачко хемијски састав ових лаких звезда које би, растурене по небесним просторима на милиардама миља, стале у једну боцу. Мој отац, мало изненађен мојом речитошћу, гледао ме је са својом тихом иронијом. Али се не може остати вечито на небесима. Ја поведох говор, гледајући Клементину, о једној дијамантској звезди репатици којој сам се дивио синоћ у излогу једног златара. Нисам био погодио шта да кажем.

„— Синовче, узвикну капетан Виктор, твоја репатица није вредела колико она што је сијала у коси царице Јозефине кад је дошла у Штрасбург да раздели крстове војсци.

„— Та мала Јозефина волела је много накит, прихвати Г. од Лесе, срчући каву. Ја је за то не корим; и

ако мало лакомислена, имала је она и добрих особина. То је била једна Ташер и учинила је велику част Буонапарти пошавши за њега. Једна Ташер, то не значи много, али један Буонапарта, то не значи ништа.

„— Како то мислите, господине маркиже? запита капетан Виктор.

„— Ја нисам маркиз, одговори суво Г. од Лесеа, и мислим да би се Буонапарта био врло добро спарио да је узео једну од оних људождерских жена које капетан Кук описује у својим путописима, голих, тетовираних, с брњицом у ноздрвама и које са слашћу прождиру иструлеле људске удове.

„Ја сам то био предвидео, помислих, и у мојој великој муци, (о јадно срце људско!) прва ми је помисао била да опазим тачност својих слутња. Треба да кажем да је одговор капетанов био у раду узвишеном. Он се испрси с песницом на бедрима, одмери презриво Г. од Лесеа и рече:

„— Наполеон, господине коленовићу, имао је једну другу жену а не Јозефину и Марију-Лујзу. Ту другарицу ви не познајете, а ја сам је видео из близа; она носи азуран огртач посут звездама, она је увенчана ловоровим венцима; почасни крст блиста на њеним грудима; она се зове Слава.

„Г. од Лесеа спусти своју шољу на камин и рече мирно:

„— Ваш Буонапарта био је једна пропалица.

„Мој отац се диже немарно, опружи полако руку и рече врло благим гласом Г. од Лесеа:

„— Ма какав да је био човек који је умро на Светој Јелени, ја сам радио десет година у његовој влади и мој шурак био је трипут рањен под његовим орлашима. Ја вас покорно молим, господине и пријатељу, да то у будуће више не сметате с ума.

„Што нису били учинили узвишени и смешни безобразлуци капетанови, учтив прекор мога оца доведе Г. од Лесеа до беснила.

„— Ја сам то сметнуо с ума, викну он, блед као крпа. стиснутих зуба, запенушених уста; погрешио сам. Ивер не пада далеко од кладе, и кад је човек служио хуље...

„У то, капетан му скочи за гушу. Био би га, мислим, удавио да није било његове кћери и мене.

„Мој отац, скрштених руку, мало блеђи но обично, гледао је овај призор с неисказаним изразом сажалења. Оно што је за тим дошло било је још жалосније, али на што се дуго задржавати на лудости двају стараца? На послетку, ја успех да их раставим. Г. од Лесеа даде знак својој кћери и изиђе. Како је она пошла за њим, ја потрчах за њом на степенице.

„— Госпођице, рекох јој ја, обезумљен, стискајући јој руку, ја вас волим! ја вас волим!

„Она задржа једну секунду моју руку у својој; њена се уста отворише у пола. Шта је хтела да каже? Али наједном, подигнувши очи на свог оца који се пео уз степенице, она извуче своју руку и махну ми у знак опроштаја.

„Од тада је више нисам видео. Њен отац пресели се у крај око Пантеона, у један стан који је узео под кирију од продаје свога историјског атласа. Ту је и умро, мало месеци после, од капље. Његова се кћи повуче у Невер у материну породицу. У Неверу се и удала за сина једног богатог сељака, Ахила Аљера.

„Што се мене тиче, госпођо, ја сам живео са̂м на миру са собом: мој живот, без великих болова и великих радости, био је доста срећан. Али ја нисам могао задуго да видим у зимским вечерима једну празну наслоњачу покрај своје, а да ми се срце болно не стегне. Клементина је умрла одавно. Њена кћи отишла је за њом у вечни покој! Ја сам видео код вас њену унуку. Ја нећу још рећи као онај старац из Светог Писма: „А сад отпусти слугу својега, Господе.“ Ако један старац као ја може бити коме од користи, ја желим, с вашом помоћу, да посветим овом сирочету своје последње силе.“

Ове последње речи био сам изговорио у предсобљу стана госпође од Габриа, и хтео сам да се раставим од тог љубазног вође, кад му она рече:

— Драги господине, ја вам не могу у томе бити на руци онолико колико бих желела. Јованка је сироче и малолетна. Ви не можете ништа урадити за њу без одобрења њена старатеља.

— Ах! повиках ја, ја ни најмање нисам помишљао да Јованка има старатеља.

Госпођа од Габриа погледа ме мало изненађено. Она није очекивала толико простодушности од једнога старца. Она настави:

— Старатељ Јованке Александар јесте Г. Муш, бележник у Левалоа-Пере. Ја се бојим да се ви нећете добро сложити с њим, јер је то озбиљан човек.

— Ех! благи Боже! повиках ја, с ким то хоћете да се слажем у мојим годинама, ако не с озбиљним људима?

Она се осмехну с благом заједљивошћу, као што се осмехивао мој отац, и рече:

— С онима који вам наличе. Г. Муш није сасвим од тих: он ми не улива никакво поверење. Требаће да му затражите допуштење да походите Јованку, коју је он сместио у један завод у Терну, где она није срећна.

Ја пољубих руке госпође од Габриа и ми се растадосмо.

Од 2 до 5 маја.

Ја сам видео у његовој канцеларији Г. Муша, старатеља Јованкина. Омален, мршав и сув, боја његова лица изгледа начињена од прашине његових артичина. То је једна животиња с прстенастим очима, јер га човек не може замислити без његових наочара. Ја сам чуо Г. Муша; он има дречећи глас и говори бираним изразима, али ја бих био волео да нимало не бира своје изразе. Ја сам посматрао Г. Муша; он је церемониалан и вреба људе крајичком ока, испод својих наочара.

Г. Муш је срећан, рекао ми је; он је очаран пажњом коју ја показујем за његову пупилу. Али он не верује да смо ми на земљи да се забављамо. Не, он то не верује; и ја ћу рећи, да бих био правичан, да је човек његова мишљења кад је близу њега, толико је он мало забаван. Он би се бојао да се не би дао лажан и штетан појам о животу његовој драгој пупили кад би јој се приближило сувише задовољства. Због тога је, рече ми, и молио госпођу од Габриа да тек врло ретко узима ову девојку к себи.

Ја оставих прашљивога нотарчића и његову прашљиву канцеларију, с прописним допуштењем, (све што долази од од Г. Муша је прописно), да видим првога четвртка свакога месеца госпођицу Јованку Александар код госпођице Префер, учитељице, улица Демур, у кварту Шерни.

Првога мајскога четвртка, ја се упутих госпођици Префер, чији завод познадох из подалека по једној фирми с плавим писменима. То плаветнило било ми је прво обележје карактера госпођице Виргиније Префер, који сам доцније имао прилику да проучим опширно. Једна преплашена служавка узе моју карту и остави ме без речи наде у једној хладној говорионици, где сам удисао онај отужни мирис својствен трпезаријама васпитних завода. Под ове говорнице био је углачан с таком немилосрдном силом да сам ја мислио остати у страху на прагу. Али, опазивши срећом мале вунене квадрате расејане по паркету испред столица од длаке, ја успех, спуштајући наизменце ногу на свако од ових простирачких острваца, да пријђем до каминског угла где седох задуван.

На томе камину, у једном великом позлаћеном оквиру, стајала је једна листа која је носила наслов, у сјајним готским писменима: Почасна таблица, и у којој се налазио врло велики број имена, међу којима нисам имао задовољство да нађем име Јованке Александар. Пошто сам више пута прочитао имена ученица што су се одликовале у очима госпођице Префер, ја постадох

узнемирен, не чујући никог да долази. Госпођица Префер без сумње би била успела да успостави на својим педагошким добрима потпуну тишину небеских просторија, да врапци нису изабрали њено двориште да ту долазе у небројеним јатима и цвркућу до миле воље. Било их је милина слушати. Али, молим вас, како човек да их види кроз непровидна окна? Ваљало ми се задовољити призором који је пружала говорионица украшена одозго до доле, на сва четири зида, цртежима заводских ученика. Било је ту весталки, цвећа, кровињара, стубова, шара и једна огромна глава Тациуса, сабинског краља, с потписом Естеле Мутон.

Ја сам се од поодавна дивио крепкости којом је госпођица Мутон била истакла растурене обрве и разјарене очи античкога ратника, кад један шум лакши но шум увелога листа који ветар лагано носи учини да окренем главу. У ствари, то није био увео лист: то је била госпођица Префер. Склопљених руку, она је ишла напред по паркетском огледалу, као светице из *Златне легенде* по воденом кристалу. Али у свакој другој прилици госпођица Префер не би ме била подсетила, мислим, на девице драге мистичној мисли. Ако се узме у обзир само њено лице, она би ме пре била опоменула на једну пегаву јабуку коју је каква добра домаћица сачувала преко зиме на тавану. На раменима имала је један кратак огртач с ресама који сам по себи није показивао ништа значајно, али који је она носила као да је то била нека свештеничка одећа или знак неког високог судског достојанства.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ХИМЕРА.

Невидљивом сунцу пружам жудне руке,
И отварам срце неком кога није;
Душа ми је пуна тамне хармоније
Којој никад нисам саслушао звуке.

Просторе сам пусте населио собом,
И расуо себе, ко орион сјајан,
У неки свет срцâ и душâ, бескрајан;
И живим над страхом, и лебдим над добом.

Од истине сам страшнији и већи:
Нити ме што вређа и нити што боли;
Моја жудна душа неизмерно воли —
И сваки мој корак, то је корак срећи.

Почнем јутром онде где вечером заста,
Увек држећ чврсто краје златне нити;
И мој дан безмерни усхићено свити
С песмом јата болно распеваних ласта.

И док носим жељу отровану своју,
Као плес злих вила, живот шуми, врви;
И све има ритам моје жедне крви,
И све мојих снова има страшну боју.

И тако пун тамне невиђене вере,
Идем страшном стазом што је увек иста —
Ко злокобно сунце док у мени блиста
Насмејано лице вечите Химере.

J. Дучић.

СРЦЕ.

Моје тамно срце то је део свега —
Са звездама трепти, хуји с ветровима;
И онда кад стоји безгласно међ свима,
Један громки ехо ћути у дну њега.

На обали морској моје срце има
Жамор неког вала што вечито плине,
Што чува свег мора звуке и горчине,
И сву хуку давно нестанулих плима.

У залазак звезда изнад тамног хума,
Кроз сан поју тице у поноћној сени:
Безбројна се гнезда одзивљу у мени,
И трагични одјек невиђених шума...

И то звучно срце када једном заспе,
Свој бол откуцавши страсним ритмом свега,
Неће бити страшног престанка за њега —
Као звук и светлост тад ће да се распе;

Заљубљено тако у вечност, док брује
Њиме сјајне сфере страсно и далеко.
И где очарано куцне срце неко —
То је моје срце што се опет чује.

Ј. Дучић.

ПРЕЧАНИН.

И ја ћу да браним земљу ову,
И, као сваки, даћу део свој,
Кад, с тврдом вером у будућност нову,
Дочекам једном тај велики бој.

Ал' срећно кад прође бој, и све се
У препорођен врати завичај,
Мене ће стаза друкуд да однесе.
С тешким ћу срцем у стран поћи крај,

К'о бескућник. Јер земљом ми родном
Варварин жари пали опако, —
Душман и туђин племену несродном,
Ја сам ту земљу давна оплак'о.

А парче слободне земље ове
Још нема душу велику, и с њом
Места за једног рода све синове;
И ја сам туђин у народу свом.

М. Ћурчин.

СТОЈАН БОШКОВИЋ.

У дубокој ноћној тишини 21 фебруара угашен је живот *Стојану Бошковићу*, једноме од врлих и најзаслужнијих синова српских.

Жалост за тако узоритим Србином, каков је био Бошковић, расте до размера народне жалости; те јој природно и органи јавности дају свечана израза.

Својим књижевним, научним, публицистичким и државничким радовима Бошковић је обогатио новију књижевност и политичку историју нашу. На стручним историчарима је, да специјално изуче чиме је све, и колико он привредио српској књизи и добру народа. А ја ћу да само у неколиким цртама прикажем овде његов рад и његову борбу „за слободу и просвету.“

Бошковић је рођен и растао у блаженој простоти једне скромне паланке, која својим свиленим именом наговешћује плаво небо, зелене лугове, цветна поља, урешену реку, и друге благодети дивотне јој природе. У таковој средини, а уз нежну негу матере, поносне успоменама на витешке врлине и заслуге оца јој Ђурице, Синђелићевог друга на Чегру, Бошковић је од најраније младости своје стао на сеновите, тајанствене стазе тихог и дубоког осећања.

Стазе те водиле су га љубави, која, потичући са домаћег огњишта, као првог извора јој, шири се, у облику пријатељских односа и братске искрености, и на мирне и добре мештане; а у даљем развоју свом уздиже се и до родољубља, и човекољубља.

Алтруистичка осећања, пробуђена у души још млађаног Бошковића, оснажена су и до цвета ризвијена у природи његовога, књигом и науком просвећенога, искуством и страдањем прекаљенога духа.

Изучив у Свилајници, као месту рођења, основне школе, Бошковић је у Београду наставио школовање. Ту је свршио гимназију, ту изучавао философијске и правне науке. Као сиромашан, а даровит и одличан ученик, он је уживао „државно благодејање.“ Ну, „благодејање“ то није износило ни колико би требало за најскромнији ђачки живот. С тога је он морао: као гимназиста поучавањем деце имућнијих родитеља, а као лицејац сурадњом у књижевним и политичким листовима, или код адвоката, зарађивати колико му за опстанак треба.

Са оскудице у материјалним средствима Бошковић је морао понекад и пешице путовати из Београда у Свилајницу. Пешачећи тако једне зиме још као гимназиста, он је навукао на себе болест, која је мало по мало изметнула се у костобољу, од које је све до гроба патио.

Али, ни тешка и трајна болест, ни сиромашка средства за живот не могаху ослабити у Бошковића вољу за науку. Снагом свога духа он се уздигао над физичком слабошћу својом, па је, уз пркос материјалном нуждавању, за све време свога школовања заузимао најодличније место међу друговима.

Кад су 1848 г. угњетени народи пренули свешћу о слободи, равноправности, и братству, па устали за одбрану својих права, планула је и у духу Срба величанственом светлошћу традициона мисао народна, а са њоме и осећање племенске солидарности међу политички растргнутим, деловима Српства. Српској Војводини, која беше развила црвену заставу за своја народна права, притицаху јуначке мишице у помоћ из свих земаља српских, а највише из Србије, као централног огњишта српског. Ако националистичке и демократске идеје, за које се у 1848 у „Српској Војводини,“ као и по целој Европи, најплеменитија крв лила, и нису остварене тада, оне су бар

створиле проблеме, који ће трајно забављати духове; а у Србији су дале полета не само народној свести, него и свести о словенској и човечанственој солидарности.

Причешћен том свешћу тадашњи нараштај српски није престајао одушевљавати се за слободу, равноправност, и братство.

Одушевљењу томе давала је у Србији жива израза „Дружина Младежи Српске“ у Лицеју.

У средини те дружине светлило је име Стојана Бошковића.

Кад сам ја у септембру 1848 г. био дошао у Београд, да наставим школовање, па ступио у „Реторику“ (пети разред гимназије), Бошковић је већ био у Лицеју. У септембру 1850 г. ја сам био у I г. философије, а Бошковић је био правник. Он је био цењен и омиљен као један од најдаровитијих, најнапреднијих, а уједно и најсимпатичнијих младих бораца за нове идеје. Лицејци су се дичили друговањем с њиме; а лицејски професори гледали су у њему млађег друга им. Неки од њих стављали су му на послугу библиотеке своје, и бдили над научним образовањем његовим. Он их се често, радо и са признањем сећао, а особито *Димитрија Матића*, кога је доцније био и окумио.

Још као лицејац, Бошковић је владао немачким и француским језиком толико, да је могао користити се богатом немачком и француском литературом. На захтев његов било му је допуштено, те је на француском полагао и свој лицејски испит из француске литературе. Као лицејац Бошковић је био сурадник и у књижевним и политичким листовима (у „Шумадинци,“ у „Седмици“ и у „Срп. Новинама“). На крају свога школовања у Београду, он је био понуђен, да као питомац кнеза Михаила настави своје научно образовање на коме од познатијих страних универзитета; али са слабости здравља није могао примити ту понуду. Са истог разлога није могао ићи на страну, ради универзитетског образовања, ни кад је доцније био изабран за државног питомца.

По завршетку лицејског образовања 1853 године Бошковић је био постављен за професора у шабачкој полугимназији, у којој је 1857 године постао и директор. Тада је он превео са немачког Левичников роман „Црногорац“. Вршећи тачно и одлично своје дужности у школи, он је и на књижевном пољу радио и борио се „за слободу и просвету“. Његови критични прегледи политичких прилика и дела, које је као професор из Шапца предавао јавности у „Српском Дневнику“ у Новом Саду, привлачили су на се тим живљу пажњу слободоумних читалаца, што се тада у „Српским Новинама“, којима је цензура правац одређивала, нису могли печатати такови прегледи.

Уочи догађаја од 1858 године Бошковић је и у „Српским Новинама“ дизао свој глас за либералне реформе у Србији. Кад су о „Св. Андрејској Скупштини“ слободоумни патриоти почели прикупљати се у једну политичку групу (која се с почетка називала „народна“, а доцније „либерална странка“), и Бошковић је био међу првацима те групе. Пре тога у политичким борбама у Србији преовлађиваху династички интереси и великашки егоизам. Нова политичка група радила је, да се народни интереси уздигну над династичким и великашким. Она је истицала на прво место питање: *како да се влада у Србији;* па је радила и успела, да „Св. Андрејска Скупштина“ донесе, међу осталим ове одлуке: — да се народна скупштина, која пре тога годинама није била сазивана, па и кад је била сазвана она је имала само „саветодавни“ глас, у будуће сазива редовно сваке године; — да избори народних посланика буду сасвим слободни и независни од административног туторства; да се народној скупштини подноси државни буџет на одобрење, и законом јој ујамчи онај удео у законодавству, на који она има право; — да се узаконе слободна штампа, и министарска одговорност. Остављајући да народ сам реши питање: *ко да влада у Србији*; либерални патриоти радили су и успели, да се и најкрупнији и нај-

тежи политички проблеми у Србији расправе и реше *мирним и легалним путем, без грађанског рата, и без проливања братске крви.*

Радећи за унутрашњу слободу отаџбине, либерални патриоти бринули су се и о спољашњој. Стране интриге и страни утицаји били су почели да преузимају мах у државној политици кнежевине. Заслуга је либералних патриота што је „Св. Андрејска Скупштина" постала убеђена, да и „васална кнежевина" има право, да у свему што се ње тиче сама одређује себе, и да сасвим слободно и независно решава питања о својој судби. Тако убеђена, она је налазила свога поноса у томе, да једном специјалном одлуком одбије свако страно мешање у домаће послове Србије, и уједно изрази, да народ хоће, да његова, слободно исказана, воља, буде поштована од других народа, као што и он поштује њихову, слободно изражену, вољу.

Одлуке „Свето-Андрејске Скупштине" нису озго биле прихваћене. Супрот либералне групе камарила је саставила такозвану „дукатовачку групу", којој је задатак био, да и у унутрашњој, и у спољашњој политици, систематски побија закониту вредност либералним идејама и начелима, па и оним одлукама „Свето-Андрејске Скупштине", које су носиле на себи обележје тих идеја и начела. „Српске Новине" биле су тада једини политички лист у Србији, и оне су широм биле отворене „дукатовачким" перима. Тада се предузело у службеном листу доказивати, да су „незаконите" све одлуке „Свето-Андрејске Скупштине", сем оне о династичкој смени; па онда, да је група либералних патриота, која је утицала на радњу „Свето-Андрејске Скупштине", јакобинска и опасна, те да је треба „треснути о земљу". Ради одбране „монархијског принципа" од „црвењачке" групе, апеловало се на „гвоздену руку Милошеву", са узвиком: „удри оче!" На те нападе либералним патриотима није било допуштено одговарати у службеном листу. У таковим приликама вршени су избори народних посланика за

скупштину 1859 године. Уз пркос притиску озго неколики од тих избора пали су на либералне патриоте, а на име: на Андрију Стаменковића, Јеврема Грујића, и Милована Јанковића у Београду, и на *Стојана Бошковића* у Шапцу. Бацив закон под ноге, влада је простом административном наредбом поништила све те изборе.

Пркосно гажење закона, и обесно изигравање либералних одлука „Свето-Андрејске Скупштине“ буњаху дух народни, тако да је кнез Милош ускоро осетио потребу, да „дукатовачке“ министре замени либералним. У то време ја сам био пристао, да уређујем „Српске Новине“ под условом, да оне не буду више под цензуром, а да их ја потписујем као одговорни уредник.

Ускоро је и Бошковић као професор премештен из шабачке полугимназије у београдску. А у новембру 1859 године он је заменио мене у уређивању „Српских Новина“, пошто сам ја морао напустити тај посао, услед протеста београдског паше против чланака, у којима се доказивало, да је народ наш „с руком на пиштољу“ извојевао своја права, па да је у свако време готов и бранити их „с руком на пиштољу“.

У 1860 години камарила је успела да поврати нелибералну, или „дукатовачку“, владу. Либерални патриоти постали су наново предмет систематског гоњења. Бошковић је тада престао бити уредник „Српских Новина“. Мало то, него је још и премештен из београдске полугимназије у неготинску, а из ове, због једне слободоумне беседе о Светом Сави, у зајечарску.

Школске ферије 1860 г. Бошковић је провео у Паризу. На свом путу у Француску он се био састао са мном у Белгији, где сам ја већ раније, као политички емигрант, морао доћи. Ту смо се сагласили, да по повратку у Србију, покренемо један независан политички лист за ширење либералних идеја. Из Белгије Бошковић је отишао у Француску, а ја у Инглеску. У почетку септембра Бошковић је вратио се у Србију; а ја сам могао доћи у Београд тек по смрти кнеза Милоша, и пошто

је кнез Михаило изрекао у својој прокламацији, да је „закон највиша воља у Србији.“

У почетку 1861 г. Стојан Бошковић, Милован Јанковић, и ја били смо предузели оснивање једног политичког листа под називом: „Народна Скупштина.“ Назив тај изражавао је тада не само начела представничке владе, него још и протест против неизвршења либералних одлука „Св. Андрејске Скупштине.“ Добив прописано одобрење, ми смо огласили оснивање новог листа. Али, влади је доста било чути и сами назив нашег листа, па да га забрани, не чекајући да изађе ни један једини број његов. Протестујући против такове забране, ми смо доказивали, да она мора пасти, „ако је закон највиша воља у Србији.“ У нашем протесту влада је привиђала „увреду највише власти,“ па је наредила те смо стављени у полицијски притвор и под истрагу. Наши станови претресани су без сведока, наша кореспонденција и наши рукописи неконтролно и неодговорно покупљени и однешени, да нам се никад више не врате. По закону доста је било, да три поштена грађанина јамче за нас, па да будемо пуштени да се у слободи бранимо. За нас су, међутим, петнаест од првих и најугледнијих престоничких грађана поднели писмено јемство; али смо ми ипак противно закону, држани осам дана у притвору, а већи део првог дана и у подруму. Деветог дана спроведени смо суду, и овај је одмах решио да се у слободи бранимо. После неког времена суд нас је својом пресудом прогласио за невине. На основи те пресуде ми смо се жалили на полицијско самовлашће; али нам је супрот законских одредаба одговорено, да је полицијска власт према нама у свему „надлежно“ поступила, те да за то не може бити одговорна.

Одолевајући стојички обести политичких противника, Бошковић је без спотицања ступао напред у својој радњи и борби „за слободу и просвету.“

Из зајечарске полугимназије он је тек 1862 године враћен у Београд, као гимназијски професор. Те го-

дине он је постао и редовни члан „Српског Ученог Друштва“.

Кад је, после бомбардања Београда (у јуну 1862 године) било настало питање о ступању Србије у акцију, политичка група, којој је Бошковић припадао, проповедала је да Србија не може имати важнијег задатка, него да ради за народно ослобођење и уједињење, ни синови њени светије дужности, него да потомству оставе Србију већу још и славнију, него што су је од јуначких предака наследили. У приуготовљивању Србије за акцију, либерални патриоти били су ступили у везу са бугарским, грчким, италијанским, и мађарским патриотима. Они су истицали мисао и о споразуму Србије са Италијом и Немачком у радњи за народно ослобођење и уједињење.

Кад је у Београду почео излазити политички лист „Србија,“ као орган либералних патриота, Бошковић је у том листу, као и у „Српском Дневнику“, писао политичке, а у „Вили“ књижевне чланке, које је доцније (1882 године) прикупио у једну књигу под називом: „За просвету и слободу.“ Ту је доказивао, да би у спремању за велики народни задатак требало пре свега да се духови на просветном пољу ближе познаду и уједине у буђењу и снажењу народне свести. Па онда, тражио је слободније уређење наших државних установа у народном и демократијском духу, и по историјским начелима државне, политичке, и законодавне централизације, и административне децентрализације. Доказивао је, да су та начела јављала се од векова у животу нашег народа, и помагала развитку одређених националних особина и тековина, којима је српско име светло обележено у историји људске културе; али је уједно наглашавао и потребу, да се, у извођењу наших политичких установа и наших државних послова, обзиремо и на уставно парламентарне напретке новијих и напреднијих европских држава.

У 1866 години, кад су Италија и Немачка у савезу извојевале своје народно ослобођење и уједињење, а влада наша није умела оценити светско-историјски моменат, ни

користити се даваном јој приликом, да уведе Србију као трећу у савез са Италијом и Немачком. било је постало нужно, да се здрави патриотизам српски огради од грешне неактивности владине. Требало је пред лицем света дати полета и свечана азраза нашој народној свести, те осведочити, да се Србија није одрекла главне улоге и вођства у раду и борби Српства и балканских народа, за слободу и општи напредак цивилизације, и да цело Српство не престаје суревњиво бдити како над својом народном судбом, тако и над судбом сродних му и суседних словенских и хришћанских племена.

Бошковић је тада у првим редовима просвећених родољуба српских радио, да се сви, који носе српско име, уједине у одушевљењу за велики народни задатак.

У колу „Уједињене Омладине Српске,“ која се у то време била истакла, као интелектуално представништво целокупног Српства, Бошковић је био један од главних и најактивнијих радника. Ту се тежило и радило, да се у Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара што живље пробуди, и што јаче развије свест о братској узајамности. У исто време култивована је мисао и о општој словенској солидарности, и гајене су симпатије са свима народима, који теже општој слободи и напредном развитку човечанства. У буђењу и гајењу националне идеје, радило се да се дух Српства уздигне до свести, да је народност само један ступањ у еволуцији човечанства, као једне велике целине.

У 1868 години Бошковић је био секретар, а у 1869 години начелник у министарству спољашњих послова. Тих година он је био почео уређивати полуслужбени политички лист „Јединство.“ Проповедајући без резерве либералне идеје, он је брзо дочекао да буде замењен другим уредником.

У 1870 години Бошковић је био изабран за почасног члана „Матице Српске“, а у 1871 он је постао председник одсека за историјске и друштвене науке у „Српском Ученом Друштву“. Тај положај свој он је обележио исти-

цањем мисли и предлога о писању *великог научног речника на српско-хрватском и бугарском језику,* којим би се појачале везе умне и моралне солидарности међу јужним Словенима.

1874 године Бошковић је био изабран за професора опште историје у великој школи, где је после две године и за ректора био изабран. Са катедре у великој школи он је одушевљено проповедао истине, које љубав на науци уједињују са љубави ка слободи и напретку народа и човечанства.

У јесен 1875 године Бошковић је постао министар просвете у Каљевићевом кабинету, коме је он душа био. Ту је он, у духу националне солидарности, коју је „Уједињена Омладина Српска“ проповедала, свом снагом просвећеног патриотизма свог радио, да Србија, у савезу са Црном Гором, достојанствено прихвати народни устанак, покренут јуначким синовима Херцеговине. Њему је било поверено, те је саставио први нацрт за политички део уговора о савезу између Србије и Црне Горе, ради заједничке акције њихове. Нацрт тај усвојила је доцније. са неким изменама и допунама, и акциона влада као основу за преговоре о дефинитивном уговору савеза између Србије и Црне Горе.

У време рата за ослобођење и независност Бошковић је као министар на расположењу, суделовао у најважнијим политичким и патриотским одборима. У 1878 години он је био враћен на катедру опште историје у великој школи.

1879 године он је ушао у Ристићев кабинет као министар просвете. У том положају спремао је преображај наших средњих школа, и успео, да се узаконе професорски испити, и да се, бољим уређењем професорских плата, окрене на боље и материјално стање професора. За његова министровања установљен је и „Просветни Савет“. Он је био спремио још и предлог, да се на источној граници Србије, у Пироту, оснује богословско-учи-

тељска школа, у којој би се учили и синови оних покрајина српских, које још нису ослобођене.

1881 године Бошковић је, као министар на расположају, био покренуо либерални политички лист „Нови Век“. Ту су, међу осталим, критиковане коруптивне методе, којима се служило у извођењу погодаба и узакоњивању уговора са *Бонтуом*, као заступником Генералне Уније у Паризу, а ради грађења и експлоатације „прве српске железнице“. „Нови Век“ је унапред обележио те погодбе и уговоре као „банкротске“. Да би искалила своја осећања над писцима „Новог Века“, влада је тада Бошковића и мене, као министре на расположају, ставила у пензију.

У 1887 години Бошковић је био народном скупштином изабран за члана Државног Савета; а у 1891 години постављен за посланика у Букурешту. Са тог положаја он је 1893 године био уклоњен и пензионован просто да би се на његово место поставио један „партијски човек“. У 1900 години Бошковић је био понова постао посланик, тада у Атини; а 1902 у Паризу, где је остао до јуна 1904 године, када је, са слабости здравља, био принуђен поднети оставку, и тражити пензију, у коју је тад и стављен.

Као што је светлио патриотским врлинама на пољу публицистичког и државничког рада, тако је и у науци блистао знањем и даром. Његова „историја старог века“ (од 1866 године), „историја средњег века“ (од 1872 године), и „историја света“ (за више разреде средњих школа, први део, 1883 године); његове „слике из времена реформације“, и студије о „Јулију и Цезару“ и „Нерону“ одликују се дубоким знањем историјских извора, методичким излагањем догађаја и факата, ретким даром сликања нарави и карактера, изразитим и живописним стилом, и духом у истини либералним. Он гледа на нашу планету као на један свет у неброју других светова, а на човечанство као на једну велику целину, којој су расе, народи, и државе само саставни делови. Са тог гледишта

он тежи, да сваки тај део прикаже у његовим односима са другим деловима, па да расветли чиме је и колико који део човечанства утицао на друге делове, и да ли је, и шта привредио за опште добро; а уједно и да открије тајну напредног растења, као и узроке опадања и страдања појединих народа и држава, па и човечанства, коме су они делови. Новијим геолошким, палеонтолошким и археолошким открићима проширено је изучавање давнашње прошлости на неколике хиљаде година. У својој „историји света“ Бошковић је посветио један особити одељак „преисторијском добу“, који путпуно одговара тадашњем развитку геологије, палеонтологије и археологије, и каквога није било у књигама наших ранијих писаца опште историје. Применом усавршене научне методе на изучавање историјских факата, и подупирујући се на новије напретке природних наука. Бошковићева „општа историја“ узима размере приповетке о људскоме роду као о једној великој породици, па тежи да открије опште законе реда и једнине у множини светских појава, и расветли узроке и ступње историјске еволуције.

У жељи да што боље упозна страни свет са светско-историјском улогом нашег народа у ширењу слободе и европске цивилизације, Бошковић је и на француском написао књигу: „La Mission du Peuple Serbe dans la Question d'Orient“.

Последњих година болест његова постајала је све тежа. Али, и у најтежим часовима своје, скоро непрекидне болести, он није престајао мислити о спремању боље судбе своме народу. Са дубоким болом у души гледао је он на котеријско цепање политички и онако раскомаданог Српства. Он је знао, да развој уставног и парламентарног живота собом доноси организовање политичких странака; али никако није могао појмити котеријске организације, којима се борба за идеје и начела претвара у борбу за материјалне интересе котеријаша, и цепа снага Србије на штету народног јединства. У мају 1891 године он је, у име своје и два политичка друга

своја (Алимпије Васиљевића и мене) прочитао у главном одбору либералне странке један мемоар, по коме би требало позвати све озбиљне и свесне патриоте српске, да обуставе кобну котеријску борбу, па да за срећу отаџбине пруже један другоме руку, и сложно стану на браник за опште задатке, у којима се уједињују права и дужности свих синова српских. У реду тих задатака истичу се међу осталим ови: — безусловно поштовање и строго вршење устава и закона; — неодгодно приуготовљење за одбрану наше економне независности; — стварање истините и трајне буџетске равнотеже; — одређивање веће државне помоћи за развијање наше народне привреде, и што јача заштита ове; — подизање велике школе на университет; — стављање просвети и цркви српској јачих средстава за одбрану српске народности у старо-српским областима; — извођење наше спољашње политике путем одлучне одбране наше државне самосталности и независности, и заштићавање српске народности све докле јој допиру границе на Балканском Полуострву[1].

У духу тог мемоара Бошковић је, заједно са друговима потписаним на мемоару, суделовао у оснивању „националне странке", у нади, да ће се наћи начина, да се „сви озбиљни и свесни" родољуби прикупе у велико „народно коло", у коме би „живом речи и књижевним радом припомогли спремању омладине и народа српског за вршење великих историјских задатака". У тој нади он је о последњим скупштинским изборима једним писмом из Липика био овластио председника главног одбора националне странке, да и њега уврсти у ред кандидата странке за народне посланике. Остало је неразјашњено, зашто главни одбор националне странке није учинио употребу од тог писменог овлашћења његовог.

[1] Мемоар тај предан је јавности као додатак броју 14 „Српске Заставе" од 13 октобра 1904 г.

У последње време Бошковић и другови му, потписници мемоара, заузели су на политичком пољу самосталан и независан положај *непартијских* патриота.

Болест није допуштала Бошковићу, да и у Академији Наука, којој је био редован члан, развије своју научну активност како је желио.

Уз мучну и трајну болест још су и тешки породични удеси прекраћивали дане Бошковићевом животу. У ранијим годинама прерана смрт отргла му је из родитељског наручја малолетног сина *Божу*, а пре неколико година и одраслог сина и врлог Србина *Јована*, за којима је до последњег часа свога неутешно туговао. Са тако незалечним ранама у ојађеном срцу своме, он је пре девет месеци био доживео и последњи удар, задан му смрћу његове жене *Љубице*, која је својом племенитошћу у истини представљала „другу половину“ његове душе. Под тако тешким ударима он, физички слаб као што је био, није могао дуже истрајати.

Нека је мир пепелу његовом у земљи, којој је као врли син тако светле успомене оставио! Нек је слава имену његовом у Српству, за чију је „слободу и просвету“ тако одушевљено радио и борио се, и тако сјајне заслуге стекао!

Владимир Јовановић.

МОЈО МЕДИЋ О ЊЕГОШУ И ДАРВИНУ.

О односу Његоша и Дарвина најопширније је писао пре моје расправе о томе[1] професор Мојо Медић у „Летопису Матице Српске“ књига 208 свеска IV година 1901 страна 97—109, под насловом „Алакреонт, Шилер и П. Петровић Његуш“. Одмах да споменем да сам ја ретко читао чланак, који је тако пун и препун бесмислица и логичких скокова као тај чланак Моје Медића. Пре свега сам наслов не одговара главном циљу чланка. Он вели, да свој рад своди на то да покаже „како стоје поменути стихови (реч је о стиховима које смо навели под 1 и 2)[2] П. Петровића Његоша према Анакреонтовој пје-

[1] Моја расправа под насловом „Његош као претходник Дарвинов“ изишла је у „Летопису Матице Српске“ књига 247 свеска I за 1908 као део студије „о философији у Горском Вијенцу,“ која још није завршена у Летопису а која ће бити отштампана у засебну књигу. Овај чланак о Моји Медићу требао је ући као саставни део критичког одељка поменуте расправе, али је на изричну жељу књижевног одбора Матице Српске изостављен са свога полемичног карактера и замењен напоменом, да ја „чланак Моје Медића не могу сматрати за озбиљан прилог ствари која је у питању,“ те с тога да прелазим преко њега „овде“ ћутке. Како господин Мојо Медић у својим филолошким вежбањима у 7 броју „Бранковог Кола“ за ову годину сматра још увек свој чланак за озбиљан, то ја публикујем овде тај у Летопису изостављени одељак о Моји Медићу без икаквих измена, додајући само неколике напомене, које упућују читаоца на одговарајућа места моје расправе у Летопису и одатле оштампане студије. Да се ја у полемику с г. Мојом Медићем, после овде изреченог суда мог о његовим књижевним способностима, не могу упуштати, држим да ће сваком читаоцу бити јасно.

[2] Види поменуту расправу у Летопису стр. 35—6 и оштампану студију стр. 13—14.

смици „εἰς γυναῖκας“ („Den Frauen“) и према стиховима славнога Шилера, што их је у „Wilhelm Tell“-у метнуо у уста Мелхталу, — *а навластито према Дарвиновој теорији*“[1] (страна 97), међу тим у наслову нема ништа што би нам рекло да писац хоће да говори о односу стихова Његошевих „навластито према Дарвиновој теорији.“ Скромност оваке врсте — ако је така скромност допуштена — увек је рђав знак.

Доиста упоређење Његоша са Дарвином испуњава велики део чланка господина Медића (од стране 100 до 106), али господин Медић не упоређује оригиналног Његуша са *оригиналним* Дарвином него оригиналног Његоша са Дарвином из друге руке, са Дарвином Бихнера[2] и Доброслава М. Ружића.[3] Кад се хоће да упоређује један писац са другим, онда се увек морају сами писци директно упоређивати; упоређивање из друге руке увек је сумњиво, а у овом случају тим сумњивије, што су ауторитети Моје Медића популарни писци, чији су продукти о Дарвиновој теорији и сувише популарни. Разуме се да је писац хтео на овај начин да олакша себи посао; али — и зато му је он тако испао.

Почињући своја разлагања о Дарвину и Његошу господин Медић вели: „у ономе цитату из Шегвићеве расправе,[4] што је у биљешци под *1* напомињу се „Дарвинове *теорије*,“ као да их је више. А само је *једна* Дарвинова теорија“ (страна 100). Колико вреди ова критичка примедба Моје Медића лако је увидети на основу оног што је горе изведено о трима теоријама Дарвиновим и онога што је Хекел о томе рекао.[5]

[1] Курзив је наш.

[2] L. Büchner, Sechs Vorlesungen über die Darwin'sche Theorie 4-te Aufl. Leipzig 1876.

[3] Доброслав М. Ружић „Дарвин и Хекел“ у „Јавору“ 1889 године.

[4] F. Ch. Šegvić, Ruski elemenat u Gorskom Viencu. Zagreb, 1895.

[5] Види о томе у Летопису стр. 30—33 и студија стр. 8—11

Продужујући даље своје разлагање Мојо Медић вели, да је Бихнер Дарвинову теорију само ради лакшег разумевања раставио на ова „четири дијела, који се зову: 1) борба за живот; 2) постанак варијетета или измјењљивост једнака; 3) нашљеђивање ових измјена у потомству и 4) одабирање најврснијих између ових, што се измијенише, и то борбом за живот.“

Код борбе за живот под 1) износи Мојо Медић најпре мишљење Јована Бошковића о значају Дарвиновог израза „struggle for life“, по коме овај наш чувени филолог, који је имао обичај да одређује научне изразе у свима наукама, сматра да „struggle for life“ може значити само „борбу за живот“ а не и „борбу за опстанак“ (немачки израз „Kampf um's Dasein“) и то с тога што се „за опстанак бори сваки радник против својих саутакмичара, или службеник да не изгуби своје место; за *живот* се бори путник против зверова и крвника, или војник против непријатеља,“ па онда наводи шта о тим изразима стоји у Muret-Sanders-овом енглеско-немачком речнику, и, ради потврде тачног тврђења овог последњег, да се оба израза могу подједнако употребити, чини на послетку духовиту примедбу „па готово да и јест тако, јер гдје нема опстанка, ту није ни живота.“ Међу тим да је Мојо Медић имао у рукама дело Дарвиново он би лако могао видети, да Дарвин употребљава оба израза у истом смислу,[1] а да је читао Дарвиново дело он би лако могао приметити Јовану Бошковићу, да код Дарвина борба за живот има баш оно шире значење које обухвата у себи и борбу за опстанак сваког радника против својих саутакмичара и службеника да не изгуби своје место.

Наводећи даље из Ружићевог чланка циглих осам редова у којима овај износи у чему се састоји „закон“ природног одабирања и борбе за живот, Мојо Медић

[1] B. Ch. Darwin, Origin of Species by means of natural selection, John Murray Edition p. 44—57.

изјављује, да је тиме у вези са оним из Бихнера изнета језгра Дарвинове теорије и онда приступа „обећаноме испоређивању."

Ја прелазим преко његовог поређења Његошевих стихова са стиховима Анакреонта и Шилера и само ћу говорити о поређењу стихова Његошевих са Дарвином. Ево шта у том погледу каже г. Медић:

„Стихом „обрана је с животом скопчана" изријеком се каже да где је обране, ту мора бити и нападаја, па и да *онај, што се брани залаже тада живот свој*. Премда и нападач носи који пут „главу у торби", ипак Владика не спомиње о том овдје ништа, а јамачно не за то, јер је знао добро, да слабији неће олако ударати на јачега. Слабији се мора ето борити за свој живот, и с тога је у овоме стиху истакнута јасно „*борба за живот*", која је *главна* подлога *читавој Дарвиновој теорији*" (страна 102).

Шта дакле овде тврди Мојо Медић? Он тврди да Владика у стиху

„Обрана је с животом скопчана"

изречно каже, да где има одбране има и напада и да нападнути залаже свој живот у одбрани. Да Његош „изријеком" оно прво каже, то јест да где има одбране има и напада, то може тврдити само Мојо Медић, пошто о томе изреком не стоји ништа код Његоша, пошто то Његош директно *не* каже. Разуме се да где има одбране мора бити и напада, али баш с тога што се то разуме, Његош то изреком не каже. Да Његош пак изреком оно друго каже, то јест да нападнути залаже свој живот у одбрани, то се истина може тврдити, ја чак признајем да се лако у томе смислу може тај стих протумачити ако се доведе у везу само са оним двама стиховима, који му непосредно претходе, на име са стиховима:

„Иште свијет него дјепствије,
Дужност рађа него попечење".

али да се он тако ни на који начин не може протумачити кад се има на уму, да за њим одмах следују стихови:

„Све природа снабдјева оружјем“ птд.

У осталом кад би се тако протумачио смисао тога стиха Његошевог, онда би у њему била изражена просто тривијална мисао, да се у одбрани може и живот изгубити. мисао која далеко стоји и од Његошеве и од Дарвинове концепције борбе за живот. Али то Моји Медићу не пада на памет. с тога он и може, пошто је дао тако тривијално објашњење тога Његошевог стиха, закључити, да је овај у њему изразио „јасно“ „борбу за живот која је главна подлога Дарвиновој теорији“. Кад би то било тачно, онда би се (под условима који се по себи разумеју) слободно и Мојо Медић могао поред Његоша убрајати у претходнике Дарвинове. Не треба, мислим, нарочито ни да додајем, како су тривијалне и логичко рогобатне (а и стилски рогобатно изражене) остале рефлексије Моје Медића на наведеноме месту о нападачу, који носи „главу у торби“ и т. д.

Кад се има ово последње на уму, онда је комично прочитати шта даље пише Мојо Медић:

„Та се „борба за живот“ води и *против неке необузне силе, против нужде, против недовољства*“, а управо због тога „*све природа снабдјева оружјем*“. У овим су ријечима за цијело одјекнуле оне мисли, које су се као допуна пређашњем стихуројиле у глави духовитоме пјеснику: и с њима је умакао Владика далеко Шилеру — — — —“ (страна 102). Он на име за своје тривијалне рефлексије, које надовезује на Његошев стих „обрана је с животом скопчана“, тврди, да су се онеројиле и у глави „духовитог песника“. Види се како високо мишљење има о себи Мојо Медић!

Пошто је даље просуо неколико бескорисних речи о томе, да Његош под оним „све“ разуме и животиње и биљке, Мојо Медић продужује овако:

„Да, да, *сви организми* имају по које оружје. Владика је изнео њекоје оружје, али кад бисмо хтјели потанко знати, какво је оно у овиx или оних организама, морали бисмо пренијети овамо један дио зоологије и ботанике. И тим оружјем бију они двојаку „борбу за живот“: *активну* и *пасивну*. Активна се борба бије са саутакмичарима, а пасивна с природним непогодама“. Из овога места није ми сасвим јасно, да ли писац мисли, да је и у Његошевим стиховима јасно изражена разлика између борбе организама међу собом и оне с физичким условима (зашто непогодама?) Ако он то мисли, онда је то само једна његова (нека не мисли г. Мојо Медић да ја озбиљно кажем: његова) рефлексија, која се код Његоша не налази.

Али врхунац нелогичности и комичности достижу рефлексије Моје Медића о значају Његошевих стихова, у којима овај изражава да се борба у природи води

„Против неке необузне силе
Против нужде против недовољства“.

Ево шта о томе каже Мојо Медић:

„А Владика? Он истиче нарочито „неку необузну силу“, „*нужду*“ и „*недовољство*“. Па шта значе ове ријечи? То и јест главно да знамо, јер кад тијем ријечима из оне „*паклене неслоге*“ у свијету додамо стих „у њ ратује *живина с живином*“, онда смо сабрали заједно све, на чему се може најбоље огледати, како је баш Владика приказао ту двоструку „борбу за живот“.

Ријеч *нужда* говори се и *изван* негдашње Војводине, и она значи код нас што и у рускоме језику, то јест Noth, Nothdurft, Dürftigkeit Mangel“, а *недовољство* је близу „нужди“ по значењу, јер је *довољство* на руском језику „Wohlleben, reichliches Auskommen, Ueberfluss“ „види у *Лендстремову* „Руско-Нѣмецком *Словару*“). Кад би се знало овако, шта је генијални пјесник мислио под „неком необузном силом“, онда бисмо поузданије могли говорити о ономе, против чега је природа снаб-

дјела „све“ оружјем. Али кад помислимо на Владичине стихове „Бит` по себе већ ништа не може, *јер је против законâ природе*“, а и на стих „*И природа закон вјечни* тако страшно нарушила“, сва је прилика, да је та „нека“ сила, која се не може обуздати, а јавља се поименце као „нужда“ и „недовољство“, један од ових вјечних „законâ природе“. Ено разабрасмо, да у свијету ратује „*живина с живином*“, па јер знамо и из свакидашњег живота, *да ратују међу собом и јединке једне врсте*, кад их снађе „нужда“ и „недовољство“, то би тај закон био „*закон о одржању јединке и врсте*“, који се по разлагању свеучилишног професора Л. К. Шмарде (Zoologie, 1877, свезак I, страна 209) прометнуо у ријеч ходилицу „*Борба за живот*“, а старинска је реченица: „Vivere est militare“.

И тако ћемо се сада ваљада сви сложити у томе, да је Владика дајбуди „борбу за живот“ приказао баш онако, као што је истичу присташе Дарвинове“. (страна 104—5).

Ко не зна шта су то логички скокови, ево му овде зато једног од најјаснијих примера. Мојо Медић хоће да објасни шта значи оно Његошево „против нужде, против недовољства“, он хоће да одреди оно, што сам Његош није, као што смо раније видели[1], био у стању да одреди. Ова његова тежња дакле сама собом нелогична је. Али је још много нелогичније њено извођење. Да нужда значи исто што и Noth, а недовољство исто што и оскудица Mangel, то је тачно. Али даље закључивање г. Медићево да зато, што Његош на другим местима говори о вечним законима природе, ти изрази значе један од ових закона, представља један логички скок, то јест закључак ничим неоправдан. А још је мање оправдан закључак, да је „закон о одржању јединке и врсте“ тај са „нуждом“ и „недовољством“ идентични закон. Не само да се нужда и недовољство морају сматрати у овим Његошевим стиховима просто као израз опште песимистичке конститу-

[1] Види Летопис стр. 42 и студија стр. 20.

ције света, него, све кад то и не би био случај, они не би ни у ком случају могли значити „закон о одржању јединке и врсте“. Јер непосредни разлог борбе за живот лежи по Дарвину, као што смо видели,[1] у диспропорцији између *хране* и тежње за *намножавањем* сваког органског бића. Тежња за *одржањем* као такова не би, по Дарвину, водила нужним начином борби за живот, него *намножавање* у геометријској прогресији је оно, што њу, у вези са недостатком хране, нужним начином изазива. Разуме се да се у томе намножавању у геометријској прогресији манифестира општа тежња природе за одржањем органских бића, али није ова тежња за одржањем као такова, него та њена специјална форма манифестације оно, што изазива, по Дарвину, борбу за живот. Разуме се, да се мора доћи до овако апсурдних закључака до каквих долази Мојо Медић, кад се Дарвинова теорија не црпе из самог Дарвина.

О закључку Моје Медића „да ћемо се ваљада сви сложити у томе и т. д.“ не вреди ни говорити, јер не само да Његош није, што се тиче разлога борбе за опстанак, „приказао“ борбу за живот онако како је то учинио Дарвин,[2] него ју ни сам Дарвин није тако „приказао“ као што то износи, позивајући се на „присташе“ његове, Мојо Медић.[3]

Али да идемо даље. Пошто је изрекао, да ће се сви сложити с њиме у томе, да је Његош „приказао“ борбу за живот као и Дарвин г. Медић продужује:

„Па ипак нам је жао, што поред стиха и „у њ ратује живина с живином“ ненађосмо још други, у коме би стајало, *да у свијету ратује и биље са биљем.* А то је Владика могао лако урадити, како је сприједа изријеком казао, да „остро осје обрањује класје“ и „трње“ брани

[1] Види Летопис стр. 37 и студију стр. 15.

[2] Види Летопис стр. 39—40 и студију стр. 17 и 18.

[3] О Дарвиновом опису и схватању борбе за живот види Летопис стр. 36—38 и стр. 40—42 и студију стр. 14—16 и стр. 18—20.

ружу очупати; па и кад знамо опет сви из живота, да на пример жита морамо плијевити, ако су травна (порасла је трава или коров по њима). Таким би се стихом врло лијепо допунила она „паклена неслога", а наша би тврдња, е је Владика у *главноме* прави претеча Дарвина, још одрешитија била" (страна 105). Штета што Владика није испунио жељу Моје Медића, особито кад је и сам знао да се жита морају плевити, „ако су травна (порасла је трава или коров по њима)"!

На послетку вели још Мојо Медић:

„*О постанку варијетета, нашљеђивању измена и природном одабирању* не може се да како изводити поуздано ништа из Владичиних стихова, али кад бих смио његове стихове:

„Пас свакоји своје бреме носи;
Нове нужде рађу нове силе", —

примјенити на животиње и биљке, е онда би већ друкчије било". Да се „о постанку варнетета, нашљеђивању измјена и природном одабирању" не само не може „поуздано" него у опште не може изводити ништа из Владичиних стихова, то свако може увидети ко зна српски језик и смисао тих израза, а најмање се то може изводити из стихова:

„Пас свакоји своје бреме носи:
Нове нужде рађу нове силе"

пошто овде нужда значи очевидно нешто сасвим друго него нужда у стиху:

„против неке необузне силе
против нужде против недовољства",

па чак кад би се узело да она има и исти смисао, ипак ја незнам на који би се начин из тога дало закључити, да је Његош мислио и на могућност „постанка варијетета, нашљеђивања измјена и природног одабирања." Разуме се, да би Мојо Медић лако дошао и до тог закључка на основу своје Логике скокова! — Али претпоставимо чак, да је он на основу те своје Логике и дошао

до тога закључка, још смо далеко од правог циља Дарвинове теорије, од постанка специја. Да је постанак варијетета у природи могућ, то признају и присталице непромењљивости специја, али из постанка варијетета још не следује и постанак специја. По Дарвину и варијетети постају природним одабирањем у борби за живот, и значај његове теорије и састоји се баш у томе, што она дејство природног одабирања проширује и на постанак специја, радова ит.д. Од свега тога код Његоша нема ништа и смешно је и у том погледу говорити и о *најмањој* могућности претходништва његовог Дарвину.[1] При крају свога поређења Дарвина и Његоша хоће Мојо Медић још да упозори „љубитеље Ловћенске музе на она два стиха, којима се завршује набрајање оружја у биљака и у животиња, будући они доказују, како је митроносни пјесник добро знао, е је „прирeда“ наоружала организме по некоме *реду* (поретку) или *закону.*“ Ми смо раније међу тим видели, да овде поредак може значити у првом реду само „циљ,“ и да Његош ту говори о општој целисходности, која влада у природи услед борбе за живот,[2] што у осталом следује и из првог одговарајућег стиха:

„Све природе снабдева оружјем“

где се природа замишља као биће, које с планом даје организмима оружје у борби за живот.

Ја сам се мало подуже задржао на расправи Моје Медића, и то једно зато што је то најопширније поређење које је досада учињено у нашој књижевности између Његоша и Дарвина, и друго зато што је оно типично по извесну врсту наших тако званих књижевника. Мојо Медић спада у овом погледу у исту класу са „чувеним србијанским“ филозофом Милошем Миловановићем,[3] у

[1] Види о томе Летопис страна 43–45 и студија стр. 21–23.

[2] Летопис страна 42—43 и студију стр. 20—21.

[3] Види моје опширне реферате на I и II свеску „дела“ овог последњег „Филозофија и наука у природном развитку своме“ у „Српском Књижевном Гласнику“ (књ. IX и X).

класу оних (на срећу старијих) недоучених гимназијских професора наших, који мисле да је довољно прочитати површно неколико популарних књига о извесном предмету, па да се напише књига или расправа о томе. Само опширнија критика може читалачкој публици отворити очи о вредности оваких писаца. И с тога мислим да ова моја критика на расправу Моје Медића, која је у правом смислу те речи испод критике, неће бити бескорисна.

Др. Бранислав Петронијевић.

— — —

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(6.)

На Фаустову примедбу да је због тога извесно осећала најчистију срећу, Маргарита наставља:

Али зацело и многи тежак час.
Колевка детиња стајала је ноћу
Крај моје постеље; ако би само мрднуло.
Ја бих се већ пробудила;
Час сам га морала нахранити, час метнути
  поред себе,
Час, кад не би ћутало, устати из постеље
И цупкајући по соби ићи горе доле,
А већ рано у јутру стајати уз корито;
Затим водити бригу и на тржишту и крај огњишта.
И тако непрестано, како данас тако сутра.

И од ове дугачке и интимне исповести, која о њеној потпуној предано͡сти Фаусту говори речитије но макаква изјава, до отвореног признања да га воли, растојање је врло мало. Кад јој се Фауст извињава што је при сусрету на улици био толико слободан према њој, она му одговара:

Била сам запрепашћена, јер ми се то никад
  није десило;
Нико није могао рећи о мени ружне речи.
Ах, питала сам се, да није у твом понашању
Приметио штогод дрско, непристојно?
Изгледало је као да му се одмах прохтело
Да с том девојком отпочне без околишења
Али ипак признајем! Не знам шта се

Овде одмах почело будити вама у прилог,
Само је извесно да сам била врло љута на себе
Што се нисам могла више наљутити на вас.

А да би њена слика, слика безазлене девојке нижега реда, била на овом састанку потпуна, Маргарита од цвета тражи доказа о Фаустовој љубави; чупајући лист по лист лепе кате, она код сваког листка шапуће: „воли ме — не воли ме“, и кад код последњег добија потврдан одговор, она радосно узвикује: „Воли ме!“

Већ после овога првог састанка Маргарита је потпуно очарана; нарочито јој Фауст необично импонује својим умом:

Благи Боже! Шта све нема
У глави таквог човека!
Ја само стојим застиђена пред њим,
И на све одговарам са да.

Али њено стање брзо постаје несносно. По Мефистофеловим речима, време јој постаје страшно дуго; она стоји код прозора и гледа како облаци путују преко старог градског зида, по цео дан и до неко доба ноћи пева „Кад бих била тица!“,[1] понекад је весела, понајчешће тужна, понекад сва уплакана, затим опет изгледа мирна, а увек је заљубљена. Ову слику допуњује позната песма у којој Маргарита жали за изгубљеним миром и износи своје душевно стање; нарочито су карактеристичне у њој трећа и пета строфа:

Моја јадна глава
Је као у лудилу,
Моја јадна мисао
Је искидана.

Њега само изгледам
Кад стојим код прозора,
Њега само тражим
Кад изиђем из куће.

[1] Почетак познате песмице, чија цела прва строфа гласи: Кад бих била тица, — И имала крила, — Долетела бих теби; — Али пошто то не може бити, — Остајем овде. —

У целој песми има уопште нечега тако неодољиво истинитог, да њен узвишени поетски облик ни мало не смета, и она чини и у Маргаритиним устима утисак једне сасвим природне исповести. Она је од интереса још и с тога што се у њој налазе појединости које објашњавају шта је Маргариту довело тако далеко; у шестој и седмој строфи помињу се ближе Фаустове особине које су јој за навек одузеле мир:

Његов поносити ход,
Његов племенити стас,
Смешење његових усана,
Снага његових очију,

И његовог разговора
Чаробна река...

Међу многим другим цртама које Маргарити дају типичан карактер ове речи без сумње заузимају једно од најважнијих места.

У тој својој великој љубави Маргарита је потпуно немоћна. И ако налази да Фауст није у најбољим односима с црквом, да је чак без религије, она прелази преко тога, ма да је према њеном уверењу безверје врло крупан недостатак; опрашта му прећутно чак и то што га види у друштву с Мефистофелом, од кога је језа хвата. И каогод што је у свом првом разговору с Фаустом на све одговарала са да, она не уме да каже не ни кад Фауст изјављује жељу да буде на само с њом. Као да је то била и њена мисао, она се не само не опире, већ одмах узвикује: „Ах, кад бих само спавала сама!“ За њу је једина незгода у томе што јој је мајка лакосана, и Фауст, који се у напред постарао за све, отклања лако и ту сметњу; он јој за матер даје стакленце с течношћу од које само три капи усуте у напитак савладају природу дубоким сном. Тако је ствар свршена. И као што је Клари у Егмонту разумљив њен пад чим погледа Егмонта, тако и Маргарита налази да је довољно да погледа Фауста па да испуни сваку његову жељу:

Док те само погледам, драги човече,
Не знам шта ме гони да радим по твојој вољи;
Већ сам толико учинила за тебе,
Да ми готово ништа више не преостаје да учиним.

Али у колико је лакше улетела у грех, Маргарита у толико јаче испашта свој пад. А испаштање долази врло брзо.

Прва прилика да осети свој положај даје јој се на бунару, где јој њена познаница Јелисавета злурадо прича о паду једне њихове заједничке познанице. И ако у том разговору у главноме води реч Јелисавета, он необично лепо илуструје Маргаритино душевно стање.

Јелисавета. Зар ништа ниси чула о Варвари?
Маргарита. Ни речи. Врло се мало мешам са светом.
Јелисавета. Цела је истина, Сибила ми рече данас:
И она је најзад поклизнула.
Тако је то кад се неко прави важан!
Маргарита. Како то?
Јелисавета. Грозно!
Она сад рани двоје кад једе и пије.
Маргарита. Ах!
Јелисавета. Најзад је нашла што је тражила.
Од кад се већ залепила за оног њеног!
Те у шетњу с њим,
Те водају се по селу и игралишту,
Морала је свуда бити прва,
Он јој се удварао колачима и вином;
А она грдно уобразила због своје лепоте.
Била је толико без образа да се није стидела
Да од њега прима поклоне.
Миловало се и цмакало до миле воље;
Али је зато сад и невиност била па прошла.
Маргарита. Јадница!
Јелисавета. Још је жалиш!
Док смо ми преле,
И мајке нас ноћу нису пуштале на поље,
Она је стајала уз свога слатког милосника,
На клупи пред вратима и у мрачном ходнику
Време им је пролазило врло брзо.
Нека је сад нек погне главу,
И у грешничкој кошуљи испашта у цркви!
Маргарита. Он ће је извесно узети за жену.

Јелисавета. Био би луд! Окретну младићу
Су и другде отворена врата.
Он је и отишао.
Маргарита. То није лепо!
Јелисавета. Ако га добије, пресешће јој.
Венац ће јој искидати момци,
А ми ћемо јој пред вратима просути ситне
сламе!

У овом је разговору све што Маргарити може дати јасну слику о њеном поступку, и њени одговори, и ако необичне кратки, одају да на њу врло јако дејствује свака Јелисаветина реч. Већ прво „Ах!“, после Јелисаветиног саопштења да Варвара храни двоје кад једе и пије, показује да у њеном саучешћу има нечега дубљег, да оно није обично сажаљење према познаници. Њен узвик „Јадница!“, који долази после Јелисаветиног ликовања због Варвариног пада, показује још јасније да она у њеној несрећи види и своју, да жалећи Варвару жали у исти мах и себе. Кад Јелисавета, идући у својој злурадости све даље, указује на то како Варвари предстоји још и казна испаштања у грешничкој кошуљи, Маргарита на то примећује да ће је њен драган извесно узети за жену, изражавајући на тај начин очевидно и своју последњу наду. Али док сви ови одговори карактеришу само њено расположење у том тренутку, дотле њен последњи одговор износи једну њену сталну особину; на Јелисаветине речи да је Варварин драги већ отишао, она само одговара: „То није лепо.“ Овај одговор показује боље но ишта друго, колико је у ње доброте и племенитости и поред њенога пада. У опште цео овај разговор на бунару не само лепо износи душевно стање Маргаритино, већ је врло занимљив и због контраста између ње и Јелисавете; нарочито овај последњи одговор јасно казује, колико је Маргарита у ствари боља од своје познанице која није погрешила. Јер из целог причања Јелисаветиног избија да она према Варвари употребљава онако оштар тон не с тога што је осуђује искрено, из чисто моралних побуда, већ с тога што јој се свети. Њој није

било право што један „окретан младић“ толико облеће око Варваре, која је на своју несрећу још и лепа, по свој прилици лепша од Јелисавете; она јој је, очигледно, завидела и на оним часовима који су јој брзо пролазили „у мрачном ходнику“; и сад кад Варвара има да испашта за сва та задовољства, којима се она није предала само с тога што је мајка држала строго, Јелисавета ликује.

После овога разговора Маргарити је јасно не само шта је учинила, већ и шта је чека. Срамота не може изостати баш ако се Фауст и ожени њоме, јер ће и њен пад бити жигосан: момци ће јој искидати венац, а девојке ће јој, уместо цвећа, посути пред вратима исецкану сламу. Уз то се она у овом тренутку мора осећати у толико нижа, у колико се Јелисавета више размеће својом врлином, и пошто је остала сама, она постаје замишљена, и нехотице јој се намеће поређење између онога што је била некад и овога што је сад.

Како сам иначе умела храбро грдити,
Кад би погрешила каква јадна девојка!
Како нисам могла наћи довољно речи
Да осудим туђе грехе!
Како ми је изгледало црно, и кад бих га учинила још црњим,
Како ми још увек није било довољно црно,
Како сам се, задовољна са собом, крстила и хвалисала,
А сад сам и сама подложна греху.

Али како је цео разговор с Јелисаветом ипак само наговештење онога што предстоји, како само зло има да дође тако доцније, Маргарита се усред размишљања о своме новом положају сећа и лепе стране своје љубави, и њој се на крају горњег јадања отима узвик:

Па ипак — све што ме је на то гонило,
Боже! било је тако добро! ах било је тако лепо!

У молитви пред иконом Матере Божје, која долази после разговора на бунару, њено је стање већ да-

леко горе, јер је несрећа ближа. Нарочито сав њен бол избија у речима:

Ма куда да пођем,
Како ме заболи, заболи, заболи,
Овде у грудима!
Тек што, ах! останем сама,
Ја плачем, плачем, плачем,
Срце пуца у мени.

А цела молитва и исповест Богородици достижу врхунац у очајничком крику: „Помози! спаси ме од срамоте и смрти!“.

Ту је и грижа савести, и страх од несреће која се све више приближује и већ изгледа неизбежна, али Маргарита има бар ту жалосну утеху да је њен пад тајна, да јој нико не показује да сумња у њену честитост. Један корак даље у њеној несрећи јесте у томе што остаје и без ње. Њен брат Валентин, који је некада у своме друштву смео без зазора уздизати своју Маргариту изнад свих осталих девојака, приметио је од једанпут да на рачун његове сестре падају заједљиве речи и презриви осмеси; њен однос према Фаусту почео је дакле избијати и у јавност. Од тих знакова да јавне срамоте само је један корак. Валентин, уверен, према свему што је сазнао, да је Маргарита одиста посрнула, дошао је да ноћу пред кућом вреба њеног драгана. И Фауст се збиља појављује у пратњи Мефистофеловој. Разговор који они воде међу собом не видећи Валентина и песма којом Мефистофел даје Маргарити знак да је Фауст ту пружају несрећном брату нов доказ да су гласови који се проносе о њој оправдани; како му они у исти мах показују да пред собом има онога кога тражи, он, напавши на завођаче, покушава да бар освети своју сестру кад је више не може спасти. И ако у двобоју подлеже, — Фауст му уз припомоћ Мефистофелову задаје самртну рану, — он ипак има још толико времена да своју сестру изобличи. Како је галама на улици, поред Маргарите и Марте које су прве истрчале, измамила напоље

још и мноштво суседа, Валентин, на издисају, гласно објављује пред сакупљеним светом срамоту своје сестре:

. . . .
С једним си почела тајно,
Наскоро ће доћи више њих на ред,
А кад те имадне десетак њих,
Имаће те и цео град.

Срамота, кад се тек рађа,
Долази тајно на свет,
И њој се вео ноћи навлачи
Преко главе и ушију;
Чак би је човек радо удавио.
Али ако порасте и рашири се,
Онда и дању иде непокривена,
Ма да није постала лепша.
У колико јој је лице ружније,
У толико више тражи светлост дана.

Ја одиста већ видим време
Када ће се сви честити грађани,
Као од какве заражене лешине,
Склањати од тебе, блуднице!...

И пошто јој је даље потанко описао шта је све чека на путу којим је пошла, Валентин завршује проклетством. На све те оптужбе, прорицања и клетве Маргарита само још може да узвикне кроз сузе: „Брате мој! Да страшног бола!“ Она се не усуђује да изусти и једну реч у своју одбрану, нити да стане уз Марту која је узима у заштиту. И да би цео призор имао достојан свршетак, Валентин је после овог њеног узвика теши на свој начин:

Велим ти, махни сузе!
Тиме што си бацила образ под ноге,
Задала си ми најтежи удар.
Умирући ја одлазим
Богу на истину као војник и честит. (Умире.)

Маргарита, у тренутку кад губи брата, мора још да осети и сву разлику између себе и њега: док он иде са света као частан војник, пошто је покушао да освети

њену срамоту и колико толико спере љагу са свога имена, дотле она има да живи и даље са својим грехом и очекује онакав крај какав јој он предсказује.

После овога је очајно стање достигло врхунац, и то не само с тога што је њена срамота гласно објављена пред светом. Поред матере, која се од Фаустових капљица за успављивање успавала да се више не пробуди, она је сад због свога греха изгубила и брата. Фауст, који би јој једини у овом очајном тренутку могао донекле пружити утехе и помоћи, такође није више поред ње; њега је Мефистофел одвукао на нова уживања. Тако је Маргарита сад потпуно сама са својом савешћу. Поред тога што јој је Фаустовим одласком одузета свака нада да ће њена срамота бити ублажена или отклоњена, она се, знајући да је крива за смрт своје матере и свога брата, нема чему надати ни на оном свету, и за побожну Маргариту је тај губитак блаженства још осетнији од несреће која је чека на земљи. Њено очајање, њен гласни разговор са савешћу, приказује на јединствени начин призор у цркви. Уз брујање оргуља и песму црквеног хора о страшноме суду, Маргарити њена савест, представљена као зли дух, износи до појединости сву тежину њенога греха:

Како си се друкчије осећала, Маргарита,
Кад си још пуна невиности
Приступала олтару,
И из поабаног молитвеника
Шапутала молитве,
Док су ти у срцу биле у пола дечије игре
А у пола Бог!
Маргарита!
Где су ти мисли?
У твоме срцу
Колики злочин?
Молиш ли се за душу своје матере, која је
Твојом кривицом преминула да се дуго, дуго мучи?
На твом прагу чија крв?...

И после ових пребацивања због матере, која је умрла неспремна — непричешћена и неисповеђена — и с тога осу-

ђена на дуге патње у чистилишту, и после наговештења о брату чија је крв проливена пред самом кућом, долази напомена о детету, плоду грешне љубави с Фаустом, које већ у утроби даје знаке живота од себе: а затим се ниже потанко сликање страшнога суда, које се у главноме подудара с песмом црквеног хора. Маргарита је за све то време на највећим мукама, уз узвике „Авај! Авај!“ она би желела да побегне и од тих мисли и с тог места, осећа како је звук оргуља гуши, како је стубови и свод притискују, и најзад узвикује „Ваздуха!“ Али зли дух — савест неумољиво наставља:

Сакри се! Грех и срамота
Неће остати скривени.
Ваздуха? Светлости?
Тешко теби!

И кад хор, настављајући песму о страшноме суду, долази на место које почиње са „Шта ћу рећи онда ја грешник?...“ и зао дух јој одговара да ће бити усамљена, да ће праведници окретати своје лице од ње, а чисти се грозити да јој пруже руке, Маргариту издаје снага, и она пада онесвешћена.

Ако овај призор и представља врхунац у моралном страдању Маргаритином, он још не значи крај њеног страдања у опште. Да би чаша била пуна, дете је најзад дошло на свет, и она га је, из страха од казне и срамоте, бацила у воду; због тога је допала тамнице и осуђена на смрт. Фауст, који је у последњем тренутку сазнао за њен положај, долази помоћу Мефистофеловом у очи самог погубљења у тамницу да је ослободи, и налази је у страшном стању. Она није при чистој свести, и већ песма коју пева док Фауст отвара браву, одаје њено бунило; али и у тој полусвести избијају жеља за животом и страх од смрти, помешани са успоменама на раније доживљаје. При уласку Фаустовом она мисли да већ долазе да је воде на губилиште, и кад се он маша ланаца да је ослободи, она пада на колена и моли га да не хита:

Ко ти, џелате, даде
Ту власт нада мном!
Долазиш по мене већ у поноћ.
Смилуј се и пусти ме да живим!
Зар сутра у јутру није довољно рано? (Устаје)
Та ја сам још тако млада, тако млада!
И већ да умрем!
Била сам и лепа, и то ме је упропастило..

И падајући у јаче бунило, наставља:

Сад сам потпуно у твојој власти.
Пусти ме само да надојим дете.
Миловала сам га сву ноћ;
Одузели су ми га да би ме уцвелили,
Па сад веле да сам га ја убила.
Никада више нећу бити весела.

Бунило траје непрестано, и ако је Фауст уверава да је дошао да је избави; Маргарита га не познаје. Тек кад је он гласно зове по имену, продире познати звук до свести, и она се тек онда прене узвикујући са нарочитом пажњом: „То је био глас драгога!“ Пошто су јој спали ланци, она наставља:

Где је он? чула сам где зове.
Ја сам слободна! нека ми нико не брани.
Хоћу да му обиснем о врат,
Да лежим на његовим грудима!

И пошто се уверила да је то одиста Фауст, она у његовој близини заборавља сву своју патњу, сав страх од затвора, ланаца и смрти, и ликује што је он дошао да је избави. После толике беде, одједанпут јој излази пред очи улица у којој га је први пут видела и Мартин врт у коме га је очекивала; њој је до миловања. Оне не може да разуме Фаустово наваљивање да се одмах бежи у тренутку кад су се тек видели, не може да се помири с тим да Фауст, после тако дугог растанка, не показује у њеном присуству никакво друго осећање до страх од опасности. И кад види да њени докази неугашене љубави не налазе код њега одјека и да сав напор да у њему пробуди нег-

дашње осећање остаје без успеха, она се окреће од њега. Узалуд јој Фауст обећава да ће све бити по старом чим умакну опасности; она осећа да се у њему угасио негдашњи жар, јер су му усне „хладне“ и „неме“, и узима сасвим други тон: „А јеси ли баш ти то? Јеси ли одиста ти?“ Кад јој Фауст одговара да јесте и поново наваљује да пођу, Маргарита продужује:

.....Од куда то да ме се не гнушаш? —
А знаш ли ти кога ослобађаш?
Убила сам матер своју,
Удавила сам своје дете.
Зар оно није било и моје и твоје?
И твоје — Ти си? готово не верујем,
Дај ми руку! Није сан!
Твоја мила рука! — Али, ах! она је влажна!
Обриши је! Ако се не варам,
То је крв на њој.
Ах Боже! шта си урадио!
Завуци мач у корице,
Молим те!

И Маргарита, у којој је Фаустова близина за тренутак пробудила наду да још може бити срећна, осећа поново сву провалију између себе и живота, сад још јаче но игда. На Фаустово поновљено наваљивање да пође с њим, она одговара да одатле може „само у вечну кућу и ни корака даље“.

Не смем одавде; за мене нема више никакве наде.
Нашто бежати? Та они ће да ме вребају.
Тако је бедно, кад се мора просити,
И још уз то с немирном савешћу.

Фаустово уверавање да ће остати поред ње Маргарита више не чује, јер је поново пала у бунило. Прво јој излази пред очи слика њеног детета како се праћака у води:

Брзо! Брзо!
Спаси своје јадно дете!
Иди! непрестано путем
Уз поток,
Преко брва

У шуму,
Лево, где стоји плот,
У језерцу.
Само га ухвати одмах!
Хоће да се подигне.
Још се праћака,
Спасавај! спасавај!

А затим види своју мајку како седи на камену и клима главом, не с тога што зове себи, већ с тога што јој је глава тешка од дугог спавања.

Кад Фауст најзад покушава да је силом извуче из тамнице, она му се одсудно одупире; то је, по њеним речима, једина жеља коју му не испуњује. Фаустов очајан узвик да већ свиће подсећа Маргариту само на смрт: „Свиће! Да, свиће! последњи дан продире овамо!“ И њој излази пред очи цела слика њеног погубљења: види гомилу како се нечујно тиска прекриливши улице и пијацу, док брујање звона оглашава извршење смртне казне; види, даље, како судија ломи над њом штап, у знак да је свршено с њеним животом; види, најзад, како је, везана, доведена до губилишта и осећа да у тренутку кад јој секира одсеца главу сваки посматрач има осећање као да је секира и за његовим вратом. Али она поред свега тога остаје непоколебљива у својој одлуци да не бежи. Појава одвратног јој Мефистофела, који је дошао да опомене да је крајње време да се пође, само јој олакшава извршење те одлуке. Маргарита остаје у тамници да све своје грехе искупи смрћу.

(наставиће се)

М. Тривунац.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Drama and Life. By Arthur Bingham Walkley. London, Methuen and Co. 1907, pp. 331, 8vo, 6s.

I

Као стари Рим што није могао имати грчку драму, или, боље рећи, који је могао имати само грчку драму, Енглеска, која је једном имала Шекспира, и која данас осећа да има све, са једном неприкривеном и искреном завишћу гледа не само на позориште што га имају велики европски народи, француски, немачки и талијански нарочито, него на малене и срећне земље скандинавске, које „извозе најбољи бутер и најбољу драму“. Да горчина осећања која прати тај поглед буде јача — а на срећу и спокојство целога народа, један велики део његов у опште не баца тај поглед, — стални предмет мржње енглеске средње класе, Ирска, која за последње две стотине година снабдева енглеску позорницу и глумцима и писцима, која је дала и Голдсмита и Шеридана и Оскара Вајлда и Бернарда Шо, та Ирска, преломљена и прегажена после црних и гладних четрдесетих година XIX века, данас, у једном великом и напорном историском покрету да понова ствара своју народност, засновала је оно чега енглески народ још нема: своје позориште, разумно, књижевно, народно позориште, саставни део свог националног организма.

„Историја енглеске драме у деветнаестом веку тако је жалосна, да ниједан добар Енглез није хтео предузети

да је пише; требало је да ту дужност узме на себе један Француз, Г. Огистен Филон. Скоро за пуне три стотине година енглеска драмска књижевност стекла је свега два дела од трајне вредности, *Опадачку Школу* и *Приволела се да га освоји.* — То не говори један странац, из незнања, из мржње, или из велике склоности за упрошћавањима, то говори један Енглез, један драмски писац, један драмски писац који је имао успеха, Хенри Артур Џонз. То не говори у својој земљи, већ у туђој, преко Океана, пред американским ђацима и професорима на универзитету у Харварду. — „Оливер Кромвел убио је енглеску драму; модерни енглески пуританизам убија модерну драму у клици. У Оксфорду и Кембриџу зна се за Софокла, Есхила и Шекспира; књижевност после Шекспира не признаје се на енглеским университетима“.

Поред сјајног диалога код комедиста после Ресторације, у енглеској књижевности диалога раније потпуно непознатог и доцније само једном поновљеног, поред нежног, доброг Голдсмита, „инспирисаног идиота“, поред сјајних сцена Шеридановиx, што све испуњава ово дуго доба, — та кратка и проста оцена читава скоро три века врло је мало и нимало нова. Нова је по искључиво једном узроку који је произвео сву ту учамалост, како претпоставља Хенри Артур Џонз. Јер осећање те сталне слабости опште је и неоспорно у Енглеској, и све у чему се људи разликују то је питање откуда та слабост долази. Пуританско затварање позоришта у 1642 и 1647 изван сваке је сумње од огромног историјског значаја, као што се обично и узима; само што тај узрок није био довољан да ишчупа „драмски нагон“ из „националног каратера“ једне расе која га је раније и сувише показала и која је имала, од преврата од 1660 до данас, слободна цела два и по века да тај драмски нагон понова покаже. Према томе енглеску драму није „убио“ Оливер Кромвел, сам и у један цигли дан простом одлуком енглескога Парламента, већ и још него други и у друга и у дужа времена, — можда нико други до Самуило Ричардсон и

Хенри Филдинг и њихови претече и следбеници, који створише енглески роман осамнаестог столећа? Или, можда, она мучка шкрабала из Граб-Стрита, „прљаве улице“, неумивени и неочешљани праоци модерних интервјуера, професионалних памфлетара и контроверзиалиста у исти мах, који су пренели националне енергије на друго једно поље и роман? у новине? на говорничку трибину? у памфлет? Енглески пуританизам и данас је један од важних узрока који спречавају какву било нову сјајну драмску епоху, али данашњи пуританизам није више пуританизам из 1642; његов хронични опстанак развио је значајне и очевидне негативне особине код читавог броја његових друштвених класа, у великом делу његове књижевности; стална паралелна реакција показала се благотворна у историји неколико других књижевних родова. Она је, чак, са успехом помогла комедију Оскара Вајлда и Бернарда Шо, и једнога дана може постати од животног интереса по енглеско позориште у опште. Што је оно данас овакво узроци су, дакле, даљи и дубљи од пуритинизма, и њих, свакако, треба тражити даље и дубље од пуританизма.

По моме мишљењу, узроци који су изазвали пад енглеске драме историски су и специални онако — и то се може рећи са много више сигурности — како су историски и социални они узроци који су створили њену велику епоху. Јер, ако се „драмски нагон“ у енглеском „националном карактеру“ још и прими као урођен и наследан елемент једне расе, пуританизам, његов претендовани искључиви „убилац“ свакако је производ социалних и историских узрока.

II

Ти узроци, социални и историски, никада нису били толико очевидни — јер никада толико дискутовани — колико за последњих двадесет година. Велики и напорни покушаји — два или три — да се ствари доведу у њихов правилан ток не само да су помогли да се главна питања

крену, него и да се уопште пређе на једну нову тачку гледишта и да се у Енглеској почне о позоришту говорити са оним историским смислом са којим се у тој земљи води реч о готово свим стварима. Подигнуће угледа глумачкога сталежа — не лична заслуга покојног Сер Хенри Ервинга, као што се обично тумачи, већ последица моралног и интелектуалног напретка целе те друштвене класе — допринело је да се код енглеског грађанства, или бар код једног дела његовог, стекну други погледи на позориште, према чијем је жалосном стању тај свет био не само равнодушан, него и срећан да „блазирани Французи“ носе славу у једној тако неморалној установи. Времена су промењена, па и погледи: народни понос почиње да бива дирнут; „аргумент је стављен на ноге“ како би казао Гледстон; требаће један човек или два, рођени да живе у овом срећном добу, кадри да извуку све користи из њега и да даду име целој једној епоси.

Књига о којој пишем, противно ономе што би се дало закључити из њеног наслова, није никакав покушај да се систематизују какви погледи на друштвену улогу позоришта. *Драма и Живот* просто је једна свеска скупљених есеја и позоришних критика, прештампаних из *Едимбуршког Прегледа и Тајмса*, у коме листу писац врши дужност позоришног хроничара.

Ова је књига једна од најинтересантнијих у своме роду, за који се иначе не може рећи да је оскудан у Енглеској.[1] Поред свог сувише јаког наслањања на француску драму и њене законе, који су некад само локални,

[1] Прошлог пролећа Џ. Бернард Шо издао је две свеске својих драмских есеја из 1895—1898 [*Dramatic Opinions and Essays*, by George Bernard Shaw. New Jork, 1907], а само пре неколико недеља заслужни позоришни теоретичар, преводилац Ибсена, Вилием Арчер објавио је са X. Гранвил—Баркером свој план за оснивање једног енглеског народног позоришта [*A National Theatre*, by William Archer and H. Granville Barker. London, 1908]. Крајем прошле године објављен је енглески превод успеле талијанске монографије о савременом енглеском позоришту од Марија Борзе.

А. Б. Волке је уочио, и то први, два или три значајна разлога зашто је енглеска драма слаба. Што значи још више, он је умео, беспрекидно и неуморно, готово свакога дана у своме листу, говорећи о ма каквом новом комаду, енглеском или страном, да ствар узме понова у дискусију, и да је најзад начини популарном. Ових четрдесет и пет чланова, који се налазе у његовој најновијој књизи и сувише су довољни да се увиде закључци до којих је дошао њен писац.

Енглеска је драма слаба, јер је њена историска еволуција била неправилна од како се циркуларно-платформна отворена позорница почиње да преображава у затворену и уоквирену табло-позорницу. Реторски стил елизабетанске драме, природна последица једне позорнице где је глумац опкољен гледаоцима, којима он говори непосредно, не видећи, тако-рећи, своју сабраћу глумце с којима је на сцени, тај реторски стил нестаје на позорници одвојеној од дворане; на његово место долази природан дијалог и илузија засебног живота.[1]

И ако је још крајем седамнаестог века Вилием Конгрив приметио да је „неподношљиво ако игде писац покаже да зна за присуство публике“ и да је било немогуће не знати то кад је сама публика запремала највише места на позорници, била у непосредном и интимном саобраћају са њом, тако рећи чинила један део трупе, тек у деветнаестом веку одваја се коначно позорница од дворане. Кроз цео осамнаести век осећа се прелазно стање, мешавина два разна стила, сад јача, сад слабија. Права модерна драма почиње тек око 1830; трагови старе позорнице допиру до нас у тирадама са јевтиним ефектом, у непосредним апострофама вулгарних писаца.

[1] Цео један део Толстојеве студије о Шекспиру, осуда Шекспирове реторике, заснован је — ја само понављам оцену енглеске критике — на Толстојевом непознавању књижевно-историске чињенице да је сва драма пре модерне илузионе позорнице била приморана да буде реторска — и неодговорна за то — по техничким околностима, које се морају познавати за једно адекватно разумевање.

Таква једна значајна промена техничких прилика морала је имати неминовних последица на даљи склоп и карактер драме. У Француској та је промена извршена правилно, стога се и дошло до јаке савремене драмске књижевности. У Енглеској, не само да се из нових прилика није умело извући користи, но се дошло до штете. Модерна позорница, где је илузија један од првих закона, потпала је под власт капитала и постала једно трговачко предузеће. Она је потпала под власт капитала, јер је илузија свагда ствар скупа и за њу треба капитала. У Француској, држава и општина субвенцйонишу један број позоришта, која су кадра да са неколико места одржавају у равнотежи цео терет те трговачке опасности, по цену великих материалних дефицита. Тих идеалних позоришта, сталних музеја драмске уметности, која су у ствари, једним делом, средишта традиције, конзерватизма, често реакционарства, у Енглеској, тој најконзервативнијој земљи, нема. Огромне, несразмерне суме потребне, не за управљање једног позоришта већ за опрему једног јединог комада, онемогућавају у Енглеској стварање друге једне установе исто тако важне, једног експерименталног позоришта, позоришта младих писаца, новатора, револуционара. Сви досадашњи покушаји да се ове две потребне установе створе, практично нису успели, поред свега што су оставили јаког трага на енглеској драми.

Главна последица — и најжалоснија — нових прилика то је духовни и уметнички назадак. Она обадва долазе стога што је писање позоришних комада дошло у руке људима нимало јаким за тај посао. Готово сви велики енглески песници деветнаестог века писали су комаде које је немогуће играти. Они се нису хтели помирити са новим временом, већ су писали — после класичног Оксфорда и Кембриџа — сјајне пастише грчке трагедије: да споменемо само Шелеа, Метју Арнолда, А. Ч. Свинберна. Модеран позоришни занат остављен је био практичним људима средњих способности, бољим познаваоцима нове позорнице, њених закона илузије сраз-

мере, њених ограничења, ефеката и свих средстава за одржавање сталног интереса. Уметнички назадак у главном долази из разлога што су за неколико деценија енглески писци од вредности писали комаде који нису за позориште, а комаде који јесу за позориште писали писци без вредности.

Интелектуалан назадак долази са недостатка „тезе.“ Класична драма садржи свакад једну „тезу,“ енглеска драма имала је и изгубила тај елеменат. Како?

Не види се јасно шта тачно о томе мисли писац ове књиге, јер у њој постаје два или три нешто различита одговора. По једном месту судећи, „теза“, у ужем и модерном смислу те речи, потпуно је нова ствар; њу су пронашли Французи, пронашао је, или боље рећи открио је, Дима син; у Енглеској она је позната, или је без успеха. „Теза“ мора бити конструисана из једног комада, од почетка до краја, да докаже предмет који заступа. Она је једини законити наследник раније „тезе“ са платформне позорнице, која, будући казана директно, није имала да мори пишчеву вештину да „тезу“ развија логички кроз четири или пет чинова, па да је онда ингениозно покрије „природним дијалогом.“ И зато данас сваки енглески драмски писац идеолог — Џ. Бернард Шо или Џ. М. Бари на пример — који покуша да унесе какву „тезу“ у свој комад, успева у томе једино ако прибегне старој реторској драми и директној апострофи, али „што је Шекспир смео да чини, Г. Шо не сме.“ Докази су ту, ти писци идеалози не дају илузије; поред све занимљивости, њихови комади личе на философске приповетке осамнаестог столећа. Са гледишта позоришног а то је друга ствар по гледиште књижевно-критичко с кога се они обично цене, њихове драме не значе много.

Напротив, на другој страни стоје писци позоришни мајстори, чији су комади без „теза“ или са „тезама“ наивним и половним, са критиком живота какав је већ прошао, писци ни мало мање заслужни у народу где се позоришни занат незна. Први су, обично, под утицајем

Ибсена, други, као на пример Артур Пинеро, под утицајем Француза, од којих знају да пренесу само релативно добро склопљене чинове.

Тежња мисленог човека треба да буде коначно стапање ова два разнолика дела и стварање једне драме у исти мах књижевне и „актабилне“.

Цео данашњи покрет да се у Енглеској национална драма подигне — а ова је књига само један одјек његов — од интереса је и за нас, где један такав историски покрет увек треба да буде у изгледу. Он је од интереса, јер се за нашу драму не само може рећи да пати, као и енглеска, од интелектуелне атрофије, (а болесници који пате од исте бољке имају симпатија једни за друге), већ се тешко сме тврдити опстанак њене моралне хипертрофије, сталне врлине и сталне болести готово свих доба целе енглеске књижевности.

Војислав М. Јовановић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Глишићево вече. — Двадесетпетогодишњица глумачког рада Зорке Тодосићке. — Сардуова „Теодора“.

Два интересантна вечера у истој недељи: Глишићево вече и глумачки јубилеј Г-ђе Тодосићке.

Вече што га је у Народном Позоришту приредило Српско Књижевничко Друштво у част успомени Милована Глишића, свакако је прва манифестација ове врсте која је изведена с толико простоте, с толико укуса, с толико успеха, и у исти мах толико у складу с карактером личности и књижевном физиономијом човека коме је тај пиетет указан. Вече је отворио г. Драгутин Илић говором о Миловану Глишићу приповедачу, комедиографу и преводиоцу. Затим је г. Јеремија Живановић испричао, на врло жив и занимљив начин, Глишићеву приповетку „Редак звер“, а г. Радоје Домановић прочитао успомене о Миловану Глишићу.

Преглед његовог књижевног рада и оживљење једне од његових уметничких творевина, дали су нам књижевну физиономију приповедача, хумористе и писца „Подвале“ и „Два Цванцика“; на крају дошао је један пријатељ и уметник у исто време, да оживи душу и личност човека, сликајући га у његовој интимној средини, његовом свакидањем животу, у маниру његових најкарактеристичнијих навика, с његовом реченицом, његовим смехом, његовим гестом, његовим нагласком.

За часак, посетиоци Глишићевог вечера имали су пред собом оживљену ону ведру и насмејану физиономију чији су доброћудни смех некадањи посетиоци позоришни кроз толико година слушали у овој истој сали. За ту оригиналну слику доброћудног хумористе треба је доиста познанство једног тако блиског пријатељ

осећање једног таквог упечатљивог и оригиналног уметника какав је приповедач и хуморист Радоје Домановић.

Другу половину Глишићевог вечера заузела је представа „Два Цванцика“, у коме се нарочито Г. Тодоровић, у своме класичноме Кићи, достојно одужио успомени Глишића комедиографа и дугогодишњег радника у кући где му је ове вечери приређена ова манифестација пријатеља књиге и позоришта српског.

⁂

Прослава двадесетпетогодишњице глумачког рада Г-ђе Зорке Тодосићке мора интересовати позоришну критику не само као један од датума српске глумачке уметности у којој Зорка Тодосићка има тако истакнуто име, но у исто време, као један од ретких примера још увек напредне уметничке каријере у овом добу.

Пошто је највећи део овог великог броја година била у узаном репертоару водвиља, оперете и мађарских комада с певањем, последњих година она развија свој репертоар улогама велике комедије и драме. Тако Риђокоса, Шоншона, Мамзел Нитуш и Маскота, постаје постепено Молијерова субрета, Зла Жена, Сипријена, Заза, Мирандолина, Паљеронова Пепа („Миш“), Димина Г-ђа Гишар („Господин Алфонс“) и т. д. И данас, у двадесетпетој години ове необичне и стално напредне каријере, ова интелигентна и даровита глумица ретког темперамента и ретке уметничке делатности, још увек је у развијању својих глумачких способности, и у обиму и у интензивности. О томе нас она уверава и у својим новим творевинама и у својим старим улогама, које она сваког пута подмлађује својом све изразнијом, живописнијом и духовитијом дикцијом, и неисцрпном свежином, ведрином и полетом свога лепог талента.

⁂

Са занимљивом Сардуовом „Теодором“, у којој има менажерија, лавова који ричу и царица које убијају укосницама, забавићемо се у идућем броју.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

АУСТРО-УГАРСКА И БАЛКАН.

У експозеу барона Ерентала, о коме се у последње време толико говорило, има два дела о балканској политици Аустро-Угарске. Један о реформној акцији у румелијским вилајетима отоманске царевине; други о железницама трговачким које треба саградити на Балкану. Што се тиче реформне акције Г. барон готово признаје да су сви напори сила остали готово без успеха: остало се на истоме, тапка се у месту. За то су криви балкански народи, бугарски, грчки и српски, али нарочито Турска, која својом политиком нагони европску дипломацију да се окреће непрестано у кругу. И, као човек који је уверен да не само нема ничега од те акције, него ни да неће ничега бити, издваја се из европскога концерта и одлучује се на другу бољу кориснију, наравно по Аустро-Угарску, политику на Балкану. Та друга политика је у овом: саградити железницу од Увца до Митровице као наставак железнице Сарајево—Митровица; свезати далматинске железнице од Метковића преко Спича са Баром, а од Бара на Скадар; од Скадра кроз Арбанију у Битољ, порадити да се грчка пруга веже са Турском. Тим мирним начином он мисли да ће се, давши маћедонским вилајетима нову економску снагу, моћи лакше да умири распре међу народностима у њима. Овоме није пропуштено додати да Аустро-Угарска због свога географскога положаја има задатак да дејствује за економско и културно уједињење балканских држава са народима старије цивилизације, и да ће их помагати дотле у њиховим жељама и аспирацијама докле су оне у сагласности са принципима аустро-угарске спољне политике. Јаснији се и одређенији не може бити: реформе не треба, саградиће се железнице

које су у сагласности са нашом политиком, а то је да ујединимо балканске народе са нама.

Овај експозе, нарочито други део његов заједничкога министра за спољне послове Аустро-Угарске, изазвао је велико незадовољство у Русији, Француској, Енглеској, Италији, у Србији, у Црној Гори. и донекле у Бугарској. Кабинети великих сила морали су бити нешто раније обавештени о намери Аустро-Угарске да гради жељезницу Увац—Митровица. само је то морало бити на неколико дана пред говор барона Еренталa. Незадовољство четири велике Силе, а нарочито Русије и Италије, јасно казује да и оне не верују у мирне трговачке намере и економске интересе него виде политичке смерове, виде један корак у напред ка Солуну. Оно што су све новине у тим државама писале о питању жељезнице у староме новопазарскоме санџаку може се свести на ово: „Немачка гура Аустро-Угарску напред ка Солуну, „Drang nach Osten". Експозе је изазвао у први мах и једну забуну. Прошло је подоста времена докле су кабинети петроградски, париски, римски и лондонски дошли к себи. За то време су се старали из Беча да умире, да ублаже, да објасне. У Немачкој су одмах били за аустро-угарску нову политику, не кријући да свака жељезница на југу Европе појачава положај немачке индустрије и обезбеђује нова тржишта немачкој трговини, као и њен утицај.

Стари пројекти жељезнички су изишли понова из архива. Србија је изнела свој пројекат дунаво-јадранске жељезнице (Неготин—Ниш—Мрдаре—Приштина—Призрен—Сан-Ђовани ди Медуа). Црна Гора тај исти пројекат са изменом да изиђе на Бар. Бугарска: Софија—Радомир—Ћустендил—Куманово. Грци: Лариса—Олимп—Солун. Италија: Бар—Скадар; Авлона—Битољ; Драч—Дебар—Битољ. Аустро-Угарска: Увац—Митровица; Вардиште—Ужица. Русија, а за њом Италија и Француска, изјасниле су се да су и оне за оне жељезнице које иду само за развијање трговине и економских погодаба, а против оних које теже за завојевањем. У исти мах су издале наредбу у Цариграду њиховим амбасадорима да се заузму да српски пројекат добије на Порти што пре одобрење. А, додале су да ће помагати и сваки други пројекат балканских држава који би имао горњу сврху.

Српскоме пројекту дато је првенство; он се сматра за сада као најсигурније средство да се паралише аустријска жељезница Сарајево—Митровица. По томе про-

јекту везане би била Русија, Румелија, Србија, Бугарска и Турска са Западном Европом и обратно. По тој линији би се извојевала економска независност малих, а појачала трговина и индустрија Италије, Русије, Француске, остављајући на страну политичке интересе свих тих народа. Сем тога, тај пројекат је донекле већ и готов; приближно је познато колико ће коштати пруга Дунаво-Јадранско море као и теренске прилике, тешкоће и олакшице, па и рентабилитет те нове железнице. Влада Краљевине Србије је одмах предузела да се на страни образује један синдикат за грађење ове железничке пруге. Синдикат је већ изгледа склопљен. Кад је обезбеђен потребан капитал, — који ће изнети нешто јаче од 80.000.000 динара. Србија је преко свога посланика у Цариграду учинила корак да од Порте добије свезу са турским железницама код Мрдара. Један члан синдиката, друштво које је градило железницу од Солуна до Цариграда, тражиће концесију за грађење железница Мрдаре—Јадранско Море. Ово друштво има изузетан положај у Турској, откако је учинило велике услуге Турској у турско-грчком рату при провозу трупа. Кораци Србије и овога француског железничкога друштва код Порте биће потпомогнути званично од амбасадора Констана, Зиновјева и Империјалија. Синдикат ће имати међународни карактер; у њему ће учествовати капитали свих оних друштава које имају, било економских било политичких интереса, да се ова линија што пре сагради.

Аустро-Угарска и Немачка су изјавиле да не само неће сметати овоме пројекту, него да ће га чак и помагати кад дође код Порте на решавање. Немачка се нарочито труди да дадне тој изјави тон апсолутне искрености. Аустро-Угарска мора, хоће неће, да се држи овако. Њен је интерес да сагради своју пругу и добије приступа на Балкану, а да не мора више ићи преко Угарске кад јој затреба. Она хоће једну аустријску пругу.

И ако је енглеска штампа била у сагласности са руском, италијанском и француском у овоме питању, званична Енглеска није ништа предузимала, после експозеа министра аустро-угарскога. Она је изјавила само своје незадовољство што Аустро-Угарска, у тренутку кад се у Цариграду напорно настојава да се усвоји предлог сила обнове мандата цивилним агентима и финансијским делегатима за Маћедонију, тражи неке уступке за себе, или није издала никакве наредбе амбасадору О'Конору односно

железнице Сан-Ђовани ди Медуа. То је било од стране Енглеске сасвим логично, остављајући на страну што она не може бива противна дунаво-јадранској железници. У осталом, Енглеска је била обећала своју моралну потпору још онда кад се први пут почела радити на грађењу железничке пруге Радујевац—Мрдаре—Сан-Ђовани ди Медуа, и она ће ту своју помоћ опет дати, али хоће најпре да расправи питање о истинитоме реформисању Турске у Европи, у коме се она врло много ангажовала, шта више отишла врло далеко. Код енглеске дипломатије у Маћедонскоме Питању са јачањем отпора Турске за реформе растао је и реформни програм. Тако да је данас енглески реформни програм најнапреднији, и ако не најрадикалнији.

Барон Ерентал је поставио једно крупно политичко питање, тражећи да веже с једне стране Сарајево са Митровицом, а с друге Котор са Скадром преко црногорскога приморја. Не може се предпоставити да ће се акција Великих Сила, Русије, Италије и Француске, уставити на овоме досадањем раду. Железница Дунаво-Јадранско Море није чак ни једна добра палиатива. Мора се тражити нешто друго. За данас се о том предмету само дискутује у Консулти, на Невском Проспекту, Фореињ Офису и Ке д'Орсеју. Могућно је да ће врло брзо бити нађено нешто друго. Ревизија Берлинскога Уговора, деоба Маћедоније, аутономија Маћедоније; аутономија Старе Србије; аутономија румелијских вилајета; аутономија Босне и Херцеговине, и т. д. Све су то солуције које могу сада бити расправљене, јер железница Дунаво-Јадране не може и не сме бити довољна накнада за пругу Увац—Митровица.

Иностранп.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Војислав М. Јовановић: Наши синови. Комад у четири чина са епилогом. Мостар, 1907. (Мала Библиотека, св. 139—140).

Наши синови, и ако се тек сада појављују у књизи, нису ни нова ни непозната ствар. Када је Г. Војислав Јовановић на драмском конкурсу 1906 године однео победу, и када се његов комад приказивао у Народном Позоришту исте године, о *Нашим Синовима* се и говорило и писало као ретко о којој драми нашој.

Између комада који је игран и књиге која је сада штампана постаје извесна разлика. Писац је и сам на позорници видео своје грешке и недостатке, а исто тако користио се и извесним примедбама и замеркама које су му том приликом биле учињене. На тај начин, *Наши Синови* изилазе у неколико прерађени, измењени, поједини делови понова су написани, неки су изостављени, говор у жаргону сведен на много мању меру.

И овакви какви се сада појављују, *Наши Синови* су сачували већи део својих мана и све своје добре стране. Извесно је: да наслов који обећава једну социјалну и моралну драму општега значаја на одговара правој садржини, приказивању само једне разривене и ругобне породице; да реалистичке епизоде и реалистичке црте појединих типова још не сачињавају јадно реалистичко дело у целини; да је писац канда имао и сувише за узор *genre rosse* младих француских натуралистичких драматичара из Слободног Позоришта; да његово дело има хотимичне грубости и прекости, претеривања прве младости; да је техничка израда занемарена; да има мање нацрта а више јаких боја, тако да изгледа рађено не кичицом но четком, и да је цео комад много бољи у појединостима но у целини.

Али, поред свега тога, *Наши Синови* су, ван сваке сумње, дело једнога писца од сасвим особенога талента и јаког књижевног темперамента. Г. Јовановић има снажно осећање живота и оштар посматрачки поглед, он познаје и осећа Београд као ретко ко од оних који су о њему писали. Ми смо до сада имали неколико покушаја да се београдски живот драматизује, али ни у *Јасмини и Ирени* Манојла Ђорђевића-Призренца, ни у *Пучини* и *Тако је морало бити* Бранислава Ђ. Нушића, нема оне праве локалне боје, оних акцената истине и онога даха — а каткада и задаха — живота који се находи у комаду Г. Војислава Јовановића. *Наши Синови*, који сами собом вреде, још више добијају када се пореде са сличним покушајима исте врсте у српској књижевности. И ако нешто доцније но у остале родове наше књижевности, са комадом Г. Јовановића реализам улази најзад и у нашу драму. Пошто се у нашој драми тако дуго цртало по прегледима, сада се, ето, почела сликати и са природе. Смело, каткада и брутално, писац *Наших Синова* учинио је пролом, и *Голгота* и *Под Жрвњем*, исто тако занимљиви огледи још двојице писаца његова нараштаја, показују јасно пут којим ће нова српска драма ићи. И на томе пољу стара књижевност конвенција, скрибовских интрига, позоришних намештања, општих места, штурога морализања и лепих свршетака, уступа пред новом аналитичком „књижевношћу без фраза“, пред њеном силном љубављу за нагу истину, пред њеном безазорном искреношћу, социјалним замашајем и песимистичком склоношћу.

И са тога гледишта, *Наши Синови* су не само леп почетак једнога младога писца, они значе и срећан преокрет у нашој досадашњој драми, која је кукавно вегетовала ван живота и без живота.

J. C.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Немирне Душе“. — Симо Матавуљ, чије су приприповетке биле расејане по српским листовима и часописима, имао је обичај да их прикупља и публикује у засебним књигама. У последњу своју збирку „Немирне Душе“, унео је десет приповедака: „Ошкопац и Била“, „Петљина Цура“, „Нашљедство“, „Др. Ивановић“, „Откровење“, „Богородица Троручица“, „Снага без очију“, „Ркаћки патријарх“, „Бакоња у Београду“, „Гоба Мара“. После приповедака иде кратак и пригодан поговор од Јована Скерлића. Сам Матавуљ прибрао је ове приповетке, преправио и уступио их књижару издавачу Св. Цвијановићу, који их пушта у свет у лепом издању (8°. стр. 187; цена 2·50 дин.). Ово посмртно дело Матавуљево ако ништа не додаје, свакако ништа и не одузима његовом великом књижевничком гласу. К.

„О слободе воље“. — Г. Др. Бранислав Петронијевић публиковао је своју књигу „О слободи воље, идеалној и кривичној одговорности“ (8°, стр. 178; цена 2 динара). Ово дело које ће подједнако интересовати филозофе и правнике, изишло је прво у „Полицијском Гласнику“ за 1906 и 1907 годину. Један део ове књиге у нешто другачем облику, изилази на немачком језику у „Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft“, који уређује професор Лист у Берлину. Д.

Нови радови Г. Др. Михаила Петровића. — Г. Др. Михаило Петровић публиковао је ове нове своје радове: „Théorème sur les séries de Taylor“, штампано у „Comptes rendus de l’Academie des sciences de Paris“, свеска за

фебруар 1908; „Procédé élémentaire d'application des integrales définies réelles aux equations algébriques et transcendentes“, у париским „Nouvelles Annales des mathématiques“, свеска за јануар 1908; „Sur une suite des fonctions rationelles rattachées aux équations algébriques“ у „Bulletin de la société mathématique de France“, свеска прва за 1908 годину. X.

Маћедонска криза *(La Crise macédonienne,* св. IV.; Прави Маћедонац, Атина, страна 104). — Ова брошура обухвата доба 1904—1907, од мирцштегскога програма, првих почетака реформне акције, па до аустро-руске вербалне ноте. У њој као и првим свескама има званичних докумената и статистика. Сврха је брошури да тим документима и статистичким убијстава утврди да је Грчка морала да уђе у оружану борбу противу Бугара. У овој брошури нема никаквих нових докумената. Све су већ једном објавили полузванични листови грчки. Ова литература се у Грчкој све више шири, и због мале обилности има више успеха него обилне књиге које се пишу и преписују данас нарочито од представника званичне Бугарске. Ин.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Година дана рада једне народне читаонице и књижнице. — Године 1904, ондашњи министар просвете Г. Љубомир Давидовић издао је нарочити распис о оснивању сеоских књижница и читаоница. Мисао је била врло добра, и сва је грешка била у томе што су те установе биле остављене доброј вољи појединаца, а нису се ставиле у дужност општинама и школама. У једној земљи као што је Србија, где је још толико оријенталске непокретности и немара код људи, прерано је очекивати много од приватне инициативе. И то се најбоље показало у овом интелигентном покушају. Као и толике лепе идеје и добронамерни покушаји, и овај је готово сасвим пропао. Одзив приватне иницијативе био је више но слаб, само овде-онде основане су сеоске читаонице и књижнице које нису биле дуга века.

Један од покушаја који су имали извесна успеха, и који заслужује да се на њему заустави, учињен је у Осипаоници, великом селу иначе напредног округа смедеревскога. Тамо је 1907 године установљена народна читаоница и књижница. Установа је преживела своју кри-

тичну прву годину, и управа је штампала годишњи извештај о своме раду. „Извештај управног одбора Народне Читаонице и Књижнице“ о раду у 1907 години. поднесен је првој редовној годишњој скупштини чланова, 21 фебруара 1908 године у Осипаоници. Из тога смишљеног извештаја даје се извести виша обавештења и поука о стању народног образовања и условима ширења народне просвете. Оснивачи осипаоничке читаонице и књижнице пошли су од констатовања жалосне читаонице да у њиховом месту, које има преко хиљаду пореских глава, нема више од 80 ђака, „да се писменост код сељака одржава само са потписивањем имена, са читањем пореске књижице и војничке буквице, да наш сељак у зимским беспосленим данима по цео дан седи у кафани, игра карте, цепа лактове, и само пита и разбира: кад ће пасти влада, кад ће доћи његова на влади...“ У таквим приликама, у једној таквој средини, одиста је било потребно створити једну малу просветну установу, која ће не само ширити но чак и одржавати већ стечену писменост у сељака. Чланова се скупило 45, од којих је у току године отпало 15, (неки зато што се није претплатило на политичке листове који су се њима свидели), тако да је на крају године било 30 чланова, који су плаћали по 0·40 дин. месечна улога. Од 30 чланова било је 21 писмених а 9 неписмених, који су слушали што им писмени читају. Од листова, читаоница је била претплаћена на „Дневни Лист“, „Политику“, „Самоуправу“, „Београдске Новине“, и „Народне Новине“, а појединци грађани претплатили су је на „Одјек“, „Правду“, „Отаџбину“, „Босанску Вилу“, „Земљорадничку Задругу“, и „Здравље“.

Књижница се била снабдела извесним бројем књига, махом песмарица, приповедака, пољопривредних и хигијенских поука: 43 песмарице, 58 збирки приповедака, 10 научних дела, 12 пољопривредних и 6 хигијенских књига — свега 131 књига. Купљено је 50 књига, добивено на поклон 70, узето на послугу из школске књижнице 11. Књижница је имала 106 члана, од којих 10 ђака, 60 младића и 36 одраслих људи. Члански улог био је пет пара месечно. Највише су читане песмарице, (174 пута), о Милошу Обилићу, Краљевићу Марку, Бошку Југовићу, и тако даље. Приповетке су читане 101 пута, и то збирке народних приповедака Вука Караџића, приповетке из Старога и Новога Завета, „Геновева“, „Девојачки гроб“, и тако даље. Научне књиге читане су 9 пута, пољопри-

вредне 12, а хигијенске 11 пута. Књиге су даване на читање и враћане свакога празника и недеље.

За ову годину рада, управа је учинила ова опажања: да наш народ воли књиге, и то нарочито песмарице, бајке и приповетке, док поучне књиге чита мало, а научне готово нимало. Ко узме књигу на читање, запамти шта је прочитао, али без стварнога разумевања. И због тога чињени су успешни покушаји да се људима, нарочито неписменима, објашњава што су прочитали или чули.

Невоља је била што су читаоница и књижница биле смештене у трпезарији механе. Због тога управа има намеру да у Осипаоници оснује „Просветни Дом“, где би се, поред читаонице и књижнице, сместили: друштво за чување народнога здравља, земљорадничка задруга, и сличне установе.

Годишњи извештај народне читаонице и књижнице у Осипаоници у нашој јавности прошао је неопажен. Међутим, тај учињени експериманат мора да интересује свакога који се бави питањем о ширењу народне просвете и популаризовању књижевности. На томе пољу, на нашу жалост и срамоту, ми смо заостали не само само иза великих и културних народа, но иза наших најближих суседа. J. C.

ЧИТУЉА.

Сватоплук Чех. — У својој вили Троја, у близини Прага, у којој је живео у последње време далеко од градске хуке и политичке борбе, у понедеоник, 11 фебруара, умро је велики национални чешки песник Сватоплук Чех. Он је био, заједно с Врхлицким, најбољи представник нове чешке књижевности.

Сватоплук Чех родио се у малом месту Остродек, где је свршио основну школу; гимназију и права учио је у Прагу. Био је васпитан у славенофилским идејама Колара и либерално-уставним идејама које су донеле револуцију од 1848. Још као студент на прашком универзитету издао је, 1867, своје прве стихове „Kandiotky“ и „Bouře“, који нису прошли не запажени и који су већ означавали пут којим ће он после ићи. Прво време, пошто је свршио права, Чех је радио у адвокатским канцеларијама, не занемарујући ни књижевност, док најзад 1878 није потпуно напустио своју адвокатску каријеру и сав се одао књижевности. Већ идуће године у листовима

„Lumir“ и „Kvêty“ он је штампао неколико својих радова, за које је предмете узео из историје. Од 1883 до 1888 издао је много својих лирских и епских песама. Из тог су му доба „Petrklice“, „Jutrni pisnê“, „Nove pisnê“, и друге. Сву своју велику популарност у свим слојевима чешке читалачке публике Сватоплук Чех поглавито је стекао својим главним делом „Pisnê otroka“ [„Песме роба“]. Ово дело аустриска цензура била је забранила, и оно је први пут, 1894, штампано у Америци. До своје смрти Чех је доживео да види и тридесето издање тог свог главног дела.

За своје веће песме Сватоплук Чех најчешће је узимао предмете из боље и срећније прошлости чешке. Тако је написао „Жишку“, „Адамити“ и у звонким стиховима романтичну легенду о краљу Премислу Отокару I. Када је узимао предмете из садашњице, он је у својој бираној прози износио све њене мрачне и светле стране и у сеоским колебама и у градским палатама. Увек су његови стихови као свој циљ имали буђење и јачање националне свести. У својим „Pisnê otroka“ он јаким изразима говори о своме народу, који је туђ роб и који то ропство сноси не тежећи чему бољем. Песме су му увек имале нових и лепих мисли, и биле писане хармоничним и глатким стихом.

На српски је Сватоплук Чех доста често превођен, и ти су преводи растурени по разним листовима. У Београду 1884 издао је Срет. Поповић свој превод „Јастребић против Грличића“, а у „Делу“ је Риста Одавић преводио „Песма Роба“. Н. А.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX. број 7. — 1 април, 1908.

ЖИВОТ ДАНИЛА ПЕРИШИЋА.

(Крај.)

Овде Келкена прекиде Мико Армуникаш, који дође да попије *једну с ногу* и да му се захвали на бакшишу. Мико је био већ полупијан. Обасипао је Келкена комплиментима. Жалио се на судбину *вештака*, на свет који га не разуме.

— „Ајд' сад! — рече му Келкен. — Испи тај полић, па 'ајд' кући. Чекаће те Мица. Ја ћу платити.

Мико још једном *салутира*, па се изгуби у месечини.

Пред Јањића кафаном било је још двоје троје. Са осталих столова скинути чаршави и столице дигнуте у вис. Врата су зјапила широм отворена. Из кафане се чула с часа на час лупа на билијару. Кафански момак прислонио се уза врата и очекивао пошту. Иначе је било све мирно. Ужице је спавало дубоким сном.

Келкен је ћутао. Био се загледао у Забучје и механички трзао и пуштао димове из луле. Видим да му је било тешко. Нека тешка тишина завладала је између нас. Нисам знао шта да му кажем.

— Тек десет, а све већ легло! — рекох тек колико да се говори.

— Што не пијеш? ооговори ми он. — Јес', баш нигде никога. Штета за овакву ноћ. Ето ви'ш како је у Ужице. Тако ти је било и кад сам ја дошао. После десет сати ни бесна псета. Бар сад је лакше човеку. Лето је, па може сâм да изађе. А кад сам ја дошао, већ је била зима. Снег пао на Петковачу, па се није топио пре, боже ми прости, Ђурђева дана. Падао је свакога дана. Мислио сам е ће затрпати ову рупу. Брда се заледила. Крш се црнио испод снега. Оголела дрва жалосно су штрчала у пустињи и зими.

„Изишао би понекад у Тару, на Куку или Ливадак. Лутао би сâм по тим брдима. Једино друштво били су ми чворци који су скакутали око глогова, трњина и шипурака. Тек ако кадкад искрсне из трна Бећко, са свежњом неке суве лековите траве под пазухом, па ми затражи мало дувана и што за ракију.

„У прво време уживао сам у дивљој романтици ужичке котлине. На западу види се како Ђетиња издире из уске клисуре коју прави Град и усправни Биоктог. Од Биоктога се диже венац Забучја, по којем је попао плаветан снег. Овде онде по која џиновска стена, сура и озбиљна, раздире снежно покривало и диже се право у небо. Према Забучју, у присоју, питомина, покривена дебелим и сјајним снегом, који тек пред вече постане плав као по Забучју. Из снега штрчи ограда која раздваја њиве и ливаде. На једном је месту смет затрпао прошће, а на другом ветар однео све, па гола земља изгледа к'о обријана. Између тих брда сђућорило се Ужице, око Ђетиње, која веруга кроз лед, снег, преко брана, испод мостова и оголелих ниских врба.

„Доцније ме обузимало неко непријатно, тешко осећање, гледајући ту смрзлу пустињу. Мрачне и суморне мисли освајале су ме. Чинило ми се да сам осуђен, жив закопан под тим снегом; чинило ми се да бежим и да ме вија нека незнана сила, сакривена у првом *јалаку*,

иза брда и трња. Страх и туга обузели би ме у исти мах. Ражалило ми се што сам овде, привезан за ова брда која нису моја, за ову варош с којом немам ништа заједничког, за ове људе које никад нисам видео. Осетио бих се занемарен, презрен, слаб и сатрвен. Усред те малодушности видео би се окружен само снегом и ледом, у гробној, подозривој тишини. Тада бих сав задрхтао од неког изненадног страха и вратио се у варош што би брже могао.

„Али ме овде није ништа боље чекало. Ако одем кући, узмем нешто па радим. Али тешко кад да ми је то пријало, још ређе да се одушевим за рад. Не може се радити кад нема ничега што те подстиче на рад. Радио, не радио — било ти је све једно. Сем тога, преда мном је био и рђав пример мога рада за диплому. Радио сам годину дана као пас, па на крају крајева зашто: да ручам, вечерам и спавам као обична животиња.

Ако свратим у кафану, опет исто: зевање, врћење на столици и дуга, тешка чама. Цео ми је свет говорио ти, а нигде да нађем човека коме би се могао поверити да ме после не исмеје. Увек иста лица, увек исти разговори. Говорило се само о политици. Чим ко отвори уста знао сам већ шта ће казати. Нападао се или бранио Гарашанин, Ристић или Пашић. О њима су говорили као да су с њима козе пасли. Препричавали су се новинарски чланци. Извртао се смисао. Одлазило се са питања о железницама на општинску утрину. Који су у опозицији дизали су гуњ и опанак у небо; који су на влади називали су народ горим од стоке. Моја убеђења мењала су се с дана у дан, док, једног дана, нису се претворила у презир свега што ме је окруживало.

„Свет је тада још мање излазио из куће. Женског света могао си видети с мене на уштап: о неком теферичу у Мећају, Ади и Врелима, или зими на каквом балу или *сијелу*. Али ту је све било укрућено, далеко од тебе, туђе. Ако проговориш две три више са којом женском, одмах се мисли: има нешто ту; ако је то девојка, већ се

прича да сте верени, а ако је жена онда се шушка и дошаптава. Радним даном могао си видети тек неку глупаву домаћицу, која извири из капије, па кад види да никог нема на сокаку она штукне преко сокака код неке kône, да узајми шта: тепсију, пржуљу или пеглу.

„Чак ниси слободан ни да шеташ. Ако прођеш једном улицом два пут, већ се питају, шта је овом те пролази овуда. Не можеш опет да пркосиш свету. У најмању руку, једном по мраку окупиће те каменицама какви чаругџиски момци, које је газда натуткао, не могући да гледа залудног господичића.

„Покушавао сам да створимо Певачку Дружину, Гимнастичко Друштво, Стрељачку Дружину, али се није могло. Почне се лепо. Нађе се људи. Али кад дође да се бирају чланови управе, да се плаћају улози и да се ради, све би се распрштало и вратило се у кафану да пије и политизира.

„Неосетно, с дана у дан, моје се отпорне силе слабиле. Остајао сам све више у кафани. Почео сам се привикавати на лаке разговоре и пошалице. Дани су ишли један за другим мрачни, мртви, једнолики. На Николь-дан знао сам шта ћу радити на Сретење. Почео сам се и ја шалити. Тикао сам се људима који су ми могли бити отац. Све сам више пушио и пио. Тако ми је у кафани време још којекако пролазило. Али чим би изишао из ње, нестало би кафанскога дима и сва бедна стварност указала се пред мојим очима. Тада ме је још јаче притискала чама, тешка као олово. Видео би се опет бачен у снег и лед, заборављен, остављен, презрен.

„У тим тренутцима није ми ништа друго остајало но да се сећам. Ето, био сам готово као ти, тек што су ме науснице нагариле, а ја станем, замислим се и сећам се као старац прохујалог живота. Преко дана то ме је још и занимало. На тај сам начин убијао време.

„Сећао сам се нашег првог часа. Сећао сам се како сам се тада *тремирао*. Глас ми је дрхтао кад сам Нини објашњавао лекцију. Али су ме њене отворене очи хра-

бриле, одушевљале и заносиле. Спомен на тај тренутак уносио је у моје срце стару радост, сјајну и лаку као зрак пролетњега дана.

„Сећао сам се наших шетња по околини београдској. Нарочито ми је био остао у памети наш Ђурђевски уранак. Устали смо још за мрак. Отац и мајка са млађим братом отишли су колима, а нас двоје са старијим братом пошли смо пешке. Ваздух је био сладак и свеж. Пролећни поветарац наносио је мирис расцветаног јоргована и нове траве која је бујала на све стране. Кроз ноћ се чула свирка и песма. Поред нас промицали, тамом завијени, људи и жене. Звезде трнуле. Певци учестали своју песму. Из свих крајева Београда чула се њихова радосна крика. Исток се белео све више, док нас на врх Топчидерског Брда није огрејало сунце, велико и снажно. Застали смо да одахнемо. Њен нас брат није хтео да чека и да би се показао јунак, отишао је сам у Топчидер. Стајали смо сами на врх брда. Чинило ми се као да сам у некој другој земљи. Београд ми је изгледао лепши, примамљивији. Сунце га је купало својом ружичастом јутрењом светлошћу. Куће су се белеле као крдо оваца у планини. Из Саве, изнад тихе зеленкасте воде, дизала се лака пара. Две велике воде грлиле се под сурим градским бедемима, који се подмладили у сјају априлскога сунца. Сремска и банатска поља, мокра још од последње поплаве, ширила се у недоглед. Нина ме држала испод руке, и, лако наслонивши главу на моје раме, понављала непрестано: „О, како сам срећна!“. Ја сам се осећао велики, снажан, срећан, срећнији него краљ, чији се двор сијао пред нама.

„Сећао сам се кад је први пут по ноћи дошла код мене. Отворила је врата нечујно као дух, у ружичастој блузи за спавање, као прамен магле, и ушла је у моју собу. Тада ми је пала на груди, уморна од уздржавања дисања и мртва од страха. Угасили смо лампу да ко шта не примети. Она ми се посадила на колено, загрлила ме својим белим, меким мишицама и љубила ме, без умора

и престанка. Напољу је дувао страшан ветар. Прозори су се тресли. У башти се крхало дрвеће. Нина се прибијала све више уз мене и обасипала ме пољупцима и речима. Ја сам дрхтао од љубави, чежње и од страха горе него кајсије у башти на оштрој кошави. Ватра из пећи ружичасто је обасјавала моју собу и претворила је у неку чаролијску избу из *Хиљаде и једне ноћи.* Али, ја сам умео победити сву своју младу страст, која ми је грчила прсте и стезала зубе. Све што сам Нини урадио, тада и после, било је што сам распрео њену златну косу и давио се у тим златним, миришљавим таласима.

„Ти спомени нарочито су у вече, кад изгасим лампу и легнем у постељу. Као живе слике, без краја и конца, пролазили су они поред мојих очију. Понекад бих се дигао у сред ноћи, извадио из кофера разнолике дрангулије које су ми од ње остале, па сам их гледао и љубио као свете фетише Богиње која ме је оставила. Међу осталима стварима било је ту и неколико писамца која ми је она остављала, кад нисам био код куће. Знао сам и знам их и сад на памет, али сам их увек радо читао, и у Нинином нервозном рукопису и рђавој интерпункцији налазио увек нешто ново. На једној хартици била ми је написала:

„„Ја мислим на тебе, мој Дашо, моја слатка душо, „„моја радости и срећо. Спавај слатко, ја мислим на тебе““.

„На другој хартици било је:

„„Мој Дашо је нашао своје комунисте. Ја то знам. „„Он ће се вратити тек у зору. То је један велики не- „„срећник. Али га ја баш волим што је такав. Ево му „„једне јабуке место пољупца. То није Евина јабука!... „„Мој Дашо, хиљаду пољубаца. Драги, ја само мислим „„на тебе““.

„Стара ми се срећа поврати, и ја блажен легнем у постељу. Ту ми се сан разбије. Осетим умор и потребу да спавам, али ми се очи не могу да склопе. Иза слика старе среће појаве се слике садање беде, самотиње и напуштености. Сетим се како ме је напустила. Осетим стари горак јед. Помислим да се сад она грли и љуби с неким

другим, који неће да поштује њену чистоту. Изиђем пред своје очи будала. Кајем се што нисам друкчије радио, да она после мисли за мном, а не ја за њом. Одмах за тим пребацујем сам себи што тако мислим. Кршим се из једне крајности у другу. Зовем сан и мучим се свима силама да заспим. Затварам очи. Трудим се да не мислим. Преда мном наступи потпун мрак. После се укажу неке контуре, зелене и жуте. Од њих се начини нека нова слика. Мисли се поврате. Нова, мучаљива слика да је све прошло искрсне пред мојим очима. Једна врела и слана суза прелије се преко очних капака, слети преко образа и уста, и падне на јастук. За њом друга, за овом трећа. Поток суза навре ми на очи. Јастук се сав окваси. А ја се зацени од плача и тешке, несавладљиве туге.

„Често пута тако ме је затицала зора, она прљава, хладна, зора које свиће после непроспаваних ноћи. Смрзао сам. Нисам могао ништа да једем. Болело ме је све где би ме ко дохватио. Руке су ми дрхтале као у старца. Глава ми је била тешка као олово. Ужасан мртвачки умор раслабљавао је моје снаге. Чаршилије су већ мислиле: „„Овај неће даље од Ђурђева-дне!““

„Видео сам већ и сам да се даље не може тако, па се пожалим *доктору*. Био је то неки Јожика. Не знам да ли га ти знаш. Бог те пита одакле је дошао за време турског рата. Кажу да није имао никакве дипломе. Али се на њега нико није жалио сем апотекара. Он је лечио практички, мало савршеније но Дока Гатара. Он ми рече, да у тој болести не помажу лекови из апотеке. Треба да се разонодим. То ће ме најјефтиније стати ако пијем. „„Немој да пијеш вино — рече ми он. — Да си пијан колико треба, мораш попити најмање литар вина. Од тога се напуни стомак, па се квари. Но ти, братац мој, пиј ракију; што је јача тим је боља““.

„Ја сам Јожику послушао. Свако вече попијем по неколико чашица препеченице, па заспим као дете. Изјутра се пробудим као окупан.

„Од тог доба навикао сам да пијем. Пиће ми је прешло у страст. Оно је дотукло што је Ужице започело. За њега живим и радим. Али не жалим. Оно ме одржава у животу, оно ми је једино уживање. Пијем и сећам се. А шта би друго радио! Немам ни кучета ни мачета. Ником нисам дужан. Кад умрем, ето им посмртне плате, па нека ме сахране“.

Келкен ми је то говорио, гледајући у вино које се сјактило на светлости електричне лампе која је сијала више наших глава. Месец је изгрејао више Реалке и гледао нас подругљиво. Ужице је спавало мирно и дубоко, као да је Бог на њ излио сву своју благост.

У том се чуо неко клопарање низ Варош.

— Ево и поште! Ми се добро задржасмо — рече ми Келкен. — Aј'д, да се иде. Ти ћеш на Липу. Е, лаку ноћ.

Келкен јаче пригрну горњи капут, закопча га на последње дугме и, полако гигајући се, оде низ Стару Пијацу.

М. М. Ускоковић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

(13)

Ја јој објасних зашто сам дошао и предадох јој своје препоручно писмо.

— Ви сте видели Г. Муша, рече ми она. Је ли он са здрављем не може бити боље? То је човек тако честит, тако...

Она не доврши и подиже очи ка таваници. Ја погледах тамо за њом и опазих један мали увојак од чипкасте артије, који је обешен на место полијелеја, имао према мојим претпоставкама, да привлачи муве и да их одвраћа према томе, од позлаћених оквира огледала и почасног списка.

— Ја сам видео, рекох, госпођицу Александар код госпође од Габриа и могао сам оценити дивну нарав и живу памет ове девојке. Како сам некад познавао њену бабу и њеног деду, ја се осећам склоним да пренесем на њу наклоност коју су ми они уливали.

У место сваког одговора, госпођица Префер дубоко уздахну, притиште на срце свој тајанствени огртач и загледа се наново у мали увојак од артије.

Напослетку ми рече:

— Господине, пошто сте познавали господина и госпођу Ноел Александар, ја волим да верујем да сте сажаљевали, као Г. Муш и ја, луде спекулације које су их упропастиле и довеле њихову кћер до ничега.

Ја помислих, чувши ове речи, да је велико зло бити несрећним и да се то зло не прашта онима који су дуго

били достојни зависти. Њихова пропаст нас свети и ласка нам, и ми смо немилосрдни.

Пошто сам сасвим искрено изјавио да се нимало не разумем у финансијским стварима, ја запитах управитељицу пансиона да ли је задовољна госпођицом Александар.

— То дете је неукротљиво, викну госпођица Префер.

И заузе један горопадан став да символично представи у какав је положај доводи једна тако тешко припитомљива ученица. Затим, вративши се мирнијим осећањима, рече:

— То младо створење није неразборито. Али не може да се приволи да учи ствари по начелима.

Каква чудна девојка ова госпођица Префер! Корачала је не дижући ноге и говорила не мичући уснама. Не задржавајући се више но што треба на овим особеностима, ја јој одговорих да су начела без сумње нешто изврсно и да се ја у том погледу ослањам на њену стручност, али да је на крају крајева, кад човек зна једну ствар, свеједно је или је научио овако или онако.

Госпођица Префер махну полако главом у знак одрицања. Затим рече уздишући:

— Ах, господине, људи који се не баве васпитањем имају о њему врло лажне појмове. Ја сам сигурна да они говоре у најбољим намерама на свету, али би учинили боље, много боље да се ослоне на меродавне личности.

Ја се не задржах више на томе и запитах је да ли бих могао видети одмах госпођицу Александар.

Она се загледа у свој огртач, као да хоће да прочита у замршеним ресама, као у каквој магијској књизи, шта да одговори, и рече напослетку:

— Госпођица Александар има један час да одржи. Овде велике ученице поучавају мале. То је оно што се зове узајамна настава... Али би ми било врло жао да сте се узалуд узнемиравали. Ја ћу је позвати. Допустите ми само, господине, ради већег реда, да запишем ваше име у списак посетилаца.

Она седе за сто, отвори једну дебелу свеску и, извукавши испод свога огртача писмо господина Муша које је била тамо гурнула, рече ми пишући:

— Бонар са *d* на крају, зар не? Опростите што се задржавам на овој ситници. Али је моје мишљење да особна имена имају свој правопис. Овде се, господине, дају диктанда особних имена... историјских имена, разуме се!

Записавши моје име извештеном руком, она ме запита да ли не би могла метути поред њега какво занимање, као бивши трговац, чиновник, рентиер, или ма које друго. У њену списку био је један стубац за занимања.

— Боже мој, госпођо, рекох јој ја, ако апсолутно полажете да испуните свој стубац, метите: члан Института.

Ја сам доиста гледао пред собом огртач госпођице Префер; али то више није била госпођица Префер њиме огрнута; то је била једна нова личност, пријатна, мила, улагљива, срећна, зрачна. Њене очи су се смешиле; ситне боре на њену лицу (њихов број је велик!) смешиле су се; и њена уста су се смешила, али само с једне стране. Она проговори; глас јој је био спрам лица, то је био један меден глас:

— Ви рекосте, господине, да је наша драга Јованка врло разборита. И ја сам од своје стране то исто приметила и горда сам што сам се сложила са вама. Та девојка ми заистински улива много наклоности. И ако је мало живахна, она има оно што ја зовем срећну нарав. Али опростите ми што злоупотребљавам ваше драгоцене тренутке.

Она дозва служавку која се показа ужурбанијом и преплашенијом но пређе и ишчезе на заповест да извести госпођицу Александар да је Г. Силвестар Бонар, члан Института, чека у говорионици.

Госпођица Префер једва имаде времена да миповери како дубоко поштује одлуке Института, ма какве биле, а Јованка се појави, задихана, црвена као божур, разро-

гачених очију, климајући рукама, љупка у својој наивној неспретности.

— О какви изгледате, чедо моје! прошапта госпођица Префер, с материнском благошћу, намештајући јој јаку.

Јованка је, заиста, изгледала врло чудно. Њена коса, ишчешљана позади и везана у једну мрежу из које је испадала у праменовима, њене мршаве мишице затворене до лаката у рукаве од лустрина, њене руке црвене од назеба и које је изгледала да не зна где да дедне, њена сувише кратка хаљина испод које су се виделе сувише широке чарапе и разгажене ципеле, једно уже за скакање обавијено као појас око струка, све то чинило је Јованку девојком која се мало сме показати пред светом.

— Лудица мала! уздахну госпођица Префер, која је овај пут изгледала, не више мајка, но старија сестра.

Затим, она ишчезе клизећи као сенка по подском огледалу.

Ја рекох Јованци:

— Седите, Јованка, и говорите ми као пријатељу. Зар вам се не допада овде?

Она се устеже, затим ми одговори с осмејком човека предана својој судби:

— Не много.

Она је држала у рукама оба краја свога ужета и ћутала.

Ја је запитах да ли, онако велика, још скаче на ужету.

— Ох, не, господине, одговори ми она живо. Кад ми је служавка рекла да ме један господин чека у говорионици, ја сам окретала уже малима. Онда сам га везала око паса да га не изгубим. То није било пристојно. Ја вас молим да ме извините. Али ја сам тако мало навикнута да примам посете!

— Благи Боже, зашто бих се љутио због вашег ужета? Кларисе су носиле уже о пасу, па су биле свете девојке.

— Ви сте здраво добри, господине, рече ми она, што сте дошли да ме обиђете и да разговарате са мном, као што разговарате. Ја нисам помислила да вам захвалим кад сам ушла, јер сам била сувише изненађена. Јесте ли видели госпођу од Габриа? Говорите ми о њој, хоћете ли, господине?

— Госпођа од Габриа, одговорих ја, добро је. Она је на својој лепој земљи у Лузансу. Ја ћу вам рећи о њој, Јованка, оно што је један стари баштован говорио о властеоки, својој господарици, кад би се ко забринуо за њу пред њим: „Госпођа је на свом путу“. Да, госпођа од Габриа је на свом путу; ви знате, Јованка, како је тај пут добар и каквим једначитим кораком она ступа по њему. Ономад, пре но што је отишла у Лузанс, ја сам ишао с њом далеко, здраво далеко, и ми смо говорили о вама. Ми смо говорили о вама, чедо моје, на гробу ваше мајке.

— Ја сам врло срећна, рече ми Јованка.

И бризну у плач.

Ја с поштовањем пустих да теку ове сузе једне девојке. Затим, док је брисала очи, ја је замолих да ми каже какав јој је живот у овој кући.

Она ми рече да је у исти мах ученица и учитељица.

— Заповедају вам и заповедате. То стање ствари је често у свету. Трпите га, дете моје.

Али ми она објасни да јој не предају и да она не предаје, да јој је дужност да облачи децу из најнижег разреда, да их умива, да их учи пристојном понашању, азбуци, раду иглом, да се игра са њима и да их полаже у постељу, после молитве.

— Ах, викнух, *то* госпођица Префер зове узајамном наставом. Ја не могу да вам то сакријем, Јованка, госпођица Префер не допада ми се сасвим, и ја не верујем да је она тако добра као што бих желео.

— Ох, одговори ми Јованка, она је као већина људи. Она је добра према људима које воли и није добра

према људима које не воли. Али шта да радим, ја мислим да ме она не воли много.

— А Г. Муш? Јованка, шта треба мислити о Г. Мушу?

Она ми одговори живо:

— Господине, преклињем вас да ми не говорите о Г. Мушу. Преклињем вас.

Ја попустих овој ватреној и готово дивљој молби и промених разговор.

— Јованка, радите ли овде воштане фигуре? Ја нисам заборавио вилу која ме је тако јако изненадила у Лузансу.

— Немам воска, одговори ми она опустивши руке.

— Нема воска, повиках, у једној кошници! Јованка, ја ћу вам донети разног воска, бојадисаног и сјајног као накит.

— Хвала вам, господине; али немојте. Ја немам овде времена да радим своје воштане лутке. Ипак сам била почела једног малог светог Ђорђа за госпођу од Габриа, једног сасвим малог светог Ђорђа са златним оклопом. Али су девојчице помислиле да је то лутка, играле су се њиме и свег су га изразбијале.

Она извуче из џепа на кецељи једну малу прилику чије је распале удове једва придржавала њихова душа од жице. Угледавши је, њу обузе туга и веселост; веселост превлада и она се осмехну, осмејком који се наједанпут пресече.

Госпођица Префер стајала је, сладуњава, на вратима говорионице.

— Чедо слатко! узвикну учитељица пансиона својим најнежнијим гласом. Ја се бојим да вас не замара. Уосталом, ваши су тренуци драгоцени.

Ја је замолим да се остави ове заблуде и, уставши да се опростим, ја извадих из џепова неколико таблица чоколаде и других слаткиша које сам био донео.

— Ох, господине, узвикну Јованка, биће их за цео пансион.

Госпа с огртачем умеша се:

— Госпођице Александар, рече она, захвалите господину на његовој дарежљивости.

Јованка је погледа доста дивље; затим, окренувши се к мени, рече:

— Хвала вам, господине, на овим слаткишима и хвала вам нарочито што сте имали доброту да ме обиђете.

— Јованка, рекох јој ја стискајући јој обе руке, останите ваљано и одважно дете. До виђења.

Удаљујући се са својим пакетима чоколаде и колача, њој се деси да ошину крајевима свога ужета наслон једне столице. Госпођица Префер, разгневљена, стиште своје срце обема рукама под огртачем и ја поверовах да ћу видети њену сколастичку душу где се обезнањује.

Кад остадосмо сами, она се наново разведри, и морам да кажем, не ласкајући себи, да се осмехну на ме целом једном страном лица.

— Госпођице, рекох јој ја, користећи се њеним добрим расположењем, ја сам приметио да је Јованка Александар бледуњава. Ви знате боље но ја колико неодређено доба у коме је она изискује смотрености и неге. Ја бих вас увредио кад бих је живље препоручио вашој пажњи.

Ове речи изгледало је да је опчараше. Она се загледа као у неком заносу у мали увојак на таваници и узвикну склопивши руке:

— Како ови велики људи знају да се спусте до најсићушнијих појединости!

Ја јој обратих пажњу да здравље једне девојке није сићушна појединост, и имадох част да је поздравим. Али ме она заустави на прагу и рече ми поверљиво:

— Извините моју слабост, господине. Ја сам жена и ја волим славу. Ја не могу да вам сакријем да се осећам почаствована присуством једнога члана Института у мом скромном заводу.

Ја извиних слабост госпођице Префер и, мислећи на Јованку са заслепљеношћу саможивости, ја рекох себи успут:

— Шта ћемо радити с овим дететом?

2 јуна.

Тога дана био сам испратио до марнскога гробља једнога старога колегу у дубоким годинама, који је, према мисли Гетеовој, био пристао да умре. Велики Гете, чија је животна снага била изванредна, држао је доиста да човек умире тек кад то хоће, то јест кад су све моћи које се опиру коначном распадању, и које заједно чине сâм живот, уништене до последње. Другим речима, он је мислио да човек умире тек кад више не може да живи. У добри час! ваља се само разумети и дивна мисао Гетеова своди се, кад човек уме да је протумачи, на песму о Ла Палису.

Еле, мој дивни колега био је пристао да умре, захваљујући двама трима од најубедљивијих крвних удара и од којих је последњи био без поговора. Ја сам се мало дружио с њим за његова живота, али изгледа да му постадох пријатељ чим га више није било, јер ми наше колеге рекоше озбиљним гласом, са ражалошћеним лицем, да треба да држим једну од узица мртвачкога ковчега и да говорим на гробу.

Пошто сам врло рђаво прочитао један мали говор који сам написао што сам боље умео, што не значи много, ја одох у вил-д'авреску шуму да се прошетам и ударих, не наслањајући се сувише на штап капетанов, једном зараслом стазом на коју је светлост падала у златним колутима. Никад мирис траве и влажнога лишћа, никад лепота неба и силна мирноћа дрвећа нису продрла тако дубоко у моја чула и целу моју душу, и тегота коју сам осећао на грудма у овој тишини нарушеној некаквим непрекидним јеком, била је у исти мах чулна и религиозна.

Ја седох у хлад крај пута испод једне мале честе младих растова. И ту, ја се зарекох да не умрем, или бар

да не пристанем да умрем, пре но што седнем наново под какав раст, где ћу, у миру пространих поља, премишљати о природи душе и о крајњем крају човека. Једна пчела, чији се мрк струк блистао на сунцу као оклоп од старога злата, спусти се на један слезов цвет мрачно велелепан и јако расцветан на врху своје пуне стабљике. Зацело, то ми није било први пут да видим један тако обичан призор, али сам га први пут тада гледао с радозналошћу тако пуном душом и тако умном. Ја увидех да има између инсекта и цвета сваковрсних наклоности и тисућу оштроумних веза које дотада нисам слутио.

Инсект, наситивши се меднога сока, вину се у смелој линији. Ја се подигох што сам боље могао, и наместих се на ноге.

— Збогом, рекох ја цвету и пчели. Збогом. Нека бих живео још толико да погодим тајну ваше сагласности. Ја сам врло уморан. Али је човек тако створен да се од једнога посла одмара тек кад ради други. Цвеће и инсекти одмориће ме, ако Бог хоће, од филологије и дипломатике. Колико је стара прича о Антеју пуна смисла! Ја сам додирнуо земљу и постао сам нов човек, и ево где се у седамдесетој години нове радозналости рађају у мојој души као што се виде изданци где избијају из шупљег стабла какве старе врбе.

(Наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ДУБРОВАЧКИ ЕПИТАФ.

Ова стара кућа са грбом старинским,
С балконом на Страдун, где миришу саде
Године и трулеж ходницима ниским,
Беше некад кућа кнеза Паска Заде.

Паско Заде беше алхимичар; даље,
Познат питагорист, звездар, морепловац;
Ђак славног Ванини. — Пучанин, син шваље,
Поста племић умом, а кнезом за новац.

Летописи кажу: Беше мудрост сама...
Сто годишта живље за музе и паре...
Но сласт женског тела не позна; од срама
Умре.... сед ко овца, мален као јаре...

Епитаф: „Ту лежи Паско Заде, мили
Кнез... (и тако даље), успомене јасне!
Једини од људи с ким су увек били
Сви мужеви добри и све жене часне“.

Ј. Дучић.

СОНЕТ НЕПОЗНАТОЈ ГОСПОЂИ.

И ја сам дош'о да у хуци бала,
У ведрој шали, разговору медном,
Потражим лека свом животу ледном —
И ти си пришла, и руку ми дала.

Ја не знам ко си... Велика ти хвала
На пажњи што си указала једном
Малаксаломе; што си речју чедном
Васкрсла гробље прошлих идеала.

Крај тебе, ја сам оживео мало,
Срце полумртво куцати је стало
Као пре што је куцало и било.

Сва прошлост моја, у свечаном руху,
Све жеље, наде, куле у ваздуху,
То све се мени, покрај тебе, снило...

Велимир J. Рајић.

С Т А Н Ц Е.

Сјај сунца ведро небо озарава,
Блистави вали и хитри играју,
Брегови снежни и острва плава
Подневом рујним одевени, сјају:
И влажне земље дах је сличан сјају:
Око цветова још нерасцветани';
К'о многи звуци у једне среће рају
Ветрова, птица и таласа̂ сани',
И самога града звуци меки су, утишани.

Зеленим биљем морским и пурпурним
Видим дубине тамне покривене;
На морском песку, пред валима журним,
К'о киша звезда̂ што сјају крај мене,
Ја седим са̂м, а не видим ни сене,
Блиставо море топлога поднева
Около трепти; звук се тихо крене
С вала, што својим покретима пева,
Слатко тако! Да л' срце ни једно са мном не снева?

Авај! ја немам ни здравља ни наде,
Ни око себе, ни у себи мира,
Ни задовољне и надмоћне владе
Над посматрањем, коју мудрац бира,
Пун своје славе, ведрине етира —
Ни измена, ни љубави, ни силе,
Ја видим таква радост друге дира,
Смеше се, слике жића су им миле;
Ах! те су им чаше са мером друкчијом пуњене биле.

Ах, очајање сад је благе сете
Пуно, к'о ови ветрови воде;
Лећи бих мог'о, к'о уморно дете,
И плакати да живот брижни оде,
Чије ја ношах и носим незгоде,
Догод се самрт к'о сан не докраде,
И осећат' у топлом зраку овде
Образи моји где се тихо хладе,
И море где једнозвучно шапће последње јаде.

Нек плачу, што је хладно моје тело,
Ко ја при смрти овог славног дана,
Ког срце моје, рано остарело,
Сад у невреме сећа се на смрт због ранâ
Својих; нек плачу — јер мени није дана
Тих људи љубав — ал' ме ипак жале,
Но не к'о сунце: јер када без манâ
У пуном сјају свом зађе за вале,
Зраке му као радост сећању буду још сјале.

П. Б. Шели.

(С енглеског Аница Савић).

ЕДМОНДО ДЕАМИЋИС.

(1846—1908).

Италијанску књижевност, као год и српску, пратио је у последње време немио удес. У кратком одстоју од мало више од године дана изгубила је она два врсна представника своја: у фебруару прошле године песника Кардућија, а сада ево и популарног писца Деамићиса. Први је, истина, по унутрашњој вредности својој и по улози коју одиграо, био много већа појава, али су они опет имали једну заједничку црту, нешто што их је зближавало, а то је патриотски правац, морална и васпитачка тенденција њихова рада. И онда друго нешто. Као год што је Кардући својим чувеним *Варварским одама* обновио и на необичну висину подигао проснички стил, тако је исто Деамићис, после Манзонија, највише допринео да се италијанска проза отресе раније укочености и обогати свим могућим облицима живога језика.

Деамићис је, као писац, био уметник на перу, који је велику пажњу поклањао стилу и језику; али је он, по основном напрезању свом, био у правом смислу народни васпитач. Пружати, у занимљивој форми, здраве поуке, упућивати на честитост, васпитати књигом: то је био супстракт његова списатељског рада. Писци са сличном тежњом ударају врло лако у схематичност и манијеризам; али је овај педагог знао да своје моралне смерове протурује у живим сликама, знао је да их конкретише у људским приликама, и то тако вешто, да су те слике и те прилике одавале у своме творцу правога песника.

Место сухопарних теорија, Деамићис је умео да пред читаоце износи идеалисан живот.

На жалост, он је тај живот понекад и сувише идеалисао. Његова прва књига, *Слике из војничког живота*, поред красних дескрипција и занимљивих психолошких и моралних опажања, имала је ту ману, што је истицала само патриотску страну војничке установе. Критика је кашње Деамићису, као путописцу, уз основни, наваличнӥ оптимизам, с разлогом замерала и његов претерани ентузијазам. Али као да је те душевне особине писац имао у крви. Доброслутник и увек готов да се заноси за лепим појавама у уметности и животу, он је те наклоности духа својега и нехотице уносио у своја дела. Типска књига у којој се та пишчева склоност ка лиризму и романтичном претеравању најјаче огледа, биће да је његов иначе красни путопис „Spagna“. Али, у накнаду за то своје незадржљиво нагињање литерарној емфази, колико красних, управо пластичних страница у тој књизи написаној оним његовим живописним језиком и стилом, што читаоца осваја музиком и заноси богаством својих облика!

Деамићис је јамачно био најпопуларнији писац данашње Италије. Нико пре њега, ни попут њега, није успео да толику масу сваковрсних читалаца за своја дела заинтересује. Његова „књига за децу“, (како ју је сам назвао), коју је крајем осамдесетих година издао под натписом „Cuore“ („Срце“) и која је на све културне језике преведена, доживела је 1902 године своје 300 издање. Имајући у својим списима у виду нарочито средњу класу народа, није чудо што је овај писац продирао у шире слојеве пучанства. Урођена симпатија вукла га је ка ситном народу, и народ му је ту симпатију срдачно одвраћао.

Око измака 1890. године наступи у његову унутрашњем животу преокрет, који је многима изгледао чудноват: Деамићис се у једној јавној беседи признаде социјалистом. И, доиста, код њега, ранијег апостола вој-

ничког института и оглашеног националисте, појава та беше сасвим изненадна; али ближи познаваоци пишчеве психологије и његове љубави ка скромним, рекоше да је тај преокрет ствар посве логична. У самој ствари пак Деамичис остаде и после тога увек онај исти, доброћудни и одушевљени Деамичис, којега народ без разлике бејаше заволео као писца.

И, душа ваља, он је и након те своје тобожње конверзије увек једнаком преданошћу радио на италијанској књизи, држећи се далеко од политичких борби и страначких комешања; те, ако изузмемо две три приповетчице са очитом социјалистичком тежњом, може се казати да она пишчева изјава не имаде никаква утицаја на његову потоњу књижевну продукцију. Економске теорије и одвећ сложена питања о odношају између капитала и човекова рада, не спадаху у предмете његова умовања. Он је између људи највећма волео оне, који се на земљи највише пате; и у том смислу, али само у том смислу, његов социјализам имађаше смисла.

У тридесетогодишњем размаку између 1870 и 1900 године издао је Деамичис читав низ књижевних радова, већином књигâ у којима су изнесени његови утисци с пута у *Шпанији*, *Мароку*, *Холандији*, *Цариграду* и тако даље. Брилзантан стилист и зналац језика, он је у тим делима својим, као описивач, био дотерао до праве виртуозности. Било је, додуше, критичара који су овим радовима његовим пребацивали површност посматрања и неку, дајбуди филозофску, плитчину, што је донекле било и основано. Али не треба заборавити да је овај књижевник посматрао свет као сензитиван уметник, који је на очиглед ствари̑ и сам, својим рођеним чулима, сувише ангажован био, а да му је могуће било да те ствари критичким оком посматра.

Попут Готије-а, Деамичис је био прави тип уметника-путника. На његовој је палети било можда мање сјајних боја, и оне су можда биле кудикамо једноставније но у француског писца; али, у накнаду за то, његово је перо

било много топлије, хуманије. Готије бејаше у главном описивач и колорист: Деамиђис је к томе био и човек који је преносио на читаоца оно што је латински песник згодно назвао *lacrimae rerum*.

Потоњи Деамиђисови радови имали су претежно облик фрагментаран; он је, наиме, писао само краће слике из живота и психолошке студије, те их штампао у разним новинама и ревијама, одакле су кашње прикупљане и издаване у књигама.

Задња његова публикација те врсте, књига *Nel regno dell'amore*, у којој су саме приче из царства љубави и осећаја, задивила је публику својом свежином и изнела још једаред на видик старе, кудикамо потенциране, одлике пишчеве.

За једно само не имађаше, изгледа, овај плодни књижевник смисла: за иронисање и сатиру, о којој нема готово трага у његовим списима. Проповедник сношљивости и доброте, он је на људске пороке гледао доброћудним оком, сетним осмејком, у ком не беше ни сарказма, ни заједљиве горчине. Право чедо оне средње класе народа, из које беше и сам поникао и за коју је цела века радио, он је имао и суза и осмејака, па понекад чак и наступа благородног гњева, али жучи у њега не беше.

Стога ће му успомену као књижевнику најбоље очувати његово „Срце", она красна књига за децу која је уједно и једно добро дело; књига у којој је Деамиђис најискреније оцртао своју поштењачку душу и излио сву лирику својих племенитих и родољубивих осећаја.

Марко Цар.

ЈЕДАН НЕШТАМПАН РУКОПИС
ВОЈИСЛАВА ИЛИЋА

Као таласи низ реку што протичу, тако брзо и неосетно измичу тренуци, тако се дани збирају у месеце и састављају године, од којих постају столећа, а с њима одмичу читави нараштаји, одмичу младост и илузије, наде и успомене, и све то лагано и једва приметно губи се у безграничној пучини прошлости.

Неосетно су године измакле; брзо смо из детињства младост претурили, измакао читав један век; наишло ново доба са новим људима и потребама, новим илузијама и захтевима, а ми све то једва запажамо. Ми смо потисли нараштај, што је био пред нама; иза нас иде ново покољење, које нас потискује и тако идемо у гроб за онима, које смо ми у гроб положили.

Одлазећи из живота ми остављамо по штошта што се памти и наслеђује, што се чува у потомству и подржава. Остају капитали рада, остају успомене, остају дела, којима се одушевљавају, поучавају и подстичу на рад нова колена. Тако сваки народ памти имена и подвиге својих великих синова; памти своје хероје: ратнике и добротворе, просветитеље и научнике, књижевнике и уметнике, који укупно чине историју свога народа.

*

У развитку наше лепе књижевности новијега доба, а нарочито у осамдесетим годинама и почетком деведесетих година минулога столећа, ван сваке сумње, Војислав Илић заузима једно видно и угледно место.

Мало је песника, који су тако брзо изишли на површину и истакли се својим радом, као што је случај са Војиславом. Он је за себе могао поновити Бајронове речи: „Легао сам као обичан младић, а сутра дан сам се пробудио као славан човек“. О Војиславу, његовој поезији и целокупном књижевном раду, писали су и стручњаци и лаици. Писано је више, но и о једном млађем писцу и данас се може, бар у главном, имати једно одређено, и ако не сумарно мишљење, како о његовој поезији, тако и о улози и утицају, који је она имала на општи развитак наше новије књижевности. Контуре књижевнога лика Војислављева, доста су погодно и тачно обележене истраживањима и разлагањима неколиких наших књижевних критичара — Љ. Недића, М. Цара, Ј. Скерлића, и других.

Али права слика или карактеристика о Војиславу, потпуно тачна и у свима детаљима изведена, још није готова; то је посао дубљега проучавања и свестранога познавања и његове личности и доба у ком је живио и радио и других околности. Војислављев живот ни у најглавнијим моментима није свестрано проучен, нити су обележени детаљно сви они утицаји, који су били од пресуднога значаја по развитак његова духа и талента. О његовом животу још није све речено, пошто није све проучено, а ни обелодањено. Дефинитиван суд може се утврдити, тек пошто будемо имали пред очима потпун животопис и целокупан рад.

Као што је познато Војислав је радио искључиво на поезији. Своју душу и темпераменат, схватање живота, уметности и књижевности изнео је Војислав у својим многобројним песмама. И тај рад потискује и са свим у засенак баца његову прозну делатност. Постоји мишљење, а оно је погрешно, да сем *Дневника задовољног човека* и других омањих ствари Војислав није ништа у прози радио.

Војислав има три приповетке у прози, има неколико политичких чланака повременога значаја, неколико пакосних и духовитих састава, политично-сатиричне садржине

у листовима „Грбоња“, „Муња“ и другим листовима, неколико хумористичних бележака и кратких ствари, и критика које једва да су били познати његовој најближој околини, јесу готово целокупан прозни рад Војислава Илића.

Но тога још има. Међу хартијама и многобројним белешкама о нашим, сада већ покојним писцима има сачуваних рукописа, има разних написа и бележака важних и врло интересантних за упознавање тадашњих људи и догађаја, за упознавање књижевности онога времена и целе епохе. Несрећном околности многи од тих ретких а брижљиво прибираних хартија, записа и рукописа, дошли су и пред Преки Суд 1899 године, а поједини ближи и даљи чланови његови, многе су од тих хартија на дивљачан начин упропастили: неке рукописе су поједини службеници полициски, који су им вредност нагађали, просто разграбили и собом однели. Пуком случајношћу нешто је остало ван домашаја њихових руку и то је остало сачувано. Међу тим заосталим хартијама налазе се три прозна рада Војислав Илића. Један је предговор за дуго припреману књигу „Песме Косте Арсенијевића“, која ни до данас није угледала света; остала два рада јесу два јавна предавања, која је Војислав држао о свечаним приликама у основној школи у Турн-Северину, где је 1892 године био учитељ.

Улога, коју је Војислав тада имао као српски учитељ у румунској средини, у Турн-Северину, имала је свога политичкога значаја, а само време, тамо пробављено, није напразно промакло; оно је било од утицаја и на његов доцнији кратки живот и рад. То ће се моћи видети тек доцније, из сачуваних писама из онога времена, која је Војислав покадкад отправљао неколиким својим блиским пријатељима, међу које, у првом реду, треба поменути јуначно погинулога Аксентија Рујанца-Бацету, кога је Војислав ценио и волео и још онда војводом називао. По овом предмету биће говора на овом месту, али другом приликом.

Војислав је свој предговор за *Песме Косте Арсенијевића* написао 1889 године, дакле у времену, када је већ био на доста великом гласу и у доста великој материјалној оскудици, која је, изгледа, била већа него тадашња његова књижевна репутација, али којој Војислав није дао да се покаже.

Коста Арсенијевић није непознат књижевном и политичком свету и раду онога времена. У покрету школске омладине, који обухвата време од српско-турског рата до зајечарске буне, дакле пуних десет година, међу омладинцима заузима он доста приметно место. Штампарски радeник по занимању, словослагач, Коста се стално дружио са ђацима, пратио је живо политички и друштвени живот, много је читао и често учествовао у бескрајно дугим политичким и литерарним препиркама, а покушавао је и сам, раније од осталих, да се огледа и на књижевном послу. „Ти радови, како Војислав примећује, носе на себи све карактеристичне особине музе његове". Најраније песме Арсенијевићеве штампане су 1873 године у *Преодници* и имају савремено политичку тенденцију, представљају снажан и гласан протест песников противу насиља властичког оног времена и траже слободу за народ. Доцнији радови изишли су у *Фењеру* за 1876 годину. Ми овај лист помињемо нарочито стога, што се у њему налази штампана и *прва* песма Војислављева, која је, свакако случајно, остала непозната данашњим књижевним историцима, који се баве студијом Војислављеве поезије. То је једна балада, а у ствари пародија, у којој песнички почетник доста неспретно подражава Змајевом преводу баладе *Конт*, која је у оно време много декламована. На самом првенчету јасно се виде особине почетника, али се у исто време, нарочито из стиха, запажају и клице песничког талента. И о овој ствари биће доцније говора у овом листу.

Када је 1882 године омладина покренула часопис *Мисао*, Коста Арсенијевић и ако нешколован, уживао је међу својим друговима глас трезвена и даровита човека

и буде изабран за уредника. Око листа *Мисао* искупљали су се ђаци старијих разреда гимназије и са Велике Школе. Први сарадници били су Миленко Р. Веснић, који је онда међу друговима важио као песник, а писао по разним листовима под именом „Радоња“, затим С. Златичанин, П. Туцаковић, Б. Вучковић, Н. Николић и други. И покојни Јанко Веселиновић је једном као учитељ покушао да уђе у редакцију *Мисли* и штампа своје радове, али је уредништво на доста груб начин одбацило његову иначе лепу прву приповетку, која је сачувана.

Војислав и Коста Арсенијевић били су израније нераздвојни другови и блиски суседи.

Горе, у запуштеном крају престонице, у Палилули, између варошке болнице и ботаничке баште, куда се спроводе осуђеници на Карабурму, пред пространом пољаном, која је сада опкољена зградама, а на којој је онда била једна чесма са грдним глибом, има мала приземна жута кућа са четири прозора споља. Кућа је ниска, али пространа и са малим доксатом, али башта уз кућу је врло велика и врло лепо уређена. У тој кући становала је песничка династија Илића, са старим и оригиналним јој оснивачем Јовом Илићем. Уз баштенску ограду налазила се, а и данас постоји једна сиротињска уџерица, чији је кров испод средњег човечјег стаса. У тој кућици становао је са својом мајком и братом Коста Арсенијевић, штампар, а касније уредник листа *Мисао*.

У оно време, између седамдесетих и осамдесетих година прошлога столећа, а извесно и раније, Палилула је била засебан и одељен крај и сачињавала је варош за себе. Живот у њој имао је своје одлике и нијансе; чак и језик и акценат у говору палилулаца знатно су одскакали од говора и акцента других Београђана; он је имао своје особине, које ни ново доба није са свим могло да уништи или потисне.

На самом углу, где се сучељавају две улице од којих из Палилуле једна води на Дорћол а друга у варош, према самој кући Илићевој налазила се, а и данас

се налази кованица *Код седам Шваба.* Ту су пред подне, по подне, пред вече и ноћу седели не само браћа Илићи него и сви остали другови, који су њиховој кући долазили. Друштво је вазда било велико и разноврсно. Кућа Јове Илића била је далеко на гласу са свога гостољубља. Често су у њој налазили склоништа и исхране домаћима са свим непознате личности. Друштво младих људи занимало се политиком и књижевношћу; с тога су препирке биле бурне а разговори неуздржљиви. И ако је много што шта било несмишљено, све је било искрено, несебично и пуно родољубља и одушевљења.

Седамдесетих година, пред сам српско турски рат, а и касније у Београду су излазили политичко-сатирички листови *Преодница*, *Врзино Коло*, *Фењер.* У тим листовима јављали су се омладински почетници, а међу овима и Коста Арсенијевић, под песудонимом *Сем.* Доцније је радио на *Дневном Листу*, *Новом Београдском Дневнику*, *Новој Преодници*, *Јавору*, *Часу*, Календару *Задрузи* и *Вампиру.* Ту, у приземној каваници, или на доксату у кући Илићевој, или у башти, стално се састајало друштво младих људи, који су се поред школе бавили политиком и писањем по листовима. Сви су певали: три брата Илића и њихови другови. Милован Глишић и П. Петровић, С. Аврамовић и Коста Арсенијевић и многи други, који су састављали ово литерарно друштво, у коме се сваки кретао слободно и по своме нахођењу. Војислав, и ако је био међу најмлађима, поступно се одвајао од осталих другова начином свога певања. Ако је когод од другова намеравао што штампати, претходно је то прочитао своме друштву и свака ствар ту је издржала прву ватру критике.

Тим путем су и песме Косте Арсенијевића дочекале да им предговор саставља Војислав Илић. Или је Војислав долазио Кости, или овај Војиславу, тек, сваком приликом било је међусобног читања. Када је Арсенијевић прикупио повећу збирку, он је једнога дана изнесе пред Војислава.

— Дружино, ово шта сам ждрљао, оћу да штампам у књигу.

— А ја сам мислио да ћеш са отим вола да убијеш.

— Могу и то, одговорио је Коста, али прво ти да напишеш предговор.

Војислав одмах прихвати понуду, али захте да бар једну или две понова прочитају. И прва на коју су наишли носила је овај наслов:

СЕНИ ВИКТОРА ИГА
(роћ. 10 февр. 1802 а + 10 маја 1885)

Песма, колико ми је познато, досада није нигде штампана, и гласи:

Париз тугује...
Не, Париз само, не! Тај удес клет
Нека оплаче сав остали свет:
Човештво нека сузе пролије
И морем суза нека облије
Сен тако драгу — гениј' песника,
Слободе људске палог весника!...

Иго је умр'о...
Умро је песник, борац великан,
Нестао ј' свету љубимац диван,
Који је кроз буру и кроз страшну ноћ
Крепио у људма необичну моћ,
Шпрећи стазе људске слободе,
Громовном речју будећ' народе
Игонећ моћно деспотизма стег
Причао братство човечанства свег...

Иго је умро...
Не, он је јоште жив.
Јер не умире свету такав један див;
И неће умрет' док је окова,
Док небо слуша јаук робова;
И неће умрет' док је тирана
Док је свест људска ланцем спутана,
И неће умрет' слободе див-јунак
Док сунца траје и последњи зрак —
Векови! Нос'те гласан људски звон:
— Слава му, слава! — Није умро он:

14 маја 1885.

После ове прве песме, на наваљивање Војислављево, Арсенијевић је прочитао и другу и четврту и све остале редом. На неколико дана после тога, Војислав му преда свој предговор. Следи рукопис:

ПЕСМЕ КОСТЕ АРСЕНИЈЕВИЋА.

Покрет, који изазва појава Свет. Марковића, почетком седамдесетих година, имао је свога одјека и у појезији нашој. Песници српски, који се дотле одушевљаваху само идејом целокупног уједињења народног, одушевљени овим покретом, ударише у нове жице протествујући у песмама својим противу оног државног система и поретка који је утврђен и освештан год. 1842. Нема сумње да је пре овога доба било достојних весника тога друштвено-политичкога покрета, али су они са радовима својим остајали некако усамљени. У програму омладине српске од год. 1865 било је и таквих тачака, које су се односиле на веома замашна питања спољне политике, питања, која су требала да за решавање своје ангажују сву снагу интелигенције српске. Она су собом засењавала целокупан програм омладине и целом покрету њеном давала карактер политичког авантијерства. Неко безазлено-херојско расположење прожима све ондашње кругове младога поколења и поплава од патриотских песама писаних у томе духу обузе све књижевне листове тадашње. Тробојне мараме, душанке и калпаци карактерисали су с поља то одушевљење. У колико је такво одушевљење одговарало правим потребама народа, не треба овде да говоримо јер су нам догађаји, изазвати њиме, и последице њихове сувише добро познате. Сам народ, маса, у покрету овом није, у истини, имао никаквога учашћа и држао се према њему прилично равнодушно. Дух, који је овај покрет собом носио могао је ићи само у корист оних многобројних сплетака чиновника-великаша, каквима су се они служили стално, кад је пажњу интелигенције српске ваљало скренути са питања

унутарњих. Борба, која је вођена противу овога покрета од стране високих званичних кругова, и ако је у историји својој имала веома грубих момената, ипак је била само њихова међусобна борба. Народ је у целој тој борби био само оруђе овог или оног демагога, ове или оне странке чиновничке. Она је њему могла донети само нове недаће и ништа више. Народ је то увиђао и успех Светозарева рада могао је с тога онако сјајно да заблиста у најновијој историји нашој. Потребне су биле реформе унутрашње, реформе које би донеле собом уређење државно на основима чисто демократским, на којим је основима од векова почивала држава српска а које су из основа онако очајнички-марљиво рушили великаши српски за рачун својих личних интереса.

У маленоме броју младих песника наших, који у мислима Светозаревим нађоше своје мисли стоји и Коста Арсенијевић. Далеко пре него што су догађаји у год. 1876—78 успели да последицама својим расхладе ону авантијерску ватру наших песника-патријота, звуци са лире Костине благим и хуманим тоном звоне и оглашавају оне социјалне истине, које су „избраници божији“ превиђали или их у најбољем случају само слутили.

⁂

Две-три речи прво. Немогућно је замислити песника, у чијим се радовима бар у нечем неби огледао укус и карактер онога времена у коме је он живео и радио. Питање може бити само у томе: у колико је он схватио прилике и време у коме је живио? Но и сама спољна, уметничка израда подлежи овој истини. У радовима најгенијалнијих песника ми налазимо потврде за то, негде мање а негде више што, разуме се, зависи од величине њихових дарова песничких. Ја не мислим да се упуштам даље у ова разлагања и желео сам само да обратим пажњу читалаца на околности, које треба увек имати на уму кад се хоће да да̂ мишљење о производима једнога песника.

Како је Коста, као песник, разумевао онај социјално-политички преврат, који је Светозар са собом носио, ми смо већ казали тиме, што смо га ставили у ону групу млађих песника која је, разумевајући правилно тај преврат и одушевљавајући се мислима Светозаревим, стала на супрот ономе једностраном схватању потреба народних. Тиме је, нема сумње, у лирску појезију нашу унесена једна савремена мисао, стављајући се тако на реалније земљиште.

*

Према садржини својој, песме Косте Арсенијевића могу се поделити у две групе. У прву групу ушле би песме са савремено-политичком тенденцијом, а у другу песме, које се односе искључиво на личност самога песника.

Сурови призори о свршетку париске комуне год. 1870, распалили су у њему свештено одушевљење, и у првим његовим песмама већ јасно почињу одјекивати они сетни и узвишени звуци, који проповедају саучашће према сиротињи, која у муци и невољама својим оставља своје мрачне и убоге избе, да на крвавим барикадима париским потражи спаса макар и у смрти. Међу првим песмама које се појавише тада у „Преодници", 1873 и пре тога у другим београдским листовима има их и таквих, које су посвећене тим догађајима. Оне, у осталом, и ако по спољној својој изради у многоме отступају од радова који припадају познијем периоду, носе на себи све карактеристичне особине музе његове. Блага сета, болно саучашће према ближњем и гњев у коме нема толико жучи колико ватре — то су особине свију, па и потоњих песама његових.

„Ја бих пев'о песме миља,
Песму среће и весеља,
Па да песмом развеселим
Срца тужних пријатеља" —

Али је њега прошла сва радост, златни младачки снови и светле надежде угасиле се, кад је песник дубље запли-

вао у море живота и упознао све оне хладне и мрачне дубине, у којима је многа хришћанска истина нашла себи вечито пристаниште своје. Заиста! Човек мора са истинопобожним расположењем да приступа храму појезије у коме свештеници овакве песме певају... Није мање занимљива и друга група песама у којој личност песникова може да пробуди веома нежно расположење према себи. Да би се могли у ситницама упознати са свима оним догађајима који су имали утицаја на појетско образовање једнога песника, како би према томе могли боље разумети појезију његову, било би, без сумње, потребно да се упознамо са целим животом његовим, но почем то не може бити никако предмет овог маленог предговора, то ћу се ограничити само на главну карактеристику ове групе песама.

Онај нежни и сетни тон који провејава песме у којима се песник буни противу владајућег поретка у друштву савременом, провејава и ове песме, само што у овима нема онога гњева у коме се песник по кашто сувише прецизно изражава, те тиме немило додирује наше сетно расположење и естетику. Ведра, светла туга огледа се у овим песмама као туга, која се огледа у сузним очима младога девојчета, чија је душа чиста од свију грехова људских. Једна од најзначајнијих песама у томе је, песма „Моје молбе“.

*

У почетку свога предговора ја сам проговорио неколико речи о друштвено-политичким приликама у којима се јавља и Коста са песмама својим. Ја сам тиме хтео да обратим пажњу на оно трезвене и истинито-патријотско разумевање догађаја савремених те тиме да вредност његове појезије тврђе засведочим. Ако спољна израда његових радова и не стоји у потпуној хармонији са оном садржином и духом који у њима влада, опет се зато не разликује много од оних уметничких угледа, које је Коста могао у своје време налазити у појетској књижевности нашој. Но, најпосле, код песника, који садржину за своје

радове налазе у пролазним политичким догађајима, спољна израда и не може бити класичка. Трзавица, коју такви догађаји производе на песника, није никако повољан услов за мирно и марљиво разрађивање изабранога материјала. Судбина оваковпх песника у толико је трагичнија, јер и венац њихов раније вене и губи се. Докле се сонете Петраркине кроз векове хоре у звезданим талијанским ноћима, дотле преко непознатог и утрвеног гроба једнога Гренгоара звижди суморни и влажни јесењи ветар...

О Ускрсу 1889.
Београд.

Војислав Ј. Илијћ.

Нема потребе да се на овом месту нарочито заустављамо на имену Косте Арсенијевића и на критичком прегледу и процени његових песама. То је засебан предмет који обухвата једну опширну расправу, из које ће читаоци свакако имати прилике, да се упознају са неколиким непознатим стварима и догађајима, као и односима из омладинских кругова онога значајнога политичкога времена, када је наступио преокрет у политичком, друштвеном, па и књижевном животу Србије. Песме Косте Арсенијевића јесу један одјек онога времена; у њима се огледа схватање овога трезвенога и одушевљенога човека на живот и прилике онога времена у нашој отаџбини.

Намера је да се за овај мах изнесе на јавност овај досад и најужој публици непознат прозни састав Војислава Илића и да се истакне оно што његов последњи и до сада најсавеснији критичар Ј. Скерлић износи, а што се стварно из изложенога предговора види: да је Војислав био под утицајем напредних демократских идеја свога времена, да је схватио значај и улогу поезије и да је у корак ишао с временом напредним и с људима. који су се са пожртвовањем борили за народ и његово политичко ослобођење.

⁂

Десетога септембра 1898 године изненадио ме је посетом својом Коста Арсенијевић. Често смо се састајали и разговарали о разним стварима, па и о његовим песмама. Пошто се поздрави самном он исповрти испод капута свежањ рукописа и њима доста снажно тресну о сто.

Присетио сам се шта је и намерно запрепашћен поновим му Војислављеве речи,

— Да нећеш са отим вола да премлатиш?

Коста се пакосно насмеја и одговори

— Мислим да си толико јак, да ти неће ништа бити и да ћеш остати у животу.

А предајући ми свежањ својих хартија, међу којима се налазио и предговор Војислава Илића заврши

— Дружино... Знам да си стара сврака, да све збираш и носиш ко чума децу. Ево ти моје песме, па шта им Бог да у утроби твога стола. Ако им се деси малер да кад год угледају света у засебној књизи, ти ћеш носити кривицу за то и одговорност.

Пуних десет је година минуло од тога доба; збирка песама Косте Арсенијевића сачувана је и стрпељиво и даље чека време, када ће и она једном изићи из архивске прашине и угледати света.

М. Павловић.

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(7.)

Да Гете није створио ниједан други женски тип осим Маргарите, она би сама могла оправдати глас који он ужива као мајстор у сликању жена: тако реална и тако потпуно изведена карактеристика, жена с толико типичних црта и толико индивидуалности у исти мах, тешко ће се наћи у целокупној светској књижевности. Све појединости које су му послужиле као грађа за њено стварање само још јаче осветљују ретку вештину с којом је приказао и целокупну личност, и њена појединa душевна стања, и стално растење: љубави, греха и очаја. Ма да тих појединости има повише, оне све скупа једва представљају костур од кога је тек требало створити тело. Девојка која је, заведена посредовањем друге жене, остављена од свога драгог и тиме нагната да уништи плод грешне љубави, заслуживши на тај начин смртну казну, јавља се у литератури и пре постанка Гетеове Маргарите. Једна прича с том темом налази се и у познатој Пфицеровој (Pfitzer) књизи о Фаусту, и њене главне црте гласе: „један ђак на вишој школи у Фландрији заведе кћер своје газдарице, матери иза леђа, али потпомогнут од једне старе слушкиње лакоме на новац; он напушта упропашћену девојку и отпутује; она помоћу слушкиње убије дете и закопа га; убиство се открије и крвница буде погубљена“. Гете је дакле најглавније црте Маргаритине трагедије могао наћи готове. Али је важније од тога да је нарочито око седамдесете године осамнаестога века,

дакле нешто мало пре његовог рада на Маргарити, на дневном реду убиство ванбрачног новорођенчета од стране матере, и то прво код правника, а затим и у књижевности. Сам Гете је, на свом завршном правничком испиту у Штрасбургу, између педесет и пет теза о којима је имао да дискутује, додирнуо и питање да ли девојку која убије своје дете треба казнити смрћу. Нахођење да је у таквом случају смртна казна и сувише строга мера отимало је све више маха; јер док је с једне стране, под утицајем Русоа, наступила извесна благост у осећању и погледима његових савременика, дотле се с друге све више увиђало да за девојке, код којих би избиле последице њихова пада, постоји и сувише велико искушење да злочином сакрију своју срамоту. Оне су не само биле јавно жигосане и понижаване, већ су за њих постојале и врло високе казне; у појединим местима је и за саму ванбрачну трудноћу била прописана смртна казна, која је обично замењивана робијом. Питање је баш с тога брзо прешло из области права у књижевност, где је такође постало врло омиљена тема. Занимљиво је да Гете и у „Вертеру“ узгред додирује питање о заведеним девојкама; у писму од 12 августа стоје ове речи: „Ко ће се бацити каменом... на девојку која се у једном заносном часу изгуби у неодољивим радостима љубави? Чак и наши закони, ти хладнокрвни педанти показују извесну мекост и задржавају своју казну“. Треба при том имати на уму да хронолошки одмах после „Вертера“ долази рад на „Фаусту“, у коме је Маргаритина трагедија, у својим најважнијим цртама, један од најстаријих делова; у њој Гете иде један корак даље, додајући паду и његову најгору последицу, убиство детета.

Гетеу се дакле свршетак и судба Маргаритина наметнуте самим приликама; требало је показати колико је свирепо бити неумољив према грешницама које из страха од срамоте и казне униште видни знак свога пада, и Гете је у томе, нема сумње, потпуно успео. Остале се битне црте Маргаритине налазе скициране опет у „Вер-

теру", и то у истом писму од 12 августа. Место је од интереса већ и с тога што се на њему врло лепо види разлика између одређене, потпуно индивидуалисане фигуре Маргаритине у „Фаусту", и општих, чисто типичних црта остављене девојке, о којој Вертер говори Алберту.

Ја га (Алберта) подсетих на једну девојку која је пре кратког времена нађена мртва у води, и понових му њену историју. — „Добро створење, које је било одрасло у уском кругу домаћих послова, одређеног недељног рада, које даље није знало ни за какав изглед на задовољство осим да у мало по мало скунатореном свечаном руху иде недељом у шетњу са себи равнима, да можда игра по једанпут сваког великог празника и да поред тога са свом живошћу најсрдачнијег учешћа пробрља по који часак са сусетком о поводу какве свађе, каквог ружног гласа — елем њена ватрена природа осети најзад срдачније потребе, које се још повећавају ласкањем људи; њене пређашње радости постају јој мало по мало досадне, док најзад не наиђе на човека, коме је неко непознато осећање привуче неодољиво, на кога пренесе све своје наде, заборави свет око себе, ништа не чује, ништа не види, ништа не осећа до њега, свога најмилијег, чезне само за њим, својим најмилијим".

Остатак приче одступа од Маргаритине судбине, јер ова девојка одузима себи живот не с тога што је осрамоћена, већ с тога што не може да преживи неверство свога драгог, који је напустио у тренутку кад је њој изгледало да је сасвим близу остварењу својих идеала. Али се иначе све њене особине поклапају са особинама Маргаритиним.

Овоме би се могли надовезати и трагови других црта Маргаритиних. Као што Марта подсећа на дадиљу у „Ромеу и Јулији", тако и она има неке црте Шекспировил јунакиња: у вече, после свога првог виђења с Фаустом, обузета неком потајном слутњом, Маргарита при свлачењу песмом растерује страх, подсећајући тиме на Дездемону; њено пак бунило у тамници подсећа на Офелију. Даље се код Маргарите налазе и многе црте које су узете од живих модела, нарочито од Фридерике Брион.

Наравно, ту треба оставити на страну Фридерикину редовно потрзану тежњу за кићењем која се јавља и код Маргарите: ту црту Гете апсолутно није морао узети од Фридерике, пошто у њој нема ничега индивидуалног. Али Маргаритина потпуна преданост Фаусту, њени потанки описи уског круга свога делања и својих свакидашњих доживљаја, најзад њена судбина да буде остављења од драгог који јој је постао све и сва, подсећају одиста на Фридерику Брион и њен однос према Гетеу. С друге стране њено старање за малу сестру и ревносно вршење домаћег посла има нечега заједничког са Шарлотом Буф. И тако даље.

Али како све ове црте спојене уједно представљају мало према ономе што је Гете изнео у Маргарити! Како су ипак све поменуте позајмице недовољне да објасне ону ретку истинитост, онај готово опипљив живот којима се одликује јунакиња његовог највећег дела! Сва скала Маргаритиних осећаја, са свом лиризмом и свом природношћу у њиховом исказивању може се разумети само тако ако се имају на уму све Гетеове особине истакнуте у уводном делу. Само је стицај многих срећних околности могао учинити да тако типске особине као што су прва љубав, пад и његове последице добију видна израза у тако потпуно одређеној, тако индивидуалисаној личности као што је Маргарита. —

На супрот јунакињама у „Фаусту“ и „Егмонту“, које су само жртва своје љубави, без икаква изгледа на удају већ с тога што њихови драгани стоје високо изнад њих, изнео је Гете у „Херману и Доротеји“ тип удаваче, и то удаваче из оне исте немачке народне средине којој припадају и Маргарита и Клара. *Доротеја* није онако јасно оцртана као оне, нарочито не као Маргарита, има у себи много више општега, типичнога и много мање индивидуалнога но њих две; уз то, због епског излагања у спеву, њене црте не избијају онако директно и онако живо као код Маргарите и Кларе. Али је зато њена потпуна слика ипак врло занимљива, и то баш због тих

црта које представљају оно што је, више мање, заједничко свима поколењима, што је стално у пролазноме.

Као и цео спев у коме је главна јунакиња, Доротеја је оличено здравље. Пре свега по спољашности: она иде „јаким кораком“, високог је раста, јелек јој подиже испупчена прса, поруб од кошуље окружује округлу браду, њена се љупка глава показује слободно и весело, а коса је обавијена око сребрних игала јако и многоструко. Она се, даље, готово кроз цео спев јавља у послу: кад је Херман први пут види, она корача поред кола и управља воловима; његов други сусрет с њом приказује је опет као вредну, она са крчазима долази студенцу који је далеко од села, јер је вода у њему чистија од замућене и упрљане воде сеоских извора; а апотекар, који је заједно са свештеником дошао да се у име Хермановних родитеља обавести о њој у њеној најближој околини, налази је где повија дете једне сасвим туђе жене. Њој је Гете према томе могао пре но ма којој другој жени у својој поезији метнути у уста своје погледе на положај жене у породици. Кад Херман при поласку с извора хоће да је помогне и сам понесе један крчаг, она га одбија, налазећи да је то њен посао, да је рад додељен жени самом њеном судбином.

Нека жена за рана научи служити, она је за то
на свету;
Јер она једино служењем доспева најзад до управљања,
До заслужене власти која јој припада у кући.
Та сестра рано почиње служити брата, родитеље,
И њен је живот вечито идење и долажење,
Или подизање и ношење, спремање и делање за друге.
Благо њој ако се навикне да јој ниједан пут не буде
Сувише тежак, и да јој ноћни часови буду као часови дана,
Да јој се никад посао не учини сувише мали, нити
игла сувише танка,
Да себе сасвим заборави и живи само у другима!
Јер, заиста, њој као матери требају све те врлине,
Кад је новорођенче пробуди болесну и тражи храну
Од ње слабе, те тако уз болове дођу и бриге.

Двадесет људи заједно не би поднели тај терет,
И то није ни потребно; али они треба то да увиде
и буду захвални.

Доротеја је, уз то, и добра срца. Једнога свога старог рођака, код кога је становала, неговала је са пуно пожртвовања све до његове смрти; у време опште невоље и општега бегства, она је узела на се да спасе једну слабу жену и доведе је њенима; а кад се тој жени уз пут нашло дете, Доротеја се не устеже да због новорођенчета ослови непознатог Хермана, ма да није „навикнута да тражи поклон од туђинца, који га често даје да би се опростио сиромаха“. О њеној доброти најбоље сведочи понашање њене околине према њој; при њеном растанку од знанаца, који су заједно с њом напустили завичај да би се спасли од непријатеља, жене је грле, а деца јој се плачући хватају за скут и не даду јој да пође.

И најзад, Доротеја је још и одлучна и срчана. Кад се једном са другим млађим девојкама нашла у кући без иједне мушке главе, јер су сви људи били отишли у бој, упадне једна гомила војничког олоша и навали на њих „са дивљом пожудом“: Доротеја се не збуни, већ докопа сабљу једнога од њих, једним га ударцем састави са земљом, а остале натера у бегство. Ова мушкобанаста црта, која је врло много куђена, има код Доротеје свог оправдања с тога што је избила у прилици кад је жени одбрана најпотребнија; она се уз то слаже и с њеном снагом која се у спеву помиње на више места.

Све ове поменуте црте допуњује достојно однос између ње и Хермана. Кратак разговор с Доротејом био је довољан да у младићу пробуди потпуно поверење и дубоку наклоност према њој. Пошто му се обратила за помоћ, тражећи мало платна за новорођенче оне жене коју је у општем бегству испред непријатеља спасла са много муке и пожртвовања, Доротеја је својим држањем, својим разговором и целокупним изгледом учинила на Хермана тако дубок утисак, да јој он не само даје што је тражила, већ јој поверава и јело које је његова мајка спремила за бе-

гунце, и оставља да га она раздели по свом нахођењу. За осећање које се пробудило у њему карактеристично је већ то што он при предаји овог поклона налази да оно што даје није довољно; причајући својим родитељима виђење с непознатом девојком, он вели: „Радо бих јој дао још више; али је сандук био празан“. Али је за оно што се у њему збива још више карактеристичан његов изненадан говор о женидби. Јер кад се апотекар из суседства, слушајући како он описује бедно стање бегунаца, осећа задовољан што је нежењен и примећује да је у тешким данима бежања и забуне боље бити сам, Херман осуђује његово мишљење и одговара ватрено:

Да ли је онај достојан човек који у срећи и несрећи
Мисли само на себе и не уме да дели жалост
И радост, и срце га на то не покреће?
Данас бих се радије решио на женидбу но игда;
Јер је многој доброј девојци потребан муж који ће
је штитити,
А човеку жена која ће га веселити кад му прети
несрећа.

Ово међутим још није највећи успех Доротејин. Херманов отац, осоран и прек човек, одсудно жели да му се син ожени богато, и Херман, који је у души решен за сиромашну Доротеју, има да се бори са једном врло јаком сметњом. Њему само његово чврсто уверење да је учинио добар избор даје снаге да и после свега очевог противљења узвикне: „Њу ми дајте, оче! Моје је срце бирало чисто и поуздано; она ће вам бити најдостојнија кћи“. Толика решеност — која је, с тога што се јавља код мирног и повученог Хермана, врло карактеристична за Доротеју — најзад успева да, уз посредовање добре матере и умног свештеника, отклони ту највећу сметњу; упорни отац најзад пристаје да се свештеник и апотекар обавесте о девојци, и испросе је, ако добију повољно извешће. Херману то извешће, међутим, није потребно; он је у напред уверен да оно мора бити најповољније, и за Доротеју је то такође врло карак-

теристично. Што њега мучи, то је неизвесност о томе да ли је она слободна. С тога вест о повољном исходу свештениковог и апотекаровог распитивања не прави на њега никакав утисак, он је прима без икаквог знака радости, и не пристаје да се одмах иде у село и девојка отворено проси.

Мислите ли ви да треба само да дођемо, па да девојка пође с нама,
С тога што смо ми богати, а она долази сирота и прогната?
И сиротиња, кад је незаслужена, чини поноситим. Девојка
Изгледа с малим задовољна и вредна: њен је дакле цео свет.
Мислите ли ви да је жена такве лепоте и врлине
Израсла да никад не занесе ваљаног младића?
Мислите ли ви да је она до сад затворила своје срце љубави?
Немојте одмах тамо с колима! јер бисмо могли на своју срамоту
Окренути полако коње кући. Ја се бојим
Да какав младић није освојио ово срце, и да врсна рука
Није већ дала пристанак и обећала верност срећноме.
Ах! онда бих стајао пред њом постиђен са својом понудом.

Његова је одлука брза и лака: он хоће да сврши ствар без посредника и сведока.

Идем сам и хоћу сам да сазнам своју судбину
Из уста оне девојке према којој гајим највеће
Поверење што га је икада гајио човек према жени.
Што она рекне, биће добро, биће разумно, ја то знам.
Ако то буде и последње виђење, хоћу још једном
Да сретнем онај отворен поглед црнога ока;
Ако је и никад не притиснем на срце, хоћу још једном да видим
Груди и рамена, која би моја мишица тако жудно загрлила;
Хоћу још једном да видим уста са којих ће ме пољубац и Хоћу
Усрећити за навек, а Нећу разорити за навек.

И после свих ових триумфа Доротејиних, после савладаног отпора очевог, после зебње од каквог потајног супарника и страха да не буде одбивен долази њен највећи триумф: Херман се, и поред чврсте одлуке да изведе ствар на чисто, не усуђује да јој говори о љубави и својим намерама. Нашав је саму на студенцу, он почиње с њом обичан разговор, у коме нема ни трага од његових жеља; чак ни онда, кад му, питајући га од куда је ту сам, без кола и коња, она сама даје прилике да каже своју одлуку, Херман нема смелости да говори отворено.

Замишљено гледаше Херман у земљу; тада подиже поглед
Мирно према њој и гледаше јој љубазно у очи,
Осећаше се миран и пун поуздања. Али говорити јој о љубави
Било би му немогућно: њено је око сијало не љубављу,
Већ јасним разумом, и заповедало да се разумно говори.

И он не каже ни речи о својој љубави, већ, муцајући, описује опширно многоструке послове своје куће, за које нису довољни он, отац и мајка, и позива Доротеју да буде његовој матери „уместо кћери“. Колико је оно што је рекао далеко од онога што је желео рећи, види се најбоље из Доротејиног одговора:

Само реците отворено; мене реч не може уплашити:
Хтели бисте да ме погодите као слушкињу за оца и мајку,
Да радим у вашој кући добро очуваној:
И ви мислите да у мени добијате девојку
Вичну послу и добра срца.
Ваша је понуда била кратка, нека и одговор буде кратак.
Да, идем с вама, и одазивам се позиву судбине.

После овога одговора Херман се у толико лакше решава да одложи своју изјаву, у колико у исти мах примећује на њеној руци златан прстен. Он је пушта да верује да је води са собом као слушкињу, остављајући да јој говори о љубави тек у својој кући. Уз пут му се међутим

још једном даје прилика да јој каже шта му је на срцу; пошто се обавестила о оцу и матери и сазнала како их може задовољити, Доротеја се обраћа и Херману, питајући га како да се држи према њему, јединцу сину и свом будућем господару. Али се он ни овога пута не усуђује да каже шта хоће; узимајући девојку за руку, он само одговара: „Нека ти то каже твоје срце, њега само слушај у свачему". И у том згодном тренутку Херман не говори ни речи више, бојећи се да не буде одбивен. Али ни у кући, где их очекују отац, мајка, свештеник и апотекар, не сме Херман да говори о својој љубави; чим су ушли у собу, његова је прва брига да замоли свештеника да он изведе ствар на чисто, јер сам то није у стању. — Прстен на руци Доротејиној није довољан да објасни ово стално оклевање Херманово и бежање од непосредног објашњења; већ с тога не, што он у први мах није прстен ни опазио, а затим још ни с тога што Херман, пошто је замолио свештеника да он говори с Доротејом, не бежи из собе, већ остаје ту да чује своју судбину. Објашњење овог чудног понашања лежи напротив у јачини Хермановог осећања. Као што се раније бојао да Доротеја можда није више слободна, да ће га одбити, он и сад, решен да се исповеди, не може да изусти пресудну реч само с тога што му њен повољан одговор изгледа и сувише велика срећа, срећа којој се он, у својој скромности, не нада.

(Наставиће се).

М. Тривунац.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Теодора“, драма у пет чинова (седам слика), од Викториена Сарду. — „У добри час, хајдуци!“ две слике, по приповетци Лазе Лазаревића, исценисао и музику израдио Петар Ј. Крстић.

Шта би као предмет драми могло бити занимљивије и срећније, но тај чудан роман једне циркуске играчице и милоснице која своје пустоловине кроз три света завршује с круном источне империје и с ореолом побожне жене, мудре царице и законодавке, — у обради једног драматичара и најскромнијег дара, али истински обдареног драмском фантазијом, пространом, гипком и богатом сценичном архитектуром! Па ипак Теодорин роман није био у комаду писца „Отаџбине“ ни близу те среће. На против, могло би се рећи да је мало примера који тако одсечно подвајају позоришну индустрију од драмске уметности, како је то случај са занимљивом романтичном историјом ове велике пустоловке старога века у стереотипном калупу Викториена Сарду.

На страну то што су Сардуу недостајала својства уметника да види, обележи и оживи два велика типа старога века, и што је он у Теодори и Јустинијану обукао две познате лутке свога мелодрамско-водвиљског репертоара; на страну то што у „Теодори“ у појединостима нема скоро слике, сцене, личности, ситуације или дијалога који не подсећа на Сардуа у његовим најбаналнијим слабостима: независно од свега тог, фабулом, распоредом сцена и сплетом ефеката, „Теодора“ није ни драматичан

ни особено занимљив комад. Из свег штурог и равнодушног утиска, на крају ових седам слика, човеку остаје у сећању рељефно таман оно неколико театралних претераности и аренских грозота, које би у интересу писца било добро заборавити.

Прва слика упознаје нас с двором источне империје почетком шестог века. Ћудљива и кокетна, у тону једне париске глумице у свом будоару, Теодора, изваљена на дивану прима званична подворења. У ствари, у овом крутом и велељепном источанском церемонијалу, и Теодора је глумица. Јер, треба само да остане сама са својом повереницом Антонином, па да, одахнувши од досаде, дā маха свој својој каћиперној фриволности, ћуди једне пустоловке која још увек ужива у успоменама своје романтичне прошлости, и у навикама, манирима и авантурама чак, које она још није напустила под порфиром.

Преобучена, у пратњи само једне дворкиње, Теодора у другој слици одлази у менажерију великог циркуса, да потражи неки чудотворни љубавни напитак од старе врачаре Тамирамиде, њене негдашње познанице из комедијашке каријере у Александрији. Тамирамида не зна да је играчица Зое постала царица. И можете мислити какве ефекте Сарду изводи у овој сцени. Теодора у којој су се пробудиле успомене пустоловне и бурне младости, сва је раздрагана у галеријама циркуса. У том усхићењу она се игра и зачикује са зверовима, помаже чистити целер старој комедијашици, и топи се срчући чорбу из једног земљаног тањира.

Из романтичне епизоде овако јевтиног ефекта, (која на београдској позорници, заједно са менажеријом, има необично успеха), ви видите већ наиван калуп по коме је скројен и тип жене Јустинијана I и сав заплет у овом комаду. У трећој слици, Теодора је из менажерије отишла на састанак своме љубавнику Андреји, личности по потреби заплета у овом комаду, у ствари исто тако наивно скалупљеној као и све остале. Песник и атињанин по-

реклом — јер то романтичније звучи — Андреја је напустио свој аркадијски живот, стихове, руже и пчеле у Атини, примив богато наследство свога ујака Диомеда у Константинопољу. Ту он сад води политику, као завереник против двора, и љубав са једном лепом женом, за коју не зна да је царица. И, разуме се, као у „Отаџбини“ као у „Тоски“, или као у другим Сардуовим комадима више или мање сличним, љубав и политика сплећу се у чудан заплет. Андреја, у чијој се кући снују завере против двора, поверава тајну својој драгани за коју, разуме се, и не слути да то може бити главом Теодора. Тако ће у четвртој слици двор бити спреман на заверенички препад, ухватити коловођу, Јустинијанова ађутанта а Андрејина друга Марсела. Да не би на мукама издао Андреју и остале, на његову личну молбу Теодора га убија — пробадајући му срце својом укосницом! Узгред буди речено, тај драматичан ефект особите врсте припремљен је у овој сцени поступним пењањем: пре укоснице, џелат је већ изложио на позорници све инструменте своје вештине, од кврга до усијаних клешта.

У петој слици Андреја се скрио у кући једног свога пријатеља, и ту се још једном састаје са својом драганом, којој се и даље наивно поверава. Тек у шестој слици, у циркусу, када царица љутита и пркосна збаци свој вео пред ускомешаном светином која је сва упрла очи у њену ложу, Андреја позна у Теодори своју љубазницу, и појми сву трагедију свога љубавног романа.

Он је први који из гомиле незадовољника баци царици у лице најтеже увреде. Везан и довучен пред Јустинијана и Теодору, обезумљени Андреја не престаје изливати свој гнев према царици-уходи и цару који се оженио једном блудницом. Да прекине ову нелагодну сцену, Теодора сама својом марамом запушује уста Андреји. док га међутим тражи од Јустинијана као своју жртву. У ствари Теодора хоће само да га спасе. Усред ове језиве сцене, пред гомилом узбуњеног народа, пред опасношћу да буде издана увредама, ова жена и ова

царица — како би то друкчије било у драми једног водвиљиста — прво је и само љубазница. Зато она на глас о буни у Констатинопољу, гледајући пред собом Андреју везаног и спасеног, узвикује манито: „Ох нека се кољу и нека гори сва Византија! Ти тамо ниси!“.

У последњој, седмој слици, опет смо у двору. Најзад је и Јустинијан посумњао на своју жену. Да очува љубав свога мужа, Теодора је добила чудотворни напитак од Тамирамиде. У ствари то је отров што га је стара врачара наменила цару тиранину, који је међу осталих погубио и њеног сина. Тим напитком Теодора понуди Андреју, кога јој још једном доводе рањеног, и кога још непрестано воли оном безумном љубављу за коју се зна само из петих чинова оваквих драма. Затим неколико тренутака доцније, иза смрти свога љубавника кога је отровала својом руком, Теодора свршава такође с конопцем око врата што јој џелат замиче и стеже док се спушта завеса последњег чина.

Како је узано и једнострано представљена та необична жена која се подигла из циркуске арене на престо, с кога је она кројила законе и збацивала папе, види се већ из овог летимичног прегледа. Што се тиче императора Јустинијана I, он је једна бедна и смешна креатура на равној нози с краљевима Офенбахове оперете. Двор, војсковође, завереници, народ, буна: све је то у „Теодори“ склопљено као из карата. Цариград из једне од најхучнијих периода византијске историје, са свим животом својим, није много живљи ни живописнији од оне дечје табле с дашчаним кућицама и оловним војницима, која се тако исто креће једном наивном театралном машинеријом, с двема трима комбинацијама, у прва три правца. Од те наивне играчке „Теодора“ није много богатија типовима, ни природнија ситуацијама, ни изразнија и задахнутија истинским страстима.

Све то, разуме се, није сметало да „Теодора“, у лепој декоративној опреми и с Г-цом Нигриновом у насловној улози, освоји највећи успех што га је драма у

опште имала на београдској позорници за последњих десет година.

⁂

Композитор Петар Крстић инсценисао је Лазаревићеву приповетку „У добри час, хајдуци!“, не ради комада колико ради својих песама које се њему учинило да може овде згодно употребити. Из приповетке „У добри час, хајдуци!“ коју је тешко и било инсценисати, комад није ништа добио, (приповетка од комада још мање), али је независно од неуспеха комада и од тога што музика нема много везе с Лазом Лазаревићем, композитор дао неколико доиста лепих композиција. По пуном и широком развијању мотива, по хармонизацији, по гипкости и лакости ритма, и по темпераменту чак, ове композиције могу се убројати у најбоље радове Г. Крстићеве. Они с правом могу охрабрити аутора да на срећнијем либрету, с више јединства, оригиналности мотива, и нешто ближе народном духу, покуша што пре једно замашније дело.

Милан Грол.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

I Руковјет српских пјесама из Босне за мјешовити хор, од Ф. Маћејовскога.

Руковет је назив који је код нас у музици први употребио Г. Стеван Мокрањац, на место дотада уобичајених назива: „коло“, „смеша“, „венац“, „сплет“ и српских народних песама или игара. Иначе би се то могло назвати у музици уобичајеним францускиим изразом potpourri. (Ако су у potpourri-у теме разрађене на више разних начина, парафразиане и томе слично, онда се то назива и fantasia).

Несумњиво најбољи, па с тога и најпопуларнији potpourri-и српских народних песама за мешовити хор, јесу „руковети“ Г. Мокрањца. Свакако да је та популарност Г. Мокрањчевих „руковети“ побудила и Г. Маћејовскога, да се послужи истим називом за свој potpourri, само у јужном наречју „руковјет“.

Саставити овако један руковет јесте и врло лако и врло тешко. По једном мишљењу ништа није лакше но узети тако до десет народних мелодија, па их хармонизирати за хор, што може и сваки ученик музичке школе или конзерваторијума, који је свршио прву годину и научио науку о хармонији, а то је прво што се из музичке теорије учи.

У колико је то с те тачке гледишта лако, у толико је исто с друге врло тешко, ако се тражи да такав састав одговара свима естетичким захтевима, који се могу

на њ ставити. При стварању, или боље речи склапању potpourri-a несумњиво најважнију улогу игра избор песама. Одмах потом треба свакој од њих дати прави музички карактер, поређати их извесним редом да би се избегла монотонија Stimmung-a, хармонизирати их, у обраду сваке појединe песме унети нечег новог, по њу карактеристично индивидуалног, што све скупа не сме да иде на штету и стављање у присенак народне мелодије, већ на против то треба сваку од њих да осветли на њој потребан начин. Свака песма за себе треба да чини нарочити утисак, а све скупа опет да даду складну целину, да не штрче једна од друге. Да би се сви ови захтеви само у неколико испунили, треба имати укуса, музичког знања и талента.

Ма да се код ових уметничких творевина не може говорити о апсолутном музичком стварању, јер је мелодија дата, ипак се не може ни савршено одрицати музичко стварање. Јер то што музичар при оваким творевинама свога даје, јесте уметничка одећа сировој народној мелодији, а каква ће она бити, то опет зависи од талента, укуса и музичке технике, којом он располаже.

Г. Маћејовски је унео у свој „I руковјет,“ седам босанских песама. О тачности с којом су ове мелодије побележено тешко је говорити, јер су песме махом непознате. Све те песме не пружају много разноликости и карактеристике, а то је већ један разлог да их није лако ефектно употребити у једној руковети. Одмах овде да напоменем, да не треба сметати с ума, да има и народних мелодија, које би се могле назвати коштуњавим, то јест које се тешко или никако не прилагођавају уметничкој обради. Исто је тако и неоспорна истина, да све што је народно не мора увек бити и лепо, па то може да важи и за неке од ових песама.

Г. Маћејовски се трудио, да својом хармонизацијом, наизменичним певањем мушког, женског и мешовитог хора, и разним контрапунктским манирима, (а то и јесу стална техничка средства код хорских песама à capella)

унесе у своју „руковјет“ ефекте, којих има у Г. Мокрањчевим руковетима. Г. Маћејовски то у овом случају није потпуно успео из више узрока. Пре свега хармонизација местимично баца народну мелодију у присенак. На више места је врло незгодно употребљен умањени акорд септиме, те дејствује несносно. Исто тако Г. Маћејовски врло врло слободно употребљава кварт секст акорд у вокалном ставу. Из хармонизације пете песме: „Мајка кара Хајрију“ изгледа да Г. Маћејовски није ушао у дух српске мелодије, јер он ту песму, која се почиње са четвртим ступњем, А-дура, па прва три таква остају у том тонском роду, а по том модулира у а-мол, (ге) g-дур, па се завршује d-дуром, хармонизира у почетку у h-молу, (који се врло рђаво прилагођава), а и даља је хармонизација у истој песми врло нелогична и иде на уштрб народној мелодији. Исто тако баца у присенак народну мелодију онај ситан контрапункт у првој песми, (четри ноте према једној), док међутим контрапункт у првој строфи седме песме није рђаво примењен.

У опште, целокупна обрада ових песама чини на слушаоце утисак, да Г. Маћејовски располаже знањем хармоније и контрапункта, али да уметничко рухо које је он дао овим песмама не пристаје уз њих, и изгледа као да им је заповеднички наметнуто, које оне погнуте главе сносе. Услед тога сумњам, да ће овај први руковет Г. Маћејовског. достићи популарност прве руковети Г. Мокрањца.

Мило би нам било кад би се Г. Маћејовски у будућим својим радовима ове врсте покушао послужити простијим средствима, јер се лепота врло често огледа у простоти, а никада у извештачености.

Петар Ј. Крстић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Josip Kosor. Rasap. Socijalni roman iz savremenog života. Zagreb, 1906. Tisak Milivoja Majcena.

Г. Јосип Косор је од скора познат у хрватским књижевним круговима. Његова прва свеска приповедака *Optužba* изишла је 1904 године. Она је била привукла на себе пажњу и своме писцу отворила стране првих хрватских књижевних листова. Од тада, Г. Јосип Косор писао је брзо и много. Одмах идуће године он је издао другу књигу својих приповедака, *Crni Glasovi*, у великом загребачком дневном листу *Obzoru* штампао свој први роман *Rasap*, а целе прошле године у *Savremeniku*, гласилу Друштва Хрватских Књижевника, излазио је његов други роман *Cupalo*.

Rasap, осим по своме писцу, од интереса је и по своме роду. У књижевностима српској и хрватској роман је врло ретка појава, а „социјални роман из савременог живота“ још ређа. Даље, тај роман има за свој предмет врло важну појаву у животу српско-хрватског народа: распадање старих сеоских задруга. Из свих тих разлога постоји потреба да се говори о роману Г. Јосипа Косора. Та потреба није престала тиме што је већ протекао један део времена од његовог изласка из штампе.

Задруге по селима Словенскога Југа, производећи само за себе, подмирујући саме све своје потребе, издвојене, затворене, чиниле су биле подлогу целом животу народном. Оне су постале и трајале у несређеним прили-

кама недовољно организоване државе, у којој су села била у врло малом додиру с варошима, и у којој се пореза, или бар већи део њен, није плаћала у новцу. Створене у таквим и за такве прилике, сеоске задруге имале су да проживе тешке дане када се све око њих почело нагло да мења. Чвршћа организација државна, завођење новчане порезе, индивидуалистичко уређење државно, све то, и друго још, нагонило је сеоске задруге да промене свој дотадањи начин живота, да раде за оближње тргове, да ступе у јак и непосредан додир с варошима, да упознаду дућане, да се постепено претворе у задруге с новчаном привредом, да престану бити једна затворена целина довољна самој себи, и да се, најзад, изгубе у већој целини, у држави која се била јаче и боље организовала. На тај начин био је из основа измењен живот по селима Словенскога Југа, и та промена имала је својих великих последица.

Од не мале је занимљивости како је Г. Косор у своме роману схватио питање распадања сеоских задруга, каква је објашњења нашао за то, и с коликом је тачношћу и проницљивошћу узео да га решава. Из његовог схватања тог питања произишле су многе и добре и слабе особине романа.

Г. Косор је питање распадања сеоских задруга схватио, ако би се тако могло рећи, на мало старински и чак старачки начин, што је код овог младог писца — Г. Косор је млад човек — не мало занимљиво. Он је цео проблем пропадања задружног живота по селима схватио просто и једноставно, и нашао му објашњења у појави једног рђавог поколења. Према старима који воле задругу и хоће да живе мирним животом честитих задругара, он је ставио једно ново поколење, нерадно, непослушно, пијаначко и непоштено. Оно неће да иде у поље на рад него се опија по крчмама, његове жене и девојке примају у своје вајате „лугаре“ и „финанце“; оно је унело раздор у задругу и учинило живот у њој неснољшивим. Нарочито су жене много допринеле распадању задруге;

оне се међусобно мрзе, сплеткаре, завађају своје мужеве, поткрадају задругу, расипају задружно имање. На тај начин, Г. Косор је видео само спољну страну ствари и, најзад, није отишао даље од оног што је Јанко Веселиновић, узгред, у својим причама наводио као разлог деоби задруге.

Утисак да Г. Косор у његовоме роману види само спољну страну ствари, појачава још и то, што он готово редовно пада у лирско расположење кад прича о старим великим задругама, „кад су синови и унуци чедно погнуте главе пролазили покрај старијег и цјеливали га у руку“. Његови описи старих сеоских задруга су идилични и преувеличани. У старој задрузи, према Г. Косору, цветала је свака срећа и све је било добро и поштено, „мушки чланови све су кршни и јаки људи кō бегови“, „жене су поштене и држе се само својих људи“, а „не зна се која је љепша“. „Сви се они разилазе за послом задовољна лица; с вољом у очима. И сви теку. Задружно добро буја, расте као житно златородно поље. У свему добар адет влада“. И са свим је природно онда што је Г. Косор оно поколење када су се задруге распадале схватио и разумео као поколење пијаница, нерадина и неморалних жена. Само, с таквим схватањем ствари и с таквим предубеђењем, Г. Косор није могао тачно и добро разумети оне сељаке који су морали погубити своје задруге, који су инстинктивно осећали да се не може више живети онако како се живело до тада, па су пометени, избивени из колосека, не схватајући довољно прилике око себе, чинили тешке и мучне покушаје да се прилагоде новом начину живота. Отуда роман Г. Косора врло често чини утисак као да није црпен из живота, да је далеко од стварности и да је писан с непознавањем предмета и људи. Уосталом, славонски сељаци у њему нису довољно верно оцртани. Г. Косор је на главну личност у своме роману, на „дједака“ Иларију, старешину задруге која се распада, потрошио лепих боја више него што му је требало, и дао му осећања и мисли које тешко

да је могао имати један старински и неписмени славонски сељак.

„И често би се занио у тужно маштање, ћутећи како се у његовој нутрињи дубоко, нешто силно и велико руши, нешто, што су кроз вјекове кроз ћути, сузе и уздисаје претакала једна покољења у друга... Он не зна томе чувству имена, тек гледа све у некој поразној слици:

— На далекој славонској равници стоји прастари горди храст њихова живота. На њ' насрће бура са свијех страна, кроз гране му звижди и трга му жиле, а он се само лама, шкрипи и цвили... О, оће ли се одржати или пасти? Има ли још снаге у челичној срчики, или га је до у срце изгризао црв, или је можда дозрио, да сам од себе пане?... Било што било, дједак Иларија, стара кореника, прадомородац и прави син својих очева, стати ће преда њ и заклонит га својим прсима и ако је за рушење, нек се руши преко његове главе!... — — —“.

Г. Косор је у своме роману учинио да стари старешина задруге полуди после деобе, и пустио га да са својим малим унуком једног кишњег јесењег дана лута по згаришту изгореле шуме, „тихо и свето као по гробљу својих отаца“, да се смрзне у шуми када је пошао цару да се жали због деобе и да „издахне у туђој кући и на туђим рукама“.

Тај утисак недовољне тачности у сликању људи и прилика појачава и сам начин на који је Г. Косор радио свој роман. Свакако, композиција и склоп нису од најјачих страна Г. Косоровог романа. Он врло често најглавније ствари исприча врло кратко а задржи се на стварима мање важним и карактеристичним. Г. Косор је тако, на пример, без нарочите потребе јако развио причање о горењу сеоске шуме, а често само напоменуо по какву велику сцену размирице у задрузи. Он каже просто: „Те је ноћи дуго демонски страшно хронила тргајућ се из темеља задруга Гавановића“, и не развије сцену, не пусти своје личности да кажу све што је у њима, па да на тај начин изведе јасну слику људи и прилика у једној

задрузи која је пред деобом. Он тако исто у реченици „кроз дуги низ несрећа, свађа, крађа и свих могућих других неприлика, Гавановићи су све више опадали на иметку“, пређе брзо преко ствари које је неопходно морао развити. После још, Г. Косор, уопште, своје личности не пушта да говоре и раде. Тачније речено: он им у уста ставља мало карактеристичних и тачних речи, и пушта их да раде и говоре у ситуацијама које су кашто индиферентне и некарактеристичне. Међутим, ипак Г. Косор је несумњиво имао способности да да добре и тачне речи славонског сељака. Има нечега од тога када се његови сељаци туже и говоре:

— Нешто је нова а човјек сам не зна шта...

— Откако ми је финанц сјео под шупу уз кото, откако жандар шеће испод мог пенџера и господа се увалише у село, нас нестаје...

Има добрих места у роману Г. Косора. Али поред њих има много места индифирентних, слабих, непотребних. И све то слаби утисак тачног разумевања ствари и схватања људи.

У једној сеоској приповетци или у једном сеоском роману описи природе далеко су потребнији него у причи или роману из вароши, који се цели могу догађати у соби. За сеоског приповедача осећање природе је врло јако потребно. У роману са села описи пејсажа и природе су неизбежни, чак неодољиво потребни. На селу је додир између човека и природе непрекидан и непосредан, и добар сеоски приповедач мора то у своме делу дати. Без описа природе један сеоски роман изгледао би као слика извађена из свога оквира. У последње време, у књижевностима српским и хрватским то се тачно, разумело. и описи природе у новим сеоским приповеткама далеко су бољи, тачнији и изразитији од ранијих.

У своме *Rasapu* Г. Косор је дао неколико описа природе који су не мало занимљиви и који су карактеристични и за роман у коме су и за писца који их је написао. Г. Косор има мало старинско осећање природе,

и његови описи нису тачни и верни, него су „појетизовани“ на мало старински начин. Тако ће он рећи како се облаци „румене и плаве стидно и гиздаво у бујним великим широликим ребрастим пругама у прилици велебне лепезе... На тананим окрајцима пробио их гримиз па се завили у витице, ко меке косе на ружичастим золуфима у младих дјевица — и све се гибљу, дршћу и гину од превелике жеље, да пођу за сунцем све даље и дубље у безкрај кудгод оно кô силан огњени орô крстари свемиром носећи страсно у пламном окриљу боголико свјетло, живот и дан!...“

Између осталих наводимо само још овај опис природе Г. Косора:

„Кроз зелене крошње поносних дебала, грањава с источних плаветних висина алем сунце и пршти младим јаким тракама по роси, правећи од обичног росног бисера, рубине, дијаманте, смарагде и остали урес, све из дршћућих седморих дугиних боја, баш као да се богата и величанствена природа нетом дошетала по красном кићеном љетном јутру из мора и испод далеких гора са пуном прегреши својих најдрагоцјенијих дарова, па их ту сада начином стидне дјевице ниже у ђердане по мекој баршунастој трави“.

Свакако да ови и овакви описи нису ни лепи, ни тачни, ни стилски добри, и да не подижу вредност роману Г. Косора.

Никола Антула.

Вопросы теоріи и психологіи творачества. Издателя-составителя Б. А. Лезинъ. Харьковъ 1907. 445 стр. Ц. 2 р. 50 к.

Чланци професора Д. Н. Овсјањика Куљиковског, који су посвећени литерарним питањима, омиљени су због идеја харковског филолога Поћебње: „О значају науке о језику за психологију мисли“, „Из предавања о „Основама уметничког стварања“, „Идеја бесконачког у

позитивној науци и реалној уметности“, „Неколико мисли, о постанку и развићу осећања бесконачког у правој лирици“, „Посматрачки и експериментални метод у уметности“, „Лингвистичка теорија о постанку и еволуцији поезије“.

У духу идеја Поћебње написани су и чланци А. Горнфељда (Из чланка „Поезија“), В. И. Харцијева Г. („Елементарне форме поезије“ и „Проза“), Т. Буслајева („О значају савременог романа“), Б. А. Лезина („Уметничко стварање, као специјалан начин економије мисли“) и чланак Поћебње „Кратко излагање о епу, лирици и драми“. Па и чланак Е. В. Ањичкова, посвећена је идејама преставника друге школе, А. Н. Веселовског. На крају књиге приложена су још два чланка: Д. Н. Овсјањика-Куљиковског, „О предавању „теорије књижевности“ у средњој школи“ и од В. И. Харцијева „Психологија поезије у примени на васпитање“.

Ово је спољашња страна дела, само треба изближе прегледати зборник, који ће вас грдно разочарати. Па шта имамо ми на крају крајева од зборника Љезиновог? Наслов зборника је звучан и примамљив. Предговор, као што треба, расправља „грађански мотив“ са сузом, просто и јасно. Па ко не зна, да је „предавање тако звана теорије књижевности у средњој школи, (интерпукција је пишчева) изазивало и сада изазива, на жалост, презрење, у најбољем случају равнодушност, или механичко учење термина, који души ништа не казују?“ — Даље: „Потпун хаос у разумевању природе уметности и науке; потпуно изоловање, данашњег нашег мишљења, од узвишеног; погледи на научнике и песнике, као на личности које не можемо да достигнемо, и који немају ништа заједничког са презреном „масом“. — Једном речи, све што год хоћете, само не здрави појмови о томе, камо ми мислимо учећи омладину, у чему она — признајмо — није крива“.

И тако, државно уређење почива на преживелим основима, друштво живи у загушљивом ваздуху. Даље,

по програму извежбаних покрета, потребне су реформе. И при крају писац-издавалац, „усуђује се“ изразити наду, да ће овај зборник извршити своје: улиће поверење у пређашње „научне“ погледе на уметност и показаће пут к „истинитоме“ — и свега за две и по рубље цела „реформа“.

Овај обичан начин за рекламу без икакве потребе само шкоди садржини зборника, која у даном случају представља изузетак од макулатура сличног типа. У самој ствари, без грађанских прелудија, он говори у корист писца. Али уопште, корисни за читање за оне који не посећују школу, не сједињени једном општом идејом и састављени, просто, механички, добри чланци не чине добру књигу.

Стари су говорили да без плана и одмерености нема лепога. И на крају крајева, овај небрижљиво издан зборник Г. Љезина може оставити у глави читаочевој збрку делимичног знања, калејдоскоп фељтонских термина, цитата и противуречних синтеза.

Полазећи са гледишта, да је боље признати своје незнање, него пети се у врхове знања и претендовати на назив образованог човека — ми мислимо, да зборник Г. Лезина, без обзира на поједине добре чланке, не може да се прими као „помоћна књига“ ни у средњим, ни у вишим школама. Несистематичност пишчева не може се искупити крупним именима.

А. И. Јацимирски.

К. Крумбахер, Der Kulturwert der slavischen und die Slavische Philologie in Deutschland. (Културна вредност словенских језика и словенска филологија у Немачкој), у „Jnternationale Woschenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik“ (издаје професор Dr. Hinneberg у Берлину) бр. од 29 фебруара 1908 године 26 полустране (=13 стране) 4°.

После прегледа о словенском племену и о славистици, који је у овом истом часопису Хинберговом на-

писао професор Dr. В. Јагић (1907 године, бр. 22), ево сад у том листу једног чланка о истом предмету, и од професора византинске и новогрчке филологије на минхенском универзитету Др. К. Крумбахера. Но док је Јагићев преглед у главном теориског карактера и смера, дотле чланак Крумбахеров има практичну сврху. Он се јавља као објективна, топла и речита апологија Словенства против разних немачких предрасуда и као апел на немачке званичне и научне кругове, а нарочито на баварску владу и минхенски универзитет, да поклоне више пажње науци о Словенима.

Ток мисли у том чланку је у кратко овај:

Највећи и најзнатнији носиоци хришћанске културе јесу данас, а биће без сумње још за дуго и у будућности, три индо-европска племена, која по својој бројној и културној снази иду за сад једно за другим овако: Германи, Романи и Словени. Према томе, ко хоће да има потпуну слику о цивилизацији нашега доба, мора моћи пратити духовни рад сва та три индо-европска племена. Погрешка је мислити, да се може игнорисати рад словенског племена. Ако је неко данас упознат са германским и романским светом, а живи у потпуном непознавању словенскога света, тај има недостатак у свом образовању и није кадар разумети и ценити историску везу догађаја, политичке, верске и друштвене струје, књижевне и уметничке покрете садашњости.

Прва погодба, која оспособљава човека за ово праћење културног кретања сва три поменута индо-европска племена, јесте знање најглавнијег средства, путем кога се врши излив и размена производа људскога духа, то јест, знање језика та три племена. За обичније потребе доста је, ако се из све три језиковне групе изучи бар *по један* језик.

Затим је Крумбахер у кратко изложио распоред Словена у Европи по народности и језику; додирнуо је двојство вере и писма у Словенству, историју тога двојства и провалу, коју је оно створило посред словенске

заједнице, па чак и посред ужих народних целина словенских, на пример, српско-хрватске целине; оценио је положај и карактер словенске културе у свету, метнувши је у средину између западњачке и источњачке цивилизације, као што је и географски положај Словена у средини између западнога и источног света. Но у овом погледу Крумбахер признаје разне нијансе.

За овим Крумбахер прелази на вредност науке о Словенима за људско знање у опште, и за немачко посебице.

Значај изучавања историје, језика, књижевности и уметности словенских народа оснива се, по Крумбахеру, делом на богатству словенске научне области у интересантним предметима, делом на везама Словена са њиховим суседима. Словенски језици, уз језике осталих индо-европских народа, чине грађу за упоредно проучавање језиковних и културних појава тих народа у циљу реконструисања индо-европског прајезика. Политичка, црквена и друштвена историја Словена тако је тесно уткана у општу историју народа и држава европских, да се читави одељци прошлости западне и средње Европе могу само у пола разумети без знања словенске историје. Ово вреди и за немачку прошлост. Руска књижевност је створила себи видно место у светској књижевности. Словенска, а нарочито руска, сликарска и музичка уметност почињу већ имати европски интерес. Словенска, а пре свега руска, сарадња на многим пољима светске науке велика је, све више расте, и страни научници не могу је игнорисати без своје властите штете и без штете по напредак људског знања у опште. Специјално за Немце, знање словенских, а особито руског, језика у ствари нужно је из политичких и војничких разлога.

Говорећи о данашњем стању науке о Словенима, Крумбахер у уском обиму свога чланка није могао улазити у појединости, већ је споменуо само два дела од општег значаја, оба заснована од професора Јагића: часопис „Archiv für slavische Philologie“ (од 1876 године па на даље) и „Енциклопедију словенске филологије“. Што

се тиче „Архива“, Крумбахер хвали ширину његовога програма, обиље научнога рада, који је у њему скупљен на једно место и као у једну богату ризницу; његов чисто научни карактер и политичку неутралност. При том Крумбахер одобрава, што се лист уређује на немачком језику, и ако је већина сарадника, а свакако и читалаца, листа словенске народности; јер словенски учени свет зна немачки, а сем тога листу је тим отворен пут и у немачке научне кругове.[1] Што се пак тиче Јагићеве Енциклопедије, (издаје је руска Академија Наука на руском језику), Крумбахер објашњава њен план, обележава је као круну и општега и личног Јагићевог рада на словенској филологији, и жели живота и снаге њеном покретачу, да је изведе до краја.

После овога Крумбахер указује на досадашњи слаби интерес немачких званичних људи и немачких универзитета према славистици. Од двадесет и једног универзитета немачке царевине имају катедре за ту науку само три универзитета: бреславски (од 1842 године), лајпцишки (од 1870) и берлински (од 1872). Према свему што је напред рекао, Крумбахер мисли, да је у интересу немачког народа и немачке науке и да универзитетски задатак захтева, да држава отвори катедре славистике још и на другим универзитетима. При том би, по њему, за основицу немачке универзитетске наставе из славистике, требало узети руски језик, и то из више разлога. Руски језик има од свију осталих словенских језика највећу практичну вредност, као језик најзнатније словенске лепе и научне књижевности; као језик силне суседне државе, с којом немачка царевина има стоструких веза; па можда и као један од будућих главних језика светских, бар на северној полукугли земљиној. Но на оним немачким универзитетима, који су у непосредној близини каквог другог словенског народа, а не руског, може се, место руског

[1] Крумбахер каже, да су сви чланци у „Архиву“ на немачком језику (полустрана 17); но то је мала омашка, јер тамо има по који чланак и на француском језику, на пример, II 594 sqq.; XXV 321 sqq. и 425 sqq.; XXVII 173 sqq. и 480.

језика, изузетно предавати језик тога ближег народа. Тек у сваком случају. теориска настава из славистике на немачким универзитетима треба да се подупре практичним курсевима из по једног живог словенског језика. Како су словенски језици међу собом сличнији него ли германски и романски, то је знање једнога словенског језика велика помоћ и за служење осталим словенским језицима.

Најзад Крумбахер поставља питање, који још немачки универзитети треба да добију катедру славистике, и налази, да је ред понајпре на минхенски, као на други универзитет по значају и броју слушалаца у Немачкој, и из више других разлога. Он је већ опробао, па и припремио земљиште за установљење једне катедре слависвистике на минхенском универзитету, држећи неколико семестара необавезна предавања из руске граматике и књижевности, уз повољан одзив и студената и грађанства. За минхенским универзитетом могли би после добити катедре славистике и други већи немачки универзитети: бонски, халски, гетингенски, штрасбуршки. Уз катедре треба одмах отворити и семинаре. Доцније се може мислити на увођење наставе руског језика и по немачким средњим школама.

Крумбахер се обраћа на званичне немачке, а нарочито на баварске кругове, да изиђу што пре на сусрет овој потреби.

Крумбахер има заслугу, што је и науку о Византији први узнео на минхенски универзитет, а после, посредно, и на више других универзитета немачких и светских. Писац ових редова му, као Словенин, као поштовалац науке и као његов одани ђак, од срца жели, да он успе стећи такву исту заслугу и за науку о Словенима.

Д. Н. Анастасијевић.

Verso la Guerra, il dissidio fra l'Italia e l'Austria, Battista Pellegrini, Roma, E. Voghera, 1907, 626 страна велике осмине, са 134 слика.

После Берлинскога Конгреса Италија је била упућена да тражи на обалама Јадранскога Мора накнаду за

оно што је изгубила у Африци, и оно што на томе Конгресу није добила. Што се више одмицала у времену од Берлинскога Конгреса, све се више код већине њених политичара стварало уверење да Италија мора играти прву улогу на Јадрану, да Италија мора на њему сузбити Аустрију која треба да остане континентална сила. Унутрашње, још несређене, прилике, нарочито неуређене финансије, сметале су свакоме озбиљнијему раду Италије за ову сврху. Чим се то свршило, одмах се почело активно делати. Наскоро и на албанскоме приморју, и дуж њега, од Скадра скоро до Јањине, Италија је готово сузбила Аустро-Угарску, и то је, ове године, признао барон Ерентал у делегацијама. Италија је добила у реформној жандармерији сектор битољски, Талијан је био шеф маћедонске жандармерије, Италија је узела у своје руке барско пристаниште и најпречи пут за Скадар. Ти успеси, као и они око Трста, у јужноме Тиролу, све су више раздвајали Аустро-Угарску и Италију. Оне су остајале у Тројноме Савезу, њихови су се владари, министри спољних послова састајали, али су се народи талијански и немачки све више туђили. Од конференције у Алгесирасу то се почело и манифестовати више него дотле. Речи и званични односи су не може бити бољи, али су дела друкчија. Где се највише граде утврђења? на аустро-талијанској граници. Ко се у Италији највише напада у народноме преставништву и у новинарству? Аустрија. Кога народ у Италији сада највише мрзи? Немце. Због кога Аустро-Угарска подиже нагло флоту? Због Италије. Зашто Италија флоту своју диже? Због Аустро-Угарске. Откуда Италија у друштву Русије, Француске и Енглеске у питању о жељезници кроз стари новопазарски санџак? Што се даље иде напред, све мање изгледа има да ће Италија остати у Тројноме Савезу, а све се јаче обележавају у Аустро-Угарској и Немачкој тежње противне талијанским интересима.

Батиста Пелегрини је хтео овом књигом да покаже широј публици у Италији да су интереси Италије и

Аустрије у опреци, да Италији није место у друштву Немаца, да је њена будућност на Јадрану, па дакле и на Балкану. Тога ради писац је путовао и купио податке за своју тезу. Податци које је добио или сам скупио у Трсту и Тиролу биће сигурнији од оних које је добио или сâм пробирао у приморској Арбанији, Црној Гори и делу битољскога вилајета. Не знајући језика народа кроз који је пролазио, он је морао да се ослони на оне што су му их давали. Отуда је код њега Призрен арбанашко место у Маћедонији, Јањина талијанштином обојена варош; Крушево прожето осећајима талијанским; и томе слично.

Из ових 626 више новинарских страница може се ово скупити: У Арбанији је елеменат Талијанима сродан, Арбанаси у јањинскоме вилајету и делу битољскога вилајета други опет, куцовлашки елеменат. Трст с околином и јужни Тирол је готово талијански, обала јадранскога мора од Трста до Бара с нама је у симпатијама. Тим странама треба окренути сав рад, и то је сасвим природно. Али, како се у свима тим пределима Аустрија учвршћује, очигледно противу нас, то је Аустро-Угарска наш непријатељ заједно с Немачком, и ми треба да тражимо наслона на другој страни. Са балканским народима треба живети у најбољим односима, а гледати с Русијом, Енглеском и Француском бити у заједници. Следујући тим путем, спремити се за рат са садањим својим савезником.

Батиста Пелегрини је тумачио план нове талијанске политике на Балкану, која се у истини тако постепено и развија и у дело приводи. У решењу балканскога питања Италија ће од сада имати прву реч, и то је једно јемство да ће ово питање бити расправљено друкчије него што је Андраши мислио на Берлинскоме Конгресу. Само Италија се, што се тиче Балкана, подухватила једнога посла који може бити за њу сувише тежак, јер је он врло замршен и прескуп, и захтева доста времена мирнога рада, а нарочито организованога и мудрога рада.

Јован М. Јовановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Стојан Мутикаша. — У издању „Мале Библиотеке“ изишао је велики роман Светозара Ћоровића „Стојан Мутикаша“ (Мостар, 1908, 12°, страна 511), који је раније био изилазио у београдском „Делу“. О овој најновијој и ваљаној принови у српском роману биће више говора у овоме часопису. К.

Насеља српских земаља. — Под уредништвом Др. Јована Цвијића изишла је осма свеска Српског Етнографског Зборника, у издању Српске Краљевске Академије. То је четврта свеска „Насеља српских земаља“, са 11 скица у тексту и атласом. (Београд, 1907, 8°, IX + 1084 страна, цена 6 динара). У овој свесци су два велика рада: Др. Јована Ердељановића „Кучи, племе у Црној Гори“ (страна 1—345), и Љубомира Павловића „Колубара и Подгорина“ у Србији (страна 345—1005). Оба ова рада долазе у највеће и најбоље радове који су до сада изишли у „Насељима Српских Земаља“.

„Прилози о економском стању у Угарској и у нашем народу“. — Као 23 књига Матице Српске изишло је дело Г. Љубомира Лотића „Прилози о економском стању у Угарској и у нашем народу“ (Нови Сад, 8°, страна 154; 2 круне). Пре четрдесет година Матица Српска наградила је књигу Ђорђа Натошевића сличнога садржаја „Зашто наш народ пропада“. Али између претеране и негативне Натошевићеве књиге, која се ограничавала на општа места и на обичне фразе, и разборите, позитивне и корисне књиге Г. Лотића постоји она разлика која лежи између схватања старог романтичког и новог реалистичкога нараштаја.

Г. Лотић је ставио себи у задатак да сигурним подацима и несумњивим чињеницама покаже како се код паметних народа радило на стварном, економском снажењу произвoдних слојева народних, докле смо ми Срби „живели у сновима идејалног света и у борби за непостиживе циљеве ломили копља своја и кршила крила“. Он нам показује шта су Немци и Јевреји у Угарској, држећи се „реалног света и реалног рада“, учинили за унапређење своје пољопривреде, занатске радиности и трговине. Исто тако, Г. Лотић показује и добре почетке те нове, реалне националне политике код аустро-угарских Срба, истиче потребу да народна интелигенција и све живе силе народне заложе се за рад на економском препорођају, без којега наш народ не може опстати, а камо ли напредовати. Све је то расправљано на солидној и широкој основи, и „Прилози“ заслужују да се читају не само међу угарским Србима, но и у свима нашим крајевима, гдегод се дошло до уверења да један народ не може живети само од успомена на „славну прошлост“, од новинарских фраза и од песмарица. Књига Г. Лотића написана је речито, прегледно, јасно и врло убедљиво, и у књижевности своје врсте она је једно мало савршенство. Л.

Породица у уметничкој песми српској. — Мало је наших књижевних установа које имају толико материјалних услова за напредак, а које дају тако мало стварнога резултата, као што је случај са Задужбином Петра Коњовића, којом рукује „Матица Српска“. Од 123 „Књига за Народ“ колико је до сада изишло тек за једну четвртину може се рећи да одговарају своме задатку, да користе делу народнога просвећивања. Једна од тих неуспелих и излишних књига јесте и збирка Г. Др. Милана Шевића „Породица у уметничкој песми српској“ (Нови Сад, 1908). Г. Шевић, као и у осталим антологијама које је састављао, ни овде није показао ни књижевнога укуса ни разумевања посла којега се прихватио. Када би се ценило по његовој збирци колико породичнога осећања, искрено схваћеног и књижевно казаног, има у српској поезији, добила би се не само непотпуна но и нетачна слика. Г. Шевић, чији је укус врло чудан, наводи по једну песму Ђуре Јакшића и Војислава Ј. Илића, а 7 песама Јована Суботића и 6 песама Јована Сундечића! Исто тако, Г. Шевић је по свој прилици можда једини Србин који у једну антологију српске поезије уноси песме Пера

J. Сундечића и Андре Гавриловића! Петра Прерадовића, чије је порекло можда српско, али који је несумњиво био хрватски песник, Г. Шевић убраја у српску поезију. Ма како послови овакове врсте изгледали лаки, ипак за њих треба више и укуса и разумевања но што то показује Г. Др. Милан Шевић. Н.

„На дну“. — У преводу Г-ђце Марије Магазиновић изишле су драмске слике Максима Горког „На дну“. („Мала Библиотека“, св. 148—149, Мостар, 1908). Овај превод, од неколико година, са великим успехом, игра се на београдској позорници, и био је од извеснога утицаја на натуралистички преокрет у нашој младој драми. Ово дело које тако срећно синтетизује све најбоље и најјаче особине Максима Горког, у течном и лепом преводу, чини већи утисак када се чита но када се гледа. „Мала Библиотека“ је врло добро учинила што је почела издавати одабране драмске производе у књижевном преводу, који су до сада трунули у прашини позоришне архиве. Л.

Едмондо Де Амичис у српским и хрватским преводима. — Поводом чланка Г. Марка Цара о смрти Едмонда Де Амичиса, нека су саопштени ови биоградски податци о његовим делима у српској и хрватској књижевности.

1877 године изишла су у бечкој *Српској Зори* од Стјепана Митрова Љубише *Причања Вука Дојчевића*. Једно од њих има наслов: *Ако је мука трпјети, није паметовати.* Највећи део тога причања јесте у опису Аја-Софије у Цариграду. Сам Љубиша вели да је то „описивање по de Amicis“. Из путописа *Constantinopli-a*, који је изишао поменуте године у Милану, узео је Љубиша „сјајан и стручњачки опис модерног талијанског писца“ и ставио га у уста своме Вуку Дојчевићу. Ту се први пут јавља Де Амичис у српској књижевности. 1880 године, Г. Марко Цар превео је „s piščevom privolom“ девет црта и приповедака („Ljubav za knjigu“, „Čitanje rječnika“, „Jedan posjet Aleksandru Manzoni-u“, „Jz albuma jednog roditelja“, „Mladenost“, „Emilo Kastelar“, „Duhovna klonuća“, „Vojničkijem novacima“, „Kuba Svetoga Petra u Rimu“) и штампао их, као *Različiti Spisi,* у Новом Саду. — 1885 године, изишле су у подлиску *Новог Београдског Дневника* три припо-

ветке („Кармела“, „Кита Цвећа“, „Регрут“) из *Слика из војничког живота* (Bozzeti della Vita militare). — 1887 у Београду издао је Г. Петар Никетић своју књижицу *Ђаче*. На 57—60 страни налази се цртица *Старо-Србијанац*. Она није ништа друго до Де Амичиса *Мали Калабријанац*, цртица из књиге *Il cuore*, која ће код Г. Спире Калика бити *Мали Призренац*, код Г. Куничића *Mali Biogradjnin*, у првом и другом издању хрватског превода *Il cuore*, а *Mali Dalmatinac*, у трећем издању. Де Амичиса приповетка *Мали Падовски Патриота* код Г. П. Никетића посрбљена је као *Никола Которанин*. Извор и једној и другој цртици није назначен. — 1888 године превео је Г. Данило А. Живаљевић, *Војнички живот. Слике и прилике*, (у Новом Саду. Страна VII—XIII (о Де Амичису) + 4—126, 8⁰). — 1895, Г. Спира Калик је „за српску децу према талијанскоме оригиналу *(Il cuore)* удесио“ књигу *Срце*. Године 1901 излази, као и прво, у Београду друго издање овог превода. 1904 године, Српска Књижевна Задруга, као XCII књигу својих издања, штампала је путопис *Холандска*. Превод је од Г. Миодрага Ристића.

Едмондо Де Амичис јавља се у Хрватској књижевности први пут 1879 године. Тада је „iz talijanskoga“ превео Адолфо Вебер његове *Bozzeti della Vita militare*. Превод је изишао у Загребу као XXXVI свеска „Zabavne Knjižnice Hrvatske Matice“. (На странама V—VII о Де Амичису). — 1883 године исти преводилац преводи под насловом *Carigrad*, путопис *Constantinopli*. Изишло такође у Загребу. *Il Cuore* преводили су на хрватски: професор Самсовић и учитељ пучких школа П. Куничић. Превод првога помиње Г. С. Калик у предговору другог издања свог провода. Превод другога има три издања: *Srdce*. Crtice iz života maloga jednoga učenika. Poklanja našoj djeci E. d. A. P. Kuničić. Sa 6 slika. Страна 3—160, 8⁰. Година?). Изишло је у „Spisima za mladež“. Затим: *Srce*, drugo popravljeno izdanje ca 11 слика. (Страна 1—260, 8⁰. (Година?). Најзад: *Srce*, treće izdanje sa 67 slika. (Година?). Сва три издања у Загребу. Г. Данило А. Живаљевић, у *Стражилову* 1887 године, помиње шест преведених приповедака у загребачким *Narodnim Novinama* и једну у *Српском Народу*. А. А.

„Србадија“. — Последњих година јавио се код нас низ прилога, било монографија о омладинским дружи-

нама, као што су историје „Зоре“ и „Преоднице“, било успомена још живих људи из омладинскога покрета. Један од прилога те врсте јесте „црта из омладинског покрета“ *Србадија*, која је изишла у 75—77 броју београдског листа „Правде“ за ову годину. Писац, Г. Алекса С. Јовановић, — на жалост и сувише кратко и непотпуно — описује како су београдски великошколци 1866 године — међу осталима Светислав Вуловић, Адам Богосављевић, Мита Ракић, Живко Поповић, Павле К. Михајловић, Сима Поповић — основали ђачко друштво „Србадију“, чији је циљ био „да по могућности ради на умном и материјалном унапређењу свом и свога народа“. Г. Јовановић, даље описује како је министар просвете забранио друштво, из разлога што ђаци треба да се баве књигом, а не политиком, и како немају „ни мрве позитивнога знања ни искуства“. У прилогу Г. Јовановића има две важније ствари за историју омладинскога покрета. Прво, да је Стојан Бошковић саставио београдским великошколцима одговор на славенофилски поздра ђака московског универзитета, који су посредно предлагали руски језик за општесловенски „литературни језик“. Према концепту Бошковића, београдски великошколци су одговорили: да се Словени могу упознати и зближити само помоћу просвете, и да „то не може бити ако просвета не продре у све слојеве народа на свом рођеном језику“. Друга важнија ствар у овом прилогу је занимљиво писмо Светислава Вуловића из 1867, у којем пише о стварању новог великошколског друштва „Побратимства“ и почетку књижевнога рада у њему. J. С.

Педагошка библиографија у Срба. — Последње године биле су код нас обилне библиографским радовима. Г. Г. Илија Ивачковић и Петар Маркићевић дали су преглед наше богословске књижевности, Г. Гојко Никетић дао је своју добро израђену „Правну библиографију“; Г. Владан Јовановић дао је своју скроз некритичку библиографију српско-хрватске драмске књижевности. Сада добијамо и српску педагошку библиографију. Г. Станиша С. Станишић почео је објављивати у фебруарској свесци овогодишњег београдског „Учитеља“ своју „Педагошку библиографију у Срба до године 1877 закључно“. Ова библиографија почиње најстаријим српским букваром „Перво ученије отроком“, штампаним у Римнику 1726, и завршује се 1877. До сада је изишао први део „Општа

и посебна педагогика" и отпочео други део „Школске књиге и уџбеници". Овај користан посао добро је изведен. Али имало би да му се учине две замерке. Није требало ову библиографију закључивати 1877 годином, када наша педагогика почиње бивати и обилнија и боља. Једна оваква библиографија, штампана у једном педагошком а не библиографском листу, баш је у толико и имала значаја што би послужила свима који се баве педагогијом да виде шта је све на томе пољу урађено на српском језику. Затим, старија дела штампана старим правописом требало је тако и наводити, а не транскрибовати их модерним правописом. Л.

„Priegled savremene hrvatske omladinske književnosti". — Из „Pedagoškog Letopisa" „Slovenske Šolske Matice" оштампан је чланак Г. Рудолфа Фрањина Мађаре „Prijegled savremene hrvatske omladinske književnosti". (Љубљана, 1908, 8°, страна 19). Писац са разлогом истиче велики васпитни значај књижевности за младеж, и покушава да дâ преглед свега што се на хрватском пише у том правцу. Пошто је дао укупан и површан преглед песника и приповедача који пишу за младеж, саопштивши не особито срећно изабране примерке њихове поезије, писац се зауставља на часописима. Из тога прегледа видимо да за децу од седам до дванаест година постоје на хрватском четири листа: „Smilje", које већ тридесет и шест година, изилази у Загребу, и којем је сада уредник Томислав Ивканец; „Mali Dobrotvor", које изилази у Загребу, под уредништвом Фрање Бартуша; „Angjel Čuvar", који, у искључиво католичком духу, издаје и уређује у Илоку Младен Барбарић; „Mladi Istran", који изилази у Малом Лошињу, у Истри, под уредништвом Јосипа А. Краљића; и најзад „Gjačko Kolo", који, латиницом и ћирилицом штампано, изилази у Бањалуци, а уредник му је Иван Штимац. За дечаке од дванаест до шеснаест година, јесте „zabavni i poučni list za trgovačku, obrtnu i opetovačku omladinu" „Vjerni Drug". Овај лист, који замењује школску читанку у шегртским и поновним школама, уређује у Загребу Јулије Варжичка. За одраслију гимназијску младеж јесте забавно-поучни лист „Pobratim", који изилази у Загребу, а уређује га Фердо Живко Милер. Средњо-школско хрватско-католичко ђаштво издаје свој месечни лист „Luč", коме је уредник Др. Љубомир Мараковић. К.

Дубровник у поезији и историји. — У априлској књизи пољског „Swiat Slowianski", објавио је Тадија Грабовски један дужи чланак о Дубровнику под насловом: *Dubrownik w poezyi i historyi.* Поетичним стилом и живописним приказивањем изнео је, прво, легенду о постанку Дубровника, изложивши с одабраним цитатима и садржину, *Павлимира*, *Дубравке* и Војновићеве трилогије. За овим је, са довољним познавањем о Дубровнику и његове књижевности, изнео историју Дубровника до данашњих дана. Интересантан је завршетак овог чланка. „То је била тиха, дуга агонија на смрт осуђеног организма. Дубровник је морао пропасти, јер се преживео, истрошио; није имао сокова ни хране, пошто су старе жиле уништили време и инсекти, а да пусти нове, за то није био способан. Дубровник није могао да разуме и да се преда идејама које је донео млади XIX век, и зато је пао под њиховом теретом. Да није подлегао маџиској сили Наполеоновој, он би пао као жртва буре од 1848 године".

Врло лепо је препеван сонет „На Михајлу" од Ива Војновића. J.

Књиге Матице Словеначке. — У свом колу књига за 1907 годину, Матица Словеначка је своје чланове обдарила добрим и корисним делима. У њеним издањима и ове године преовлађује лепа књижевност, али се и науци поклања довољна пажња. Као „Забавна Књижница XIX свеска" изишла је збирка од девет приповедака, од којих су две *Јосипа Регали* („Тилен Рекар" и „Тратарјева смрт"), са детаљном али хладном психологијом, и које имају стила; две су приповетке *Милана Пугеља* („Капела Св. Флорјана", „Жандар Стружник"), од мање вредности; две су *Владимира Levetика* („Пигмалион", „Сирота Јерица"), писане занимљиво и добро; затим су слабе и без опажања две приповетке *Ц. Голара* („Ленчица ин змај", „Ловец Кремен"), и историска прича *Ксавера Мешко* „Драма из давних дана". Од Ксавера Мешко је и у „Кнезовој Књижници" изишла сентиментално-моралистичка новела „На пољани". — Међу овим издањима занимљива је „Хрватска Књижница", коју је врло добро уредио Др. Фран Илешић, а у којој Матица Словеначка својим члановима даје у оригиналу хрватске ствари, по споразуму са Матицом Хрватском, која исто тако даје међу својим издањима по једну књигу слове-

начких оригинала. У њој се налазе писма Станка Враза, познатог великог Илира, са путовања по Хрватској и словенским земљама, упућена његовој посестрими Драгојли, жени Векослава Штаудуара, властелина у Крчу. Писана врло добрим српским језиком, та писма имају и све дражи искрених исповести казаних лепо и ненамештено. У истој свесци има, сем тога, неколико приповетчица Ксавера Ђалскога, (из „Освита“, и „Под старим крововима“), једна прича Јосипа Козарца („Три дана код сина“), и две добре сеоске приповетке из Славоније од Јозе Ивакића („Њих двоје“, „Мајстор Илија“), са доста локалне боје. — „Зборник“ под уредништвом Л. Пинтара, доноси више литерарно и културно-историских чланака, од којих помињемо прилоге Др. Ивана Пријатеља, Ивана Лаха („Јан Лего“), Августа Жигона („Архитектоника Прешернових песама“), Др. Јанка Шлебингера (Словеначка библиографија за 1906 годину). За нас је од већег интереса чланак Др. Франа Илешића „Станко Враз као словеначки опуномоћени изасланик на српској народној скупштини 1848 године“. — У овом колу налазе се још „Словеначке народне песме“, које уређује Карел Штрекељ, професор универзитета у Грацу, и у којима су песме побожне (од 6401—6732); затим „Камнишке или Савињске Алпе“ од Фердинанда Сајдла, као свеска зборника „Словеначка Земља“; и најзад, Његошев „Горски Вијенац“ у преводу Рајка Перушека, о коме ће бити засебна говора. М. Ив.

Маћедонија и решење маћедонскога проблема. — (Mazedonien und die Lösung seines Problems, А. Петровић, Berlin 1904, Hermann Walther Verlagsbuchhandlung). I Стара Маћедонија, њена историја. II Господство Турака, његово ширење; постанак Егсархата, његов утицај на православне који су признавали Патријаршију; српска тежња за обновом пећске патријаршије, противљење Аустро-Угарске; конкордат Патријаршије са Аустро-Угарском. III Статистике турске, српске, грчке, бугарске, арбанске о становништву у Маћедонији, која је изгубила стари географски појам и добила нов публицистички. Словени у Маћедонији имају више српскога него бугарскога: данашњи Срби нису они што су били под Милутином и Душаном; многи су се од старих истурчили или прешли у Аустро-Угарску. IV Прилике у Маћедонији и Старој Србији; анархија и због поквареног чиновничкога ста-

лежа у Турској, и због борбе међу народностима, и због обесних Арбанаса. Унутрашње стање у Бугарској, Грчкој и Србији такво да оне не могу бити позване да наследе турско царство. Место њих Аустро-Угарска, Русија и Италија. Русија Црно Море, Босфор и Дарданеле: Аустро-Угарска Србију, Маћедонију и Стару-Србију са Солуном; Италија Арбанију (два вилајета скадарски и јањински). Ове три силе имају своје животне интересе у тим областима, а могу се лако споразумети, јер има доста места за све.

То је садржина ове књиге, коју је писао Србин из Аустро-Угарске, у којој је свршио Оријенталну Академију, а био шеф Српскога Пресбироа. Књига је написана 1904, те је време показало да, бар за сада, то неће бити Аустро-Угарска која ће с Италијом и Русијом вршити ликвидацију турске царевине, на њихову искључиву корист. Данас се мора рачунати на снагу Бугарске, Србије, Грчке и Румуније, и ако је оне три прве, писац, један велики Österreicher, с намером приказао неспособне за какав отпор, заједнички или посебни.

J. M. J.

КРАТКЕ КЊИЖЕВНЕ ВЕСТИ.

Чедомир Поповић, који је и раније био публиковао приличан број хумористичких и сатиричних црта и приповедака, штампао је најновије своје радове, „веселе и тужне приче из живота и друштава“ под насловом „Траги-комедија живота“. (Издање М. К. Београд, 1908, 8^{0}, страна 113. Цена 1 динар). У овој збирци су: „Грађа за причу“, „Изборна агитација“, „Наставиће се“, „Живи морфијум“, „Јад и чемер“, „Пред манастирским вратима“, „Под прозором“, „Куче“, „Ноћне авантуре једног цара“, „Изборна грозница“, „Господин у неглижеу“, „Нису предложени“, „Сиромах Митрополит!“, „Нема струје“, „Свет“ и „Две посете“.

У преводу Ђорђа Хаџи-Серафимовића изишле су *Зимске елегије* (Београд, 1908). У тој књизи су преводи *У очи Божића*, од Пјера Лотиа; „Божић на пољском добру“, од Андреа Терјеа; „Најтужнији дан у години“, од Кармен Силве; *Мала љубав*, од Пола Ервјеа и *Божићна веридба*, од Пола и Виктора Маргарита.

Хрватска књижевност.

У Загребу, у издању књижаре Л. Клајна, изишао је историски роман из хрватске прошлости „Krvavi dani“ од Владимира Назора.

Словеначка књижевност,

У ваљаном словеначком књижевном листу „Ljubljanski Zvon“ познати словеначки приповедач Иван Цанкар штампа своју велику приповетку „Pravična kazen božja“.

Бугарска књижевност.

У Софији је изишао Ст. Консулова превод Пизеовог дела „Естетика од Аристотела до почетка XX века“.

У својој последњој свесци „Българска Сбирка“ изишао је некролог Симу Матавуљу и кратке оцене нових српских дела, друге свеске „Писци и књиге“, од Др. Јована Скерлића и „Наших синова“, од Војислава Јовановића.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српско Књижевничко Друштво. — На место преминулог Сима Матавуља, Српско Књижевничко Друштво изабрало је за свога председника Богдана Поповића, професора Универзитета, а за благајника, пошто је досадањи благајник положио оставку, Милорада Павловића, професора гимназије.

Друштво Хрватских Књижевника. — У овогодишњу управу Друштва Хрватских Књижевника изабрани су: председник Натко Нодило, први потпредседник Др. Ђуро Шурмин, други потпредседник Др. Дане Грубер, тајник Душан Плавшић, благајник Отон Бошњак, уредник „Savremenika“ Др. Бранимир Ливадић, књижничар Др. Бранко Дрекслер, одборници: Др. Миливој Дежман, Др. Драгутин Домјанић, Зофка Кведер Јеловшек, Милан Марјановић, Иван Мухвић, Владимир Трешчец Борота. Надзорни одбор: Фрањо Кестерчанек, Милан Крешић, Јосип Пасарић. Суд части: Др. Маријан Деренчин (преминуо), Симон В. Франк, Др. Никола Гржетић, Др. Ђуро Керблер, Др. Фрањо Марковић.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 8. — 16 април, 1908.

СЕЋАЊЕ НА МИЛОВАНА Ђ. ГЛИШИЋА.[1]

С болом, с тешким и очајним болом, сећам се скоре прошлости. Још свеже успомене, и чисто ми неверица да више нема људи у чијем сам друштву провео тако пријатне часове. Још као да чујем Јанкову песму како силно звони: „Мој облаче, немој на ораче". Као да гледам Митровића како у редакцији „Звезде" седи затурен само на десну страну, а леву ногу метнуо на другу столицу, налакћен на десну руку, шешир натурио на очи, и док Јанко певуши или шта пише, пушећи и кашљући, он прочитава песме за „Звезду". Мрмља нервозно, цепа, сваки час мења страну, навали се на леву, па кроз минут опет на десну; а шешир његов муку мучи, час га затури, час још јаче набије на очи, мало мало, па тек као чисти рукав од капута, и ако нема шта да отресе с рукава, док тек скочи:

— О молим, молим, пречасни, извин'те Ви то, ентшулдиген зи бите. Неће то Миле ни да чита. Читајте ви,

[1] Читано на Глишићевом Вечеру у Народном Позоришту 4 марта 1908.

госпо'н попо, те песме вашој попадији, и тресну песме нечитане о под.

— Изеде ме, за сваки број шаље по десет песама! То је страшно!

— Каха, искашље се Јанко, баци па гледај пос'о; шта се ждереш?

— Па докле ће да ме дави! Оћу да му одговорим да се више не усуђује да ме малтретира.

— Ха, јок море, кад га не мрзи нек пише, шта те се тиче, а ти бацај па ћути.

У том се појави Чича-Милован, ведар, насмејан, крепак, затурио намерно руке на леђа улази без поздрава, стоји на сред редакције, загледа смешећи се сваког од нас, управо мери нас од главе до пете, па ће тек као за се:

— О, Господе Боже, да ли да им кажем: Помози Бог.

Јанко се накашља, па ће равнодушно:

— Вала, ако и нећеш, стриче.

— Ето, па овај мој матори синовац сасвим поиспропадао. Видиш како се то покварило, па не поштује свога старијега, вели Чича-Милован, па се окрете Милораду:

— А шта ми се овај синовац љути?

— Будала — вели Јанко равнодушно — љути се на попа што пише песме.

Милорад се жучно и нервозно жали како му се тај поп попео на врх главе, и да ће најзад због њега раскрстити са „Звездом“.

— Уосталом, нисам ја ово мало здрављица нашао на путу!

Чича-Милован га као слуша са саучешћем, а на лицу му лебди осмејак, па ће тек:

— Господе Боже, опака некаког попа! Па шта оће тај поп? Чудна и зла попа, где ће да ми умори овака синовца! — узе као тужно махати главом и узвикивати: Јадан синовац, јадан синовац! — Па камо синовче да видимо шта оће тај поп?

— Не, не... виче Милорад нервозно и шорну ногом оне рукописе. Нисам ни читао, ја чим видим његов

потпис мени се црева претуре, обневидим, обневидим господине мој!...

— Куку зла попа, буди Бог с нама! Чекај да видимо шта се најмио тај поп, шта оће он, и подиже једну песмицу. (Свака је на засебној хартији). Мету наочаре, рашири ноге, са лица му блиста задовољство, спремио се унапред на смех, и то му се на лицу осећа. Чита песму попову:

Родољубно срце моје
На Косово мене мами
Јер род мој мили
Не може виш' у тами.

— Па лепо болан каже поп! Немој, болан, синовче да вичеш на попу. Видиш како он каже: родољубно. Нека пева попа. То је попа читао и попадији, па су се здоговорили да то даду и у цајтунг, па после сељаци да читају, па попи мило како веле: „Наш попа списује у књиге“. Ето видиш, синовче, а ти га бацио на патос.

— Јадан поп, јадан поп! понавља једва изговарајући речи од смеха. Толико се смејао да су му се сузе лиле низ образе. Кад се исмеја окрете се вратима и рече:

— Е то је славно, е то је славно? Е ајд у здрављу, синовци. Изиђе на улицу и с улице допре његов гласан смех и још једном:

— Јадан поп, јадан поп!

— Којешта — љути се Милорад — не разумем оваке људе. Њему то смешно. На послетку, чега ту има смешног? Море оно... ајд, нећу ништа да говорим.

Пред подне већ је редакција пуна.

Божа Кнежевић седи у углу редакције, провлачи руку кроз косу, оне паметне очи гледају кроз прозор у даљину, уздише гласно:

— Хој, Боже мој, Боже мој! слушајући како се Милорад опет љути на покварено доба, на целу земљу и у силном гневу узвикује:

— Дође ми да завијем чалму, господине мој, чалму да завијем, па да одем турском султану — у осталом, и тај султан — ал' за инат, господо, да га дворим, што рекла песма, за девет година, да издворим војску од најљућих Арнаута, па да је водим на ову погану земљу, да је уништим, поробим, попалим да је нестане, да се бар не срамоти пред светом.

— А шта вреди, за име Бога, викати, Милораде, та ово није културно друштво, ово је гомила Цигана у којој се нађе по неки човек, и тешко њему! додаде Божа, протури руку кроз косу и уздахну гласно:

— Хој, хој, Боже мој... Гомила Цигана! Хој, Боже мој, Боже мој!

Сремац баш беше на вратима. Сврати по кадшто да нађе кога за шетњу. Насмеја се шеретски па ми шапну:

— Замисли, молим те, Милорада како с чалмом предводи војску! и засмеја се до суза.

Често је, кад год се на цело наше колено наљути, Митровић понављао ту своју војску што ће да је издвори од султана, а кад је Чича-Глишић присутан он се као уплаши и као одмичући се вели:

— Куку опака синовца, јаој страшна синовца! Видиш он би онако у чалми и стрица заклао. Страшна синовца, страшна синовца!

Како је то још свеже у памети, како ми се због кратког растојања времена још све чини неверица да заиста нема више тих људи!

Али, на жалост, нема. И ко није познавао те људе, ко се није с њима дружио, ко је само читао њихова књижевна дела, осећа колико се штетило, а како је тек за нас што смо навикли на њих лично, што смо, у сред ове гомиле људи обичних, а који чине већину друштва, што се само боре о превласт, корист, класу и добит, имали за друштво те несебичне, идеалне људе, који су себе жртвовали земљи!

Али, како изгледа, и самом Богу није било по вољи да те људе и даље држи у овом нашем данашњем друштву.

Изгледало је и њему више недостојно да остави и даље на овом гадном вашару политичких коцкара, трговаца класа и лиферација, продаваца своје части и достојанства, у досадној вреви разних џамбаса, удворица, сујетних шупљоглаваца, лиферанта и масе политичких цигана и слепаца што пред разним партијским шатрама богораде — данас пред једном сутра пред другом, та гомилчина што рекао покојни Митровић што сама за се мора рећи:

Који данка не видимо,
Већ за туђим очицама
По свету се претуцамо.

Заиста, само се тако могу објаснити ове нагле смрти првих наших људи. Бог им је рекао: ходите к мени, и позва из овог друштвеног брлога за кратко време и Јанка и Сремца и Митровића и Кнежевића и Чича Глишића и Матавуља.

Ти су људи били видело у тами наше земље. И још више: они бејаху со соли земљине, али на жалост њих нема више.

Мир и слава пепелу њихову!

Један од тих великих људи био је и Чича Милован. Мени је вечерас пала у део једна тужна дужност да се с тугом у срцу сећам њега, мог доброга стрица.

У један мах перо је застало баш на овом месту. Што сам се више сећао Чича Милована, тим су све више оживљавале успомене на све помрле великане, и ја сам застао, нисам смео ни могао никуд даље, и од једном ми се чисто створио пред очима Чича Милован. Насмејан, добродушан као и увек, а као и увек прави се љут. Гледа ме — тако га замишљам — маше главом, па као вели:

— Господе Боже, Господо Боже, па и оно се као замислило, па и оно жали! Јадан синовац, јадан синовац!...

Суза је заврела на око, али место да кане, ја сам се болно насмешио, и у себи помислио.

— Опрости, стриче, моменталној клонулости мојој, опрости, али кад год ми пред очи изађе твоје свеже, насмејано, доброћудно лице, увек ће ми дати снаге за нове напоре у животу. Опрости ми сада.

Ако је ико хтео да види како човек у годинама — чича проседе браде — живи безазленим животом мирне савести као дете у колевци, човек великих заслуга а без претензија, скроман и повучен, те изгледа пре да се боји казне, а већ нико и не сумња да би он имао право да се испрси пред многима, пред том великом гомилом која без разлога тражи за се и части и лака хлеба и достојанства; ко је хтео да види врлину и кротост свесног човека о себи и својим заслугама, који гледа око себе поквареност и тискање горих пред њега, па да са анђелским осмехом узвикује:

— Ако, ако, е па оће човек, па лепо је то треба човеку?

е тај је требао да познаје лично Милована Глишића!

Живео је уредно и кретао се свакодневно као по каквом строго утврђеном правилу. Дуго година у последње време становао је код „Национала“. Устане рано и одмах иде да обиђе свога Перу. Хотелијер је држао кокоши и петла, кога је Глишић веома волео и назвао га Пером. Редовно понесе Пери жита, и онда с њим разговара и тепа:

— Па како си ми спавао, Перо? Добра си ти нека тица! Па лепо певаш! Па како лепо живиш, Перо, како те, море слушају ове твоје жене? Недај се ти, Петре, недај се море, врагови су жене!

Петао кокоће, ћукне кокош, оне искупе, петао по неку кљуцне, а Чича Миловану то мило, тресе се од смеја и храбри свог Перу:

— Тако, Перо, тако ти њих, удри, Перо, која не слуша!

Кад се наразговара са својим Пером, онда одлази код Боторића на кафу.

Рано изјутра, увек на истом месту, за округлим столом до великог прозора с лица, могао се видети Чича Милован. Чим дође пре него што седне извади дуванску кутију, муштиклу, своју кутију машине. Док се кува кава завије пажљиво цигару, мете је у муштиклу, па тако незапаљену мете с муштиклом на кутију од муштикле, извади једну шипчицу машине па је наслони на кутију, да је и она у приправности, и онда чека „да му се испече кафа“. Кад се донесе, сркне два три пута, па онда узима цигару, упали ону одвојену шипчицу машине и припали цигару. То је редовно радио са неком свечаношћу, са неком озбиљношћу и пажњом, да сам необично волео да то посматрам и свако ме јутро занимало као нешто ново. Никад се није десио случај да се тај ред поремети. Кад попије две каве, проћаска с друштвом, смејући се често на сав глас да звони цела сала, у тачно одређено време нагло устаје, плати и одмахне руком и изговори:

— Е, у здрављу, ви ко остаје.

И онда зна се куда иде: тачно на Велики Пијац. Ако је време за печурке он иде ради њих, а ако не он онако прође свуда, посматра, допадне му се по каква сцена, разговор, и он то сутра-дан прича са нарочитим задовољством.

После пијаца, у Библиотеку.

Од тих својих уличних посматрања веома је волео да прича како је посматрао једног шегрта што се побио са својим рођеним шеширом.

— Како то може да буде? буни се неко.

— Тако, брате, свашта може да буде. Ја сам гледао својим очима како се дечко побио са својим шеширом. Иде дечко, носи повећу тестију воде с чесме, а шешир му мирно стоји на глави. Дечко се накривио на једну страну и иде тако некуд, ваљда кући иде. Наједанпут дечку утече шешир с главе. До душе био је ветар, ал' сад ко зна да л' је то баш због ветра. Па да видиш како је то неки безобразан шешир! Није утекао далеко, већ само неколико корака и изазивачки гледа с блатњаве

калдрме у свога госу. Дечко потрч, потрч, онако накривљен с оном тестијом и таман саже да га узме, ал' шешир утече још дваестину корака, па опет стаде и гледа изазивачки. Опет јадан дечко потрч, потрч, па таман се саже да узме шешир, а он опет утекне неколико корака. То се понови три четири пута. Дечку се досади, цикну као гуја љут:

— Е, стани сад да видиш. Остави тестију, па потече за безобразним бегунцем. Кад га достиже, он га удари ногом и учини. „Аха"! држећи га тако ногом, обрте се око себе, спази један камен, па и оним каменом удари шешир и узвикну задовољан:

— Тааако!

Затим га узе и врати се тестији.

— Море, па ти га умало, болан, не уби! велим му ја.

Дечко ме погледа љутито.

— Гадна нека капа — забашурујем ја и додадох брзо — а оћеш да ти купим бурека? Он пристаде и тако се помирисмо.

— Јадан шешир, јадан шешир, како извуче батине!

Кад год то прича, он оплаче од смеја.

Ко год је познавао Глишића мора се живо сећати, како се кад су лепи дани с пролећа и у лето поносито враћа из поља рано, ујутру кад други устају. Пуне му руке цвећа. Често би дао Митровићу у шали по китицу:

— Ајде, да дам овом мом синовцу што списује песме, нек види и он цвеће. Ево ти, синовче, то је изистинско цвеће из шуме. А знаш ли ти, болан, да има и шуме и поља и цвеће и тичице, све то има изистинско кад се изиђе из Београда. Оће стриц да те води па све да ти покаже.

— Тек штогод! — љутне се Милорад.

— Пази, па оно се љути! А да л' ти на пример знаш колики је славуј, та тица што се толико спомиње.... Не зна оно то, окрене се другима. Оно мисли славуј је колико ћуран... Е видиш није тако, синовче. Ћуран је

велика тица, а славуј мала тичица. Ћуран се једе, а славуј се не једе. Оно и ћуран је певачица, али га несрећни критичари не признају за песника, а славуја хвале.

— Та оставите молим вас комендију, какве су опет то морске шале!... љути се Милорад.

— Куку, па љути се, а стриц га лепо поучава!

Сем цвећа, што га је брао у својим дугим шетњама по пољу и шуми, необично је волео печурке. И то је имао вољу, поносио се тиме да их сам лично набере, да их сам лично спреми. Код „Национала“ је имао нарочиту тепсију само за печурке, а нико их није смео кад пошље дирати ни спремати док он лично не дође. Врло често он је већ пре зоре на месту где су печурке, набере и с поносом насмејан, свеж, задовољан, враћа се у Београд, и онда прекорева нас што доцкан устајемо.

Једног празника по подне сретосмо се код трамвајске станице.

— Е, тако, сад ми нећеш умаћи! ухвати ме за капут и рече:

— Ајде овамо!

— Куда?

— Видиш, како оно још сме и да пита старијега? Куда. Куда те старији води. Уведе ме у отворен трамвај, показа прстом једно место и заповеди:

— Седи ту.

Ја наслутих да ће да ме води у поље, и, знајући да су његове шетње дуге, мало се намрштих.

— Никако бурење не трпим. Е сад чекај... Е, дуван је ту, папир је ту, муштикла је ту... Стој, још нешто треба, и извади пет пара. Ево ти ова пара па купи видиш онде за ту пару кутију машине, али не смеш да утекнеш. Купим машине и дам му.

Он је мету у џеп. У том се трамвај крете.

— Е, сад ћу да ти купим и карту.

— А знаш ли ти куда те ја водим?

— Не знам.

— Не треба ни да знаш.

Кад дођосмо до Цареве Ћуприје рече ми:

— Скидај се — и скидосмо се обојица.

Пређосмо преко поља, пењући се шуми на обрешку.

— Видиш ово зелено по чему газимо.

— Видим.

— Е то је, синовче, *трава*.

— А видиш оно тамо.

— Видим.

— Оно је *шума*, а ово је овуда што се шарени пољско *цвеће*, али ми ћемо наћи лепше. Наједном стаде.

— Видиш шта сам заборавио. Требао сам да поведем и онога лирског синовца. Кад смо били кроз шуму, застаде Чича Милован па ће у шали.

— Боже господе, кад би сад срели неког попа, овде у шуми, па да га убијемо!...

— Кога попа?

— Неког, ето на пример оног попа што пише песме, што ми љути синовца. Ту се слатко засмеја и кроз смех додаде: Јок да га убијемо, него да му вежемо мантију више главе преко руку, па да га оставимо и утекнемо. Стаде он замишљати шта би све поп радио, па како би молио сељаке да га одреше, како би се сељаци крстили и бежали, па кад му све сузе ударе од смеха на очи и и тресући се држи се за трбух и изговора:

— Јадан поп, јадан поп!

Кад бејасмо при изласку шуме он ме заустави, стаде преда ме, рашири ноге па ме узе мерити озбиљно од главе до пете, затим ме кажипрстом гурну у чело и упита важно:

— А знаш ли ти где те ја водим?

— Не знам.

— А умеш ти да чуваш тајну?

— Умем.

Он извади из канијe с бедара један ловачки нож са ногом од срне.

— Шта је ово?

— Нож.

— Е, ако кажеш коме једно место што ћу сад да ти кажем, заклаћу те као врапца. Остави нож, ухвати ме за руку и поведе. Изађосмо на једну рудиницу:

— Стој ту, сад ти видиш поверавам велику тајну: Ту има највише *печурака*. Ево гле, а сутра изутра ћу да их поберем и зваћу и тебе.

— Хвала, стриче.

— Рекох да те зовем, али чекај да те слишам. Ја ретко кога зовем на печурке и то радим зато што то чиним кад неког хоћу нарочито да наградим, али ког ја зовем тај треба да уме да једе печурке по сељачки. Јеси ли ти пекао с чобанима печурке?

— Јесам.

— Како сте пекли?

Ја му кажем и на крају додам, да ми је било најслађе, кад се у чаурици горе ороси и накупи водица, па кад узмем печурку то прво сркнем.

— Тачно, да то ниси знао, не би добио печурака.

Кад смо се растали на Теразијама, попрети ми прстом па показа на грло и превуче руком. Подсећа ме да ће ме заклати ако издам тајну.

Кад је сутра дан отишао да побере своје печурке, печурке су биле побране.

Затекао сам га код Боторића, седи с покојним Бацетом и као и обично чека каву. Како ја уђох он ће Бацети:

— Оно је.

— Није ваљда.

— Ама није оно побрало; лењо је то, него је потказало!

Ја се поздравих, а он као љутито окрете леђа, па ће Бацети: — Које је ово чудо? Шта оће овај? А, неког морам да закољем!

Ја не знам шта је и најзад ће он:

— Ти си потказао где су печурке?

Извињавај се ја, и он се као прави да се једва једном мало одљутио, па ће келнеру:

— Слушај, момче, видиш овог мог синовца, ево ти овај марјаш, јутрос ћу да му купим само пола каве. Није ни то заслужило, али се моје назвало. Испеци му, али пола шоље.

Келнер, навикнут на његове шале насмеши се, узе марјаш и рече:

— Добро, Г. Глишићу.

Од тога јутра наставио је Чича-Милован с том, како он вели, „некаком грдном лопужом“ што му краде печурке очајну борбу. Идуће јутро је ишао читавих сат и по пре обичног времена и уграбио печурке. Његова задовољства нигде није било, хвалио се тиме и радовао као дете. Кад, али идуће јутро кад оде у то исто време, печурке побране.

И он, очајан, жали се:

— О, Господе Боже, гадна нека човека, о покварене лопуже некаке, што се видиш најмио на моје печурке! Е, вала ме сутра нећеш претећи! Бацета му је правио друштво и у том јурењу дотерали су дотле да су једног дана одмах после по ноћи били код печурака, и по предлогу Чича-Миловановом прикрили се и вребали „ту некаку лопужу“. И заиста стрпљиво дочекају.

— Еј, море, ко то бере моје печурке! узвикнуо је радосно Глишић кад је познао човека, свог доброг познаника с ким је ранијих година заједно ишао у печурке.

После шале и смеја погоде се да ко пре дође не обере све, већ пола да остави.

Тачан, педантан и одмерен у животу, такав је био у књижевном раду. Читалац се, читајући га, диви чистоти и знању језика српског, али није згорега да читалац зна колико је напора, истрајности и труда стало њега то знање.

Било је у време кад је преводио „Рат и Мир“. Сам је причао да кад наиђе на неку реч, којој не може одмах да нађе српску реч са истим значењем, он по дан по два распитује, тражи, мучи се док не нађе реч која му треба.

Срете ме на улици једног дана и без поздрава и без обичног осмеха рече.

— Стој. Ја стадох.

— Ти си из села?

-- Јесам.

— Кола знаш шта су?

— Знам.

— А знаш ли ти нашу реч како се зова онај простро на осовини по коме се креће точак између чивије и оног другог краја?

— То не знам.

Е, сад иди, не требаш ми, кад незнаш, кола зна и моја стрина. Одо до маторог синовца, ако и оно није све поизаборављало.

После два три дана рече ми радосно. — Разабрао сам: *Оно* што сам те ономад питао зове се *пошетањ*. Ето, сад памти, па знај и ти!

Завршујући ово неколико успомена на Чича Глишића, којима сам хтео да бар у неколико сачувам спомен на његову тиху, безлобну, мирну и спокојну душу племенита човека, морам на крају још, пошто сви знате Глишића као приповедача, изнети још да се он бавио и научним радом — разуме се из шале. Сви ми ближи њему знамо да је он написао и Зоологију. Кад би се та Зоологија увела у школе, ученици би га благосиљали.

То је најкраћа и, како је он говорио, најтачнија Зоологија.

„Сва се жива створења божја деле на двоје:

1, Тице.

2, Бубе“.

Он нам је њу и коментарисао.

— Па како то може, стриче?

— Па тако, брате, лепо:

Све што лети то је тица, а што иде, пузи, гмиже и тако, то је буба.

— Па, упита неко онда, ту спада, на пример, комарац?

— Комарац, тица, и то још тица певачица... Слушај, пева.

— А коњ?

— Коњ, во, овца и тако, то су бубе четвороножне.

— А човек?

— Е, човек долази у бубе двоножне.

Често показујући на улицу засмеје се:

— Пази, болан, колико је разних буба, како гмижу!...

Бог да прости великог приповедача и доброга Чича Милована!

Нека му је слава, он је њу достојно заслужио!

Радоје Домановић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

(14)

4 јуна.

Ја волим да гледам са свога прозора Сену и њене кејове у она нежно сива јутра која дају стварима неку бескрајну благост. Ја сам посматрао азурно небо што разлива над неопољским заливом своју сјајну ведрину. Али наше париско небо је живље, благонаклоније и духовитије. Оно се смеши, прети, милује, сневесељава и развесељава као људски поглед. Оно сипа у овај мах једну меку светлост на људе и животиње у граду, који врше свој свакодневни посао. Тамо, на другој обали, носачи с пристаништа Светог Николе истоварују товаре говеђих рогова, а други амали стојећи на једној брвини хитро добацују, с руке на руку, главе шећера све до на дно пароброда. На северном кеју, фиакерски коњи, поређани један за другим у хладу платана, с главом у зобници, зобљу мирно своју зоб, док кочијаши с црвеним лицем испражњују своју чашу пред тезгом винаревом, вребајући крајичком ока рано подранилог газду.

Антиквари намештају своје кутије по огради. Ти честити умни трговци, који живе непрекидно напољу, под ведрим небом, толико су изложени утицају ваздуха, киша, мразева, снегова, магли и јакога сунца да напослетку стану да наличе на старе кипове по саборним црквама. Они су сви моји пријатељи и ја не прођем испред њихових кутија а да не извадим какву књижурину која ми је фалила дотада, и ако ја ни најмање нисам слутио да ми фали.

Кад се вратим кући, ту је вика моје домаћице, која ме беди да проваљујем све своје џепове и пуним кућу старим артијама што довлачи пацове. Тереза је паметна у том погледу, и баш због тога што је паметна ја је и не слушам; јер, у пркос свога спокојнога изгледа, ја сам увек више волео лудило страсти но мудрост равнодушности. Али, како моје страсти нису од оних што избијају с праском, пустоше и убијају, светина их не види. Оне ме ипак узнемирују, и више пута ми се десило да изгубим сан ради неколико страна које је написао какав заборављен калуђер или наштампао какав скроман шегрт Петра Шерера. И ако се ови лепи заноси гасе у мени, то је због тога што се ја сâм гасим полако. Наше страсти, то смо ми. Моје књиге, то сам ја. Ја сам стар и окорео као оне.

Лак ветар брише с уличном прашином крилато семење платана и сламке сена одлетеле из коњских уста. Ова пришина није ништа, али гледајући је где одлеће, ја се сећам да сам у своме детињству гледао, сличну прашину како се ковитла; и моја душа старога Парижанина узбуђује се. Све што обухватам погледом са свога прозора, овај видик који се пружа с лева до шајоских брежуљака и у коме назирем Славолук као какву камену коцку, Сена, река славе, и њени мостови, на тераси у Тиљеријама, Лувр из доба Препорођаја, изрезан као какав накит; с десна, према Новом Мосту, *pons Lutetiae Novus dictus,* као што се чита на старим снимцима, стародревни и достојанствени Париз са својим кулама и својим шиљатим торњевима, све то, што је мој живот, то сам ја сâм, и ја не бих био ништа без тих ствари које одсевају у мени с тисућу прелива моје мисли и надахњују ме и загревају. Због тога ја и волим Париз бескрајном љубављу.

Па ипак ја сам уморан, и осећам да се човек не може одморити у крилу ове вароши која толико мисли, која ме је научила да мислим и која ме непрекидно позива да мислим. Како не бити узнемирен у сред

ових књига које непрестано подстичу моју радозналост и замарају је не задовољивши је? Час ваља тражити какав датум, час треба тачно одредити какво место или неки стари израз чији је прави смисао занимљиво знати. Речи? — Е па јест, речи. Будући филолог, ја сам њихов владар, оне су моје поданице, и ја им посвећујем, као добар краљ, читав свој живот. Зар нећу моћи да се одрекнем владе једнога дана? Ја слутим да има негде, далеко одавде, на ивици једне шуме, једна кућица где бих нашао покој који ми је потребан, очекујући да ме један већи, неизбежни, покој обавије целога. Ја сањам једну клупу на прагу и поља у недоглед. Али требало би да се какво свеже лице осмејкује крај мене, да би се у њему огледала и усредсређивала сва ова свежина; ја бих веровао да сам деда и сва празнина мога живога била би испуњена.

Ја нисам плаховит човек, али се ипак лако раздражујем и сва моја дела причинила су ми исто толико жалости колико и задовољства. Ја не знам како се деси да помислих тада на врло неразложну и врло безначајну безобразност који је допустио себи, према мени, пре три месеца, мој млади пријатељ из Луксенбурга. Ја му не дајем из ироније то име пријатеља, јер ја волим трудољубиву омладину с њеним дрскостима и застрањеностима. При свем том мој млади пријатељ прешао је границу. Противу ученога Амброзија Пареа, који је први стао везивати артерије и који је, заставши хирургију у рукама бербера „практичара“, подигао је на висину на којој је данас, подигле су се у његовим старим данима све новајлије хирушке. Нападнут увредљивим изразима од једнога младога ветрогоње, који је могао бити најбољи младић на свету, али који није имао осећање поштовања, стари научењак одговори му у свом спису *О Мумији, Једнорошцу, Отровима и Кузи*. „Ја га молим, рече му велики човек, ја га молим, ако има вољу да изнесе штогод на супрот моме одговору, да се махне срџбе и да блаже поступа с добрим старцем“. Тај одговор је диван

под пером Амброзија Пареа; али, да га је рекао какав сеоски видар, оседео у раду и изложен подсмеху од стране каквог јуноше, он би опет био хвале достојан.

Помислиће се можда да је ова успомена била само повод за једну ружну срџбу. И ја то помислих и оптужих сâм себе да сам се бедно ухватио за речи једнога детета које не зна шта говори. Срећом, моје мисли тим поводом узеше затим бољи правац; због тога их и бележим у своју свеску. Сетих се да сам се једнога лепога дана у својој двадесетој години, (има од тада више од пола столећа), шетао по овом истом Луксенбуршком парку с неколико другова. Говорили смо о нашим старим учитељима и један од нас споменý Г. Пти-Радела, поште достојнога научењака који је први бацио нешто светлости на етрурска порекла, али који је имао злу срећу да састави један хронолошки списак љубазника Јелениних. Ми се слатко исмејасмо том списку и ја узвикнух: „Пти-Радел је глупак, не у шест слова, већ у дванаест свезака“.

Ова младићска реч сувише је лака да би тиштала савест једнога старца. Камо да сам ја хитао у животној борби само тако невине стреле! Али ја се данас питам да ли нисам, у свом животу, и не слутећи, учинио нешто тако исто смешно као хронолошки списак љубазника Јелениних. Напредак науке чини излишним дела која су највише допринела томе напретку. Како та дела не служе више Бог зна чему, омладина искрено држи да нису никада ничему ни служила; она их презире и, само ако се још ту нађе по каква сувише застарела идеја, смеје им се. Ето како сам се ја, у својој двадесетој години, подсмевао Г. Пти-Раделу и његову списку раскалашне хронологије; ето како је јуче, у Луксембургу, мој млади и неучтиви пријатељ....

Удуби се у себе сама, Октаве, и престани да се тужиш.
Шта? ти хоћеш да те штеде, а ти ниси ништа поштедео.

6 јуна.

Био је први јунски четвртак. Ја затворих своје књиге и опростих се од светог опата Дроктовеја, који, уживајући небеско блаженство, није много нестрпљив, мислим, да види своје име и своја дела величана на овој земљи, у једној скромној компилацији изишлој из мојих руку. Да ли да кажем? Она слезова стабљика коју сам видео прошле недеље где прима походу једне пчеле занима ме више но сви стари опати са палицама и митрама. И малочас баш, моја домаћица застала ме је на куинском прозору где на лупу проматрам цвеће у шебоја. Има у једној Спренгеловој књизи коју сам читао у својој првој младости, онда када сам све читао, неколико мисли о љубави цвећа, које ми опет долазе на памет после пола столећа заборава и које ме, данас, занимају толико да жалим што нисам посветио скромне способности своје душе проучавању инсеката и биљака.

Ја сам размишљао тако тражећи своју кравату. Али пошто сам узалуд претурио врло велики број фијока, ја се обратих својој домаћици. Тереза дође гегуцајући.

— Господине, рече ми она, ваљало ми је казати да излазите, па бих вам ја дала вашу кравату.

— Али, Тереза, одговорих ја, зар не би било боље да је метете на какво место где бих је могао наћи без ваше помоћи?

Тереза ме не удостоји одговора.

Тереза ми не оставља више ништа на расположење. Не могу да имам мараму а да јој је не затражим, и, како је она глува, немоћна и како, уз то, губи сасвим памћење, ја чамим у вечитој оскудици. Међутим она ужива с тако спокојном гордошћу у својој домаћој свемоћи, да се не осећам одважан да покушам државни удар против владе над мојим орманима.

— Моју кравату, Тереза! чујете ли ме? моју кравату! или, ако ме будете доводили у очајање оклевајући и даље, неће ми више требати кравата, већ уже да се обесим.

— Ви се дакле здраво журите, господине, одговара ми Тереза. Ваша кравата није изгубљена. Ништа се не губи овде, јер се ја бринем о свему. Али оставите ми бар времена да је нађем.

„Ето, помислих, ето последице пола века оданости. Ах, да се, срећом, ова неумољива Тереза један пут, један једити пут у своме животу, огрешила о своје служитељске дужности, да се за једну минуту нашла у погрешци, она не би била завладала нада мном тако неограничено и ја бих се бар усудио да јој се одупрем. Али зар се човек одупире врлини? Људи који нису имали никаквих слабости страшни су: нема човек моћи над њима. Погледајте само Терезу: ни једне мане за коју би се могла ухватити. Она не сумња ни у себе, ни у Бога, ни у свет. То је јака жена, то је мудра девица из Светог Писма и, ако је људи не знају, ја је познајем. Она се показује у мојој души држећи у руци жижак, скроман кућевни жижак који сија под гредама једног простог крова и који се неће угасити никад на врху ове руке, мршаве, уврнуте и јаке као изданак лозе.

— Тереза, моју кравату! Зар не знате, несрећнице, да је данас први јунски четвртак и да ме госпођица Јованка чека. Управитељица завода дала је по свој прилици изглачати на време под у говорионици; ја сам сигуран да се у овом тренутку огледају у њему и за мене ће бити увесељење, кад будем тамо поломио своје кости, што не може фалити, да видим као у огледалу своје тужно лице. Узевши тада за углед љубазног и дивног јунака чији је лик изрезан на штапу ујака Виктора, ја ћу се потрудити да покажем насмејано лице и постојану душу. Погледајте ово лепо сунце. Кејови су њиме сви позлаћени и Сена се смеши небројеним ситним блиставим борама. Варош је од злата; нека плава прашина лебди над њеним лепим оцртима као коса... Тереза, моју кравату!... Ах! ја разумем добродушног Кризала који је склањао своје јаке у једног дебелог Плутарка. По његову

примеру, ја ћу одсада остављати све своје кравате међу листове *Acta sanctorum*.

Тереза ме је пуштала да говорим и тражила ћутећи. Ја чух где звоне полако на вратима.

— Тереза, рекох ја, звоне. Дајте ми моју кравату и идите отворите; или идите отворите па ћете ми, с небеском помоћу, дати после моју кравату. Али не стојте тако, молим вас, између мога ормана и наших врата као каква кобила, ако смем да кажем, између два седла.

Тереза пође ка вратима као на непријатеља. Моја красна домаћица постала је врло негостопримна. Туђин јој је подозрив. Ако је слушати њу, то расположење долази од дугог искуства с људима. Ја не имадох времена да испитам да ли би исти опит да га је правио други експериментатор дао исти резултат. Г. Муш ме је чекао у мојој соби за рад.

Г. Муш је још жући но што сам мислио. Он има плаве наочари и његове зенице поигравају оздо, као мишеви иза каквог заклона.

Г. Муш се извињује што је дошао да ме узнемири у тренутку... Он не одређује ближе тај тренутак, али ја мислим да хоће да каже тренутак у коме немам кравате. То није моја кривица, као што знате. Г. Муш, који о том не зна ништа, не изгледа у осталом нимало увређен. Он се боји само да не буде досадан. Ја га умирујем у пола. Он ми каже да је као тутор госпођице Александар дошао да говори са мном. Најпре ме позива да не водим никаква рачуна о ограничењима која је мислио да треба испрва да унесе у дато нам допуштење да походимо госпођицу Јованку у њену пансионату. Одсада ће ми завод госпођице Префер бити отворен свакога дана од дванаест часова до четири. Знајући колику пажњу поклањам овој девојци, он сматра за своју дужност да ме обавести о лицу коме је поверио своју пупилу. Госпођица Префер, коју он познаје одавно, ужива све његово поверење. Госпођица Префер је, по њему, жена изображена, добар саветодавац и доброг владања.

— Госпођица Префер, рече ми он, има принципа; а то је реткост, господине, у садање време. Све је сада јако промењено, и ово доба не вреди колико прошла.

— Сведок су моје степенице, господине, одговорих ја; пре двадесет и пет година, уз њих се могло пети не може бити лакше, а сада ме замарају и ломе ми ноге још на првим степенима. Поквариле су се. Има тако исто новина и књига које сам некад без муке гутао на месечини и које се данас, на најлепшем сунцу, ругају мојој радозналости и показују ми само црно и бело, кад немам наочара. Костобоља ми мучи удове. И то је једна од пакости времена.

— Не само то, господине, одговори ми озбиљно бележник Муш; али оно што је заистински рђаво у наше доба, то је што нико није задовољан својим положајем. Од врха до дна друштва влада, у свима сталежима, нека нелагодност, узнемиреност, жудња за благостањем.

— Боже мој! господине, одговорих ја, мислите ли ви да је та жудња за благостањем знак времена? Ни у једно доба људи нису желели беду. Они су увек гледали да поправе своје стање. Тај сталан напор стварао је сталне преврате. Он траје и даље, то је све.

— Ах, господине, одговори ми бележник Муш, види се добро да ви живите у својим књигама, далеко од послова! Ви не видите, као ја, сукобе интереса, борбе новца. Од великог до малог иста је узаврелост. Људи се предају необузданој спекулацији. Оно што видим ужасава ме.

Ја се запитах да ли је Г. Муш дошао к мени једино ради тога да ми каже своје поштено човекомрство; али чух утешније речи где силазе с његових усана. Бележник Муш ми је цртао Виргинију Префер као личност достојну поштовања, уважења и симпатије, пуну части, у стању да се жртвује, образовану, уздржану, која чита на глас, стидљиву и умешну у привијању мелема. Ја разумедох тада да ми је он цртао онако мрачну слику свеопште

кварежи једино ради тога да би боље истакао, као противност, врлине учитељичине. Дознадох да завод из улице Демур добро ради, да је пробитачан и да ужива опште уважење. Бележник Муш, да потврди своје изјаве, опружи своју руку у рукавици од црне вуне. Затим додаде:

— Ја сам у стању, по свом занимању, да познајем свет. Бележник је помало исповедник. Ја сам сматрао за своју дужност, господине, да вам донесем ова добра обавештења у тренутку кад вас је један срећан случај ставио у додир с госпођицом Префер. Ја имам само једну реч да додам: та госпођица, која апсолутно не зна за корак који ја предузимам код вас, говорила ми је ономад о вама изразима дубоко симпатичним. Ја бих их ослабио понављајући их, и не бих могао уосталом да их поновим а да не изневерим у неку руку поверење госпођице Префер.

— Не изневеравајте га, господине, одговорих ја, не изневеравајте га. Да вам право кажем, ја нисам знао да ме госпођица Префер и најмање познаје. Ипак, пошто ви имате на њу утицај давнашњег пријатељства, ја ћу се користити, господине, вашим добрим расположењем према мени да вас замолим да употребите свој углед код ваше пријатељице у корист госпођице Јованке Александар. То дете, јер је то дете, претрпано је радом. У исти мах ученица и учитељица, она се много замара. Уз то, ја се бојим да јој се сувише не даје осетити њена сиротиња, а то је једна благородна природа коју би понижења нагнала да се буни.

— Авај! одговори ми Г. Муш, треба је спремити за живот. Човек није на земљи да се забавља и да задовољава своје ћуди.

— Човек је на земљи, одговорих ја живо, да ужива у лепом и добром и да задовољава своје ћуди кад су племените, оштроумне и благородне. Васпитање које не вежба воље јесте васпитање које изопачава душе. Треба да учитељ учи *хтети*.

Учини ми се да видех да ме бележник Муш сматра за једног кукавног човека. Он прихвати с много мирноће и сигурности:

— Помислите, господине, да на васпитању сиромаха треба радити врло смотрено и с обзиром на зависно стање које ће они морати имати у друштву. Ви не знате можда да је Ноел Александар умро презадужен, и да је његова кћи васпитана готово из милостиње.

— Ох, господине, повиках ја, не кажимо то. Рећи, то значи наплатити се, и то више не би било истина.

— Пасива заоставштине, продужи бележник, премашала је активу. Али ја сам се наравнао са повериоцима, у интересу малолетнице.

Он ми понуди да ми дâ подробна обавештења; ја их одбих, пошто нисам у стању да разумем послове уопште а послове Г. Муша напосе. Бележник приону наново да оправда систем васпитања госпођице Префер. и рече ми, као закључак:

— Не учи се забављајући се.

— Учи се једино забављајући се, одговорих ја. Вештина поучавати јесте само вештина пробудити радозналост младих душа да би је после задовољили, а радозналост је бодра и здрава једино у срећним духовима. Знање које се силом улива у људске умове запушава их и угушује. Да човек свари знање, треба да је прогутао са задовољством. Ја познајем Јованку. Да га је то дете мени поверено, ја бих створио од ње, не научницу, јер ја јој желим добра, но једну девојку која блиста од разума и живота и у којој би се све лепе ствари из природе и уметности огледале с једним благим сјајем. Ја бих је научио да живи у љубави с лепим пределима, с идеалним призорима из песништва и историје, с музиком благородно узбуђеном. Ја бих јој учинио љупким све што бих желео да јој омилим. Сâм ручни рад ја бих узвисио за њу избором ткива, укусом везова и стилом чипака. Ја бих јој дао једног лепог пса и једног лепог коњчића да је научим да влада Божјим створовима; ја бих јој дао птице

да их храни да јој покажем вредност капље воде и мрве хлеба. Да јој створим једну радост више, ја бих желео да она буде милостива са веселошћу. И пошто је бол неизбежан, пошто је живот пун беда, ја бих је учио оној хришћанској мудрости која нас диже изнад свију невоља и даје лепоту самоме болу. Ето како ја разумем васпитање једне девојке!

— Ја се поклањам, одговори Г. Муш здружујући своје две рукавице од црне вуне.

И диже се.

— Ви разумете добро, рекох му ја испраћајући га до врата, да ја не тражим да наметнем госпођици Префер свој систем васпитања који је сасвим личан и који се ни мало не слаже с устројством најуређенијих пансионата. Ја вас само преклињем да је приволите да дâ мање рада и више одмораЈованци, да је нимало не понижава и да јој одобри онолико духовне и телесне слободе колико је допушта заводска уредба.

С једним бледим и тајанственим осмејком Г. Муш ме увери да ће моје напомене бити лепо примљене и да ће се о њима водити великог рачуна.

После тога он ме поздрави климнувши мало главом и изиђе, оставивши ме у неком стању узнемирености и нелагодности. Ја сам у свом веку имао посла с разном врстом људи, али ни с једном која би наличила на овог бележника или на ову учитељицу.

(Наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ИЗ СОНЕТА „ДРУГУ“.

И пјеваш: „Живот као ријека струји
И шуме бистри брзајућ' таласи —
И шуме, звонка ко да пјесма бруји
Те широм свијета весела се гласи.

А ми по брзој спуштамо се струји,
Не марећ' хитни што нам гину часи,
Док живот свуда као племен руjих,
Те увијек грijућ, никад се не гаси.

А ми по струји спуштамо се ширној
Да у пучину изигнемо тију,
И ко у раци починемо мирној.

А нашег гласа и кад мине јека,
Таласи још ће да се к мору вију
И вјечно шуми непресушна ријека“.

Марин Сабић.

ПРОЋИ ЋЕМО...

Ми у вреви и самоћи
Проћи ћемо као сјену;
Снијућ' данак те ће доћи,
А у нашој тек просјева сјени.

Редом ћемо цвијелећ' проћи
Нараштаји небројени —
Цвијелећ с мрака дуге ноћи
К'о на хладној приковани сгијени.

Проћи ћемо — кроз ноћ тамну,
Десницама вијућ' јаким
Као барјак Жића жубљу пламну.

Проћи ћемо, с земље ове,
Жедни среће, кроком сваким
Новом свијету стазе крчећ' нове...

Марин Сабић.

ТРЗАЊЕ.

Сједим и мислим. У глави ми чудан
Узмутио се хаос, па ме мучи
Силно и врело, док часовник будан
На трошном зиду не престаје тући,
Куцајућ' пјесму пролазности страшну,
И ко да каже истине ми жедном:
Скинућеш једном ту одјећу прашну,
И твоју смрт ћу откуцати једном!

О, стани мало, ти вјечито вр'јеме,
Зауств'те се, ви, кретања сфера,
Каж'те ми зашто носим ово бреме,
Зашто ме судба кроза свијет тјера?
Зар када пукне ова љуска б'једна,
Зар ништа неће више остат' моје?
О, зар је живот бесмислица једна,
Зар у том вјера, страст и љубав стоје?

Али све шути. Хити вал за валом
У страшној шутњи, даље вр'јеме иде
Склапајућ' мени, клонулом и палом,
Уморне очи да још мање виде.

Јово Варагић.

МАЋЕДОНСКО ПИТАЊЕ.[1]

Сви досадашњи покушаји зближења између Србије и Бугарске, које су многим заједничким интересима упућене да се једна на другу наслањају, разбијани су о разлику у схватању, прво, географских граница Маћедоније; друго, историјских прилика под чијим утицајем снажио етнографски карактер словенског дела маћедонског становништва. Овом разликом се објашњују не само њихова гледишта о крајњем решењу Маћедонских Питања, него и о начину како треба радити на његову решењу.

I

У разна се времена и о Маћедонији различно мислило. Нису јој се увек исте границе постављале. У старом веку, пре Александра Великога, називом Маћедонија обележавана је област много ужих размера од оних које јој се данас обично дају. Александар Велики јако је раширио област којој је ово име давато. У прво доба византиско, називала се Secunda Macedonia, за разлику од праве Маћедоније, област која би се, у главном, поклапала са садашњим скопаљским санџаком. Успомене на Александра Маћедонскога, оживљене у доба Ренесанса и кроз литературу, имале су јакога утицаја на географске

[1] Овај чланак писан је још 1905 године, на молбу енглеског публициста А. Стеда, који спрема опширно дело о Маћедонији, у коме ће изложити мишљење свих заинтересованих народа, пре но што рекне своје мишљење.

појмове писаца који су писали о Балканском Полуострву у опште, а о Маћедонији, као његову делу, посебице. Идеје и приче из њихових дела промицале су и у народ, у чијим се умотворинама могу да нађу о том трагови. Отуда је дошло и то, што се, на пример, у писаним споменицима српским из XVI и XVII века као делови Маћедоније („стране маћедонске“) обележавају чак и области данашње Црне Горе и Херцеговине, или што се у српским народним песмама деспот Ђурађ Бранковић, који је владао једним северним делом данашње Србије, зове „краљем од Маћедоније“. Далеко сам, разуме се, од тога, да овом примеру, по угледу на шовинисте, дајем значење историјских доказа да је Маћедонија српска земља. Све је њихово значење само у томе, што казују, како се појам о Маћедонији, под утицајем разних прилика и узрока, у разна времена мењао, час се ширећи некад готово на цело Балканско Полуострво, час се сужавајући до границâ које је Маћедонија имала у доба кад је и потекао овај назив. Под утицајем ових пролазних прилика и узрока који немају ништа заједничко с географским особинама земљишта, Грци су, у последње доба, учинили једну концесију према ранијим својим схватањима, те област Маћедоније своде на вилајете солунски и битољски, док, на против, Бугари и данас рачунају још као Маћедонију све што је од Сан-Стефанске Бугарске остало под Турцима. Такво схватање не примају Срби, јер се, по њему, као Маћедонија рачунају и многи крајеви Старе Србије.

Кад је, дакле, реч о Маћедонији, није међу Србима и Бугарима у спору само питање о томе, јесу ли Маћедонци Срби или Бугари, него и питање о границама између спорне Маћедоније и Старе Србије, којој већ и само име казује, да је неоспорно српска народна област.

Граница између ове две области, по бугарском схватању, чине планине Шар и Кара-Даг (скопљанска Црна Гора); све што је на југу или југо-истоку од планина, дакле, у главном, вилајети битољска и солунска и цео

скопљански санџак са тетовском казом и гостиварском нахијом, иде у Маћедонију. Где је основа оваком схватању? Очевидно не ни у историји, која Маћедонију никад није до тих граница ширила, ни у географији, јер је скопљанска област увек сматрана као засебна од праве Маћедоније. Бугари су овако гледиште о границама Маћедоније формирали просто под утицајем пролазних успеха Егзархије, која је од свога постанка — ма да је поникла као резултат борбе, која је била у почетку израз племенскога супарништва између Словенства и Јелинства — служила као оруђе за бугаризацију словенскога живља у Турској. Санкција је тим успесима имао да буде Сан-Стефански Уговор о миру с Турском. Тај је уговор, истина, пропао, али је остао његов силан морални утицај којим су се егзархијски агенти врло вешто и врло обилато користили: прво, да увеличавају све већи број својих сплетака, а друго, да као Маћедонију обележе сву област која је од Сан Стефанске Бугарске остала под Турском. Бугари обично резонују, да се Маћедонија шири дотле докле је, кроз школу и цркву, допро и утицај Егзархије. И пошто Егзархија има у Скопљу свога владику, а у скопљанској епархији својих школа, то и та област треба да уђе у Маћедонију. По овоме схватању, да је, којим случајем, област нишка или врањска остала под Турцима данас би и њих Бугари урачуњавали у Маћедонију, јер је и у њима било, пре српско-турскога рата, егзархијских школа! Да је ово гледиште апсурдно, то ваљда не треба нарочито доказивати. Његова се неоснованост самим собом казује.

У место да га нарочито побијам прећи ћу на излагање методе којим се професор Др. Јован Цвијић, признати научар и географ, послужио да разграничи ове две области. Као научар широких погледа, професор Цвијић се није ни хтео, ни могао, служити разлозима којима обично прибегавају шовинисти, кад хоће да бране своје тезе. И међу Србима има таквих патриота, који, слично Бугарима, мисле и тврде да Стара Србија обухвата све

области, којима је некада, у XIV веку, владао цар Стефан Душан Силни. По схватању ових српских шовиниста, изишло би, управо, да Маћедоније и нема. Њу би прогутала Стара Србија. Супротно овом гледишту које би, засновано на историји, давало толико исто права и Бугарима да све ове крајеве обележе као Стару Бугарску, јер је њима у X веку владао Симеун Велики, — професор Цвијић, тражећи методу за разграничење ових области, пошао је од ових медитација: „Готово сва имена којима се означавају земље воде своје порекло од имена народа или некога његовога племена; али није увек првобитним именом земље обухваћена и сва етнографска област једнога народа; по правилима се име земље прошири са образовањем државе и размицањем државних граница, а кад што се распростре и на етнографску област других народа; таква су имена већине данашњих држава (Угарска, Русија, Немачка и тако даље), а таква су била и имена многих ранијих држава. Али често бива да се одржи етнографско или историјским развитком проширено име које је траг ранијих државних стања: њиме се увек назива главна или најкултурнија област тих прошлих државних стања; оно се дакле одржи и кад та земља није више засебна државна целина; такав је случај с руском Пољском, Јерменском и другим именима земаља, а из сличних су се разлога одржала у турско време имена Србија, Бугарска. Из имена које је, дакле, било етнографско или државно и историјско постао је у доцнијим временима географски појам. Области за које се вежу ти географски појмови најтачније су на картама обележене; на њима се најпрецизније утврђује област географских назвања; из карта се то, по правилу, преносе у општу свест". Ове су медитације довеле професора Цвијића до уверења, да је ова, картографска метода тачнија од других у свима оним случајевима, кад има прецизније да се утврди оспорена област коју извесно географско име поклапа. Све друге методе, као историјска, етнографска, лингвистичка, могу само објашњавати, зашто се гео-

графско име везало за извесну област, али оно остаје за њу везано често и онда кад је погрешно везано, (Источна Румелија, динарска планинска система, Америка, Патагонија, и тако даље). И стога професор Цвијић мисли да се појам Старе Србије и Маћедоније може најпоузданије и најтачније утврдити *на основу најбољих старих карата, које нису постојале и на којима границе између земаља нису обележаване под утицајем националних претензија и других погрешних схватања, као што је махом случај с новијом картографијом и литературом.* „Једини се, дакле на основу оних карата, које су изашле до првих десетина 19-ог века, док се није ослободила данашња Србија (која је збунила стране картографе и због које су они избацили са карата прави и шири појам Србије), и док се нису јавиле засебне и противничке српске и бугарске тежње, може утврдити појам Старе Србије и Маћедоније, и то у оном научном смислу како је горе обележен“.

Боље и потпуније карте европских земаља јављају се, као што је познато, нарочито од XVI века. Од тада се на место класичне номенклатуре уносе на карте народна имена земаља, области и других географских објеката. У то доба па све до пред крај XVIII века најтачније су карте Балканског Полуострва италијанске, а особито млетачке, јер је кроз сав средњи век, па и у то доба, млетачка република водила најживљу трговину по целом Балканском Полуострву. За овим картама тек долазе Меркаторова и карте француских „краљевских географа“. „На свима најбољим картама тих времена — тврди професор Цвијић — налази се име Србија и *захвата и неке крајеве на југу од Шар-Планине и скопске Црне Горе.* На *Меркаторовој* карти Европе (Duisburg, 1554) централни су делови Балканског Полуострва лоше и са врло рђавом номенклатуром представљени; он разликује Расцију и Србију и изгледа да *ова последња обухвата јужне делове око Косова и Скопља.* На карти талијанскога географа Giac. Gastaldi од 1566, *Србија захвата*, поред Косова *и Скопље и*

поменуте области око Скопља. Уз карту Италије F. Bertelli-ја од 1565 има и западни део Балканског Полуострва *са једним делом Србије* и то данашњи новопазарски санџак. На многим картама званичнога „географа млетачке републике“, знаменитога V. Coronolli-ја, од 1692 (у (Corso geographico) *Србија* се простире и на југ од Шар-Планине и Скопске Црне Горе, и код Скопља је скоро редовно записано Metropoli dēlla Servia. Тако исто и на многим француским картама XVII веку које су радили „краљевски географи“ *Србија захвата, поред Новога Пазара, и сву ширу околину Скопља.* Такве границе има Србија и на картама F. de Wit-а, на картама Blereu-овим и H. Moll-ових атласа и на многим другима из половине XVII веку. На многобројним картама чувених атласа Joh. Bapt. Homaun-а из прве половине XVIII века у Србију се рачуна и скопски, кратовски и ћустендилски крај; Маћедонија почиње знатно јужније од Скопља. Тако је и на *Делиљеву* атласу од 1740 године. На картама које су у Нирнбергу издавали Хомонови наследници у почетку XIX века (1802, 1805 и тако даље), *Србија увек обухвата не само новопазарске и косовске крајеве, већ и Скопље и Кратово“.*[1]

Овакве шире границе има Србија и у делима Срба: историка *Рајића*, географа *П. Соларића* и етнографа *В. Караџића*, који су живели и радили крајем XVIII и у почетку XIX века, дакле у доба кад су и данашња Србија и данашња Бугарска биле под Турцима и када није било ни помена о данашњим им претензијама на Маћедонију. И на тадашњим српским и страним картама свуда Србија има ове шире границе.[2] Тако је и у свима бо-

[1] „Географски положај и опште географске особине Македоније и Старе Србије“, од Д-ра Јована Цвијића, страна 43—45. Ово је дело само уводни одељак једнога опширнога дела. „Основи за географију Старе Србије и Маћедоније“, у коме је професор Д-р. Цвијић изнео све резултате својих многогодишњих путовања и студија по овим странама Балканског Полуострва.

[2] Види „Земљопис Србијѐ“ од барона Роткирха у српском преводу Ср. Милошевића бечку карту Fried-ову и т. д.

љим старим географијама, где се Србија помиње и ограничава.

Појам Србије у овим границама није био само картографски и литераран, него је живео и у самом народу. У свима до сад сачуваним писменим споменицима, за које су везана имена људи из ових страна (Скопља, Кратова, Овчега Поља, Тетова, Гостивара и тако даље), они сами називају своју земљу *српском земљом*, а себе *Србима*. Примера за ово има у изобиљу у делу професора Др. В. Ћерића „О српском имену у Старој Србији и у Маћедонији“, док, на против, не може да се нађе ниједнога примера у писаним споменицима да су се људи из ових страна звали Бугарима. Уосталом и мало час поменута карта онога духовитога Француза иде овоме у потврду, јер област, која је, услед изукрштаности линија што представљају српске, грчке и бугарске претензије, као црном бојом превучена, дакле права Маћедонија, не захвата ове крајеве. Грци су престали рачунати их у Маћедонију; о њих се боре само Срби и Бугари стога, што ови последњи намерно сужавају *природне* и од давних времена признате и опште усвојене границе Старе Србије, а шире произвољно *вештачке* границе Маћедоније, само да би могли, одушевљени идејом о Сан-Стефанској Бугарској, на што ширу област распрострти своје претензије. Против њиховога схватања иде и турска административна подела, по којој ови крајеви (скопљански санџак са тетовском казом) иду у косовски вилајет, а зна се, међутим, да су Турци задржали, гдегод су могли, стару административну поделу.

Кад се, дакле, има на уму, шта се на старим картама обележавало именом Србија пре ослобођења данашње Србије, која јој је само један део, са свим је природно, што су скопски, кратовски, тетовски и други крајеви косовскога вилајета после ослобођења Србије називани, за разлику од ње, Старом Србијом. „*Појам Старе Србије* — вели професор Др. Цвијић — *није, дакле, створен ради националних претензија*, *и јужне*

38*

се границе Старе Србије морају проширити и преко Шар-Планине, у главноме на област данашњега косовскога вилајета.[1] До ослобођења Србије није поменуте крајеве *ниједна* познатија карта рачунала у Маћедонију, чак ни оне карте, на којима нема имена Србије. На многим се од ових карата именом Маћедоније поклапа област нешто шира од *праве* Маћедоније. Границе ове праве Маћедоније иду јужно од граница скопске области низ Вардар до Солуна, обухватајући поглавито средњи и доњи слив Вардара, крајеве око великих језера на Западу, и до Струме, негде Месте, на Истоку. Та се област, у главном, подудара са границама које данас обележавају солунски и битољски вилајет; њима је обухваћена *права*, историјска и географска, Маћедонија, која захвата централне и јужне делове Полуострва, нагнуте према Пелешу ка Јегејском Мору. Због овакога средишнога положаја и пластике земљишта она није издвојена, јасно одељена географска целина, већ представља као неку мрежу од котлина, обрађених високим планинама, због чега личи на таблу за играње шаха. Унутрашње области, котлине, нарочито у северо-западној Маћедонији, махом су затворене, без важних комуникација, а периферне имају јаких веза са суседним земљама ван Маћедоније. Нарочито су јаке и врло природне везе између Старе Србије и Маћедоније са Србијом долином моравско-вардарском, која је најбоља комуникација за везу ових земаља са Средњом Европом. Оваквих природних веза нема између Маћедоније и Бугарске, које су венцем Родопских Планина наново са свим једна од друге одвојене. У оскудици природнога јединства услед овакве

[1] С овим границама које професор Др. Јован Цвијић даје Старој Србији, држећи се у томе картографске методе, потпуно се поклапају према Маћедонији и границе којима је професор Др. Александар Белић ограничио призренско-тимочки дијалекат српскога језика у својој студији, штампаној у издањима Петроградске Академије Наука, као објашњење своје дијалектоолошке карте српскога језика. Тачност својих погледа, изнесених у овој студији, још је боље утврдио професор Белић својим испитивањима.

пластичке земљиште најважнији је узрок свим онима многобројним етнографским и културним разликама у Маћедонији, која нема, због овакве пластике, ни политичкога центра, одакле би се могло господарити целом заливом. Овај је центар бивао увек изван ње. Отуда Маћедонија није никад била самостална држава, већ је увек улазила у састав какве друге веће и снажније: Византије, Бугарске, Србије и најзад Турске. *Ниједна од њих није била у стању слити све поменуте разлике у једну целину, и дати целој области* **хомогени етнографски лик с једном културом**, већ су се његови утицаји ограничавали на извесне крајеве.

Не представља се Маћедонија, са гледишта етнографскога, као мозаик од народности, а с гледишта географскога, као табла за играње шаха. Утицај географских јој одлика — средишни положај и оскудица природнога јединства у вези с природним комуникацијама периферних јој котлина — појачан је још историјском судбином, којој се, уз остале, има да припише то, што Маћедонија представља, и у погледу културном, праву мешавину, већу но што се може да види у другим областима Балканског Полуострва. И ако јој у овом погледу основу чини византијско - аромунска култура, у чији појас потпада цела Маћедонија, ипак има у њој, поред јаких турских културних утицаја, и великих оаза чисте патријархалне културе, чији појас захвата готово све делове Балканског Полуострва северно од Шара и Балкана. Најчистије су и највеће такве оазе у северо-западној Маћедонији (Преспа, Морихаве, Пореч, Кичево), ређе их има у источној (Малеш и Пијанец). У другим областима које спадају у овај византинско-аромунски појас нема овога културнога шаренила, као у Маћедонији. И професор Цвијић је имао пуно права кад је у поменутом своме делу тврдио, да је за правилно разумевање Маћедонскога Питања с етнографске тачке гледишта од велике важности и овај културни моменат, због којега управо и постоје разлике између маћедонских Словена с једне и

српскога и бугарскога језгра с друге стране. „Јер од свих словенских области на Балканском Полуострву — вели професор Цвијић — Маћедонија је под најјачим утицајем византијско-цинцарске културе, док су она језгра под патријархалном културом. Истина и Србија и Бугарска имају културне контакте с Маћедонијом: сва јужна Србија је управо маћедонска област и припада византијско-културном појасу; исти је случај и с Источном Румелијом. У ствари дакле има на Балканском Полуострву велика област, у којој је византијско-аромунскога културом изједначено словенско становништво, те у многоме заједнички осећа и боље се између себе споразумева". Кад је реч о овоме, од практичнога је интереса опажање професора Цвијића, *да се маћедонско словенско становништво под утицајем српске или бугарске државне организације, лако и брзо враћа и задобија особине Срба или Бугара*, у толико више што се под овим организацијама губе најкарактеристичније одлике византинско-аромунске културе.[1] Тачност овога опажања може да се утврди масом посведневних примера који нам, осим тога, објашњују не само узроке, него и прави смисао борбе коју око и због Маћедоније воде Срби и Бугари, позивајући се на историју да њоме образложе своја искључива права на ову област турске царевине. Међутим, историјом Маћедоније могу да се објасне многа од више изложених факата и појава, карактеристичних за данашњу етнографску ситуацију у овој области, али се мучно могу њоме да образложе и оправдају данашње националистичке претензије ма којега од балканских народа. Кад би умели и хтели правилно да разумеју смисао ове историје, не би ни могли ни смели затварати очи пред истином: да их баш она упућује на компромис, заснован на солидарисању њихових посебних интереса, како би заједничком акцијом лакше помогли својим маћедонским

[1] Професор Др. Јован Цвијић, Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, страна XXXVII.

сународницима да кроз реформе дођу до што повољнијих погодаба за сносан живот и правилно развиће. Сан-Стефански Уговор и црквено-школски успеси, које је Егзархија постигла, захваљујући искључиво корупцији и крајњој декаденцији цариградске Васељенске Патријаршије, нису повели Бугаре само на то да рачунају као Маћедонију и знатне делове Старе Србије, него су пробудили код њих историјске реминисенције, које су их одушевиле жељом да присвоје себи, ма на који то било начин, целу Маћедонију. Да видимо, правдају ли ове историјске реминисенције ову жељу која не би, сама по себи, биле за осуду, кад се њоме не би потпиривао антагонизам, подједнако штетан и по Србе и по Бугаре.

(Наставиће се).

ХАЈНЕ У ПРЕВОДИМА МИТЕ РАКИЋА.[1]

Хајнрих Хајне је од оних писаца који су у нас врло често превођени и врло радо читани. Преводи његових песама, новелета и путописа провлаче се по нашим књижевним листовима већ има готово пола столећа. 1861 изишле су први пут његове песме у српском преводу Стојана Новаковића и Јована Грчића, штампане у *Даници*, а још и данас Хајне се не престаје преводити. Хајне, осећајни песник љубави и срчани борац слободе, не само да је код нас био много читан, но по неки, и то одабранији књижевник наш није се могао одупрети утицају његовом. Његов утицај на наше новије лиричаре осетан је, а код неколико прозних писаца наших опажају се јасни утицаји његових *Путничких слика*, које је у току од 1869 до 1880, у неколико маха, преводио на српски Мита Ракић, најинтелигентнији и најсрећнији наш преводилац Хајнеа.

Занимљива је ствар видети колико је преводна белетристика наша у тесној вези са развојом наше књижевности и развитком укуса наше читалачке публике. Ми ћемо из те занимљиве историје узети само један лист, само једнога писца, у преводу само једнога преводиоца — Хајнеа у преводу Мите Ракића —, приказати превод и покушати изнети шта значи један књижевни преводилац за једну нову књижевност, као што је наша.

[1] Рад читан у семинару за нову српску књижевност на Универзитету у Београду.

Осамдесет и први број од 15 јула 1869 београдског политичког листа *Србије* почео је доносити у свом подлиску Ракићев превод *Хајнеових Мисли.* После девет година, 1877, изиђе у Београду тај превод понова штампани, с насловом, који одговара наслову у оргиналу, *Идеје или књига Ле Гран.* Две године доцније, 1879 издао је Ракић свој други превод из Хајнеа, на име *О Енглеској,* 1880 дао је *Варош Лука*, трећи одељак *Путничких слика из Италије*, а 1906, у XVI књизи *Српског Књижевног Гласника*, изишао је превод *Норденеја*, који је био остао у његовим рукописима.

Тврдило се, да је један добар и књижеван преводилац често од веће користи једној књижевности но многи и многи оргинални писац средњих способности. Такви преводиоци код нас јесу: Мита Ракић, Милован Ђ. Глишић и Душан Л. Ђокић. Способности и књижевни дар које је Ракић показао у својим преводима такви су да се он може сматрати више као књижевна личност, мање као обичан пресађивач из туђих књижевности.

У његовом превођењу види се извесна сталност и у избору дела и у начину рада. Он је у главном преводио два песника, Хајнриха Хајне и Виктора Ига, али и од њих ствари прожете истоветним духом, духом слободе. Друга особина Ракића као преводиоца јесте што није давао буквалне језичне преводе, но преводе који су уметничка дела за себе, што је успевао да читаоцу да оно осећање која би овај имао да чита оригинал.

Одлично знање оба језика, може бити и труд, нису једине особине Ракићеве; он има нечег другог изнад тог. То је она урођена способност да се у једног писца, поред спољашњих лепота стила његова, осети и оно што обичном оку граматичара редовно умакне: унутрашња особина стила. У Хајнеа је то нека топлина и извесна осетљивост, невероватна лакоћа у причању, складно мешање духа и осећања. Ракић је то осетио и схватио, и умео да изнесе.

Између првог и другог издања *Књиге Ле Гран* протекло је девет година. После толиког времена Ракић се

се сетио свог свакога заборављеног превода. И у новом издању није измењена ни једна конструкција, ниједна реч није променила место своје, а само је незнатан број речи, које су за девет година већ сувише застареле с тога, што су и у првом издању биле довољно старе, замењене неким новијим.

Кад један марљив писац, који се трудом усавршава, после девет година даје наново свој заборављени превод, има увек доста ствари да поправи, измени, улепша и дотера. Ракић то није учинио, јер је он већ први пут дао све што је могао, и био оно, што је остао до краја — даровит преводилац, преводилац књижевник.

Показујући на његову урођену способност, ми смо већ наговестили главну особину његову: разумевање свих спољашњих и тајних стилских лепота. Да је Ракић нешто случајно покушао да пише приповетке, чини нам се да би он вероватно ишао слепо за каквим великим страним књижевником, не само идејама већ и стилом и осећањима, онако исто као што млад даровит почетник глумац усваја и глас и ход и гестикулацију великог глумца коме подражава. Ракић је имао ту способност да лако асимилује.

Оно што је Ракић осетио, износио је врло вешто, лако и на разне начине. Код превођења Хајнеа има неколико главних тешкоћа: умети писати лако, ненатегнуто, без запињања; знати у згодним речима изнети ону топлину и осетљивост његову; бити способан и вешт у мењању тона, јер Хајне врло често из најподругљивијег прелази у најблажи, и из најтужнијег у највеселији; и најзад превести, без спотицања о релативне заменице и реченице, живу Хајнеову досетку.

Ракић је у превођењу и задржавао дугачке реченице и достигао велику лакоћу, али најобичније он је сваки германски облик или израз, који у Хајнеа добро а у нас рђаво звони, растворио у кратку и течну реченицу, и ову удесио врло згодно према осталима.

Само два три ситнија примера:

...das kaumgeborene Wort wandert warm und nass in die Presse...	...тек што се роди реч, одмах, онако врућа и мокра, иде у штампу...
„Ideen", S. 123.[1]	„Идеје", стр. 102.

или:

...aber wir, wir unglücklichen Spätgebornen...	...али ми, који смо по несрећи доцкан дошли на овај свет...
„Ideen", S. 123.	„Идеје", стр. 103.

или:

...als gewöhnliche Landstrassmenschen...	...као други људи који се друма држе...
„Italien", S. 344.	„Из Италије", стр. 13.

Да би преводу дао више живота, узимао је речи које су јаче биле у употреби народног говора и имале локалне боје; тако обично „скочити" преводи са „ђипити", место „силне песнице" каже „буздованске песнице", место „глупак" „будалина", а поврх тога и тамо, где је у Хајнеа и где није у Хајнеа, Ракић уз речи: поп, папа, удворица, дворски песник, ставља нештедице речи: клипан, угурсуз, кретен, и тако даље.

Да би што боље погодио онај интиман и подругљив Хајнеов тон, Ракић употребљава некњижевне речи као: сорта, почем, увардати време, кусати, ризикати и тако даље. Појачавао је многа места, многе изразе. Примера ради ево једног места, које није иначе усамљено:

„Hörte man nun die Stimme, die gleich dem Nordwind diese Worte hervorheulte, sah man das brennende Gesicht, den roten	„Кад човек чује гласину, која као северни ветар урла ове речи, кад уз то погледа оно зажарено лице, ову црвену, бивољу

[1] Поређење смо вршили по овом издању Хајнеових дела: Heinrich Heine's „Sämtliche Werke" in vier Bänden herausgegeben von Otto F. Lachmann. II. Band, Leipzig.

büffelstarken Hals und die gewaltigen Fäuste des Mannes, so hielt man jene höllische Drohung für kein Hyperbol"

„Italien", S. 361.

вратину и оне буздованске песнице његове, тада му ова паклена претња није никаква хипербола"

„Из Италије", стр. 52.

Нарочито је занимљиво што поједине ситнице прилагођава своме времену. Тако, често преводи „die Wasserfälle rauschen" са „потоци жуборе", вероватно с тога, што је та реченица била и сувише омилела времену у коме је он преводио. Преводећи речи умео је да нађе згодан израз, који одговара и реченици у којој је, и оном о чему је реч. „Bei Leibe" преводи некад са „здравља ми", некад „нипошто"; „in meinem Namen" са „позовите се само на мене". Говорећи о бегству кнеза пред долазак Француза у Диселдорф преводи „da war der Vater abgereist" са „а то нам отац уватио шишњаву". При опису смрти Ле Гранове „flehenden Blick" преводи као „заветни поглед".

У мењању тона био је мајстор и невероватно је осећао са Хајнеом, да изгледа да је на извесним местима одгурнуо оргинал и продужио сам да пише. Та места, која је било најтеже превести, не због каквих тешких конструкција већ с тога што је у њима Хајне највише узбуђен, најбоље су преведена. Ми њих наводимо, јер она су најбољи доказ за све што смо раније говорили.

„Умрьо је цар. На једном пустом острву атланског мора стоји усамљен гроб његов, и он, коме земља беше тесна и претесна, лежи мирно под маленом хумком, над којом туже пет жалостивних врба с опуштеном зеленом косом својом, и испод које тужно жубори тихани поточић. Не стоји ништа написано на гробу; али је Клија, праведном писаљком својом, уписала на њ невидљиве речи, који ће као звуци духова тисућама година јечати.

Британијо! Твоје је море, теби припада оно! Али ни море нема доста воде да спере с тебе срамоту твоју, под којом те је, на умору, оставио велики мртвац. Није твој ветропировић Сер Хедзон, не, ти си сама била сичилијански пандур, што су га поткупили заверени владари, да мучки освете на човеку народном оно што је некад народ јавно учинио једном њиховом. — И он беше гост твој, и он беше на огњишту твојем!

Докле тече света и века певаће деца француска и причаће ужасан дочек Белерофонов, и кад те песме грдње и жалости одјекну преко канала, зарумениће се образ сваком поштеном Британцу. Али ће та песма одјекнути једном тамо — и нема више Британије".

„Идеје", страна 67-8.

Или ова два места са последњих листова *Вароши Луке:*

„Нека силна радост обузе ме! Докле седим и ово пишем, под мојим прозорима хори се музика, и по елегијском гњеву отегнуте мелодије познајем марсељску химну, којом је лепи Барбару с друговима својим поздравио варош Париз, ону Ђурђевску кишу слободе, која својим звуцима гане Швајцарце у Тиљеријама те зажуде за отаџбином, ону тријумфаторску самртну песму Жиронде, стару, слатку, љуљушкаву песму. Aux armes, citoyens! Нас сиромашне титане неправедно су осудили што смо онако потмуло дивље затутњили у оној олуји небеској. — Ах! Доле у Тартару било је грозно и мрачно, ништа друго нисмо чули до лавеж кервера и звеку окова, ... Не могу да пишем даље, јер музика испод прозора мојих опија ми главу, и све силније хори ми се рефрен:

Aux armes, citoyens!

„Из Италије стр. 103-04.

И најзад, познату дирљиву и алегоричну причу о Кунцу фон дер Розену, јадној будали дворској, који дође свом заробљеном цару у тамницу да га разговори и потеши:

„— Не, царе мој, то је сунце, и ако се на западу рађа. Има шест хиљада година како се непрестано рађа на истоку; време је већ да једном промени ток свој.

— Кунц фон дер Розен, будало моја, ти си погубио прапорце са црвене капе твоје, и сада изгледа врло чудно та црвена капа твоја.

— Ах, царе мој, ја сам због невоље твоје тако махнито махао главом, да су луди прапорци поотпадали с капе; али она за то није нимало ружнија.

— Кунц фон дер Розен, будало моја, шта се то крха на пољу?

— Не бој се! То је тестера и секира, и скорим ће се стропоштати тамничка врата, и ти ћеш бити слободан, царе мој!

— Ама зар сам ја одиста цар? Ах, та то ми будала каже!

— О, не уздиши, драги господару, убила те је мемла од камена те си тако мучан и очајан; али кад опет дођеш до силе и власти своје, опет ћеш осетити смеону царску крв у жилама својим, и бићеш поносит као цар, и надмен, и милостив, и неправедан, и благ, и неблагодаран као и сви владаоци што су.

— Кунц фон дер Розен, будало моја, шта ћеш ти радити кад се ја ослободим?

— Пришићу на капу нове прапорце.

— А чим да наградим верност твоју?

— Ах! драги господару, немој ме само убити!

„Из Италије“, стр. 111.

И могао би доћи цитат за цитатом, кад не би мислили да је и ово сувише довољно да се опази сва ве-

штина превода, и да се види и осети једно изразито и дубоко осећање, које у слабом преводу не би утицало на читаоца.

Могло се приметити већ из досадањих примера, које смо навели да је Ракић имао извесан узор при превођењу. Код њега ће се на свакој другој страни наћи прво именица, па за њом њен атрибут, наћи ће се дугачки ред имперфеката, па онда ће се, често, нарочито на јачим местима, у реченичком низу свака споредна реченица почињати истом свезом и. Такве реченице, које се почињу истом свезом, читане, дају да се осети извесна ритмичност, извесна музика. То је ритмички размер реченица, познат под именом паралелизам чланова. Укратко, у местима јачих осећања, већег одушевљења, Ракић је преводио емоционалним библијским стилом.

Стари Завет у преводу Ђуре Даничића утицао је корисно на Миту Ракића. Одавна је позната књижевна и естетичка вредност Библије. Још средином XVIII века[1] оксфордски владика Рорбер Лут у своме делу *De sacra poesi Hebraerum* обратио је пажњу на лепоту Библије. Крајем истога века Хердер је дао своје знаменито дело *О духу јеврејске поезије*. Од тада до данас Свето Писмо имало је све више испитивача, и међ последњим делима о његовој књижевној вредности је и ово Вимшеово. Лепота мотива и стила библијског још је одавна одушевљавала велике песнике и уметнике. Данте, Тасо, Шекспир и Милтон долазе у ред тих великана. Виланд је по причи о Аврамовој жртви написао свог *Аврама*, а у *Оберону* има много мотива, мисли и реченичних обрта библијских.

На Ракића је утицала Библија не само својом правом лепотом, већ и с тога што је њу превео Ђура Даничић. То је, заједно са свежом успоменом победе Вуковог правописа и диалекта, утицало јако на цело оно време, кад су и мање ствари у књижевности биле догађај, а како

[1] Август Вимше: Die Schönheit der Bibel. I Band. Leipzig, 1906.

да не Вукова победа и Даничићев превод Старог Завета, штампан новим правописом. Ради поређења доносимо једно место из *Италије* и једно из Старог Завета.

„О природо, нема девојко! разумем ја добро твоју бурну светлицу, ... Али потом разумеш и ти мене, и разведриш лице своје, и смешиш ми се златним очима својима. Лепа девојко, ја разумем звезде твоје, а ти разумеш сузе моје!“

„Из Италије“, страна 6.

А ево почетка познатог псалма осамнаестог:

„Љубим те, Господе, крјепости моја, Господе, граде мој, заклоне мој, камена горо, на којој се не бојим зла, штите мој, роге спасења мојега, уточиште моје“.

И да наведемо најбољи пример за све ово:

„Али доћи ће једном дан и у жилама се мојим угасила ватра, у грудима ми зима зимује, њезине беле тласе прше штедљиво око главе моје и магла њезина притисла зеницу моју.... И скакућу мени дечица румених као ружа образа, и утискују ми у дрхтаву руку стару арфу, и говоре ми смејући се: — Ти већ одавна ћутиш, лењи старче!.... А ја ћу онда узети арфу, и пробудиће се стари пријатељи и стари јади, разагнаће се магла, и опролећаће се у грудима мојим, и задрхтаће на арфи слађани гласи чежње, и ја ћу видети опет плаву реку и мраморне палате и убоге неве и моме, и спеваћу песму о цвећу од Бренте“.

„Идеје“, страна 18.

Али и Ракићев превод није без погрешака. Само су те погрешке тако мале према добрим странама превода да се и губе у њима. Најзад, те су омашке такве да њих може наћи само онај ко их намерно тражи. Оне су на првом месту изостављања, но као што ће се видити та изостављања нису велика, нису значајна и по нека дају се правдати.

На 347 страни у *Italien* изостављена је читава реченица: „die dünnen denkgläubigen Beine, die aus dem

weissen Spitzen dieser Chorhemden herausqueken" изостављено вероватно с тога што се реч „denkgläubigen" не да лепо превести. У *Ideen* страна 93 изостављено: „Aber alle kräftigen Menschen lieben das Leben" има још где-где по која таква реченица, за које не знамо зашто их је избацивао.

Изостављао је и онда кад му је логика заповедала да то или избаци, или остави немачки написано. Тако у X глави *Из Италије* исмева Хајне немачку команду и набраја све узвике њене. Ракић ове узвике не преводи, јер преведене не би биле немачке и досетка губи свој разлог. Још једна погрешка је у томе, што по некад преводи имена. Тако у *Идејама* kleiner Gottfried је „мали Миша" а schöne Mary „лепа Маца". И ево два погрешно преведена израза:

„Und hat man, wie ich, ebenfalls Tragödien geschrieben, worim solche *Lebensabiturienten - Reden*, enthalten sind, z. B. den unsterbliechen Almansor......"

„Iden," страна 92.

„Па ако је још и трагедије писао, као што сам то и сам радио, на прилику мој бесмртни Алманзор, у којима има тако *животних* реченица........"

„Идеје", страна 11.

Као што се види Lebensabiturienten са свим погрешно преведено.

или ово:

„....und ihr Auge sah mich an so mild, so *todbesiegend*.........."

„Ideen", страна 93.

....„а око њезино гледаше ме тако милокрвно, тако *убилачки*........."

„Идеје", страна 12.

Несугласица је дакле очевидна.

Превод *Норденеја* заостаје у приличној мери за преводима, са којима смо се овде упознали. Ми га нисмо узимали у критику за то, што га Ракић није за живота штампао. *Норденеј* је нађен у његовој заоставштини, штампан је више од десет година по смрти преводиочевој, те за то и не можемо говорити о њему.

⁂

Напоменули смо да је прво издање *Идеја* преведено јужним, а друго источним наречјем. Ево узрока.

Књига Ле Гран или Идеје изишла је, као што је познато, 1869 и 1874. Разлика у јавном животу и књижевним правцима ових двеју година врло је велика. 1869 била је од једне последњих година омладинског доба, а 1874 почетак реализма. Као увек што бива, тако су се и ова два правца мешала, и политички лист *Србија*, коју је уређивао Љубомир Каљевић, а сарађивали Др. Владан Ђорђевић, Мита Ракић, Гига Гершић и други, ма да је у неколико била и орган Уједињене Омладине Српске, ипак већ она сама носи у себи клице новог доба. И нимало није чудновато, да између последњег броја *Србије* и првог броја *Враголана* има само један дан. У *Србији* поред извештаја и позива за омладинске зборове доносила чланке, у којима се у велико осећа дух ново доба.

Али је та година још била у низу оних, кад су омладинци ходили у оделу браће Југовића, још су били свежи утисци од увођења Вукова правописа и његовог јужног диалекта, те није ни чудо што Ракић преводи Хајнеове мисли овим наречјем. Јасно је да данашњим читаоцима, навикнутим но наш данашњи књижевни језик, чудно звучи кад из уста лепе госпе из Гобесберга чују речи као: „трађедија“, „ђеографија“, „археолођија“, или да им Хајне говори, ма да смо од њега навикли да се шегачи: „Очаран славуљ стоји на једном мерџању у тихом оћеану и пјева пјесму о љубави предака мојијех“. Овако што није могло поднети за трезвене седамдесете године, и Ракић се пожурио да то поправи.

Ракић је врло добро увидео која је дела захтевало друштво седамдесетих година, и дао је Хајнеа. Доба ово било је јако слично са тридесетим годинама у Немачкој кад је Хајне писао ове путописе. Појава првих слободњака и у њих и у нас, прва слободна критика која није поштовала неке уображене ауторитете, и стега владе која је ове појаве најсуровије угушивала. И у Хајнеа и

у нас повика је на исте људе и кад би се нешто илустровало оно што је Хајне писао, и кад би се то невешто илустровало, онда би та илустрација јако личила на насловну слику ондашњег *Врзиног Кола*. А после, за то доба, када се сваки слободоумни дух колебао између идеја о крајњој слободи и помирљивих уредаба уставне монархије, најбоље пријаћа Хајне, који сам за себе вели: „Ја сам жид и хришћанин, трагедија и комедија, Хераклит и Демокрит; ја сам Грк и Јеврејин, обожаватељ деспотизма оваплоћеног Наполеоном и поклоник комуне коју проповеда Прудон; ја сам Римљанин и Тевтон, ја сам животиња, ђаво, Бог!“ Дометнимо уз ово његову идеју о еманципацији владаоца, па ћемо видети да за наше седамдесете године највећма је погодан био овај песник „Младе Немачке“.

Да је Хајне био подесан писац за ово доба најбоље показује и то, што су неки наши оргинални писци подлегли утицају његовом, а нарочито утицају његових *Идеја*. Већ 1870 види се то у полемичким и политичким чланцима Ђуре Јакшића. Те године у Каљевићевој *Србији* излазе ови Јакшићеви прозни састави: *Писмо баба Р.* и *Друго писмо баба Р. Претпостављени* и *Покојној Цензури*. У њима, нарочито у последњим, примећује се утицај *Идеја*. Само што на Ђуру Јакшића, који је био толико свој, толико индивидуалан, на човека тако силног темперамента, не може се утицати тако, да тај утицај обузме целу његову душу. Утицај Хајнеа на Јакшића био је кратког времена, а и за то време није био сувише јак. Та *писма баба Р.* јесу Јакшићева полемика са Ћелешевићем, уредником „шаљивог“ листа *Руже*. Ту је утицај Хајнеа тек тренутан, он се јавља у једној или другој реченици, готово рећи тек у понекој речи.

У Покојној Цензури је утицај *Књиге Ле Гран* јасан:

„С богом, госпо, ви одосте и нељубљени и незагрљени. А то је, госпо, мучно осећање живети вековима и нељубљена и неомиљена.... Оседети; а не сећати се ни једног часка сладости.... Умрети; а

на исповести не имати тужну причу слатких млађаних грехова.... То је ужасно. Госпо и живот је човечији отрован... Видте, ја све мислим да се она отровна жаока у шкорпији ствара од хране са којом свој мали стомак пуни.... А зар увреде нису отров за крв човечију? Ви се сећате Јовановићева превода [долази песма о богаташима]. То, госпо, боли! Ја не умем завидети, а нећу никад да помислим да ћу и ја постати богат. Не, госпо, ја то не желим! Али те надувене богаташе морам мрзети само за то што сам сирома, а они се на сиротињу бацају блатом и.... и тако даље“.

„Србија“, 1870, број 164.

Обраћа се госпи, овде цензури, као што ради и Хајне, реченички обрти доста слични оним Хајнеовим, само што је осећање више сопствено, Јакшићево.

Далеко већи утицај Хајнеа је на Г. Добросава Ружића, који је и по својим идејама и по раду човек седамдесетих година. Утицај је ту у свима политичким козеријама, које су под разним насловима излазиле у неким нашим књижевним и политичким листовима, он је највећма и апсолутан у *Ђерданима, намењеним једној госпођици*. [Београд, 1882].

У Г. Ружића су и мисли, и обраћања, и мотиви, и реченички обрти, местимично библијски тон, слични, веома слични Хајнеовим. Он пише обраћајући се једној госпођици, као Хајне у *Идејама* једној госпођи, и непрестано прелази са ствари на ствар. Досетке његове подсећају на Хајнеа. Описује исте ствари и говори као Хајне истовремено о паклу и о црним очима, о старим и новим магарцима, о љубави, о политици и о јелу.

Зар ови примери нису слични Хајнеовим?

„......и ми стајасмо пред вратима од раја, која беху од ратлука, а ишарана самим проминцлама као торте код Марије Фаркаша у Београду, а озго на вратима стајаше написано: „Пре ће камила ући кроз иглене уши, но што ће богаташ ући у царство не-

беско". И то беше написано српски, и чух изнутра гласове, који такође говораху српски, и ја таман да упитам најпокорније силнога Архистратига: да ли познаје професора Милојевића, а у то дође Св. Петар...."

„Ђердани", страна 17.

Или:

„Да, госпођице, ја волим успомене, мала уста, пријатан поглед, несташан осмех, волим бонбоне. слатко од ванила, и ја то тако радо једем, као што је Кант радо јео сланину, а Шилер шунке.... — али највoлим да гледам у црне очи и да говорим о љубави".

„Ђердани", страна 41.

Или ко би рекао, ко зна Хајнеа, да ово није његова реченица:

„Ја ипак свако вече клечим пред сликом богиње моје, и молим јој се, гледам у црне очи и читам „вјерују".

Као што се кроз *Идеје* провлачи као танка нит историја о неисплаканој сузи тако се овде на свакој десетој страни прича о роману извесних црних очију.

Г. Ружић јако воли Хајнеа, он га је много, врло много читао, више пута је писао о њему. Први пут у *Звезди* 1899 дао је свој рад *Хајнрих (Хари) Хајне*, исто доцније попуњено и поправљено изашло је у *Делу* 1902 и засебно оштампано у Београду 1903. Од тог читања неке ситнице ушле су у њ као потпуно његове, тако и неке ситнице у његовом тексту истоветне су са оним у Хајнеа. Интереса ради ево неколико примера:

„Снevам о слободи, једнакости, црним очима, лепим јабукама, — госпођице, миришу л' вам недра босиоком?".

„Ђердани", 15.

„А очи јуначице су тако лепе, веома лепе — госпо, зар не осећате мирис љубичице?".

„Идеја", 7.

„Из овог видите, госпођице, да се може говорити о магарцима доста доброг и лепог, а колико би се тек дало писати о новијим магарцима“.

„Ђердани“, 24.

„— а споменувши магарца, како ми се грдно поље отвара цитатима! Шта га се и шта има речи о старим магарцима, а шта га мало о новим“.

„Идеје“, 91.

„Шта ћете, свачија слабост, и сотона кад би хтео да ме наведе на грех најлакше би успео са црним очима“.

„Ђердани“, 41.

„Сотона, кад је рад упропастити душу моју, пришаптава ми на уво песму о овој неисплаканој сузи.

„Идеје“, 1.

А Хајне, причајући како је неком уметнику нестало метала за неки кип, те је покупио сребрне кашике и слио у кип, вели:

„— и ја сад стојим по читаве сате пред коњаничким ликом, па се мислим, колико ли има у њему сребрних кашика, и колико би се могло за то сребро купити пите с јабука? онда сам обожавао питу с јабукама“.

„Идеје“, 33.

„Чудо је да сам од свију земаљских звезда најволео гурабије,.... па сам чак и доцније кад сам виђао звезде на грудима каквог шеретског дипломате, увек рачунао колико би се гурабија могло добити за једну такву звезду“.

„Ђердани“, 64.

Последњи од добрих писаца наших на кога је Хајне утицао био је Г. Радоје Домановић. То се осећа нешто мало у кратким чланцима у *Одјеку* 1902 и 1903, у чланку *Озбиљне, научне ствари* (*Звезда*, 1899), а највише у његовом *Разговору с Демократијом (Нови Покрет*, 1906).

Како је разнолик тај Хајнеов утицај на ова три наша писца! Преко Јакшића је прешао летимично, готово, да се тако изразимо само бацио сенку на њега; у Г. Ружића љубав према Хајнеу толика је јака, да је она обузела сав његов рад ове врсте; Г. Домановић се, можемо рећи, више по-

служио Хајнеовим маниром Датуме 1899, 1902, 1906, кад је писао поменуте ствари раставља време, у коме је он написао своје друге, своје боље радње које немају ничег Хајнеовог у себи. А што је он пошао за Хајнеом, канда су прилике биле узрок. Ма колико да је тај утицај очевидан, ево неколико примера из *Разговора с Демократијом*, да би се се видео и стил Хајнеов и све што смо већ раније помињали:

„Никада живљег вашара није било него што је данашњи. Ту је вика дрека, галама, ту се на својим политичким шатрама и шатрицама деру политичке ћифте да уши заглуну: — Оди код мене парламентаризма! Још мало па нестало! Права енглеска мода! — Свежа демократија! ох, ох, ох! Ајде да се не кајеш! То је признати најбољи прашак против династијаша“.

Па одма мало даље:

„О јадна Демократијо — отвори очи па погледај око себе, завири у величанствене одаје краљевске палате твоје, па види ко се све не гура по пространим одајама твојим.... Зар ти не можеш да се сетиш тих људи из оног доба, када ти беше свргнута с трона свога, када становаше у оној убогој сиротињској али честитој колеби, која се *Одјек* звала, када ти, Демократијо, бејаше у невољи, када ти беше одузет скиптар твој?! Зар се не сећаш, господару мој, како су те тада ти исти људи пљували и ружили, како се церекаху беди твојој и како клицаху бесомучно као бесна руља, кад оно ти беше окована у ланце.... Распни је, распни!

„Нови Покрет“, број 199.

И најзад:

„Ћути данас, ћути сутра, ћути тридесет година. Та кад је за нас време да говоримо, бестрага му глава и нашем времену. Ја немам кад, нити волим тај глупи шпорт да чекам то време радикалско, већ хоћу да разговарам баш сад, мени је опет време за разговор“.

„Нови Покрет“, број 206.

⁘ ⁘ ⁘

Мита Ракић био је разумео потребу времена и својим урођеним даром, потпомогнут богатим знањем језика, успео је да уметнички лепо преведе Хајнеове *Путничке слике* и *Идеје*, и тиме више задужио српску књижевност но многи оргинални писац. И ти преводи, који се и данас радо читају, знатно су допринели популарности Хајнеовој у српској публици, и били од извеснога утицаја на неколико наших добрих прозних писаца.

Иван Р. Димитријевић.

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(8.)

Необавештеност Доротејина о њеном правом положају у кући ствара међутим забуну која, истина, за тренутак прети катастрофом, али зато на њен однос према Херману баца више светлости но све њено раније понашање.

При самом ступању у собу Доротеја је учинила врло пријатан утисак на све присутне.

...Врата се отворише. Диван пар се показа,
И зачудише се пријатељи, зачудише се добри родитељи
Изгледу невесте која је личила на свога младожењу;
И врата одиста изгледаху сувише мала да пусте унутра
Високе прилике, које сад ступише на праг.

Херманов отац одмах заборавља своје раније негодовање, и мислећи да је између девојке и његовог сина све свршено, он, пре но што је свештеник могао доћи до речи, поздравља Доротеју као снаху: изјављује своју радост што види да му син има исти укус као и он, и помиње како је сам у своје време „увек најлепшу узимао за играње и најзад најлепшу довео у кућу као жену“, а затим са очинским поносом додаје да извесно ни њој није било тешко решити се да пође за Хермана. Доротеја међутим све његове речи може узети само као поругу, и с тога се осећа дубоко увређена; поред свега савлађивања, она не може да сакрије потпуно болове које јој причи-

њава такав поздрав, и пребацујући му да нема довољно сажаљења према сиромасима, она завршује свој одговор прилично подигнутим гласом: „Је ли племенито дочекати ме с таквом поругом, које ме на прагу готово тера из куће?“ Свештеник, уместо да је према молби Хермановој изведе из заблуде и каже јој све, доводи је намерно у још јаче искушење. Он јој пребацује да није довољно размишљала о свом новом положају, кад је дала пристанак да као слушкиња ступи у кућу, јер иначе не би била толико осетљива према шали очевој; по његовим речима, најтежа страна службе није у раду, већ у томе што онај који служи мора да сноси и ћуди свога господара, а ништа међутим није обичније но дирати девојку да јој се допада неки момак. После ових речи Доротеја више не влада својим осећајима, и кроз поток од суза одаје своју тајну.

Ви сте срећни и задовољни, како би вас шала могла увредити!
Али болесник осећа с болом и лаки додир.
Не, не би ми ништа помогло, кад би ми претварање баш и испало за руком.
Нека одмах избије оно што би доцније само умножило дубље болове,
И отисло ме можда у невољу која би ме полако гризла.
Пустите ме да идем! Ја не смем остати у кући:
Хоћу да идем да потражим јадне своје,
Које сам оставила у несрећи, бирајући бољу судбину само за себе.
Ово је моја чврста одлука, и с тога вам сад смем признати
Оно што би се иначе извесно годинама скривало у срцу.
Да, очева поруга ме је дубоко ожалостила: не с тога што бих била
Поносита и осетљива, а то зацело не приличи слушкињи,
Већ зато што се одиста у срцу појавила наклоност
Према младићу, који ми се данас појавио као спаситељ.
Јер кад ме је пре тога ословио на друму, није ми никако више
Избијао из главе: ја сам помишљала на срећну девојку,

Коју можда већ храни у срцу као вереницу,
И кад сам га опет нашла код студенца, толико сам се радовала
Што га видим, као да ми се јавио когод с неба,
И ја сам врло радо пошла с њим, кад ме је узео за слушкињу.
Али ми је дабогме срце давало наде (радо признајем)
На путу амо да бих га можда могла заслужити,
Кад бих једнога дана постала неопходном потпором у кући.
Али, ах! сад тек видим опасност којој сам изложена
Кад сам тако близу онога кога тихо волим.
Сад тек осећам колико је сиромашна девојка удаљена
Од богатијега младића, и кад је највањанија.

Додајући још да је све то признала само с тога да се не би рђаво разумела њена осетљивост, да би било јасно зашто се нашла увређена и примила к срцу очеве речи, Доротеја завршује своју тираду одлучном изјавом да неће остати у кући:

........А сад ме ништа не може
Дуже задржати овде где само стојим постиђена и са страхом,
Отворено признајући наклоност и ону будаласту наду.
Не може ме спречити ни ноћ, која се широм покрива облацима
Што силазе све ниже, нити грмљавина (чујем је),
Нити пљусак, који напољу силно бије,
Нити хучна олуја. Све сам то сносила
У жалосном бегству испред непријатеља, а близу гониоца.
И ја сад опет идем на поље, као што сам давно навикнута,
Захваћена бујицом времена, да се растајем од свега.
Збогом! Нећу више остати; сад је свршено.

После оваквог признања Доротеја, наравно, не одлази више из куће; јер кад се, са својим завежљајем под мишицом, нагло окреће вратима да пође, Херманова је мајка хвата обема рукама, узвикујући: „Не, не пуштам те! ти си ми сину невеста!“ Очева срдња долази само као један пролазан призор. Љут због тога што су његове речи, у којима није било никакве зле намере, рђаво

схваћене и чак изазвале сузе, женске сузе које су му „несносније“ од свега, Херманов отац такође нагло полази из собе, и оставља присутнима да сврше ствар без њега; али га Херман задржава, признајући му да је сам крив целој забуни. И после кратке Херманове изјаве Доротеји да је није ни мислио доводити у кућу као слушкињу, да своју праву намеру није смео открити само с тога што је у њеним очима прочитао љубазност а не љубав, отклоњен је своки неспоразум, и њих двоје су срећан пар. Отац се лако повраћа; љубећи га у руку, Доротеја га усрдно моли да јој опрости и раније „сузе бола“ и „сузе радости“ које јој теку низ образе, и он је одмах загрли, „кријући сузе“. Одмах затим „прилази нежно и мати, пољуби је срдачно, стегне је за руку“, и онда обе „жене ћуте и плачу“.

Овај је тренутак несумњиво круна не само последњег призора, већ и целог спева. У њему, нарочито, достиже врхунац Доротејин однос према Херману. Али прстен на њеној руци, који је Хермену задавао толико бриге, пружа прилику да се она још једном покаже у необично повољној светлости. Кад јој свештеник, у знак веридбе с Херманом, меће на руку прстен његове мајке, он примећује онај ранији прстен и добацује јој, више у шали: „Како? Ти се већ вериш по други пут? Да се само не појави први вереник код олтара и не стане на пут! „И Доротеји те речи дају повода да се са пуно племенитости сети свога првог вереника:

Али она рече на то: О, допустите да овој успомени
Посветим један тренутак! Јер њу зацело заслужује
онај добри
Који ми га је дао полазећи и који се није вратио у
завичај.
Све је предвидео, кад га је нагло љубав према слободи,
Кад га је жеља да дела у новом промењеном стању
Натерала да иде у Париз, тамо, где је допао тамнице
и смрти.
Живи срећно, рече. Ја одлазим; јер све се сад од
једанпут

Покреће на земљи, изгледа да се све раздваја.
Распадају се основни закони најчвршћих држава,
Одваја се имање од старог поседника,
Пријатељ од пријатеља: одваја се и љубав од љубави.
Остављам те овде; а, где ћу те опет некад
Наћи — ко то зна? Можда су ови разговори последњи.
Странац је само, вели се с правом, човек овде на земљи:
Више странац но икада постао је сада свако.
Нама више не припада земљиште, блага путују;
Злато и сребро се топи из старих светлих облика;
Све се миче, као да свет, већ створени, хоће да се
Претвори опет у хаос и ноћ, па да се поново ствара.
Ти ћеш ми сачувати своје срце; и нађемо ли се опет једном
На развалинама света, бићемо обновљени створови,
Преображени и слободни и независни од судбине.
Јер шта би спутавало онога који је преживео такве дане!
Али ако није суђено да се, срећно умакавши
Овим опасностима, икад опет с радошћу загрлимо,
О, онда нека ти моја слика лебди пред мислима,
Да са истом срчаношћу будеш готова на срећу и несрећу!
Привуче ли те ново насеље и нова веза,
Онда уживај са захвалношћу што ти судба буде спремила.
Воли чисто оне који воле и буди захвална ономе који је добар.
Али онда само опрезно наступај лаком ногом,
Јер двоструки бол новог губитка вреба из прикрајка.
Нека ти је света светлост дана! али немој ценити живот више
Но које друго добро, а сва су добра варљива.
Тако је говорио: и никад ми се племенити не појави поново.
Међутим сам све изгубила, и по хиљаду пута сам помишљала на опомену.
И сад се сећам тих речи, када ми љубав овде поново
Спрема срећу и отвара најдивније наде.

И ако ова изјава неоспорно даје Доротеји једну црту која је врло високо уздиже — јер сећати се с хвалом бившег вереника у присуству новог вереника и

његових родитеља значи свакако бити врло племенит — ипак се цело место тешко може одобрити. Гетеова замисао да за тихи породични догађај, који се одиграва под сасвим обичним, ситним приликама, употреби као позадину тако крупан и буран догађај као што је француска револуција, спада несумњиво у најсрећније стране спева, и то не само с тога што контраст, који је тиме створен и у целини и у појединостима, има у себи нечега изразитога и дејствује врло повољно на читаоца, већ и зато што целина на тај начин добија много ширу подлогу, што обухвата целокупан живот. Тако исто је срећна страна спева и у томе што се Гете постарао да при свршетку малог идилског догађаја у уском домаћем кругу подсети још једанпут на широки светски догађај који је с њим у вези. Али је начин на који је то изведено свакако незгодан. Доротеја, која ни иначе не говори увек језиком који би се од ње очекивао, одступа овде и сувише од тона који би код ње био природан. Она до душе само понавља речи свога вереника, али то не мења много ствар; код девојке која иде поред кола и управља воловима, која са два крчага долази далеком извору и уопште све своје време проводи у телесном раду, звоне онакве речи необично и као понављање. Али је овај њен говор незгодан и из других разлога. Довољно је само уживети се мало дубље у целокупан призор, па видети како се он мало слаже с оним што знамо о њој. Доротеја, која је иначе трезвена зрела девојка, држи праву беседу у тренутку кад је и њена срећа и срећа целе породице достигла врхунац, и постаје при том толико патетична, сентиментална и наивна да човек чисто не сме да замисли лица оних који је слушају. И најзад треба додати да је њен говор у овом случају и сувише дугачак. Баш и кад се има на уму типска особина епа: удобно оклевање и задржавање на појединостима, и нехотице се код ове опширности мора завртети главом.

Али кад се остави на страну ово место — у коме, узгред речено, један од најбољих Гетеових биографа

(Bielschowsky) види „врхунац Доротејиног карактера“ и „врхунац нивоа спева“ — Доротеја је изведена потпуно доследно, и представља са свима својим особинама врло занимљив тип. Најинтересантније су код ње, наравно, оне црте које носе типски карактер. Каогод што је брак између ње и Хермана типски представник брака у народу, — они су, после кратког распитивања о девојци, верени у вече онога истога дана кад су се први пут видели — тако је и она пуна особина које су, више или мање, заједничке удавачама из народа. Поред младости, здравља и снаге који се по себи разумеју, овде нарочито долазе у обзир: њена вредноћа, њено распитивање за навике оца и матере које угађањем треба задобити и њена решеност да пошто по то освоји Хермана. Чак и та околност што она не воли први пут, и што је у својој љубави према Херману одмерена, иде пре у типске црте удаваче но у индивидуалне црте Доротејине. Типски је, даље, нарочито њен сусрет с Херманом на студенцу, и то не само по томе што је студенац омиљено место за састанке те врсте и у животу и у поезији, већ и по држању њеном и Хермановом. После кратког разговора она се надноси над воду да захити, а он узима други крчаг и такође се сагиба; и они виде пред собом своју слику како се колеба у небеском плаветнилу, машу једно другоме главом и поздрављају се љубазно у воденом огледалу; „дај ми да пијем“, вели затим весели младић, и она му пружа крчаг; после тога настаје почивка, они ћуте неко време, интимно наслоњени на судове, и тек затим почиње Доротеја разговор, питајући га, од куда сâм тако далеко од места где га је видела први пут. — Да би било што јасније како је Доротеја само један прстен у великом ланцу живота, у оном непрекидном низу који постоји на тај начин што деца замењују родитеље, млађи старије, поред Доротеје је у спеву и мајка Херманова, која у главноме представља њену будућност: домаћица којој је рад у кући и пољу постао навика, код које је готово сваки покрет користан, која уз то, као добра мати, ужива пот-

пуно поверење свога сина, и са пуно доброте посредује између њега и осорног мужа.

Већ је Гетеовим савременицима било познато да је он, и ако то никад није признао, код „Хермана и Доротеје“ узео за подлогу опис једног догађаја, који се десио у време протеривања протестаната из Салцбурга 1732 године. У том извору има међутим врло мало црта које је могао употребити за Доротеју; она је, као и све личности у спеву, у главноме његов створ, и само добија кад се упореди с девојком из поменутог описа.

(Свршиће се)

М. Тривунац.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Лакомислена сестра“, комедија у четири чина од Владислава Пежињског.

Били смо спремни да зажалимо што је једна словенска премијера дошла непосредно иза осам представа „Теодоре“ и четири „Слепа Миша“: после представе „Лакомислене сестре“ можемо бити утешени. Драма која је имала ту несрећну судбину да буде изнесена између репризе једне оперете и ускршње недеље добила је колико је заслужила. У губитку су само репертоар, позоришна каса и глумци који су ради две представе учили један комад, који ће се тешко јавити још који пут на позорници.

„Лакомислена сестра“ има дакле све против себе. Нити је садржином занимљива, ни литературом од вредности, ни глумачком игром од утиска. Ни по којој својој доброј или рђавој особини она није чак ни толико особено истакнута да би могла оставити један одређен утисак.

„Лакомислена сестра“ је нека врста Норе, не из Христијаније но из Варшаве, и још с извесним разликама, које још мање но ово порекло дају оправдања њеним мало занимљивим авантурама. Док се Ибзеновој јунакињи не опрашта што као жртва једне претенциозне али чисте идеје напушта децу и мужа у доста особеним околностима, у „Лакомисленој сестри“ имамо једну варшавску успаљеницу која, само ради тога што пише стихове и што се није удала из љубави, напушта дете и

мужа и — постаје милосница једног богатог старца од 68 година! После четири године своје „бечке каријере“ како се то каже у овом комаду, интересантна пустоловка враћа се своме дому на испаштање и нов живот. У породици је, разуме се, не дочекују са задовољством. Једино муж, зато ваљада што то има најмање разлога и смисла, и сад још, после свих болова и свих срамота које му је нанела, примио би је оберучке — кад би она хтела. Али она то неће. Она се вратила у Варшаву да живи у близини свога детета, (о коме се за пуне четири године није ни распитивала), али и даље одвојена од свога мужа коме она у једној исповести признаје да га никад није волела нити га сад може волети. На несрећу њену, те скрупуле срца нико у породици не схвата и зато је она приморана да још једном напусти домаће огњиште. Али баш у том тренутку, када се довршава други чин и цела историја њеног повратка у Варшаву, догађа се један необичан догађај: стари гроф Армин од Читиглица умире у Пешти, и оставља пола милиона својој четирогодишњој милосници. То необично наследство предмет је породичних дискусија у трећем чину. Пошто је одједном од гнушања и презирања дошла на снисходљивост и широкогрудост, себична и лицемерна родбина решава се да позове заблуделу овцу у стадо које је чека раширена загрљаја. У четвртом чину празнује се тад повратак уз грљења, љубљења, и кита цвећа. Али је све то само један неспоразум. Покајница се одрекла богатог завештања свога старог милосника, мислећи, зар, да и овим одољевањем попуни збирку својих ретких врлина. Међутим то одрицање наследства њој смањује вредност у очима родбине која је понова отерује, као маниту и лакомислену.

То би скоро била нека морална повест, модерне садржине, али врло старе наивности. Не треба ни да кажемо, после ово мало редова фабуле, да су личности у комаду скалупљене одсечно и наивно. Што се тиче развијања ових промена осећања лицемерне породице

према Марији покајници, пре наследства, за време наследства, и после одбаченог наследства, оне су изведене с једноставношћу психологије за коју се зна само из нравоучителних повјести Јоакима Вујића. Суровост, нежност и суровост измењују се на један смешно брз, одсечан и наиван начин, онако отприлике како би се то извело у марионетским представама. И, на такав исти начин, разуме се, и глумци могу играти овај комад.

Г. Тодоровић је, на пример, био кроз цео комад на своме месту, али без видљивог успеха, и ако га је очевидно заслужио. Г-ђи Тодосић исто тако није било лако начинити од „Лакомислене сестре“ ни паметно ни симпатично створење, како ју је претенциозно и наивно замислио писац. Ни остали нису били срећнији, каткад својом кривицом, каткад пишчевом.

Милан Грол.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Dr. Ćiro Truhelka: der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette, bei Donja Dolina (Bezirk Bosnisch-Gradiška). Bericht über die Ausgrabungen bis 1904. — Mit einem Anhang von Dr. Jov. Nep. Woldřich: Wirbeltierfauna des Pfahlbaues und von Karl Maly: Früchte und Samen aus dem prähistorischen Pfahlbau von Donja Dolina in Bosnien. — Separatabdruck aus Wissenschaftlichen Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina. IX. Bd. 1904. Wien, 1904. Druck von Adolf Holzhausen.

I Band: Text 1—170. *II Bd:* Tafeln 1—84.

Код Босанске Градишке у Сави налази се читаво насеље преисториских *сојеница*. У преисторијско доба људи су побијали у самој реци или језеру мноштво јаких кочева, (соха), и на њима изнад воде саградили колибе. Од тих колиба до обале пружао се мост, који су у случају каквог напада са сува скидали, и онда би били као на острву опкољени са свих страна водом, и тако се бранили. Ова је сојеница постала у бронзаној периоди, потпуно је процветала у првом јеку проналаска гвозденнх справа, дакле у Ла-Тену, и онда је од један пут, од некуда, из непознатих узрока, пропала, и више се на том месту није обнављала.

У првој свесци Трухелкина рада има веома много материјала, који је тешко излагати без приложених слика. Људски станови на сохама детаљно су описани, тако и распо-

ред целокупног насеља. Слике се налазе не само уз текст него заузимају и целу другу свеску, која је двапут већа од прве. Опширно се говори о начину подизања станова, о огњишту, и особито о пећи, која је тако интересантна да ће се морати од сад као значајан пример уносити у општа археолошка дела, па и за етнографа су, који се буде бавио домом људским, од неоцењене вредности. Те пећи ни у колико нису тако примитивне, као што би се могло, према времену од када су, замишљати, него су, шта више, компликоване, а по савршенству би и сад чиниле дику, и то не само сељаку. Писац је био срећан те је нашао и повише костура с многобројним металним накитима, којима је у слици дато тачно место, где су стајали.

Највећи број је слика од нађених металних ствари бронзаних и гвоздених, а оне су до сад најбоље упоредно и проучене, и служе као најзгоднији објекти. По њиним се формама и другим особинама може да одреди доба старости како саме сојенице, растурених ствари испод ње у муљу и земљи, тако исто и век на суву у гробовима спољних или сахрањених лешева.

За глиновите призме, које се у маси налази у свима преисториским насеобинама, било на води, на суву или у пећини, писац држи да нису употребљаване као тегови за разбој, него су убацивани у течност да проври и да се на тај начин јело скува, као што и сад још раде многи примитивни народи, па и они који су одмакли у култури, али је стари начин, у нечем, ипак бољи од новога, па не могу да се одвикну. Ја не држим да је тако; јер ма како добро призма била испечена, (оне нису глеђисане), кад се баци усијана у воду с места пусти из себе онај непријатни глиновити задах, од чега јело мора да удара. Затим, шта је тим људима требала глина, од које су морали тек да праве и пеку, кад су им у речном кориту стајали на расположењу толики силни шљунци, готови за исту употребу? Ја сам, у својој књизи „Ста-

ринска српска јела“ навео примере, да се у неким нашим крајевима и сад таквим шљунцима људи успешно служе.

О керамичкој орнаментици Трухелка је такође исцрпно говорио, а између осталог јасно изложио и украс тако зване „свастике“. Овај украс код нашег света у Србији јавља се и на кошуљама као вез, и то се може лепо видети у нашем Етнографском Музеју.

Интересан је и један *саплак* од земље, нађен поред женских скелета. Саплаци, истина сад дрвени или метални, на Балкану су стално у употреби, и за чудо у нашем музеју изложени обликом много личе на преисториске, као да континум типа није прекинут од онда до сада.

Већ сад покојни, а заслужни чешки професор Волдржих одредио је из тог насеља све нађене кости у сојеници којим кичмењацима припадају. Ту је поред човека пас, јазавац, медвед, дабар, свиња, јелен, овца, во, дивљи изумрли волови: Bos primigenius, Bos brachyceros, Bos trachocerus и као неки мелези од њих, после неки мали коњ и тако даље; неке птице, мекушци и једна неодређена велика риба. Као и у Рипачу тако и у овој сојеници има остатака дивљих животиња као и питомих. За чудо је да су кости од оваца и коза ретке.

Од биљака нађени су у сојеницима: пшеница, јечам, просо, боб, леће, грашак, јабука, дрен, трн, трношљива, винова лоза, малина, леска, и неколико дивљих трава. Девет пак биљака̂ нису могле бити одређене,. јер су биле у трошним парчетима.

Кад човек размотри у I књизи 108 разноврсних слика, ситуационих скица, профила, реконструкционих планова и тако даље, које је већином радио лично Трухелка, па се обазре на колосални посао око откопавања и прегледања сваког ашова земље, и погледа на 84 табле са масом слика на њима у II књизи и кад сведе с коликим

је знањем и ретком тачношћу радио, — ово дело мора се убрајати у један од најсавршенијих научних радова код Срба и Хрвата за дуг низ година.

Ово дело је потребно не само археолозима него и етнографима, културним историчарима, биолозима, и свима људима које занима проблем преисторијске прошлости човечанства.

Др. С. Тројановић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

НОВЕ РЕФОРМЕ ЗА МАЋЕДОНИЈУ.

Лорд Греј, министар за спољне послове у Енглеској, у месецу фебруару је држао један говор о Маћедонији и Маћедонскоме Питању. Он је констатовао тешкоће на које је наилазила енглеска влада, с осталим европским владама, за последње две године у Цариграду; утврдио је да се за те две године стварно није ништа урадило у маћедонским пословима; утврдио је да има неспоразума међу европским силама и у величини, и у обличју, и у начину извођења реформама. Утврдио је да усамљена акција ма које Европске Силе не би могла бити корисна. На против, засебна акција би могла да доведе дејство сила над којима се не би могла више контрола вршити. Маћедонија није једна јединица, већ географски појам. Није реч о ослобођењу, него о завођењу реда. Па није реч више ни о томе да се ради да се она собом сама управља, него да се уведе систем управе под којом би различите народности биле заштићене једна од друге. Усамљена акција не би била ни довољна, ни без опасности. И за то је тренутак за добијање одобрења султановога за железнице на турској територији био неопортун. Не треба заборављати да је Маћедонско Питање и Турско Питање, које је увек доводило до рата. Докле су биле у споразуму дотле има гарантије донекле да се до рата неће доћи. Железничко питање може да ослаби спо-

разум, али стање је у Маћедонији такво да њега неће нестати. Само, и ако га буде, тај споразум, та слога је без животне снаге, без дејства, ако нема једне одлучне акције. Снажна и јака акција су прекопотребне. До сада је било више предлога од стране Енглеске да се до ње дође, али ни један, до данас примењен, није дао резултате. И за то би требало неке друге реформе, међу којима би као најважнија била независни гувернер Маћедоније и смањење турских трупа. Један гувернер, — којега би признале Велике Силе, — под њиховом контролом, уз сурадњу финансијске контроле и жандармерије, могао би решити Маћедонско Питање.

Одмах за овим јасним, одређеним и значајним излагањем, енглеска влада, — која није смела и неће више да игра улогу *sleeping partener-a* у европскоме концерту, — упутила је Силама потписницима Берлинског Уговора ноту и у њој изложени свој програм за реформе у Турској. — У томе програму, о коме се тражи мишљење и пристанак кабинета великих Сила, главне су тачке ове: 1) *Гувернер* за реформне вилајете; поставља га Султан по пристанку и одобрењу Великих Сила; његов мандат трајања одређен; његово уклањање не може бити без одобрења Великих Сила. 2) *Повећање реформне жандармерије*, с правом да европски реформни жандармериски официри командују жандармеријом, а са задатком да гоне чете. 3) *Цивилни агенти су турски чиновници* и придају се Гувернеру као саветници, као и финансијска контрола. 4) *Турске трупе* по споразуму *смањиће се* у реформним вилајетима. 5) *Велике Силе јемче за целокупност* Маћедоније.

Чим се сазнало о овоме предлогу, готово се одмах и готово свуда показало да је он неостварив, и да би се његовим усвајањем постигло баш супротно дејство; место умирења дошао би рат. Русија је изјавила да је примила предлог на знање али да задржава и право да поднесе свој предлог о реформама. Француска и Италија су изјавиле да се солидаришу с Русијом. Аустро-Угарска и

Немачка пак су одбиле енглески предлог. У Србији се није то питање много дискутовало. У Грчкој су се показали готови да приме тај енглески предлог, али под условима да се реформни програм рашири на целу стару Маћедонију, да се поделе сфере интереса и да се даде свакој сфери нарочита аутономија. У Бугарској је изазвао предлог највеће расположење; његова појава дошла је некако баш у исто време кад је у Софији прослављан националистички празник тридесет година Сан-Стефанске Бугарске. За Бугаре је гувернер Маћедоније најтоплија и ако не и максимална жеља; за њих је то једна од последњих етапа за постигнуће њиховога идеала: присаједињења.

Влада енглеска је, у međuвремену, изјавила да она не полаже на свој предлог као једино добар и ефикасан, да је готова примити сваки нови пројекат, само нека се дође до умирења Маћедоније.

На тај нови пројекат се није дуго чекало. Он је потекао од Русије. Министар Иностраних Дела, Изволски, упутио је Силама потписницама Берлинскога Уговора један нови реформни пројекат. У томе новоме пројекту најважније су тачке: 1) *Генерални инспектор* за реформну област остаје; он ће остати све дотле докле се 3% царинскога намета на увозну робу, повећаног у току прошле године ради трошкова око управе реформне области, прима с султановим одобрењем; Генералнога Инспектора не може сменити Турска без претходног одобрења Сила. 2) *Представници Француске, Енглеске, Италије и Немачке* у финансиској међународној контроли *имаће истога права* у општој контроли *које су до сад имали цивилни агенти* Аустро-Угарске и Русије. 3) Заповедник реформне жандармерије имаће у међународној финансијској контроли решавајући глас у свима административним питањима. 4) Чланови међународне финансијске контроле, цивилни агенти и помоћници заповедника реформне жандармерије могу ући у службу Турске. 5)

Предлог *о реформи судства*, који су израдиле Велике Силе, препоручиће се Отоманској Влади да га усвоји. Судска контрола прећи ће на чланове финансијске контроле, састављену од шест чланова — представника Великих Сила, који ће ући у службу Турске. 6) Да би се боље обезбедио ред у Маћедонији и сигурност сеоскога становништа, *установиће се*, на новој основи, *народни чувари*, народна гарда коју ће организовати данашњи жандамериски официри, пошто прво преустроје данашњу жандармерију. 7) *Жандармерија ће се повећати* у границама буџетске могућности.

Овај пројекат се знатно разликује од Енглескога који је у истини врло радикалан. Руском предлогу је задатак одржања statu quo-a, а нарочито целокупности турске империје у Европи. Русија је ово учинила, јер је Турска изјавила посредним путевима да она неће никад без рата допустити гувернерат у Маћедонији, који би за њу значио исто што и ампутација највећега дела њене територије. И, са те тачке гледишта, Русија је имала право. Маћедонски проблем је врло сложен, а интереси у Маћедонији тако супротни, да се мора тражити једна средина, једна средња солуција која неће истина никога задовољити, али која не мора све онезадовољити. Једна европска сила више жели да се очува начело целокупности отоманске царевине, него друге силе. Политика практичних реформа је неопходна да би се очувала та целокупност. Анархија може довести до интервенције, које и са чије стране није тешко предвидети. Сарадња, искрена и озбиљна, свих Сила да до тога недође потребна је за ове реформе. Али, има још нешто потребније: искреност.

*

Заповедник реформне жандармерије Деђорђис-паша умро је у Риму, изненада. 1903 године Барон Каличе и Зиновјев саопштили су Порти да за заповедника реформне жандармерије узме каквога талијанског официра. 19 Јануара 1904 године Италија је предложила генерала Де-

ђорђиса, који је одмах примљен и постао турским генералом и пашом. Од јануара 1904 године до марта 1908 он је заповедао реформном жандармеријом у Маћедонији и у Старој Србији. Његов рад и жеља да реорганизују жандармерију, били су и искрени и напорни. У раду је сусрео многе сметње. Ако је доиста оставио мемоара, као што изгледа, у њима ће бити врло интересантних података о свему маћедонском послу.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Једна посвета. — У берлинској Универзитетској Библиотеци налази се један примерак Вуковог Речника. Одмах на првом листу од плаве хартије, што стоји између тврдих, незграпних корица и насловног листа, стоји написано ово:

Славноме Нијемцу

ЈАКОВУ ГРИМУ

за знак особитог поштовања и захвалности шаље

Вук. Стеф. Караџић.

То је писано Караџићевим рукописом, а последњи најдужи ред гради као лук над његовим потписом.

М. А.

„Marko Kraljević u narodnim pjesmama". — У Хрватској се осећа прилично јак покрет за сузбијање неписмености у народу. У том циљу основано је више друштава, али нарочиту лепу акцију развија „Друштво хрватских свеучилишних грађана за поуку аналфабета" у Загребу. Друштво је одлучило да почне издавати једну „пучку књижницу", у којој ће излазити књиге приступачне широким слојевима народним, и по предметима, и по тону, и по језику. Као прва свеска те популарне књижнице изишла је песмарица „Kraljević Marko u narodnim pjesmama", згодно опремљена и која ће свакако имати успеха код оних којима је намењена. Цео овај интелигентан покрет за сузбијање неписмености у народу достојан је сваке пажње и потпоре, а, свакако, и угле-

дања, нарочито код нас, где се слични послови и сувише занемарују. Л.

Превод из „Српског Књижевног Гласника“. — Последња свеска софиске „Българске Сбирке“ превела је од Г. Тихомира Ђорђевића приказ историско-правне студије Г. С. Бобчева „Българскога челядна задруга“, који је изишао у „Српском Књижевном Гласнику“ од 16 фебруара ове године. А.

Постанак српске штампарије у xviii веку. — Све до 1770 године, у XVIII веку српске књиге штампане су у Римнику, у Влашкој, или у Млецима. Узалуд су српски народни сабори и митрополити стално и учестано тражили од аустријске владе да отворе једну српску штампарију у српским крајевима, у Бечу су те молбе стално одбијане. Тек 1770 године бечки штампар Јосиф Курцбек добио је дозволу да отвори једну српско-влашку штампарију.

О постанку те штампарије саопштава нове и занимљиве архивске податке Г. Др. Алекса Ивић, у последњој свесци (књига 29, свеска 4) „Archiv für slavische Philologie“, у чланку „Beiträge zur Kulturgeschichte des serbischen Volkes“. У првом делу овога чланка изишли су податци о српским народним школама у XVIII веку, а у другом, који је изишао у последњој свесци, податци су о отварању Курцбекове штампарије.

Још 1766 „Hof-Kammer“ имала је да решава о једној приватној молби за оснивање једне српске штампарије, и тада је одлучно одбила. 1768, „Hof-Kammer“ сама покреће питање о оснивању једне српске штампарије. Разлог за то био је у исто време и економски и политичко-верски. Како у Аустрији и Угарској није било штампарије за књиге српске и влашке, то је годишње на набавку тих књига изилазила из земље велика сума новаца. С друге стране, набавка црквених књига из Русије значила је стално одржавање српско-руских односа, јачање православнога осећања, сметање делу Уније, која је била мисао-водиља аустријске политике према Србима у XVIII веку. Бечки штампар Јосиф Курцбек буде упућен да се споразуме са унијатским владиком у Мункачу у питању оснивања српске штампарије, и 1769 Курцбек је поднео већ детаљан предлог у томе смислу. Исте године, царски комесар гроф Хадик изнео је пред српски Сабор

предлог о оснивању српске штампарије, и тај предлог буде усвојен. Како се у том времену почеле у великом броју оснивати српске основне школе, и како је била велика потреба школских књига, то је штампарија брзо прорадила. Већ 26 маја 1770 године, „Hof-Kammer“ послала је окружницу Дворској Илирској Депутацији и Дворском Ратном Савету, упућујући их да властима доставе отварање српске штампарије. И у јуну месецу Дворски Ратни Савет наредио је командама у Карловцу, Вараждину, Славонији, Банији, Ердељу и Темишвару да штите Курцбекове штампарске привилегије.

По наредби владе, у штампарији су штампане књиге које су биле најпотребније за школску и црквену потребу, и то о државном трошку. У Курцбековој штампарији изишао је катихизис унијатске тенденције, који се хтео да прокријумчари у православну цркву, и који би неуке владике и примиле да их од тога није одвратио Јован Рајић.

Власти су врло ревносно штитиле Курцбекове штампарске привилегије. У септембру 1770 саопштено је свима властима у Угарској да се у земљу не смеју више пуштати књиге штампане у Москви, Петрограду, Варшави, Кијеву, Лајпцигу, Хале, Млетцима и Влашкој. Ако се код кога нађу такве књиге биће конфисковане. Један руски књижар био је ухапшен у Угарској што је продавао руске књиге. Да би књиге Курцбекове штампарије лакше пролазиле, буду ослобођене од сваке поштанске таксе. Изгледа да све то није много помагало, јер 1775 године издаје се нова наредба: да ниједна на страни штампана књига не сме прећи границу, а у изузетним случајевима само по нарочитој дозволи виших власти. Н.

Куцовласи и Маћедонско питање. — (Les Koutzovalaques et la question macédonienne, Charles Printa. Questions diplomatiqueset coloniales, № 266, 15 марта 1908, Paris). — Један речит и објективан чланак о такозваном куцовлашкоме питању. Сем многих тачно запажених чињеница, има једна опаска која ће бити истинита. А то је: да куцовлашко питање није створила Румунија него крупни интереси најважнијега члана Тројнога Савеза, који су налагали да се Румунија баци у вртлог маћедонски, и колико толико одвоји од румунскога питања у Угарској, у Трансилванији. Уз прегледну статистику Куцовлаха у вилајетима, јањинскоме, битољскоме и солунскоме, којих ће бити

до 120.000 свега, дата је прегледна готово сва литература о Куцовласима и њихову питању у Турској.

J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни Одбор имао је своју редовну седницу под председништвом А. Хаџића 27 марта (9 априла). С тугом у срцу узима се на знање, да су умрли почасни чланови Матице Српске Симо Матавуљ и Стојан Бошковић. Књижевном Одељењу има се јавити, да ће у спомен и славу Симу Матавуљу говорити Др. Лаза Костић, и умолити Одељење да одреди говорника у спомен и славу Стојану Бошковићу. — Секретарев извештај о одговорима чланова Књижевнога Одељења на предлоге о измени књижевних издања узима се засад на знање, а у згодно се време има сазвати Књижевно Одељење да донесе своју одлуку у том правцу. — И ако је Др. Лаза Костић умолио да Књижевио Одељење одгоди прославу његова педесетогодишњег рада, остало се при првашњој одлуци да се та светковина одржи ове године на уобичајени начин. — Прима се за друштвена издања новела Марка Цара „Глумци у Кастел-Рибнику“. — Не примају се приповетке и песме Д. С. Ђ. — Издају се на извештај рукописи: књижевна студија о Лукијану Мушицком; буквар за аналфабете; драма „Брачни живот“.

M.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX. број 9. — 1 мај. 1908.

ПИСМО ИЗ ЖЕНЕВЕ.

Децембра, 1906.

Има градова који имају своју душу: то су они градови који имају своју прошлост. У томе су градови слични људима. Такви су за мене Венеција, Фиренција, Париз, Дубровник, Минхен; никад ми таки нису изгледали Берлин, ни Беч. Те градове с душом треба први пут видети у извесни месец и у извесни сат дана. У Венецију треба доћи октобра, у тренутку када по старом камењу и старој води пада први мрак; у Фиренцију у априлско поподне; у Париз ма кога дана, али ноћу. То су тренуци када се оно духовно одваја од оног материјалног, и везује за вашу мисао, и стапа са вашом душом. Тада осећате душу онога града поред вас, пред вама, за вама....

Тако сам ја сретао душу Венеције, мирну и меланхоличну, као неку високу госпођу из племена Дездемоне, са запаљеним смарагдима у прстену и ушима. Виђао сам је где излази из цркве, пређе преко какве пијаце што удара на рибе и мирише на наранче, или сиђе у гондолу, или мине преко каквог прљавог мостића што прелази

успавани зелени канал. Оставите је у једном крају вароши, на улици, да је опет опазите у другом крају, на води, увек дубоко сетну.

Остали градови имају душу која је калуђерица, или је просјакиња, или блудница. Женева нема своју душу. Она је изгубила са својим некадашњим мистицизмом од којега нема више ни трага. Овај некадашњи калвинистички Рим живи на једној страни потпуно карневалским животом, а на другој страни живи најобичнијим догађајима профане маловарошке публике. У старом делу града, око катедрале, који има још боју времена и тежак мирис старог камења, има једва два-три споменика велике женевске прошлости. У катедрали Светога Петра, тако дубоко средњевековној, у којој је некад казао Калвин толико лепоте о Богу и каматној стопи, и толико зла о вештицама и папама, сада се држе рђаве музикалне хришћанске вечери и вежбају протестански семинарци; а дом у коме је живео велики реформатор претворен је у један антисептички завод. Не зна се ни за гроб тога великога пророка из Реформе и господара републике женевске. Само неколико старих улица што силазе од катедрале, улица с ниским вратима и иструлим камењем, чувају у својој влази и сутону спомен на старе штампаре, старе сајџије и старе реформаторе. У данашњој веселој и модрој Женеви може се само по томе крају наслутити слика некадашњег тамног бурга сурове калвинистичке сењерије; то су још оне улице којима је, обучен у инфамну кошуљу, босоног и гологлав, са свећом у руци и са добошаром, морао да по зимској вечери обиђе цео град, какав осуђеник, само зато што је мислио друкче него други, или често зато што је икако мислио. Нестало је по околини бедема са гвозденим капијама који су постојали још до дана Русоа, и ништа више не опомиње на времена борбе женевских републиканаца са савојским кнежевима. Остала је само сумњива легенда о сужњу Бонивару и женевском походу у шиљонске тамнице, која се још продаје за скуп новац.

Иначе, ништа више. И оно неколико старих племићских кућа изумире у околини, остављених себи и одељених од свих других, и дајући професоре ботанике и санскрита. Женева не поштује прошлост, не разуме поезију несталих и мртвих ствари. Све је у овом граду младо. Женевско језеро, разливено под вароши, има нечег што му даје изглед као да је сад постало. Вода под Венецијом и под Дубровником изгледа стара, вечна; вода под Женевом, престоницом франачких краљева, изгледа да је јутрос у зору разливена у сав свој сунчани и ваздушни аметист.

Када би Женева имала душу, она би била плаветна као њено језеро или њено модро цвеће поред великих друмова, по околини. Јер нигде на земљи нема толико модрила колико на обалама Леманског језера, где већ од почетка лета почиње да пада плава киша која не престаје до саме јесени. Око подне и ваздух и вода постају једно исто; не зна се да ли ваздух постаје водом или вода ваздухом. Све је нематеријално, и етерично, и светло. Обале се продужују у стакленастој и млечној сумаглици кроз коју се једва наслућују њихова мирна села крај воде пуне галебова, и куда се по пешчаној ивици мирно суше раширене жуте мреже леманских рибара. Када сунце зађе за Јуру, вечиту чивитасту, и која запрема половину видокруга, вече пада као никакво пре тога, јер овде никад једно вече није налик на друго... Затим вода постане мукла, тамна, без површине; њен је шум горак и крут, без оног сенсуалног повијања као младо тело, и страсног напона нечисте крви... Нигде се нема тако савршен осећај тишине као у тој сутонској агонији воде на женевском језеру...

Ништа теже него говорити о оном граду у туђини у којем сте провели много година своје младости. Град онда остаје само оквир, а осмех лица у том оквиру задржава сву пажњу и сву мисао: то је осмех једне растужене Ђокондине сестре, лепе и у црнини. Није више реч о граду него о младости, о добу кад се не може живети од рђавих људи и лепих жена... Свака је стопа

земљишта посејана успоменама; језеро хуји о нама; по шумама се чују они ударци нашега срца којих нема више. Тако је са мном када би писао о Женеви и Паризу, Женеви нарочито, малој и љупкој Женеви, окупаној у једном великом сунцу које излази одмах ту иза обале... Један прашљив пут од Салева до Каружа, са шумарцима пуних печурки и дроздова, где има једна чесма са каменим седиштем, из које лије стаклен млаз и сада као једне лепе вечери пре толико година, док је цео ваздух мирисао липама; пут по месечини до Блота; купања у мраку и тамној води, сâм или са оном коју волимо, док изнад црног језера лежи успавана Блот; растурени путеви изнад Лансија и до Копеа — све су то путеви куда се љубило, гладовало и певало, и то често све у исти мах. Човек већ сада осећа потребу да се врати по сваком од тих путева, и тражи тамо понеки део себе, и то пажљиво и оборене главе, као кад се враћамо путем да тражимо неке погубљене златне новце...

Женева је град младих. Нигде можда и ни на једној улици на свету не сретнете сразмерно толико млада света у исти мах колико овде. То је зато што има врло велик број студената и студенткиња, много путника пролазника који су већином млади, или дају себи такав изглед То је оно што, осим његовог језера који је символ вечите младости и покрета, даје овом граду ведрину и поезију двадесетих година. — Иначе, у ствари, Женева је место срећних и ситих људи. Становништво које се одмах види, од три је врсте: бирократа, ђака и беспосленика. Женевски је бирократ типски и најбезизразнији бирократ на свету. Наш српски бирократ даје себи изглед господина и политичара, и сваки је помало писац, или рђав писац, или, у најгорем случају, пропали писац. Он не познаје и не признаје виши свет од себе, и гордост на његов сталеж прелази и на потомство, и то онда има сву озбиљност и свечаност једног предања... Женевски бирократ, то је онај познати Швајцарац са три или четири

румена подваљка пажљиво положена на крагну, и који све људе деле на оне који имају браду и који немају браде. Није политичар, јер се у Женеви сва политика свела на питање на ком ћошку да се постави фењер или намести жандар. Није господин, јер то кошта. Ови људи испуњавају недељом све трамваје који иду у околину, и под њима тону лађе једном у недељи када возе у пола цене.

Студената и студенткиња има многобројно. Женевски универзитет је извесно највећма космополитски универзитет на свету. Од свих ђака највише се виде Швајцарци, највише се осећају Руси, а највише се чују Бугари. Бугара има стотину и седам, и они иду сви заједно; сви заједно улазе у кавану и сви заједно излазе из кавање. Руских студената и студенткиња има највише. Они имају своје улице, свој изглед и свој морал. Има их две врсте. Прва врста то је једна велика и двосмислена гомила која ни по чему не личи на ону прву, ни на коју другу, ни на коју трећу. Ни људи ни жене из ње немају друге бриге него да извуку сав свој део републиканског сунца за време док су далеко од деспотизма своје државе и тероризма својих родитеља. Та гомила чини Женеву често пута најшумнијом и најшаренијом, и то је она којој многи ми млади људи дугујемо за толико лепих и лудих дана. Женске из ове гомиле пролазе у Женеви кроз све промене од нихилисткиње до обичне девојке грађанке, која се, после свог краћег или дужег декамерона, уда најзад за каквог мишичавог и имућног женевског протестанта... Долазећи овамо из Русије, и оне су имале општа обележја руске студенткиње: осечене косе, мушки капут и шешир, Карла Маркса, и присуствовали су црвеној застави првог маја. Друге године бављења, косе су већ израсле и намештене с педантним укусом, одело показује целу пластику стаса и прецизиране форме; још остаје Маркс и застава. Треће године је остао само Маркс, а четврте само застава, али оне одавна нису више под њом... Оне се тад могу да сретну високо по леденим алпијским морима по Шамонију, по малим шалеима наврх планина,

по свима путевима и обержима по околини женевској, са штапима и цигаретама, у друштву које прелази исте године и исте етапе као и оне, — и то се сретају све за време универзитетских часова, и док заседају важне испитне комисије, где учествују и представници ове добре републике. То је већ година њихове лепезе и дугог шлепа, потпуног западњаштва, када се има већ три или четири добра семестра љубави и авантуре. Сви ми на универзитету имали смо своје другарице међу тим женицама, жељним да све виде и све окушају, и које су нас после варале, одбегавши за каквог плавог асистента с ким су до јуче прале реторте у хемијској лабараторији. Кад вас доцније сретне, носећи француско презима поред руског Татјана или Соња, у астраханском капуту и вукући за собом скупоценог пса с кратким ногама, жваћући улицом и ачећи се на све могуће начине, појављујући се на свима концертима и тркама — вукући непрестано своје псето и свога мужа, она онда у томе сусрету направи усне и очи као да вас се једва досећа. Ни помена више на старе ескаладе, карневале од три децембарске вечери, или оне летње екскурсије у савојске Алпе, на мазгама и са вођама, на љубавна обавештавања на рђавом француском или на српско-руском; ни помена на дане када је у обојих нестајало новаца и када су се правиле оргије поред две сухе рибе и две шоље родитељског чаја — пред лицем Маркса на једном зиду и Чернишевског на другом, тамо негде с ону страну Арве, по Акацијама, по оним малим вилама обраслим у цвеће које се пење до крова, и враћа поново до земље, и разилази по песку и плочнику.... Друга руска гомила у Женеви, то су револуционари. У Женеви је штаб руског покрета. По све ноћи држе се конференције у кафанским салама, којима присуствује стотинама младих људи и девојака, са мистичношћу енглеских пуритана или америчких салутиста. Овде раде њихове тајне штампарије, и по ђачким собицама праве се бомбе; лети по вртовима, под јоргованима и зовама. . У Женеви се може видети, лепше него

игде, руска агитаторка, која је од свога идеала и свога лудила направила читаву апотеозу живота, и која је подигла жену онде где она никад пре није стајала у историји. Људи имају храбрости пред смрћу, а жене пред животом; људи су готови да за једну идеју умру, а жене да за њу и живе. Треба овде видети таку жену која је сав онај духовни и плотски инстикт за човека и целу нежност за дете пренела на једну идеју, или утопију, сневајући о њој као о првој љубави, и мислећи на то како ће за њу да умре с осмехом и блажено, као што се умире с једним драгим именом на уснама... Ја сам имао доста пријатељица, међу тим девојкама од којих су неке плаве и нежне као књегиње, а друге дивље и свирепе као степске лисице, и које, међутим, живе и умиру за једну исту ствар и с истом мером лудила. Њих је после нестајало по барикадама и казаматима. Њихова ће успомена бити увек драга моме срцу и чудна мојој души; ја ћу их се сећати напоредо са плавим женевским језером, пуним сунца, које је ушло цело у мене и помешало се с мојом крвљу.... Тако се сећам једне мале риђокосе Наташе, са очима као леманско језеро, која је свирала Шопенова ноктурна лепше него ико на свету, и која је кретањем свог финог и ласцивног тела наличила на оне мачке од расе, које направе масу најфинијих и најкомбинованијих покрета док једном пређу преко собе. Ту малу и лепу Наташу ожалили смо, њен вереник и ја. једног јесењег прљавог јутра, када се чула вода да тече низ куће, грање и улице, и када је изгледало да из неба пада блато. Њу је прегазила коњица, за време неких сукоба, на варшавским улицама...

Пољаци у Женеви живе већином за себе, дају себи изглед шљахте, праве се невропати, и сви су ничеовци или јунаци из Пшибишев ског. Њихови су млади људи највиши манијаци, а њихове девојке и младе жене авантуристкиње с уверењем. Свакој својој авантури дају за позадину какав велики принцип, и сваком свом скандалу неко опште човечанско питање и виши смисао. Све је

питање стила. Они су у многом симпатичнији него ико, и показују често све оне фине мане једне расе чији су пороци традиционални, у које је народна душа метла свој израз, а народна култура свој ниво... Ја сам их волео највише по манама, онако како најређе имамо прилике да волимо, и како, кад волимо, волимо најсрдачније. — Што је чудно, то је ово: целом том народу младог света, из свију крајева и са свима ћудима, професори су једни исти, мирни женевски професори, врло учени, врло опширни, и врло досадни, већином Швајцарци — потомци Виљема Тела, који се прославио гађајући другога у главу.

Осим бирократа и ђака, има у Женеви беспосленика, али то овде нису попови, официри и торбари, јер њих нема. То су већином странци који су дошли овамо да распу своје срце, здравље и џеп. То је онај део унутрашње Женеве који остаје доста непознат нама, који смо имали да расипамо само срце и здравље, и који смо шетали по обалама овог веселог и сунчаног језера празних рука, као светитељи. То је она гомила која овом месту даје изглед космополитске вароши уживања, и која чини да у Женеви нема Женевљана. Они опет Женевљани који нису потиснути и који се виде, то су једини од свих Француза који би могли проћи и под Немце, и под још што мање... Је ли то учинила неприродна мешавина од студеног и ригорозног калвинизма са фриволном и лаком француском расом? Међутим, Французима, који су толико од овога света, много је ближи позитивни протестантизам него аскетично и будистично хришћанство. Французи нису ни мистични, ни метафизичари. Њихов је картезијанизам ударио крај сколастици, а њихов Конт метафизици. Њихова привидна љубав за католичанство, то је само њихова тврдоглава љубав за једну француску традицију. У ствари, Француз је паганац. Више него и један народ у историји, Французи имају љубав живота, безграничну и безбожну. То је народ смејача, који се смеје кроз целу историју, која је дионизијски и баханалски весела. Руси држе за најлепше

уметничко дело оно у којем људски бол иде до беснила; француска је уметност насмејана и ведра, као грчка, и нико није ближи јелинској култури и духу него они. Уз то још, ту је све у апотеози женског тела као символу земаљског уживања, сасвим некатолички. Када би постојао неки архипелаг где живе амазонке, француски би завојевачки бродови први пошли тамо са пурпурним једрима. Французу је жена лутка, муза, мадона, само не жена. Женевљанину је само ортак. Женевљанин је туп и непродуктиван; Женевљанка је гломазна и без укуса. Та безмерна немогућност за севање обухватила је цео живот. Ништа тужније и суморније у овом пејзажу, коме стоје у позадини љубичаста савојска подножја и велики кристални Алпи, него што су народни празници у којима узимају учешћа само домороци. Њихове процесије тих дана изгледају жалостиве литије које иду да моле против суше и земљотреса... Духовни је живот импровизиран. У некадањој капитали либерализма, где је штампан први пут Дух Закона Монтескјевог, овом граду који је завичај и отаџбина Русоа, и где је живео Волтер, данас пребива једно срећно стадо, где се од људи не види човек. Женева је цела издана у најам бескућницима и богатим пустоловима. Њено небеско језеро не припада више деци ових ведрих и мирисних обала. Овом граду који има можда најмирнији и најлепши пејзаж на земљи, недостаје она поезија заборава и лепота велике домаће тишине... Чини се да је Монблан, који се види вечито у једном сребрном пожару, постављен над овим градом ради Енглеза и руских распикућа; Монтје, замак савојских кнежева на самом Салеву, са његовим донжонима, претворен је у једну друмску гостионицу... Чини вам се зато да се треба овамо вратити под старост, с пензионарским штапом, и проводити овде по мирним парковима дуга летња поподне, милујући туђу децу.

Први мој стан, пре више година, био је у једној безименој уличици на обали Арве, у једнокатници, обу-

ченој у велике вреже са широким цветовима бундеве, са пчелињаком у врту. У уличици се по цео дан чула нека труба, као да сам у Бугарској. Али кућа и врт давали су ми сву илузију ведрине, сунца и мириса алпијског села. Нисам имао познаника. Познавао сам само једног Руса без руке и једног Србина без главе. Рус је био један од оних типских, женевских револуционара, који носе дуге косе, пишу дуге чланке и држе дуге говоре. Брат Србин је био немачки доктор који је из Германије дошао био овамо на једну годину да одмори памет. То је један од оних наших немачких ђака, који, као њих већина, уједињује у себи такозвану српску природну бистрину са немачком дубином и солидношћу, од чега после нека вас Бог брани кроз цео живот. Мрзио је све што је француско оном свирепом мржњом једног неприступачног човека. Говорећи ми о немачкој музици и метафизици, он ми то показује својим дебелим прстима и длакавом руком, и упљује ме говорећи ми о надмоћности немачког генија над француским. Иначе је то била једна добра душа, са задовољним лицем оних људи који за време између првог и четвртог чина пуше и дискутују по ходнику. Отишао је одавде неким брзим возом, једне тамне ноћи пуне ветра, и ми смо после за њим жалили нежно. — После ме случај нанео у један мали хотел-пансијон у Шампелу, онамо где се високо изнад Арве подижу читави обронци, као фалези. Арва је мутна и ледена, нема свога ушћа него излази из растопљених санта у глечерима, и котрља своју мутну воду да је салије у Рону под самом Женевом. Рона, вечито модра, носи је затим у Француску, на југ, одлазећи испод овог калвинистичког Рима, да протече поред папског Авињона, и поред мирних обала на којима је некада плакао Петрарка. Пред вртом тога хотела отвара се видик на подножја Салева и границу Савоје. То је пејзаж где се лепше него игде види таласање вечерњих боја, где се зелено, љубичасто и модро измењују непрестано, и где пане после дуга тропска месечина, дужа него игде... и куда, над планин-

ским падинама, трепери увек нешто светлуцаво и лако, као очарана душа.

То нешто светло и лако, као очарана душа која лебди над овим висинама, то је она блага летња тиморина која се види са великог Салева над целим низом мирних савојских долина, и која чини овај пејзаж ваздушастим и стакленим. Када се човек попне овамо са малог Салева, на крупним и кокетно оседланим магарцима и са вођама, планинским путем куда пева цела шума пуна птица и извора, и куда се сваки час сретају туристи или шумне руске групе, онда код Тринаест Дрвета, где је пободена отачаствена француска застава, и где има један велики павиљон, човек наилази на много сумњивих турисlткиња с алпијским дугим штаповима и кратким сукњама, и које су готове да се са вама враћају или да са вама путују даље. Нема сумње да сте на тлу здравог француског хумора. На самој граници женевског кантона нанизана је поворка француских просјака којих у кантону нема; али чим човек уђе неколико корачаји даље, срета га жена, као у каквој библијској причи... И та мирна после подне, високо на зеленом хрбату Салева, уједињују обе и једине радости сваког туристе: ту има и пејзаж и жена. Пејзаж је безмерно велик, с једне стране где се по долинама виде савојска села у једном великом сунцу и модрилу, а с друге се просула по својим вртовима, Женева, и разлило велико челично огледало Леманског језера. Све је испресецано прашљивим путевима, и на две стране секу две реке. Са свију страна пада само сунце и плаветнило... Човек се овде у једној пантеистичкој екстази враћа сав природи, и има потребу да набере много младе горе и да је саспе у недра, и да поваздан носи пожудно међу уснама два три зелена листа...

Једне топле вечери на својој тераци под багренима, и у сламњим наслоњачама, остали смо били нас неколико од друштва иза свакидањег стола. Обадва Салева били су осветљени у једном топлом беличастом небу с неколико звезда, и дувао је ноћни ветар пун месечине и мириса.

У тишини се чула Арва, али више као хујање шуме него као жамор воде... Један наш добар друг, руски сликар који је био одличан алпиниста и пливач, и славан с неке преписке с Верешчагиним и неког љубавног двобоја у околини Женеве, опсађивао је те вечери једну госпођу из Италије која је имала онај неодољиви контраст херувимских модрих очију и црне косе као у гитане, и која је сутра дан одбегла са једним богатим Грком. Један дебели француски пуковник у пензији, бивши буланжиста, религиозан и сенсуалан, који мора да је већ погинуо негде или од каквог шлога или од каквог мужа, разговараше с једном госпођом, удовицом једног женевског песника и универзитетског професора, и њеном кћерком. Када сам пришао госпођи, она је причала о Флоберу који је свраћао к њој, као и цела књижевна елита из Париза, кад год беше на проласку кроз Женеву. За Флобера сам ту сазнао да је био несносна ћуталица и духовни гњурач, који никад није чуо питања, нити је одговоре на своја питања саслушао до краја, и да је вечито глачао своје нокте, чак и у трапезарији, и ћутао, и опет ћутао... Тако јој је прича о Максим ди Кам о Флоберу, — и тај inédit сазнао сам те вечери — да је Флобер и на свом путу кроз Египат ћутао поред њега не пазећи и не чујући ништа, и тек под пирамидама Кеопса и Кефрена, узвикнуо радосно свом пријатељу: „Максиме, хеурека! Знаш ли како ћу да је назовем...? Госпођа Бовари!....“

Ова анегдота госпођина дала је те вечери повода да и сами правимо литературу, и да нагађамо како би који од писаца које познајемо правио поређења о Женеви, и какво би јој име дао.

— Мој песник, рече једна лепа Рускиња, дао би јој неко име налик на Бенарес. Мени је ова реч најлепша и најсвечанија од свих које знам. Изгледа као почетак једне велике молитве, или почетак какве проповеди на брегу, или магијска реч коју у часу очајања треба изговорити па да се размакну планине или отвори небо. Тако име носи град у коме се толико моли, а тако име

треба да носи и град у коме се толико љуби... Лепа реч Женева није доста за град који има ово што нема ни један други на свету: и ове воде, и ове обале, и онај кристал глечерâ на великом Монблану, у позадини... Мени је до речи; мени треба једно име овом граду, а ја не могу да̀ га нађем...

Овај наивни парадокс од руског одушевљења, разумљив је за оне које знају све лепоте Леманског језера. Одиста је често до речи и до имена које би имало и боју и звук свога предмета, и које би требало само изговорити па да све заблиста и све зашуми у слуху и души. Само што сви ми, који смо у овом граду први пут почели да живимо и да први пут љубимо, имамо увек још једно име, тако драго нашој души, а без кога се не да можда замислити цела лепота овог краја... И то је можда оно што чини да она млада жена, и ми сви други који смо овде дуго живели, волимо овај крај само у таквом једном великом парадоксу, једном лепом парадоксу — парадоксу који има небеску боју овог језера и сву топлоту нашег срца.

J. Дучић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА.

(15)

6 јула.

Како ме је Г. Муш здраво задржао својом посетом, ја се оканух да обиђем Јованку тога дана. Занатске дужности забавише ме преко остатка недеље. И ако у годинама кад човеком облађује равнодушност, ја сам још с преко тисућу нити у вези са светом у коме сам живео. Ја председавам у академијама, скуповима, удружењима. Ја сам засут почасним дужностима; само у једноме министарству отправљам их равно седам. Одбори би радо хтели да се отресу мене, и ја бих радо хтео да се отресем њих. Али је навика јача од њих и од мене, и ја се пењем гегуцајући се уз државне степенице. После мене, стари вратари показиваће један другом моју сен где блуди по ходницама. Кад је човек врло стар, постаје одвећ тешко ишчезнути. Ипак је време, као што каже песма, да се склоним у прикрајак и да мислим на растанак са животом.

Једна стара маркиза филозоф, пријатељица Хелвецијева у својим младим данима, и коју сам ја видео у дубоким годинама код свога оца, у својој последњој болести прими у посети свога пароха који је хтео да је припреми за смрт.

— Да ли је то тако потребно? одговори му она. Ја видим да то сваком полази одлично за руком од прве.

Мој отац оде јој у походу мало времена после и затече је врло рђаво.

— Добро вече, пријатељу, рече му она, стежући му руку, видећу да ли Бог добива кад га човек познаје.

Ето како су умирале дивне пријатељице филозофа.

Такав начин умирања доиста није простачки безобзиран, и лакоумности као ова не налазе се у глави глупака. Али оне ме вређају. Ни моје стрепње ни моје наде не задовољавају се таквим одласком. Ја бих желео за свој одлазак мало прибраности, и ради тога требаће да мислим, кроз неколико година, да се вратим самоме себи, без чега бих дошао у опасност... Али, пст! Нека се Она што пролази не окрене, чувши своје име. Ја још могу подићи без ње своје бреме.

Затекао сам Јованку срећну пресрећну. Она ми је испричала да ју је, у прошли четвртак, после посета њена старатеља, госпођица Префер ослободила од уредбе и одузела јој разне послове. Од тога добро срећнога четвртка, она се слободно шета по врту у коме фали само цвећа и лишћа; она чак има прилике да ради на свом злосрећном малом Светом Ђорђу.

Она ми рече смешећи се:

— Ја знам добро да *вама* дугујем за све то.

Ја јој стадох говорити о нечем другом, али приметих да ме она не слуша онако како би желела.

— Ја видим да вам се нека мисао врзе по глави, рекох јој ја; говорите ми о томе, или нећемо рећи ништа вредно, што не би било достојно ни вас ни мене.

Она ми одговори:

— Ох, ја сам вас добро слушала, господине; али је истина да сам мислила на нешто. Ви ћете ми опростити, је л' те? Ја сам мислила да мора бити да вас госпођица Префер воли много кад је наједном постала тако добра према мени.

И она ме погледа с једним изразом у исти мах насмешеним и преплашеним који ме нагна на смеј.

— То вас чуди! рекох ја.

— Много, одговори ми она.

— Зашто, ако је по вољи?

— Пошто ни по чему не видим разлоге зашто да се допаднете госпођици Префер.

— Ви држите дакле да сам ја здраво недопадљив, Јованка?

— Ох, не, али заиста не видим никакав разлог зашто бисте се допали госпођици Префер. Па ипак ви јој се допадате много, много. Она ме је призвала к себи и запиткивала ме о вама сијасет ствари.

— Заиста?

— Да, хтела је да зна ваш домаћи живот. И то толико да ме је питала за године ваше домаћице!

— Е па, рекох јој ја, шта ви мислите о томе?

Она се задуго загледа у похабану чоју својих ципела и изгледала је занета у неко дубоко размишљање. Најзад усправивши главу, рече:

— Ја зазирем. Сасвим је природно, зар не, да човека узнемирује оно што не разуме? Ја знам добро да сам једна ветропирка, али надам се да се ви не љутите на мене.

— Не, заиста, Јованка, ја се не љутим на вас.

Признајем да њено изненађење пређе и на мене и ја окретах и превртах у својој старој глави ову мисао девојчину: човека узнемирује оно што не разуме.

Али Јованка прихвати смешећи се:

— Питала ме је... погодите!... Питала ме је да ли волете добро да поједете.

— А како сте ви дочекали, Јованка, тај пљусак питања?

— Ја сам одговарала: „Не знам, госпођице“. А госпођица ми је рекла: „Ви сте једна мала глупача. Најситније појединости из живота једнога вишега човека треба да се запазе. Знајте, госпођице, да је Г. Силвестар Бонар једна од славâ Француске“.

— Врага? повиках ја. А шта ви о том мислите, госпођице?

— Ја мислим да је госпођица Префер имала право. Али ја не држим... (ово је ружно што ћу вам рећи) ја

не држим нимало до тога да госпођица Префер имадне право ма у чему.

— Онда будите задовољни, Јованка: госпођица Префер није имала право.

— Јесте, јесте, сасвим је имала право. Али ја сам желела да волим све оне који вас воле, све без изузетка, а то више не могу, јер ми никад неће бити могуће да волим госпођицу Префер.

— Јованка, слушајте ме, одговорих ја озбиљно, госпођица Префер је постала добра према вама, будите и ви добри према њој.

Она одговори суво:

— Госпођици Префер је врло лако да буде добра према мени; а мени би било врло тешко да будем добра према њој.

Дајући још више озбиљности своме говору, ја прихватих:

— Дете моје, власт учитеља је света. Ваша управитељица пансиона представља крај вас мајку коју сте изгубили.

Тек што сам изустио ову свечану глупост, ја се грозно покајах. Девојка побледе, њене се очи надуше.

— Ох, господине, повика она, како можете тако нешто *ви* да кажете?

Да, како сам био могао то да кажем?

Она је понављала:

— Мама! моја мила мама! моја сирота мама!

Случај ме спречи да не будем глуп до краја. Не знам како се десп да се учини као да плачем. Не плаче се више у мојим годинама. Мора да ми је неки опак кашаљ натерао сузе на очи. Једном речи, човек би се преварио. Јованка се превари. Ох! какав чист, какав зрачан осмејак засја тада под њеним лепим овлаженим трепавицама, као сунце у грању после летње кише! Ми се узмемо за руке, остадосмо дуго, не рекавши ништа једно другом, срећни.

— Чедо моје, рекох ја напослетку, ја сам врло стар и много тајни живота, које ћете ви открити мало по мало, мени су већ обелодањене. Верујте ми: будућност је саздана од прошлости. Све што будете радили да живите добро овде, без мржње и горчине, служиће вам да живите једнога дана у миру и у радости у својој кући. Будите благи и знајте трпети. Кад човек трпи добро, трпи мање. Ако вам се деси једнога дана да имаднете истинскога разлога да се тужите, ја ћу бити ту да вас чујем. Ако будете увређени, госпођа од Габриа и ја бићемо увређени са вама.

— Јесте ли сасвим добро са здрављем, драги господине?

То ми је госпођица Префер, прикравши се, управљала ово питање уз осмејак. Моја прва мисао била је да је пошљем до сто ђавола, друга да утврдим да је њеним устима личило да се смеше колико шерпењи да свира у виолину, трећа да јој на учтивост одговорим учтивошћу и да јој кажем да се надам да је здрава.

Она посла девојку да се прошета по врту; затим, с једном руком на свом огртачу и с другом опруженом на почасну таблицу, она ми показа име Јованка Александар написано округлим писменима на челу листе.

— Ја видим с приметним задовољством, рекох јој ја, да сте ви задовољни владањем овога девојчета. Ништа ми не може бити пријатније, и ја сам склон да припишем ову срећну последицу вашој усрдној будној пажњи. Ја сам узео слободу да вам пошљем неколико књига које могу занимати и поучити девојке. Ви ћете оценити, пошто их будете прегледали, да ли треба да их дате госпођици Александар и њеним другарицама.

Захвалност управитељице завода ишла је до тронутости и разли се у речима. Да учиним томе крај, ја рекох:

— Данас је здраво леп дан.

— Да, одговори она, и, ако тако устраје, ова драга дечица имаће лепо време да се сити наиграју.

— Ви без сумње хоћете да говорите о распусту. Али госпођица Александар, која нема више родитеља, неће изићи одавде. Шта ли ће радити, Боже мој, у овој великој празној кући?

— Ми ћемо је забављати што се може боље. Ја ћу је водити у музеје и...

Она се устеже, затим додаде поруменивши:

— ...и код вас, ако допустите.

— Како да не! повиках ја. Ма то је красна мисао!

Ми се растадосмо врло пријатељски расположени једно спрам другог. Ја спрам ње пошто сам добио оно што сам желео; она спрам мене, без видљивога разлога, оно што је, према Платону, ставља на највиши степен хиерархије душа.

Ипак, ја с рђавим слутњама уводим ову жену у своју кућу. И волео бих много да је Jованка у другим рукама а не у њеним. Г. Муш и госпођица Префер су духови који превазилазе мој. Ја никад не знам зашто они кажу оно што кажу, ни зашто раде оно што раде; има у њима тајанствених дубина које ме доводе у забуну. Као што ми Jованка казиваше мало час: човека узнемирује оно што не разуме.

Авај! у мојим годинама, човек и сувише зна колико је живот мало невин; човек и сувише зна шта се губи кад се дуго остаје на овом свету и има поуздања једино у младост.

16 августа.

Ја сам их очекивао. Заиста, ја сам их нестрпљиво очекивао. Да приволим Терезу да их лепо дочека, ја сам употребио сву своју вештину да подиђем и да се умилим, али то је мало. Оне дођоше. Jованка је била, Бога ми, врло гиздава. То није њена баба, нема говора. Али данас, први пут, ја опазих да она има пријатан изглед

лица, нешто што је, на овом свету, врло корисно једној жени. Она се осмехну, и град књига сав се од тога развесели.

Ја кришом погледах Терезу; посмотрих да ли ће се њена строгост старе чуварице ублажити кад види девојку. Ја је видех где заустави на Јованци своје безбојне очи, своје лице с опуштеном кожом, своја крезуба уста, своју шиљату браду маторе осионе вештице. И то је било све.

Госпођица Префер, одевена у плаво, примицала се, узмицала, скакутала, каскала, узвикивала, уздисала, обарала очи, дизала очи, губила се у учтивостима, није се усуђивала, усуђивала се, опет се није усуђивала, опет се усуђивала, клањала се, укратко вребање у неку клопку.

— Шта је књига! узвикну она. И ви сте их све прочитали, господине Бонаре?

— Авај! јесам, одговорих ја, и због тога и незнам ништа, јер нема ни једне од ових књига која не потире другу, тако да човек, када их све зна, не зна шта да мисли. Ја сам у таквом положају, госпођо.

У то, она зовну Јованку да јој саопшти своје утиске. Али је Јованка гледала кроз прозор:

— Ала је ово лепо! рече нам она. Ја волим да гледам реку како тече. То изазива мисли на толико ствари!

Како је госпођица Префер била скинула свој шешир и открила чело украшено плавим коврчицама, моја домаћица шчепа снажно шешир рекавши да не воли да гледа прње где се вуку по намештају. Затим приђе Јованци и затражи јој њене ствари, назвавшије својом малом госпојицом. Мала госпођица, дајући јој свој огртач и свој шешир, откри један љубак вратић и обао стас чији су се облици јасно оцртавали на великој светлости прозорској, и ја бих био пожелео да ју је у овом тренуку видео свако други сем једне старе служавке, једне управитељице пансиона накудрављене као јагње и једног старкеље архивиста старих докумената.

— Ви гледате Сену, рекох јој ја; она се блиста на сунцу.

— Да, одговори она, налакћена на пречагу. Рекао би човек пламен који тече. Али погледајте онамо како изгледа свежа под врбама с обале које се огледају у њој. Онај мали кутак допада ми се још више но све остало.

— Но, рекох ја, ја видим да вас река мами. Шта бисте рекли када бисмо, с одобрењем госпођице Префер, ишли у Сен-Клу паребродом који ћемо сигурно затећи ниже Краљевскога Моста?

Јованка је била врло задовољна мојом замишљу, а госпођица Префер решена на све жртве. Али моја домаћица није мислила да нас пусти да тако одемо. Она ме одведе у трпезарију где је ја допратих страпећи.

— Господине, рече ми она кад смо били сами, ви не мислите никад ни на шта и ја сâма морам да мислим на све. Срећом те ја имам добро памћење.

Ја не оцених да је згодна прилика да поколебам ову дрску самообману. Она настави:

— Тако, пошли сте а нисте ми рекли шта се допада малој госпођици? Вас је здраво тешко задовољити, вас, господине, али ви бар знате шта је добро. То није као ова младеж. Она се не разуме у кујни. Често јој се оно што је најбоље чини најгоре а оно што је рђаво изгледа јој добро, због срца које се још није добро утврдило на свом месту, тако да човек не зна шта да ради с њом. Реците ми да ли мала госпођица воли голубе с грашком и супу са профитролама.

— Добра моја Тереза, одговорих ја, зготовите како ви хоћете, и то ће бити врло добро. Ове госпођице умеће да се задовоље нашом скромном обичном трпезом.

Тереза прихвати суво:

— Господине, ја вам говорим о малој госпођици; не би требало да она оде из куће а да се пре тога малчице не користи. Што се тиче оне маторе кудравуше,

ако јој се мој ручак не допада, моћи ће да сиса своје прсте. Брига ме за то.

Ја се вратих, успокојене душе, у град књига где је госпођица Префер „хекловала“ тако мирно да би човек рекао да је код своје куће. И ја сам у мало у то не поверовах. Истина је да је запремала мало места, у крај прозора. Али је била тако добро изабрала своју столицу и своју клупицу за ноге, да су ове ствари изгледале као начињене за њу.

(Наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ПОГРЕБ.

Повија се жито. Мирно у дну села
Уском старом стазом, што у гробље води,
За убогим одром мала пратња ходи —
Препланула лица и снуждена чела.

Негдје шева пјева при заходном зраку.
И сиједи отац игуман, пун бриге,
Полагано чита из дебеле књиге
Опроштајна слова убогу тежаку.

И чуј ашов звони. Али камо говор?
Ко ли ће са сузом положити ловор
Апостолу труда преко хладна гроба?

Нико!.. Мрак је пао. Негдје пјесма звони,
И звијезду једну, видим, небо рони
На могилу црну умрлога роба.

Алекса Шантић.

СЕЉАКУ.

Тебе што вијек свој обливаш знојем
И као Титан замахујеш крӓсном,
Тебе што живиш са Истином часном,
Тебе ја славим! Теби хвалу појем!

О, друже по̂ља̂, дубрава и вре̂ла̂,
Ти који немаш ља̂га̂ да те грде,
Пружи ми руку да жуљеве тврде
Изјљубим на њој ко̂ знак часних дјела!

Ти само до дна пијеш чемер чашу
И крвљу браниш ову груду нашу,
Хранећи срце витештвима старим!

Тебе што свету мисо̂ делиш с небом,
И сваког примаш са сољу и хлебом,
Тебе ја славим! Теби благодарим!

Алекса Шантић.

С В Е Т.

Свет је, драга,
Онај црв
Што ће ти душу нагризати вазда,
И кап по кап
Сисати крв,
Од оног часа када те сазда
Господ, па док те у сандук нов
Не метну,
И спусте, доле у ров.

Зато не слушај
Никада свет,
Већ ради како мислиш да треба,
Да не би прошла
Као цвет
Без неге, испод мутног неба,
Цвет, кога бије зима и студ,
И ако има
Раскошан суд.

Послушај ме,
Утуви, знај:
Да ником није среће трон
Подиг'о досад
Свет овај
Него је многоме, са злобе, он
Дигнути престо срушио, ах,
И многе бацио
У кал и прах.

Чувај се, драга,
Да ти тај црв.
Што душу твоју нагриза вазда,
Не стане жудно
Сисати крв.
Чувај! од часа када те сазда
Господ, па док те у сандук нов
Не метну,
И спусте, доле у ров.

С. Д. Петровић.

ЈЕЛИНСКА ЛИРИКА ДО ПИНДАРА.[1]

СВОМ ПРИЈАТЕЉУ Г. ДР. В. ЧАЈКАНОВИЋУ.

Многопоштоване Госпође и Госпођице,
Многопоштована Господо.

Пре две хиљаде и пет стотина година, у Јелади, тој земљи талената, поезије, уметности, под прекрасним њеним небом готово увек ведрим, чаробно плаветним, на топлим зрацима јужњачког сунца, које рађа „злаћану неранџу што гори у тамном лишћу“, како вели Гете, и лимун и мирту, у тој дивној и славној Јелади беше се лирска поезија развила у раскошан цвет дражесних боја и опојног мириса. Али столећа учинише своје. Авај! од тог сјајног цвета нама је остало само неколико истрганих листића. Време није било милостиво уопште према старо-грчкој култури. Скулптура, архитектура, трагедија и комедија, једном речи сва уметност и књижевност јелинска допрла је до нас грозно осакаћена и унакажена лица. Од првог великог мајстора у скулптури, свима Вама по имену добро познатог Фидије, који је градио од слонове кости и злата величанствене, колосалне статуе, није нам се очувао, по својој прилици, ниједан оригиналан рад. Најславнији јелински вајар, божанствени Пракситељ, миљеник Грација, генијални уметник љупких и меких форми, недостижни вајар Амора, лепих младића и Венера, није био много срећнији од свога ве-

[1] Предавање држано у Колу Српских Сестара, у Београду, априла 1908.

ликог претходника: од њега ми имамо свега једну статуу. Од славних храмова јелинских, с њиховим дивним колонадама, које су најлепши украс у архитектури, с њиховим мајсторским рељефима, храмова које и данас радо имитирамо, остале су само рушевине. Божанствени Софокле написао је око сто двадесет трагедија, а нама је од њих сачувано свега седам, од четрдесетак комедија великог Аристофана, ненадмашног у духовитости и хумору, имамо свега једанаест комада, и тако даље. Где крочиш, куд погледаш, саме рушевине. Суровост векова није мање на себи осетила ни грчка лирика. Пламена Сафо испевала је девет књига песама, Алкеј десет, Анакреонт пет, а нама данас једва ако је од њих остала по која песмица, и нешто фрагмената. И та судбина није постигла само њих, него, с једним јединим изузетком, и све остале јелинске лирике.

Рујине, саме рујине, али опет тако драгоцене, и тако пуне прекрасних алемова. Скупоцена ваза од најфинијег порцулана, украшена сликама мајсторске кичице, разбила се у стотину комада. Да тешке жалости, да великог губитка! Али зар и ти црепови нису дивни, нису такођер драгоцени? Разбите драги камен; шта имате? Зар комади од дијаманта, рубина, смарагда, сафира нису такођер алемови, зар се не блистају и они у својим дугиним бојама? Та и прашина од драгог камена — на коју нас остатци јелинске лирике, на жалост већу, врло често подсећају — личи на малена сунца! Страшан вихор хукне, крши шибље у прекрасном врту — „перивоју“, како су се поетски изражавали наши стари —, откида немилосрдно шарене миле главице нежном и уплашеном цвећу, голити млада дрвета, просипајући им свеже, сочно лишће. А кад прође олуја, кад се фијучући и ричући изгуби у даљини, зар мирис љубичица, које помоле своја плава лишца из меке, зелене, бујне траве, не опија као дах Венерин, зар су руже што су, скривене у густом џбуну, одолеле бесном ветру, мање румене?

Ја се, дакле, надам да Вам неће бити неугодно да разгледате остатке од те дивне палате коју беху подигли

јелински лиричари. Ја бих Вам био вођа. Као пак сваки прави чичероне, ја нећу улазити дубље у ствар. Моје предавање далеко је од тога да буде стручно или научно. Све што би иоле могло бити сухопарно, елиминирано је, надам се, из њега. Ја ћу се, при овом нашем заједничком излету у порушене дворе јелинске лирике, ограничити на то да скрећем Вашу пажњу на драгоцене предмете који се у њима налазе. Зато се немојте бојати да ћете данас бити стављени на тортуру да слушате о подели грчке лирике на врсте, о метру и стопама, цезурама и дијерезама; имена као хипорхеме, асинартетом и тако даље неће врећати Ваше ухо. Моја амбиција је сасвим друго него амбиција једног стручњака; ја желим само да изнесем пред Вас бисерје ове гране старо-грчке литературе и да не пропустим ништа што је родило искрено, дубоко осећање, фина духовитост, отмен укус, жива имагинација.

На чело низу јелинских песника које ћу Вам представити ја ћу метнути два патриотска лиричара, Калина, најстаријег лирског песника јелинског од ког нам је нешто остало, и Тиртеја, једног од најстаријих. Ја се радујем што свој сумарни преглед старо-грчке лирике могу с њима отпочети, с родољубивим стиховима. Мило ми је што ми се даје прилика да залијем којом капи бистре, кристалне воде благородну биљку која се зове патриотизам.

Патриотска поезија може бити изврсна. Најплеменитији осећаји, то су зацело патриотски. Примери племенитог пожртвовања за род дејствују на човека од срца елементарном јачином. Величанствена је историја наших устанака за ослобођење, јер је испуњена подвизима родољубивих јунака и витеза. Читајући историју уједињења Италије, човек је стално у емоцији, јер су носиоци тог великог дѣла хероји пуни самопрегоревања за отаџбину. Каква разлика између тога уједињења и уједињења Немачке, које на осећање и срце није способно да дејствује! Кад слушамо о јунацима нашим који гину у Старој Србији и Маћедонији за српску ствар, зар нас не поди-

лазе жмарци, зар нам се не диже коса у вис, зар нам од узбуђења не ударе сузе на очи, а осећаји хоће, физички, да угуше?

Патриотски излив песников може бити нежан, сентименталан. Сетимо се оне песмице Каћанскога „Ој облаци", коју, откако сам је први пут пре двадесет и пет година прочитао, стално носим у души:

Ој! облаци мутна ока
Што на исток путујете.
Што и мене не узмете?
Ја сам дете са истока....

Ви бежите куда које,
По пучини плаветнила.
Тако беже жеље моје
Од недрага до немила.

Мутна ваша недра крију
Воду, да њом поља плоде,
Ал' што моје очи лију
Од те воде јади роде...

Ваш гром бије у највеће,
А мој — од њег' вене цвеће.
Док ваш бијес буром траје.
Мој никада не престаје!

Ај'те, облаци — ај'те ој!
Журно мили лака скока
Ај'те — ај'те прам истока:
На истоку дом је мој!

Нос'те му воде плодне
Оросите њиве родне,
Упрљано крвљу тавно
Умите му лице славно.

Ал' не нос'те грома свога
Пуцали су громи само —
Но зефира ви тихога
Понесите њему само.

И још мили поздрав: ој —
Здраво да си роде мој!

Али обично су патриотске песме јуначке и ратничке, и зато песник родољубља махом није меланхолично расположен, није тихо узбуђен, него је у силном афекту, он кличе и грми, песма му је плаховита, бујна: излив патриотског чувства обично личи на бујицу лаве. Јакшић узвикује:

Падајте браћо! плин'те у крви!
Остав'те села, нек гори плам!
Бацајте сами у огањ децу!
Стресите с себе ропство и срам!

И Каћански махом не пева своје патриотске осећаје у тону мало час наведене песмице; и он обично, место да удара благо у меке струне на лири, узима убојну трубу. Колико су стихови у „Ој облаци" сетни и болећиви, толико је на пример „Еј трубачу" силно, јако, мушки:

Хеј — трубачу с бујне Дрине,
Де затруби „збор"!
Нек' одјекну Шар-планине,
Ловћен, Дурмитор —
И нек' Дрина јекне Сави,
Сава Дунаву,
Дунав бујни Тиси, Драви:
У бој! у славу!
Нек' се бојни јеци оре
Кроз све горе —
Чак на море —
Кроз све горе чак на море:
Где витешка срца бију
Ој, на море на Адрију! итд.

И Калин и Тиртеј су песници боја, ратне вреве, крви јуначке. Славна старинска изрека: „Слатко је и часно за отаџбину умрети" ваљда није никад у поезији с више успеха обрађена но код њих двојице. „Дивно је борити се за своју земљу. Кад умреш за њу у јуначком боју, то је највећа слава и срећа. А победиш ли, очекују те најлепше награде. Напротив, тешко кукавици; срамота која га прати ни с каквом се несрећом не може мерити".

То је, у две речи, садржина свих њихових песама које су нам се сачувале. Али ове речи нису у стању ни једну идеју да даду о одушевљењу с којим Калин и Тиртеј певају химну храбром родољубљу; треба чути њих саме.

Калин најпре соколи своје суграђане на бој против непријатеља који беше загрозио њиховој отаџбини овим речима: „Докле ћете стајати ту равнодушни? Кад ће вам се, о младићи, разиграти јуначко срце? Зар вас није стид од суседа ваших, што сте тако немарни? Зар ви живите као да је мир, кад је рат обузео целу земљу? Та ето иде војска силних Кимерина!“ Тек затим долази оно славно место које је песнику осигурало вечност: „Сваки нека и на смртном часу, издишући, последњи пут хитне копље! Часно је и славно борити се с непријатељем за отаџбину и за децу и верну љубу своју. Смрт ће доћи кад Парке буду испреле до краја конац; али дотле сваки, нека иде право у бој, чим настане бојни метеж, с уздигнутим мачем и заштитивши јуначко срце штитом. Јер нико не може да избегне суђену смрт, ни онда чак кад води порекло од бесмртних предака. Често се човек бегством спасе из боја и звеке копаља, па нађе смрт код куће. Али таквога народ не воли много нити жали за њим, напротив онога који падне за отаџбину и велико и мало оплакује. Цео народ јадикује за храбрим човеком кад умре, а док је жив сматрају га равна полубоговима, у очима је њиховим као каква кула, јер он сам уради колико много других“.

Несрећна судба је хтела да од овог песника пуног темперамента немамо готово ништа више осим ове песме. Према Тиртеју она је била мало милостивија, и сачувала нам је, поред незнатних фрагмената, три повеће песме. Не зна се, која је од које лепша, која силнија, која узбудљивија. У једној се, с правим ентузијазмом, хвали храброст: „Ја не бих могао — вели песник — поменути с похвалом никада човека, који је брз у ногама или јак рвач, ни онога који би био по расту и снази раван Киклопима, или би надмашао у брзини Трачанина Бореју,

а лепотом Титона, ни онога који би био богатији од Миде и Кинира, или силнији цар него Пелопс Танталовић, ни онога који би имао милозвучнији глас Адрастов — никада не бих похвалио у опште човека ма у чему славна, ако није славан у копљу убојитом... ако не би имао храбрости да гледа крваву смрт и ако не би смео, стојећи према непријатељу, да пролева руком својом његову крвцу. То је за поштовање, то је највећа дика међу људма, то је најлепше што један млад човек може желети. Дивно је то и за родно место и за цео народ, кад човек остане упорно у првом реду, кад и не помишља да окрене леђа у срамно бегство, него јуначки ставља свој живот на коцку, и још храбри речима свога суседа. То је јунак, то делија. За час он натера у бегство љуте чете страшног непријатеља, за час он задржи талас битке. А падне ли и испусти душу своју у првом реду, прославивши град и народ и оца свога и добивши силне ударце у груди и оклоп и штит који држи напред, а не покрива њима леђа, за њим кукају и стари и млади, целу варош обузима тешка туга за њим, гроб му поштују, деца његова и деца деце његове и сва поколења уживају почасти. Онај који остане у боју и погине, храбро се борећи за своју земљу и своју децу, кога обори плаховити Марс, тога слава неће никада утрнути, његово име неће никада потамнети, и ако је под земљом, он ће бити бесмртан. Ако ли пак умакне немилосрдној смрти победивши и стекавши сјајну ратну славу, онда га сви поштују, млади и стари, и дочекавши многе радости, он иде у Ад. Он стари међу својим суграђанима, слављен од свих, нико не жели да му учини што на жао, ни да га увреди ни да га оштети; сви и млађи и његови вршњаци и ситнији устају са својих седишта пред њим. Сваки, дакле, нека тежи за том највишом славом, нека буде храбар у боју и нека не уступа испред непријатеља“.

Пандан је тој песми друга, у којој се, с истим успехом, цртају зла и срамоте које доноси кукавичлук. Стид обузима човека од срца за плашљивицу, читајући је.

„Дивно је то јуначки пасти у првим редовима и умрети борећи се за отаџбину. Ништа пак није жалосније него оставити своје родно место и плодне њиве, па ићи у прошњу, потуцајући се с милом мајком и старим оцем и ситном децом и љубом својом. Сваком ће, коме год дође, такав човек бити мрзак, гоњен оскудицом и глађу, он срамоти свој род, изгледа бедан, прати га свака срамота и несрећа. Кад дакле кукавици нико не указује пажњу ни поштовање, нити ико има према њему милосрђа, онда боримо се јуначки за ову своју земљу и умримо за своју децу, не штедећи више живот. О момци, борите се дакле један поред другог, немојте бежати као кукавице, него будите храбри, будите јунаци, борећи се немојте мислити много на свој живот. Немојте побећи и оставити часне старце, чије ноге нису више лаке, јер је срамота да пред младићима лежи старац, с белом косом и белом брадом, који је пао у првим редовима, ружно је да испусти јуначку душу у прашини и да лежи наг, покривајући рукама крваве ране — гадно је то и стидно гледати очима. Младићу, напротив, све лепо стоји, све лепо стоји човеку док је у сјајном цвету красне младости...“

Напослетку у трећој, не мање дивној, не мање јакој, не мање тачној песми, Тиртеј подстиче суграђане да буду храбри у боју. „Та ви сте потомци непобедног Херакла, будите храбри, та Зевс још није окренуо главу од нас. Не бојте се што је непријатеља много, немојте бежати. Сваки нека јурне у прве редове, са штитом у руци, живот нек' вам је мрзак, а црна смрт мила као сунчани зраци. Ви познајете добро страхоте које чини Марс, свирепи и немилостиви, знате с каквим се бесом бије љути бој; гонили сте и бежали сте, о младићи, као махнити. Они који храбро остану један поред другога, у првом реду, и који се смеју ухватити у коштац с непријатељем, они слабо гину, а спасавају народ који је иза њих; они пак који од страха побегну из убојног реда, упропашћују целу ствар. Немогуће је побројати сва зла које један такав плашљивац навуче на себе. Ужасно је то кад добијеш,

бежећи из страшног боја, рану у леђа, голема је то срамота лежати мртав у прашини погођен копљем остраг. Зато сваки нека се раскорачи и нека се добро обема ногама одупре о земљу, нека усну зубма угризе, и нека бутине и цеванице, груди и рамена покрије широким облим штитом, а десном руком нека витла јаким копљем, и нека затресе страховитом перјаницом на врху шлема. Тако наоружан, нек' се бори и нек' се труди да почини славна дела; док има штит, нек' не стоји изван бојног окршаја. Сваки нек' јурне напред, у бојну вреву, и нека копљем или мачем прободе непријатеља: нека ногу одупре о непријатељеву, штит нека наслони на његов штит, челенка нека му се додирне с непријатељевом, шлем са шлемом, груди нек' примакне грудима противниковим, и тако нек, се бори с њим, с мачем или дугим копљем у руци...“

Поштоване Госпође из управе „Кола Сестара.“ Нека ми је допуштено, на завршетку овога говора о патриотским песницима јелинским, да се обратим на Вас с једном молбом. Ви штампате сваке године календар „Вардар,“ намењен у првом реду нашој потлаченој браћи у Старој Србији и Маћедонији. Биле сте добре и чуле сте Калинове и Тиртејеве песме. Држим да ћете веровати — женско срце сувише је меко да би могло пресудити ову ствар — кад кажем да оне имају ту маћијску моћ да задобијају јуначка срца за јуначку смрт. Читајући их, човек чисто зажели да падне на бранику свога рода! Зато сам слободан замолите Вас да унесете првом приликом у своје издање барем нешто, барем најјача места из ова два срчана песника. Њихове ће речи силно утицати на читаоце „Вардара.“ Оне ће челичити њихова срца, оне ће им говорити да смрт није тако страшна. а смрт за отаџбину да је највећа сласт и срећа и слава. Српска ствар у Старој Србији и Маћедоније тражи, авај! још много жртава. Још много људи који би били вредни посленици на културном пољу треба да положе своје животе на олтар златне слободе. Док пропевају њихова родна

поља, жупни брежуљци и питоме дубраве, многа јадна мајка мора закукати као кукавица!

Тако рећи антипод, сушта противност овим песницима је *Мимнермо*. Док Калин и Тиртеј мушки кликћу, као соколови, дотле Мимнермо тужно, женски цвили. Његове песме најмање личе на јек убојне трубе. Он није песник љутог боја, у ком крвца из рана лопти, у ком се крхају кости јуначке, него је песник благе и тихе меланхолије. Тешки напори ратни идеал су Калину и Тиртеју; Мимнерму је уживање сласти овог света највећа срећа. Колико је он мекушан и разнежен, најбоље се види из једне његове песме у којој жали сунце што мора сваки дан да путује преко неба од истока до запада. „Хелију је судбина досудила тежак свакодневни посао; он и његови коњи немају никако одмора, откако Аурора с ружичастим прстима остави океан и узиђе на небо. Из Хесперидског краја носи га брзо у сну натраг у земљу етиопску преко пучине красан крилати чамац у облику пехара, који је Хефест начинио својим рукама од скупоценог злата. Ту чекају брза кола и коњи, док не дође опет Аурора коју зора рађа, а онда Хиперијонов син опет уседне на своја кола“.

Осим ове, ми од њега имамо још три дуже песме. Оне све певају исту тему, у свима песник слави слатку младост и плаши се грозне старости. Кад човек пређе доба у које се воли, уздише он у једној од њих, не вреди живети. „Какав је то живот, какве има сласти без златне Афродите? Нека умрем, када не будем више марио за тајну љубав, медене дарове и слатку постељу, за то дивно цвеће, које у младости воле и људи и жене. Кад дође тужна старост, која начини човека и ружним и несрећним, онда му се по глави врзу ружне бриге које га узнемирују и он не ужива гледајући сунчеве зраке, јер га не маре жене... Тако су гадном створили богови старост“. Младост би требало да је вечна, тужи у другој, али је она врло кратка, а за њој долази мрска старост.

„Зној ме свега облије, обузме ме голем страх, чим опазим како пролази мила и цветна младост. То драгоцено доба живота требало би да је вечито, али је оно кратковремено као сан. Старост ти за час дође над главу, да ти шкоди и да те срамоти, јер, кад си стар, нико за те не зна и године помуте ти очи и памет". Готово то исто каже и трећа песма Мимнермова: „Као што цвеће на све стране цвета у пролећно доба, а наскоро га спрже зраци сунчеви, тако исто и ми, слични цвећу, само једно кратко време уживамо младост... Убрзо нам дођу црне Парке, једна доносећи тегобну старост, а друга смрт. Младост се ужива свуда на земљи, гдегод сунце сија, само једно кратко време. Зато чим прође то доба, боље је умрети него живети".

С Мимнермом ми смо дошли на љубавну поезију, о којој, знам, млади моји слушаоци с нестрпљењем очекују да чују што. Мимнермо је први јелински љубавни песник. Вредно је дакле, поштоване госпођице, да му запамтите име. На жалост, од његових правих љубавних песама, у којима је певао своју индивидуалну љубав, није нам се ништа очувало. Један доцнији јелински писац вели да је он горео за неком лепом свирачицом Нанò. Колико је то истина, ми не можемо рећи. Али, ако нам од његове љубавне поезије није остало ништа, остало нам је нешто од љубавне поезије најчувенијег еротичког песника јелинског, славне Сафе, и од Алкеја и од Анакреонта. То није много и неку тачну представу о тој врсти песништва у Јелина ми не можемо себи створити. Али је ипак тај материјал врло драгоцен.

Но пре него што пређемо на ту тему, неће, држим, бити излишно, чак је потребно, да у неколико речи проговоримо о жени јелинској, о њеном положају у друштву, њеном односу према свету, назорима које су стари имали о лепом полу.

Жена у Омировим спевовима далеко је од тога да има недостојан положај, она истина није равна човеку,

али то није ни данас. Нису ретка места у Илијади и Одисеји из којих се види да је у Омирово доба муж могао бити пун нежности према жени и обрнуто (уосталом, зар би се у то могло и посумњати? зар то није сасвим природно?). Ја ћу Вам навести један диван пример за то. Андромаха преклиње мужа свог Хектора да не иде у бој, јер може погинути, па му поред осталога каже и ово:

а није ти жао
Лудога чеда ни мене сироте...
боље би било
Под земљу сићи, када без тебе останем, јер ти
Своје кад нађеш скончање, тад' утехе имати нећу
Друге...
Тако си, Хекторе, ти ми и отац и госпођа мајка,
Ти си ми брат и млађани муж; ал' смилуј се сада
Остани, војно, овде на кули, удовицом жену
Своју не остави нити сирочетом своје дијете.

А Хектор јој одговара да мора у бој, јер није кукавица, па онда наставља:

Али не марим ја и не жалим Тројце толико,
Нити Хекубу мајку ни Пријама, тројанског краља,
Нити пак браћу, своју ваљану, којих је много,
Али ће у прах пасти од љутих душмана наших,
Колико жалим за тебе, у оклопу кад те Ахејац
Сузну који одведе слободе ти узевши данак.

Али ме мртва пре нек покрије могила гробна
Него л' ти јаук чујем, кад одвлаче на силу тебе.

Овај изванредни дијалог завршава се овом божанственом сценом:

Рече светли Хектор и пружи за сином руке,
Али се окрене син краснопојасној дојкињи на груд
И крикне, уплаши он се од погледа милога оца,
Туча се уплаши он и коњогривну киту кад спази,
Где се на врху шлема страховито затресе она.
Томе се мили отац насмеје и госпођа мајка.

Одмах светли Хектор са главе кацигу скине,
Сјајну, пресјајну и њу тад' на земљу спусти па онда
Поњиха милога сина у рукама, пољуби њега.[1]

У доцније доба, специјално у доба цветања лирске поезије, прилике су у том погледу сасвим измењене. У Јонаца и у Атини жена је у главном затворена, ограничена на кућу, она живи тако рећи харемским животом. Што је у тим областима љубавна поезија слабо цветала, томе је свакојако један од узрока и ово. Код Дораца је, истина, жена потпуно слободна, али код њих није могла процветати еротика, јер су они били мање нежни, јер је њима идеал била телесна снага, а на дух су у опште мање обраћали пажње. Сасвим је друкчије било код Еолаца. Код њих је не само жена била сасвим слободна, него је добивала и одлично духовно васпитање. Отуда је само код њих и достигла љубавна песма висок степен развитка. Највећи љубавни песник јелински бејаше Еолка с острва Лезба, Сафо.

(Свршиће се)

Никола Вулић.

[1] Илијада, спев VI, српски и хрватски превод Т. Маретића, нешто измењен.

МАЋЕДОНСКО ПИТАЊЕ.

II [1]

Да би се могло тачно схватити догађаји, који су, у току историјскога развитка, имали утицаја на формирање данашњега стања у Маћедонији, и да би се, према томе, могла донети тачна оцена о основаности претензије појединих балканских народа, а нарочито Срба и Бугара, од врло велике је важности имати тачну идеју о досељавању и расељавању Словена по Балканском Полуострву, па и по Маћедонији. Одавде управо и почиње историја данашње Маћедоније. До VII века она је била и историски и етнографски, искључиво грчко-византинска област у којој је било доста Арнаута и остатака од римске владавине. Од то доба Маћедонија је мењала и своје господаре и сасвим променила свој дотадашњи етнографски изглед: од грчке-аромунске постала је етнографски врло смешана област, и која, по огромној већини свога становништва, добија готово словенско обележје. Како се извршила ова промена?

Половином V века целом границом на север од Балканског Полуострва владали су Хуни. У њиховој је држави, осим многих германских, вероватно било и словенских племена. У главном Словени су се у то доба налазили још увек на север и североисток од Карпата.

[1] Овај је одељак израђен на основу података које су имали доброту да ми ставе на расположење Г. Г. Љуб. Јовановић и Др. Ст. Стојановић, професори Историје Српског Народа на Универзитету.

Почетком друге половине V века распада се хунска држава, те германска племена, ослобођена, почну продирати на југ и југо-запад. Тада је почело ново померање народâ и племенâ и нове формације државâ. За германским племенима, када су се кретали на југ и југо-запад, почели су и Словени да се шире и помичу у том правцу. Крајем V века и почетком VI века било је то померање једнога дела такозваних јужно-словенских племена само према југу, и крајем V века они су већ били допрли до Дунава у данашњој Влашкој, а у првој половини VI века често су из својих седишта на Дунаву упадали у балканске земље. Око половине VI века већ је јака маса Словена била на Доњем Дунаву, одакле се, подељена у две групе, ширила и уз Дунав према данашњем Срему. Кад су германска племена из Панонијe отишла у Италију, и кад је уништена била германска држава, настало је, у другој половини VI века, ново померање племенâ. У то су доба продрли били и Авари кроз кланце, где се састају карпатске и ердељске планине, у западне крајеве данашње јужне Угарске. С њима и за њима ишла је опет маса такозваних Југо-Словена, који се, на југу око реке Тисе, састаше опет са Словенима, који су у ове крајеве почели били продирати још крајем V века.

Тек од последње четврти VI века почињу Словени на целој овој линији од Истре до утока Дунава нагртати преко Саве и Дунава на Балканско Полуострво. Стално се настањивати на њему, и то постепено, могоше Словени тек у првој половини VII века, у доба када је Византија била сасвим изнемогла, и када су, услед ратова на другој страни, византијски гарнизони били повучени скоро са целога Балканског Полуострва. Насељавање је, као што се види, ишло постепено и територијално на овај начин: Источни део Словена, који су крајем V века допрли били до Дунава, населио је нешто више од источне половине данашње Бугарске и Источне Румелије и део Тракије; западни део населио је појас од западне Бугарске и Источне Србије према Волском Заливу; а Словени, који су дошли

били са, уз и за Аварима, населили су остале делове Балканскога Полуострва.

У каквом су односу стајали ови Словени, управо ова различна словенска племена, једни према другима и према староседеоцима, каквим су се особинама одликовали, када су којима била ближа, како су, нарочито, стајало према другим оним словенским племенима која су се настанила у Маћедонији — све су то питања, на која нам историја не може да пружи позитиван одговор. Словени не имађаше у то доба писмености, а што се поменâ и података о њима може да нађе у савременим грчким изворима, није ни довољно и ни поуздано, да би се по њима могло на ова питања дати ма и приближно тачан одговор. Али ипак, ако би се питање поставило овако: Ко су били словенски досељеници у Маћедонији, Срби или Бугари? — на њ би се могао, без страха од погрешке, дати поуздан одговор, да нису били ни Срби ни Бугари, просто из тога разлога, што у то доба још нису били ни израђени доцнији и садашњи засебни југословенски народи. Чак је немогућно, ма и приближно вероватно, утврдити само то, да ли су словенске гомиле, које се поступно слагаху једна уз другу по Маћедонији, носиле у себи претежно специфичке особине које одликују данас српски народ или оне које одликују данас бугарски народ. Једино се поуздано зна, да се већ у та времена помиње име српско у Јужној Маћедонији, али не и у Средњој и у Северној Маћедонији.

Ова су словенска племена, растурена по Маћедонији, живела у почетку самостално под владом својих домаћих кнежева, који признаваху власт византијских царева. Тек у IX веку јављају се Бугари у Маћедонији. Као војнички организовано племе, они су 679 године прешли преко Дунава и заузели од прилике источну половину данашње Бугарске, Источну Румелију и део Тракије. Цео им је један век прошао у окупљању и формирању државних центара, у прилагођивању дошљака земљи, клими и околини, у припитомљавању и навикавању на стално стано-

вање и, најзад, у борби с околином. Али, чим је у IX веку на овој територији изведена државна централизација и организована војничка држава у основи и на основи несловенскога бугарскога војничкога племена, одмах је за управнике те државе било јасно, да економско-трговачки интереси те нове државе захтевају да се она прошири ка Вардару и Солуну. Десетогодишњи напори (830—840 године) бугарских владара бише најзад крунисани успехом: под њихову власт потпадоше скопаљска област, неки делови данашње Србије и сва Средња Маћедонија. У то доба пада први утицај бугарске државе у Маћедонији. Само што он није трајао довољно дуго, да би се могла извршити потпуна асимилација свих словенских племена на овој огромној просторији са завојевачким племеном бугарским. Основана на војној организацији једнога татарскога племена, тадашња силна бугарска држава није могла преживети свога творца: пропала је после смрти владара, цара Симеуна, који је могао да изведе централизацију власти, да дисциплином веже снагу хетерогених елемената и да ту снагу прошири у правцу који је био себи обележио. Већ године 971 Византија успе не само да поврати сву Маћедонију и скопаљску област, него да покори и сву Бугарску. Не потраја дуго, па се Маћедонци, под вођством заостале бугарске властеле, латише, године 976, оружја да збаце византијски јарам и створе нову државу. Колико због самих организатора овога покрета маћедонских Словена, толико и због тога, што је ова територија до скора чинила део бугарске државе, нову маћедонску државу, који је из овога покрета поникла, сматрали су Грци као наставак бугарске државе, ма да је она, у суштини, била засебна индивидуална целина. Ова нова „бугарска“ маћедонска царевина, која је обухватала средњу Маћедонију и многе крајеве данашње Старе Србије, и која је у ствари имала заједнички карактер српско-бугарски и ослањала се више на Српство и у Маћедонији и изван ње, него ли на Бугарство, пропаде већ 1018 године. Што

нарочито истиче прави српско-бугарски, и то можда више српски него ли бугарски, карактер ове *по имену* бугарске државе, то су сви доцнији покушаји да се она обнови. Сви су ти покушаји — истина неуспешни, јер византијска власт оста у Маћедонији пуних 200 година, све до пада Цариграда у латинске руке — извршени упоредо са српским успесима против Византије и уз активно садејство српских кнежева.

Док се то догађало на источном делу Балканског Полуострва и у Маћедонији, српска племена живела су по доласку свом старим патријахалним животом по својим жупама, међу којима није било јаке органске везе, под својим жупским старешинама. У њих није било војне организације, те није могло бити ни освајачких тежњи. Племенски живот је текао прилично мирним, једноликим током, а дошљаци су полагано почињали добијати појмове о држави и државној организацији; те појмове ширила је околина, напредак културе и, највише, потреба заједничке акције у опасности. Наскоро после франачког освајања у крајевима у којима су српска племена, већ су се почели да образују државни центри: један у северозападном делу српских земаља, у Приморју, а други у Рашкој, данашњем новопазарском санџаку, у географском центру целог српског живља. Потреба државне организације код српског племена осетила се јаче од почетка X века, кад су им на северу постали суседима Угри, који су од првих дана свога живота у новој отаџбини знали да је тежиште њихових интереса на југу и југозападу, а од половине X века, кад су дефинитивно одбијени од германског запада, морали бити начисто с тим, да њихови животни интереси захтевају продирање према југу и југо-западу. Тој тежњи подлегла је српска држава у Приморју. Док је та навала са севера и навала бугарске државе са истока трајала, тешко је и замислити, да су раштркана и неорганизована српска племена могла створити сталну чврсту државу. Све што је чињено били су више неуспели покушаји отпора, него покушаји све-

сне иницијативе. Тек од средине XI века опажа се, да је у српско друштво ухватио дубока корена појам о држави и слободи. Израз тога уверења био је устанак против Византије и оснивање српске државе у Приморју.

Та српска држава, која није била основана на војној организацији једног племена, те није зависила од дара и енергије појединих владалаца, била је национална држава. Као таква кретала је она своју акцију у два правца; на север и северо-исток, да окупи око себе сва племена свога народа, и на исток и југо-исток, да окупи око себе земље, које су биле неко време саставан део бугарске државе, а сада се налазиле под византијском влашћу.

У трзавицама, које су у првој половини XII века биле обузеле све српске земље, расула се сва српска држава, али је убрзо створен нов центар у средишту српског живља. Међутим, време и историјски развитак, утицај папске курије и њезине верске пропаганде, енергично продирање Угарске да их увуче у сферу својих интереса, а нешто и друкчији живот, под утицајем укрштених прилика и западних елемената, одвојили су већ у ово доба северо-западна српска племена од југа и нових државних центара на југу. И нова српска држава, основана у другој половини XII века, била је дефинитивно одсечена од српских племена у данашњој Босни и Хрватској; и политичке прилике у оним крајевима не само да су пречиле ширење српске државе у том правцу, него су у виду папске курије и угарске државе, стално и консеквентно, истискивале рашку српску државу из данашње Херцеговине и јужнога далматинскога Приморја.

Одсечена од својих једноплеменика на тој страни, српска држава, формирана у Рашкој, сконцентрисала је била сву своју снагу на раду за напредак свој на југу. На томе је она радила лагано, али сигурно, с планом и конскевенцијом, без обзира на способности владалаца, јер је то била у сваком погледу национална држава, која је свој задатак вршила свесно и без прекида. Чим се која консолидовала, ова је српска држава почела радити на

ослобођењу маћедонских Славена испод византијске власти, помажући разне претенденте у оним крајевима и продирући у њих оружаном силом, кадгод се за то указала згодна прилика. Оснивалац српске династије Немањића, Стеван Немања, (1169—1199), дао је, већ крајем XII века, први јачи подстицај за рад у овом правцу. Користећи се проласком Фридриха Барбаросе преко Балканског Полуострва, Стеван Немања је, помажући у исто време браћу Асене, да ослободе Бугарску испод Византије, успео да потчини својој власти сву скопаљску област са Штипом, Кратовом, Кумановом и Гостиваром, те да се тако приближи правој Маћедонији, у којој се од тада јављају и Срби као утакмичари бугарски и грчки.

У првој половини XIII века водила се око Маћедоније борба међу Бугарима, Грцима, Србима и Латинима с промењивом срећом. Користећи се с једне стране борбом међу Грцима и Латинима, а с друге стране раздорима и отимањима око власти Немањиних синова, Бугари су у два-три маха успевали овладати јужним деловима садашње Старе Србије и Средњом Маћедонијом. Али власт ниједнога пута не могоше дуже задржати. Експанзивна снага бугарска била је у почетку друге половине тога века са свим готово сломљена инвазијом Татара из јужне Русије. Од то доба кроз читаву другу половину XIII и кроз XIV век, све до турске инвазије, о Маћедонији се споре само Грци и Срби који стално напредују. То напредовање Срба у Маћедонији није могло бити заустављено, а још мање стално спречено, јер је било резултат историјскога процеса који се природно развијао, условљен с једне стране пропашћу латинскога царства у Цариграду и слабошћу остатака грчке државе, а с друге, експанзивном снагом српске државе рашке, која је стално економно јачала и све више утврђивала свој национални тип. За време краљева српских Уроша I (1242—1276) и Драгутина (1276—1281) борба око Маћедоније водила се међу Грцима и Србима без пресудних резултата. Али кад на престо српски ступи краљ Милутин (1281 године),

срећа се окрете Србима. Већ првих година своје владавине (1282—1285) Милутин поврати под српску власт Кратово, Куманово, Скопље, Тетово, Гостивар, и освоји знатан део северо-западне Маћедоније (Кичево, Поречи, Дебар). Војске његове убрзо за тим продреше све до ушћа Струме, до Солуна и до Пинда. У тим позицијама, држећи тако највећи део Маћедоније под својом влашћу, Срби остадоше за све време дуге владавине Милутинове. Па и по смрти његовој, за владе сина му, Стевана Дечанскога, покушај Бугара да се уз помоћ Грка врате у Маћедонију би одсудно одбијен знаменитом битком на Велбужду (близу Ћустендила) 1331 године. Цар Душан Силни је ове тековине не само очувао и учврстио, него их и новима проширио. Његова се власт простирала и на крајеве које Бугари нису држали чак ни под Симеуном Великим. Те су крајеве испод српске власти истргли тек Турци после битке на Марици (1372—1373), а средња и северна Маћедонија осташе под српским владарима све до године 1394. Па и после турскога завојевања, кроз дуже време, месно племство, које је доводило своје порекло из Милутинова и Душанова времена, чувало је и под турском управом и политичке и културне српске традиције. Тиме се објашњује факат, што су у сећању, као и у песмама маћедонских Словена очуване врло живе успомене на српску владавину Маћедонијом. Садржина народних песама које се певају по Маћедонији истоветна је са садржином српских народних песама. Краљевић Марко им је главни јунак, а пропаст царства српскога на Косову оставила је и на маћедонске Словене велики утисак као и на све остале Србе. У маћедонским народним песмама нема обрнутих случајева, да се догађаји и јунаци из чисто бугарске историје опевају као своји, што значи да је српска народна традиција ухватила била у Маћедонији јачега корена, јер је српска владавина оставила за собом дубљега трага.

Из овога краткога историјскога прегледа види се јасно, да Маћедонија није била првобитно саставни део

ни српске ни бугарске државе, и да њено словенско становништво није било од искони ни чисто српско ни чисто бугарско. Најпре Бугари, а затим Срби, чим би се организовали и утврдили своју самосталност, кретали су се пут Маћедоније, да над њом рашире своју власт. И наишав тамо на себи сродна словенска племена, они су их асимиловали у се, ширећи над њима свој политички и културни утицај, намећући им своје име, своје народне особине и своје политичке замисли и циљеве. *Немајући ни свога националнога јединства, ни своје државне идеје; маћедонски се Словени лако и брзо прилубљиваху и Бугарима и Србима, чим би с једнима или с другима ступили у трајнију државну заједницу.*

Бугарска је владавина у Маћедонији, истина, била нешто дужа по времену од српске, али није ипак за то оставила у њој дубље урезане трагове но српска. Срби су обладали Маћедонијом после Бугара, али не треба губити из вида за оцену ових питања врло важну околност, да су у међувремену од X до XIV века највише и највећим делом Маћедоније владали Грци и да су Срби главну борбу око Маћедоније водили са Грцима. За све то време српски живаљ и српски културни елементи продирали су лагано, али стално из центра српских земаља ка југу и југоистоку. Српској је владавини, и пре него што је Маћедонија потпала под политичку власт српску, спремљен био тамо терен непрекидним контактом њезиних периферних области са чисто српским земљама. Утицај српски ишао је оним комуникационим линијама које и данас везују Маћедонију са српским земљама много јаче, него ли са Бугарском и чини је, у економско-културном погледу, управо зависном од Србије и српских земаља. Вардарска долина, природно продужење моравске, најглавнија је комуникација која везује Маћедонију, преко Србије и српских земаља, са средњом Европом. И само због тога што је жив контакт чисто српскога живља са маћедонско-словенским, који му је од увек био врло близак, омогућивао поступан и непрекидан културно-

национални утицај српски на Маћедонију у доба кад њоме владаху Грци, и могућно је било Србима извести освојење Маћедоније лако, без јачега отпора и без трзавица. У доба кад су Срби и политички обладали Маћедонијом, њихов је утицај с тога морао бити јачи и интензивнији од онога што га могаше вршити Бугари неколико векова пре тога, у времену кад се једва тек почела стварати била бугарска народност, напоредо са стварањем државнога живота бугарскога. Утицај бугарски, према добу кад се и средствима којима се вршио, био је и могао је бити само чисто политичке природе[1]; док се утицај српски од почетка XIII века и кроз читав XIV век ширио исто толико на пољу културном, колико и на пољу политичком.

Из свега што је овде речено о Историји Маћедоније изилази јасно и неоспорно само то, да се историјом не може оправдати данашња борба коју воде због Маћедоније и у њој Срби и Бугари, јер не даје ни једнима ни другима никаква претежна права. И бугарска и српска стара држава стоје према Маћедонији у истом односу. И једна и друга стварале су се, организовале се, учврстиле се ван Маћедоније, па су затим кретале на завојевања у Маћедонију, чим би довољно стале на снагу и осетиле се кадре да, ширећи се према југу, изврше свој словенски задатак на Балканском Полуострву. Кад је Бугарска држава била најача на Балкану она владала и Маћедонијом. Кад су Срби заузели прво место међу балканским народима, Маћедонија је прешла у њихове

[1] Бугарске владавине Маћедонијом у IX и X веку унела је у ову област само име „Бугарин“, које се потом очувало у делима византијских писаца, кад год се у њима говорило о Маћедонији. Отуда су га примали и други страни писци. Међутим од најстаријих времена па до почетка XIV века нема ниједнога поузданога примера, где би Словени у Маћедонији сами себе називали Бугарима или свој језик бугарским. У старој бугарској држави IX и X века народни се језик звао словенским. Име бугарско у то време било је *политичко*. Тада је било бугарске државе, *али није било бугарскога језика*.

руке. Док су пак оба народа могла мерити своје снаге, водила се између њих, управо као ово данас, борба око Маћедоније, која је била само једна страна оне шире борбе о превласт на Балканском Полуострву.

Ако је, дакле, до историје, она даје и Србима као и Бугарима *једнака права* на Маћедонију; они им, с њима заједно, ставља и *једнаке дужности* према словенском живљу у њој. Антагонизам, потхрањиван неоправданим тежњама за некаквим *искључивим* правима на Маћедонију, чини неспособнима и Србе и Бугаре да одговоре овим дужностима које их императивно упућују да се једни на другог наслањају, а не да се једни с другима кавце. Није корист од историје у томе, да нам укаже готов идеал, коме треба да тежимо, него у томе, да нам помогне да га сами створимо, дајући нам правилна објашњења о ономе што се у прошлости догађало и корисне поуке о ономе чега нам се, према овим објашњењима, у садашњости ваља држати, ако хоћемо да обезбедимо себи бољу будућност. Често се чује узречица „историја се понавља“. Али она као да вреди само за народе, који не умеју или, занесени грандоманијом, не могу да схвате прави смисао ових поука, па, тражећи себи готове идеале у прошлости, падају у исте погрешке које су некад чињене. Свако доба има, међутим, свој критериум за оцену онога што је једном народу корисно. Што је, на пример, могло изгледати у XIII веку, корисно, данас се може показати штетно. О томе нам даје очигледан пример баш ова улога Срба и Бугара у историји Маћедоније. Нарочито нам се, у овом погледу, чини важна њихова борба о Маћедонију у XIII веку, јер нас силно подсећа на данашње доба. У тадашњој Бугарској, ослобођеној од грчкога јарма и српском помоћу, јављају се, под утицајем обновљених успомена на Симеунову царевину, силне тежње да се облада Маћедонијом. Тадашњу пак Србију одбијену од приморја и од северних земаља, у којима су своју власт или свој утицај утврдили Угри, национални и економски интереси упућују да се свом снагом баци

на југ. Супротност ових историјских тежња и национално-економских интереса довела је да борбе, која се истина свршила поразом Бугара, али ни Срби не успеше да учврсте своју владавину над Маћедонијом. Најезду Турску дочекали су Бугари и Срби разједињени, па с тога, као што се позније показало, и слаби да јој даду јак отпор. Бугарска јој готово шапатом подлеже, а Срби, остављени сами себи, на Марици и на Косову јуначки гинуше, али најезди не одолеше.

И данас има пуно појава, које подсећају на ову средњевековну борбу. Мотиви су јој остали исти, као и главни чиниоци; промењена је само опасност. Бугари не престају сањати о сан-стефанским границама, а Срби, по неодољивости економских интереса, не могу да не упере своје погледе тамо где их упућују све комуникационе везе, условљене географским положајем њихових земаља. Огорчени борбом која је отуда никла, Срби и Бугари превиђају опасност која им се обојима спрема, сад већ не више с југа, као у XII веку, него са севера. И у место да им она послужи као озбиљна опомена да се сложе, како би, удружени, могли што поузданије да јој одоле, они се међусобно кољу и тако сама себи спремају пропаст. Да, историја се, збиља, понавља, али само код народа који су способни да се њиме само одушевљавају, али не и да њоме — поуче. И само се овом неспособношћу може да објасни, али не и да оправда, огорчена борба која се данас води између Срба и Бугара око Маћедоније и у њој пушком и ножем, а ван ње — пером и мастилом. У Маћедонији падају главе, а ван ње у Бугарској и у Србији — замерке, прекори и оптуживања, којима се иде на то да се противник морално уништи. Кад већ не могу у историји да нађу аргументе за своја искључива права на Маћедонију, шта Бугари износе против Срба, да би их лишили основа и оправдала свој рад у Маћедонији? Да разгледамо и њих.

(Наставиће се)

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(9.)

На први поглед ствар, наравно, изгледа другачије; јер прича о удаји протестанткиње из Салцбуга није, у главноме, ништа друго до у најкраћим потезима испричана садржина „Хермана и Доротеје.“ Али кад се ближе загледа, види се да је разлика врло велика, и да свако одступање од извора одаје врло много и вештине и укуса. Једна верзија те приче гласи овако:

У Алтмилу, једној вароши у покрајини Етинген, имађаше један врло угледан и имућан грађанин сина кога је често опомињао да се жени, али га није могао склонити. Кад су салцбуршки емигранти пролазили и кроз ово место, нађе се међу њима једна особа, која се допадне том човеку, и он се реши, да је ако буде могуће, узме за жену; он дакле распита код других Салцбуржана о владању и породици те девојке, и добије као одговор да је од ваљаних, честитих људи и да се увек добро владала, али да се због вере одвојила од својих родитеља, оставивши их за собом. За овим оде тај човек своме оцу и јави му. да је, пошто га је тако често опомињао на женидбу, изабрао сада себи једну личност, ако му само отац допусти да је узме. Кад отац зажели знати ко је она, каже му да је из Салцбурга, да му се допада, и да се никако неће женити ако му је не да. Отац се уплаши од овога и хтедне га одвратити, позове и неколико својих пријатеља и једнога свештеника, да би некако њиховим посредовањем навео сина на друге мисли; али све узалуд. Тада свештеник најзад каже како ту може бити умешана промисао божја, и да и сину и емигранткињи може бити на срећу; на што они најзад даду свој пристанак и оставе сину на вољу. Он одмах оде својој Салц-

бурженки и упита је, како јој се допада у томе крају? она одговори: господине, врло добро. Он дода даље: да ли би хтела служити код његовог оца? Она одговори: врло радо; ако хоће да је узме, служиће га верно и марљиво, и исприча му затим све своје вештине, како уме да храни стоку, да музе краве, да обрађује поље, да коси и дене сено, и ради друге сличне послове. За овим је син узме са собом и доведе оцу. Овај упита девојку да ли јој се допада његов син и да ли би се удала за њега? Али она, не знајући ништа о целој ствари, помисли да хоће да је кињe и одговори: нека се само не спрдају с њом, његов је син тражио слушкињу за оца, и ако хоће да она остане, она ће служити верно и зарађивати свој насушни хлеб. Али пошто отац остане при том и његов син покаже да озбиљно жуди за њом, и она изјави: Ако је то све збиља, да је она онда потпуно вољна, и да ће га држати као очи у глави. Кад јој за овим син да белег, она се маши у недра и рекне: Да му и она мора дати мираз; с тим речима му пружи кесицу, у којој је било двеста дуката.

Као што се види, извор садржи просто ређање факата, без икакве одређеније боје. Гете је, међутим, овим простим фактима дао шири значај, створив од случајне удаје протестанткиње из Салцбурга један типски породични догађај, од једва наговештених личности потпуно окарактерисане типове. Сазвани пријатељи из извора представљени су у спеву у једном јединoм, у апотекару, који, као и свештеник, има своје потпуно обележје и нарочито место међу осталим личностима. Од оца, о коме се у извору зна само толико да је покушао одвратити сина од женидбе с протестанткињом, створио је Гете типскога старешину породице, који је из ничега створио нешто, који је сам стекао оно што има, и према томе мисли да с правом може захтевати да се се у кући безусловно слуша његова реч и да безобзирно може давати маха своме нерасположењу. Да би слика породице била потпуна, Гете је у спев унео и његову жену, о којој у извору нема ни помена, дајући и њој типско обележје домаћице и матере. Уместо младића, о коме извор не казује ништа ближе, Гетеов спев има Хермана, који је ока-

рактерисан необично јасно; спор у мишљењу и схватању, невешт у разговору, неумешан у опхођењу с људима, тих и повучен, али снажан, вредан и поуздан у уском кругу свога рада, он је, по нахођењу једнога врло истакнутог немачког мислиоца, оличена немачка природа.

За Доротеју даје извор релативно највише података, али су сви они сувише бледи према њеним цртама у спеву. Док протестанткиња из Салцбурга само помиње да разуме извесне послове и обећава да ће бити вредна кад ступи у службу, дотле је Доротеја фактички вредна, она се више пута показује на самом послу; она девојка полази у службу једино ради службе, док Доротеја пристаје да служи Хермановог оца с тога што се нада да ће ревносним радом у кући заслужити Хермана; у извору, осим тога, није мотивисано, зашто младић пита девојку да ли хоће да служи код његовог оца, док Херманово позивање Доротеје и њен одговор да пристаје да пође с њим представљају један од најлепших момената целокупног Гетеовог спева; најзад, у спеву се не помињу оних двеста дуката неочекиваног мираза које Салцбуржанка даје на крају своме младожењи, њих је Гете изоставио као и сувише прозаичну примесу свакидашњег живота. И оно мало општих црта које пружа извор у спеву су дакле или измењене, или им је дат шири значај, или су чак изостављене, и Доротеја, упоређена са девојком из Салцбурга, показује на јединствени начин како је Гете био у стању да не из слике, већ из силуете створи прилику која живи и креће се пред нама. —

Поред Аделхајде, Кларе, Маргарите и Доротеје има у Гетеовој поезији још једна жена која заслужује нарочиту пажњу: *Лота* у „Вертеру“ заузима међу Гетеовим женама врло видно место и по начину на који је приказана и по томе што представља један тип за себе. „Кад би какав странац затражио од мене“, вели један немачки писац, „да му укажем на *немачку* девојку и жену у каквој типској прилици наше песничке књижевности, ја

бих морао поменути Гетеову Лоту као онај женски портрет, који међу свима створовима немачке поезије најсавршеније и најистинитије изражава тај народни тип у његовим битним цртама. Разуме се: са ограничењем на круг грађанског средњег сталежа, онаквог како је он заступљен у многобројној класи образованог чиновништва, и са појединим цртама које су условљене обичајима и бојама времена чији је производ сам роман коме припада Лота". — Лота би дакле заслуживала нарочиту пажњу већ по томе што се може сматрати као оличење просечне немачке девојке и жене из средњег сталежа. Али је она од интереса и из једног другог разлога. Она је и као вереница и као жена изложена једном врло јаком искушењу: у њу је заљубљен младић који поред своје ватрене љубави према њој има још и других особина којима може бити опасан за њено спокојство, који је уз то врло много у њеној близини а своју љубав ни мало не крије.

Лота је најстарије дете једног судије, који је стално у једном малом месту. Отац јој поред ње има још осморо деце, и како је мајка умрла, њој је пало у део да се стара о браћи и сестрама и води целу кућу. Она са пуно љубави врши и дужности домаћице — за њу је, по њеним речима, домаћи живот „извор неисказане среће" — и дужности матере, о чему су најбољи доказ неограничене симпатије њене браће и сестара према њој. Као један од многобројних израза тих симпатија вреди поменути ту околност што деца неће да им хлеб за ужину сече нико други до Лота. Кад је Вертер, који је са друге две девојке дошао да је води на игранку, први пут види, она, спремна да пође, дели деци хлеб, јер је заборавила да пре облачења испуни ту дужност; и тако је постао чувени опис тога пластичног призора у писму од 16-ог јуна:

У предсобљу се тискало шесторо деце од две до једанаест година око једне девојке лепога стаса, средње величине, која је имала на себи просту белу хаљину са бледо црвеном траком на мишици и грудима. — Она је

држала један црн хлеб и секла својим малима унаоколо, сваком по комад према старости и апетиту, и пружала га врло умиљато, а свако од деце узвикнуло би сасвим ненамештено своје: „Хвала!“ пошто је мале ручице држале дуго пружене у вис пре но што је његово парче било одсечено, и сад би са својом вечером сасвим задовољно или отрчало или, према своме тишем карактеру, отишло мирно ка капији да види страна лица и кола на којима ће се одвести Лота.

На путу до места у коме је игранка и на самој игранци испољује Лота највећи део својих других карактерних црта. На питање своје рођаке, једне од оних двеју девојака, да ли је готова с књигом коју јој је недавно послала, Лота одговара да није, да јој се не допада и да је неће ни читати до краја. Пошто ретко има времена за читање, то књига мора бити сасвим по њеном укусу, а најмилији јој је онај писац код кога налази свој свет, код кога теку ствари као око ње. Једна од таквих књига био би, према њеним речима, „Векфилдски свештеник“, чију вредност она схваћа и има о њему, по Вертеровом нахођењу, тачно мишљење. — И после ове једне индивидуалне црте долази читав низ типских особина Немице. Кад разговор скреће на уживање у игрању, Лота изјављује да страсно игра, да то уживање претпоставља сваком другом, и да је, кад је невесела, довољно да на свом старом клавиру одсвира какву игру па да се разгали. На самој игранци показује се да при игрању изгледа врло лепо. По Вертеровом опису, она је док игра свим срцем и свом душом предана задовољству, цело јој је тело једна хармонија, а уз то је тако безбрижна, тако природна, као да је то све, као да иначе ни на шта не мисли, ништа не осећа. — Лота, даље, показује да је присебна и да се уме наћи у друштву. За време игранке од једанпут наступи јака грмљавина, која изазива општу забуну, а код женских и велики страх; и док је, по Вертеровим речима, најпаметнија од присутних девојака села у један кут и, окренувши леђа прозору, запушила уши, друга, клечући пред њом, сакрила главу у њено крило, а трећа се плачући сабила међу њих

две, дотле је Лота наместила столице у круг, а затим замолила присутне да седну и отпочну игру.

„Играћемо бројење," рече она. „Сад пазите! Ја ћу ићи у наоколо с десна на лево, а тако ћете и ви бројити редом, говорећи свако онај број који дође на њега, и то мора ићи сасвим брзо, а ко застане или погреши, добиће шамар, и тако до хиљаде..." Са испруженом руком она пође унаоколо. „Један," поче први, сусед „два," „три" онај за њим, и тако даље. Тада она поче ићи брже, све брже; онда један погреши, пљус! шамар, а услед смеха онај после њега такође пљус! и све брже.

Уз општи смех и веселост игра престаје пре но што је избројено до хиљаде, а међутим су сви присутни заборавили на грмљавину.

Али и ако би Лотино држање у овој прилици могло с правом изазвати помисао да је она и сувише трезвена, да њена трезвеност чак граничи са оскудицом и укуса и осећања, она ипак има и једну другу карактерну црту својих земљакиња: склоност ка сентименталности. Занимљиво је да та њена црта избија одмах после горње игре у којој је била главна јунакиња. Грмљавина је у главноме прошла, напољу пада киша, и Лота, наслоњена на лакат, стоји с Вертером код прозора; њен је поглед упрт у предео, она погледа према небу, затим на Вертера и најзад, са сузама у очима, спушта своју руку на његову и изговара „Клопшток!" То нагло узбуђење са сузама дошло је једино отуда што је цео тај призор подсећа на једну Клопштокову оду, која је, узгред речено, много више свечана но тужна. Али је далеко занимљивији од овога други случај у коме избија њена сентименталност, и то већ с тога што се он дешава при месечини. Лота, њен вереник и Вертер седе у врту, месечина која местимице пробија кроз дрвеће ствара врло леп призор, и они ћутећи уживају у њему. Онда Лота почиње:

Никад се не шетам по месечини, никад, а да се не сретнем са помишљу на своје покојнике, а да ме не обузме осећање смрти, будућности. Ми ћемо постојати! али, Вертере, да ли ћемо се опет наћи? опет познати?...

И да ли драги покојници знају о нама, да ли осећају, кад нам је добро, да их се сећамо с топлом љубављу? О! слика моје матере лебди увек око мене, кад у тихој вечери седим међу њеном, међу својом децом, а она су сакупљена око мене, као што су била сакупљена око ње. Кад онда са сузом чежње погледам пут неба и пожелим да она завири за тренутак, и види како држим реч коју сам јој дала на самртном часу да ћу бити мајка њене деце: са колико осећања узвикнем: „Опрости ми, премила, ако им нисам то што си им ти била. Ах! та ја чиним све што могу; та она су одевена, нахрањена, ах, и што је више од свега тога, имају неге и љубави. Кад би могла видети нашу слогу, драга светитељко, ти би најтоплијом захвалношћу величала Бога, кога си последњим прегорким сузама молила за добро и срећу своје деце.

И успомене о умрлој матери нижу се за тим и даље у истом тону. Да би положај био што јаснији, Гете пушта да јој вереник, тип трезвеног северног Немца, упадне овде у реч: „То вас сувише узбуђује, драга Лото! Знам да је ваша душа и сувише склона тим мислима, али вас молим —“ Ове речи имају и сувише облик формуле која се често понавља и показују да Лота не само не претерује кад вели да јој шетња по месечини увек изазива успомену на покојнике и помисао на смрт, већ да је по свој прилици и иначе чешће у том расположењу.

Треба још поменути да је Лота оличена доброта и љубазност. Врло је карактеристично да једна болесница која је већ близу своме крају жели да Лота буде поред ње у њеним последњим тренуцима. Али њена доброта избија директније приликом посете коју заједно с Вертером чини старом немоћном свештенику у оближњем месту. По Вертеровом описивању, старац који је седео на клупи пред вратима, заборавља свој чворновати штап кад је видео Лоту, и усуђује се да устане њој у сусрет. Лота му међутим притрчи, натера га да седне, седа и сама поред њега, доноси му много поздрава од свога оца, и милује његовог ружног прљавог синчића. У разговору она подиже глас да би је наглуви свештеник могао чути, прича му о младим снажним људима који су на-

прасно умрли, о изврсности Карлсбада, хвали његову одлуку да идућег лета иде тамо, и налази да изгледа много боље и да је много чилији но кад га је видела последњи пут.

Свему овоме треба додати једну чисто индивидуалну црту Лотину: она и због довде поменутих особина и због своје лепоте необично привлачи мушкарце. „Познаћете лепо женско створење“, вели Вертеру девојка с којом иде по Лоту, а рођака Лотина одмах затим додаје: „Пазите да се не заљубите“. Да та опомена не важи само лично за Вертера, већ за сваког младића без разлике, показује судбина јадника који је код Лотиног оца био писар; несрећни младић је био загледао мало дубље у црне очи Лотине, али је зато завршио лудилом, пошто је његова силна љубав према њој остала без одзива. Није, даље, без интереса да и трезвени Алберт показује према својој вереници, доцније жени, много више нежности и љубави но што би се могло очекивати од човека његова кова. Али је ипак највеће освојење Лотино и најбољи доказ о њеној привлачној моћи сам Вертер.

(Свршиће се)

М. Тривунац.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

M. Rešetar: Slavenske kolonije u Italiji, preštampano iz „Srđa“ g. 1907; Srpska Dubrovačka Štamparija; издање пишчево.

Колоније о којима је реч у овој књижици Г. М. Решетара познате су од краја прве половине прошлога века. Налазе се у Јужној Италији, у негдашњој напуљској краљевини. Некада је било у томе и у оближњим крајевима више српско-хрватских колонија, данас су остала само три села, која су сачувала српско-хрватски језик, разуме се са доста утицаја италијанског језика. Та три села су *Круч*, (италијански *Acquaviva Collecroce)*, *Стифилич* (италијански *San felice Slavo)* и *Мундимитар* (италијански *Montemitro)*, „а налазе се на 40—50 километара на запад од градића Термоли на морској обали“. Укупно има у њима 4802 душе, од којих 2212 падају на Круч, 1645 на Стифилич, а 945 на Мундимитар. Г. Решетар, који је био тамо прошле године, забележио је да има, укупно из сва три села, 706 душа, који су отишли у Америку, тражећи рада. Кад сам ја, пре седам година, био у истим колонијама, онда их није било толико на страни.

О овим колонистима се знало у Италији и раније, али нама су прве вести дошле тек 1856 године. Тада је професор Иван де Рубертис, и сам из ових колонија, упознавши се са Медом Пуцићем, управио овом последњем неколика писма која је он штампао у „Објавитељу Далматинскоме“ од исте године. Од те године настаје

интересовање за њих, час код филолога, час код људи које је тамо одвео интерес да виде и упознају потомке српско-хрватских досељеника, за које се знало да су дошли по-одавно и прекинули готово сваку везу са својом браћом из постојбине. Први научењак, који их је посетио, био је, ту скоро умрли, италијански глотолог Грациадио Асколи. Он је писао о њима у два маха, остајући на најопштијим стварима. Његово писање изазвало је другог једног италијанског филолога, Доменика Компарети, да пише о њима и да стави своје примедбе на Асколиеве белешке. Затим је о истом питању писао још један Италиан, Ђовенале Веђеци-Рускала. После радова тих Италијана, долазе два Словена, Рус Макушев и Бугарин Дринов, који су били у колонијама и који су изнели своја проматрања у Запискама Руске Академије Наука. Тек после њих, одлазе у колоније Србин Далматинац професор Ристо Ковачић, који је писао о колонијима у „Гласнику Српског Ученог Друштва“ и, засебно, на италијанском. За Ковачићем у колонијама је био један Пољак, J. Хануш, који је објавио резултат свога испитивања у Јагићеву „Архиву“. Од тада, у колико ја знам, није, до мога одласка у колоније, нико тамо ишао. Ја сам у колонијама био у два маха. Први пут сам био на неколико дана, у месецу мају 1900 године, други пут 1901 После мене у колонијама је био, такође два-пута, Г. Др. Јосип Смодлака, адвокат из Спљета, који је о њима двâ пут писао. После Г. Смодлаке, тамо одлази Г. професор Милан Решетар, који је био у колонијама у јесен прошле године, и који је тамо отишао, како сам вели, после написа Г. Др. Смодлаке.

О колонијама сам први пут чуо у Риму од Г. Доменика Чамполи, подбиблиотекара библиотеке Виторио Емануеле. Сазнавши ово, ја сам прикупио сву[1] горепо-

[1] а.) *Graziadio Ascoli*: Studi critici, године 1861; доцније 1877, у II књизи својих Studi Critici понова је писао о истом питању:

б.) *Domenico Comparetti*: Notizie ed osservazioni in proposito degli Studi critici del prof. Ascoli, per D. C.: a.) Sui coloni greci e slavi dell' Italia meridionale, b.) Sulle Ricerche Albanesi, Pisa, 1863;

менуту литературу о колонијама и прегледао је. Од свих тих радова, објављених пре овога садашњег, Г. Решетаревог, за науку је од вредности само онај рад Ј. Хануша. Први писац о колонијама, Иван де Рубертис,[2] имао је прилике да научи књижевни српско-хрватски језик, и то је било од рђавог утицаја и на њега и на неколико доцнијих испитивалаца стања језика у тим колонијама, нарочито на Макушева, Дринова и на Г. Ристу Ковачића. Задовољан што је дошао у додир са својим сународницима са оне стране јадранског мора, и, вероватно, желећи одржати матерњи језик код својих сународника што дуже у животу, де Рубертис је био основао у Кручу и школу за учење књижевног језика, и доцнији путници су падали у погрешку, доста честу у оваквим приликама, да пишући о језику у овим колонијама, дају и такве примере који не постоје код народа, него су преко де Рубертиса, дошли из књижевнога језика. Макушев и Дринов имали су више грешака, од којих се нарочито истичу ове: што су ненародне облике примили као народне, што су врло енергично заступали мишљење да су ови колонисти потомци бугарских досељеника, по једном јединомслучају

в.) *Giovenale Vegezzi Ruscalla*: Le Colonie Serbo-Dalmate, del Circondario di Larino, provincia di Molise, studio etnografico di G. V. R., Torino. 1864, посвећено кнезу Михаилу Обреновићу;

г.) *Макушев и Дринов*: О Славянахъ молискаго графства въ южной Италіи; Записки Императорской Акад. Наукъ, XVIII, за годину 1870;

д.) *Ристо Ковачић*: Српске насеобине у Јужној Италији, Гласник Српског Ученог Друштва, књ. 62, за 1785. год. Осим тога, писао је и на италијанском језику: Gli Slavi Serbi dell' Jtalia, Fascicolo I, Terni, 1885. Друга свеска не знам да ли је и изашла: нигде је нисам могао набавити;

ђ.) *J. Hanusz*: Südslavischen Sprachproben aus süd. Jtalien, Archiv für Slavische Philologie, 1887. год., стр. 362—364.

[2] Он је био и сам песник. Год. 1863 дао је спев: I. Martiri di Montefalcone e Caccavone, Campobasso, а године 1866 део је превод Пуцићевих песама на италијански: Poesie serbe di M. P. — volgarizzate da G. D. R., italo-slavo, Campobasso, 1866.

у коме се сачувало бугарско име! Осим тога, и њихов текст је више од половине стран тамошњем народу. Ја сам, на своме путовању, имао прилике да се уверим да народ никад не употребљава многе од речи које се у томе тексту износе као примерци говора. Г. Р. Ковачић, који доста подсећа на Милоша Милојевића, и који је ту недавно у београдском клубу „Словенског Југа" држао предавање у коме је износио како је без мало у целом свету распрострто српско име, нашавши се у овим колонијама, отишао је у своме одушевљењу веома далеко. Он је, наиме, износио како тамошњи становници имају свести о своме националном осећању, о своме пореклу, како имају својих народних традиција, док они, у погледу народности, знају само толико да нису Италијани, него да су „Шкавуни" (Трансформација од Slavi, Sclavi. Schiavi, Schiavoni, Sciavuni, Scavuni-Словени). Овај добри човек отишао је још и даље и вели о колонистима да они „мисле о нашој драгој Србији и о нашем драгом Српству." Ј. Хануш је, као што сам поменуо, једини који је пре овога рада г. Решетара, дао сигурне податке.[1] Штета је само што је он у томе чланчићу дао, ма да тачан, ипак веома непотпун преглед фонетике и само две-три напомене о утицају италијанског језика на речник и синтаксу. Осим тога, он се као што сам признаје у своме писму Г. Јагићу, којим је спровео свој чланчић, боји да његово назначавање акцента није тачно.

Г. Решетарев рад је много потпунији, ма да ми се чини да се, што се тиче стања језика, Г. Решетар неће зауставити на овоме што је овде изнео. Г. Решетар је, чини ми се дефинитивно, решио два доста важна питања. На име, он је утврдио да су ови колонисти, потомци колониста којих је некада било више и у већем броју места но данас, утврдио је време њихова доласка, став-

[1] Ја, као што се може видети, стално издвајам рад Г. Др. Смодлака зато, што је он писао о колонијама много доцније после мога пута у колоније. Тај Г. Смодлакин рад је са многим новим претпоставкама, које је Г. Решетар утврдио, и написан је врло лепо.

љајући њихов долазак најдаље у другу половину или у крај XV века. Осим тога, он је потврдио претпоставку Др. Смодлаке да су колонисти дошли из макарског приморја.

Што се тиче језика, ови колонисти су штокавци икавци. Акцентуација, за коју Г. Решетар вели да одговара прелазном стању из старије у новију, изгледала ми је врло необична. Ја се сећам на пример, прве реченице коју сам чуо од једне жене на коју сам наишао улазећи у Круч. Кад сам јој назвао Бога, мало италијански мало српски, она ме јеословила реченицом: „Из кле јеси?" Ово *е* из *јеси* било је изговорено тако дуго да би одговарало трима *е*. Тако изговарају и све остале акцентоване самогласнике, који из њихових уста излазе некако расплинуто, изгледа човеку кад их слуша, као да слуша некога ко тромо говори. Међутим, самогласнике на крају речи, на пример, у завршетку инфинитива готово стално не изговарају, или самогласник *а* у облику номинатива једнине. Доста је често и губљење сугласника и у почетку и у средини и на крају речи. Тако се чује *'маш* — м. имаш, *са'* м. *сам* (ја са' бија = ја сам био). Интересантно је уметање гласа *б* између гласа *м* и *л*, *м* и *р*: *ономблани, мблад, умбра*. Ја имам и један случај где се умеће *м*: *думбок*. Наш глас *у* код композита у овим колонијама је замењен са *з*, тако се чује: *змочит̄*, (умочити се, наквасити се), *згарат̄' п̄ут̄* (угарити пут).

У деклинацији именица, придева, заменица, бројева највише се губитака може навести. Најважнија је одлика ту што су се погубили поједини облици, што се види јака тенденција да се деклинација сведе само на први и четврти падеж, и осим тога, што се изгубило осећање средњег рода. За губљење средњег рода имам ове случајеве: Мен' ми је болија *јена ухо*, па са оста' пур (италијански pure) глух; *јена дит̄е* (једно дете) исто као *јена људ* (један човек). Глаголски облици се доста држе, премда и ту наступа упрошћавање облика.

Утицај италијанског језика је велики. Тај се утицај види на речнику, у деклинацији, као и у фразеологији и у синтакси. Док су, с једне стране, врло лепо сачували изразе за пољопривредне радове, док су сачували изразе за воћке и плодове, (за врсте смокве забележио сам четири имена), дотле су, с друге стране, за оруђа, за обичне речи и изразе попримали италијанске. Утицају италијанског језика може се приписати и поменуто губљење падежа као и осећања средњега рода. Италијански је и облик компаратива и суперлатива. На име они први ступањ праве описно, стављајући пред облик позитива реч *веће*: Ови окјал зашто серве? — Серве за вит' *веће боље.* Ови је *веће црн* до овога; ми смо (и сма) дошли (и дол') *веће касно* до тебе (дошли смо касније од тебе). У обичној фразеологији није ретко чути италијанску реч: данас допо подни (данас по подне; *dopo* — после); на Мундимитар ниси ста' маи (у М. ниси никада био; ста' италијанско *stato,* ма да имају потпуно очуване облике гл. *бити* — био; mai, италијански = никада); ови окјал зашто *серве?* (на шта служи?; *серве* од италијанског *servire);* ко си не стари нос, слин му се *скулива* у *гванч* (ко брише слине, иду му у лице; *скулива* италијански од *scolare,* силазити доле; *гванч* италијански од *guancia,* образ, лице). У синтакси је такође врло чест утицај италијанског језика. Врло је чест, готово редован, на пример, случај замењивања градивног придева именицом са предлогом *до*, што одговара италијанском супстантиву са *di*: погача до муке (погача од брашна), месо до краве (крављe месо), вода до мора, до злата, до сребра, у место златан, сребрн. Исти тај обрт пренесен је и даље, тако на пример имам овај случај: до којога града јеси?, што је буквалан превод италијанског di che città sei = из кога си града? Намерна реченица, која се код нас казује садашњим временом и реченицом са *да*, овде је, под утицајем италијанског језика редовно замењена инфинитивом и речи *да*: ...се јима' *сфуч за* ју *поћапат'* (требало је да се скине, да је убије); *за познат' си* јена коњ је здрав, ол' није, маш му

погледат’ у нос (за познату италијански: per conoscere se...) и тако даље. Италијански је утицај и стављање придева или прилога, зарад појачавања. Ја сам забележио: добро, добро; липо, липо, и тако даље.

Поменуо сам мало час да је Г. Ковачић погрешио што је навео да ти људи „мисле о нашој драгој Србији и о нашем драгом Српству.“ О Србији и Српству или о Хрватској врло мало знају само неколико школовани људи, из колонија, народ, међутим, нема ни појма ни о Србији ни о Хрватској. Он зна само толико, да није Италијан, него да је Шкавун. Осим тога, ма да осећа разлику између себе и Италијана, он веома јако воли своју земљу у којој живи. Ја нећу никада заборавити, на пример, са каквим ми је осећањем причао о италијанском рату у Африци један прост човек, који ме је возио из једног села у друго. Он је, на три године дана од страшнога пораза у битци код Адуе, у којој је и сам учествовао, осећао сав бол, сву тугу коју само син може осећати за своју отаџбину.

Народ поред свих лепих речи Г. Решетара, народ је на мене учинио утисак готово исти који и италијанско становништво, само с том напоменом да су ипак, исто као и у језику, и у карактерним особинама, колонисти из Монтемитра претрпели много слабији утицај италијански но они у Кручу и у Сан. Феличу. Мени је готово жао што Г. Решетар није отишао и у Монтемитар, кад се већ толико, месец дана, бавио у Кручу. Не претендујем на тачност свога мишљења, нарочито данас после седам година од последњег повратка отуда, и без својих детаљно сређених бележака, али мислим да би ипак имало интереса баш за Г. Решетара да је ишао тамо, јер је говор тих колониста претрпео мање утицаја, јер су они и у карактеру различни од своје браће у Кручу и Сан Феличу.

Миодраг Ристић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Капетан Пантелијина посла“, комедија у три чина, написао Б. Б-вић. — Г-ђа Нина Вавра.

„Капетан Пантелијина посла“ чиниће можда један датум у српском позоришту. Комад није добар, али је далеко од онога како је представљен у критици и како је дочекан у публици. Објашњење овом немилостивом удесу просто је: завршујући каријеру једног драмског рода који је био прилично злоупотребљен последњих година, комад Г. Б. Б-вића искусио је све оно нагомилано незадовољство с којим су критика и публика до скора још снисходљиво и кроз зубе дочекивали такозване комаде „из народног живота“. „Капетан Пантелијина посла“ испаштају дакле грехе и своје књижевне родбине и своје сопствене.

Комад почиње као комедија, али већ од краја првог чина прелази у водвиљ, у коме цео други и трећи чин испуњава један комични quiproquo. У првим сценама првог чина слика се једна среска канцеларија. Капетан Пантелија је један од оних оних старих среских старешина романтичне полицијске епохе, из које нам многи догађаји и типови данас изгледају невероватни. Данас, на пример, изгледа нам невероватно да је један окружни начелник поднео у рачуну за гоњење хајдучије у своме округу већи издатак за фијакере но што би то било потребно за ескадрон коњице који би ту потеру вршио. Или, како би нам изгледала комедија у којој један срески

началник сам инсценира хајдучију у своме срезу из својих сопствених среских пандура? Ова административна трагикомедија изведена је међутим у свој потпуности својој, пре десетину година у једном срезу Србије.

Слабости капетан Пантелије не иду ни до оног цинизма ни до ове смелости. Мало прост, мало шерет, капетан Пантелија упутио је свој живот и своју службу мирним и безбедним стазама каријере. Испијајући прописни број канцеларијских кафа, уз добру цигару, капетан Пантелија почиње јутро рапортом дневне паланачке хронике и читањем дописа у новинама, а завршује га масним ручком с гибаницом или с јаретом на ражњу, чији је јеловник често предмет саветовања целе среске канцеларије. Први капетанов сарадник, расходовани гарнизонац писар Игњат допуњује ту канцеларијску идилу својим донжуанским авантурама, и практикант Паја својим ноћним бахалијама.

И, ко зна докле би капетанија капетан Пантелијина продужила ову мирну идилу да се госпођи капетаници није пробудила сујета за класом и орденом. А њих је требало заслужити. Једна од прописних заслуга било гоњење хајдука, који се као на пакост никако нису хтели ни појавити у капетан Пантелијином срезу. На једвите јаде, пошто их је толико времена узалуд очекивао, капетан би најзад обавештен од свога сталног потајника да су се хајдуци појавили у срезу. Цео први чин комада до ове сцене, и с њом чак, (у нешто краћем облику), у главном је комедија, не с много новим али доста занимљивим опажањима о паланачкој администрацији и њеним типовима.

Од краја првог чина, од сцене када капетан на лажну доставу свога потајника полети у потеру за хајдуцима, комад је делом водвиљ делом лакрдија. Чим потера изиђе из вароши, наиђе на путујуће глумце који у оближњој шуми држе пробу Стеријиних „Хајдука“, и погони њих као зликовце. Из овог неспоразума писац је извео цела два чина која су испуњена комичним сценама

плашљиве сељачке потере за обријаним Стеријиним „Хајдуцима“. Сцене су живе, каткад занимљиве али у целини развучене, намештене, одвећ неизмерено експлоатисане из једне ситуације у основи комичне, али недовољне за развијање кроз пуна два чина.

Раздвајање ова два чина који се догађају на истом месту и у истом времену и нема никаква друга разлога до одмора између два низа сцена непрестано у истим ситуацијама и истим ефектима. Не налазећи ничег новог у развијању догађаја, писац је у понављању ситуације морао пасти у претеривања. завршујући комад који је првим сценама првог чина имао претензије комедије направи сценама лакрдије. Као и у првом чину и у ова два чина, између свих намештених сцена и претераних карикатура, има и изразних места у дијалогу и неколико доиста погођених сељачких типова. Али је све то изгубљено у шаренилу лакрдије, и није могло спасти слаб утисак ова два чина.

На крају свега овог „Капетан Пантелијина посла“ добила су стереотипан карактер „комада из народног живота“, (срећом у овом случају без певања), који је последњих година доиста превршио мере стрпљења у критике и публике, и, нерасположење и једне и друге изражено је овог пута у толико оштрије што је се с једне стране од писца „Гиле“ више очекивало, и с друге, што је се после неколиких успешнијих огледа реалистичке драме у последње доба, несумњиво подигло и мерило за оцену српских комада.

Жалити је што је ту реакцију толикогодишње снисходљивости према домаћој драми први искусио комад који у својој основи није гори од неких својих срећнијих претходника, али је радовати се подизању укуса, мерила и захтева у српском позоришту, у коме се данас тражи више живота, више идеја и опажања, више израза и више хармоније у облику. У сваком случају писац комедије „Капетан Пантелијина посла“ из свега овог не мора извући нимало очајне закључке за своју каријеру

— ако за њу осећа воље и претензија. У овом првом огледу он је несумњиво показао извесних књижевних способности које могу бити добра основа једном драмском писцу. С искуством које данас има, њему можда не би било тешко учинити један срећнији покушај од овог данашњег.

Као увек у комадима из средине коју добро познају, глумци су овом приликом добро играли. Поред Г. Тодоровића који насловној улози није дао ништа мање но писац, заслужни су још спомена Г.Г. Станковић, Стојчевић, Белкић, Христилић, Тасић и Дамјановић. Нарочито су последња четворица дали занимљиво обележене и живе типове.

*

Г-ђа Нина Вавра, члан Хрватског Земаљског Казалишта, играла је 24 и 26 априла као гошћа, у Народном Позоришту, у двема улогама: Хјердиси (Ибзенов „Поход на север“) и Марти („у Долини“ од Гимере).

Док је у истој недељи Г. Милутиновић играо у Загребу, Г-ђа Вавра је у Београду манифестовала заједницу двеју југословенских позорница. Та обнова веза толико, занемарених свакако се неће зауставити на овом покушају, али је доиста срећа што је почела са ова два симпатична имена двеју позорница.

Г-ђи Babри су свакако најјаче улоге у модерној грађанској драми, зато можда ми чак нисмо ни имали прилике да у романтичној викишској драми и у каталонском сељачком комаду видимо уметницу у правој снази њеној. Али је она у овим двема улогама показала лепе способности свога талента. Нарочито у Хјердиси, коју је она играла са разумевањем и уверењем, Г-ђа Вавра је дала врло израђену игру, изразну и јаку реченицу, и ако је у току улоге било више оштрине и крутости но израза снаге коју је Ибзен оличио у својој необичној јунакињи. Г-ђи Вbabри у овој улози свакако је недостојало потпуног стила јунакиње, или кадкад можда чак и високог полета, као

на пример у великој поетској визији V чина. Али то су примедбе које не треба рачунати строго, јер њена смишљено и карактеристично израђена игра до појединости, увек је толико изразна и упечатљива да не одаје осетно своје слабије стране.

Штета је што је ова симпатична и добра глумица играла обе вечери пред недовољно песећеним позориштем, у тренутку када је граја око неочекиваног пензвонисања Г. Милорада Гавриловића заглушила сваки други интерес.

О овој последњој погрешци позоришне управе могло би се више говорити, али ми је за овај мах бележимо само као један пример више несрећног стања у Народном Позоришту, чија се криза заплеће све новим и новим тешкоћама.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Русија и Балкан. — Пут Кнеза Николе у Русију.

Најзад, први пут, у руској Думи се чула реч министра иностраних дела о спољним пословима руске царевине и приликама на Балкану. А. П. Изволски је најпре говорио о жељезницама на Балкану, а нарочито о аустриској жељезници кроз стари новопазарски санџак, за чију је градњу Русија била, кад јој је први пут говорио, противна. Аустро-Угарска није послушала неповољно мишљење руско, већ је изишла са својим жељезничким пројектом на јавност. Русија није протестовала, није се упуштала у тумачење и значај Берлинскога Уговора, него је то све примила као свршени чин, и она је признала Аустро-Угарској право да гради жељезницу кроз санџак као што су признали Италија и Француска. Али, како ће тај нови пројекат знатно изменити политичку ситуацију на Балкану, како ће свеза босанске жељезнице са турском постати један важан чинилац у спољној политици, и ако му се даје значај економски; како се њиме дају знатна корист и утицај Аустрији на Балканскоме Полуострву; како може он бити од штете по интересе балканских народа, то је Русија прихватила предлог Србије о једној трансверсалној жељезници. Сем тога, Русија ће прихватити и и сваки други жељезнички пројекат који би донео каке користи балканским народима, чије интересе мора Русија у овоме питању узети у своје руке.

Али, Русија није само остала на томе. Барон Ерентал је игнорисао споразум од 1897 и онај од 1903 године,

који су били споразуми о незаинтересованости Аустрије и Русије на Балкану, — кад је радио на Порти да добије концесију за грађњу жељезнице кроз санџак. И Русија је сад тако исто радила. Изневши сама поново питање о реформама у Маћедонији, она је игнорисала мирцштегски програм, па и Аустро-Угарску. Аустро-Угарска је покушала да позове Русију да се претходно споразумеју, али Русија на то није пристала. Њен предлог је данас на решавању пред великим силама. И како је тај пројекат био средина између новога енглескога и старога мирцштегског програма, то ће он по свој прилици добити одобрење свих сила. Аустро-Угарска је примала без примедбе нови предлог, Немачка се пожурилâ да га одобри. Француска и Италија су га одмах одобриле и прихватиле. Остала је још Енглеска. Па и Енглеска неће за дуго наваљивати да се оне најделикатније и најозбиљније одредбе о генералноме гувернеру и смањивању турских трупа у Маћедонији свакојако унесу у будуће реформе. Русија је добила у неку руку реванш за санџачку жељезницу. Многи су рекли компенсацију.

Питање о жељезницама које је покренуо и изазвао барон Ерентал донело је неколико ствари, које могу бити корисно тумачене по балканске народе, бар за сада. Старо неповерење противу Аустро-Угарске и њених циљева на Балкану оживело је понова. Раскинут је мирцштегски споразум, који је Аустро-Угарској давао, заједно с Русијом, један изузетни положај међу Силама. Сада су све Силе равне међу собом. — Непопуларни мирцштегски програм је својим нестанком дао нове наде балканским народима да се балканско питање неће решити онако како је мислила нарочито Аустро-Угарска. Жељезнички планови Аустро-Угарске учинили су да је Италија почела још живље радити на Балкану за своје интересе. Па не само то, него су се Италија и Русија зближиле. Аустро-Угарска се нашла одједном усамљена. Немачка, која се у почетку била сувише ангажовала за нове аустриске послове на Балкану, тргла се. Одговор немачке владе на руски предлог за ре-

форме у Маћедонији и делу Старе Србије био је без резерве и необично брз. У Русији је оживео стари антиаустријски осећај, који је само тињао до данас. Енглеска је нашла ново земљиште за споразумни рад с Русијом. А то ће свакојако имати за даљу сврху сузбијање немачкога утицаја на Ближем Истоку. Балкански народи могу с овом интервенцијом Русије, Француске, Италије и Енглеске бити мирнији у своме унутрашњем концентровању и будућем развијању. Ето, то су све последице нове аустро-угарске активности на Балкану.

Ово што је пребројано може се донекле сматрати и као први почетци једног новога груписања Сила у Европи. На једној страни Енглеска, Русија, Француска и Италија, а на другој Немачка и Аустро-Угарска. Енглеска је почела с Француском и Италијом, па најзад с Русијом. Њих је постепено увлачила у један круг, који може постепено добити облик једнога јакога беочуга који ће се све више стезати око Немачке и спречавати је у њеним далеким плановима. Ако се не спречи, оно ће бар да ограничи „славољубиве тежње немачкога цара за оснивањем једног Источнога Царства.“

Кнез Никола је у половини марта месеца путовао у Русију. Тамо је био дочекан врло лепо. Управо никад није дочекиван тако у Русији. То је било природно у овоме тренутку. Ваљало је и тиме показати Аустро-Угарској колико су у Русији незадовољни њеним одвојеним плановима на Балкану. Владар Црне Горе је пробавио у Петрограду девет дана. Но, није, јамачно, само ради демонстрације Кнез Црне Горе и Брда ишао у Русију. Морао је ићи и каквим послом политичке природе. Већ сам тај факат што је собом водио у Петроград, и тамо оставио, Г. Лазара Мијушковића, председника Државног Савета, најбољег црногорског финансијера и свога интимнога саветника, довољан је да утврди да Кнежев пут није био један обичан пут „ради виђења са кћерима“. По среди морају бити послови финансијске и привредне природе. Економски слаба и ненапредна земља, Црна

Гора мора тражити помоћи да ојача. Најприродније је дакле да се обрати Русији, да њој изложи то своје зло стање и потражи лека. Један је од тих лекова да се повећа субвенција коју Русија даје од вајкада Црној Гори а други је да се будућа јадранска железница од Дунава спроведе кроз Црну Гору на Бар. Оно прво је данас већ теже урадити. Дума мора да вотира све државне издатке, као и да зна њихову употребу. Ово друго није лако, јер није само Русија ангажована у питању о дунавско-јадранској жељезници. већ и Италија, Француска и Србија. Па и да прође та жељезница кроз Црну Гору како тражи Кнез Никола, питање је да ли би то повећало и побољшало оно што се жели. Будућност ће казати шта је била права сврха овога пута, и какве су истините користи добивене на овоме путу. Садашњост може казати да је од овога пута било моралне добити за црногорскога Кнеза.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Српска народна јела и пића, књига I, уредио *Др. Јован Ердељановић.* У Београду. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије 1908. Цена 2 динара. 8^0, страна XI + 126. (Српска Краљевска Академија. Српски Етнографски Зборник, књига X).

Српска Краљевска Академија, која је после појаве I и II књиге свога Етнографскога Зборника („Живот Срба сељака“ од Милана Ђ. Милићевић, 1894, и „Старинска српска јела и пића“ од Д-ра С. Трајановића, 1896), имала дугу паузу од читавих шест година, (1896—1902), у издавању етнолошкогградива, почела је интензивније радити и на томе пољу. Па не само то већ је од IV књиге „Српског Етнографског Зборника“ отпочела тај рад изводити и сасвим систематски, засновавши издавање градива по групама. Тако су засновани Зборници: „Насеља Српских Земаља“ од којих су изашле четири књиге (I—IV, Српски Етнографски Зборник, књ. IV, V, VI и VIII), „Обичаји Народа Српског“, књ. I (Српски Етнографски Зборник, књ. VII), „Српске Народне Игре“, књ. I (Српски Етнографски Зборник, књ. IX), „Српска народна јела и пића“, књ. I (Српски Етнографски Зборник, књ. X). Сваки од ових Зборника са грађом једне врсте има стручног уредника. Како ће од овога организованог посла бити куд и камо веће користи но од произвољног и безредног издавања грађе, како се било отпочело првим књигама Зборника, желети је да у Академији час пре отпочну стручни уредници и

издавање остале грађе друге врсте, која је нагомилана у Академији, и то такође по струкама, а на име: српска народна медецина, технологија, занати, одело, право, музика, традиционална литература ит.д. На овај начин после кратког времена имали бисмо стручно сређену и критички издану српску етнолошку грађу, којом би се Академија с правом могла поносити, и која би знатно у напред кренула познавање културе нашега народа.

О српским народним јелима до појаве Етнографског Зборника Српске Краљевске Академије није било ни стручнога говора ни груписане грађе. Што је где што о томе било речи, било је више узгредно и растурено на пуно места, да га је тешко имати под руком и у довољној мери кад затреба, а и поред најмарљивијег прикупљања из литературе било се у опасности да се што, и од онога мало, не превиди и не пренебрегне. У II књизи Српског Етнографског Зборника наштампао је Г. Сима Тројановић „Старинска српска јела и пића“ (и после тога 1900. године „Altertümliche Speisen-und Getränkebereitung bei den Serben“), у којима је грађа из различитих крајева српских, у колико је до ње ма којим начином могао доћи. Сад пак I књигом „Српских народних јела и пића“ отпочето је скупљање и издавање ове грађе систематски и по областима. У овој су књизи, сем предговора од уредника Г. Др. Јована Ердељановића, у коме је наглашена вредност грађе ове врсте и дат рачун о прилозима, још и два прилога: „Српска народна јела са додатком о пићима у Левчу и Темнићу,“ од Г. Ст. М. Мијатовића и „Српска народна јела у Босни и Херцеговини“ од Г. Луке Грђића Бјелокосића. Оба прилога садрже обилато градиво о јелу, његовом справљању, називима, оброцима ит.д. тако да већ и то даје могућност да се дубље загледа и с те стране у културу нашега народа. Сем тога, они су згодан подстрек за скупљање таквога градива и из других наших крајева, и то ће још више расветлити и протумачити тај део српске народне културе. Т.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Једна стара српска аутобиографија. — Као прилог повесници српских основних школа у Срему, штампао је Г. Др. Никола Радојчић, у скоро покренутом загребачком „Српском Учитељу“, један одломак из аутобиографије Петра Руњанина. Петар Руњанин, (1775—1839), свештеник и учитељ српски крајем XVIII и почетком XIX века, у последњим годинама свога живота написао је своју аутобиографију, о којој се до сада ништа није знало, и из које Г. Др. Никола Радојчић сада саопштава један одломак. Овај опис живота једног скромног просветног радника садржи доста занимљивих података о српској школи и просвети од пре једнога века. Причајући како је 1794 учио клиричку школу, он овако говори о славяносербском језику којим се предавало: „Он [наставник] нама толкује; ја отворивши уста слушао сам, а ни једне речи не разумевам, ако би он француским или којим другим мени непознатим језиком говорио. Диктира нам да пишемо што ћемо после за лекцију имати, и ја са прочима пишем речи као што он изговара... Кад изиђем из школе, скорбан узмем моју лекцију читати, а ни речи не разумем, помислим, какав је то језик? То се никада не научи... Ово недоумјеније моје трајало је само један месец, док се нисам освестио, а после нисам плашио се, мого сам сваки дан безазорно лекцију пред Јего Екселенцијом говорити...“

Овакве аутобиографије, који су најбољи и најпоузданији документи за интимну и културну историју једнога народа, оскудевају у нашој књижевности, и зато је овај прилог добро дошао. Радове овакве врсте читаће не само стручњаци који у њима могу да нађу доста корисних података, но и обични читаоци који су ради да

сазнаду како се у нас живело и школовало пре једнога столећа. Г. Др. Никола Радојчић савесно и критички саопштио је само један одељак у једном малом распрострањеном стручном листу, али цела аутобиографија заслужује да се изда у целини и у приступачнијем издању.

J. С.

„Талијански ренесанс у српској књижевности и уметности“. — Српско Девојачко Коло у Сомбору приредило је неколико јавних предавања, којима је циљ да у тамошњем српском друштву учвршћују народну свест и васпитају књижевни и уметнички укус. Од особитога интереса, у низу тих предавања, било је предавање које је 28 фебруара ове године држао Г. Др. Тихомир Остојић, и које је сада штампано у целини у 15, ускршњем броју добро уређеног сомборског листа „Слоге“. Г. Остојић је за предмет свога предавања узео „Талијански ренесанс у српској књижевности и уметности“, и под тим именом говорио о дубровачкој књижевности XV, XVI и XVII века, зауставивши се код врхунца и доба пуног цветања те књижевности. Предавање Г. Остојића израђено је по добрим изворима: опште одлике талијанске обнове изложио је по знаменитој и лепој књизи Буркхартовој „Kultur der Renaissnce in Italien“ и по новијем делу Др. Роберта Ф. Арнолда „Die Kultur der Renaissance“, а стање дубровачке културе и књижевности изложио је по одличним студијама К. Јиречека и монографији Алфреда Јенсења „Gundulić und sein Osman“. Предавање Г. Остојића је савесно обрађено, врло јасно и прегледно, и даје и пуну и тачну слику тога важног и лепога доба наше књижевности. Од интереса је завршетак самога предавања. Истичући велику способност наше расе: „да асимилује утиске и утицаје који допиру до ње“, гледајући у томе нашу способност за вишу културу, Г. Остојић вели како је у том низу асимилација све до XIX века, „највише рекао Дубровник“, у доба када је стајао под јаким и непосредним утицајем Талијанске Обнове. „Деветнаести век је доба новога Ренесанса, али, Ренесанса изнутра, из самога народа. Раскомадани удови једнога тела долазе до свести, да су једно. Место усамљених гласова у прошлости слушамо сад у књижевности хармоничан збор све више и више крајева. Какав ће величанствен кор бити, кад у литератури забрује сви крајеви, кад Српски Народ запоје из целе своје снаге?... Ми се најбољем надамо. У

том смислу можемо слободно рећи: Српске књижевности није било него ће бити, као што, с обзиром на културно освешћивање и национално буђење, можемо и то рећи: Српски Народ није био него ће бити!“ Л.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни одбор имао је у четвртак 24 априла (7 маја) своју редовну седницу под председништвом А. Хаџића, председника друштвеног. Од предмета наводимо: Узима се на тужно знање, да су преминули почасни члан Валтазар Богишић и члан Књижевног Одељења Александар Сандић. Умолиће се Књижевно Одељење да одреди чланове који ће говорити у помен и славу упокојених. Умољава се члан Иларијон Зеремски да прегледа неке документе, понуђене за друштвену архиву. — Педесетогодишњицу књижевног рада Др. Лазе Костића прославиће Књижевно Одељење на јесен, а свечан говор држаће члан Милан Будисављевић. Још је решено, да се у 2—3 књиге Матице Српске штампају све песме слављеникове, а њему, у име признања, уступи одређен број примерака. — Седница Књижевног Одељења, ради одлуке поводом предлога о измени књижевних издања друштвених, сазваће се за 15 (28) мај. — У Матичина издања прима се одломак из епопеје „Косово“ од Др. Николе Ђорића „Штитоноша Мусића Стевана.“ — Издаје се на оцену рукопис „Екскурзија“. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 10. — 16 мај, 1908.

MISSA SOLEMNIS.

Тачно у девет часова уђе Тонка с матером у храм Светог Анте чудотворца — ону малу трошну и полумрачну црквицу с млетачким звоником, што су је, веле, Корнерови војници у XVII вијеку озидали на успомену побједе, коју су заједно са Приморцима извојевали над потурицом Топал-пашом, везиром босанским.

Уђоше тихим кораком на побочна врата, чепукајући на прстима, да бајаги не збуне „побожне кршћане“ којих бјеше већ лијеп број на окупу. Стигавши пред Госпину капелицу с десне стране великог олтара, постадоше часком, обзирући унакрст и тражећи, по клупама, парче слободна мјеста за сједење.

Кроз задња врата одоцњели вјерници придолажаху хрпимице, натискујући се кроз гомилу сељака поклечалих по плочанику и у којих се шарена одијела живо блистаху, одударајући од суморних хаљина варошког свијета.

Али госпођа Занза, Тонкина мати, не остаде дуго времена у недоумици. Не видећи слободна простора у

предњим клупама, она устукну неколико корачаја и заузе једно празно мјесто у стражњој клупи, до саме проповиједнице. Дјевојка, не налазећи мјеста за се, умочи прстиће у крштену водицу, учини „знамен крижа“ и, онако стојке, узе да преврће ситне листиће свог мајушног, у кадифи повезаног молитвеника.

Тонка је, може се казати, била још дијете. Краће хаљине бијаше сметла тег отраг мало мјесеци. Сада кад је истом требала да наврши шеснаесту, бјеше се наједном из ње ишчаурила дивна цура, са красним обрашчичима јагодине боје и са толико бујне младости у очима, да је чисто изгледало као да је створена за вјечност.

Она укрути своје крупне, гараве очи у књигу молитава, али се лијепо могло познати е су њене мисли на другом мјесту, и да те мисли, Бож' опрости, свуда прије нагињу него ли „слатком Језусу“. Мати јој, насупрот, бијаше стала шапатом молити, прекидајући каткад своје потпуно мрмољење ужурбаним знаменовањем и љубопитљивим обзирањем на сусједе.

Наједаред кроз свечану тишину, брецнуше звуци ђаконова звонцета. Свештеник приђе олтару, метенишући и појући старачким гласом приступне молитве. За мало и мисник ућута, док пјевачи на тријему задријеше обредно појање уз пратњу оргуља. Оштри мирис тамјана изви се из кадионице и разли по зраку, поступно загријану дихањем богомољаца.

У неко доба они с тријема удесише громки *Kyrie eleison,* којему се махом придружише раскрављена срца благобојазног „пука“. Оргуље запишташе неизрецивим усхитом, надграјавши својим дречећим цијевима промукле гласине црквених пјевача. Стари попа узађе њеколико ступњева ка жртвенику, скиде с главе ћелепуш, и и раскривши голо тјеме, узе дрхтавим покретима да се спрема на свечану жртву. Он се окрете вјерницима и изрече тихо:

— *Orate fratres.*

У тај мах госпођи Занзи, по неком настраном укрштају мисли, паде на ум недјељно печење што га отојич, полазећи у цркву, бијаше повјерила својој слабо поузданој куварици Марти.

— Она ће животиња, — прогунђа испод гласа — сигурно опет пустити да ми загори плећка! Знам ја већ њу: мрцина једна, да је нема горе у комшилуку!... Па кад прегори, а она ће брже боље надолити воде.. да се Власи не осјете. Ал' да је бар чистих руку, ни пô јада; ама што је та лупешка кћи кадра украсти на рачуну, то је за причу!.... „О господе, који све знаш и видиш, и ти Анте свети, узданице наша, не дај худој псости да укаља уста моја...“

И госпођа Занза настави своје тихо мрмољење, бускајућ' се на махове скупљеним прстима у још доста испупчене груди, док јој се најзад поглед не устави на јединици кћерци.

— А гле оне свете душе — изрече полушапатом — ко је незна, скупо би је платио! Мислиш, на... топи се у молитвама, а овамо...

Жена се лагано накашља, дарнувши лактом расијану цуру:

— Ти, чедо, као да си задријемала!

Цура погну још већма главу над молитвеником. Топли млазеви ударише јој у обло, милокрвно лице.

Свештеник бијаше међутим принио устима „оштију“ и стао да се залаже божанственим Тијелом. Међу сеоским и варошким женицама наста живље мешкољење; оне поникоше ником, те их стаде плаховито грување, а гдјекојој врцнуше чак и сузе на очи.

За мало и мисник доврши службу. Једно ђаче пронесе кроз гомилу тасић за прилоге, те се кроз свеопћи жамор чу звецкање ситног новца по бакарном кругу. Настаде кратки тајац. Затим се на проповједаоници појави млад, гојазан фратар, ниска чела и пробријане главе. Он узе да говори о невиности. Ма да се трудио да свој говор заодјене у рухо побожне емфазе, човјек не могаше

никако да своје слушаоце загрије; његове ријечи бијаху некуд хладне, непријемљиве.

— Благо онима — вељаше — које реси дивичанство душе.... блага невиност! Живот њихов тече љупко и смирено попут чедна вретка, до којег не допиру заразни вали гриха и свитских пожуда...“

Тонка заглади својом облом ручицом један несташни ћуб гараве косе, што јој се спустио низ чело, и настави своје потмуло мрмошење:

— О Исусе, спаситељу наш, услиши молитву моју...

У томе се поново раскрилише велика врата, и у стражњим клупама наста живља мотљава. Радознали погледи стекоше се у једном правцу: у цркву уђе лијеп, црномањаст младић, с натакнутим цвикером и угнутом палицом преко руке. У процијепу од хаљака задио црвен каранфил, накренуо главу, па крочи живолазно, као да је, не буди примијењено, ступио у џамију.

— Пи, гаде! — прошапта једна баба, гурнувши лактом своју сусједу. — Тај је сигурно дош'о да ашикује... Знамо се већ: погрда, па ето ти!

Младић се проби кроз гомилу и пође у правцу Госпине капелице. Ту застаде и узе премјеравати свјетину. Дуго је крстарио очима, као да некога тражи. Пред његовим испитљивим погледом изнизаше се све варошке цуре, сјем цигле једне, госпођице Тонке, коју у тај мах заклањаше један мраморни ступац под проповиједницом.

Најзад момак умотри своју јараницу.

Он заобиде цио нӣз клупâ, па се устави на углу, поред задње клупе, до саме цуре.

Тонка лагано стрекну; она се не усуђиваше ни да мрдне.

— Ала је неопрезан! — рече у себи, и чисто продрхтаваше од мила и од зебње, знајући га тако близу.

Гојазни фрањевац надовеза испрекиданим гласом своје монотоно проповиједање. На махове би испод тешког кестењастог кабана истргао часовник, мргодећи се што још не смије да прекине. Човјек осјећаше у гуши њеку

страховиту жеђу, која се скоро претвори у несносно голицање. Он продужи тромо и мрзовољно:

— ...Ишчупајте из душе опаку злост, и ви ћете ступити у царство Оца небескога...

У тај мах момак шану цури:

— 'Бро ј'тро, злато!

И несташко приступи један корак ближе, тако да је сада осјећао дјевојчино учестало дисање. Она поврати, не дижући очију с књиге:

— Одлази, молим те, гледају нас.

— Којешта! — дочека младић. — Нека гледају и нек нам завиде. Пружи-де ми руку, да ти је стиснем. Не могу више дурати...

— Та јеси ли при себи! — муцну цура. — Иди, молим те; не даш ми ни да се Богу молим.

— Не дам ти ни да се Богу молиш? А зар си ти збиља дошла да се Богу молиш? Не вјерујем ти. Испрва си једва срицала, а сад се радујеш што сам дош'о. Ама дај-де руку, молим те...

Цура оклијеваше; најзад изусти шапатом:

— Не смијем, видјеће нас мати.

— Тешто!

Она као да бјеше на жерави; бојала се да јој драги не учини какву „будалаштину". Али јој Господ прими потајну молитву и даде једну красну мисао. Она испусти, као бајаги нехотице, из рукӯ молитвеник, који се стропошта на тле.

Њих се двоје једанак сагнуше да га дохвате, и у истом тренутку момак осјети у својој руци њену малу, мекану ручицу, коју цура хитно истрже, исправив се поплашена и зажарена у лицу.

Госпођа Занза не бјеше од свега тога ништа опазила. Она се у тај мах бијаше окомила на једну сусједу у предњој клупи, њеку омалену и сухоњаву плавојку, и чисто не могаше да се нишчуди настраности помодног клобучића којим та „суха гусјеница" бијаше „отворила"

нову сезону. У потоњу претегну опет отојична брига, и госпођа Занза понови механично:

— Она ће животиња пустити да ми загори плећка!

Фра Марко, проповједник, погледа изнова у часовник. Његове ријечи биваху све то гломазније, а онај му се пожар у гуши спустио до самих плућа. Он продужи хучући и непрестано предушујући:

— ...Двома се крилима човик диже над земљом: безазленошћу и чистоћом...

— Како си данас лијепа! — настављаше шапатом онај — лијепа ка' уписана!

— Ама ћути, преклињем те!

— Коса ти се сјаји к'о свилена пређа. Ох, да ми је да те помилујем по њој... овђе пред свима!

— Ћути!

Фратар погледа још једном у часовник. Велика сказаљка бијаше таман сустигла своју ситнију другу у зачељу круга. Сад је говорник могао свршити. Он погна живље крају своје побожно слово:

— Опиримо се земним пожудама, да најдемо прави мир у срцу; јер као што бродом без крме играју валови, тако се и напасти играју човиком. На огњу се желизо куша, а у напасти праведник. Будимо јаки, будимо чисти, па да заслужимо живот вични. Амен.

Оргуље поново задречаше, забашуривши потоње бесједникове ријечи; њине пискутљиве цијеви испунише заглушљивом дреком храм Господњи. Стари попа устаде са свога сједала и узађе поново на олтар, да из ћивота извади реликвију, коју ће вјерницима понудити на целивање. Сељачки свијет нахрупи јатимице и поклеча, натискујући се, по првим олтарским басамацима. Кад се обредише сељаци, приступише варошани. Чим би који цјелов пао, свештеник би смјеста марахмицом убрисао реликвију, шапорећи неке латинске псалме.

Госпођа Занза допаде олтару међу првим чопорима. Цура, коју људска налога бијаше зачас одвојила од матере, осјети наједаред за собом топли дах својега

јарана. Он се малко наклони над њом и изрече једва чујно:

— Довече, на авлијским вратима, ама свакако... Имам важно нешто да ти кажем.

— Бојим се, нећу моћи... Та знаш већ да ми мати не да увече слазити...

— Али мораш, ствар је од велике важности, кажем ти.

— Гледаћу доћи, ал' ти не велим посигурно... Ама што имаш да ми кажеш?

— Имам да ти кажем да те волим, да без тебе не могу да живим...

Она се нагло окрете.

Како! Зар ништа друго?... Та то си ми већ толико пута каз'о — и као да хтједе поћи.

— Стани — рече он гласом неизмјерне жудње — и пази добро што радиш, Тонко! Ја ћу ноћас излудити, ако ми не дођеш. Ти си, хвала Богу, кршћанка, па нећеш допустити да тако погине један човјек...

— Доћи ћу — рече она, и појури за својом мајком.

Он се сада одједном уозбиљи, пријеђе олтару и, подвивши једно кољено, додирну напрћечим уснама реликвију светог Анте чудотворца.

Марко Цар.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА.

(16)

Јованка, на против, упирала је у књиге и у слике један дуг поглед, који је изгледао готово као какав нежан опроштај.

— Станите, рекох јој ја; забављајте се прелиставајући ову књигу, која ће вам се насигурно допасти, јер има у њој лепих слика.

И ја раширих пред њом Вечелиеву збирку костима; не, Бог и вера, обичну мршаво израђену копију скорашњих уметника, већ један велелепан и поште достојан примерак првобитног издања, достојанствен као оне достојанствене госпе што се налазе на његовим листовима, пожутелим и улепшаним од година.

Прегледајући слике с наивном радозналошћу, Јованка ми рече:

— Ми смо говорили о шетњи, а ви ме отправљате на пут. На велики пут.

— Е, госпођице, рекох јој ја, треба се згодно наместити за пут. Ви седите на једном крајичку своје столице која вам стоји само на једној нози, и Вечелио вам свакојако замара колена. Посадите се лепо, усправите столицу и спустите књигу на сто.

Она ме послуша смешећи се и рече ми:

— Гледајте, господине, да лепе аљине. (То је била аљина једне дуждевице). Ала је то господствено и какве дивне мисли улива! Ипак, — ипак раскош је лепа!

— Не треба изражавати такве мисли, госпођице, рече управитељица пансиона, подижући са свога рада један мали несавршен носић.

— То је врло безазлено, одговорих ја. Има одабраних душа којима је урођена склоност за велелепношћу.

Мали несавршен носић одмах се обеси.

— И госпођица Префер воли раскош, рече Јованка; она сасеца транспаренте од артије за лампе. То је чуварна раскош, али то је ипак раскош.

Вративши се у Венецију, ми смо склапали познанство с једном племићком одевеном у извезен стихар, кад зачух звонце. Ја помислих да је то какав колачарски шегрт са својом котарицом, али се врата на граду књига отворише и... Ти си желео мало час, стари Силвестре Бонаре, да друге очи сем унаочарених и исушених очију виде твоју штићеницу у њеној љупкости; твоје су жеље испуњене на најочекиванији начин. И као неразумном Тезеју, један глас ти каже:

Бојте се, Господару, бојте са да вас неумитно небо
Не мрзи толико да вам услиши жеље.

Врата на граду књига отворише се и један леп младић појави се, у пратњи Терезиној. Та стара проста душа уме само да отвара или затвара врата људима; она се не разуме ништа у финоћама предсобља и салона. Није у њеним наравима ни да пријављује ни да оставља људе да чекају. Она их избацује на степенице или вам их пење на главу.

Ево дакле лепога младића где се створио у соби и ја заиста не могу да га затворим одмах, као какву опасну животињу, у суседну одају. Ја чекам да се он изјасни; он то чини без забуне, али ми изгледа да је приметио девојку где, нагнута над столом, прелистава Вечелиа. Ја га гледам; или се врло варам, или сам га већ негде видео. Он се зове Желис. То сам име чуо не знам где. Иначе, Г. Желис, (кад је већ Желис), врло је леп на око. Он ми каже да је у трећој години Школе за проучавање

докумената, и да пре петнаест или осамнаест месеца спрема своју излазну тезу чији је предмет стање бенедиктинских опатија у 1700 години. Он је баш био прочитао моје радове о *Monasticon'у* и уверен је да не може привести добро своју тезу крају без мојих савета, најпре, и без извесног рукописа који је у мојим рукама и који није други до сам протокол рачуна ситоске опатије од 1683 до 1704.

Пошто ме је обавестио о томе, он ми предаде једну препоруку с потписом мога најславнијега колеге.

У добри час, ту сам: Г. Желис је просто на просто онај младић који ме је, лане, назвао глупаком, под кестеновима. Раширивши његово препоручно писмо, ја мислим:

„А-а, добросрећниче, ти си врло далеко од тога да слутиш да сам те ја чуо и да знам шта мислиш о мени... или бар шта си мислио онога дана, јер те младе главе тако су несталне! Допао си ми шака, млади несмотренко! Ево те у пећини лавовој, и тако изненада, Бог и вера, да стари лав изненађен не зна шта да ради са својим пленом. Али ти, стари лаве, да ти ниси једна будала? Ако ниси, ти си био. Био си глупак што си слушао Г. Желиса испод кипа Маргарите од Валоа, двоструки глупак што си га чуо, и троструки глупак што ниси заборавио оно што је боље било и не чути“.

Изгрдивши тако старога лава, ја га подстакох да се покаже милостив; он се не даде сувише вући за уво и ускоро се тако развесели да се уздржа да не стане весело рикати.

По начину на који сам читао писмо свога колеге, могло је изгледати да не знам азбуку. То је трајало дуго, и Г. Желису могло би бити дуго време, али је он гледао Јованку и стрпљиво сносио своју злу срећу. Јованка би окренула покаткад главу према нама. Човек не може стајати непомичан, зар не? Госпођица Префер намештала је своје коврчице, и њене груди надимале су од ситних уздаха. Треба рећи да сам ја сâм често био почаствован овим ситним уздасима.

— Господине, рекох ја, савијајући писмо, ја сам срећан што вам могу бити од користи. Ви се бавите истраживањима која су ме, што се мене тиче, врло јако занимала. Ја сам урадио што сам могао. Ја знам као и ви — и боље још но ви — колико остаје да се уради. Рукопис који ми тражите стоји вам на расположењу; ви га можете однети собом, али он није од најмањих, и ја се бојим...

— Ах, господине, рече ми Желис, ја се не плашим дебелих књига.

Ја замолих младога човека да ме причека и одох у једну суседну собицу да потражим протокол који не нађох одмах и који чак изгубих наду да ћу наћи кад познадох, по сигурним знацима, да је моја домаћица успремала по собици. Али је протокол био тако велики и тако дебео да Тереза није успела да га склони потпуно. Ја га с муком подигох и обрадовах се кад видех да је тежак као што ваља.

„Чек, момче, рекох ја у себи с осмејком који је по свој прилици био врло заједљив, чек: пригњечићу те њиме, он ће ти поломити руке, а затим и мозак. То је прва освета Силвестра Бонара. За доцније, видећемо после“.

Кад се вратих у град књига, чух Г. Желиса где говори Јованци: „Млечанке су натапале своју косу плавом бојом. Имале су медено плавило и златно плавило. Али има косе чија је природна боја далеко лепша но боја меда и злата“. А Јованка је одговарала својим замишљеним и прибраним ћутањем. Ја погодих да је онај лупеж Вечелио умешао ту своје прсте и да су нагнути над књигу они заједно били гледали дуждевицу и племићке.

Ја се појавих са својом грдном књижурином, мислећи да ће се Желис намрштити. То је био амалски товар и руке су ме од њега болеле. Али је младић подиже као перо и мету је под мишку смешећи се. Затим ми захвали с оном краткоћом коју ја ценим, подсети ме да му требају моји савети и, пошто је узео дан за нов састанак, оде поздравивши нас све не може бити лепше и слободније.

Ја рекох:

— Мио младић.

Јованка преврте неколико листова Вечелна и не одговори.

Ми одосмо у Сен-Клу.

Септембар. — Децембар.

Походе старцу ређале су се с тачношћу за коју сам ја дубоко захвалан госпођици Префер, која је напослетку стекла сталан кут у граду књига. Она сад каже: моја столица, моја клупица, моја поличица. Њена поличица је једна преграда одакле је она избацила шампањске песнике да би метула своју торбицу за рад. Она је врло љубазна и ја бих требао да будем чудовиште кад је не бих волео. Ја је трпим у свем строгом смислу те речи. Али шта човек не би трпео ради Јованке! Она даје граду књига једну драж у чијој успомени ја уживам по њену одласку. Она је мало образована, али тако добро обдарена да се дешава, кад год ја хоћу да јој покажем каку лепу ствар, да је ја никад нисам видео и да је *она мени* показује. Ако ми је досад било немогуће да је приволим да прати моје мисли, ја сам често уживао да пратим духовиту ћуд њених.

Какав човек разумнији но ја помишљао би на то да је учини корисном. Али зар није ни мало корисно у животу бити љубак? И ако није лепа, она опчарава. Опчаравати, то служи толико, можда, колико и крпити чарапе. У осталом, ја нисам бесмртан и она без сумње још неће бити врло стара кад јој мој бележник (који није Г. Муш) буде прочитао извесно писмено које сам малочас потписао.

Ја нећу да је ко други до ја удоми и дарује миразом. Ја сâм нисам много богат и очинско наследство није се увећало у мојим рукама. Не нагомилавају се талири кад човек истражује старе текстове. Али моје књиге, по цени по којој се данас продаје ова племенита храна, вреде нешто. Има на овој полици више песника XVI-ог

века о које ће се банкари отимати с кнежевима. И ја држим да ови *Часови* Симона Вотра не би прошли неопажени у Силвестрову здању, као ни ове *Preces piae* удешене за краљицу Клаудију. Ја сам се побринуо да покупим и сачувам све ове ретке и занимљиве прилике који пуне град књига, и дуго сам држао да су они потребни моме животу онако исто као ваздух и светлост. Ја сам их јако волео, и данас још ја не могу да се уздржим а да се не осмејкујем на њих и да их не милујем. Ови сафиани тако су допадљиви за око а ове веленске коже тако мекане под руком! Нема ни једне једите од ових књига која не би била достојна, са какве ванредне одлике, поштовања једнога благородног човека. Који ће други господар умети људски да их цени? Знам ли само да ли их нови сопственик неће оставити да труну запуштене, или их неће нагрдити из какве незналичке ћуди! У какве ће руке допасти овај несравњиви примерак *Историје опатије Светога Германа са Ливада*, где је са стране сам писац, Дум Јаков Бујар, својом руком исписао важне забелешке?... Магистре Бонаре, ти си једна матора будала. Твоју домаћицу, јадну жену, приковало је данас за постељу јак ревматизам. Јованка треба да дође са својом пратиљом и, уместо да мислиш како да их примиш, ти сањаш о тисућу глупости. Силвестре Бонаре, од тебе неће ништа бити, то ти ја кажем.

И у исти мах ја их видим са свога прозора где силазе с омнибуса. Јованка скаче као мачка а госпођица Префер поверава се снажној мишици кондуктеровој са стидљивом љупкошћу једне Виргиније која се спасла од бродолома и приклонила се овај пут да се да̄ избавити. Јованка диже главу, примећује ме, и неприметно ми маше главом у знак поверљива пријатељства. Ја опажам да је она лепа. Мање је лепа но што је била њена баба. Али њена љупкост причињава радост и утеху матором лудаку какав сам ја. Што се тиче младих лудака, (има их још), ја не знам шта ће они о том мислити; то није моја ствар... Али треба ли ти опет рећи, Бонаре, пријатељу, да је

твоја домаћица у постељи и да ти сам треба да идеш да отвориш врата?

Отвори, ба́ко Зимо.... то Пролеће звони.

То је заиста Јованка, Јованка сва ружичаста. Треба читав спрат да госпођица Префер, задихана и разгневљена, стигне до уласка.

Ја објасних стање своје домаћице и предложих да ручамо у гостионици. Али Тереза, свемоћна још на својој постељи бо̂ла, одлучи да треба ручати код куће. Поштени људи, по њену мишљењу, не ручавају у гостионици. Уосталом, она је била све предвидела. Ручак је био купљен; кућна надзорница би га скувала.

Смёла Јованка хтеде да иде да види да ли не треба што старој болесници. Као што можете мислити, она је била брзо отправљена у салон, али не онако сурово као што сам ја имао разлога да се плашим.

— Ако ми буде требала дворба, што да не да̂ Господ! би јој одговорено, ја ћу наћи кога мање љупког од вас. Мени треба одмора. А ви не држите шатру с тим еспапом на вашару, с фирмом: Стој, ником не казуј! Идите смејте се и не задржавајте се овде. То је нездраво: старост се преноси.

Јованка, доставивши нам ове речи, додаде да она здраво воли језик старе Терезе. Госпођица Префер пребаци јој на то да има мало отмене укусе. Ја покушах да је извиним позвавши се на толико добрих мајстора у матерњем језику који су сматрали за своје учитеље у говору носаче с пристаништа за сено и старе праље. Али је госпођица Префер имала сувише отмене укусе да би се приклонила мојим разлозима.

Међутим Јованка направи молбено лице и замоли ме за љубав да припаше белу кецељу и да иде у кујну да успрема ручак.

— Јованка, одговорих ја с озбиљношћу једнога учитеља, ја држим да ће, ако је до тога да се лупају тањири, крње чиније, улубљују кастроле и одадњују лончићи, оно прљаво створење које је Тереза метула у

куину бити довољно за поверени му посао, јер ми се чини да чујем у овај мах у куини ужасну ломљаву. Ипак, ја вас одређујем, Јованка, да спремите посластице. Идите потражите једну белу кецељу; ја ћу вам је са̂м припасати.

Одиста, ја јој свечано везах око паса платнену кецељу и она полете у кујну да зготови, као што видесмо после, укусна јестива.

Ја не имадох да се похвалим што сам тако удесио ствар, јер госпођица Префер, оставши на само са мном, узе се понашати на начин који баца у бригу. Она ме погледа очима пуним суза и жара и стаде предубоко уздисати.

— Ја вас жалим, рече ми она; један човек као ви, један виши човек, па да живи сам с једном грубом служавком (јер она је груба, то је неоспорно)! Какав грозан живот! Вама треба мира, чувања, пажње, сваковрсне неге; ви се можете разболети. И нема жене која не би сматрала за част да носи ваше име и да дели ваш живот. Не! нема је: то ми моје срце каже.

И она стискаше обема рукама то срце готово сваког часа да искочи.

Ја сам био буквално у очајању. Покушах да предочим госпођици Префер да не желим ништа да мењам од начина свога живота који је далеко одмакао и да имам онолико среће колико је допушта моја природа и моја судбина.

— Не, ви нисте срећни, узвикну она; требала би крај вас једна душа кадра да вас разуме. Тргните се из своје укочености, баците поглед око себе. Ви имате великих веза, лепих познанстава. Човек није члан Института, а да не иде у друштва. Гледајте, судите, поредите. Једна разборита жена неће вам одбити своју руку. Ја сам жена, господине: мој нагон ме не вара: има ту нешто што ми каже да ћете ви наћи срећу у браку. Жене су тако одане, тако пуне љубави (не све, без сумње, већ неке)! И после, оне су тако славољубиве! Ваша куварица нема више снаге: она је глува, немоћна; кад би вам се

десила каква несрећа ноћу! Гле'те, ја дрхтим, кад само на то помислим!

И она је дрхтала одистински; зажмуривала, стискала песнице, лупала ногама о земљу. Ја сам био крајње малаксао. С каквом страховитом ватром она прихвати:

— Ваше здравље! ваше драгоцено здравље! Ја бих дала с радошћу сву своју крв да сачувам дане једног научника, једнога књижевника, једнога заслужнога човека, једнога члана Института. И жену која не би тако исто учинила, ја бих презрела. Тако, господине, ја сам познавала жену једнога великога математичара, једнога човека који је израђивао читаве свеске рачуна и пунио њима све ормане своје куће. Он је имао неку срчану болест и приметно је слабио. И ја сам гледала његову жену, ту, мирну крај њега. Ја нисам могла издржати, ја сам јој рекла једнога дана: „Драга моја, ви немате срца. На вашем месту, ја бих учинила... ја бих учинила... Ја не знам шта бих учинила!“

Она застаде изнемогла. Мој положај био је страшан. Да кажем отворено госпођици Префер шта сам мислио о њеним саветима, на то није било мислити. Јер завадити се с њом, то је значило изгубити Јованку. Ја дочеках дакле ствар мирно и без љутње. Уосталом, она је била код мене: тај разлог поможе ми да се покажем учтив у извесној мери.

— Ја сам врло стар, госпођице, одговорих јој ја, и здраво се бојим да ваше опомене не стижу мало касно. Ипак, ја ћу о њима размислити. Дотле, приберите се. Било би добро да попијете чашу шећерне воде.

На моје велико изненађење, те речи је умирише одједном, и ја је видех где спокојно седе у свој кут, поред своје поличице, на своју столицу, наместивши ноге на своју клупицу.

Ручак је био испао сасвим рђаво. Госпођица Префер, занета у некакав сан, не обрати ни мало пажњу на то. Ја сам обично врло осетљив на овакве неприлике; али ова вечерашња причини Јованци таку радост да је

и ја сâм напослетку дочекам са задовољством. Ја нисам још знао, у мојим годинама, да је тим изгорело с једне стране а живо с друге, смешна ствар; јасан смеј Јованкин, каза ми то. Поводом тога пилета ми рекосмо тисућу врло духовитих ствари које сам заборавио, и мени би врло мило што га нису довољно испекли.

Ручак се сврши не без љупкости кад девојчица у белој кецељи, танка и права, донесе „снег" од беланчевине који је била справила. Купајући се у бледом злату, беланчевина се блистала са најчистијим сјајем и расипала фин мирис на ванилу. И она је спусти на сто с наивном озбиљношћу једне домаћице на сликама Шарденовим.

У дну своје душе, ја сам био врло неспокојан. Изгледало ми је готово немогуће да останем дуго у добрим односима с госпођицом Префер чија је брачна помама била избила. А кад учитељица оде, збогом ученице! Ја уграбих прилику кад је добра душа била отишла да обуче свој огртач и запитах Јованку колико тачно има година. Она је имала осамнаест година и један месец. Ја избројах на прстима и нађох да неће бити пунолетна пре две године и једанаест месеци. Како да проведем све то време?

Остављајући ме, госпођица Префер ме погледа с толико израза да ја задрхтах целим телом.

— До виђења, рекох ја озбиљно Јованци. Али чујте ме: ваш пријатељ је стар и може се огрешити о вас. Обећајте ми да се ви сами нећете никад огрешити о себе и ја ћу бити миран. Нека вас Бог чува, чедо моје!

Затворивши врата за њом, ја отворих прозор да је видим где одлази. Ноћ је била мрачна и ја приметих само нејасне сенке како узмичу по црноме кеју. Огромна и потмула градска хука пела се до мене, и мени се стеже око срца.

(Наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

НА ГРОБУ ВЕЛИКЕ СТРАСТИ.

Знак сећања пада на то доба сиво,
То велико доба љубави и снаге,
Кад времена терет није притискив'о
Наш полет и понос, наше жеље драге.

Високо изнад живота у калу
Млаз светлости тропске изнад нас је блист'о,
И наша смртна тежња идеалу.
И теби, драга, беше једно исто.

У очима твојим трептало је лето
И јулске сенке лежале у њима,
Мамиле на одмор, на блаженство свето,
На радост што се у вечности има.

И кад је до нас живот људи допр'о
Болестан, злурад, к'о борба им ташта,
Дух ми је мржњом од блата се опр'о
Њиховог, мржњом, због тебе, на свашта.

И ред величанствен осека и плима
У мојој се души дизао и спушт'о;
Подложан сам био побудама свима,
Ал' мис'о на тебе ја нисам напушт'о.

Од блажене среће, кад цветају лале
Под љубави сунцем, у његовој власти,

Прешʼо сам свију осећања скале,
До злочиначких нагона и страсти,

До буне против живота и људи,
До хаоса тежњи и нервна расула
У болном ропцу намучених груди,
До болести маште и визије чула.

Све векове људске повеснице дуге
Проживео сам, с мислима о теби:
Никад ми среће не затреба друге,
Ни јаче свести што умрла не би.

На све то је сада пала магла сива,
Неизбежан умор, што шири кобну власт...
А јака, дубока била је та страст,
Кʼо тама заборава што је сад покрива.

Сима Пандуровић.

ЖИВОТ ЈЕ ЗАТВОР...

Живот је затвор, време џелат зао,
Брига је увек подмлађена жена,
Патња и очај два су роба њена,
Кајање стражар, никад малаксао.

Чекање на те, смрти, кратко бива:
Ти си кључ, врата и пут што нам годи,
Што нас из овог краја бола води
Тамо, где трулеж све ланце раскива.

Тамо, где снага тиранâ умире,
Тамо где греси њихови престају,
Тамо где људи од јада се смире;

Тамо у јами постељу нам дају,
У којој заспи ко легне да спава,
А шум му беде сан не нарушава.

Фр. Прешерн.

(Превео са словеначког Владимир Станимировић).

МАЂЕДОНСКИ ОВЧАР.

У гори свира овчар стари,
Кавал му срце дира;
Орао нада њим шестари,
Слуша га како свира.

Под дрвећем му шарно стадо,
Пасе по чарној гори.
Спомиње деда, доба младо,
Орлу над главом збори.

Пошљи ми твоја крила тврда
О, орле горски створе,
Па да прелетим преко брда,
Да пређем села, горе.

И да оживим све што мину
Да вратим младост драгу,
Питому оца мог долину
И моју младу снагу.

Да је код мене дуга пушка,
Кад шетам преко крша,
Тамо где ветар букве љушка,
Скуте ми где лепрша,

Да замилујем младу мому,
Да кршни смех јој чујем,

У пиринскоме њеном дому,
Па смрти да с' радујем.

У гори свира овчар стари,
Кавал му срце дира;
Орао нада њим шестари,
Слуша га како свира.

Иван Вазов.

(Превео с бугарског Владимир Станимировић).

ЈЕЛИНСКА ЛИРИКА ДО ПИНДАРА.

(2)

Модерна лирика, уопште, много је разноврснија него јелинска у доба о ком говоримо. Онај „светски бол“, Weltschmerz, од кога су толико патили неки нови песници, као на пример Бајрон, Француз Едмон Харокур, није мучио душу једног Тиртеја, Алкеја, Алкмана. Исто тако непознат је том доба и модерни симболизам, мистицизам, декадентство. О каквој музикалној и философској синтези једног Стефана Малармеа, Пола Верлена, Метерлинка, о том да речи могу утицати и самом својом звучношћу, да једна песма, један стих могу бити мелодија, пре две хиљаде и пет стотина година у Јелади лиричари нису ни сањали. Поезија тих давнашњих, древних, како би казао Војислав, векова није никад нејасна, мрачна, загонетна; она је увек бистра као роса небеска, провидна као горски кристал. Мислена, интелектуална поезија уопште у нашој епоси стоји високо изнад античке. Много је човек мислио, много искусио, много сазнао у току толиких столећа! Али не верујем да у модерној љубавној поезији има каквих есенцијалних, битних елемената које јелинска није имала. Човеково се срце не мења, оно је увек исто, и у осећају искључиво природном као што је љубав оно куца у сва времена и свуда једнако. И ако нам бедни наши фрагменти не могу посведочити то, ипак ми бисмо могли готово тврдити да су старо-грчки еротици прелазили целу скалу тог божанског осећаја; све нијансе његове, од нежне, чисте страсти, кад човек воли, како Мисе каже,

као што воли брат сестру, кад је љубав, да се послужимо опет речима овог великог песника француског, „чист додир срца“, па до грубе, готово бруталне. Природа, свемоћна, неизменљива, неограничена царица људи и живота! И јелински су еротици, нема сумње, као што чине и модерни, преклињали и проклињали драгу срца свога, и њих је растрзала љубомора и невера их бацала у очајање, и они су женски ридали и клицали у тријумфу, и они су обасипали своје „злато“ најслађим речима и најлепшим упоређењима, као на пример Мисе, који каже: „кад се Ви осмехујете,... пчела би узела ваша румена уста за какав цвет“ или Хајне, који пева: „Сафири су очи твоје, миле, слатке. — Твоје срце је дијамант, који сипа племените зраке. — Рубини су усне твоје, лепших не може нико видети“, и стари Јелини су без сваке сумње падали у тиху резигнацију којој је Хајне такођер дао, у неколико само простих речи, тако дирљив израз: „Имаш дијаманте и бисер, имаш све што човек може зажелети и имаш најлепше очи — драга моја, шта хоћеш више? — Твојим лепим очима ја сам испевао читаву војску вечних песмица — драга моја, шта хоћеш више? — Твојим лепим очима ти си ме толико мучила и упропастила си ме — драга моја, шта хоћеш више?“

У осталом, како би се могло и сумњати у то, кад је и душа оног друштвеног парије, бедног сељака који тавори под теретом грубог живота, тог јадника с опаљеним, бакарним образима и тврдим длановима, кад је, кажем, и његова душа пријемљива за најтананију љубав, као што нам тако речито казују оне љубавне идиле нашег Јанка, копиране из живота, и толике тако зване „женске“ народне песме, на жалост мало читане и мало знане. Доиста може ли се чистије, девичанскије волети него што воли Омер-момче своју Мериму? Кад су га свели у ложницу с недрагом Фатимом, и ако је она

...у кавезу расла,
Није в́ид'ла сунца ни мјесеца,
Нити знаде, на чем жито расте,
На чем жито, на чему ли трава,

и ако јој лице сија

> ...као с горе сунце,
> Црне очи као камен драги

ипак он остаје веран својој Мерими, која, он сам каже, није тако лепа. И не само то, него још од тешке љубавне туге, само од ње, умире те ноћи!.

Него да се вратимо нашим Јелинима, и нашој Сафи. Сафо воли час нежно, час опет страсно, пламено. Каква је она била кад је тепала слатке речи, у мажењу, у тихом миловању, то нам мршави одломци њених љубавних песама не даду добро ни назрети. Да ли би се њени стихови те врсте могли надметати с оним деликатним стиховима Хајновим: „Плаве љубичице твојих очица, румене руже обрашчића, бели кринови малих ручица, они цветају и цветају непрестано“, није могуће казати: то се не да ни спорити ни тврдити. Према неким одломцима пре би се могло веровати него одрећи. Како је на пример она нежна у песмици која гласи: „Украси, о Дикеја, своју љупку косу венцима, уплети у њу нежним рукама цвеће анет; дивно изгледа глава украшена цвећем, пуна је миле грације“. Или кад каже: „Имам лепу девојчицу, љубљену Клеиду, која личи на злаћано цвеће. Не бих ја њу дала за сву Лидију...“ Она зове једну своју љубимицу „слаткогласном девојком“, други пут говори о „нежним ножицама“. Једна, ваљда, шипарица овако се, наивно девојче, исповеда: „Слатка мамице, не могу да ткам, вуче ме љубав к момчету“. Изванредна топлина и мекост њој се, дакле, не може одрећи. Свакојако нешто што би по нежности било равно Катуловим песмама о врапчићу ми данас од ње немамо. „Врапче, — вели тај славни римски лиричар — љубимче моје драгане, која воли с тобом играти, у недрима те држати, држати те па ти онда прст давати да га ујздаш, кад јој се, мојој слађаној жељи, прихте шалити се и утеху болу тражити, да се силна љубавна жар стиша, — ах, да се могу с тобом поиграти као она, те ублажити боле у тужном срцу!“ А

кад врапчић умре, песник овако тугује за њим: „Тугујте, о Венере и Купидони, и колико вас је год нежних људи; умро је врабац моје драгане, врабац, љубимче моје драгане, што га је она волела више но очи своје, јер је био меден, познавао је као она мајку своју и није се мицао с њеног крила, већ је увек само њој пијукао, скакућући око ње час тамо час амо. Он сад иде мрачним путем тамо, откуда се нико не враћа. Проклет био, зли боже подземнога света, који гуташ све што је лепо, однео си ми тако лепог врапца. О несреће! О бедни врапче! С тебе су у моје драгане очице од плача надувене и црвене“.

Али кад нашу песникињу обузме љубавна страст, онда је она ненадмашна. Славног римског песника Проперција, са ватрености с којом је певао своје љубавне песме, називали су „пламеним“. И доиста је он усијани жар, његова је љубав „ватра која прождире“. Али се не може рећи да у тим његовим песмама има више пламена него у Сафиним. Њу љубавна страст физички мучи. „Ерос, — гласи један фрагменат — од кога тело малакше, сладак и горак у исто време,[1] чудовиште непобедно, опет ме мучи“. Тај мали крилати бог титра се с њеним срцем као олуј с дрвећем: „Као што се оно усколебају храстови, кад ветар духне с планине, тако Ерос моју душу узбурка“. Врло је карактеристична у том погледу она славна њена песмица, пуна наивне и грациозне сензуалности: „Месец зађе и Влашићи, поноћ је, дође заказани час, а ја сама спавам“. Познајете, без сумње, чувену Хајнеову песму, у којој је изванредно лепо описана моћ љубави: „Ноћ почиваше на мојим очима“. „Ноћ почиваше на мојим очима, олово притискиваше моја уста, с укоченим мозгом и срцем лежао сам ја у дубоком гробу. — Колико сам спавао, не умем рећи; пробудих се и чух где неко куца на мој гроб. — „Хенриче, зар нећеш да устанеш? Вечити дан је свануо; мртви су устали, отпочела је велика радост“. — Драга моја, ја не могу устати, та још сам увек

[1] Упореди Мисе: ce charme triste et doux.

слеп; од плача моје су се очи сасвим угасиле. — „Ја ћу ти, Хенриче, пољубити очи, па ће с њих одлетети мрак, ти ћеш видети анђеле и величанственост небеску“. — Драга, моја, ја не могу устати, још ми увек тече крв из срца, где си га ти убола својом оштром речи. — „Хенриче, ја ћу сасвим лагано метнути руку на твоје срце; тада из њега неће више тећи крв, уминуће сав његов бол“. — Драга моја, ја не могу устати, крв ми тече и из главе; та ја сам пуцао у њу, кад ми те отеше. — „Хенриче, својом косом ја ћу ти запушити рану на глави и зауставићу крв и излечићу ти главу.“ — Она је молила тако благо, тако љупко, да јој се нисам могао одупрети; хтедох се дићи и поћи к мојој драгој. — Али се тада ране позледише, силно јурну крв из главе и груди и гле! — ја се пробудих“. Кажем, изванредно је силно описана овде моћ љубави, али ја држим да ништа слабије није љубавну страст описала ни Сафо, и ако на сасвим други начин, у овој песми: „Изгледа ми, драга, боговима раван онај који седне пред тебе и из близа чује твој слатки глас и твој умилни смех, од кога ми срце заигра у недрима. Чим те видим, ја занемим, језик ми се укочи, тиха ватра проструји ми по телу, очима ништа не видим, у ушима ми зазуји. Пробије ме зној, обузме ме сву дрхтавица, зеленија сам од траве, готово обамрем!“

Сафо није у старо доба уживала најбољи глас. Јамачно су том допринеле и овакве њене песме. Међутим, судећи по свему што ми о њој знамо, оптужба против ње по свој прилици неоснована је. Можда би се у корист славне поеткиње могли навести и неки њени стихови. Каже се да јој је песник Алкеј, о ком ћемо одмах рећи коју више, једанпут упутио једну оду која је почињала с речима: „Ја бих ти рекао нешто, али ме уздржава стид“. На то би му она била одговорила: „Да ти желиш нешто добро и лепо, да ти језик не мисли рећи нешто ружно, зацело ти стид не би затварао очи, него би ти слободно рекао што хоћеш“.

О Сафиној љубави према природи проговорићемо мало доцније. Овде ћемо рећи још то, да је она била не само жена с врелим срцем, с душом која трепераше од осећаја као јасикин лист од најмањег додира зефировог, него и песник врло духовит и пуна хумора. Дражесна је њена шала на рачун једног младожење који је био мало више но што треба дугачак: „Подигните таван, Хименеје, — Подигните га високо, зидари, Хименеје —, јер улази младожења, висок као Марс, који је ижџикљао више но што је лепо“. Не мање има хумора у овом другом фрагменту сличне садржине: „Свадбени вратар има ноге дугачке седам хвати, сандале су му сашивене од пет воловских кожа, на њима је радило десет крпача“.

После свега овога што смо казали о Сафи и што смо од њене поезије навели, није ваљда потребно напоменути да је она несумњиво једна од најзнатнијих жена што су певале. Осим ње имали су Јелини још песникиња, Корину, Телезилу, Праксилу, Мирту, али ниједна од њих није могла Сафу ни достићи, а камо ли престићи. С пуним правом могао је дакле јелински писац из I века по Христу Страбон рећи: „Сафо је једно чудо; узалуд би тражио у целој историји жену која би се могла ма и из далека мерити с њом као песник“.

Сафин савременик и земљак *Алкеј* канда је слабо певао о љубави. Он у својим песмама обично води борбу с политичким противницима. Међутим на основу једног стиха ми можемо, изгледа, закључити да је он писао и дивне еротичне песме. Овако се нежно ту обраћа он Сафи: „Невина Сафо, с осмејком слатким као мед, с косом украшеном љубичицама“.

И *Алкман* је певао о љубави. Само, на жалост, од његових песама те врсте није се сачувао никакав знатнији траг. Ипак и за њега сведоче канда неки одломци да је био једна нежна и идилична душа, да радо и дивно описује лепоту девојачку, да у тим описима, као и иначе, чини дивна упоређења: на пример, за лице једне девојке

каже да је као сребро, а за њену косу да се сија као чисто, непомешано злато. Можда има нешто и личнога у овом грациозном и меланхоличном усклику: „О девојке, што имате глас сладак као мед и пун чежње, не могу више ноге да ме држе. Ох, кад бих, ох, кад бих био керил, та морска пурпурна птица, што лети у пролеће с друговима, неустрашив, површином пурпурног мора". За керила се, наиме, причало да га, кад остари, женка носи на својим крилима.

Готово искључиво, као и Сафо, беше еротичар мојим поштованим слушаоцима добро познати, и не само по имену, *Анакреонт*. Али каква голема разлика између њих двоје! Каква дубина, каква топлина осећања код Сафе, а како је плитка, површна, лака Анакреонтова поезија. Љубав славне поеткиње кључа из врелог срца; Анакреонтове песме теку више из духа него из осећања. Истина и он прича о својим љубавним јадима, о тортури на коју га баца Амор, али немојте му веровати; његово се срце тешко могло узбудити, његово је чело увек ведро. Он често управо само имитира праве љубавне песнике. Кад, на пример, каже: „Ерос ме, као да је какав ковач, тресну големом секиром и загњури ме у хладну бујицу", зар вас те речи не потсећају на неке Сафине мало час поменуте песме? Кад опет пева: „Већ су ми седе слепоочнице, већ ми се бели глава, прође ми убава младост... Не остаје ми више много времена да живим слатким животом. Зато ја тугујем у непрестаном страху од Тартара. Јер је страшно Ходово царство, тежак силазак у њ, а сигуран сам да се из њега нећу вратити", кад, велим, овако пева, јел'те да он у ствари препева Мимнерма? Па опет, пријатне су и допадљиве често његове песмице, као што се могло видети и из наведених примера. Његови стихови не могу да нас гану, не могу нашег срца да се косну, али нама је ипак мило слушати га, тог фриволног, галантног, лакоумног ћаскала, кад нам, на пример, озбиљно говори речи као: „Волим и не волим, луд сам од љубави

и нисам луд“, или кад као дете зановета, као у оној песми: „Удари ме златокоси Ерос пурпурном лоптом и позва да се играм с девојком у шареним сандалама; али је она са дивног Лезба па презире моју белу косу и блене у другог“.

Анакреонту се приписује и известан број песама које нису његове и које су из доцнијег времена. Неке су од њих врло добра имитација Анакрентове поезије, врло су добро погодиле тон свог обрасца, духовите су, елегантне, пуне грациозне простоте. Допустите да вам наведем две три. „Волео бих, гласи једна, да сам огледало па да увек у мене гледаш, волео бих да се претворим у хаљину па да ме увек облачиш, желео бих да будем вода па да ти мијем лице, радо бих, о девојко, постао... подвеза за груди твоје и бисер око врата и ципелица, па да ме само твоја нога гази“. Ево друга: „Благо теби, зрикавче, кад на врху дрвета, пошто си сркнуо мало росе, певаш. Ти си као какав краљ: све је твоје што год оком видиш у пољима и све што годишња времена доносе. Ти си пријатељ ратару, јер му никакве штете не чиниш. Поштују те људи, јер си слатки весник лета, воле те Музе, воле те и сам Аполон, јер ти даде звучан глас. Ти не стариш, певачу, ти не болујеш, бескрвни инсекте. Готово си боговима сличан“. А особито је дражесна песма о покислом Амору. „У поноћи..., кад цео род људски умором свладан спаваше, дође Ерос на врата моја и закуца алком. „Ко куца то, запитах ја, на врата, те ме буди из сна?“ А Ерос ће ми одговорити: „Отвори; дете сам, не бој се, покисао сам и залутао по ноћи без месечине“. Сажалим се, чувши то. Одмах упалим жижак и отворим. Спазим детешце са стрелом и тобоцем и крилима. Посадим га поред огњишта, угрејем му у својим рукама ручице, из косе му исцедим хладну воду. А кад се открави, он ће ми прозборити овако: „Додај ми тај лук, да пробамо, да ли моја покисла тетива може штогод да нашкоди“. Рече, па запе лук и погоди ме у сред срца —. Затим скочи, церекајући се и говорећи:

„Домаћине, опрости, лук ми је здрав и читав, али ће тебе срце болети“.

Говорити још о љубавној поезији у Јелина, значило би прекорачити границе које сам обележио свом предавању; што је есенцијално ја сам рекао. Али кад смо код жена, бих ли смео да поменем овде, узгред, о њима још нешто, што строго не иде у наш разговор? Је ли допуштено да кажем да лепи пол у старој Грчкој, баш као и у данашњем свету, није само дивљење и љубав уживао? Другим речима, да је и у то доба било женомрзаца, мисогина, па и међу лирским песницима?

Жена је, без икакве сумње, за човека најлепши дар божји, најлепше дело руку његових. Природа је неисцрпна у красотама, али има ли за нас што дивније од жене? Дивна је површина плавог језера, запаљена сунчевим сјајним зрацима, али је дивније сјајно плаво око у девојке. Шта је румена ружица, шта бела слонова кост према нежним образима њеним? Слатко је слушати зефир кад шушти кроз лишће и грање, али је слађи шапат заљубљене деве. Шта је мирис неранџина цвета, каранфила и босиока, кад замирише душа девојачка? А има ли што дражесније од слатког осмејка на коралним устима жениним? Доиста, имао је право Мимнермо, кад је говорио да живот без жене нема вредности. Славни шкотски песник Бернс вели такођер: „Најлепше своје време провео сам са женама.... Живот би био једна невоља без милих жена“.

Али увек има људи који тог земаљског анђела страховито речима унакажавају, па је таквих било и међу јелинским лиричарима. Један такав женомрзац био је Хипонакс. Замислите само шта он каже. „Два су дана у браку најслађа: један је, кад се ожениш, а други, кад износиш жену мртву из куће“. Толика пакост! Али ја ћу моје поштоване слушатељке одмах утешити, кад им кажем да је тај Хипонакс био ужасно ружан човек, права наказа. Он је дакле зато жене мрзео, што га оне нису

хтеле ни погледати! Врло је песимистички био расположен према нежном полу и Симонид с Аморгоса. У једној подужој песми он дели све жене на десет група и само једну од тих група чине добре жене, оне које воде порекло од пчеле, док су остале — смем ли казати?: мурдаре, злоће, алапаче, платкашице, глупаче, лењштине, ругобе, кокете и тако даље, и једне воде порекло од мајмуна, друге — али ко би све то смео рећи! Тако тај одвратни човек говори о женама. Само, на срећу, ране које он задаје нису ни најмање тешке. Песма његова је врло слаба: она је неотмена, она је гломазна, без духовитости, сухопарна, опаске у њој ретко су тачне и увек површне.

И природу су, величанствену, свемоћну, страсно волели јелински песници, као што је обожавају и данашњи. Лепоте њене и њих очаравају, драж њено и њих доводи у усхићење, и они се диве сунцу, месец, чију су бледу светлост увек волели заљубљени и песници, и њихова је планета, на шареном цвећу и њихово се око радо заустављало, узбуђење које производе на треперљиве душе призори у природи налазимо и у јелинских лиричара. Истина, у певању природе старо-грчка поезија стоји далеко иза модерне, ако смемо, дабогме, судити о њој према малобројним фрагментима по којима је познајемо. Ону тананост осећања суптилних дражи природе Јелини канда нису имали. Као да им је недостајало чуло којим се шапат природе, којим се тајанствени покрети њени, којим се етерично у њој осећа, сазнаје, чује, опажа. Модерни песник, кад посматра природу, наоружа — ако се смемо послужити оваким фигурама — око своје најфинијим духовним инструментима, кад ослушкује гласе њене, он има умни микрофон; стари његов колега служио се само голим оком и ухом. Персонификације природног живота, које су бисер данашње лирике, нису, изгледа, биле јако омиљене у јелинској поезији. Сјајни описи из природе које нам дају модерни песници и који нас до-

веде до екстазе, остављају далеко иза себе описе што их налазимо у старо-грчких лиричара. Узаман ћете тражити у њих оваквих етеричних, флуидних слика као што је ова Ламартинова[1]:

L'harmonieux éther, dans les vagues d'azur,
Enveloppe les monts d'un fluide plus pur;
Leurs contours qu'il éteint, leurs cimes qu'il efface,
Semblent nager dans l'air et trembler dans l'espace,
Comme on voit jusqu'au fond d'une mer en repos
L'ombre de son rivage onduler sous les flots

или ова Алфреда де Вињи[2]:

L'herbe élève à tes pieds son nuage des soirs,
Et le soupir d'adieu du soleil à la terre
Balance les beaux lis comme des encensoirs.

А шта би из јелинске поезије могло да послужи као пандан оној познатој вам песми Хајнеовој о лотосовом цвету? „Лотосов цвет се плаши сунчевог сјаја. и са спуштеном главом очекује сањајући ноћ. — Месец, који је његов драган, буди га својом светлошћу, а лотос му открива љубазно своје смирено лишце. – Он цвета и гори и сија и немо гледа у вис; он мирише и плаче и дрхти од љубави и љубавног јада". На послетку, шта би се од једног Алкмана, Алкеја, Бахилида могло мерити с оним сјајним описом заласка сунца од истог песника? „Црвено као жар, сунце силази у светско море, које се на далеко јежи и које је сребрнасто сиво; за њим се ваљају ваздушне прилике ружичасто превучене; на другој страни из мутних јесењих велова од облака помаља се тужно бледо као смрт[3] лице месечево, а иза њега блистају као искрице звезде у магловитој даљини".

Али ипак зато и у јелинских песника имате дивних стихова посвећених природи. Чујте, на пример, како Омир

[1] L'infini dans les cieux.

[2] La maison du berger.

[3] Тако и наш Јакшић, у песми *Вече* („Све јо изумрло — сад месец изађе!... | Смртно бледе лица горе небу лети...).

описује једну пећину: „Око пећине се уздизаше шума од зелене јововине, тополе, и мирисавог кипариса, где се легу дугокриле морске креје, које непрестано лете по мору и у њему налазе своју храну. Та широка пећина била је споља покривена младом зеленом лозом, а зелене гране нежне лозе савиле се беху од тешких гроздова. Из четири извора, што бејаху један до другога, тецијаше бистра вода, веругајући се на све стране. Око њих се зелењаху ливаде, пуне љубичице и селена. И сам бог, кад би ту дошао и то видео, дивио би се и био би весео“.[1] Дивни су и епитети Омирови: „Зора с ружичастим прстима“, „небо од самог туча“, „море искричаво“. Чешће него песник Илијаде и Одисеје подају се утисцима природе јелински лиричари. Леп је опис ноћи који имамо од Алкмана: „Спавају врхови планина и бездни, брда и јаруге, биљке и гмизавци које храни црна земља, животиње што живе по планинама и пчеле и чудовишта што станују у дубинама пурпурног мора, спавају и птице крилатице“. Колико је овај песник волео природу, види се из тога, што су у њега честа упоређења са сунцем, месецем и ноћи. Једну нежну песничку душу као што је била Сафо такођер су морале узбуђивати чари природе. Особито радо она помиње цвеће, а нарочито румену ружу и мирисави хијацинт. Своје девојке она радо краси венцима од цвећа. Једну своју љубимицу, као што смо видели напред, упоређује са злаћаним цвећем. Цвет је њој мајушан жив створ који осећа, физички, бол, јер она жали у једној песми хијацинт који газе у планини пастирске ноге. Са чим упоређује лепу невесту Сафо? „Као што се — вели она — слатка јабука на врху гране румени, на највишем врху, — заборавили су је берачи; не, нису је заборавили, него је нису могли дохватити“. Слатка, мила Сафо! И птичице она воли; из неке њене песме остао нам је један стих у ком се она овако обраћа ласти: „Што ме, о љупка птицо ластавицо...“ Но што је

[1] Одисеја, спев V, превод П. Папакостопулоса (страна 95).

најлепше у овој врсти код Сафе, то су ови стихови, који су нам познати тек од пре кратког времена, јер су нађени тек пре пет-шест година: „ти сад — каже песникиња једној својој другарици — засењујеш лепотом лидске госпође, као што месец с ружичастим прстима засењује све звезде кад сунце зађе, месец који баца своје сјајне зраке на слано море и поља пуна цвећа, док се красна роса излева с неба, а руже и нежни антриск и расцветала детелина што мирише на мед бујају“. И Алкеј нам је оставио два поетска описа из природе. Једно је опис буре: „Не умем да се нађем у тој борби између ветрова: таласи јуре час с једне, час с друге стране, а у средини, између њих, пловимо ми на црној лађи коју бесна олуја баца овамо онамо. Већ море запљускује катарку, једрило је већ све поцепано у комаде, који, големи, висе наниже. Ужад попушта“. Још му је лепши опис лета. „Сунце је високо, жега несносна, жеђ да умори. Из лишћа бруји пријатно цврчак и из његових крила тече звучна песма. Сунце сипа зраке пламене на земљу и све пржи. Артишока цвета. У то доба су жене најватреније, а људи слаби, јер им звезда Сирије пали главу и колена“. Алкеј је, у осталом, и иначе изванредно умео описивати, као што сведочи његов чувени опис дворане пуне оружја: „Блиста се пространа дворана од туча; сва је, у почаст Марсу, украшена сјајним шлемовима, којима се на врху беле перјанице од коњске длаке, — шлемови, украси за људске главе —; о клиновима висе сјајне доколенице од туча, заштита од јаког копља, и нови оклопи од платна; леже, побацани, по земљи обли штитови; онде видиш халкидске мачеве, тамо оклопе и одело ратничко“. Ибик, кога досад нисмо помињали, има такођер један опис који сведочи да ни он није био без осећања природе: „У пролеће у светом хесперидском врту бујају дуње, залеване водом из потокâ, и цвета винова лоза у хладу од свог лишћа.“ Исто тако досад непоменути Бахилид описује дивно мајестетични лет орла: „Секући дубоки етар, високо, својим сурим брзим крилима,

орао, гласник силног Зевса громовника, поверава се смело својој непобедној снази, а птице певачице крију се од страха. Не задржавају га ни врхови брда на пространој земљи, ни страховити таласи неуморног мора. Он иде кроз бескрајни простор, а Зефир му својим дахом глади глатко перје". Не могу на ино, а да овде не прочитам једну песму Леконта д' Лила,[1] која има неке сличности с овом Бахилидовом. Као што грчки песник описује како големи цар птица иде кроз непрегледно ваздушно море, тако славни француски поета описује како горостасни слонови прелазе бескрајну пучину од песка, пустињу. „Црвени песак изгледа као какво море без граница, и које се светли, немо, тешко у свом кориту. Таласи, али непомични, испуњавају хоризонат на ком се дижу испарења бакарне боје и иза кога човек стануje. — Нигде живота и нигде никаквог гласа. Сви лавови, сити, спавају у дну пећине удаљене стотину миља. А жирафа пије из плавих извора, тамо доле под палмама које познају пантери. — Ни једна птица не пролази ударајући крилом густи ваздух по ком се креће големо сунце. По неки пут који змијски цар, загрејан у сну, завијуга леђима на којима блиста краљушт. — Тако зажарени простор гори под јасним небесима. Али док све спава у тој суморној самоћи, слонови с набраном кожом, путници троми и гломазни, иду у своје родно место, кроз пустиње. — С једне тачке на хоризонту, као мрке масе, они долазе дижући прашину, и ти видиш како иду право, не остављајући најкраћи пут, и како се под њиховом широком и сигурном ногом руше брежуљци од песка. — На челу је један стари вођа. Његово је тело испуцано као какво стабло које време гризе и поткопава, глава му је као каква стена, а лук од леђа савија се моћно при његовим најмањим напорима. — Не успоравајући никако и не убрзавајући ход, он води сигурном циљу своје прашњаве другове; и, секући иза себе пешчану

[1] „Слонови" у Poèmes barbares.

бразду, те масивне хаџије иду за својим патријархом. — С ухом у облику лепезе, сурлом између зуба, они иду, ока затворена. Трбух им бије и пуши се, и пара се с њих диже као магла у зажарени ваздух; а унаоколо око њих зуји хиљадама бесних инсеката. — Али шта маре они за жеђ и за прождрљиву муху, и за сунце које им пече црна и набрана леђа? Они сањају идући о остављеној земљи, о шумама од смокава где се склањао њихов сој. — Они ће опет видети реку која извире из високих брда, по којој плива ричући големи носорог, ка којој ће, обасјани белом месечевом светлошћу и бацајући на њу своју сенку, силазити да пију, газећи трску. — Тако, пуни храбрости и тромости, они пролазе, као каква црна црта, преко безграничног песка, а пустиња постаје опет непомична, кад гломазни путници ишчезну на хоризонту". Ја сам уверен да Вам није било непријатно чути ову брилијантну песму, која је тако пластична, да изгледа пре као какав рељеф изважан мајсторским длетом у тврдом, сјајном, снежно-белом мрамору. А сад ево Вам још круна јелинских описа из природе. Интересантно, тај се опис налази у једног трагичара, у Софокла, у његовом „Едипу на Колону". „Ти си дошао, странче, у најлепше место ове земље богате добрим коњма, у Колон бели, где се најрадије бави славуј и својом звучном песмом ту́жи, у зеленим дољама, скривен у румени бршљан и у непроходни честар од плодом богатог дрвећа и шибља, посвећеног Дионису, у који сунце не продире нити могу продрети икакви ветри. — Ту из дана у дан цвета, залеван росицом с неба, нарцис с дивним бобицама, нарцис од чијег су цвећа себи некада велике богиње плеле венце, и још шафран који се блиста као сунце. У долини опет извори Кефисови никад не престају радити, те бистра вода непрекидно вијуга преко простране долине, залевајући је".

Још сам, на крају свог предавања, дужан да Вам кажем и неколико речи о форми јелинских лиричара, о

руху у које су они облачили своју духовну децу. Форма њихова махом је беспрекорна. Размер је, на пример, увек коректан, ритам правилан, језик чист, израз обично јасан, прецизан. Али често није форма само беспрекорна, него је изврсна, сјајна, савршена. Велики грчки лиричари нису били само песници дубоке осећајности и изредног духа, него су били и артисте првог реда. Стил код њих може достићи висок ступањ лепоте. Он је често идеално мелодичан, хармоничан, соноран. Мек и иначе, захваљујући богатству вокала, грчки језик у корифеја јелинске лирике неретко је права музика. У песника с којима смо се данас упознали има тако елегантних и глатких стихова, да се они могу мерити са стиховима француских Парнасоваца, једног Leconte de Lisle, једног José Maria de Hérédia, стиховима које сматрамо за моделе у формалном погледу. Израз често тако одговара мисли, да изгледа као саливен на њој. Још ћемо споменути да је лирска поезија јелинска богата фигурама, особито метафорама, често врло оригиналним и од особите чари. На жалост, никакав превод, а најмање један прозан, не да окусити сласти које пружа форма оригинала. Зато, ако данас нисте имали и уживање које може да дâ диван облик, молим вас да не баците сву кривицу на мене.

Ја сам готов са својим предавањем. Каквих нарочитих претензија оно нипошто нема. Ако вам је за време мог читања који пут срце живље закуцало, ако вас је овда-онда милина обузела, ако вам се допао мирис од неких цветова које сам вам пружио, ако сте се код које песмице с чуђењем запитали: „Зар и јелинска лирика има таквог бисера?“: ја ћу бити потпуно задовољан, и сматраћу да сам постигао свој циљ.

Никола Вулић.

МАЋЕДОНСКО ПИТАЊЕ.

III.

Међу замеркама које Бугари чине Србима, кадгод им ваља сузбијати њихову улогу у Маћедонском Питању, најчешће се чује ова: изгубивши, после Берлинскога Уговора наду да ће преко Босне и Херцеговине, чистих и неоспорних српских земаља, моћи избити на Јадранско Море, Срби су се, подстакнути на то и аустро-угарском дипломацијом, присетили да стварају себи сународнике у Маћедонији, како би се долином Вардара дохватили обала Белог Мора, без чега им нема спаса од економских тешкоћа у које их доводи према Аустро-Угарској зависан положај.

Ова замерка признати се мора, није са свим неоснована; има у њој, овако формулованој, ствари и тачних и нетачних: тачно је, на пример, указано да Србе гони једна неодољива потреба да на југу траже излаза из свога врло неугоднога положаја економскога, али је нетачно мотивисана ова потреба. Није она тако скорашњега датума, као што би то Бугари хтели данас да преставе. Кратак преглед историје Маћедоније показао нам је, да и Срби, кад је реч о раду у Маћедонији, имају на њ иста права, као и Бугари, па још и већа него они, ако је о томе судити по величини и дубини трагова, што их оставише њихове владавине у овој области. И не само то, него је овај историјски преглед ставио ван сваке сумње и факат: да су Срби и раније, још у средњим вековима, онако исто као и Бугари, тражили кроз Маће-

донију излаз на Бело Море. Али, ако су их на ово упућивале исте побуде, побуде економске природе, нису им биле једнаке и погодбе за успех, јер нису биле, као што је показано у првом делу, једнаке важности комуникације које их везиваху за Маћедонију. У овом погледу српске су земље биле према Маћедонији у много повољнијем положају, јер су им комуникације и природније и разноврсније и многобројније од оних које Бугарска има према Маћедонији. Својим природним везама и комуникацијама Бугарска је више упућена ка Црном Мору и долином Марице преко Тракије ка Белом Мору. Једино још долином Струме има Бугарска природну, и ако не баш тако подесну комуникацију, која би је извела на Орфански Залив и на Кавалу. Ако Бугарска овој природној комуникацији претпоставља везу, преко Ћустендила, са железничком пругом код Куманова, то је чинила, нё из разлога економско-привредних, него из разлога стратегијско-политичких. Србију, на против, сви ти разлози, и економско-привредни, и национално-политички, упућују долинама моравском и вардарском које се једна на другу настављају без икаквих готово теренских тешкоћа.

Није, дакле, окупација Босне и Херцеговине после закључења Берлинскога Уговора упутила Србију да на југу тражи накнаду за оно што је на западу изгубила. Овом се окупацијом, ако је она у опште имала каква утицаја, само појачане оне прилике које су и у средњим вековима чиниле неодољивом надирање српскога живља, преко Маћедоније, ка југу и олакшавале најпре национално-културно, а за тим и политичко освојење Маћедоније. Што је било у средњим вековима, то се поновило и у XIX, кад се ослободио један део од српских земаља, које су некад чиниле једну политичку целину. Од утицаја су при овоме биле колико околности и обзири национално-политички, толико, ако не и више, природне комуникације, због којих никад, па ни за време робовања под Турцима, нису престајале сталне везе између Маћедоније и северних српских страна. У Србији се, одкако

је ослобођена, никад није престајало мислити о Маћедонији и њезином ослобођењу. Нарочито се у овом правцу много и живо радило за време кнеза Михаила, (1860—68), а резултат су тога рада били пробуђена свест и надања Маћедонаца, који су у то доба упирали очи у Београд и отуда очекивали своје ослобођење. Само су тадашње прилике и политичке идеје кнеза Михаила свему тадашњем раду давале нарочито обележје.

После кримскога рата — тако је о овоме питању писао један српски публициста — осетио се свуда међу Хришћанима у Турској, живљи покрет под утицајем надања, изазваних париским миром, којим је Турска уведена била у концерат европских држава. Претпостављало се да ће се Турска најзад морати потпуно изједначити с осталим европским државама, пресађујући установе и уређења каква су у њима била и нашто је париским уговором била обавезана. Нарочито се много полагало на право једнакости, обезбеђено Султановим поданицима хришћанске вере, јер су се, као јемци за то право јавиле силе, потписнице овога Уговора. Тај се покрет међу Хришћанством словенскога племена у Маћедонији манифестовао најпре у тежњама које су их, као, израз укорењенога антагонизма између Словенства и Јелинства, одушевљавале за борбу противу јелинизаторскога утицаја *грчке* Патријаршије; тежње да им се поправи политички положај долазиле су тек у други ред. Борба за словенски језик у црквама и за еманципацију испод јелинизаторскога утицаја грчких владика потисла је назад сва остала питања, па и питање о политичком ослобођењу, у свима крајевима где се теже осећа овај антагонизам и фанариотски притисак као његова непосредна последица. Изгледа да је Хришћанима словенскога порекла у Маћедонији било онда теже подносити фанариотско господство; него ли турски јарам: од првога су патили морално, од овога другога физички. У северним странама српским, на против, мање је потребан био притисак фанариотски, а већа жудња за ослобођавањем од турскога

јарма. И пошто су ове стране биле ближе Србији, тадашњи њен владалац, кнез Михаила, засновао је био сву своју националну политику на идеји о ослобођењу свих Хришћана у Турској. За то се, за време његове владе, релативно мало пажње поклањало средствима којима се помаже духовно ослобођење. У место да се радом кроз народну школу и цркву буди и јача народна свест, те де се тако *поступном еволуцијом* припрема земљиште за ослобођење најпре духовно од јелинизаторског утицаја грчке Патријаршије, па онда и политичко, од турскога јарма — кнез Михаило је поклањао главну пажњу хватању, одржавању и разграњавању веза, помоћу којих је спремао земљиште, како би у подесном за то моменту, могао изазвати у Турској међу хришћанима *револуцију,* коју је био вољан прихватити и кроз њу достићи политичко ослобођење. Да ли је овакав рад био погрешка или добро смишљен политички рачун, о томе се данас не може с поузданошћу пресуђивати, јер је рана смрт спречила кнеза Михаила да не изведе до краја своје планове. Па ипак, и ако се за то доба главна пажња поклањала припремама за револуцију, није се сасвим заборављала ни школа. Иницијативом самога народа отворен је у многим крајевима Маћедоније за оно време доста велики број српских школа, које су из Србије подржаване само морално, слањем уџбеника и других школских потреба Ове су школе почеле отварати још од 1828 године, а нарочито их је много отворено баш у овом периоду од 1860—1869 (83). Пре 1876, када је Србија због босанско-херцеговачког устанка објавила Турској рат с девизом: ослобођења хришћана, било је у вилајетима косовском, битољском и солунском 153 српске школе, од којега броја долази на вилајете солунски и битољски, дакле на праву Маћедонију, 59 школа.

Као што се по овом фактима види, у Србији се *и пре окупације Босне и Херцеговине* не само мислило о Маћедонији, него и радило и у њој и за њу и њено ослобођење. Значи, нити ми то хоћемо на основу ових

факата да тврдимо, да су Бугари у то доба седили скрштених руку. И ако нису имали своје државе, они су још тада, живо потпомагани руском дипломацијом у Цариграду, нарочито грофом Игњатијевом, живо радили на томе, да Маћедонију, па чак и неке делове Старе Србије, вежу у бар духовну заједницу са Бугарском. Разлика је између рада бугарскога и рада српскога у оно доба била само у томе, што су Бугари, супротно Србима, поступан еволуциони рад кроз школу и цркву претпостављали револуционом раду. И с тога су се старали, па у томе и успели, да дохвате у своје руке директиву покрета против јелинизаторскога утицаја грчке патријаршије, покрета који је нарочито у Маћедонији имао одлучних присталица. И како је у Србији тада брига о овом црквено-школском питању долазила тек у други ред, јер се главна пажња поклањала политичком раду и припремама за револуцију, Бугари су успели мало по мало дати овом покрету своје бугарско обележје. Као израз антагонизма између Словенства с једне и Јелинства, коме је Патријаршија била само оруђе, с друге стране, овај покрет није имао у почетку бугарско обележје. Добио га је доцније и поступно, а у почетку је било чак предлога и покушаја да све епархије у Бугарској, Старој Србији, Босни и Херцеговини образују једну цркву. Што се покрет више развијао, све је више јачала борба и све је видније постојала улога цариградских Бугара, који су њиме дириговали из турске престонице, као богати трговци, упливни новинари или виђени чиновници турски. И кад је ова борба завршена 1870 године победом, установом Егзархата, овај се одмах, слично Патријаршији, преобрнуо у оруђе за бугаризацију свега словенскога живља ван границе праве Бугарске. И пошто се Егзархат користио широким правима, каква је уживала и Патријаршија, имао је у њима све што му је било потребно за легалан рад на овом послу, на који се одмах дао врло живо и врло смишљено. Нарочито му је било повољно земљиште за рад било после рата српско-турскога

(1876), иза којег је дошао и рат руско-турски (1877—78), завршен Сан-Стефанским Миром, којим су Бугарској дате исте границе као и у ферману за установу Егзархата Сан-Стефанским уговором о миру Игњатијев је управо хтео да политички санкционише свој успех постигнут установом Егзархата.

После ових ратова и после Берлинског Уговора о миру за цео српски народ настали су мучни дани. Надања којима се загревало толиким деценијама заменила је сурова реалност пуна страховитих разочарења: Босна и Херцеговина дата је Аустро-Угарској, накнаду за незнатно проширење, несразмерно према поднесеним жртвама, Србија је морала примити тешке обавезе које су је према Аустро-Угарске ставиле у пуну економску зависност; баш је најтеже било Србима у Турској, где се име српско није трпело. Чак су и Срби са Косова морали своје народно име Србин заменути пред Турцима религиозним називом Хришћанин или племенским Словенин, да би избегли турску подозривост. Све су српске школе позатваране, нити је коме могло у то доба и на памет пасти мисао да их понова отвара. Срби су били задовољни, ако су могли, кријући своју народност, сачувати свој живот. За њих нигде није било заштите. Србија се, под утицајем разочарења, морала бринути првенствено о томе, како да се опорави после толико поднесених жртава; Патријаршија, којом Срби у Турској осташе верни, није се о њима бринула, јер је већином владикама стало било једино до тога да од своје пастве извуку што више прихода.

Са свим је друкчије био положај оних онога дела словенског живља у Маћедонији и Срба у Скопљанској Старој Србији, који се преломише прићи под окриље Егзархије. Приласком Егзархији примали су и име Бугарин, које није било Турцима подозриво, јер Бугари дотле били мирна раја, а са њима су добијали права: да у црквама слушају у место грчке, своју словенску службу; да отварају школе у којима ће, у место грчког, учити

бугарски језик; да организују своје црквено-школске општине; да имају своје црквене старешине и међу њима своје преставнике, који ће их, користећи се правима Егзархијским, бранити у случајевима невоље. Сем тога је морао у корист Егзархије, силно утицати на словенски живаљ у Маћедонији и Сан-Стефански Уговор, којим је Русија, чији је престиж у очима свих балканских Словена био врло велики, обележила као бугарске земље све крајеве докле је имала да допре религиозна власт Егзархије. Колебајући се између страха звати се Србином и надâ, изазваних Сан-Стефанским Уговором, а имајући пред собом Егзархију са народним свештенством, са народном школом, црквом и општином, које су их чувале од јелинизације и давале им колико толико заштите од самовоље турске — Словени у Маћедонији, код којих је свест, о племенској заједници била и иначе јача од народне свести, почињу све више и више прилазити Егзархији и подавати се бугаризацији. Присаједињење Источне Румелије Бугарској, изведено без великих жртава, неуспешан рат Срба с Бугарима (1885) као последица политичке наслања на Аустро-Угарску, имали су такође утицаја на расположење словенског живља у Маћедонији, а да тај утицај буде за Бугаре још повољнији припомогао је врло много и тај факат: што се у Србији, у међувремену од 1876 до 1888 није поклањала готово никаква пажња не само Маћедонији, него ни Старој Србији, те је народу у њима изгледало, као да се Србија коначно одрекла аспирације на све крајеве, у којима је њен утицај био јак не само у средњим вековима и за време робовања под Турцима, него као што видесмо, и пре 1876 године.

И само се поред неких других узрока, и траговима које је оставио за собом овај утицај може донекле да објасни, иначе доста необјашњив факат: да Егзархија, и после тридесето-годишњега напорнога рада у овако повољним приликама, није успела да са свим бугаризира словенски живаљ у Маћедонији, у којој је добар део његов остао веран Патријаршији. И доиста се, код овога

факта, готово само собом натура питање: Кад Бугари тврде да су маћедонски Словени прави Бугари, као и они у Бугарској и у Румелији, шта је то што их везује за Патријаршију, те не прилазе Егзархији, која им, као чисто бугарска установа, само надокнађује све што би изгубили напуштајући Патријаршију, него даје и нешто више: словенски језик у цркви, народу разумљивији језик у школи, народне старешине у црквеној хијерархије, и народне представнике у меџлисима? Све су ове привилегије за прилике у којима се налазе Словени у Турској збиља и сувише привлачне, те би се тешко могла само конзервативношћу објаснити привржeност доброга дела њихова Патријаршији, кад би чврсто стајало бугарско тврђење, да су маћедонски Словени прави Бугари. Зар би, код овако привлачних привилегија, и после тридесето-годишњега рада Егзархије у необично повољним приликама, потребно било терором присиљавати патријаршијски део славенског живља да пређе Егзархији, ако су то одиста прави Бугари? Одговор који на ово питање дају и реална факта и историја не иде у прилог Бугарима, који рекламују за себе искључиво право на сву Маћедонију. Историја им, као што видесмо, даје право да раде у Маћедонији, а реална факта показују да им је тај рад, захваљујући установи Егзархији и стицају приликâ које нису сами створили, крунисан био резултатима којима могу бити задовољни, али који ипак за то нису такви, да би они могли с разлогом, на основу њих, спорити Србима права да у Маћедонији раде. Несрећне последице ратова с Турском и Берлинског Уговора могле су скренути пажњу Срба са Маћедоније, само на извесно време, али не за увек. И баш положај у којем су се обрели после окупације Босне и Херцеговине морао их је упутити, чим су се мало опоравили од последице поменутих разочарања и унутрашњих недаћа, да свом снагом прегну *повратити на југу од својих државних граница бар оно што су тамо имали пре ратова с Турцима.* Особина је народâ који имају снаге

за живот да се не подају лако разочарењима, ма како она била велика, и да се брзо опорављају од нанесених им удара. А Срби још нису дали знака од себе, по којима би им се с разлогом могла одрицати способност за живот. На против, на свима пољима културнога рада, Срби су, нарочито после ратова с Турцима, показали такве напретке којима су се дивили и странци. Кад је, само три године после ових ратова, путовао оним крајевима Србије, што их Турци беху опустошили, Емил де Лавле је био зачуђен брзином, са којим су се они опоравили од задатих им удара. Где су Турци оставили згаришта, ту је Лавле, после три-четири године, видео поново подигнуте села и вароши, а народ весео и радан. И разуме се да није могао а не дати израза дивљењу које је изазивао овај призор, најбоља сведоџба о животној способности српскога народа.

Кад је Србија, опорављена мало од нанесених јој удара и разочарења, пре̓гла после 1887 године живље да ради у крајевима јужно од своје границе, нашла је тамо на са свим измењену ситуацију, која није била ни мало повољна за њен рад. Ако је до 1875 могла да рачуна на сарадњу готово свега словенског становништва у Маћедонији и скопаљском делу Старе Србије, која је од Србије, као полунезависне државе, имало права да очекује и помоћ и савет и потпору; после тога периода била је упућена да, хтела не хтела, рачуна поглавито с оним делом његовим који оста веран Патријаршији. Користећи се недаћама Србије, а обилато помагана новоослобођеном Бугарском, Егзархија је успела да се баш у то доба учврсти не само у Маћедонији, него и у скопаљском делу Старе Србије, разуме се, на штету Србије. Где су некад биле српске школе, Егзархија се старала да отвара своје; српско је име полагано уступало испред бугарскога, од којега су Турци у оно доба мање зазирали. Отуда огромне тешкоће с којима су Срби, у овако измењеним приликама, имали да се боре, да би, савла-

давши их, могли обезбедити неизоставне погодбе за успех своје народне ствари.

Ове су тешкоће потицале с разних страна: и од Турака чија је политика, заснована на крајњем подозрењу, била према Србима увек скроз непријатељски расположена; и од Егзархије, која је била поставила себи за задатак бугаризирати словенски живаљ; и од Патријаршије, која, верна Јелинизму, није могла дочекати Србе као савезнике у борби против шизматичке Егзархије, као што су се они у почетку надали, него као такмичаре који су дошли да јој отму испод јелинизаторскога утицаја и онај део словенскога живља што јој оста веран. Где год би Срби што почели, наилазили су на јаке противнике којима супротност њихових интереса није ни у колико сметала да се, у многим приликама, удружују против њих, да би их заједничким напорима сузбили. А морали су почињати с мало средстава и снаге много послове и на много страна, јер нису имали готово *ништа*, на чем би могли засновати свој рад, а у рукама је њихових противника било *све* што је потребно за такав рад. У Маћедонији и у скопаљској Старој Србији, (коју Бугари рачунају као део Маћедоније), није било више ниједне српске школе; на владичанским столицама су седели, као митрополити, Грци и Бугари који су гледали своје националне интересе, а где њих нису имали да бране, као Грци у скопаљској и велешко-дебарској епархији, интересе свога џепа; нигде нису имали ниједне организоване и признате општине, нити игде у меџлисима (административним саветима) представника; нигде ниједне установе око које би се окупило, као око легалног центра, оно што би се усудило поново Србином се назвати; а народ још под страхом од турске подозривости која у сваком Србину гледа — бунтовника. Ето каква је била ситуација кад су Срби отпочели поново да раде, да би повратили што су некад у тим странама имали. И Патријаршија и Егзархија и Турци, сви они имали су подједнак интерес да сузбију српски покрет, јер им је он био свима

у истој мери, и ако из разних побуда, немио. И шта су Срби могли, у овако измењеним приликама, пружити онима које су позивали да се врате под њихову народну заставу? Тражили су од њих да напусте *све*, а сами нису били у стању да им у накнаду пруже ништа. Ко би се од Маћедонаца патријаршиста, на супрот грчком владици, прихватио да ради у корист отварања српске народне школе, навлачио би на себе велику мржњу која се манифестовала на разне начине: свештеник му није смео вршити религиозне обреде, деци му нису давали у цркви причешћа ни у школи приступа, у општини није имао суда, ни у меџлису заступника, а поврх свега је био изложен подозривом надзору турских власти. Ако би се који Маћедонац решио напустити Егзархију, напуштао је са њом све: и словенску службу у цркви, и заштиту коју су му могли давати у разним приликама егзархијске владике и његови представници у меџлисима, и школу у којој би могао васпитавати своју децу на језику који му је био свакако и ближи и разумљивији, него ли језик грчки, и општину који би му се могла у невољи наћи, па би му најзад, ако је занатлија, и еснаф, коме је припадао, чинио сметње на сваком кораку. А Срби им нису могли у то доба дати у накнаду за све то ништа, јер нису имали ни своје школе, ни своје цркве, ни својих владика, ни својих општина, ни својих представника у меџлисима. Колико пак све ово вреди и колико су све ово били озбиљни, по изгледу чак и несавладљиве тешкоће за успех српскога народнога покрета, то може појмити само онај коме су добро познате прилике у Турској и огроман значај поменутих установа.

(Наставиће се)

⁂

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

„Горски Вијенац“ у словенском преводу Г. Рајка Перушека.

Gorski Venec vladike črnogorskega *Petra II Petrovića Njegoša*. Iztolmačil ga Milan Rešetar. Prevel v slovenščino pesnitev in tolmač ter opremil z zemljepisnim, zgodovinskim in estetsko-kritičnim uvodom *Rajko Perušek*. Z dovoljenjem tolmačevega pisatelja. V Ljubljani 1907. Natisnila „Učiteljska tiskarna“ v Ljubljani.

Као што је познато, Његошев „Горски Вијенац“ већ је више пута превођен. У предговору последњег, задарског издања „Горског Вијенца“, које је приредио Г. Милан Решетар 1905 године, забележено је да је то моћно Његошево дело преведено на талијански, немачки, руски, шведски и бугарски; додајмо томе да су пре неколико година угледали света и преводи чешки и мађарски. Међу најновијим публикацијама Матице Словеначке, врло заслужног просветног друштва словеначког, изишао је међутим и словеначки превод, од Г. Рајка Перушека.

Матица Словеначка није ништа боље могла учинити него својим читаоцима пружити овај превод, јер је он један добар и солидан књижевни посао који се може свесрдно препоручити. Преводилац се показао дорастао свом послу. Врло добар, готово одличан познавалац српскога језика, он је одолевао врло многим тешкоћама Његошеве збивене фразе; он је успео да често у срећном преводу да читаве партије; он је преводио верно, савесно, држећи се строго Његошевог текста, смисла

речи, и броја стихова, и метра. Њему је, на пример, пошло за руком да сачува сву оригиналност живог причања војводе Драшка у оном комичном описивању млетачког позоришта. На питање кнеза Јанка да ли и у Млеткама има игре „као ово те се ми играмо“, војвода Драшко одговара:

Bilo iger ali druge vrste.
V neko hišo zbrali so ljudje se
izza mraka in izza večerje
V hiši bila množica je silna (sic!),
v njoj užganih sveč je bilo tisoč:
okol zida vsega so beznice
z narodom se tesno napolnile
in tako i vsa ostala hiša;
iz zidu si mogel opaziti
zijajoče kot iz gnezdâ miši.
Kar se zastor neki je povzdignil
ter otvoril tretji del je hiše.
Dragi bog moj, da si videl čuda!
tu prihajal narod je nekakšen,
ki ga v sanjah nikdar nisi videl;
šareni kot same divje mačke.
Kar po hiši vikati so jeli
in nekteri pleskati z rokami,
hotel sem se mrtev nasmijati!
Mala stanka; ti so odstopili
in za njimi drugi nastopili.
Tako smešnih ni grdil še nihče
nikdar videl in nikjer na svetu;
ped so dolgi jim nosovi bili,
kot pošasti so oči vihteli,
ter zijali kakor gladni volki;
pa lesene noge nasadili
ter hodili ko da so na drogih;
v cape, krpe bili so odeti;
da ga sreča človek sredi poldne,
vsa bi mu se koža naježila.

Бјеше игре али другојаче.
У једну се кућу сакупљаху,
пошто мркнп и пошто вечерај.
Кућа бјеше сила од свијета!
ужди у њој хиљаду свијећах:
по зиду јој свуд бјеху пањеге,
цијеле се напуни народа,
тако исто и кућа остала;
свуд могаше из зида виђети
ђе вираху кâ миши из гњезда.
Док се једна подигне завјеса,
трећи дио од куће отвори.
Боже драги, ту да видиш чуда!
ту измиље некаквога пука,
то ни у сан никад доћ не може,
сви шарени као дивље мачке;
док их стаде по кући кривања,
ђе ко бјеше запљеска рукама;
имах мртав паднут од смијеха!
Мало стаде, они отидоше,
а за њима други изидоше.
Такве бруке, таквијех грдилах
нигђе нико још видио није!
носине им по од кварта бјеху,
истрештили очи као тенци
а зинули кâ курјаци гладни,
а дрвене ноге насадили
па иђаху као на кључеве;
облачили прње и јачине, —
усред подне да га човјек сретне,
сва би му се кожа најежила.

Гипко је преведен и овај монолог игумана Стефана:

Jaz predrl sem sito in rešeto,
pa izkusil ta hudobni svet sem,
čašo strupa sem do dna izkapil

Ја сам прошâ сито и решето,
овај грдни свијет искушао,
отрови му чашу искапио.

ter spoznal sem z grenkim se živ-
ljenjem
Vse kar biva in kar more biti,
meni skrito prav nič ni ostalo;
karkolj pride, k temu sem pri-
pravljen.
Zla pod nebom ki so raznovrstna,
dota za na zemljo so človeku.
Ti si mlad še in nevešč, vladika!

prve kaplje iz strupene čaše
najbolj grenke so in pa uporne;
o da znal bi kaj te vse še čaka!
tale svet je trinog že trinogu,
kaj pa šele duši blagorodni!
on peklenski je sestav nesloge:
v njem bojuje duša se s telesom,
v njem bojuje morje se z valovi,
v njem bojuje zima se s toplino,
v njem bojuje veter se z vetrovi,
v njem bojuje se žival z živaljo,
v njem bojuje narod se z narodom,
v njem bojuje človek se s člo-
vekom,
v njem bojuje jeden dan se z
drugim,
v njem duhovi se boré z nebesi.
V njem telo pod silo duše stoka
in v telesu duša se koleba,
morje stoka pod nebesno silo
in nebo se v morju vse koleba.
Strahovito val se stiska s valom,
ter oba se lomita ob bregu.
Nihče srečen ni in zadovoljen,
nihče miren, nihče ni pokojen,
vedno človek roga se človeku:
opica se gleda v ogledalu.

познао се с грким животом.

Све што бива и што може бити,
мени ништа није непознато;
што год дође, ја сам му наредан.

Зла под небом што су сваколика
човјеку су прћија на земљу.
Ти си млад још и невјешт, вла-
дико,
прве капље из чаше отрови
најгрче су и најупорније;
о да знадеш шта те јоште чека!
св'јет је овај тиран тиранину,
а камо ли души благородној!
Он је состав паклене неслоге:
уњ ратује душа са тијелом,
уњ ратује море с бреговима,
уњ ратује зима и топлина,
уњ ратују вјетри с вјетровима,
уњ ратује живина с живином,
уњ ратује народ са народом,
уњ ратује човјек са човјеком,

уњ ратују дневи са ноћима,

уњ ратују дуси с небесима.
Т'јело стење под силом душевном
колеба се душа у тијелу;
море стење под силом небесном,
колебљу се у мору небеса;
волна волну ужасно попире,
о бријег се ломе обадвије.
Нико срећан а нико довољан,
нико миран а нико спокојан;
све се човјек брука са човјеком:
гледа мајмун себе у зрцало!

Оваких места има доста у преводу Г. Перушека, он је цео такав. Али имало би и неколико замерака да се учини. Оне нити су многобројне нити велике, кад је реч о једном овако замашном послу. Ми овде мислимо на она бледо, неизразито, неки пут нетачно и слабије

преведена места, погрешке које су, и при највећем труду и опрезности, готово неизбежне у сваком преводу, нарочито преводу стихова. Г. Перушек је, на пример, стихове: „Ал' хероју тополскоме, Карађорђу бесмртноме, све препоне на пут бјеху... к циљу доспје великоме", превео, само ради слика, овако: „Al junačina topolski Karagjorgje večno *slavni*, vkljub oviram je dosegel zaželjeni cilj svoj *glavni*" (страна 126); стих „сабљом му се Турци куну, — клетве у њих нема друге!" он је превео: „s sabljo Turki mu *pretijo* — kletve ne poznajo druge!" (страна 126); „благородством Српство дише", он је превео са: „blagorodje srbstvo *diči*!" (страна 128). У Његоша стоји: „виђи посла цара опакога", у Г. Перушека: „*videl* dela zlobnega *sem* carja" (стих 65); у Његоша: „Бранковићу, погано кољено", у преводу: „Branković, oj ti pogáni stvor ti" (стих 221); у Његоша: „надмашује бесмртне подвиге", у преводу: „nadkriljuje *vitežke* podvige" (стих 229); у Његоша: „на развале царства јуначкога", у преводу: „na junaških razvalinah carstva" (стих 253); у Његоша: „млијеко их српско разгубало", у Г. Перушека: „mleko srbsko naj jim bode goba" (стих 261); у оригиналу: „причаћу вам за тога ђавола", у преводу: „pričal bodem vam o *vražjem delu*" (стих 453); у оригиналу: „змаја љута војводу Уроша", у преводу: „zmaja *ljub'ga* Uroša vojvodo" (стих 573); у Његоша: „имао се рашта и родити", у Г. Перушека: „on se ni rodil na svet brez svrhe" (стих 609); у Његоша: „но поспасте и позамрцасте", у преводу: „kô da ste zaspani v poznem mraku?" (стих 716); у Његоша: „у крв ће нам вјере запливати", у преводу: „v krvi bosta veri se kopáli" (стих 865); у оригиналу: „но ђе дођу доносе грозницу", у преводу: „kjer ih vzreš te mrzlica potrese" (стих 1182); у Његоша: „кад је виђу ђе се смије млада", у преводу: „ko uzrl sem mlado se smijočo" (стих 1279); у оригиналу: „у најдубљу јаму коју знадеш", у Г. Перушека: „v najglobljejši jami kar *poznam* jih" (стих 1476); у Његоша: „Бјеж, Комнене, задрта делијо", у преводу: „Beži, Komnen, oj junak ti

drzni“ (стих 1842); у Његоша: „брате рāно“, у преводу: „bratec *hrana* (стих 1914); у оригиналу: „вјеран бјеше јунак мимо људе“, у преводу: „veren bil je kot ljudje žal niso“ (стих 2002); у Његоша: „живо ми је срце покосио“, у преводу: „nož je v živo mi srcé zasadil“ (стих 1992); у оригиналу: „седамнаест али осамнаест — бјеше глава посјека турскијех“, у преводу: „sedemnajst al osemnajst odsekal | turškil glav je od njihovih trupel“ (стих 1997—8); у Његоша: „невоља је, браћо, да с’ убије“, у преводу: „smrti njene je nesreča kriva“ (стих 2031); у оригиналу: „данас жеже (сунце) што јучер њивљаше“, у преводу: „kar žge danes, včeraj je *pojilo*“ (стих 2285).

Крупнијих грешака у преводу Г. Перушека има врло мало. Ми смо их нашли свега неколико. Тако преводилац очевидно погрешно разуме ове стихове: „и данас је поб’јено мраморје дивне славе Црнојевић кнеза“, кад их преводи овако: „in še danes mramorje *razbito,* znak je slave Crnojević kneza“. Њему није било познато значење речи „опток“ у стиху: „и трнову драчу у оптоку“, јер он то место преводи са: „in od trnja dračo v *mali vreči*“ (стих 1239). Нетачно је преведен и смисао стиха: „рашта дру́ге нема на свијету“, са: „ker za mene druge ni na svetu“ (стих 1270). Г. Перушек, по нашем мишљењу, сасвим погрешно разуме, заједно с Г. Решетаром, и оне врло тамне стихове (стих 2290—95):

> „Вр’јеме земно и судбина људска,
> два образа највише лудости,
> без поретка најдубља наука,
> сна људскога ђеца ал’ очеви —
> је ли ово *причина ӯправа*
> којој тајну постић не можемо?“

Он их, држећи се коментара Г. Милана Решетара, преводи овако:

> „Čas posvetni in osoda ljudska,
> dve podobi ludosti največe,
> brez primera pa najgloblji nauk,

sanj človeških deca al očetje,
je li njima *vzrok uprava kakšna* (узрок каква управа!!)
ktere tajnost nam je neumevna?“

Стих „но што стрепи лаф од гуске, кажи?“ Г. Перушек је покушао да објасни овако: „po boji li lev se goske? reci!“ (стих 805), али је свршена ствар да је смисао тога стиха овај: „откуда би се лав бојао гуске?“ Кривица је само до једне штампарске грешке која се налази у оба последња издања Г. Решетара, те је Г. Перушек погрешно превео стих: „за горске *се* (у Г. Решетара *со)* госте не приправљај“; у преводу тај стих гласи: „gostom gorskim *soli* ne pripravljaj!“ (стих 1159). Уз тај стих преводилац је додао и коментар: „То јест, горски гости неће ти доћи у походе, да их дочекујеш с хлебом и сољу“. У стиху: „како жаба испод своје *коре*“ (стих 1005), „жаба“ значи „корњача“, те је отуда и нетачан превод: „kakor žaba izpod svoje *kože*“.

На почетку књиге, пред самим делом, налази се и преводиочев предговор о географији, о историји Црне Горе до данашњих дана, њеним политичким и културним приликама. Предговор је врло опширан, на 122 стране, информативан, писан са симпатијама за Црну Гору, али суво, без обзира на публику којој је намењен. Ту је наравно и биографија Његошева. У њој има неких нетачности. Његош, на пример, никад није ишао у Пећ, нити је онде посвећен за архимандрита; он је од призренског архиепископа добио архимандритски чин код Скадарског Језера. Затим, погрешно се помиње Његошев спев са називом „Кула *Кулишића*“ (страна 86) место „Кула Ђуришића“, и „Светослав Вулетић, професор Велике Школе у Београду“ (страна 116), а треба да стоји „Светислав Вуловић“.

Милош Ивковић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Београдско и загребачко позориште.

Гостовање Г-ђе Вавре на београдској позорници и Г. Милутиновића у Загребу, истакло је на дневни ред једно врло значајно а толико занемарено питање — о вези двеју југословенских позорница на којима се говори један исти језик.

Изгледа чудновато и несхватљиво да су ова два позоришта до данас још непрестано у тако слабим везама, да ни најбољи познаваоци једног од њих једва ако знају само по најкрупнијим именима и догађајима друго. Широка публика и у Београду и у Загребу боље познаје глумце другог или трећег реда са већих страних позорница, одакле сви југословенски листови јављају најситније и најлокалније догађаје, док једна и друга публика једва да и само по именима зна чак и оно неколико најкрупнијих имена ових двеју тако блиских позорница.

Зашто је то тако до данас било није потребно разлагати овде. Али и сад када су прилике делом боље делом горе, остаје у основи оно што је се увек могло увидети. Независно од свих курсева политике и чак ма од каквих политичко-националних идеја, које ми овог пута такође искључујемо: на основи својих особених, чисто уметничких и професионалних интереса, два позоришта имала би разлога и потребе да одржавају што тешње међусобне везе.

Позната је ствар, да ни једна установа, у овако једној малој средини као што је и ова у Београду и она

у Загребу, нема услова за неко више и јаче развијање. Може се замислити у каквим је приликама у том погледу, на пример, једно позориште у Атини, у којој се драма пише и преводи за један тако узан круг гледалаца, у коме глумци скоро немају наде да ће икада добити признање шире публике од свога малога града. Та скученост средине скоро исто толико притискује и смета напретку једне мале позорнице колико њене материјалне недаће. Јер, чак с потпуно обезбеђеним материјалним условима, у једном малом позоришту, у коме публика десетинама година без промене и одмора непрекидно слуша и гледа исте глумце, и глумци играју увек пред скоро непромењивим амфитеатром увек истих физиономија и лампи, не може бити довољно подстрека већим амбицијама и трајнијем полету.

На ту малу и несрећну судбину не би морала бити осуђена позоришта у Београду, Загребу и њиховим подцентрима. Да пређемо овога пута брзо преко књижевних интереса обеју позорница, које би у заједници биле у стању да издашније помажу и оригиналну драму и добре преводе, (ове узајамности већ прилично има у последње доба), овом приликом хоћемо да се нарочито зауставимо на интересу двеју глумачких трупа и двеју публика од тих веза двеју позорница. У независном стању у коме су данас — чини нам се — оба позоришта у погледу својих глумачких трупа и свога глумачког подмлатка, узајамност београдског и загребачког позоришта није само корисна но скоро и преко потребна. За отимање из апатије која данас изгледа влада обема кућама, за разбијање свих оних клишеа који годинама укоче сваку нову и смелију уметничку индивидуалност, за живљи и слободнији подстрек младим талентима, за буђење што ширег и што живљег интереса публике за позориште у опште, а нарочито, за драму на матерњем језику пред инвазијом оперете и орфеума, за популарисање домаће драме у којој су глумци и у Загребу и у Београду дали својих оригиналних уметничких творевина, оних које српска и

хрватска публика може чути и видети само од својих глумаца, за омогућивање читавог једног дела репертоара који због празнина или слабости у глумачкој трупи чами под прашином архиве: укупно и укратко, за ширење хоризонта српској и хрватској уметности, за подстрек глумачкој уметности и за развијање интереса у публици — од велике је користи што чешће јављање глумаца с једне позорнице на другој.

Када толики разлози говоре за то, и, када се од ове лепе идеје обазриво одстране сви други мотиви, изван чисто уметничких, каквих би сметња могло бити практичном извођењу њеном?

Милан Грол.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

Трећа Јужнословенска Уметничка Изложба у Загребу.

Пре пет година јавила се опет једном на делу замисао о јужно-словенској заједници, овај пут на здравијој подлози него икад дотле: на подлози једнаког права и индивидуалне самосталности сваког од јужно-словенских племена. Разлика је, укратко, у овоме. Раније се почињало редовно с краја: Кадгод би се дошло до јасног сазнања, да свак за себе ништа не можемо а да скупа стајемо у ред осталих великих суседа, дакле кадгод би сазрела донекле мисао о јединству, тражило се пре свега заједничко име, заједничко име за људе који се ни не знају изближе, и за које су само теоретичари утврдили да су исто име сродно; и наравно, то се име није могло наћи, или, ако се нашло, нису га хтели сви примити. Сад, почело се с почетка; састали су се прво елементи који су најзрелији за сједињење, и они траже начине, како ће пре свега сами да се међусобно познаду. Од њих и кроз њих захватиће покрет полако шире кругове, процес ће се природно извршити, а кад ствар буде сазрела, доћи ће име само од себе. Овакe се замисли не остварују хучно и преко ноћ, оне иду тихо и лагано, али, ако им је здраво језгро, поуздано се иде право унапред, и сваки корак носи нове радости и нове снаге. Нови покрет учинио је засад први корак: познали су се и почињу заједно радити они, који најмање носе на себи етнично, народно обележје, који су најширих груди у

народносном погледу: уметници; за њима ће научници и књижевници. Оно што је најприродније на самој ствари показало се одма: кудикамо већа сродност између Срба и Хрвата него између њих и осталих јужних Словена: зато ће се јединство Хрвата и Срба пре спровести, него заједница свих јужних Словена. Засад се види, како сваке године, сваким састанком падају међе и смањује се осећање туђинштине међу јужно-словенским уметницима, нарочито српским и хрватским; уметнике не дели ништа с поља и они су се већ сад зближили као да су своји. Нису то, уосталом, само платонски мотиви што их зближују, нити пријатне сањарије о величини у заједници, већ уједно и добро схваћен рођен интерес. У конкретном случају тек се јасно види, колико ситне прилике код малих народâ спутавају сваки културни напредак: удруживањем не шири се само круг публике, него у истом размеру и њено интересовање за културне појаве расте, и тако ће на пример, у овом случају, они делови хрватске и српске публике, који су досад водили бригу само сваки за своју уметност, своје интересовање не располовити него удвостручити, да би обухватили и ову и ону. Осим тога, снажна заједничка акција лакше ће продрети у шире кругове; и најзад, милом или силом, обратиће се на уметност и што уз њу иде брже и у већој мери пажња државних фактора, с којима се данас такође има рачунати. Све је то тек материјална страна користи од оваке заједнице, и нашим се уметницима већ сад не само указују видици бољег напретка са удруженим снагама, него они већ осећају помало и стварну корист. Уметничке изложбе, које они здружени приређују, и од којих је после прве у Београду (1904) и друге у Софији (1906), трећа отворена ове године у мају у Загребу, интересују нас дакле не само са уметничке стране, као уметничке изложбе иначе.

Кад би ове изложбе биле само што и друге уметничке изложбе, ја бих се први ограничио само на уживање које пружају, и не бих имао храбрости упустити се у оцењивање предмета, за које је потребно, у последњој

инстанцији, не само смисао за лепо и уметницима конгенијалан оштар поглед на ствари, већ и свестрано знање стечено исцрпним студијама и дугим посматрањем. Овде је, међутим, посреди једна велика идеја, — можда највећа идеја која нас данас креће —, о којој сваки од нас може и треба да говори, ако држи да има нешто да каже. Идеја јужнословенске заједнице даје овим изложбама нарочити значај; ми пратимо с пажњом рад наших уметника и зато, што су они наша авангарда, и ми смо управо више њихова савест него њихова критика. Сваки од нас, који прати како расте јужнословенска идеја и који је сваки час спреман да је, кад дође ред на њ, и сам понесе унапред, сме дакле констатовати с коликим успехом раде уметници посао који су узели на се. Тек са те полазне тачке и у том оквиру тиче се нас у овом случају и развитак појединаца, и однoшај група, и сваки изложени предмет за себе. У том смислу, с најмањим претензијама, хоћу и ја да говорим о садашњој изложби.

Кад пишем о трећој Јужнословенској Уметничкој Изложби, имам управо да наставим онде, где су стали они који су писали о првој и другој. Осим саме мисли, остали су и извођачи у главном исти. Требало би констатовати једино напредак и промене, и дати извештај са изложбе у новој средини и, у главном, са новим материјалом.

Ова трећа изложба, у Загребу, репрезентује се спољашње најевропскије, најотменије међу досадашњима, почевши од уметничког павиљона на Зрињевцу, где је смештена, па до каталога на модерној сивој хартији, који је био на време готов. Просторе у павиљону, који уосталом сам по себи није нарочито подесан за модерну изложбу слика, умео је архитект Виктор Ковачић тако да удеси, да их је потпуно савладао и учинио згодним без реста за изложбене сврхе. Средишњи простор, под куполом, са које висе уоколо кошарице с цвећем и са зеленилом, оградио је дрвеним зидом, те добио у позадини собу у полукругу са три дела; у тој су соби сме-

штени акварели и пастели, литографије и остали цртежи, а њени прозори бацају преко дрвенога зида светлост и напред у средњу собу, где су намештене скулптуре. Лево и десно одатле су собе са сликама; у њима је вешта рука повукла озго, паралелно са подом, танку и провидну белу чоју, те створила потребне равнине и интимност простора, и уједно на вештачки начин ублажила светлост што пада на изложене предмете. У првој су соби, на десно, српски, у другој словеначки сликари, на лево прво Бугари, па Хрвати. Чисто би човек пожелео да све јужно-словенске изложбе буду у Загребу.

Од јужно-словенских уметника пуштени су овај пут да суделују на изложби само чланови „Ладе“, према последњем закључку у Софији; нити се позивају гости, нити се узимају у обзир покрајинска удружења. То је право. На тај је начин изостало додуше више угледних и неугледних уметника, али је за јужнословенску ствар тако тако боље. Јер уметника што не ће да пристану уз „Ладу“ има од ове врсте: једни још нису дозрели да би схватили у пуном обиму јужно-словенску идеју, те или траже да у засебним покрајинским групама излажу, или би да из личних разлога ометају рад друштва; за друге бих могао рећи, да су презрели за јужнословенску идеју. Ово су космополити, полуодређени синови свога народа, тек „славна имена“ којима се „дичимо“ пред туђим светом (Павле Јовановић, Буковац); они први ће пре или после прогледати, или ће их невоља и боља корист притерати с времененом к своме јату. Нико не пориче, међутим, да је штета, што се мора без свију њих. Будући да су се и Словенци сада тек почели организовати као секција „Ладе“, те су овај пут још донели у незнатном броју, спао је број излагача на овој изложби знатно према ранијима, (има их једва седамдесет), те исто тако и број изложених радова (284)[1] Ипак бисмо се, у оваким при-

[1] Због изостанка већег броја уметника прекршена је тачка изложбених правила, да сваки уметник може изложити „највише три радње техничке“, јер их има који су, попуњујући празнине, изло-

ликама, могли задовољити са овим што је ту, да се нису неки уметници издашно користили дозволом „Лађиних“ правила, да се смеју излагати и радови, који су били већ једном на изложбама, само не у истом граду. Овако се мора констатовати, да су неки за ове последње две године врло мало урадили. То се, дабоме, не види на први поглед, и, у целини, ова изложба прави и с унутрашње стране добар утисак. Сликарство је на истој висини као и пре, цртежи и акварели нарочито су занимљиви. Према народима, Хрвати су још једнако најбољи и најпрегледнији, Бугари су бољи него пре, Срби можда индивидуално најјачи, али чудновато хетерогени; Словенци се не могу узети у обзир, јер их је овде тек врло мало, свега седам. Највреднији су били Хрвати, па Бугари; код Срба је у том погледу чудан расцеп: док су се на једној страни Г. Урош Предић и Г-ђа Бета Вукановић показали као највреднији уметници можда на читавом словенском југу, већина осталих Срба има једва по један два рада за које не знамо од пре. Ма колики узроци спречавали наше уметнике у развијању већег напора, они никад не могу бити довољни да их оправдају за оваку оскудну годину, већ ни зато не што су ту Г. Предић и Г-ђа Вукановић.

⁂

Што се тиче суда о појединим јужно-словенским уметница, који су овде изложили своје радове, изгледа ми сувишно покушати формулисати га испочетка, кад је то учинио већ Г. Богдан Поповић, пишући у овом листу о првој јужно-словенској изложби („Српски Књижевни Гласник“, XIII, 6-7, XIV, 1-3, XV, 1) То је студија коју вреди наново прочитати, те ћу ја само надовезати на његову оцену своје утиске са *ове* изложбе; то ипак неће искључити могућност, да се у извесним случајевима не сложим

жили више; на тај начин учињено је криво донекле оним уметницима, који нису знали да ће бити више места, те су послали, према правилима, само по три рада.

с његовим мишљењем. Најзад, моји утисци стоје под утицајем напомена самих уметника, који су увек. кад су беспристрасни и кад су добро загледали ствар, најкомпетентнији да суде о целокупној вредности уметничког дела. Иначе, сад како је „Лада“ стала мало на снагу те се оцењивачки одбори еманциповали од „партијских“ обзира, сме и критичар да се слободније пусти у гледање изложених радова, него на првој изложби. Број просечних и лоших радова очевидно је мањи него досад. У овом правцу треба без милости поступати, јер само истински уметничка „Лада“ има будућности, и кад скорим дође доба да се с јужнословенском уметношћу пође пред туђ свет, нека се носи само оно што може издржати критику у том свету.

(Свршиће се)

Милан Ћурчин.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Dr. Arnold Wadler: Die Verbrechensbewegung im östlichen Europa, I. Band. Die Kriminalität der Balkanländer. Mit 109 Tabellen und 12 Diagrammen. München, 1908.

Под овим насловом појавила се књига, пуна занимљивих података који се тичу понајвише Србије. Њен писац, Др. Арнолд Вадлер, слушалац права на минхенском универзитету, где је и за доктора права промовисан, прикупио је и брижљиво средио и обрадио велики статистички материјал. Тај материјал писац је добио од министарство правде у Србији, Бугарској, Румунији и Грчкој, а за Босну и Херцеговину од аустријског министарства иностраних дела.

Као главне изворе помиње писац за Србију: *Извештаје министра правде* и *Статистику Кривичног Суђења* од 1887 до 1896, штампану у неколико књига као издање Управе Државне Статистике, од које су писцу дати податци у рукопису у 1897 до 1905 године. Бугарска нема штампаних података о кривичном суђењу. Грчка и Румунија објавиле су неколике податке, али се они односе на раније године. За Босну и Херцеговину налазе се неки податци о кривичном суђењу у додатку дела *Е. де Лавлеа*[1] и у *Извештајима Земаљске Управе за Босну и Херцеговину*.

[1] Emile de Laveleye „Peninsule des Balkans“, Bruxelles et Paris, 1886.

У уводу износи писац податке о површини и броју становника, апсолутне и релативне, оних земаља, које је обухватио у својој студији о криминалитету; износи податке о полу становника, о вери а нарочито о добу — годинама старости, затим о броју кривично способних.

Само дело подељено је у две одсека. У првом одсеку говори се о објективним моментима криминалитета, а у другом о субјективним моментима. У објективне моменте долазе: правосуђе, карактер криминалитета и општи односи. Други одсек обухвата биолошке и социјалне моменте.

Писац расправља питање о криминалитету зналачки и свестрано, износи за сваки моменат врло занимљиве статистичке податке, на основу којих доноси закључке, које својом тежином осветљавају криминалистичке прилике балканских народа, за које се до сад врло мало знало.

Нарочито велику пажњу обратио је писац на криминалитет у Србији; и то у толико боље што је рад на том пољу код нас јако занемарена. Управа Државне Статистике објављује публикације о кривичном суђењу, у њеном *Статистичким Годишњацима*, износе се редовно за најновије време, али наша јавност не налази за потребно проговорити о овом толико важним публикацијама.

Одвело би нас далеко, кад бисмо хтели говорити о појединостима ове књиге, која има 201 страну текста, 109 статистичкх таблица и 12 диаграма, и наводимо овде само неколико речи из завршног расматрања. Писац вели:

„Као што је потребно судији да зна суштину самога злочина као и начин како да примени прописана средства, којима се злочин отклања, исто му је тако, бар у неколико, потребно да позна прилике и погодбе, које су у самој ствари непосредни повод злочинима у опште.

„Па како се то најбоље види у криминалној статистици, тој управо изворној науци о злочину: о суштини, постању и сузбијању његовом, то модерна криминалистика и захтева, да се она — криминална статистика —

што пре уврсти као засебан предмет у наставни план правних наука на нашим университетима, те да се не предаје као оно до сада само као неки додатак свима могућим дисциплинама.

На тај би се начин и унапредила претходна спрема судије за кривична дела, а и омогућила што пре реформа при изрицању пресуде у оваким случајевима. Јер за судију није довољно само правно-догматично знање о злочину, него он мора још да потпуно схвата и оцени природне и друштвене прилике, дакле сам повод кажњивим делима. И тек онда ће он бити кадар да задовољи не само начело закона и оштећено лице, него да задовољи и друштво а у исти мах да што праведније казни злочинца“.

Ово наводимо овде само зато, што се у нас врло мало пажње поклања статистици уопште, и што је прикупљени материјал, нарочито у колико се тиче статистике кривичнога суђења непотпун, и то једино с тога, што се у прописане обрасце не уписују тражени податци тачно и савесно. Ово пак долази једино од неразумевања и потцењивања важности статистика.

У судовима раде скоро без изузетка само чиновници с факултетском спремом, дакле од великих би било користи за нас, да се и на нашем университету установи засебна катедра за криминалну статистику.

Ми топло препоручујемо ову књигу свима правницима и уопште свакоме, који жели да се упозна са криминалитетом српскога народа на по се, а балканских народа уопште.

Богољуб Јовановић.

Die madjarischen Sonderbestrebungen im Reiche der Habsburger, A. Petrović, Berlin, 1904. Hermann Walther.

Једна врло интересантна књига у којој се приказују Маџари као један народ неспособан за какве велике по-

слове, а нарочито нё културне и нё политичке. Још у доба краљева из рода Арпадова, мађарске народносне мисли није било; под њима није било чак ни државе у правоме смислу; пре је могло бити речи о католичанству него ли о правој држави угарској. Хиљаду година је прошло од како знају Мађари за себе, имају своју државу, па опет се може рећи да у њој нису господари. Мађари су се за 1000 година уседмостручили, а нису помађарили народности у Угарској. Мађара има свега 7,8 милијуна противу 2,2 милијуна Немаца: 2 9 милијуна Румуна; 2,8 милијуна Срба и Хрвата; 2,1 милијуна Словака; 0,6 милијуна Русина. Коломан Тиса је почео политику мађаризовања народности, и за петнаест година своје владавине, пуне незаконитости и неправилности, није много успео .Од 17,000.000 угарских становника, само је 800.000 правних бирача: изборни су срезови тако удешени да немађарске народности не могу имати никад већину, и ако су у већини. Угарски сабор је био петнаест година у рукама Коломана Тисе једно слепо оруђе, и народности су се не само умножиле него се и његова народносна свест појачана. Све вође мађарскога народа биле су неограничени господари у Угарској, па ипак нису успели, знак неспособности асимиловања у мађарској раси. Мађаре су од Турака ослободили Евген Савојски, Монтекуколи, Штарембердзи, Лаудони, Рогендорфи. Мађарски јунаци Зрињи и Хуњади нису Мађари. Наука и уметност се од вајкада налазила у рукама странаца Грка, Словена, Француза. Трговина је најпре била у рукама Грка, Цинцара и Срба, а сад је у рукама Јевреја. Највећи угарски песник Петефи је Словак. Прва народна певачица Лујза Блаха, „угарски славуј," пореклом је Немица. Ово што је новије у књижевности, уметности, науци, то је најскоријега порекла.

Гроф Андраши и Калај су покушали шесетих и седамдесетих година једну независну, угарску балканску политику са кнезом Михаилом и Румунијом, па и она се показала немогућна и смешна. Такав је исти покушај и са независном војском Краљевине Угарске. Од 1867 го-

дине Мађари су прави господари у Угарској. Од тога доба се води унутрашња бесциљна борба међу партијама, управо групама. Оне не знају шта хоће; вичу против Аустрије, хоће независност, а чим дође до промене владе све с њом пактирају; кад су на влади, мењају свој програм и иду с Аустријом. Ако продуже како су почели, неће успети. Они треба да своје и народносне интересе сложе и што пре уђу у корак са ходом целе хапсбуршке царевине, која има свој нарочити задатак на Истоку.

Ова књига забрањена је у Угарској због њене тенденције. Књигу је писао вешт новинар, но велики Аустријанац; али, ма колико да је интересантна, она не може дати праву слику данашње Угарске. J. M. Јов.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

У спомен Симу Матавуљу. — „Бранково Коло“ је увело обичај да целе бројеве посвети умрлим писцима нашим, када се прославља каква годишњица њихова, или када има да се ожали њихова скора смрт. Тако је 1904 посветило два нарочита броја Змају Јовану Јовановићу, 1905 Јовану Грчићу Миленку и Јанку М. Веселиновићу, 1906 Стевану Сремцу, а сада и Симу Матавуљу. Ми смо имали прилику да, баш у овом листу, посумњамо у неку велику користност и смишљеност послова овакве врсте, који могу бити врло згодни за уреднике који немају рукописа, али од којих је слаба корист и спомену писаца који се прослављају, и књижевним историчарима и библиографима који о том писцу имају да пишу, и публици која мора да чита већ штампане, а често и врло безначајне ствари. Уредништво „Бранкова Кола“ покупило је што се у српској јавности казало приликом смрти Матавуљеве, али ни тај скупљачки посао није израдило потпуно. Док је набављено и објављено шта су рекли најбезначајнији и најнекњижевнији листови српски, дотле нису унети некролози који су изишли у „Српском Књижевном Гласнику“, „Политици“ и „Дневном Листу“. И каква је корист од објављивање оних општих места свију некролога, оних пригодних баналности, оних написа без стила и без једне опаске и мисли, у којима се препричавале другим речима исте ствари? Требало би неколико страница овога часописа па да се испрва све материјалне, биографске и библиографске нетачности које су том приликом казане, а о нетачним судовима и граматичким грешкама и да не помињемо! Каква је корист од старих и немогућих фраза: како се покојникова смрт бележи „црним словима“, како се жали на „неумитну судбину“, на „клету судбину“ и њене „страховите ударе“,

како се осећа „голема туге“ и проливају „горких суза“, што је умро „књижевни великан, какве Усуд ретко, врло ретко дарује народима“, и што је „угаснула једна од најсјајних звезда на обзорју српске просвете“. И какве су то фразе, и какав је стил, када се пише о једном књижевнику! Један вели како Матавуљу смрт „истрже на пречац златно перо из руке, која је српском народу делила бесцењ-благо умне једрине“. Други је патетичан: „Србине, кад походиш српску пријестоницу, не пропусти прилике, а да не одеш на гробље, тамо ћеш наћи гроб без цвијећа са скромним дрвеним крстом, падни на кољена пред тим крстом, заплачи и кликни: Слава ти велики Симо!“ Трећи, филозофски почиње: „Гле, како је живот људски злосретна гробова шала!“ И тако даље, и тако даље, и тако непрестано!

Од мишљења наших писаца о Матавуљу, која су прво изишла у „Штампи“, вреди забележити мишљење Г. Димитрија Глигорића, који иначе себе зове „Сокољанином“, једнога од оних опскурних „песника“ који немају ничега сем добре воље и чије отужне „песме“ нико не може да чита до њих самих. Г. Глигорић овако почиње своје мишљење: „Кажу да је покојни Сима Матавуљ био таленат...“ То кажу људи који не разумеју књижевност и који су сами лишени талента, али несумњиви таленат и велики писац Г. Глигорић је сигуран да је Матавуљ био писац без талента, да је у послу био само срећан, и да је у његовим пословима радио само разум. „Рекао сам да у приповеткама покојног Матавуља нема оно, што приповетка треба да има — поуке“. Г. Глигорић, који је учитељ и који у дечјим листовима озбиљно конкурише разним „чикама“ и „брацама“, има своју естетику и свој укус. То је његово право. Али уредници српских листова немају право да доносе и прештампавају „оригиналности“ овакве врсте.

Цео овај број „Бранкова Кола“, тако несрећно приређен, чини мучан утисак. Матавуљ који је био паметан човек и који је знао ружан облик и неискреност погреба „великих људи“, у тестаменту се напред осигурао од њих. Да је помислио на некрологе и „свечане бројеве“ у његову част, извесно да би нашао начина да се успешно заштити од те посмртне увреде и профанације. К.

Један неиздат путопис преко Балканског Полуострва из XVII века. — У „Гласнику Земмаљског Музеја“ (1907,

свека 4) саопштио је Г. Вјекослав Јелавић извод из путописа барона де Санси, посланика француског краља на Порти, из 1611 године. Дневник тога путовања водио је послаников секретар Пјер Лефевр, и био је до сада необјављен, а Г. Јелавић га сада објављује према једној копији која се чува у Народној Библиотеци у Паризу. Али издавач није учинио неке битне напомене. Тако у поменутој копији описан је пут од Дубровника до Силимврије и обухвата, у времену, време од 9 августа до 11 септембра 1611 године. Међутим Г. Јелавић је издао само део од Дубровника до Прокупља, не казавши докле иде опис путовања.

По једној копији тога путописа, коју је учинио писац ових редова, са истог рукописа у Народној Библиотеци у Паризу, тај путопис износи 24 листа. Г. Јелавић је објавио само 9. Цео је опис путовања слаб и не баш од великог интереса, али овде-онде има занимљивих података. Штета што се издавач није зауставио на Софији него на Прокупљу. У томе би делу био захваћен опис вашара у Пироту о Великој Госпођи, опис који долази у најзанимљивија места у путопису. М. Г.

Нови српски часописи. — Последњих недеља јавило се неколико нових српских часописа и листова, толико колико их се раније није у једно време јављало. Под уредништвом Велимира Стојановића у Београду је кренут „Социјалист“, који има изглед једнога дневнога листа, али садржина му једнога часописа. Национална Омладина кренула је свој орган часопис „Националну Борбу“, а Радикално-Демократска Омладина „Демократа“. Једна група конзервативаца дала је угледни број „Недељнога Прегледа“. Друштво „Цијон“ кренуло је „породични лист за поуку и забаву“ „Јеврејски Гласник“. Друштво за Школску Хигијену и Народно Просвећивање дало је угледни број свога илустрованог месечног часописа „Светлости“.

Српска педагошка књижевност добила је више нових часописа. Српско Учитељско Удружење у Босни и Херцеговини кренуло је у Сарајеву свој орган, „педагошко-књижевни лист“ „Српску Школу“. Српско Учитељство у Хрватској и Славонији почело је издавати у Загребу свој орган „Српски Учитељ“. Неколико српских учитеља у Новом Саду почели су издавати „лист за школу и учитеље“ „Школски Гласник“. Удружени слободоумни

Срби и Хрвати учитељи у Далмацији кренули су у Шибенику напредни лист „Novo Vrijeme“.

Ово обиље политичких и стручних часописа извесно је повољан знак за наш општи духовни напредак.

К.

Станко Враз и мајска Српска Народна Скупштина. — У „Зборнику“ најновијега кола Словеначке Матице саопштио је Др. Фран Илешић, у чланку „Станко Враз словенски пооблашченец за српско народно скупшчино године 1848“, откриће из историје бурне и значајне 1848 године. До сада је, наиме, према предговору Вразовим делима. (V, стр. XIII), и „Повјести књижевности“ од др. Ђ. Шурмина, (стр. 170), било познато да је Станко Враз, Словенац, најбољи књижевни представник илирскога покрета, као словеначки изасланик учествовао у Карловцима на Српској Народној Скупштини од 1 маја 1848, међу осталим изасланицима Хрватима, Чесима, Русинима, Словацима и Пољацима. То, међутим, није тачно. Станко Враз је до душе био изабран од словеначкога народа, од разних корпорација и угледних људи, за изасланика Србима, али он на скупштину није дошао, зато што му је пуномоћ доцкан стигла, а он је хитао на панславистички конгрес који је био сазват у Праг за 19 (31) мај. Ту своју тврдњу Г. Илешић поткрепљује једним дописом из Загреба, који су те године 27 јула, са датумом од 3 маја, донеле београдске „Србске Новине“, и у коме се вели како „господин Враз, који је за 19 т. м. позван и на словенски сабор у Златни Праг. на велику своју тугу и жалост не имаде кад кренути се у Карловце, да своје то посланство сврши“. Станко Враз је у Карловцима имао да прочита и један поздрав, такође саопштен у овом загребачком допису, од стране Словенаца. Тај поздрав био је од корушког друштва „Словеније“ упућен „милој браћи српској, јуначким Сремцима. Банаћанима, Бачванима и Барањцима“, и он је, целом својом садржином, карактеристичан за тадашње политичко расположење Словенаца. — Уз овај допис уредништво „Србских Новина“ додало је примедбу у којој се вели да је он са још једним из Загреба од 11 маја, и једним из Прага од 24 маја „од једног истог г. дописатеља“ стигао у исти мах, додуше мало задоцњено, али ће их, због њихове занимљивости, уредништво ипак редом објавити. Г. Илешић на основу тих писама, која је очевидно писао Словенац,

покушава у свом чланку, даље, да докаже да је њихов писац нико други до Станко Враз. Ако би то била истина, то би био врло занимљив факт; то, међутим, није вероватно, бар по разлозима Г. Илешића. А и треће писмо, писмо из Прага, за које Г. Илешић каже да не зна је ли изишло зато што је љубљански примерак „Србских Новина“ у почетку месеца августа непотпуне, — није изишло, да би се по њему могло што одређеније рећи о овом питању. — На крају, као и Г. Илешић, додајемо да је пет дана после објављеног поменутог загребачког дописа, Станко Враз једногласно изабран за дописног члана „Друштва Србске Словесности“ у Београду.

М. Ив.

Вук Караџић и руске народне песме. — У хартијама Вука Караџића нашао је Г. Љубомир Стојановић руских народних песама, записаних Караџићевом руком, и ставио их на расположење Г. М. Сперанском, када је овај пре две године долазио у Београд. У најновијој свесци „Извѣстия отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ“. у чланку „В. С. Караджичъ и русская народная пѣсня“, Г. Сперански је саопштио те руске народне песме нађене у Караџићевим хартијама. Има записаних једанаест песама. Пет су из збирке Новиковског и нису од већег интереса. Осталих шест песама записао је Караџић у Орловској Губернији, када је колима путовао из Москве за Кијево. Песме је записао „од простије Руса“, и писао их је само писменима из своје азбуке. О тим песмама има помена у једноме писму које је 13 августа 1819 писао Караџић Капитару, када је на повратку из Русије издржавао карантин у Кишењеву.

Н. А.

Један прилог историји Београда. — Историја наше прстонице слабо је позната: она тек има да се пише. Господин Т. Стефановић—Виловски дао је својим последњим радом један знатан прилог за историју Београда у XVIII веку. Прво је у „Новој Искри“ за 1905 написао „Податке за Историју Београда од 1717 до 1739“. а сада, у Beiträge zur neueren Geschichte Oesterreichs“ (свеска за март ове године), које издаје Друштво за Новију Аустријску Историју“, штампао је студију „Београд под владом цара Карла VI (1717—1739)“. Чланак је оштампан, и има 85 страна велике осмине, са више слика од којих

две представљају Београд у 1738 години, по цртежима из тога доба. Писац се служио поглавито архивском грађом из Војне Архиве у Бечу. Излагање почиње славним походом принца Евгенија у 1717 години, са детаљним описом битке под Београдом од 4 16 августа, а завршује се ратом од 1737—1739 године, у коме је Аустрија изгубила Србију. Главни је предмет излагање међувремена, године 1723—1736, то јест времена утврђивања и подизања Београда. Ова је студија од интереса не само за специјалиста него и за нестручњака, кога занима данашњи изглед београдске тврђаве. Јер, градска утврђења како су подигнута и исправљена у периоду од 1723—1736, остала су таква до наших дана. И данас, пролазећи кроз град, видимо, готово у непромењеној форми, аустријски рад, који је, у исто време, типичан образац фортификационих радова Осамнаестог Века. Од варошког утврђења су данас остали слаби трагови. Виртембершка врата, односно Стамбол капија, срушила се под кнезом Михаилом. Читалац ће наћи у овој књизи имена инжењера који су радове извршили и главне новчане изворе из којих је црпено док је тај огроман посао извршен. Тамо се налази не само топографија и опис многих знаменитих зграда, простирање српске и немачке вароши, него и политичка организација ових насеља, према архивским изворима, и то је од великог интереса за културну историју Србије. Како писац добро познаје данашњи Београд, он је сравњавао и идентификовао ондашње планове са данашњим, тако да је лектира не само корисна него и занимљива. М. Г.

Царевина Отоманска и балканске државе. (S. M. I. le Sultan Abd-Ul-Hamid-Khan II, Empire ottoman et les Puissances balkaniques, N. Nicolaïdes, Bruhelles, 1908 Th. Dewarichet). — Ово је III књига у издању мале библиотеке „L'Orient", коју је почео издавати, о трошку турске владе, директор листа „Исток", кога су скоро протерали из Париза. Сврха књигама из ове збирке је да се покаже како је у Турској све добро, како су друге државе криве што не иде „по који пут" како треба и да је данашњи Султан најмудрији владар на Балкану. Овој трећој књизи је био нарочити задатак да истакне како балканске државе греше што, под изговором да штите своје сународнике у Турској, организују чете, и саветује их да ступе у савез са Турском и заједнички се бране од Европе. Идеја

се може заступати, али када је развија нарочити чиновник не може бити симпатична. Поврх тога, књига је рђаво и удворачки писана. J. M. J.

Аустро-руски споразум. *(Entente austro-russe*, V. Bérard, Revue de Paris. 15 марта 1908). — Један врло површан преглед свега онога што је рађено од 1897 до 1907 године за реформе у Маћедонији. Нарочито је истакнута погрешка што су Силе оставиле цео рад у рукама Аустро-Угарске и Русије. Писац доказује да је рад ове две Силе довео до садашње анархије у Маћедонији. J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Председништво је имало скуп 24 марта, и на њему је одлучено: 1, да се приступна академска расправа академика Г. Ђорђа Павловића „О правосуђу" наштампа у *Гласу* II разреда; 2, да се издање збирке „Орнамената из старих српских манастира", коју је саставио покојни Драг. С. Милутиновић, уступи Г. Хирземану, књижару у Лајпцигу, с тим да га Академија у овоме новчано потпомогне.

Скуп *Председништва* 5 априла 1908. — Одлучено је, да се Пергошићев превод Вербецијева дела „Opus Tripartitum", који је Г. Карло Кадлец, профосор универзитета, поднео Академији за њена издања, штампа у штампарији „Политике" у Прагу.

Скуп *Академије философских наука* 5 априла 1908. — Према реферату академика Г. Љубомира Стојановића одлучено је да се расправа Г. Др. Јована Скерлића: „Јован Мушкатировић" студија из историје српске књижевности штампа у *Гласу* II разреда; 2, Спис Г. Миливоја Станојевића: „Немачки преводи у српским забавницима прве половине XIX века" упућен је на оцену дописнику Г. Момчилу Иванићу; 3, Расправа Г. Др. Веселина Чајкановића: „О наслову арамејске прераде Езопових басана" упућена је на реферат академику Г. Др. Александру Белићу. M.

Српска Књижевна Задруга. — 4 маја, у својој новој кући, Српска Књижевна Задруга одржала је своју редовну годишњу скупштину. Задругари, који нису били многобројни, имали су задовољство да чују да је Задруга

срећно испливала из тешке новчане кризе у којој се пре две године нашла.

Скупштини је председавао председник Г. Добросав Ружић. Извештај о књижевном раду читао је секретар Г. Драгутин Костић. Пошто је одана почаст Миловану Ђ. Глишићу и Симу Матавуљу, и прешло преко овогодишњих издања, изнело се шта ће се идуће године издати. У XVII колу биће: „Песме“ Јована Дучића, „Хаџи-Диша“, роман из живота старога Београда, од Драгутина Ј. Илића, „Један разорен ум“ и „Дневник једнога покојника“ од Лазара Комарчића, „Ђидо“ од Јанка Веселиновића и Драгомира Брзака „Ловчеви Записци“ од Ивана С. Тургењева, први део, у преводу Др. Јована Максимовића, и „Историја савремене образованости“ од Шарла Сењобоса, у преводу Владимира Радојевића и Миливоја Анастасијевића. Задруга ће поново почети издавати свој забавник, и као огледна књига изићи ће „Збирке европских приповедака“, у којој ће бити петнаест приповедака преведених са петнаест модерних европских језика.

Извештај о имовном стању Задруге читао је благајник Г. Хајнрих Лилер. Имовина Загруге износи 159.760 динара, од тога 125.511 динара сталнога капитала. Од 31 марта 1907 до 31 марта 1908 приход је био 87.068 динара, од чега је 21.639 унесено у сталан капитал, а 4.912 динара пренето у нову рачунску годину. 1907 године Задруга је имала 6454 члана (према 6335 у 1906, 5362 у 1905, 5301 у 1904). Највећи део свога капитала Задруга је унела у куповину дома, давши 92.001 динар за кућу у улици Краља Милана, број 75.

После извештаја отворена је дискусија у којој је учествовало више присутних чланова (Јован Томић, Павле Поповић, Милутин Драгутиновић, Милан Грол, Јеремија Живановић, Живојин Дачић, Јован Скерлић и други). Највише се прегресало наредно коло и књижеван рад Задруге. Од чињених напомена ваља истаћи некоје: Задруга треба једном да изради свој књижевни програм, бар за неколико година у напред; лепа књижевност треба да заузима прво место у издањима, али ваља дати више места и поуци, нарочиту пажњу обраћајући нашем народном животу; годишњи конкурс ваља одржати, тако да писци имају више подстрека за рад, а Задруга да даје што више речи неиздатих и неоригиналних ствари. Извештаји су примљени, и поново су изабрани за чланове управе Г. Г. Јаша Продановић и Живојин Јуришић, а на место

Г. Борисава Станковића, који је дао оставку, изабран је Г. Јован Скерлић.

Управа се састала 10 маја, и на место Г. Добросава Ружића, који је дао оставку, за председника је изабран Г. Стојан Новаковић. X.

ЧИТУЉА.

Валтазар Богишић. — 11 априла ове године умро је, после кратког боловања, на путу за своје родно место, Др. Валтазар Богишић, добро познати словенски научни радник.

Покојни Богишић је рођен у Цавтату, близу Дубровника, 1834 године. По положеном испиту зрелости у Млецима, слушао је права на многим универзитетима, (Бечу, Берлину, Минхену, Паризу), али се увек бавио и филозофијом, филологијом и историјом. 1862 године положио је докторат философије у Гисену, 1864 постао је доктор права у Бечу, а 1869 добио је почасну титулу доктора државног права од одеског универзитета.

Службена кариера Богишићева је различита. 1863 постављен је за чиновника јавне Дворске Библиотеке у Бечу. 1868 постави га аустријско ратно министарство инспектором и школским саветником банатске и сремске војничке границе са седиштем у Темишвару, а доцније у Варадину. Одатле је позван у Беч за члана комисије за преуређење школа Баната, Хрватске и Славоније. 1869 на позив одеског универзитета, оде за професора упоредне историје словенских права. 1872, на позив кнеза Николе, добије царским указом налог да иде у Црну Гору ради израде црногорског грађанског законика. После тога настани се у Паризу, где је, са прекидима, остао до краја живота. 1890 затражио је и добио пензију уз пуно право ношења чинова и титула које је задобио. 1893 постао је, по жељи кнеза Николе, министар правде у Црној Гори, да би могао надгледати примену израђеног законика, и био је министар до 1896. Као министар живео је такође у Паризу, долазећи повремено и у Црну Гору.

Научни радови Богишићеви су врло разноврсни: правни, фолклористични, историјски и филолошки, а састоје се из скупљаања, издавања и обрађивања. Оно што је Богишића највише истакло и по чему је највише познат јесу несумњиво правни обичаји у Јужних Словена, којима се бавио још од почетка свога рада. Још 1866 писао је у „Књижевнику“ чланке о правним обичајима, који, под именом „Правни обичаји у Словена“ изиђоше и засебно

1867. За њих му беху главни извор књиге и казивања неколиких знанаца, а главни циљ „показати фактима саопћеним савременим писцима да у нас још не мало правних обичаја живе, те тиме побудити на скупљање“. А да би се могли и скупљати израдио је и „Напутак за описивање правних обичаја који живу у народу“, који изиђе као додатак „Правним обичајима“, Југословенска Академија их и оштампа и разасла по целом Југословенству. Резултат свега тога био је „Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена“, I, који издаде Југословенска Академија 1874, и који садржи обилату грађу правних обичаја. Идеја је била срећна, рад врло користан. Већ сам почетак његов пропраћен је живим интересовањем. „Напутак“ је превођен и прерађиван на страним језицима, а појава „Зборника“ учинила је праву сензацију. Беше откривен цео један социјални организам, још свеж и вредан пуне пажње. Одломци и изводи из њега превођени су на многе језике, чињена су научна испитивања, поређења и извођени научни закључци. Ту је највећа важност и заслуга Богишића. То је и за њега могао бити пребогат извор за научни рад да је остао само при њему, као што га је то учинило и великим кодификатором. Помоћу њега он је могао са онаквим успехом израдити (1872—1888) „Општи имовински законик за Кнежевину Црну Гору“, и одговорити и научним правним начелима и правим потребама народним.

Штета што Богишић није остао при овоме послу. Имајући огромну издату грађу у своме Зборнику, а уз то и неиздату, коју је сам покупио по Црној Гори, Херцеговини и Арбанији „на темељу веома широког плана“ и коју је обећао дати и другој књизи „Зборника“, располажући уз то солидном спремом, пространим научним везима и одарен доста дугим животом, он је могао научно обрадити еволуцију и историју српске народне социјалне културе и историју и развитак српскога права пре но ма ко други. Међутим, неки непознати разлози, можда прилике у којима је био, а понајпре можда његова карактерна особина рада у којима се он просто губио, потиснули су прибраност и једноставност. Он је истина и после „Зборника“ радио у истом правцу, обрађивао понеко питање из области обичајног права (о инокоштини, о стручним терминима у законима, прилози народном суђењу, прилози појединим правним проблемима), али је то

мало према полету посла у самом почетку, према скупљеној грађи и — према већ стеченом гласу.

У место тога он се лаћа издавања других не мање важних прилога за историју права и књижевности, од којих му ваља на првом месту поменути „Народне пјесме из старијих, највише приморских записа“, I, Београд 1878. То је прва збирка старих српских народних песама из записа, од којих су пре њега биле познате тек 2—3. Збирка садржи 130 песама, које су записане у XVI, XVII и XVIII веку, и које су врло важне за проучавање српске народне поезије, јер Вукова и друге збирке представљају само последњу фазу српског народног певања. Како је то певање изгледало на век-два пре Вука може се видети тек из ове збирке. Тек поређењем песама из њих са песмама из нових зборника даје могућности да се загледа у развој и у трансформацију српске народне поезије. Од вредности је расправа о бугарштицама која служи овој збирци песама као увод.

Сем овога Богишић је издао и написао још: „Преписка лажнога цара Стјепана Малог с дубровачком републиком 1771—1773“, (у „Раду Југословенске Академије“, 1868); „Разборъ сочиненiя Н. А. Попова „Россiя и Сербiя““ (Петроград, 1872), изневши ту преко стотину докумената, који се тичу првог српског Устанка, чије је скупљање доцније наставио и веома умножио; „Станак по дубровачком законику од 1272“ („Гласник Српског Ученог Друштва“, XLIV, 1877); „Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Francopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia (1663—1671) a tabulariis gallicis“ (Загреб, 1888); „Једна руковет из Вукове преписке“ (Дубровник, 1903), „Liber statutorum civitatis ragusii compositus anno 1272“, у друштву са професором К. Јиречеком (Загреб, 1904). Осим овога написао је и издао Богишић и велики број ситнијих чланака и прилога, веће или мање вредности, по врло различитим српским и страним часописима и повременим издањима. Т. Ђ.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 11. — 1 јуни, 1908.

ДУКА У ЛАТИНИМА.

...Бога ми, давно је то било. Памтим к'о кроз маглу. К'о кад је од тадар прогрмјело над мојом главом више од педесет година. Не знам почисто, јали бијах навршио два крста и по, ја ли не; још ми покојни отац домаћиноваше, и то у велике; а за пријекладом ми још и кашљаху покојни ђед и баба, к'о два грмена маховине.

И то ће ти бит' нeђе око запоста госпођиније поста. Бијаше сушно љето, па притисла гладна година — мука жива и за оног ко има и ко нема. Па нам дотужала — да простиш — и голотиња, нестало каве и ракије за добра намјерника, у ћеси дувана, и у соларици соли за хајвана, а богами па с' и у кошу попремакни прашка брашна, и стотину другије' пошурица.

Те ће ти мени покојни отац:

— Хајде, вели, Дука, јадан, узми ту пушку, па гледај, к'о што те Бог д'о, не'ш ли што ђе ачкат': да с' оволика чељад обују и отму од невоља, ё нас црви разниjеше живе.

А мене јопета није много требало нагонит' на таке работе. Готов сам ти био вазде, к'о запета пушка. Те ти

ја, сутра дан, хä зора бијела, неке трањетке на ноге, струку пр̀о рамена, пушку у руке, фишеклије око паса, па уза страну. И тудије си, овудије си, предери ено пр̀о свега Његоша, па ’рбатом од Тисе и Зле Горе, и спушти се у рудине, само сам. И задани у једну кйту баш уза само црквиште у Кусидама.

Пода мном с једне стране пукло ни’шић’ко поље с турскијем градом насред њега, а с друге се надодале Рудине с караулама и торовима турскијем — у та доба баш к̀о двије хаждаје, па, валај, ако ћеш, ризичније но и то. Оживјела брда и долине, вла́ке и дубраве, колибе и карауле, њиве и путови, врви, гамиже, свијет на све стране. По пасиштима се просули крдови — овце су, козе су, млад је, коњи су, говеда су, хр̏ка и сила — фаљетно име божије, па салте што се разлијеже блёка и вёка́, дрека и кмека, њиска и рика, клепет чактара и звекет чакалица, дозивање кордуна, пушкетање балија, лавеж вашака, диплање чобана и пјеванија чобаница на све стране куд год погледаш.

Ја се прибио ту у рашћу, притајг’о се к’о зец у ло́зи, пребацио пушку пр̀о крила, па само што провирујем и мјеркам около: нећу ли што закучит̀. Прежим, кажем ти, брате; а, кад се нешто пођегда размислим ђе сам зап’о, трострука ме у̀вати грозница. К’о, салте да ђаволу бидне драго, па да ме јали турске вашке опћуте јал’ им чобани опазе, па, да крила имам, нијђе да ми испод турскијѐ ножа и пушака перо не унесе меса колико нокат. Да ми је данашња памет, не бих укабулио загазит̀ ђе и тадар, па да ми поклониш све што својијем очима могу догледат̀. Ема младос̀ лудос̀, а потреба за највише: па море до кољена.

Хä сједи и провируј и чекај какву згоду, и, од досаде пуши и жрвњај нешто мало ротана и зељарице што бијах понио у торбу; и тако ми мину и она пола дана. Поче мрцат’. Мени хöра. Хä, помози јаки боже, сад ил’ икад! Па, чим приклопи вече те чобани стадоше окупљат̀ стоку и јавит̀ торинама, ја на ноге, пушку по

сриједи, па побаучке од камена до камена, од грмена до грмена: нећу ли се ђе-ма-ђе привућ' и шта-ма-шта чалабрчнут'.

Таман, бога ми, избио у једну густу и шумовиту дубодолину поред главног друма што води за Грахово. и гледам да прескочим пут те се како прикучим до једне турске торине, док се нешто сварда иза мене кроза шибље. Стаде тутањ земље, прасак грања и ломљава суварака, к'о да с' оно камење изнад мене обурда. Пренух се и навих пушку на ту страну у страху да нијесу Турци, па, бар, ако је суђено да се мре, нек' се не гине женски брез замене. Хитих очима, кад имам шта виђет'.

Води се крава, тамо-она једна пуста бикуља, има у њој ока осамдесет. А за њом се надало десетак волова, бакова и ркача, оније' пустије' храњеника, имаше у свакоме и на танку и на дебелу на сваком кантару по товар и по меса и лоја. А за њима од људи нико, ама баш нико. И ђе ће т' их судбина нанијет' — право на ме. Баш к'о да су знали да их ја чекам и да ми брез њих повратишта нема. К'о кад коме хоће срећа да кумује — а хајдуку хајдучка хајдучки.

Ја ти не буди лијен, но пушку покрај себе, па се полегути, те бољ-бољ па пред говеда: те краву за уши. Ту брж'-боље отпаши пас, те је свежи за рогове, па поведи за собом. Ја напријед, све странпутицама и заобилазима, јаловица за мном, а волови за њом — све једно за другијем. Крава и како јој се неће, волови како им се хоће, а ја и како ми се и неће и хоће.

И тако ти окрени пр'о Трепача, превали у Бањане, а отолен пређерај у Грахово и, сјутра дан до ово доба, изби у Рисан здраво и весело, и ја и крава и сви волови за њом. Није, валај, да нам ни тица не прелеће пута. Те, баш онако како дођи, пани на рисански пазар.

Кад, по срећи мојој, на пазару — ко ти је? — Фране Конављанин. Ја на пазар, а он на пазар — прси у прси. Баш к'о да смо се рочили. А он ти у они земан бијаше на гласу трговац, рађаше са свом бутум Босном

и Херцеговином, и прегоњаше бога-ти мал и се'исану ето чак од Ужица и Шумадије па некуд преко мора. Тисутњи богаташ, к'о он један-пут. И, не фалит' му вјере, не бијаше рђав чојек. Па, како ј' оно иш'о по трговини и додио у Голију, упозн'о се с нашом кућом, и више је од десет пута у нас ноћио. Ми њему продавали стоку, мрс и вуну, а он нама каву, вино и ракију; и било лијепо и њему с нама и нама с њим. Како, у та' вакат, по нашијем горама иђаху хајдуци и ускоци, Фране је умио, к'о-но ти препредени лацманин, својој кући дођ', те се с некијем побратио, с некијем позн'о и вјеру у'ватио, неког поткупио, а с некијем уортачио. Хајдуци њему догони на продају све што шићари, а он купуј по-што-за-што; он набављај хајдуцима барут и кремење, а они њему чувај залеђе проз Турћију. Тако сви, па и ја. Виђе ли ме, не виђе ли, рашири руке а повика:

— О добро дош'о, Дука!...

— Боље тебе наш'о, Фране!...

— Здраво?

— Мирно.

Па брк у брк — цо̏к.

— Што си дош'о?

— Како што, по богу брате? Ево видиш. Доћер'о ови мал, ако могнем, да продам. Па, баш бих најволи', да 'ој да пазаримо.

Франу се насмијаше брци, зађе те опипа краву и волове, засјаше му се очи, и виђех чисто ё му се допадоше.

— Добро де. И ја сам контен да тргујемо. Но пошто ћеш м' их дат'? Реци укратко, и не прегони. А и не жали, јер знам да им нијеси много соли дав'о ни око њих поскак'о и обиграв'о.

— Валај, истину збориш. Ама ако их нијесам млого набљудов'о, а оно мала је зѐра остала да их главом не платим. Зато ти кажем: скупља ти неће бит' но другоме и но што би т' их други цијенио, а јефтиније их је гри'ота рођеном ћаћи дат'.

— Па то исто, добар си чо'јек? Говори!

— Ама баш 'ој да пазаримо?

— Ако се погодимо.

— Е ондар дај ми шаку руке. Тако....

И како ми оно пружи руку, ја га преварих, па му ух'ватих шаку у моју и стискох што икад могу. Стискох, брате, док му сви прсти и кости у љесици попуцаше.

— Положи по пет стотина гроша с једног на другог, па ћерај говеда, к'о своја!

То рекавши, стегох га још и више. Он се уви и цикну:

— Јаој, шта радиш, ако си 'ришћанин. Пуштај, осакати ме!

— Паре на средину, па одма'!

Фране искевељи очи од зо̑ра, ледена га вода спопаде, па превијајући се к'о змија на огорелој пањини, хи̑ти̑ љевицом за силај, извади ћесу с парама, пружи је мени, и једва простења:

— На̀, узми колико 'ој!

— Ни мање ни више, валај, но колико ти рекох.

Па узех ћесу и одбројих педесет и пет хиљада гроша, преостатак му вратих, а ш њим и говеда заједно:

— Ево ти их, и сретна ти била! Но ђе велиш, да се нађемо, да их поквасимо и да се разговоримо к'о стари достави?

А Фране, к'о да су га кола прегазила — блијед, процијеђен, покис'о, изнемог'о, ни ромори, ни говори, но стао па отреса десном шаком; а она му климата, баш к'о да и није његова; а објесили јој се болесни и спрштени прсти с помодрелијем ноктима, реко би: уса'нули су му. Виђу, да га је мука спопала и савила му се на утробице, и да би ми. да је кабил, за очи кидис'о, како му је дошло тешко. Али лацманин — к'о лацманин, ђе он да с' изнесе с једнијем руњатијем планинштаком? И салте што стење и лијевом руком и јаглуком отире зној с чела и воду око очи, а на ме ни да погледне.

Пошто му зар бол мало одумину, викну на најамнике, те зајмише говеда и поћераше преда се у штале, а он крену за њима. При поласку се нешто предомисли, окрену се на ме, осмје`ну ама на силу, и к'о пр`о воље:

— Немам, донке, кад сад — вели: јер имам још много посла да свиђам по чаршији. А, ја мним, ѐ и ти имаш још чесову прешу. Но, ак' 'ј, а ти дођи испред вечера у локанду на риву, па да диванимо. `О` ли?

— Таман. Ондар до сретна виђенија!

— У добри час!

На том се раздвој. Фране својијем, а ја мојијем путем. Док покупуј све што ми требује: барута, олова, кремења, дувана, тамјана, каве и шећера, вина и ракије, по једно десетак ока соли, по једне опанке за свако прирасло чељаде, двије-три косе с водијерима, плоча и чавала и двије-три белеђије, натрпај торбу пуну крцату, и упрти, утолико и мрче. Те ти ја на риву, к'о што смо и уговорили.

Кад у локанду, а то Фране први уграбио, дош`о и сио с пет-шес` оније' трбоња Латина, па пију, мезете, дуване и егленишу. Хȁ ја на врата, а он ђипи, па преда ме: амо, амо! Те међу њих. Сједи, сједи! Сједи, богами.

Кад ко ти је си њим: његов најстари' брат Јуре, чо`јек од својије' педесет година, просјед, задриг'о баш к'о храњеник, спушт`о куље, и `волики му подваљак испод грла. Вас у свили и у чȍви; у руци му такумли чибук ко чак онамо, вас у срмајли окову, а о куку дуванћеса колико зобница, пуна бушче и каранфил-бурмута а сва бутумвези искићена дробнијем бисером извезена златнијем гранама. До њега један Дубровчанин, па један Ришљанин и један Новљанин — трговци и зенђилаши, да не знаш који је дебљи и кабасти` и оћевени` од кога. А, један брате, к'о што ј' одрасло у ону питомину и утонуло у оно пусто господство, па се сваком цакли јагодица и масти шија, к'о у нетакнуте удаваче о Петрову дану; и на сваком по `иљаду талијера рува и салтанета — к'о кад се коме може.

Те ти ту одма' вино, те каву, те ракију, те дуван, те мезу... навалише час' преда ме, к'о да бијах богами какав цетињски сенатор јали бег из Посавине. Те лијепе стӣмê и тог разговора и људске шале нијесам богами ни видио од једније' људи, к'о од њих таде, за живота свога. Нако се, освем са Франом, ни с једнијем од њих прије не бијах ни на пут срео.

Бога ми, сиђосмо па за комад, а и потегнусмо те добро. У толико стаса и вечери. Навалише ђаконије од сто рука: пиво је, јестиво је, пјанатције, преслачице, к'о једном у Латина.

Кад би у по вечере, диже се Фране са сребрном па позлаћеном чашом, пуном вина, у руци, и отпоче:

— Браћо моја и дружино драга, хоћу да напијем у здравље нашега сретнога госта и доброга пријатеља, храброга хајдука и честитог Србина, Дуке Голијанина. Прош'о сам земљу од мора до Дунава унакрс', обиш'о сам и стране прекоморске, видио свије седамдесет и седам милета и по, познав'о толико сердара и харамбаша српскије' и овинцијала и ценерала ћесаревије'; али овога чуда, и ове снаге, и овије' очи гвозденије', и овога срца соколова, к'о што у Дуке виђех, не налазих доклен својијем ногама допирах и својијем очима дозирах.

И ту им исприча шта му се тога дана са мном десило. Па настави:

— Зато, часни образе и витешко кољено, наш поштени госте и пријатељу Дука, прими ову чашу с румеником вином, и, к'о досад, да-бог-да и посад да нам ово највиша омраза биднс! И заклињем те пуњем што ј' у њој и сол'-и љебом што смо га заједно позобали, не одби ми молбу покорницу: но дај да се саде побратимо, те да биднемо права браћа по Богу и љубави и хадету праотачкоме, нерођена као и рођена; и да задамо један другоме божју вјеру тврду: ти мени да си заштита својом снагом и јунаштвом својијем, а ја теби уточиште мојом ћесом и кровом мојијем. И у то име здрав си ми, побро, и да-бог-да ми био сретан!

— Амин, дај-боже! при'ватише остали, и стадоше се куцат' чашама и просипат' вино пр'о нас.

Ја примих чашу, одговорих здравицом на здравицу, испих пола вина у чаши, па је додадох Франу те испи ону другу полу. А затијем нас два рашири руке, па се загрли и пољуби образ у образ у три пут — к'о права браћа. Ја извади ханџар иза паса, па на трпезу пред Франа, а он своје двије леденице па преда ме — промијени се и даруј. И тако ти се нас два побратими.

— Сретно!

— Сретно и дуговјечно!

— Амин, дај-боже!

Па онда потегни из пушака, па кроз прозор: гррр'... Весеље, пијанка, зијафет и џумбус, до иза поноћи.

А, сјутра-дан, бога ми подоцкан, сунце вет за читаво по копља бијаше одскочило иза брда на истоку, дигнем ти се ја, ломан и мамуран; умијем се, предуваним, наредим, платим трошак крчми и крчмару, припртим торбу, и кренем да идем дома. Потражим побратима и дружину, да се халалимо; кад ал' они мени:

— Куд ћеш? веле: — Куд си навалио?

— Па дома; ако је за фајду, давно сам г' оставио. Не веле ми дангубит'.

— Сјед' море!... зађоше сви у један глас: — Каквом дому?! Да је дом добар, и курјак би г' им'о. Сјед' да пијемо, а имаћеш кад и у дом и у род, па, валај, и у бусију.

— Нêј, зађе Франо: бога ми, побратиме — бèли! Но ћеш прво са мном данас у Конавле — а свакако ти ј' узгред, да видиш ђе ја живим; па онда ето ти пута а ето ти Херцеговине.

Те хоће бит', те неће бит', наскочише ти они, те ме пресонташе, и богами немади куд, но, хä доручкуј, у лађу па морем, те под Конавле. Отолен с Франом и братом му Јуром те на њи'ов 'оџак.

Кад тамо... ä, јадан брате! Тога богаства и тога господства и те љепоте и тога намјешћа — ако може тако,

бѐли мимо то нема куд проћерат'. У њих кула на сред Конавала међу јединијем воћњацима од три боја, сва од тесаника камена, прекривена ћеремидом, а изнијела се над све остале, па се бјеласа баш к'о лабуд у зеленом језеру. Око ње му стаје и ахари и кагани ђе се вино гњечи и ракија пече; па баште и виногради и чесме и маслине и... сам би ти бог умио казат' чега нема ту. Како пред кућом, тако и у кући — богаство к'о у каква мулућа: оружје је, руво је, покућанство је, суди су бакрени и сребрни, сандуци су мали и велики и чекмеџе с парама на товаре. Свега изобила, да је кабил, и тичијег млијека.

И пет су ти брата. А ниједан се, освем Јура, не бијаше женио, ма да сваки бијаше прирасто' па богами и прераст'о. Таки им је зар обичај. А у Јура четворо ђечице, два ђетића и двије цуре, од којије' му најстарија бијаше стасала — вет колика ћ' и бит'. Зваху је Роса.

Дочекаше, к'о једанпут они. И мало и велико, и старо и младо, то све једном обисло и устало око мене, па, да може, у њедра би ме свако носило. Навалише пијће, дуван, каву, ђаконије, људски разговор — не би бога ми боље да сам им био шести брат, па с' изгубио. и, окле, послије десет година, бануо изненада.

(Свршиће се)

Невесињски.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА.

(17)

15 децембра.

Краљ тулејски чувао је један злаган пехар који му је његова драгана оставила за успомену. Близу крају и осећајући да је пио последњи пут, он баци пехар у море. Ја чувам ову свеску успомена као што је стари владар магловитих мора чувао свој изрезани пехар и као год што је он бацио у бездну свој љубавни адиђар, ја ћу спалити ову разумом писану књигу. Зацело, ја нећу уништити овај споменик једног скромног живота из неког охолог тврдичења и саможиве гордости; али бих се бојао да се ствари које су ми драге и свете не учине ту, из недостатка уметности, простачким и смешним.

Ја не кажем то с обзиром на ово што ће доћи. Ја сам одистински био смешан када сам се, замољен да ручам код госпођице Префер, посадио у једну дубоку наслоњачу (то је заиста била једна дубока наслоњача) десно од ове обеспокојавајуће личности. Сто је био постављен у једном малом салону. Ишкрбани тањири, распарене чаше, разглављени ножеви, виљушке са жутим зупцима, није недостајало ништа што пресеца сваки прохтев за јелом једном честитом човеку.

Поверише ми да је ручак био справљен за мене, једино за мене, ма да је на њему био и Г. Муш. Мора да је госпођица Префер била уобразила да ја волим масло као Сармати, јер оно које ми је она понудила било је преко сваке мере ужежено.

Печење ме дотрова. Али ја имадох задовољство да чујем Г. Муша и госпођицу Префер како говоре о вр-

лини Ја кажем задовољство, требао бих да кажем срамоту, јер осећања која су они изражавали далеко су изнад моје грубе природе.

Оно што су они говорили доказа ми јасно као дан да је оданост њихов насушни хлеб и да им је пожртвовање онако исто потребно као ваздух и вода. Видећи да ја не једем, госпођица Префер покуша на тисућу начина да савлада оно што је била доста добра да назове мојом устручљивошћу. Јованка није била на светковини јер, рекоше ми, њено присуство, противно уредби, било би повредило једнакост коју је тако потребно одржати међу толико младих ученица.

Неутешна служавка послужи неки мршав десер, и ишчезе као сенка.

Онда госпођица Префер исприча Г. Мушу с великим заносима све што ми је рекла у граду књига, док је моја домаћица била у постељи. Своје дивљење према једном члану Института, своју бојазан да се не разболим и да не будем сâм, своју сигурност да би једна разборита жена била срећна и поносита да подели мој живот, она не затаји ништа; на против, она додаде нове лудорије. Г. Муш је одобравао главом крцајући лешнике. Затим, после свег овог празнословља, он запита с пријатним осмејком шта сам ја био одговорио.

Госпођица Префер, с једном руком на срцу и с другом опруженом према мени, узвикну:

— Он је тако пун душе, тако виши од осталих људи, тако добар и тако велики! Он је одговорио... Али ја, проста жена, ја не бих умела да поновим речи једнога члана Института: доста је да их кажем укратко. Он је одговорио: „Да, ја вас разумем, и примам“.

Рекавши то, она ме узе за руку. Г. Муш се диже, сав узбуђен, и ухвати ме за другу руку.

— Ја вам честитам, господине, рече ми он.

Ја сам се покаткад препадао у свом животу, али нисам никад био осетио страх с толико гадости.

Ја истргох обе своје руке и, уставши да дâм што је могуће више важности својим речима, рекох:

— Госпођо, ја сам се морао рђаво изјаснити код своје куће или сам вас рђаво разумео овде. У оба случаја, потребна је једна отворена изјава. Допустите, госпођо, да је учиним сасвим просто. Не, ја вас нисам разумео; не, ја нисам ништа примио; ја апсолутно не знам каква може да буде прилика коју сте ми ви наменили, ако сте ми уопште наменили какву прилику. У сваком случају, ја нећу да се женим. То би била у мојим годинама неопростива лудост и ја у овај мах још не могу да замислим да ми је једна разумна личност, као ви, могла дати савет да се женим. Ја чак имам сасвим разлога да верујем да се варам, и да ми ви нисте рекли ништа налик. У том случају, ви ћете извинити једнога старца одвикнутог од света, мало вичнога језику женскиња и неутешног с његове заблуде.

Г. Муш седе сасвим полако на своје место где, како није било више лешника, стаде да реже један запушач.

Госпођици Префер, пошто ме је неколико тренутака посматрала сићушним округлим и сувим очима које дотле нисам приметио на њој, поврати се њена уобичајена благост и умилност. Меденим гласом она узвикну:

— Ти научењаци! ти кабинетски људи! они су као деца. Да, господине Бонаре, ви сте право дете.

Затим, окренувши се бележнику, који је стајао миран, с носем на свом запушачу, она му рече молећим гласом:

— Ох, не оптужујте га! Не оптужујте га! Не мислите рђаво о њему, молим вас. Не мислите рђаво. Треба ли да вас молим за то на коленима?

Г. Муш загледа свој запушач са свију страна, не изјашњујући се другојаче.

Ја сам горео гневом и презрењем; судећи по врелини коју сам осећао у глави, образи су ми морали бити преко мере зајапрени. Захваљујући тој околности ја разумедох речи које чух тада кроз зујање у слепоочницама:

— Наш јадни пријатељ ме баца у бригу. Господине Муше, изволите отворити прозор. Изгледа ми да би му једна облога од арнике чинила добро.

Ја утеког на улицу с неисказаним осећањем одвратности и страха.

20 децембра.

Недељу дана нисам чуо речи о заводу Префер. Не могући остати дуже без вести о Јованци и мислећи уосталом да сам дужан самом себи да се не повучем, ја се упутих у кварт Терн.

Говорионица ми се учини хладнијом, влажнијом, негостопримнијом, подмуклијом а служавка преплашенијом, ћутљивијом него икад. Ја затражих Јованку, али се, после доста дугог времена, указа госпођица Префер, озбиљна, бледа, танких усница, тврдих очију.

— Господине, ја жалим јако, рече ми она скрстивши руке под својим огртачем, што не могу да вам допустим да видите данас госпођицу Александар; али ми је то немогуће.

— А зашто то?

— Господине, разлози који ме приморавају да вас замолим да долазите овде у походу ређе, природе су особито тугаљиве и ја вас молим да ми уштедите непријатност да их кажем.

— Госпођо, одговорих ја, ја сам овлашћен од старатеља Јованкина да видим његову пупилу сваки дан. Какве разлоге можете ви имати да се опирете вољи Г. Муша?

— Старатељ госпођице Александар (и она удара гласом на ту реч старатељ као на какав јак ослонац) жели тако исто живо као и ја да се сврше ваше честе посете.

— Изволите ми, ако је тако, дати своје и његове разлоге.

Она се загледа у мали увојак од артије и одговори мирно и строго:

— Ви то желите? Ма да је тако објашњење мучно за једну жену, ја попуштам на ваша наваљивања. Ова је кућа, господине, једна честита кућа. Ја имам своју одговорност: ја треба да бдим као мајка над сваком од својих ученица. Ваше честе посете госпођици Александар не би се могле продужити а да не науде овој девојци. Моја је дужност да их спречим.

— Ја вас не разумем, одговорих ја.

И то је била сушта истина. Она прихвати лагано:

— Ваше честе посете у овој кући тумаче се од лица најдостојних поштовања и најмање подозривих на такав начин да ја морам, у интересу свога завода и у интересу госпођице Александар, да их спречим што је могуће пре.

— Госпођо, узвикнух ја, ја сам чуо много глупости у свом животу, али ни једну која би се могла поредити с овом коју сте ви рекли!

Она ми одговори просто:

— Ваше увреде не досижу до мене. Човек је врло јак кад испуњује дужност.

И она притиште свој огртач на срце, не више овом приликом да га задржи, већ без сумње да помилује ово благородно срце.

— Госпођо, рекох ја, упирући прстом на њу, ви сте изазвали гнев и презрење једнога старца. Гледајте нека вас тај старац заборави, и не додајите нова недела онима које откривам. Ја вас опомињем да нећу престати да бдим над госпођицом Александар. Ако будете вршили над њом ма какво било насиље, тешко вама!

Она је бивала све мирнија што сам се ја више загревао и одговори ми с лепом хладнокрвношћу:

— Господине, ја сам и сувише обавештена о природи ваше наклоности према овој девојци да је не спасем од надзора којим ми ви претите. Ја сам одавно требала, видећи више но сумњиву присну близину у којој ви живите са својом домаћицом, да поштедим од вашега додира једно невино девојче. Ја ћу то чинити у будуће.

Ако сам досада била сувише поверљива, не *ви,* већ госпођица Александар може то да ми пребаци; али она је сувише наивна, сувише чиста, захваљујући мени, да би слутила у какву сте је опасност ви били довели. Ви ме нећете терати, претпостављам, да је о томе обавестим.

„Ето, рекох ја у себи, слежући раменима, требало је, мој јадни Бонаре, да живиш досад да би дознао тачно шта значи једна зла жена. Сад је твоје знање потпуно у том погледу“.

Ја изиђох не одговоривши, и имадох задовољство да видим, по ненадном руменилу управитељице пансиона, да ју је моје ћутање много више заболело него ли моје речи.

Ја пређох преко дворишта гледајући на све стране нећу ли угледати Јованку. Она ме је чекала да прођем, и дотрча к мени.

— Ако такну у једну вашу влас, Јованка, пишите ми. Збогом.

— Не! не збогом!

Ја одговорих:

— Не! не! не збогом. Пишите ми.

И одох право госпођи од Габриа.

— Госпођа је у Риму, с господином. Зар господин није то знао?

— Јесам, одговорих ја, госпођа ми је писала.

Она ми је заиста то била писала и морало је да сам био мало изгубио главу кад сам то заборавио. То је било мишљење слугино, јер ме он погледа као да хоће да каже: „Господин Бонар се подетињио“, и наже се на ограду од степеница да види нећу ли стати да радим штогод извaредно. Ја сиђох разумно низ степенице и он се уклони разочаран.

Кад сам се вратио кући, дознадох да је Г. Желис у салону. Тај младић походи ме врло често. Зацело, он нема сигуран суд, али његов дух није свакидањи. Овај пут његова ме посета доведе у неприлику. Авај! помислих, ја ћу рећи своме младом пријатељу какву глу-

пост па ће и он наћи да лапим. Ја му тек не могу објашњавати да сам био прошен и назван развратником, да је Тереза осумњичена и да Јованка остаје у власти најзлочестије жене на земљи. Ја сам заиста расположен да се разговарам о цистерцинским опатијама с једним младим и зломисленим научењаком. Хајд', ипак хајд'!...

Али Тереза ме заустави:

— Како сте црвени, господине! рече ми она прекорним гласом.

— То је пролеће, одговорих ја.

Она узвикну у чуду:

— Пролеће у месецу децембру?

Ми смо збиља у месецу децембру. Ах, како је чудна моја глава, и лепу заштиту има у мени сирота Јованка!

— Тереза, узмите мој штап и метите га, ако је могуће, на какво место где ће га човек наћи.

— Добар дан, господине Желисе. Како сте?

Без датума.

Сутрадан старац хтеде да се дигне, али не могаде. Тешка је била невидљива рука која га је држала опружена на његовој постељи. Старац, сасвим прикован, помири се са судбином да се не миче, али његове мисли скакутаху.

Морао је имати јаку грозницу, јер госпођица Префер, опати из Светога Германа са Ливада и слуга госпође од Габриа, излазили су пред њега у фантастичним облицима. Нарочито се слуга издуживао на својој глави кревељећи се као какво чудовиште на олуцима саборних цркви. Изгледало ми је да има много света, сувише много света у мојој соби.

Та соба је намештена по старински; лик мога оца у великој униформи и лик моје мајке у кашмирској хаљини висе о зиду на једном тапету од артије са зеленим гранама. Ја то знам и знам чак да је све то врло увело. Али соба једног старог човека нема потребе да буде китњаста; доста је да буде чиста, а Тереза се брине

за то. Уз то, моја је соба довољно окићена сликама да би годила мом духу који је остао мало детињаст и воли да проводи време у ничему. Има, на зидовима и на намештају, ствари које ми обично говоре и развесељавају ме. Али шта хоће од мене данас све те ствари? Стале су да дрече, да се бекеље и да прете. Ова статуица, израђена према једној од Богословских Крепости у Богородичиној Цркви у Бруу, тако безазлена и мила у свом природном положају, сада се кревељи и плази ми језик. А ова лепа миниатура, у којој се изобразио један од најпријатнијих ученика Јована Фукса, опасан ужетом синова Светог Фрање, подносећи на коленима своју књигу доброме војводи од Ангулема, ко ли ју је то извадио из њена оквира и метнуо место ње једну велику мачју главу која ме гледа зажареним очима? И гране на тапетима претвориле су се у главе, у зелене и нагрдне главе... Не, то је и данас као и пре двадесет година насликано лишће и ништа друго... Не, добро сам рекао, то су главе с очима, носем, устима, главе!... Разумем: то су у исти мах главе и гране. Ја бих врло волео да их не видим.

Ту, десно од мене, лепа миниатура фрацишканчева вратила се, али ми изгледа да је ја задржавам тешким напором своје воље и да ће, ако се будем уморио, ружна мачја глава искрснути опет. Ја нисам у бунилу: ја видим добро Терезу испод своје постеље; ја чујем добро да ми она говори, и ја бих јој одговорио потпуно свесно кад не бих био заузет да одржавам у њиховом природном облику све предмете што ме окружују.

Ево лекара где долази. Ја га нисам био тражио; али ми је мило да га видим. То је један стари сусед коме сам ја био од слабе користи, али кога волим много. Ако му и не кажем Бог зна шта, ја сам бар при потпуној свести и чак сам особито лукав, јер вребам његове покрете, његове погледе, најмање боре његова лица. Доктор је препреден, и ја заиста не знам шта он мисли о мом стању. Дубока реч Гетеова пада ми на памет и ја кажем:

52

— Докторе, старац је пристао да се разболи; али за овај мах неће дати више природи.

Ни доктор ни Тереза не смеју се на моју шалу. Мора да је нису разумели.

Доктор одлази, дан се смирује, и сваковрсне сенке стварају се и растурају као облаци у борама мојих завеса. Сенке пролазе јатомице испред мене; кроз њих, ја видим непомично лице своје верне служавке. Наједанпут један врисак, један продиран врисак, један врисак од страве пара ми уши. Јесте ли ви то, Јованка, што ме зовете?

Дан се смирио, и сенке се намештају чело моје главе за читаву дугу ноћ.

У зору, ја осећам мир, огроман мир где ме обавија целога. Да ли ми ти то отвараш своје наручје, Господе Боже мој?

Фебруара 186..

Доктор је сасвим весео. Изгледа да му ја чиним много части што се држим на ногама. По њему, небројене болести насрнуле су заједно на моје старо тело.

Те болести, страшило за човека, имају имена, страшило за филолога. То су имена melеска, полу-грчка, полу-латинска, са завршецима на *ит* што означују запалење и на *алгија* што показују бол. Доктор ми их ређа с довољним бројем придева на *ичан*, одређеним да ближе обележе њихова гнусна својства. Укратко, један добар стубац из медецинског речника.

— Дајте руку, докторе. Ви сте ме повратили у живот, ја вам праштам. Ви сте ме повратили мојим пријатељима, ја вам захваљујем. Ја сам темељан, кажете ви. Зацело, зацело; али ја сам много живео. Ја сам један стари део намештаја који се може лепо поредити с наслоњачом мога оца. То је била једна наслоњача коју је тај честити човек добио с наслеђем и у којој је седео од јутра до мрака. Двадесет пута дневно, ја бих се пео, будући мали пуша, на наслон за руке ове древне сто-

лице. Док се год она добро држала, нису нимало обраћали пажњу на њу. Али она стаде да храмље једном ногом, и почеше да говоре да је то једна наслоњача. Затим стаде да храмље трима ногама, да шкрипи четвртом и остаде готово без оба наслона. А тада узвикнуше: „Каква јака наслоњача!" Дивили су се што је, немајући ни један наслон читав и ни једну ногу усправну, и даље изгледала као наслоњача, стајала без мало право и још служила помало. Длака јој испаде из тела, она испусти душу. И када јој је Киприан, наш слуга, истругао удове да је мете на дрвљаник, узвици дивљења удвојише се: „Да красне, дивне наслоњаче. Њоме се служио Петар-Силвестар Бонар, трговац чојом, Епименид Бонар његов син и Јован-Батист Бонар, начелник трећег поморског одељења и пироновски филозоф. Каква достојанствена и јака наслоњача!" У ствари, то је била једна мртва наслоњача. Е докторе, ја сам та наслоњача. Ви држите да сам стамен што сам одолео нападима који би сасвим утукли много људи и који су мене утукли само за три четврти. Велика хвала. Али ја сам ипак за то нешто неизлечиво ровашено.

Доктор хоће да ми докаже, помоћу крупних грчких и латинских речи, да се ја добро држим. Француски је сувише јасан за оваква доказивања. Ипак ја се приволевам да будем уверен и пратим га до својих врата.

— Дивота! каже ми Тереза, ето како треба избацивати лекаре. Ако се само још два-три пута будете тако понашали, он се више неће вратити, и то ће бити као што ваља.

— Но, Тереза, кад сам опет постао тако јунак, не ускраћујте ми више моја писма. Има их без сумње добар свежањ, и било би ружно не дати ми и даље да их читам.

Тереза, после мало снебивања, даде ми моја писма. Али, на што? ја сам прегледао све коверте и ни једну није адресовала она мала ручица коју бих желео да гледам овде, како прелистава Вечелиа. Ја сам одгурнуо читав свежањ који ми не каже више ништа.

Борба је била жестока.

— Чекајте, господине, да метем своју чисту одећу, рекла ми је Тереза, па ћу и сад изићи са вама; понећу вашу столичицу, као што сам радила последњих дана, и ићи ћемо да се сунчамо.

Заиста, Тереза држи да сам ја немоћан. Ја сам био болестан, нема сумње, али има краја свему. Госпа Бољка отпутовала је одавно, и ево већ три месеца како се њена пратиља с бледим и љупким лицем. Госпа опорављање, умиљато опростила од мене. Кад бих слушао своју домаћицу, ја бих био просто на просто Г. Арган, и целог свог века носио бих на глави ноћну капу с пантљикама... Не иде то тако! Ја желим да изиђем сам. Тереза то не жели. Она држи моју столичицу и хоће да пође за мном.

— Тереза, ми ћемо се разастирати сутра уза зид мале Провансе колико вам год буде драго. Али данас ја имам хитна посла.

Посла! Она мисли да се тиче новца и објашњава ми да ништа није хитно.

— Тим боље. Али има на овом свету других послова сем тих.

Ја преклињем, грдим, измичем на улицу. Време је доста лепо. Уз припомоћ једнога фиакера и ако ме Бог не остави, ја ћу извршити своје смело предузеће.

Ево зида где стоје плавим словима написане речи: *Девојачки пансионат госпођице Виргиније Префер*. Ево капије с решеткама која би се широм отворила на почасно двориште, да се икад отвара. Али јој је брава зарђала и лимане плочице, ударене на шипке, штите од сувише радозналих погледа мале душе које госпођица Префер учи без икакве сумње скромности, искрености, правичности и некористољубљу. Ево једног решетком ограђеног прозора чија замазана окна откривају одаје за послугу, мутно око, једино које гледа на спољашњи свет.

Што се тиче малих врата кроз која сам улазио толико пута и која су ми од сад забрањена, ја их налазим

с њиховим решеткастим прозорчићем. Камени степен што води до њих излизан је, и, ма да немам сувише добре очи испод својих наочара, ја видим на камену ситне беле пруге које су направили пролазећи потковани ђонови ученица. Зар и ја не могу да прођем туда? Изгледа ми да Јованка пати у овој туробној кући, и да ме зове тајом. Ја не могу да се уклоним. Неспокојство ме обузима: ја звоним. Преплашена служавка излази да ми отвори, преплашенија него икад. Наредба је издата; ја не могу видети госпођицу Јованку. Ја бар питам како је она. Служавка, пошто је погледала десно и лево, каже ми да је добро и затвара ми врата пред носем. Ево ме опет на улици.

И од тада, колико сам пута лутао тако, испод овог зида, и прошао испред малих вратанца, стидећи се, у очајању што сам слабији сâм него ли дете које на овом свету нема друге заштите, до моје.

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

У ПРОЛЕЋЕ.

Не мами више у студеној души
Смеоне наде то пролеће цветно,
Нешто се свето у мом срцу руши,
Јер мину време лудо, време сретно.

Ал' кад далеко од животне граје,
У мирној соби седећ' прошлост будим,
Кô јеку чујем смех и уздисаје,
И стара жица заигра у грудим'.

О време кратко љубави и наде,
Веселе борбе, мудрога незнања,
О време лепо оне силе младе
Којој се песник и учењак клања!

Ти прође кô што рујна зора мине
Нечујно, тихо када сунце гране,
Ал' успомена, препуна свежине,
Кô благи мелем блажи нове ране.

И видим кућу што је моје прво
Тепање чула на шумноме жалу,
И оно древно, разгранато дрво
Што знаде прву невину ми шалу.

И собу, где ме често пута нова
Затече зора, згрбљена над књигом,
Са много нових лудих, красних снова,
И с многом новом притајеном бригом.

Испуња душу моју чежња сетна
Кад буди оне тако кратке дане,
Јер сад тек зна да тада беше сретна,
Кад су јој драге наде покопане.

Тек сад, кад чује јеке оних дана,
Лепоту схвата младога пролећа,
Што више за њу нема зелен-грана
Ни свеже траве, ни мириснога цвећа.

Рикард Николић.

ИЗ ИСПОВЕСТИ.

Безазлено дете!
Шта можете знати о оркану страсти
Што у мени бесни!
Та Ви још не смете
Ни пољубац дати, па ни Ваше власти
Нисте увек свесни!

Узверено гледа
Ваше ведро око, одмиче и бежи
Од погледа страсна;
Ладније од леда
Нешто Вам дубоко у очима лежи —
Ви сте цура часна!

Образи Вам јоште
Могу да црвене, груди да устрепте,
Када неко каже
Две три речи поште;
Док жуди скривене у очима трепте
И одзива траже.

Али скоро време
Доћи ће и тада у Вашој ће крви
У бесноме пиру
Коболди да стреме,
И целога ада кад чопор поврви —
Тешко Вашем миру!

Безазлено дете!
Онда ћете знати шта су силни рати,
Када жудња бесни,
Кад ме разумете;
Можда ћете пасти, а можда и части
Своје бити свесни!

Давид С. Пијаде.

ОТРГНУТО ДЕТЕ.

Где каменита Сљутска Планина — пада у језеро, — има једно лиснато острво — где чапље, бијући крилима, — буде успаване водене пацове; — ту смо ми скриле наше вилинске котарице — пуне јагода, — пуне украдених црвених трешања. — *Ходи овамо, О! дете човеково! — Ходи водама и дивљини, — са вилином руком у руци, — јер је на свету више плача него што ти можеш разумети.*

Где месечина прелива светлошћу — блед и прљав песак, — далеко даље него што знају сви путници и сви научници, — ми прелазимо целе ноћи, — играјући старе игре, — уплетене рукама и уплетене погледима, — све док месеца не нестане. — Ми се устремимо сад на једну страну, сад на другу, — јуримо за клобуцима од пене, — док је свет препун болова — и проводи сан у страху и стрепњи. — *Ходи овамо, О! дете човеково! — Ходи водама и дивљини, — са вилином руком у руци, — ходи, јер је на свету више плача него што ти можеш разумети.*

Где вечито немирна вода — куља из брежуљака над Гленкаром, — у дубоком виру, пуном зеленила, — где се тешко може окупати звезда, — ми тражимо успаване пастрмке, — и шапћемо им страшне и злокобне снове. — Шапћемо им, нагнувши се — из папрати, што капље сузе — над брзим потоком. — *Ходи овамо, О! дете човеково! — Ходи водама и дивљини, — са ви-*

лином руком у руци, — ходи, јер је на свету више плача него што ти можеш разумем.

И оно иде са нама, — његово је око побожно: — оно неће више чути — где телад муче на топлој пригревици; — ни више чути где котао струји на огњу — и мир пева у његовим грудима, — ни више видети сивог малог миша — где игра око сандука са брашном од јечма. — *Јер је оно дошло, дете човеково, — оно је дошло води и дивљини, — са вилином руком у руци, — са света где је више плача него што оно може разумети.*

Вилием Батлер Јетс.[1]

(Превео с енглеског В. М. Ј.).

---

[1] Вилием Батлер Јетс (рођен 1865), један од највећих живих песника енглеских, пореклом је Ирац и припада модерној англоирској књижевној школи. Већина његових песама и драма заснована је на старим келтским предањима, протканим књижевним мистицизмом. Свему томе дат је савремен уметнички облик и мелодичан стих који је својствен ирском народу.

ГЕТЕ И ГОСПОЂА ШТАЈН.

Госпођа Штајн, на све наваљивање, није се Гетеу предала. Доказом је за то, ван и пре свега, што је Гетеова љубав толико трајала. Да је Гете брже боље стигао мети, на чему је тако живо радио, била би његова љубав кратког века.

Ова незадовољена, дакле по кратковидим свакидашњим појмовима несрећна љубав, падајући у године највеће младићске и мушке снаге, преобразила је Младога Гетеа, и дала је правац и, углавном, садржину његовоме *новом* певању. Оно је врхунац Гетеове песничке уметности, и врхунац немачког уметничког песништва уопће. Ово преображење није било само морално; Гете је у то доба и стварно раскрстио и мање више прекинуо везе са својом прошлошћу.

Док је одношај између Гетеа и госпође Штајн био у цвету, нестало је са света главних духовних вођа Осамнајестог Века: Волтера, Русоа, Лесинга, Дидероа, Фридриха II., и на њихово место стаје сад пре свију и Гете. Прекидање одношаја са госпођом Штајн значи у Гетеову животу обртну тачку, оно доба кобно нарочито за лепе жене и људе који су били неодољиви својом личношћу, када им најпре огледало па онда и други моменти кажу да је преко њих прешла младост.

Гетеова љубав дакле према госпођи Штајн даје врло згодан центар за посматрање душевног живота Гетеова, док је Гете стајао у напону снаге; а баца сен и унатраг на Младог и напред Старијег Гетеа. И нешто више: Овај одношај занимљив је са опће човечанске

стране, дајући јасније него обично моменте за испитивање психологије љубави, код тако одређених и развијених индивидуа каке су као жена госпођа Штајн и као човек Гете.

* * *

Гете је 7. новембра 1775, кад му је било двадесетшест година, дошао у Вајмар. У лето 1775 раскинута је његова веридба с Лили Шенеман, те је било потребно да оде мало куда из Франкфурта. У Вајмар је дошао на понован позив младога херцога Карла Августа, који тек што је био примио владу од своје матере Ане Амалије, и тек што је био довео своју младу жену принцезу Лујзу из Дармштата. Млади Гете, у чијем животу жене, као што се зна, играју видну улогу и који ни за час није био без одношаја према њима, кад је дошао у Вајмар налазио се у погледу срца у оваком положају. Љубав према Лили била је мртва, али је у души заостао један немир који је требало утишати; још у децембру исте године писао је у стиху да што пева њој пева, а шаљући јој примерак „Стеле", фебруара 1776, говори у посвети још једнако о љубави. У исти мах, долазећи у Вајмар, имао је већ и једну нову симпатију, за мистичну лепоту принцезе Лујзе, коју је познао био неколико месеца раније на путу кроз Швајцарску као невесту херцогову, и коју уноси у свој дневник као „дражесни цвет"; међу моментима, који су му посету у Вајмару претсказивали пријатном, била је можда и помисао на њу, херцогињу. Ово је уосталом била свакако тек једна тиха невина симпатија, без икаке примисли, тек да за онај час празна душа не буде без насушног идола кад пође на пут. Иначе, Гетеово срце било моментано изузетно чисто, и место је било спремно за нову велику страст. Та је страст одма и попунила место у виду госпође Штајн.

Одма првих дана по доласку, довео је херцог Гетеа у сутон једнога дана у кућу госпође Штајн. И она је већ

знала за њега, и он је већ знао за њу, и желели су да се познаду. На почетку те 1775 године, одговарајући јој на жељу да позна писца „Вертера“, писао је њој један пријатељ, познати лекар и књижевник Цимерман, да она ни не слути, како јој „тај мили и красни човек може постати опасним“. А кад се у лето исте године Цимерман састао с Гетеом и показао му госпођу Штајн на силуети, каке су онда биле у моди замењујући отприлике данашње фотографије, Гете је под њен лик написао ове речи: „Био би диван призор видети, како се огледа свет у овој души. Она види свет онаки каки је, а ипак кроз медијум љубави“; и Цимерман, саопштавајући ово госпођи Штајн, објављује јој његову, Гетеову, посету у Вајмару, и каже јој да се онда сети, како Гете није имао мирна сна три ноћи после свега онога што му је он о њој причао. Ако стоји што каже Цимерман, онда су то прве бесане ноћи што их је провео Гете због госпође Штајн. — Ова предигра мора се узети у рачун, кад се помисли како су после брзо текле ствари; јер ако и не с прва погледа, још крајем године 1775, што уосталом није искључено, али заизвесно већ с почетка године 1776 Гете је био смртно заљубљен у госпођу Штајн, а она, како изгледа, није имала ништа против. Гете је у оваким приликама редовно падао с неба у ребра, и обично је имао успеха. Управо, први успеси су га охрабрили, те у јуришању није застајао да предомишља; на његову путу могла га је задржати само кака сила с поља — рецимо муж или вереник жене и девојке коју је имао у виду —, или он сам — после успеха. Са госпођом Штајн десило се друкче.

Госпођа Штајн налазила се у оваким приликама. Она је била седам година старија од Гетеа, и, пре него што се познала с њим, родила је била своме мужу седморо деце, од којих су три сина била у животу. Барон Штајн, међутим, прави дворски човек и вешт јахач, са врло скромним амбицијама у душевном погледу, није био човек за Шарлоту Штајн, и они су живели у браку

идући свако својим путем и за својим мислима. То уосталом у вишем друштву онога доба није била необична појава, да муж и жена оставе једно другом одрешене руке, и у овом случају барон Штајн био је толико предусретљив и пријатељски на услузи Гетеу, да је носио чешће сам његова писма својој жени. Док јој је муж ручавао у двору, ишао у лов, разговарао се о коњима („Herr von Altenstein“ у Гетеовој „Lila“) и јашући правио вратоломне скокове (види писмо Гетеово госпођи Штајн, од 17. јула 1776), седела је госпођа Штајн усамљена код куће; побољевања, порођаји и умирање деце утицали су јако на њено расположење и ништили су полако у њој радост да живи. У том ју је затекла година 1775. Тада је стекла младу пријатељицу у херцогињи Лујзи, а набрзо затим дошли су и опћење и одношај с Гетеом, и улили су у њу нове снаге. — Они који су је познавали и казали свој суд о њој слажу се у томе, да је госпођа Штајн уза сва лепа женска својства била још и необично паметна жена, одличног образовања и природног непретенцијозног држања. Шилер каже, да је необична, интересантна личност, и каже да ју карактеришу: здрав разум, топал осећај и љубав за истину. Уз то је извесно да није била ружна, и да је и својом спољашношћу задобијала. Једна позналица приписује јој „уз најбоље срце велику мудрост (Schlauheit) и познавање људи“; можда је овај мало злуради суд једне пријатељице најзначајнији за тумачење утицаја госпође Штајн на Гетеа. Она је осећала потребу да свом монотоном животу даде нов правац и смисао, и познала је моралну корист коју јој може донети опћење с Гетеом; али је она, познајући мушку душу, зарана видела, да ће то опћење бити трајније само ако се не предаје страсти Гетеовој, и она је онда била доста и искусна и хладна и јака, да не подлегне његовом наваљивању и своме искушењу. Она је добро знала, да мора излазити на сусрет осећању љубавника, што јој уосталом није тешко падало јер га је волела, само што је, оним чудним проницљивим женским осећајем, у свакој прилици

знала и то, *колико* сме ићи, и које су крајње границе да и њега не отуђи од себе и сама се не преда. И једанаест година, догод је био у њеној близини, умела је госпођа Штајн тако вешто да се користи својим познавањем људи, да је за све време држала Гетеа окована за се. Тако је постао један од најзанимљивијих и најлепших љубавних одношаја на свету, који је постао тако значајан за немачку и светску књижевност, те који вреди у главним потезима и изближе познати.

Документи за фазе и развиће овог одношаја јесу у првом реду Гетеова песничка дела, јер Гете, највећи лиричар, у свакој је прилици певао управо само своје доживљаје. То доказује све што се о њему зна, и у овом случају бијографски подаци и други моменти попуњују тек у детаљима слику његова одношаја према госпођи Штајн, коју је дао у својим песмама и драмама. Корак по корак могу се пратити осећаји Гетеови према овој изабраној жени у његовим писмима, која уосталом често не уступају изливима у лирским песмама. На жалост, писма госпође Штајн упућена Гетеу, која би допунила и разјаснила многу појединост а можда и важније моменте, нису остала; њих је она спалила, када их је после прекинутог одношаја искала и добила натраг од Гетеа. Гетеових писама госпођи Штајн од 1776 до 1789 има до тисућу и седам стотина; она су сама по себи лектира од необичне интимне дражи. Поглавито њих и донекле белешке из Гетеова дневника употребићу, уз песме и драме, да изближе прикажем толико спомињану и расправљану љубав Гетеову према госпођи Штајн.[1]

---

[1] Писма Гетеова госпођи Штајн издао је прво заслужни Адолф Schöll (у три свеске, Вајмар 1848 и 1851; друго издање 1857). Ово је издање доцније попунио и поново уредио Wilhelm Fielitz (Франкфурт, две свеске, 1 83 и 1885). Најзад га је по трећи пут прерадио и издао Julius Wahle (две свеске, 1899 и 1900, Франкфурт). У овоме издању има прегледан увод пред сваком годином писама, и на крају драгоцених напомена; ја сам се њиме послужио. Иначе од издања ових писама треба нарочито истаћи издање Хајнриха Динцера (Лајпциг, 1886), који је понајвише писао и података изнео о овом одношају, и пот-

Гете није био дошао с намером да се настани у Вајмару. Тек је касније на томе остало. Али то што су га неко време држали гостом који може сваки час отићи откуд је и дошао, па што се и касније једнако мислило да ће пре или после доћи крај његову боравку у Вајмару, имало је зацело утицаја на његово држање према личностима с којима је чешће долазио у додир, и то је могло бити од пресудног значаја за правац, којим ће ударити и развити се одношај између њега и госпође Штајн. Њој је Гете, како сам рекао, дошао у добри час, и нема сумње да га је набрзо од срца заволела; држећи да ће и онако ускоро бити свему крај, кад он оде, није се много устезала да слуша што јој говори и да концесијама од своје стране још потпирује ватру у њему. Уз то је Млади Гете по своме обичају говорио тако јавно и јасно, да ником није пало на ум узети ствар с озбиљне стране, особито кад се видело да се млади песник и друг херцогов удвара и другим лепотицама кад би госпођа Штајн случајно изостала из друштва. Уопће у животу, којим су живели у прво доба млади херцог и његов млади ментор у Вајмару, — „das tolle Leben“, о којем се говорило на много миља унаоколо, тако да се стари идеалиста Клопшток нашао побуђен да и незван чита моралне буквице своме млађем парнаском сабрату, — у таком животу није могла нарочито падати у очи његова љубав спрам госпође Штајн, те је тако тајна била за неко време добро сачувана тиме што су је сви знали. Кад је касније Гете једнако остајао, и напослетку сасвим остао у Вајмару, ситуација је додуше била измењена, али се

пуно критично издање писама у великом вајмарском издању свију Гетеових дела. Повећи избор писама има у издању Рекламове библиотеке. У последње време изашла су писма у врло укусним издањима Insel-Verlage (уредник Jul. Petersen, три свеске) и Eugena Diederichsa (Jena, 1907 уредник J. Fränkel). У свима има предговор и напомене. — Као најбољи напис из литературе о овом предмету држи се чланак Ericha Schmidta, „Goethe und Frau von Stein“ („Deutsche Rundschau“ 44, 256; после отштампано у књизи чланака „Charakteristiken“, 2 издање у Берлину, 1902).

није могло много натраг све и да се хтело. Међутим, није се хтело: Госпођа Штајн била се очевидно морално опоравила и „грех“, колико га је било, постао јој је мио („die mir liebe Sünde“). У осталом, тај је грех био само у осећању, према мужу, можда и према друштву, јер изгледа да је она још одма с почетка нашла меру којом ће враћати Гетеу љубав, па се ње према приликама и даље придржавала. Да је у један мах само отишла даље и дала све што се може дати, не би на томе остало и не би се могло више натраг; то ће потврдити сви који су били у оваким приликама. Да је госпођа Штајн била слабија, брзо би прошла била и ова љубав Гетеова, као остале: успех, па даље. Овако, он се све више загревао, управо он је сад живео у вечитом загревању, вечитој чежњи, вечитом приливу и одливу осећаја, и у надању. Само така још не услишана љубав у стању је да подржава страст; то је једно лирско стање душе, и љубавни песник у њему има један прави извор за искрене осећаје у песми. Немачка и светска лирска поезија има да захвали госпођи Штајн за то што се није Гетеу предавала.

Невероватно је, да је тај у љубавима размажени Млади Гете, који је до своје двадесет шесте године претурио преко главе и срца неких шест-седам већих и доста мањих одношаја са девојкама и женама, за које се зна, и који је имао енергију и вољу колику и памет и машту, тринаест својих најлепших година, своје доба пуне мушке снаге, провео једнако у истим мислима и у истој љубави према госпођи Штајн; да му се није досадило сто пута јуришати и сто пута повлачити се задовољавајући се утешним именима: брат, пријатељ и т. д. Од почетка до краја, тај се одношај приказује као једна цик-цак линија, и после небројаних црта које је био повукао тамо и натраг, кад му се приближила четрдесета година, могао је да види да је на истој висини с које је и пошао. Приказаћу, као слику и пример, једну, прву, целу годину овог одношаја, укратко и према писмима и песмама.

Већ у првим писмима, од јануара 1776, којих има отприлике десет, (уколико се дају поуздано датирати), Гете говори о својој љубави. Срце му је одма казало најлепшу реч којом ће назвати мили створ: liebe Frau, и онда то име остаје стално, само што се под јачим притиском осећаја појачава који пут у liebste Frau, или удвостручава у liebe liebe Frau, у нормалним приликама: кад јуриша с љубавним изјавама, долазе и друга тепања. Почетак страсти исказује се у жељи да је види, у нестрпљењу и жалости кад је не види, и у веселом расположењу кад иде к њој. Она му допушта да јој долази, да јој говори о својој љубави, чак и да јој каже ти, по „латинском“ обичају.[1] Али одма с почетка, видећи можда како се удвара и другима, мора бити да је с неповерењем говорила о његовој љубави и уједно му саветовала да испита своје срце, јер он у писму од 28. јануара обећава да ће јој рећи ако кога већма заволи, а одма сутра дан одбија отсудно њену помисао, да би његова љубав могла бити тек ћуд (Grille), јер онда је, каже, и дан који гледа пред собом само заблуда, и тако даље. И није била само ћуд, јер га мучи помисао на одлазак: „Ђаволски ми се врте мозаг и срце, да ли да останем или да идем“, и он одлаже пут. Као да се први пут заљубио, пролази кроз све фазе првог љубавног одношаја: љубоморан је, шаље драгој цвећа и мотри да ли ће се закитити њиме, хтео би много штошта да јој каже али „осећа да нема шта и да она све већ зна“, она му је све на свету. Криво му је и самом што баш њу воли, и зна тобоже као су то муке за њу; моли је да има стрпљења, јер он би поштено да савлада страст. Али узалуд мука; у очајању пева лепу „*Путникову ноћну песму*“ („Wanderers Nachtlied“, 12. фебруара 1776):

[1] У једном каснијем писму Хердеру (августа 1787) прича госпођа Штајн, да се сећа како се у први мах противила том „латинском“ обичају и како се онда Гете нашао дубоко увређен; отада је примала *ти* онако „како је из његове чисте душе долазило“.

Ти што јеси на небеси,
Знаш ког бол ког радост стиште,
Лек за обе ти донеси
Оном који снаге иште.
Моја снага посустаје!
Радост, жалост, све то шта је.
О покоју,
Дођи, напој душу моју!

Онда га она теши. Он јој лежи код ногу, чита из једног свог романа, који није остао, и љуби јој руке док га она сестрински милује. Он је ипак срећан што њу воли, покушава и сам да наговори себе како је воли невино и братски; али га у истом тренутку издаје потајна жеља, спопада га као неко кајање што није употребио боље прилику која му се указала била („да сам бар пошао био за својим срцем — Не, бићу добар —“), и нехотице му пада на ум мушица што лети око свеће. Ипак, утисак траје и мирноћа га још не напушта; само му се чини, да је још већма воли него иначе, „али то се сваки дан само тако чини“. У осталом наставља посао заљубљенога: сања о њој, љуби много њеног малог сина, као што су средњовековни трубадури и ритери љубили мале сестре и браћу своје драгане онде где их је она пре тога пољубила, нада се да ће га болеснога посетити. Страст расте. Он не може више да се расеје удварајући се другима, то није више успешно срество као на почетку („Die Liebelei ist doch das probateste Palliativ“), „сва лудост и досетљивост бог зна где су“; и он полако долази до уверења, да уверавања о пријатељству, сестринској љубави и томе слично не погађају право стање ствари. Он и на путу само на њу мисли, види је пред собом где лежи и спава, и где се буди да на њега мисли; сунце које се рађа у руjној зори носи му нове наде, обећава му услишање. и он се спрема на нову изјаву. Она га подсећа опет на сестринство, и он не може ни напред ни натраг; схватајући јасно положај у којем се налазе, испевао је 14 априла лепу песму „Warum gabst

du uns die tiefen Blicke“, можда најкарактеристичнији документ за овај свој одношај према госпођи Штајн:

Што нам даде оштре очи ове
Да гледамо слутећ што ће доћ',
Да за љубав и за срећне снове
Слепе вере не достиже моћ.
Што допусти, судбо, осећају,
Једно другом да у душу зре,
Те и у том чудном замршају
Прави однос да прокљувит' сме.

Сви ти људи, све што светом блуди
Ни рођену душу не познаје;
Само јуре, час им пуне груди
Неки тешки јади из потаје,
Час покликну кад им изненада
Као зора сину среће зраке.
Само наша бедна љубав страда,
За нас двоје нема среће такe:
Да с' волимо а да се не знамо,
Другог неког у себи гледамо.
Срећом само снови да нас нуде,
И несрећа само сан да буде.

Благо оном с ким се слутња титра,
Кога вечно вара санак лак!
Али јава није слутња хитра,
Наше снове крепи поглед свак!
Шта нам спрема, реци, судба тавна?
Каку везу веза међ нама?
Ах ти беше у времена давна
Сестра мени или жена ми!

Знала си ме како стојим, цела,
Ни потез ти није ост'о стран,
Једним гледом скроз си ме прозрела
А други ме мотре узаман.
Стишала си врелу крв и с њоме
Дивљи ток се уставио свуд,
У анђелском загрљају твоме
Уморна је одахнула груд.
Дан за даном ш'о сам уза те
Сав опчаран као неким сном.
За блаженство не бих дао сате
Што проведох лежећ' пред тобом.

Срца су нам заједно куцала,
Из око се благост ширила,
У мени се душа раздрагала.
Узаврела крв се смирила.

И сад све то успомену буди,
И срце нам зна колебљиво,
Да истину стару крију груди,
И боли га ново стање то.
Те к'о да нам пола душе нема,
Сумрачни нам најсветлији дни; —
Срећа што, ма шта да удес спрема,
Остајемо исти ми.[1]

И још док тако јасно осећа и тако прецизно уме у песми да искаже како стоје ствари, потребно му је да се увери да се није преварио. те да му она потврди свој осећај. И она опет више наглашава њихов сестрински однoшај из „давних времена“, а он онај други, те историја почиње изнова. Већ два дана после оне песме, он нема куд него је ословљава са „драга сестро“, „кад мора тако да буде“, и обећава јој да ће је оставити на миру. Али то не траје дуго. Већ идући пут кад се састају, он заборавља шта је био наумио, не зна „да ли му је добро или зло“ и „мучи се што не би хтео да се мучи“. Да би му лакше пошла за руком резигнација, пристаје да је не види догод може, и заиста издржи пуна — два дана. Зато јој одлази трећи дан с јутра, и одма га спопада бол. Веран одјек његових осећаја чује се из песме „Rastlose Liebe“, коју је у те дане испевао: Она му испуњава целу душу, и он нема нигде мира од ње. Он заборавља на све који су му некад били драги, чак и на сестру. Сестра му пише и пребацује, а он моли госпођу Штајн да посредује, што она радо чини. Заиста, набрзо одговара Корнелија утешена и захваљује доброј пријатељици што се ње сетила. Међутим је између Гетеа и госпође Штајн дошло опет до озбиљне сцене, овај пут можда

[1] Превео сам овде целу ову песму, мада заузима несразмерно много простора, због њене лепоте и карактеристичности.

озбиљније него иначе, јер писмо које нам о томе даје извештаја (од 24 маја) почиње са значајним речима: „Дакле и тај одношај, најчистији, најлепши, најистинитији, каки сем своје сестре ни са којом женом нисам имао, и он повређен!“ Има још једно, можда још значајније, место у истом писму: „Кад не могу живети с вама, онда ми ваша љубав исто тако не помаже као ни тако обилата љубав мојих који су далеко од мене“. Најзад дознајемо из овог писма и мотиве, које износи госпођа пред свога љубавника: „....и све то због света! Тај свет који мени није ништа, не ће ни да ти мени будеш нешто — Ви не знате шта чините.“ Међутим, као што се Гете варао на почетку писма кад је упоређивао своју љубав према госпођи Штајн са одношајем према сестри, тако се варао и на крају писма кад је, прелазећи у озбиљније *ви*, мислио да госпођа Штајн не зна шта чини. Знала је она шта чини, јер он њу од тог доба само још већма воли (види писмо од 22 јуна), и брже боље, одма сутра дан после оног писма, сам себе демантује почињући ново писмо с речима: „Ви сте увек исти, увек сушта љубав и доброта“. Бура је дакле опет прошла, он је поново укроћен, задовољава се мрвицама, и радује се кад сме да иде к њој на ручак. Па онда покушава још један пут већим излетима и апсенцијама, да би очврснуо у резигнацији, али не помаже: набрзо пева стару песму: „имао сам опет часова, у којима сам јасно осетио да вас волим“, као да јој није то никад рекао, а после неколико дана, називајући је за промену „златом“, понавља да се никад не осећа добро „кад хоће своје срце да одврати од ње“. — 25 јуна одлази госпођа Штајн у купатило, у Пирмонт, а Гете улази, после више тешкоћа, у државни савет, и полаже заклетву. Државне бриге добро су дошле да мало растресу у Вајмару заосталога љубавника. Гете их је доста озбиљно схватио, и министар Фрич се можда не би био толико опирао примању Гетеа у савет, да је знао колико се уопће променио немирни друг херцогов; његове мисли добиле су одређен правац,

ум му није био више за свима вајмарским лепотицама, „лудо живовање“ било је па прошло. Чисто нам је криво кад, за доказ свему тому, читамо цедуљу што је Гете 9 јула пише госпођи Штајн: „Јуче на ноћ лежим у постељи и већ да заспим, кад ми Филип донесе писмо; буновно прочитам — да је Лили испрошена!! окренем се на другу страну и спавам даље...“ Док је госпођа Штајн у купатилу, он шаље њеној сестри руже из свог врта и труди се да и њу воли; кад га она пита за госпођу Штајн, и шта му пише, он се срамежљиво изговара као да не зна ништа, и она га исмејава. После почиње већ да бива нестрпљив, нема мира и жели да се она што пре врати. Он би јој нешто рекао, али не ће да повери хартији, — ми уосталом знамо шта, јер, срећом, није увек био тако неповерљив спрам хартије. Он премишља хладно о својој љубави и долази до закључака који су нам драгоцени, и ако бисмо их отприлике могли и сами извести из свега оног што знамо о њему: да „он без љубави не може живети“, да „му љубав даје све, и где ње нема он млати празну сламу“, да „је песник и уметник — и човек — онај који се ограничи, који мало ствари својски треба и својски љуби, уз њих се припије, њих обрће на све стране, с њима се сједињује“. Али нашто ће му све то, кад му се чини да је његова судба волети а не бити вољен. — С њеним повратком, 5 августа, буди се нов живот у њему, дршћући отвара писмо у којем му она јавља да је близу, узбуђен је и не зна шта ће од радости, и сад тек осећа како је њихов одношај „тако свето чудан“ да се „не даје речма описати, нити га људи могу видети“. Обрађујући једну нову тему за драму („Сокола“, по Бокачовој причи), одлануће срцу што ће своје старе јаде прелити у драмски облик, а иште од ње допуштење, да сме улити у јунакињу само „неколико капи њенога бића“. Све његове добре намере да се окани ње, одлазе у неповрат —: „ich werde dich wiedersehen, und geh alles wie 's kann!“ (13 августа 1776). — Тешко је већ ову прву годину Гетеова одношаја према

госпођи Штајн пратити до краја а не понављати више пута једно исто, јер се ситуације редовно понављају, који пут с врло незнатним варијацијама. С почетка јесени, септембра месеца, предузима Гете опет једну резигнацију; бори се са собом, али обећава да ће у будуће гледати у њу као у звезде а — Sterne, die begehrt man nicht! Неколико дана добро се држи, онда, као да није ништа ни било и скоро несвесно, пада у стари тон, то јест: у љубавне изјаве. Једанпут, у једном тренутку циничног расположења, са лако разумљивом двосмисленошћу, испоручује јој нечију поруку, да „добра жена никад не треба да не услиша оно што од ње један честит човек затражи". Набрзо поправља ово изјавом, да му она од неког доба долази „као мадона која се уздиже на небо, а онај што заостаје узалуд пружа за њом руке, његов сузни поглед узалуд тражи да се на растанку још једном сусретне с њеним, она је сва утонула у сјај који је окружује, она само чезне за круном што јој лебди над главом". Како је међутим изгледало у души те мадоне, одаје признање оног њој „драгог греха", које је оловком у стиху записала на полеђини овог Гетеова писма. Али она је грешила само у мислима, и зато јој савест није узнемирена одговарала; узалуд је Гете управљао тужбе духу „великога љубавника", Јоханеса Секунда писца чувених „Пољубаца", чезнући као први пут заљубљени за пољупцем. Она остаје према њему иста, и он на крају ове прве године може констатовати, да су обоје остали исти „као месец у његовим менама", јер и он је, како сам признаје, остао онај сензуални човек који је и био. Њега једнако тресе телесни немир и љубавна грозница, и он то не може да сакрије, јер увек избија поново; зато се извињава због свог „ванебеског присуства". Тако се свршује година 1776 са вечно истим уверавањем како „он не ће ништа да каже, јер она већ све зна".

(Свршиће се)

Милан Ћурчин.

МАЋЕДОНСКО ПИТАЊЕ.

(4)

Па ипак су Срби крај свих ових тешкоћа успели, за релативно кратко време, достићи резултате до којих би им мучно било доћи, да уопште није било у Маћедонији за њихов рад земљишта. Поред свих недаћа које су сналазиле српски народ у току последњих десетина прошлога века, није се са свим изгубио српски утицај у Маћедонији. Ако се тамо за дуго није смело чути име Србин, живеле су у народу традиције, везане за историјске српске личности, и успомене на доба када су у Србију упирани погледи. Утицај ових традиција и успоменâ освежаван је непрекидним контактом између Маћедоније и северних српских земаља, међу којима су, као што показасмо, комуникације и природне и врло разгранате. Поред других прилика, Егзархија је имала једну велику сметњу за брзо напредовање и бугаризирања и у овом утицају коме Срби имају да захвале, што су у Маћедонији нашли у народу одјека, кад су, после прилично дуге паузе, почели поново живље да раде у Маћедонији. Разуме се да им у почетку није ишло лако. Морало је протећи неколико година (1887—1893) у покушајима којима се сондирало земљиште и припремале погодбе за рад. Тек од 1893 године када су Срби у Скопљанској Старој Србији добили право да могу отворити своје народне школе, настао је прави рад, који се кретао око питања школскога и црквенога. За Србе је била неопходна потреба добити право да могу отварати народне школе, како би у њима добила легалну основу

за даљи рад. И пошто се Патријаршија упорно противила српском делу своје пастве признати право да се користи њезиним привилегијама у погледу школа, Срби су се морали обраћати Турцима да им допусте отварати своје народне школе на основу прописа турскога закона о јавној настави. Али ма да су те молбе биле колико скромне, толико и оправдане, Турци им се, као и Патријаршија, нису хтели годинама одазвати. То опирање није слабило српски школски покрет. На против, он је с године у годину јачао. У току те борбе за право отварања народних школа, Срби су сазнали, да између Патријаршије и турских власти постоји тајни споразум, којим се Патријаршија обвезала била примењивати права дате јој привилегијама, само кад су у питању Грци, а не и остале народности. Овај је споразум најбољи доказ о томе, колико су неистинита тврђења бугарских шовиниста, да су тобож Турци изазвали српску „пропаганду" и да је они подржавају као оруђе против Бугара! Не само што никад нису Србе ни у чем хтели помоћи, него су, на против, чинили све што су могли, да изиграју и најосновније им захтеве. Па и кад су, као 1897 године, били принуђени да, водећи рачуна о дипломатској интервенцији Србије, задовоље захтеве својих поданика српске народности, то су увек чинили са задњим намерама, да у првој згодној прилици учине дата им права у примени илузорнима. Тако су се — да наведемо један драстичан пример — за време рата с Грцима, водећи рачуна о том, хоће ли Србија остати неутрална или неће, склонили признати Србима из битољскога и солунскога вилајета право да могу, сагласно прописима закона о јавној настави, отварати своје народне школе. Та концесија, учињена Србима после толико годишњих узалудних напора, силно је била узбунила Бугаре. У Солуну се тада, по иницијативи професора бугарске тамошње гимназије основало тајно „друштво за убијање Срба", о чему је тада јавно писано у бугарској штампи. „Народни Права", орган партије радослависта, донео је био о томе „друштву" и један допис

из Солуна, из кога се сазнало, како се тадашњи раздор међу професорима у солунској бугарској гимназији објашњава отимањем о славу иницијаторства за оснивање овога друштва! С јесени те 1897 године доиста су почеле падати прве жртве српске. То су махом били мутевелије новоотворених српских школа. По турском закону о јавној настави, кад молба за отварање школе прође најзад срећно све инстанције, допуст за њено отварање даје се на име једнога од молилаца који прима на себе одговорност пред властима и за рад у школи и за држање учитеља. Бугари су мислили да ће се ширењу српскога школскога покрета најпоузданије стати на пут, ако се побију ове мутевелије. Кад један падне, мислили су, неће се лако други осмелити да се прими ове неблагодарне и опасне по живот дужности. Жртве су падале за жртвама. Њихов се број нагло множио. За непуне две године пало је више од 40 најугледнијих Срба од ножа и револвера бугарскога. И што је врло важно нарочито истаћи, то је факат: *ниједан од убица толиких људи није ухваћен ни кажњен, ма да су се убиства обично вршила дању и често пута на најживљим улицама.* Ма како да је турска полиција аљкава, ипак се овај факат не може објаснити друкчије, него као знак да су Турци, из својих побуда, били солидарни с оваким радом Бугара, јер су се надали, као и ови, да ће Срби, застрашени овим убиствима, устукнути, да се међу њима неће погинулима наћи замена, те да ће, на тај начин, право, дато Србима да могу отворити своје школе, у примени бити учињено илузорним. Али су се у овим надама преварили и Турци и Бугари. Жртве су се сваким даном множиле, убице су се слободно шетале, али је и српски школски покрет напредовао, јер се број новоотворених школа непрекидно и ако лагано увећавао, Напредује свака идеја која може да стече својих мученика. У овој жалосној историји овај је напредак био светао факат, који је казивао речитије него икакво доказивање, да Српство у Маћедонији није биљка без

корена и да српски покрет има животне снаге, кад је и *оваквим* сметњама могао да одоли.

Српске школе у Маћедонији почеле су се отварати тек с краја 1897 године, а по подацима из 1903 године, Срби су имали у битољском и солунском вилајету, дакле у правој Маћедонији, 9 средњих школа са 568 ученика-ица и 67 основних школа са 3537 ученика-ица. У овај број не улазе основне и средње школе српске школе у скопљанској Старој Србији, коју Бугари такође рачунају у Маћедонију и у којој има 5 средњих школа са 415 ученика и 126 основних са 6136 ученика-ица. Кад се има на уму, прво, релативно кратко време, а за тим тешкоће које су имале да се савлађују, мора се признати, да је ово знатан успех који само потврђује тачност раније изнесених и историјом утврђених погледа, да Бугари не могу за себе рекламирати искључиво право на национално-културни рад у Маћедонији.

Овај успех на пољу рада за школу, увећан је и успесима у раду, коме је био задатак натерати патријаршију да води рачуна о жељама Срба да имају за црквене старешине митрополите своје народности. Те су жеље најјаче биле изражене у оним епархијама, где се кроз школе успело припремити терен за црквени покрет. Најпре је 1895 изабран за митрополита у Призрену Србин Дионисије, а за тим с краја 1896 започела се, после смрти Грка Митрополита, у скопљанској епархији борба између Срба и Патријаршије, која се дуго устезала одазвати се никаквој жељи, да и за ову епархију изабере Србина за Митрополита, док се најзад није сломила и изабрала за митрополита Србина Фирмилијана. Како се у то доба упразнила и епархија велешко-добарска, Патријаршија је похитала да изабере за митрополита Грка, који је, као васпитаник богословије у Београду, знао врло добро српски, те да на тај начин у томе задовољи Србе ову епархију и спречи њихов покрет у корист Србина Митрополита.

Као што се види, на оба поља рада, и црквеном и школском, Срби су постигли за релативно кратко време резултате, с којима могу бити задовољни. Кад се имају на уму раније изнесени подаци о историјском развоју Маћедоније у свези с географским погодбама у њој и с разноликим тешкоћама с којима су Срби имали да се боре, кад су 1887 године изнова почели радити да поврате што су раније имали у Маћедонији, ових је резултата значење у томе, што показују јасно до очевидности: *да и у првој Маћедонија има за српски покрет и земљишта и погодаба, као и за бугарска, па и више*, поред осталих узрока и за то, што је дијалект средње-маћедонски по многим својим особинама, фонетиком и морфолоогијом, а нарочито по своме лексичком благу, ближи српском него ли бугарском језику. Успеси бугарске народне ствари, постигнути за време српских недаћа после ратова с Турцима, а помоћу Егзархије, не могу послужити као поуздана основа за тврђење, да су Маћедонски Словени етнички Бугари. Као последица случајнога стицаја повољних прилика, ти су успеси пролазнога значења. То се види најочигледније по факту, да је у Маћедонији знатан део словенскога живља остао и данас, после тридесетогодишњега рада Егзархије у врло повољним приликама, под окриљем Патријаршије. Чиме би се то могло објаснити, кад се зна да је, због грчке искључивости, Патријаршија лишавала своју словенску паству свих права, која су Грци, користећи се њезиним привилегијама, обилато уживали? Зар за њих није био и сувише примамљив положај оне њихове браће која одоше под окриље Егзархије и који су имали *све*, док они нису имали *ништа*. Словени егзархисти имали су све што им је, према приликама у Турској, било потребно да се, с једне стране, отму испод јелинизаторскога утицаја грчких владика и да, с друге стране, буду колико толико заштићени од турске самовоље. И зар онда није чудновато, како су се то Словени патријаршисте могли отети примамљивој снази поређења између положаја својега и

своје браће што прићоше Егзархији? То се чудо не би могло ни разумети ни објаснити, ако би се узела, као утврђена истина, као што Бугари не престају тврдити, да су Словени у Маћедонији *генетички* Бугари, као и они у Тракији и у Бугарској. Шта би их, ако је ово истина, држало у заједници *с грчком* Патријаршијом, која их *лишава свега*, и уздржавало да не прићу *бугарској* Егзархији, која им *пружа све*? Ово се питање поставља само собом и одговор, који је на њега једино могућан, није ни у колико повољан по Бугаре и њихове искључиве националистичке претензије. А ако се, с друге опет стране, узме на ум факат, да су у скопаљској епархији, кад је за митрополита изабран био Србин, и у епархији велешко-дебарској, кад је за митрополита добила Грка који, као васпитаник београдске богословије, говори српски, све патријаршисте словенскога племена пригрлили одушевљено српску народну ствар и показали чак и напредак у бројним односима, јер су им прилазили и егзархисте, — онда се још очевидније показује, где је слаба страна бугарских националистичких претензија и у чем је право и велико значење поменутих српских успеха.

(Наставиће се)

ЖЕНА У ГЕТЕОВОЈ ПОЕЗИЈИ.

(крај).

Вертер је од самог почетка очаран. Већ после описа свога разговора с Лотом о лектири и игрању он узвикује: „Како сам се у току разговора топио гледајући у њене црне очи! Како су живахне усне и свежи чили образи привлачили целу моју душу! како сам често утонув сасвим у диван смисао њенога разговора пречуо речи којима се изражавала!“ Али док су ови узвици више занимљиви због појединости о Лотиној спољашњости — јер би се иначе могли узети као израз једног пролазног одушевљења — дотле једна ситница још много боље одаје право стање ствари: Вертер је у току овога разговора сасвим заборавио да су у колима још две девојке, и примећује их тек кад Лота и њих почиње увлачити у разговор. Један врло речити додатак овоме моменту јесте подругљиви поглед Лотине рођаке, из кога је могао прочитати како она сматра да се њена опомена: „Пазите да се не заљубите!“ већ почела показивати као врло умесна. Кратко време после првог познанства Лота је за Вертера „једно од најљубазнијих створења“, „анђео“, и он је задовољан и срећан. „Толико простодушности поред толико разума, толико доброте поред толико чврстине карактера, и душевни мир поред правог живота и активности“, узвикује Вертер, незадовољан што не може да дâ потпунију и конкретнију слику свога идеала. Али и ако му при самом додиру њенога прста кроз цело тело пролази нека језа, он још и на месец дана после свога

познанства с Лотом прилично влада собом: „Она ми је света. Свака пожуда ћути у њеном присуству“. Само страст све више отима маха. Већ три дана после писма у коме се налазе горње речи Вертер исписује следеће редове, који у толико више падају у очи у колико су једини под датумом од 19 јула: „Видећу је!“ узвикујем јутром, кад се пробудим и са свом ведрином гледам у сусрет лепом сунцу; „видећу је!“ И за цео дан немам више никакве жеље. Све, све се слије у тај један изглед“. Пет недеља доцније ствар је потпуно измењена. Уместо самопоуздања које ућуткује сваку пожуду и ведрине која излази у сусрет јутарњем сунцу, јавља се једна очајничка чежња, која већ у себи има и сувише мрачнога и кобнога. Редови датирани 21 августа гласе:

„Узалуд пружам своје руке за њом, јутром, кад се почнем будити из тешких снова; узалуд је тражим ноћу у својој постељи, кад ми је срећан, невини сан донео обману да седим поред ње на ливади, држим њену руку и обасипам је хиљадама пољубаца. Ах, кад је затим, у пола још у сањивом бунилу, тражим пипајући и при том се пробудим — река суза појури из мога стегнутог срца и ја очајно плачем пред мрачном будућношћу“.

У ово је доба његово осећање одиста „бесна, бесконачна страст“; пред његову машту не излази више никаква друга прилика осим њене, он све у свету види само у односу према њој. Па ипак Вертер има још довољно снаге да свему учини крај. Осећајући да је његов положај према Лоти и њеном веренику, који је у последње време такође ту, све тежи, да је његово посведневно састајање с њима у ствари само мучење, он увиђа да тако не може даље остати, и ма колико да му је тешко растати се од Лоте, он своју кризу решава одласком. Наравно, само привремено; јер је после неколико месеци опет поред ње, и то у много горем положају. Он се, пре свега, враћа са извесном горчином у души, после једног понижења и читавог низа непријатности. Затим Лота није више само вереница, већ жена Албертова, и ма да га језа подилази, он мора да остане миран кад је муж пред

њим „обухвати око витког стаса“. Уз то му се чини да Алберт није за њу, да би она била срећнија с њим, а њена близина, далеко од тога да му доноси радости и утехе, само је један повод више за мрачне мисли. Али се и у самом месту много штошта изменило на горе, и Вертер има само непријатности и жалости од оних истих ствари које су му раније биле извор задовољства. У том расположењу он мења и своју лектиру; уместо ведрога Омира, који је за време првог бављења био његов омиљени писац, сад су му много ближе туробне и плачне песме Осијанове. Најзад уза све то промиче полако позна јесен са својим облачним и мочарним данима, а за њом лагано долази зима са свом својом леденошћу и свом празнином. Вертер поново осећа да је његов положај несносан и поново се решава да свему учини крај, само овога пута не одласком из Лотине близине, већ одласком са света. После једног јединог тренутка среће, он одузима себи живот.

Ма да се Вертер понајчешће карактерише као сањало, као сентиментална и болесна природа — један познати немачки психијатор чак је поставио и дијагнозу његове болести — он је несумњиво пун и добрих, чак ретких особина, он је, нарочито, песник, песник необичнога дара, и његова љубав, баш и да се није свршила самоубиством, свакако даје Лоти већу вредност но љубав њенога мужа, који је честит, вредан и трезвен, али се у главноме ничим не уздиже изнад просечнога. И већ с тога би држање Лотино према Вертеру било од нарочитог интереса. Оно је међутим у толико занимљивије у колико је Вертер једини човек у роману према коме се Лота показује са своје интимније стране. Док се о њеном односу према Алберту налазе само кратка наговештења у којима, кадгод нису у вези с Вертером, нема ничега што не би било обично и свакидашње, дотле о њеном односу према Вертеру пружа роман пуно карактеристичних појединости, које су у толико занимљивије у колико допуњују њену слику.

Ту су пре свега Вертерови утисци о том односу, и њих никако не треба потцењивати. Он је, истина, заљубљен и према томе склон да много штошта види онако како је њему најмилије, али је у исти мах и сувише интелигентан да не би био скептик. То се најбоље види из забелешке од 13 јула.

Не, не варам се! У њеним црним очима читам истинско интересовање за себе и своју судбину. Да, осећам, и у томе смем веровати своме срцу, да ме — о да ли смем, да ли могу изговорити блаженство у овим речима? — да ме воли!

Мене воли! — И како сам себи постајем драг, како сâм — та теби смем рећи, ти тако што можеш разумети — како сам себе обожавам од кад ме она воли!

Да ли је то уображење или осећање правога стања ствари? — Ја не познајем тога човека од кога бих страховао у Лотином срцу: па ипак — кад говори о своме веренику — кад говори о њему с таквим жаром, с таквом љубављу, онда се осећам као човек кога лишавају свих његових почасти и достојанстава и одузимају му мач.

И тако у главноме иде даље за све време не само првога, већ и другога бављења поред Лоте. Вертер час подлеже својим осећајима и види све у лепшој боји, час гледа свој однос очима човека који уме да посматра објективно. Опет у једном истом писму, само не непосредно једно за другим као горе, налазе се два места која показују да је то Вертерово стално расположење, да се он стално колеба између вере и сумње. Говорећи о Лотином веренику, Вертер на пример вели: „Он је према мени расположен пријатељски, и ја нагађам да је то више Лотина заслуга но израз његовог рођеног осећања; јер у томе су жене лукаве и имају право; кад могу да одрже два обожаваоца у добрим односима, увек је њихова добит, и ако је то ретко могућно“. Трезвеније се на један однос према жени у опште не може гледати, и Вертер овим јасно показује да у Лотином изузетном понашању види понекад само сујету, која јој не допушта да се лиши једног преданог обожаваоца. Али се у истом

писму од 30 јула налазе и ове речи које се такође односе на Алберта: „Он ме сматра за умна човека; и моја преданост Лоти, искрена радост коју ми доносе сви њени поступци, увећава његов триумф, и он је због тога само још више воли. Да ли је по који пут не мучи са мало љубоморе, у то нећу да улазим; бар ја не бих на његовом месту био сасвим сигуран од те напасти". У овим последњим речима има несумњиво оптимизма; Вертер налази да би Алберт имао довољно разлога да буде на њега љубоморан, показујући тиме како ипак верује да га Лота воли или бар да га може волети.

Ово се Вертерово колебање може у осталом потпуно разумети кад се у Лотином држању према њему ближе уоче неки моменти; нарочито се онда може разумети његова стална нада и веровање у њену љубав. Тако је она на игранци, која долази одмах после њиховог познанства, толико усхићена док игра с њим да једна старија жена, њена познаница, сматра за потребно да је подсети на вереника: док Лота и Вертер пролећу поред ње, она смешећи се погледа у Лоту, прети прстом, и два пута врло значајно помиње име Алберт. У самом почетку дакле Лота, сасвим нехотице, одаје симпатије које ни њена незаинтересована позианица не сматра за израз свакидашње љубазности, већ им придаје сасвим други карактер. А за овим се нижу значајни погледи и безброј других ситних знакова, из којих Вертер може с правом извести најповољније закључке за себе. Довољно је међутим поменути један једини случај, који је не само занимљив, већ је врло карактеристичан и за Лоту и за њено држање према Вертеру. У писму од 12 септембра описује Вертер једну своју посету која је дошла после прекида од неколико дана јер је Лота била на путу, и у том опису после малог увода долази ово место:

Једна јој канаринка слете с огледала на раме. „Један нови пријатељ", рече она и домами је на руку: „она је намењена мојим малима. Врло је мила. Гледајте је! Кад

јој дајем хлеб, лепрша крилима и тако учтиво кљуца. Она ме и љуби, гледајте!"

Кад она пружи уста малом створењу, оно се тако љупко тискаше у слатке усне, као да је могло осетити блаженство које је уживало.

„Нека и вас пољуби", рече она и пружи тицу према мени. Мали кљун пређе из њених уста у моја, и његов је додир био као дах, слутња љубавног уживања.

Сам за се овај би моменат могао бити сасвим без значаја или би се у најгорем случају могао узети као кокетерија; али у вези са осталим знацима он је један доказ више да Вертерова нада није само плод уображења, и он се у писму од 21 новембра донекле с правом тужи на Лоту: „Она не види, не осећа да спрема отров који ће упропастити и мене и њу... На што добродушни поглед, којим ми често — често? — не, не често али ипак понекад добацује, задовољство с којим прима нехотичан израз мога осећаја, саучешће према мојој патњи које се оцртава на њеном челу?" Јер Лота не само не помишља на то да уклони Вертера из своје близине, већ јој очигледно није право кад јој муж одсудно препоручује да Вертеровом понашању „да други правац" и да умањи „његове честе посете". Тек кад је он после тога почео да избегава сваки разговор о Вертеру, дајући на тај начин своме захтеву сасвим озбиљан карактер, решава се Лота да поступи по његовој жељи; она моли Вертера, који је у недељу код њих, да дође тек у четвртак у очи божића, и нарочито наглашава да не долази раније. Као у накнаду за своје раније устезање, она се том приликом показује врло енергична, и између осталога добацује Вертеру и ове крупне речи: „Будите човек! Окрените ту жалосну преданост од створења које не може ништа друго до да вас жали". Само је цела ствар дошла и сувише доцкан, и то не само за Вертера, већ, као што показује ниже наведено место, и за Лоту, којој је његова близина такође постала потребна. Сутрадан по објашњењу с Вертером Лота је случајно остала сама — Алберт је

отишао послом у оближње место, а иначе нема поред ње никога од браће и сестара — и она у својој усамљености покушава да дâ себи рачуна о својим односима према мужу и Вертеру.

Она виђаше да је за навек везана за мужа, познавала је његову љубав и верност, била му је од срца предана, његова мирноћа, његова поузданост као да од самога неба беху одређени за то да једна ваљана жена заснује на њима своју животну срећу: она је осећала шта би он за вечита времена био њој и њеној деци. На другој страни јој Вертер беше постао тако мио, одмах од првог тренутка њиховог познанства беше се тако лепо показала сагласност њихових душа, дуготрајно дружење с њим, понеки заједнички доживљај беху направили неизгладиви утисак на њено срце. Беше навикнута да с њим подели сваки интересантан осећај, сваку интересантну мисао, и његово је удаљење претило да у целом њеном бићу створи једну празнину, која се више не може испунити. О, кад би га у том тренутку могла претворити у брата! Како би била срећна! — Кад би га могла оженити којом од својих пријатељица, кад би се могла надати да ће сасвим васпоставити и његов однос према Алберту!

У мислима је прелазила редом своје пријатељице, и код сваке нађе поштогод да покуди, не нађе ниједне којој би га дала.

Тек услед свих ових размишљања осети она дубоко, не дајући себи о томе рачуна, да је њена срдачна, потајна жудња да га задржи за себе, и признаде себи у исти мах да га не може, да га не сме задржати; њена чиста, лепа, иначе тако лака и тако домишљата душа осећаше притисак туге коме је затворен изглед на срећу. Срце јој се стезало, а над оком јој почиваше мутан облак.

И баш у том тренутку, око пола седам, наилази Вертер. Мрак се давно спустио — све се дешава на три дана пред божић, — усамљена Лота осећа страх од Вертеровог присуства, и пошто му је збуњено пребацила што је дошао пре одређеног времена, шаље слушкињу по своје две пријатељице, час желећи да дођу час да не дођу. Слушкиња наскоро јавља да ниједна од њих не може доћи, и Лотина је забуна још већа.

Хтела је да каже слушкињи да седи с радом у побочној соби; затим се предомисли. Вертер ходаше по соби горе доле, она приђе клавиру и отпоче један менует, али он није ишао од руке". — Она се прибра и седе мирно уз Вертера који беше заузео своје уобичајено место на канабету.

„Зар ништа немате за читање?" рече она. Он није имао ништа. „Ту у мојој фијоци", отпоче она, „стоји ваш превод неких песама Осијанових; ја га још нисам читала, јер сам се све надала, да ћу их чути од вас; али до сад није ишло, није било прилике". Он се насмеши, извади песме, нека га језа подиђе кад их узе у руке, а очи му се напунише суза кад погледа у њих. Он седе и поче читати.

Тужне песме чине необичан јак утисак на обоје, и они се најзад гуше у сузама, а како у судбини опеваних лица виде своју рођену невољу, њихове сузе потичу из истог извора, имају исти узрок. Вертерове усне горе на Лотиној мишици, језа подилази обоје; она хоће да се уклони, али јој бол и интересовање не даду, и пошто је одахнула, она га јецајући моли да настави. Дршћући, док му је срце куцало као да ће пући, Вертер подиже лист и готово загушеним гласом чита још ове редове:

Зашто ме будиш, пролећни ваздуше? Ти милујући одговараш: „Ја орошавам небеским капљицама!" Али је време мога вењења близу, близу олуја, која ће покидати моје лишће! Сутра ће доћи, доћи путник који ме је видео у мојој лепоти, његово ће ме око тражити у наоколо по пољу и неће ме наћи.

Овде узбуђење достиже врхунац, и они више не владају собом; следећи опис износи потанко све појединости одсудног момента.

Сва се силина ових речи свали на несрећног Вертера. Он клече пред Лоту у највећем очајању, ухвати је за руке, притискиваше их на очи, на чело, а њој као да прелеташе кроз душу слутња о његовој страшној намери. Њима овлада бунило, она стеже његове руке, притисну их на своје груди, наже се према њему с болним покретом, и њихови се зажарени образи додирнуше. Они не знађаху за себе. Он обави своје мишице око ње, притисну је на своје груди и покри бесним пољупцима њене усне које су дрхтале и муцале. „Вер-

тере!“ узвикну она загушеним гласом, окрећући се од њега, „Вертере!“ и слабом руком гураше његове груди од својих; „Вертере“! узвикну одлучним тоном најплеменитијег осећаја. Он се не одупре, пусти је из загрљаја и ван себе клече пред њу. Она се отрже, и у страховитој забуни, дршћући између љубави и гнева, рече: То је последњи пут, Вертере! више ме нећете видети“. И с погледом пуним љубави на јадника она журно оде у побочну собу и закључа за собом.

Све дозивање, сва молба да чује „само још једну реч“, „једно збогом“ остаје без успеха; Лота на све одговара ћутањем из закључане собе. Јасно је према томе да би она одржала своју реч, да би то одиста био последњи пут, баш да се Вертер и није убио још исте ноћи. Искушење је могло наићи само тренутно, у нарочитом моменту, и то не само услед симпатије за Вертера, већ и под утицајем сентименталног расположења, јер је сентименталност несумњиво једна од оних црта Лотиних које је највише везују за Вертера. Али је први корак у област недопуштенога довољан да истрезни младу жену и да је подсети на њен положај и њене обавезе. Тако Лота, навикнута на рад и савесно вршење својих дужности, излази као победилац из опасности која је претила не само њој лично, већ и срећи свих њених, док Вертер, приморан већ својом неактивношћу да се сав преда једном разоравајућем осећају, подлеже својој страсти.

Узор за Лоту у „Вертеру“ познатији је и одређенији но за ма коју другу жену у Гетеовој поезији. Готово све важније црте, чак и само име позајмила је Шарлота Буф, вереница, доцније жена, Јована Христијана Кестнера, према којој је Гетеов однос у Вецлару био у главноме онај исти који је и Вертеров према Лоти у првој књизи романа, дакле до одласка Вертеровог. Тако исто је и највећи део појединости у том првом делу узет из Гетеових доживљаја у Вецлару. Сличност између доживљаја и романа је тако велика, да се и Шарлота и Кестнер при појави „Вертера“ осећају побуђени да протествују због индискреције, осећајући да ће их читалачка

публика неминовно познати у Лоти и Алберту. Али се они у исти мах љуте и због тога што је у роману много штошта представљено другачије но што је у ствари било, што им се дају неке особине којих немају, и већ из тога излази да Лота није само обична копија Шарлоте Буф. Зна се међутим да је извесне црте за њу позајмила и Максимилијана Брентано, с којом је Гете општио у Франкфурту пре но што ће завршити „Вертера“; тако су од ње по свој прилици црне очи Лотине, јер је Шарлота Буф била плавоока. Али је она нарочито дала добар део појединости за други део романа, у коме се слика Вертеров однос према удатој Лоти, и за који је Гетеу општење са Шарлотом Буф било од мале помоћи, пошто је из Вецлара отишао пре њене удаје. Млада, лепа и интелигентна, тек удата за ружног и прозаичног трговца који има петоро деце из првога брака, Максимилијана се осећа усамљена у своме новом положају и радо прима посете младога Гетеа. Али је њен муж имао своје нарочито мишљење о честом долажењу лепога и даровитог младића, и после једног озбиљног сукоба, после „страшних тренутака“ Гете престаје са својим посетама. На тај је начин дошла потребна допуна за Лоту у другој књизи романа и то, наравно, само у толико у колико је створена једна згодна полазна тачка за машту песникову; јер Лота је, и поред тога што су код ње позајмице од живих модела, нарочито од Шарлоте Буф, необично многобројне и видне, у целини ипак чисто Гетеов створ.

Као што се могло видети из досадашњег излагања, жена је у Гетеовој поезији заступљена и у својим најбитнијим представницима и у својим најважнијим положајима у животу. Уз то Аделхајд од Валдорфа, Клара, Маргарита, Доротеја и Лота показују да је Гете умео створити и сасвим конкретне, понекад до ситница доследне женске типове, који никако не застаревају, јер су

истинити, реални: који су стално занимљиви, јер су разнолики. Њихову вредност подиже знатно факат да сви они имају у основи нечега општега, нечега што није везано само за извесно време и извесне прилике или само за извесну личност. И ако су, на пример, и Маргарита и Доротеја и Лота несумњиво Немице, оне не само нису једино Немице, него чак нису ни пре свега Немице; њихова се народност осећа, више мање, узгред, а оно што и поред све њихове индивидуалне разноликости необично јако избија, оно што им је свима заједничко, јесте женство. И онда кад се у свирепости и амбициозности не бирају средства, као што је случај код Аделхајде, и онда кад се у праштању и самоодрицању иде до крајности као што то, на пример, чини Маргарита, у основи се увек осећа жена.

Могло би се, поводом овога, запитати, у чему је тај основни женски карактер; могло би се, нарочито, затражити, да се бар на основу података које је Гете у својим женским типовима дао о жени конструише један основни тип жене, да се издвоји оно што је битно и стално од онога што је индивидуално и случајно. Само би такав посао био посве непоуздан, и то поглавито с тога што је статистика у овом случају врло несигурно средство. Аделхајд полази за Вајслингена зато што је стекао име и положај, и не бира средства да га се опрости чим јој се указује прилика да се приближи будућем цару; Клара, и ако сасвим супротан тип Аделхајди, обожава у Егмонту пре свега прослављеног јунака и истакнуту личност; Леонора од Есте, која по сопственом признању има свега што чини богаство, има „мужа и сина и имање, положај и лепоту“, гледа да, по цену несреће своје пријатељице, добије за себе Таса једино с тога што је он прослављени песник, те се поред њега може и она прославити; чак и Маргарита, код које љубав изгледа слободна од свих других примеса, са извесним унутрашњим задовољством помиње да је човек коме се допала племенитога рода, да је дакле изнад ње.

У свима овим случајевима тешко да ће ико оспорити реалност црте коју они илуструју. Па ипак: ко би смео тврдити да је то погледање више себе, да је та нарочита врста амбициозности чисто женска особина, да се не јавља, можда у истој мери, и код људи? Свако ће међутим осетити искључиво женску особину у једном јединoм случају, у јадиковању Маргаритином за изгубљеним дететом; когод уочи ближе све облике у којима се јавља њен бол, осетиће да човек, отац не може никад употребити онакав језик из простог разлога што не може имати онакво осећање. Бројеви, као што се види, не казују овде ништа, јер се за једну особину која је заступљена у четири случаја не може рећи да је искључиво женска, док је код друге особине довољан један једини пример; доћи до поузданог, неоспорног резултата према томе је не само врло тешко, већ и немогуће, и зато се издвајање типских женских особина мора оставити искуству и увиђавности читаоца.[1]

Милош Тривунац.

---

[1] Ова ће расправа, са незнатним изменама, изићи и као засебна књига, и том ће приликом, у предговору и напоменама, бити детаљно изложена и употребљена литература.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

Трећа Југословенска Уметничка Изложба у Загребу.

(2)

Вајара има и овај пут само седам: три Хрвата, три Србина и један Бугарин. Од Хрвата познати Франгеш и Валдец, и, на место Мештровића који демонструје одсуством, бароница Рене Враницани; од Срба Ђока Јовановић са више познатих радова и два три нова рада, Роксандић само с „Борбом" насред изложбе, Убавкић са својим краљем Петром и „фратром подрумарем"; и Бугарин Андреј Николов, за којег досад нисмо знали. *Валдец* је изложио само познату успелу плакету с Штросмајеровим ликом и бисту краља Петра у бронзи. Кажу да је овај уметник у последње време више радио за јужно словенство на другом пољу, као коалиционашки политичар; само с погледом на необично значајну борбу која се води данас у Хрватској, може се засад уметнику Валдецу гледати кроз прсте и не замерити му за овако оскудну годину, али кад прође борба и „материнска ријеч" буде спасена, нека се поврати длету, јер ће њиме више користити своме народу. *Франгеш* се задовољио да покаже свој патриотизам тиме, што је опет изложио лепу плакету „Sve za vjeru i domovinu", и што је у сваки свој рад вредно урезао уз прво своје презиме и материно име: Mihanović, од „Ljepa naša domovina"-Mihanovićâ. Овај симпатични и вредни уметник не уступа у познавању свога посла, у моделирању акта и реализму

анатомских размера, нашем Ђоки Јовановићу, а притом има живљу машту и многостранији је од Јовановића. Многостранији је утолико, јер не преза ни од чега што спада у његов круг рада, ни од занатско-уметничких работа, а притом не губи ни озбиљност и стрпљивост нити нефилистарско схватање и велики артистички став. *Ђока Јовановић* тражи у ужем кругу нове проблеме у техничком правцу, у чему је најјачи: баца преко женске главе и бисте вео и компликује моделирање акта под драперијом, и очи задовољно застају на лепој линији и радо иду за њом. Сасвим је свеједно, да ли се та биста зове „Тугом“ или другим неким именом; можда је чак није ни требало тако назвати, јер овака веза између идеје и овог техничког проблема и сувише је јефтина и површна. Идеја и снажна замисао нису уопће јака страна Јовановићева, и Франгеш је више песник од њега, ма да нарочито дубок није ни он. Уосталом, скулптура са великим идејама редовно је несимпатична појава, отприлике што и опера са значајном садржином: не истиче се доста оно што је главно, у опери музика, у скултури потез и форма и моделирање. Ако скултура треба да узбуди, нека то чини обликом не замишљу. Код Менијеових радника задржи нам дах снага и изразитост облика; његова социјалистичка тенденција оставља нас хладне и, ако се сувише истиче, чак нам и смета. Усудио бих се да речнем, да и Роден прецењује мислиоца у себи. Колико нам наивни и незнатни изгледају тек њихови ученици, који су завирили мало у Ничеова „Заратустру“ или начули нешто о „натчовеку“, па би већ да претопе у своју материју читаву модерну филозофију! Имамо ми једног Роденова ученика, који моделира једну велику „замисао“ за другом, мада не схвата још ни значај јужнословенске заједнице, јер му лични успеси и ћуди вреде више од ње; то је Мештровић, о којем се толико говорило. Мештровић је млад и недовршен човек, свакако даровит уметник, али досад куд и камо прецењиван; ретко је

нешто тачније речено за наше уметнике од оног што је Богдан Поповић казао за Мештровића приликом прве јужнословенске изложбе: да иде за модом и да га је мода подигла: али да је свака мода за времена, и да ће најзад ипак сваки добити што му припада. Мештровића је овај пут заменила Хрватица бароница *Рене Враницани;* и можемо бити задовољни овом заменом. Њени старији другови, вајари, примили су са симпатијом новога члана „Ладе“ и исказали су повољан суд о двема бистама, које су, на жалост, изложене у гипсу; према томе суду, ови радови показују главне одлике доброг вајара: елеганцију у потезу и поуздан неусиљен покрет, те је јужнословенској уметности на видику нова добра снага. Потпунији суд о таленту госпођице Враницани моћи ће се створити свакако тек док јој се укаже прилика, да с већим бројем радова изађе пред публику. — Не мање симпатична појава и нов талент који улива лепе наде јесте међу вајарима на овој изложби Бугарин *Андреј Николов*, једини од бугарских вајара. Он се приказао одма разноврсан, са девет различитих скултура; мора да је недавна довршио коју од горњих уметничких школа, јер је још пун утисака онога што је онде видео и имао пред собом, и ко је за последњих година полазио модерне годишње изложбе у Минхену, Берлину или Бечу, опазиће лако сродност између ових пластика и оних, које се сада онде излажу и међу којима је кудикамо јединственији дух него међу сликама. Од Николова истиче се нарочито једна мала „дечја биста“ у мрамору, тако меко а ипак изразито у контурама израђена, да се и нехотично мора застати пред њом и уживати у њој гледајући је. Ја сам у неколико маха, избегавајући поглед Убавкићева ћошкастог краља Петра, долазио пред ову лепу главицу, и помишљао можда како је величина уметничког дела често без пропорције са вредношћу његовом. — Највећа је скултура на овој изложби *Роксандићева* „Борба“: рибар са змијом; она стоји на средини посред зеленила, и прави добру фигуру. Роксандић

је стекао себи име својим „Робом“ и овом „Борбом“. Величина потхвата, с којом су у складу вештина и поузданост у изради, привукли су одма пажњу на ове радове, те је о њима много и с много хвале говорено. Свакако, ако ово још није пуна мера оног што има Роксандић да дâ, ако је тек почетак, он је грандиозан; само Роксандић се мора пожурити, јер он је двадеситрећу давно прешао, а за бесмртност ово није доста. — Од словеначких вајара нема овај пут ни једног; њих ћемо тек догодине у Љубљани опет видети.

И у соби словеначких сликара, како сам споменуо, зидови су оскудно покривени, и о неком суду не може бити говора. Од старих добрих познаника нема ни Јакопића, ни Грохара, ни Јаме, ни других, и Словенци, који су на обема ранијим изложбама у толикој мери пробудили интересовање гледалаца, овај пут су начинили паузу, и осудили нас да чекамо до нагодину. Међу више мање омањим сликама што висе сада у њихову оделењу, једва се неке истичу и привлаче већу пажњу, тако *Веселове* слике, нарочито жив портрет једнога старца, и нелико радова *Хенријете Шантел*, што стоје један поред другог, сваки за себе колористички занимљив (дечко с наранчама, рефлекс од наранача на његову лицу; играчица пред огледалом; праља према белом рубљу). Гледа човек те слике у словеначкој соби, од којих је неке могао видети раније у Софији, и једнако га мучи мисао, како је чудно, што се словеначки уметници нису организовали и друкче јавили у Загребу, који им је тако близу и тако близак. Карактеристичан је уопће тај одношај Словенаца према „Лади“: док се могло учествовати у изложбама ван савеза и док су им месни изложбени одбори плаћали подвоз за радове, нису они помишљали на организацију, и тек сад, кад виде да друкче не иде, учиниће и они што су остали јужни Словени већ учинили и због чега се и почела читава ствар. Тако оваке изложбе служе и огледалом положаја и стања у

којем се које југословенско племе налази: Словенци су, с једне стране, упућени сами на себе, те њима оскудева и оно мало помоћи, што је остала племена имају у својој већој слободи, и Словенци, с друге стране, ненавикнути на већу слободу, не осећају толико колико остали потребу југословенског удруживања. Исто је тако карактеристична овака изложба за културне и политичке прилике осталих племена; можда највише за Србе.

(Свршиће се.)

М. Ћ.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Подвојвода Јован Монастерлија, од Др. Јулке Хлапец Ђорђевић.

У „Летопису Матице Српске“ за 1908 годину (књ. 247 и 248) изишла је дисертација Г-ђе Јулке Хлапец рођене Ђорђевић „Подвојвода Јован Монастерлија,“ у којој она жели приказати рад Јована Монастерлије, који се поред Арсенија III, Ђорђа Бранковића и Исаије Ђаковића, истакао као једна од најважнијих личности међу Србима за првих година иза велике српске сеобе. Госпођа Хлапец - Ђорђевић не држи свој рад завршеним, него отворено вели, да неће дати „потпуно израђену слику Јована Монастерлије у ма ком било правцу“. (Летопис, 247 стр. 4). За тај посао одиста требало би и више и бољих извора, него што их је Госпођа Хлапец могла употребити.

Писац не верује, са разлогом, у приче о пореклу Монастерлијином, него на основу сигурних извора тврди, да нам је тек подвојводин отац, Петар, познат као грађанин коморански. За подвојводу пак дознајемо тек 1685 године, када се у војсци војводе Карла Лотриншкога борио приликом опсаде Ђура. Касније је он, као српски капетан, ратовао у Јужној Угарској против Турака и мађарских бунтовника све до 1691 године, када је постао српски подвојвода или под-деспот, како су Срби онда говорили. За то место је он ћесару изгледао погодан због тога што је био војник, што је био веран Хабсбурговцима и

што се њиме могла њиме попунити част војводска, обећана Србима, без икакве опасности за државу. Срби су опет радо примили Монастерлију, да се донекле бар одржи српска војска као засебно војно тело, да се не заборави на војводску част и да им он буде заштитник у борби са војним властима, римокатоличким старешинством и племством по жупанијама. Он им, истина, није могао накнадити Ђорђа Бранковића, али је било и с њиме боље него без њега, у оно тешко време, када Срби нису имали нигде пријатеља у ћесаревини, него су снагом својом, бунама, грозотама и отимачинама, постизавали мало део онога, што им је сваки час свечано обећавано. Госпођа Хлапец-Ђорђевић мисли, да је Монастерлија слабо користио Србима, јер је био незнатних способности. Али не би требало њега стављати поред Ђорђа Бранковића и онда оцењивати, и не би требало веровати од речи до речи ни злобним извештајима ћесарских ђенерала о подвојводи. Јер, извесно је да Монастерлија учинио у неповољним приликама оно што се могло. Госпођа добро познаје изворе за повесницу Срба у ћесаревини на крају XVII и почетку XVIII века, па није требала подати се илузијама и донекле веровати, да би српска повесница била друкчија, да је евентуално пуштен на слободу Ђорђе Бранковић. Борба једнога дела наглог, недициплинованог, расутог и некултурнога народа са ћесаровином није се могла друкчије свршити него што се свршила. Срби су, борећи се за ћесаревину против свога крвнога непријатеља, мислили, да се за себе боре, и није чудо, што су се у ратовима тако јуначки борили и што је код Сланкамена Монастерлија заслужио много похвала, са којима се није штедело, и које су Срби тек касније препознали као опсену. Код Сланкамена су и Срби у осталом и први и последњи пут борили у ћесаревини као засебно војно тело, а после је подвојвода постао све више само ћесарски часник, а Срби, војници, као и други, само другима мрски, слабо плаћени и на пљачкање упућени, као што писац врло лепо разлаже.

Било би добро, да је Госпођа више пазила на истицање онога што је важно и потискивање незнатнијега у засенак, па би јој радња била много прегледнија и дала би се лакше уклонити у општу српску повесницу. Премда нам је, на пример већ познато држање ћесарских часника према Србима војницима, премда добро знамо културне последице војничкога заната за Србе, ипак је то требало овде истаћи, и Госпођа је то могла, јер јој је слика о том, поред тога што је верна и јасна, још и жива, јер је брижљиво изворе проучила па би била кадра у читаоцима изазвати јасну и верну слику положаја Срба у ћесаревини у почетку XVIII века. Слаб распоред осећа се у радњи особито код разлагања српских тежњи за засебним територијама, преко чега се прелази Госпођа као преко ситнице, а ствар је врло важна и добро позната.

Забрањен, а одржан српски збор у Баји 1693/4 године, што га спомиње Госпођа, није било чудо међу Србима, и све те зборове због нападаја на српске привилегије и православну веру требало је прегледно изнети и прецизовати држање патријарха и војсковођа према њима, па би онда био јасан одношај Срба према њиховим поглавицама и страх власти од патријарха и подвојводе, која је саветовала ћесару, да укине српске привилегије и уништи патријарашку и подвојводску част. Ти су предлози само у пола, као обично, извршени: раскинуто је јединство српске војске и тежило се, да се патријарх и подвојвода оделе од народа. Учинило би се и горе са Србима, да није било ратова са Турцима за које је требало српских бораца, али иза битке код Сенте и Карловачкога Мира стало се неваљало и страшно поступати са Србима. Отимали су им све привилегије и што је најгоре за њих било, стављали су се под племићску јурисдикцију и силом унијатили, те да није плануо Ракоцијев устанак и збунио власт, свештенство римокатоличко и племство можда би се већи део Срба од рафинираног насиља вратио под Турке, као што су се многи Срби из Славоније збиља и повратили. Патријарх је морао седети у

Сент-Андреји и слушати, како му унијате и пале Србе по Срему, Бачкој и Славонији, а подвојвода је добио имања у толканској жупанији и бринуо се више око њих. него око народних привилегија, за које се чинило, да су изгубљене. Арсеније III је збиља показао снажну и поштену душу, кад је иза свих насиља у мађарском устанку остао веран ћесару, али народ није могао заборавити претрпљене неправде и нису се само у Печују догодили онаки нереди и грозоте, када је планула буна, него у свима српским крајевима. Вештој власти је ипак пошло за руком, особито због пристанка патријархова и подвојводина уз ћесара, нагомилану срџбу српску окренути на Мађаре, и тада су Срби прозвани од њих „дивљим Рацима“. Госпођа познаје Вагнерову повесницу Леополда па је требала из ње, из Вагнерове повеснице Фрање I, која јој је сигурно позната, и из инструкције Јосифа II комесарима, ако не из осталих извора, покупити и у вези обрадити места, која се односе на Ракоцијев устанак и која су тако важна за одношаје Срба према ћесару и Мађарима за време побуне и уопште за одношаје Срба према власти и Маџарима, те би од тога имали више користи, него од набрајања појединих окршаја, где је суделовао без разлога у Бечу оцрњени Монастерлија, који је за тога рата и умро, у јесен 1706 године, као први и последњи српски подвојвода.[1]

Госпођа има право, када у уводу вели, да је радња о Монастерлији била потребна и да је на обраду толико пазила, колико на прикупљање извора, да је према појединим изворима и литератури била самосталнија. Да је, пишући о Монастерлији, имала на уму целу повесницу Срба иза сеобе, онда би њезина радња била још боља и кориснија, а овако је у њој више скупљен матери-

[1] Wagner F., „Historia Leopoldi Magni“, p. 110 sqq., 307 sqq. 736 sqq. и 768 sqq , Historia Josephi I, p. 54 sqq., p. 126 sqq., p. 302 sqq., p. 388 sqq ; Bartenstein J. Ch., „Kurzer Bericht“, p. 34 sqq., p. 142 sqq. „Verbesserungsanstalten für das Königreich Hungarn“, p. 7, p. 13 sqq. Особито : p. 13.

јал о раду првога српскога подвојводе и утрошен труд не стоји у правој пропорцији са стеченим резултатима. Употребљену литературу пак требала је у појединостима и потпуно навести.

Била би велика штета, да из архива исписани извори о Монастерлији остану у рукопису, јер их има, како се види из радње, врло важних, и Госпођа Хлапец-Ђорђевић би задужила српску повесну науку, да главније изворе изда сасвим, а незнатније у изводима. Радећи ову радњу савладала је главне тешкоће са којима се мора борити српски историчар, па би јој тај посао лакше пао и донео више успеха и радости.

Др. Никола Радојчић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ДЕМОКРАТИ У БУГАРСКОЈ.

Бугарска има већ неколико месеца нову владу. Она је састављена из тако зване демократске странке, или боље рећи странке Петка Каравелова, која је постојала још од 1879 године, под именом либералне партије. Из ње су произашле партија Стефана Стамбулова и Др. В. Радославова. Данашња демократска партија води своје порекло од те либералне партије, чија је улога од ослобођења до 1886 године. Петко Каравелов је имао видну улогу у изради трновске конституције, а затим са својим политичким друговима у уједињењу Источне Румелије с Бугарском; под њим је вођен рат са Србијом; под њим је морао оставити бугарски престо први бугарски Кнез Александар Батенберг. Од те године до 1901 године његова странка има мало присталица, и више не добија власт у руке. 1901 године ступа у коалициони кабинет са цанковистима. Непопуларни предлози о монополу учинише те се овај кабинет не задржа дуго на влади. Од тада, демократи су најмања партија у Бугарској. Они су пре интелектуалци, доктринари, него ли практични политичари; а нарочито не велики демагози. Њихово држање је било увек исправно; поштовали су их свуда. У договоре, и компромисе нису ступали ни са једном партијом. 1906 и 1907 године, када се већ није могла сносити „наклоност“ стамбуловиста, ступили су у споразум са осталим партијама, и створили блок. Опозициони блок је трајао

колико и водени цвет: распао се пре него се створио. Свака партија поће опет за себе у борбу противу народно-либералне партије, па дакле и ова, Каравеловљева партија.

Народно-либерална партија имала је велику већину посланика у Народноме Собрању. Та већина је била и послушна и фанатизована. Та партија је имала и поверење бугарскога кнеза, једно од највећих поверења па и најзначајнијих погодаба за владање у Бугарској. Серија погрешака (затварање бугарскога Университета, отпуштање учитеља у масама, стешњавање штампе која је од увек била слободна у Бугарској, закон о удружењима, и тако даље) — које су изазвале истинито негодовање, нису ипак поколебали положај прошлога кабинета у коме су, после смрти Димитрија Петкова, биле две струје. Једна револуционарна-маћедонска; а друга еволуционистичка. Докле се председник Гудев, са Д. Станчовом, старао да буде пред Турском и Европом што коректнији и помогне реформну акцију, дотле је Др. Н. Генадијев. министар трговине, стално одржавао везе са маћедонским четама. Дивулгације Гр. Начевића, бившег бугарскога дипломатскога агента у Цариграду, и разних маћедонских револуционара после убиства Б. Сарафова, учинили су немогућним кабинет Др. Гудева. Оне су очигледно доказале учешће Др. Н. Генадијева у четничкој акцији са државним средствима.

Кнезу Фердинанду, коме је требало да у миру проводи медене месеце, било је јасно да непопуларни кабинет стамбуловиста треба заменити популарним. И после подужега саветовања, покушаја за коалициони кабинет, поверио је састав кабинета Др. А. Малинову, вођи демократске странке. Кабинет је састављен; и у њему је оно што је најбоље у тој странци; спољни послови и министарство војно су у рукама два генерала, Паприкова и Николајева, који уживају одавна поверење кнеза Бугарске. Влада Др. Малинова је имала тешкоћа у почетку. Наследство стамболовиста је оставиловаздан терета.

Странка није имала људи ни за најпотребнија па и најважнија места. Стамбуловисти су одржале јаке свезе са двором; питање о жељезницама на Балкану; општински избори, и томе слично. Све је то требало свладати и спремати општинске изборе, а преко ових и изборе за народне посланике. Мала странка, мало присталица. Требало је добити их и обезбедити себи већину, јер је Каравелистичка странка тврдила увек, док није била на влади, да ће добити већину ако дође на управу земље, да бугарски народ, маса, мисли као и она; да има моралну потпору. Дезавуисати се сад, значи и упропастити се. И општински избори су започети; до сада су показали оно што је готово стално бивало у Бугарској: ко има власт има већину. Овакви се резултати могу очекивати и за изборе народних посланика, и ако су се опозиционе странке из старога опозиционога блока коалирале за ове изборе.

Програм који је објавила демократска странка пред изборе готово је онај исти који је био кад се образовао опозициони блок под вечером Др. Гудева, познат под именом „платформа“ опозиционог блока.

I Слобода законодавних избора; II Реформа изборнога закона у смислу тајнога гласања и општега права гласа; пропорционално представљање у окружним одборима и општинским одборима, па и пропорционално представљање у Народноме Собрању; III Промена закона о штампи, зборовима и удружењима у слободоумнијему духу; IV Увођење реда, правде и законитости; V Побољшање и уређење чиновничкога стања; VI Право стање прихода и расхода државних, састављајући буџет изванредних расхода засебно; буџетска равнотежа, реформа монопола соли, акциза, развијање воћарства, дуванске производње, и најзад прогресивна пореза на приход; VII Повећање војске, пошто се одреди тачан контигенат војске према правој снази народа. VIII Реформисање судова и установа непокретљивости судија; IX Реформа средње и основне наставе; X Низ разних закона за развијање

привредне снаге бугарскога народа; најзад, XI влада сматра Маћедонско питање као бугарско питање, па ће реформе за побољшање Хришћана у Маћедонији помагати свима силама, не заборављајући да је бугарски животни економски интерес да се веже бугарска железница са Турском преко Ћустендила и Куманова.

Каква ће ова влада и странка бити у унутрашњим пословима то је тешко рећи. Она је нова, пуна нових, махом младих људи, и ако ће у њу ући доста људи из других странака. Кад избори буду свршени, и Народно Собрање се буде састало може се рећи што год о раду на унутрашњим реформама.

За спољну политику може се сада ово рећи. Демократи су увек били јаки националисти, а нарочито нерасположени према Србима. Њихов министар трговине А. Љапчов, који ће водити прву реч, казао је у програму маћедонске политике: „Борба је између патријаршиста, Срба и Грка са једне и Бугара и Румуна са друге. Борба би могла лако престати ако се предузме ове мере. Бугарима не требају берати за нове егзархистичке владике; довољно је, онде где народ тражи, проширити надлежност старих, досадашњих владика наших. Друга је мера да Бугари из Маћедоније могу употребљавати бугарски језик као верски и да се могу слободно Бугарима називати. А нека непристрасни судија оцени хоће ли један човек или једно село променути веру. Терор српских и бугарских чета је у томе да присиле егзархисте да пређу у патријаршију...“ Овај програм је, на обичан језик преведен, овакав: „Маћедонија је бугарска, њој треба аутономија, и у њој бугарска управа; за другога нема места у њој“.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Vesellin Tschajkanovitsch, Quaestionum paroemiographicarum capita selecta. Dissertatio inauguralis. Tubingae, 1908. 8⁰, p. 37.

Г. Др. Веселин Чајкановић већ је познат читаоцима „Српског Књижевног Гласника". Он је у овом часопису, 1905, превео Плаутову комедију „Менехми". Уверени смо да се многи читаоци са задовољством сећају тог његовог превода, који је и течан и тачан, и књижеван, и сасвим адекватан оригиналу. Већ тим својим књижевним првенцем Г. Чајкановић је показао не само да влада у лепој мери латинским језиком, него и да има књижевне културе, укуса и духа.

Његова дисертација један је доказ више његове добре спреме и дара. Из ње се види да он има својства неопходна за прави научни рад, не компилаторски, репродуктивни, него за рад самосталан, продуктиван. Г. Чајкановић је исцрпно проучио изворе и литературу своје теме; био је савестан и обазрив, приступао је послу трезвено, без унапред створеног мишљења. Он уме да уочи, има дара за констатовање, а из чињеница које запази и фиксира изводи увек логичне, не ретко и оштроумне закључке.

Далеко би нас одвело, кад бисмо хтели, макар и у кратким потезима, саопштити садржину овог рада — који је, узгред буди речено, само одломак једног великог пишчевог дела о античким паремиографима (скупљачима пословица). Ми ћемо се задовољити да поменемо главне резултате до којих је Г. Чајкановић у њему дошао. У првој глави писац најпре поткрепљује новим доказима мишљење свог професора Крузија да су извесни делови једне старо-грчке збирке пословица, Зенобијеве, узети

из паремиографа̑ Демона и Аристофана. Затим дели пословице те збирке у неколико група, различних и по садржини и по језику и по писцима чија се имена налазе у тим групама. На послетку, из тог факта, који је могао да утврди само један оштроуман дух, извео је писац, несумњиво с правом, да су извори из којих су узете Зенобијеве пословице, употребљени један по један, један за другим, и да је језик у нашој збирци често језик тих извора.

У другој глави Г. Чајкановић расправља питање о изворима једног трактата који се налази у неким кодексима испред Зенобијеве збирке пословица. Досад се мислило да је све у тој „диспутацији“ из јелинског граматичара Лукила. Г. Чајкановић, међутим, разликује ту неколико елемената. Писац диспутације употребио је не само Лукила, него и Дидима, а у Дидимовом делу има нешто лично Дидимовог, нешто је пак из Хризипа, из једног перипатечког философа, (можда Клеарха), и из једног грчког ретора који је зависио од Аристотела. На крају Г. Чајкановић износи мишљење да је овај трактат саставио сам Зенобије; пошто се та расправа налази у неким рукописима, као што смо рекли, испред Зенобијеве збирке и пошто је Зенобије управо Лукил + Дидим, то ће овај трактат, који је такођер састављен од Лукила и Дидима, јамачно бити Зенобијев предговор.

Форма ове расправе Г. Чајкановића одговара садржини, она је таква каква доликује једном строгом научном раду: стил је прост, али коректан, излагање јасно и прегледно, писац се увек држи ствари, фразе и излишно стално избегава.

Класична Филологија уопште има право на живот код нас, бар колико и друге интернационалне науке. Међутим, она се у многим тачкама додирује с нашим националним наукама, корен многих питања наших наука налази се чак у класичној старини. То је често случај на пример у српском фолклору. Према томе појаву једног новог научног радника на пољу Класичне Филогије у опште и античког фолклора на по се свакојако треба поздравити с радошћу.

Н. Вулић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Стјепан Митров Љубиша. — О књизи Г. Тодора Стефановића Виловског „Стјепан Митров Љубиша“, која је лане угледала света, било је опширније речи у овом часопису. У издању Српске Бокешке Штампарије у Котору изишло је друго, лепо приређено издање ове занимљиве и корисне књиге. Г. Виловски сада штампа у „Бранкову Колу“ своје успомене *„Српска Зора“ и њени сарадници*, где се налазе добри податци о нашем књижевном животу крајем седамдесетих година прошлога века. Те успомене оштампавају се сада у засебну књигу, која ће изићи у малом броју примерака. Л.

Документа о Пазван-Оглу. — Бугарски публицист Г. Димитрије Јоцов бавио се лањскога лета у Београду, проучавајући односе између Бугара и Срба пре 1877 године. Том приликом, један од наших историчара, Г. Миленко Вукићевић, професор, ставио му је на расположење два интересантна историјска документа, преписана из руских архива. То су два рапорта руског консула Фацардија, којега је Александар I био послао у Видин у нарочитој мисији код султановога одметника Пазван-Оглу. Оба документа Г. Јоцов је преписао и штампао у LXVIII свесци софијског „Периодическогъ Списания“, под насловом „Материяли за Пазвантъ-Оглу, извлѣчени из рускитѣ архиви“. Како је видински одметник играо знатну улогу у догађајима од 1804, у почетку Српскога Устанка, ови податци имају важности и за нашу историју. Нарочито у првом рапорту, писаном 28 јула 1804, Фацарди даје обавештење о плановима и

о раду Пазван-Оглу у Србији, о Кара-Ђорђу и почетку Устанка.

Србија и револуционарни покрет у Маћедонији *(Serbien und die Revolutionsbewegung in Makedonien.* Dr. Hugo Marcuse, Berlin 1908, Willy Kraus, 200 страна). — Књига има четири дела. I део: Балкански народи и маћедонско питање. II део: Статистика убистава и других крупних злочинстава која су почињена од стране Бугара над Србима од 1897 године до фебруара 1906 године. III део: Унутрашња маћедонска организација противу Срба после илин-данског устанка. IV део: Српска одбрана. Од свију прилога за познавање маћедонскога питања, а нарочито узрока данашњега стања у вилајетима солунскоме, битољскоме и делу косовскога, овај је један од најзначајнијих Ово је прво дело у коме се износи на несумњив начин један, до сада мало у Европи познати факат, да су Бугари својим радњама започели крваву политику међусобнога истребљавања. Бугари су изазвали остале народности да се бране. Пре него што се, на пример, јавила српска одбрана, претходило је осам година прогањања, страдања, терорисања над Србима патријаршистима од стране егзархиста. Сем тога, никад није јасније него овде показана улога тако зване унутрашње маћедонске револуционе организације. Кад се прочита овај спис види се да су њена „начела ослобођења“ само удешена била да заварају Европу и опсене прости свет у Маћедонији и Старој Србији; да је она служила као оруђе бугарске државне политике; да су њени чланови свима силама увек радили да се не дође до споразума између Србије и Бугарске; и да је прави њихов принцип био бугаризирање осталих народности у поменутим областима. Велика је штета што овакву књигу писац није штампао и на францускоме и енглескоме језику. Многобројна факта, која су бележена и по бугарским листовима у своје време, а у овој књизи побројана, могла би служити за правилнију оцену Маћедонског Питања, а нарочито за праведније решење његово. Ин.

Етнографска расправа о Словенима у Маћедонији. (Etude ethnographique sur les Slaves de Macédoine, par Dr. A. Jchircoff. Réponse à M. J. Zvijitch; Paris, Gauthier-Villars, 1908). — Др. J. Цвијић је штампао у „Annales de géographie“, пре две године, „Remarques sur l'ethno-

graphie de la Macédoine" Др. А. Иширков написао је прво један одговор, на бугарскоме, на овај рад. Сад је тај одговор преведен на француски. За читаоце „Српског Књижевног Гласника" он није непознат, јер је Г. Др. В. Ђерић на овоме месту о томе одговору писао, и свео га на његову праву вредност (види „Српски Књижевни Гласник", Бр. 149, 150).

За странце могло би ово француско издање имати праве вредности када би имали пред собом књигу Г. Др. Ј. Цвијића, или бар већи део извора којима се обилато служио Г. Иширков. Без њих, књига губи велики део своје вредности. Њена бесплатност ће јој вредност још више смањити. Ј. М. Ј.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни одбор имао је 23 маја (5 јуна) свој редовни састанак под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника. — Узима се на тужно знање извештај Југословенске Академије Знаности и Уметности у Загребу о смрти њенога члана Спиридона Брусине, предстојника математичко-природословног разреда. — Уређење око штампања свију песама Др. Лазе Костића поверава се песнику, а од стране Књижевног Одбора одређује се као повереник друштвени секретар. — Умолиће се Др. Тихомир Остојић, да се прими уређења градива о неким нашим народним песмама, о којима би један мађарски научник хтео да пише расправу. — Прима се предлог учитеља Љубомира Јовановића, да напише буквар за аналфабете. — Примају се, по исправци, за Матичина издања: Шекспиров „Кориолан", у преводу Др. Светислава Стефановића, и „Лукијан Мушицки", студија од Владимира Ћоровића. — Не примају се четири рукописа. — Издају се на оцену такођер четири рукописа. М.

ЧИТУЉА.

Франсоа Копе. — 23 маја, по новом, умро је у Паризу француски песник, члан Академије, Франсоа Копе. (Рођен 12 јануара 1842). Син једног чиновника у Министарству Војном, и сам је постао, у двадесетој години, после болешљивог детињства које му није дало да доврши школу, експедиционар у Министарству Војном. Ожењен, водио је тежак живот малог чиновника оптерећеног породицом. Именован 1869 за помоћника у Библиотеци

Сената, он је уступио своје место 1872 Леконту де Лилу, а сам буде постављен за архивара у Француској Комедији. Кад му је књижевни одбор у Комедији одбио драму *Северо Торели*, он је дао оставку на своје место, и примио се за позоришног хроничара у *Отаџбини* (1880), где је остао све док није изабран у Академију (1884).

Копе је још као експедиционар у Министарству почео да пише стихове, које је публиковао у неким ондашњим омладинским часописима, а нарочито у *Парнасу*. У својој двадесет четвртој години издао је своју прву књигу песама *Реликвије* (1866), која је привукла пажњу Сент-Бева, а мало затим (1868) критика је лепо примила и другу његову збирку *Исповести* (Intimités) у којој је био скупио прве своје песме. *Намерник,* игран први пут у Одеону 1869 од Саре Бернар и Агар, открио је његово име широкој публици и донео му славу.

Отада, његова су дела низала многобројна и разноврсна. Од позоришних комада поменимо: *Кремонског свирача* (1876), *Северо Торели* (1883), *За круну* (1895); од збирака песама нека су поменуте: *Ништи и убоги* (Les Humbles, 1872), *Црвена бележница* (1874), *Под јесен* (L'arrière saison, 1886), *Од срца срцу* (Paroles sincères, 1890); од романа и приповедака: *Једна идила за време Комуне* (1875), *Ханриета* (1889), *Цела једна младост* (Toute une jeunesse, 1890), *Сасвим обичне приче* (1894), *Моја искрена реч* (Mon franc-parler, 1893—1896), *Прави богаташи* (1898), *Благословена патња* (La Bonne Souffrance, 1898).

Копе је био песник читан и вољен, не од исте публике и не на исти начин. Док су критичари виши ценили у њему вештака који је познавао тајне песничког заната, дотле је широка публика чији је он био, волела у њему доброг и нежног песника, пуног симпатије и саучешћа према патњи и напору бедних и ништих, песника уз то који је и у најпрозаичнијим стварима свакидашњег живота умео открити парче поезије која се у њима крије, и то је открити баш у оној мери и на онај начин на који ће она бити доступна тој публици.

И заиста, Франсоа Копе био је приступачан широкој публици, био је њен, и по предметима своје поезије, и по начину свога осећања, и по начину израза.

Сви његови предмети припадају грађанском или народном животу, пуни су свакидашње реалности, оних фамилијарних слика париског предграђа, његових старин-

ских кућа, узаних дворишта, анемичних вртова са шареним стакленим куглама и басенима као умиваоник, или зелене Сене са њеним високим сивим кејовима, са њеним тромим дереглијама и ужурбаним лађицама.

По начину осећања, нико није био даље него Копе од сентименталних суптилности или аномалија неких модерних песника; он је сликао само најобичнија осећања, јер је њих само и осећао, ону фамилијарну сентименталност средњег Француза, а успео је да дâ и ону чудну, хармоничну смешу скептицизма и наивности, ироније и емоције, која је у дну сваког правог Француза, а нарочито сваког Парижанина. Али у свему томе његов осећајни апарат не премаша много, у дубини и финоћи, емоциални апарат његових јунака и његове публике.

И да све то изрази, он је имао на расположењу одговарајућу вештину, која се готово сва састојала у тачности и прецизности, у јасноћи и одмерености израза, у сигурности и одређености стила.

Али, на жалост, све то није довољно па да човек буде велики песник. Копеу је за то оскудевала варница. Ако је код њега све било речено с укусом и с мером, то је било речено без много полета, без правог лиризма, често пута више прозаично но што је допуштено и једном буржоаском песнику. —

Политичке идеје Копеове, којима човек може да пребаци само њихову наивност, и његова религиозна осећања, искрена као што је све било код њега, проистичу из истог извора из којег и његова милосрдна поезија. Уз то је дошла његова болест, и патња, благословена патња, како је он назвао за то што га је коначно привела католицизму. У. П.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XX, број 12. — 16 јун, 1908.

ДУКА У ЛАТИНИМА.

(Крај.)

Тако један дан, тако други, те богами и трећи. Заборавио ти ја на кућу и пос'о, к'о да их ни им'о нијесам. А и окле нећу, к'о ђе ми је ље'ше но ту. И прираст'о ми реп' па се ни маћи; а ни на ум ми не пада: шта ме у Голији чека и да ме тамо очекују к'о озеб'о сунца.

А за највише, брате, да простите, прирасло ми срце за ону Јурову приспијенку, још од првога декика како сам је видио. Првога дана кад дођосмо, затекосмо је ђе помаже мајци сноват' пређу; пријђе нам руци, прво оцу, па стрицу, па мени; и, како ме таде нешто жацну међу ребра, просто к'о да ме ко копљем прободе и веза за њу и они конаваоски камен под нама.

А и бијаше врсна, змија је шинула, к'о је мене, да-бог-да. Ем висока, ем бијела, ем румена, ем здрава, ем мила, ем љубећа, ем ваљана, к'о што то Латинка море бит'; а оне јој пусте црне очи на валу, па, кад те престриже њима, загигаш се на ногама баш к'о да си бардак вина попио на ште-срца. Косе јој се дале на бурму, накостријешиле јој се на чело, к'о градоносан облак око

младог мјесеца; а у дуге плетенице унизала рушпе и дукате, па их спуштила низ обла плећа чак до кукова, — да би је чуо на пушкомет хода, како је стоји звекет куд год крене и како гођ се макне. Бијели јој се грло к'о фој 'артије, а о њ објесила три ђердана — сами бисер, мерџан и талијер терезијаш; па јој бију по набубрелијем њедрима, баш к'о чобански прсти по диплама надуванијем. Бијес женски, па то ти је; тако што нити сам видио, доклен сам својијем ногама за живота свога допир'о, нити сам ни у пјесми чуо, ни у сну снио; а, валај' га немам више ни кад ни ђе ни виђет' ни чут' ни снит.

И свезах ти, еве чуда, мерах за њу; свезах, брате, па да не знам шта с' око мене чини. Пио-не пио, бдио-спавао, прич'о-шутио, куд иш'о да иш'о, што чинио да чинио, она ми у срцу и памети, она па она. Анаћема те, ђаволе, по сто пута, шта с' ово од мене учиње! Судбина ли је, мађије ли су, срећа ли, несрећа ли, не знам; тек, кад је, за она три-четири дана колико ли се ту бавих, не више од по сата не бих видио, споп'о би ме накав немир и дрхат, к'о да се вас свијет преврну.

А, што је виђет', вјерајбог, па с' и ја њој бијах свидио. Некако јој вазде очи на мене; а, што радила да радила, све би гледала да се нама'не до мене и прошушти котулама и заклепће сандалијама око мене. Неколико смо се пута, случајно, очешали једно о друго; неколико сам пута опазио како се протеже или дубоко уздише: ђегда се замисли и забечи у земљу преда се, па крши прсте, док се на једном не прене, погледа у ме, зајапури се, и утече напоље, баш к'о јаребица у грм.

Не море бит', да и домаћи нијесу опазили шта с' у нама кува; ама нико ни мукает.

Трећега јутра како сам код њих, подраним ја по обичају, наредим се, и изиђем нáдвô да се, онако на зору, мало разгалим на арији. Погледам, кад на чесми под кућом чељаде, савило се па точи воду, и бијели се к'о груда снијега. Хајде, заљох самом себи, да с' и ја

умијем... па с' упутих, те на чесму. Кад ко ти је на њој — Роса Јурина.

— Добро јутро, *синовице!*... јавих јој се, а уза ме помиљеше жарци, к'о да сам на мравињак набас'о.

— Бог д'о добро, *стрико!*... додаде она, исправи се, па зачепи уста руком; и ки-ки-ки, да бидне мртва од смија.

— Што се смијеш, цркла?... зађох ја; и оно ми нешто пође уз косу.

— Како што?... при'вати она: ни старије синовице према стрицу, ни млађег стрица према синовици од нас двоје, ето што...

Па се и јопета закикота.

— А да, шта би ти шћела? наставих ја.

— То што бог заповиједа и наша младост налијеже, а да што... кресну она, па ни пет ни шес', но мене за руку па за прстен на кажипрсту.

Гле, женско, море, женско, ама жеравица жива. И виши јунак и одрешити бастадур од мене. Виђех више у која смо доба, и да назад узмицања нема; па не бих лијен но њу једном руком пр'о сриједе, а другом за главу, па је припих уза се. И ништа не знадох, или сијну муња, или паде ноћ, или пљусну киша, или огрија сунце, или запуцаше громови; глава ми се занесе, мисли збркаше, очи замаглише, уши заглунуше и цикнуше, крв наврије из срца у мозак, обузе ме наква огњуштина и — изгубих се.

Шта сам радио, колико је то тако дурало, не знам. Тек у једна доба т-а-а-к... к'о да ми неко маче мараму с очи, почех се прибират. И, кад се пренух виђех Росу како поскаче с камена на камен и трчи кући уза страну, а замном на десетак крока Франа, како стоји, гледа у ме некуд пасјалучки и кеси се к'о на џамалу.

Тежега ми сата никад у животу није долазило, и никад се тако нијесам застидио к'о тога пута. Битка, потјера, тијесан кланац, све за пару при томе белају.

Али како се зачудих, кад ми он приђе сасвим мирно и озбиљно, спусти ми руку на раме, и запита:

— Чини ми се, да си, побро, и добро подранио и на лијеп шићар нагазио,... а? Валај, и нека си. Коме баста, баста; и за њега је. Ја сам још ономадне видио, да ти је моја синовица запела за око. А снајка ми рече, да је и она тебе бегенисала. Па сад, ако ћеш, ја сам контен: дај да се спријатељимо. Кад смо браћа по љубави и пријатељству, нек' смо и главни пријатељи по крви и брацкој вези. Нама требаш ти и твоје јунаштво, а ево ти нас и наше одиве и мираза уза њу — сретно ти било. Исто ти ја речем, никога нема да ће ти помећ'. А сад реци на чему му си!

— Побратиме! заћох ја, а пода мном заклецаше кољена и срце ми се ходе отимат' из њедара к'о миш испод решета: право ти рећ': та ми би ненадња. Фала ти на понуди, и ја више среће од ње сад за сад и не тражим. Ако је теби мило да се ћешње спријатељиш са мном, и мени је, валај, и мило и драго да се назовем зетом твога часнога дома. А сад руку руци.

— Ама да ме не стискаш к'о оно у Рисну.

— Јок валај. Сад се немаш шта бојат'. Но знаш која је?

— Кажи па ћу знат'.

— Знаш ли ти, да се ја са три прста крстим, а ти и твоја синовица с пет?

— Пођ' се, побро, бестилука, тако ти бога! Ето ти је па је води; па вољ' ти је кршћават' с три, вољ' с пет, вољ' с једнијем, вољ' десет, баш како ти драго. За то ни ријечи нећемо имат'.

— Е, онда пеке.

Фране ти с те стопе, те у кућу. Сашапурај се с браћом и сна'ом, а они једва дочекај. За Росу да и не говорим. Свак каил, а ја по готову. И уговори ти ја и Јуре и Фране: у прву да им биднем зет и да ми дају ђевојку; у другу, да им ја ђевојци, и то истога дана, дам прстен и уза њ јабуку од хиљаду гроша, а они мени уз ђевојку

за мираз пет стотина ћеса и кулу у Рисну; у трећу да ја дарујем свекрву ћемером а шуре сребрнијем оружјем, а они уз ђевојачки чеиз да спреме по бошчалук на мојије' тридес' сватова, зелену доламу за мог оца и маћеку ћурдију за покојну ми мајку; и у четврту: да свадба бидне о Митрову-дне, кад њима у Приморје приспије вино и ракија, а нама у планине скоруп и шеница. Још се погоди и дај једни другијем тврду божију вјеру: ја да хајдукујем по Ерцеговини, к'о што сам и почео, а они да ми јатакују при мору, те, да с' имам ђе склонит' кад год ми мука дотужи; они да тргују, к'о што им и баста, а ја да им стојим у заплеће, ако б'их јали Вла' јали Турчин резилио; а све што ја шићарим и заплијеним, ако ми ј' од продаје, да дотурим и продам само њима, а они да ми све купе па баш пошто ја хоћу. Тако, тако — никако друкчије!

Те да се спрема прстен и што треба. Ја, валај, да речеш, готов и ту, к'о и свудије; а они... па се, богами успропадаше. Што би мушког, размиље се на сто страна: неко да зове рођаке и пријатеље на весеље, неко да свиђа у пољу послове, а неко да набавља шта кући требује. Жене се увалите у каце и мјешине и јаја и кокоши, па се размахаше око огњишта, богами к'о о Божићу. Јуре се уз'одао, па обилази од једног до другог, и нарећује шта ђе треба; а Фране оседла коња, и крену у Дубровник. При поласку му, чух, по несрећи, ђе ће му Јуре довикнут'.

— Не чамај, но похитај! И гледај, по сваки начин, дн ђе намјериш на добра коврца, па да ће коштат' најбољег винограда. Зет ј' у кући — образ се хоће.

И оно ми се, нешто, зафитиљи. Шта рече, шта?! Коврца! Какав га је коврц спопао, и шта му 'оће? „Зет ј' у кући — образ се хоће...“ Хм..., ђаволе, сам те Бог убио! Оно ми немило; текну ме нешто; и, бѐли, осјетих да ће се некакав белај измећ'.

А *коврц*, брате си ми драговићу, то ће т' им рећ' *мачка*. Они је тако зову.

Паде ми на ум, како се прича, да Латини једу и жабе и змије и мишеве и спужеве, па и мачке. — Аох, црна ти вијека, Дука!... заучињех самоме себи, кад се добро поразмислих о свему: ђе си зап'о и у што ли си загазио!... И, учини ми се, да се сва она кула и све што ј' у њој претвори у кал и крв, и све живо око мене у црве и гад пексијански. Дође ми на мис'о, ё је ово четврти дан како зијафетишем с Латинима, па бог једини зна шта ли све нијесам попио и изио из њи'овије' рука,... може бит' и коњског и магарећег и пасјег и жабљег и свачијег меса... Ууух! Сјежих се и стужи ми се, к'о да сам гујаницу прождро. Па скочих, и у том думану избјежах из куће, а ни сам не знам кад се прије обрех на пиџун у хладу под маслином, покрај чесме под кућом.

Аох, погибије и црна образа! зађох и јекнух к'о рањен во, а црње од црњијех' ме спопадоше мисли. Какав ме то ђаво насента да се братимим с Франом, какав ме таксират доведе у ову поганску јазбину, каква ли ме судбина обенђелучи за ову кућу и њену одиву?! И довизах се: што ме Фране сколоврчи да се братимимо, то и није ни са шта другога, но да пр'о мојије' леђа и поред мога џевердана лашње и слободније по Турћији тргује; што ме дов'о у Конавле, биће зато да ме пошокчи и опогани; а што ми тако брзо дадоше ђевојку, вјерај-бог то је с тога да ме поткују у све четири, па, да ја ђисам, како ми гођ они дёкну. Ема који ми ђаво би, да с' и ја загледам у ону ђаволицу њи'ову, просто к'о да ме обенђијала? Куд ми се памет ђеде? Па још и прошевина, па и прстеновање! И то вечерас.. Буди те бог с нама! Ја, хајдук из горе, који сам промијенио дан за ноћ, који сам се вјенч'о с ножем и пушком, који сам од змаја испросио срце а од сокола очи, и који сам просуо бадањ турске и латинске крви, сад дош'о у земљу лацманску, да просим — лацманку! Па да ми кућу рашћера, кандило опрзни, огњиште полатини, и изроди ђецу што маучу и једу жабе и коврце, те да им се траг по прсту казује... Никад!...

И, таман да ђипим па да бјежим с главом без обзира, док нешто зашушта иза мене и, уколико би два избројио, поклопи ми очи рукама; а на врату осјетих неки влажан печат и топао дах, к'о да ме змија запу'ну или дијете обали. Хитих собом и угледах — Росу.

А она... нагиздала се, накинђурила се, наредила се, сва у свили и кадифи, под рушпама и под дукатима, ђерданима и белензуцима, што јој црно — црно, што бијело — бијело, стала преда ме, подбочила се уз маслиново дебло, упиљала очима у ме к'о оно жарко сунце из облака, и осмје'ује се к'о румена зора о Спасову-дне. Да су ми дамари од челика а срце од камена, па би се растопили.

Хä је виђех, к'о да ми неко смаче руком црну маглу испред очи а невидовном марамом осуши ледни зној с чела и оћера грдне мисли испод чела. Заборавих и на лацмане, и на њи'ово лукавство, и на магарећину, и на коврц. А срце ми се загица, па рашири чини ми се, колико сви Конавли; и у њ сеували Росина слика и прилика под свијем салтанетом и ђемсијом; баш к'о роса небесна у жедан виноград.

Ћеретајући, замарињавајући се баш к'о ђеца, и тепајући јој, прође нам цио дан. Поче сунце савијат' за Плоче. Заруђе вече. Ни опазили нијесмо: и, ко зна докле би још тако ту сиђали и буљили једно другом у очи, да јој мајка не изађе и зазва је да јој помогне око вечере.

У том већ стадоше долазит' и званице. За час се напуни пуна кућа, и све ти се то намјести за готову софру у великој 'одаји. Dође и Фране и браћа му. Фране и Јуре сједоше с гостима, а млађа им браћа послуживаху. Мени почасно мјесто: пунцу уз десно кољено. Навали пиће, меза, воће, ко у каква мулућа. Пи', мезети, пуши, разговарај,... приклопи и мрак. Доба вечери и — прстеновању.

— Да-ну, пријатељи и побратиме!... почех ја: ми говорисмо и уговорисмо; а купљену ствар није доста намијенит' и условит', но је треба и обиљежит' и платит', па истекар рећ': то је моје. А у нас се вели: уже веже

коње и волове, а поштена ријеч витезове. И ја се те држим. Па, ако сте на чему смо данас останули, моје на сриједу а ево вама ваше'.

— Ђе си нас гођ оставио, и наћ'ћеш нас ту. А које се ти држиш, не пуштамо је ни ми. И што смо данас у четири ока углавили да је твоје, признаћемо ти сад на'ви час пред цијелијем свијетом.

Па даде знак снаси Јуровици, да изведе ђевојку.

Колико би дланом о длан ударио, отворише се врата, и појави мајка и ђевојка, сва у свили и жеженом злату. Ја пружих прстен и јабуку те пред пуницу. Она их узе, разгледа, па Роси у руке. Роса их прими, пољуби, стави у њедра, подви скуте и рукаве, поклони се и два и три пута, па прилеће те мене у руку цȍк, па оца, па стричеве, па све тако редом, па најпослије мајку, и с њом се удаљи и склони у 'одаје окле је и дошла. Дочекаше је тамо другарице с пјесмом и клицањем; а амо за нашом софром наста фиска и весеље и честитања и благослови и пушкетање, да се сва кула из темеља заљуља.

Донесе се и вечера. Ђаконије и јестиво и преслачице од сваке руке на свијету. К'о у бога дома. Здравице су, пјеванија, грохот кубура, рȃтлук, к'о вет један пут у зенђилог Јура Латинина — нек' се, бива, зна, кад ђевојку дава. А и нем'о но њу једну, и то им прво весеље у кући откад су родитеље укопали, па вет, да могу, земљу из темеља да преврну.

Једосмо и писмо, и богами потегосмо те добро. Како домаћи, тако и гости, па и ја. А окле и не, онака љепота и мамур и оно пусто пиће, па, што га више трошиш, све више гладниш и жедниш. А у'вати, брате, оно кршно конаваоско вино од седам година, што га је Фране у подруму чув'о и данас отворио; па ти се чини, да ти је ко товар олова на врат навалио. Одрвенио језик, па од десет ријечи једва да им извальаш пет половина; а пријенули капци за очи, па ко да с' их смолом притуткалио.

Изређаше... сам те бог пита... колико пјатанција. Све један пјат метни, па, ја заложи два пут' ја ли не, дигни, па други. А тако и боце и бардаке с вином и ракијом и лимунадом и медовином. И тако редом. Крка се, пије, просипље вино и ломе чаше, звече суди, стоји урнебес гости и пјеванија ђевојака у Росиној клијети, брез престанка. Тако до поноћи.

Ја се више сродио са тијем, претопио се у све и све у ме. Угријан, весео, задовољан прошевином, окупат љубави, ни на крај памети миniђе ништа што би ми побркало увјерење: да сам ја вечерас најсретни' чо'ек на свијету. А од данашњег карења нiђе ни трага. Али, к'о кад се коме не да, ђаво ни оре ни копа. но гледа ђе ће коме врат сломит' и чијој срећи до'акат'. Те и мојој ту.

На завршетку саме вечере, ето т' их ђе носе нешто — мушмуле ли су, мушље, корњаче, спужеви, риба, сами ће их ђаво знат' шта — пред свакога по пјат. А преда ме тевсију, и у њој нешто колико зец. Згрчило се оно чудевеније, утонуло у некакве зачинке, а око њега надробљене кришке од неранаца и јабука; распиргијало се и распирјанило, игра на масти, натрусано метвицом и некаквијем мирођијама, па мирише мирили мирисом, да би га и глув кер опћут'о на сат даљине на највишој промрзли усред Дурмитора.

Богами, како с' оно запио и замарињ'о, па, у незнању, шћах и заложит'. И, таман пòнт'о да зајатим. док ће ти Јуре мени:

— Зете! вели: прихвати, не штеди. То ти ј' испекла својом руком моја шћер, а твоја сретна вјереница. Таки ти ј' у нас хадет. По томе се, веле, може знат': какву вам је срећу бог упис'о. Ако биднe добро справљено и уређено те му не нађеш никакве мане, велика ће вас смира и љубав и слога у свачем пратит' цијелога вијека вашег. А, ако не, ондар није добар знак.

То што ми рече учиње ми се некуд чудновато, застадох са залогајем и побоље загледах у тевсију. А-ја, не могу да познам. Да је зец, није зец; да је тица, није

ни то: да је што друго... хм! Нешто ми с' оно зафитиљи и ха̑: паде ми на ум шта сам чуо данас. Те ћу ти ја Јуру:

— А шта б' ово могло бит', чоче?

— *Коврц...* дочека он некуд поносито.

— Шта?!... раздријех се ја к'о луд, а сину ми кроз главу триста чуда и која су могла и која нијесу могла бит'.

— Коврц,... а да шта би, донкена, мого друго бит'?

— Бѐли, валај... при'вати Фране преко чаше руменике: — Муку сам им'о, док сам га наш'о. И да је богом просто све што сам за њ дао, јер га угојенијег, бѐли, не'ш нађ' одовлен па до....

— Шта, пасји законе и нијЕдна вјеро лацманска?!... планух се ја, у очи ми се нали крв, глава наду к'о бадањ, а под кожом ми стотину ђавола закопора, па да им и оца и мајку и с коврцем заједно. — Зар сте мене нашли да омагањите на пријатељску, је ли? Аа̑, погански синови ниједни!...

Па ђипих, хи̏тих за мале пушке иза паса и навих на несуђеног пунца до себе.

— Пут, вјеру вам вашу! — тамо њима.

И, уколико би рек'о шта-би, гурнух софру испред себе, рашћушћах све што ми се деси близу, и у два се крока обрех пред вратима. А отоле опучи, те нећe путем, неђе распутицом, неђе о дрво, неђе о камен, вас изгребан и умрљан, издрпан и изгруван, ни жив ни мртав, предерем у Ерцеговину. А оставим и торбу и струку и капу и прстен и јабуку и мираз и побратима и пунца и пуницу и вјереницу у Конавлима, да им се никад више не повратим.

— И тако ти, мој побратимковићу драги, да не би коврца, љевшу бих ти ја данас пјесму попијев'о и не бих мислио ову што мислим.... докона стари и гласити харамбаша Дука, пријечајући прсле опанчине и одбијајући узалудне димове жестоког крецеља из своје загореле чокрње.

Невесињски.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА.

(18)

10 јуна.

Ја сам савладао своју одвратност и отишао сам Г. Мушу. Опажам на први поглед да је канцеларија прашљивија и плеснивија него лани. Бележник излази преда ме са својим скученим покретима и својим хитрим зеницама испод наочари. Ја му се тужим. Он ми одговара... Али нашто бележити чак и у једној свесци која има да буде спаљена, спомен на једног ниског лупежа? Он даје за право госпођици Префер чији је дух и нарав одавно ценио. Не хотећи да се изјашњује о суштини спора, он мора да каже да ми спољни знаци нису повољни. То ме се мало тиче. Он додаје (и то ме се тиче више) да се незнатна свота коју је имао у рукама за васпитање своје пупиле исцрпла и да се према таком стању ствари он јако диви некористољубивости госпођице Префер која пристаје да држи код себе госпођицу Јованку.

Величанствена светлост, светлост једног лепог дана сипа своје непокварљиве таласе у ово прљаво место и осветљује овога човека. Напољу, она разлива свој блесак над свима невољама једног пренасељеног кварта.

Ала је блага ова светлост којом се моје очи пуне тако одавно, и у којој ускоро ја нећу више уживати! Ја одлазим, сањајући, с рукама на леђима, дуж утврђења, и обрећем се, не знајући како, у загубљеним предграђима, засађеним убогим баштама. На ивици једног прашљивог пута, ја налазим једну биљку чији цвет у исти мах

сјајан и мрачан, изгледа створен да пристане уз најблагородније и најчистије туге. То је једна анколија. Наши оцеви звали су је Богородичином рукавицом. Само Богородица која би се учинила сасвим малом, да се јави деци, могла би завући своје мајушне прстиће у тесне мехуне овога цвета.

Ево једнога дебелога бумбара где се сурово угурује у њ; његова уста не могу да дохвате нектар и прождрљивко се узалуд упиње. Он се напослетку окањује и одлеће сам умазан цветним прахом. Он је наставио свој троми лет; али је цвеће ретко у овом предграђу испрљаном фабричким гаром. Он се враћа анколији и, овај пут, буши круницу и сише нектар кроз отвор који је направио; ја не бих био веровао да један бумбар има толико памети. То је ванредно. Инсекти и цвеће задивљују ме све више што их посматрам боље. Ја сам као добри Ролен кога је цвеће његових бресака усхићавало. Желео бих јако да имам један леп врт, и да живим на ивици какве шуме.

Август—септембар.

Пало ми је на памет да одем, једне недеље ујутру, да вребам тренутак кад ученице госпођице Префер иду у реду на парохијску службу. Ја их видех где пролазе две и две, с малима напред, озбиљних лица. За њих три, слично одевене, омалене, обле, важне, ја познадох да су то госпођице Мутон. Њихова најстарија сестра је уметница која је нацртала страшну главу Тациуса, краља сабинскога. Са стране реда, помоћна учитељица, с молитвеником у руци, млатала је рукама и ногама и мрштила се. Средње, затим велике, прођоше шапућући. Али ја не видех Јованку.

Запитао сам у Министарству Просвете да ли нема на дну какве фасцикуле бележака о заводу из улице Демур. Израдио сам да се пошљу у њ надзорнице. Оне су се вратиле доневши најбоље белешке. Завод Префер је по њихову мишљењу угледан завод. Ако изазовем

истрагу, сигурно је да ће госпођица Префер добити академске палме.

3 октобра.

Како је тај четвртак био излазни дан, ја сусретох, пред улицом Демур, три мале госпођице Мутон. Пошто сам поздравио њихову мајку, ја запитах најстарију, која може имати дванаест година, како је госпођица Јованка Александар, њена другарица.

Мала госпођица Мутон одговори ми не предахнувши:

— Јованка Александар није моја другарица. Њу држе у заводу из милосрђа, за то јој дају да чисти разред. Сама госпођица је то рекла.

Три мале госпођице наставише пут а госпођа Мутон оде у стопу за њима, бацивши ми, преко свога широкога рамена, један неповерљив поглед.

Авај! ја сам приморан на сумњиве кораке. Госпођа од Габриа вратиће се у Париз најраније тек кроз три месеца. Далеко од ње, ја немам ни такта, ни духа; ја сам само једна гломазна, неподесна и штетна машина.

Па ипак ја не могу трпети да Јованка, заводска служавка, остане изложена увредама Г. Муша.

28 децембра.

Време је било мрачно и хладно. Мрак се већ био ухватио. Ја зазвоних на вратаоцима с мирноћом човека који се не боји више нечега. Чим ми је бојажљива служавка била отворила, ја јој ћушнух један златник у руку и обећах јој други кад би успела да ми покаже госпођицу Александар. Њен одговор би:

— Кроз један сат, на прозору с решетком.

И она ми затвори врата пред носом с таком жестином да ми шешир задрхта на глави.

Ја почеках један дуг сат на вејавици, затим се приближих прозору. Ништа! Ветар је беснео и густ снег је вејао. Радници који су промицали поред мене, са својим

алаткама о рамену, оборене главе под згуснутим прамењем, гурали су ме. Ништа.

Ја се побојах да ме не опазе. Знао сам да сам рђаво учинио што сам подмитио једну служавку, али се нисам за то нимало кајао. Онај је заслужан презирања који не уме ако устреба одступити од општег правила. Четврт сата прође. Ништа. Најзад, прозор се одшкрину.

— То сте ви, господине Бонаре?

— То сте ви, Јованка? Речју, шта је с вама?

— Ја сам добро, врло добро!

— Па после?

— Метули су ме у куину и чистим собе.

— У куину! чистите собе, ви! Благи Боже!

— Да, пошто ми мој старатељ не плаћа више издржање.

— Ваш старатељ је један бедник.

— Ви дакле знате?...

— Шта?

— Ох, не натерујте ме да то кажем. Али ја бих више волела да умрем но да се десим на само с њим.

— А зашто ми нисте писали?

— Пазили су на мене.

— У том тренутку, моја одлука била је готова и ништа није могло више учинити да је променим. Паде ми истина на памет да ја могу не бити у праву, али ми је много било стало до те помисли. Будући одважен ја бих обазрив. Радио сам с изванредном мирноћом.

— Јованка, запитах ја, да ли се из те собе у којој сте може изићи на двориште?

— Да.

— Можете ли ви сами повући за узицу од врата?

— Могу, ако нема никог у вратаревој собици.

— Идите видите, и гледајте да вас не примете.

Ја очекнух, пазећи на врата и прозор.

Јованка се указа иза шипки после пет-шест секунди, једва једном!

— Служавка је у собици, рече ми она.

— Добро, рекох ја. Имате ли перо и мастило?

— Немам.

— Плајваз?

— Имам.

— Пружите ми га.

Ја извадих из џепа једне старе новине и, на ветру који је дувао да погаси фењере, у снегу који ми је засипао очи, ја направих што сам боље могао око ових новина један завој с адресом госпођице Префер.

Пишући, ја запитах Јованку:

— Кад разносач пролази, он меће писма и артије у кутију и звони? Служавка отвара кутију и односи одмах госпођици Префер што је нашла унутра? Зар не бива тако приликом сваког раздавања?

Јованка ми рече да мисли да то бива тако.

— У осталом, видећемо. Јованка, очекните још, и чим служавка буде отишла из собице, повуците за уже и изиђите напоље.

Рекавши, ја гурнух своје новине у кутију, зазвоних снажно и сакрих се у обложна врата.

Ја сам стајао тамо неколико минута, кад затаоца задрхташе, затим се одшкринуше и једна млада глава промоли се кроз њих. Ја је узех и привукох к себи.

— Ходите, Јованка, ходите.

Она ме је гледала унеспокојено. Зацело се бојала да нисам полудео. Ја сам био, напротив, врло присебан.

— Ходите, ходите, чедо моје.

— Куд?

— Код госпође од Габриа.

Она ме онда узе за руку. Ми се дадосмо у трк неко време као лопови. Трчање не иде ни мало за моју крупноћу. Заставши у пола загушен, ја се наслоних на нешто што се деси да је било пећ једног продавца кестења намештена на углу једне крчме где су пили кочијаши. Један од ових запита нас да ли нам не требају кола. Него шта да нам требају! Човек с бичем, пошто је спустио своју чашу на калајни келнерај, попе се на

своје седиште и потера свога коња напред. Ми смо били спасени.

— Уф! повиках ја бришући чело, јер, и ако је било хладно, с мене су цуриле крупне грашке зноја.

Што је чудновато, Јованка је изгледала да је више но ја свесна дела које смо били учинили. Она је била врло озбиљна и приметно неспокојна.

— У куину! повиках ја гневно.

Она затресе главом као да хоће да каже: „Тамо или другде, шта ме је стало!“ И, спрам светлости фењера, ја опазих с болом да је њено лице мршаво и њене црте истегнуте. Ја не видех више на њој ону живост, она ненадна усхићења, онај брз израз који су ми се толико допадали код ње. Њени погледи били су спори, њени покрети усиљени, њено држање суморно. Ја је узех за руку: једну руку отврдлу, болну и хладну. Јадно девојче било је много патило. Ја је стадох запиткивати; она ми исприча мирно да ју је госпођица Префер призвала једног дана и назвала је грдилом и гујом и ако она није знала зашто.

Она додаде: „Ви нећете више видети господина Бонара који вам је давао рђаве савете и који се врло рђаво понашао према мени“. Ја јој рекох: „То, госпођице, ја нећу никад веровати“. Госпојица ми опали један шамар и посла ме натраг у учионицу. Та вест да вас више нећу видети, била је за мене као ноћ која пада. Знате, оне вечери у којима је човек тужан кад га сенка дохвати; е замислите тај тренутак продужен за недеље, месеце. Једнога дана, ја дознадох да сте ви у говорионици с учитељицом; ја вас вребах у пролазу; ми смо рекли једно другом: „До виђења“. Ја сам се мало утешила. Неко време после тога, мој старатељ дође по мене једнога четвртка. Ја не хтедох да изиђем с њим. Он ми одговори сасвим благо да сам ја једна мала ћудљивка. И остави ме на миру. Али, прекосутрадан, госпођица Префер дође к мени с тако злим лицем да се ја уплаших. Она је држала једно писмо у руци. „Госпођице, рече ми

она, ваш старатељ ми јавља да је утрошио сав ваш новац. Не бојте се: ја вас нећу оставити; али признаћете да је право да зарађујете свој хлеб“.

И онда ми је дала да чистим кућу и, покаткад, затварала ме на таван преко дан. Ето, господине, шта се десило за време вашег одсуства. Да сам могла да вам пишем, ја не знам да ли бих то била учинила, јер нисам веровала да вам је могуће да ме извадите из пансионата, и, како ме нису терали да одем Г. Мушу, ништа није било прешно. Ја сам могла чекати на тавану и у кухињи.

— Јованка, повиках ја, ма морали бежати чак у Аустралију, гнусна Префер неће вас више узети к себи. Ја се тврдо заклињем на то. А зашто не бисмо ишли у Аустралију? Поднебље је у њој здраво и видео сам ономад у једним новинама да људи имају тамо клавире. Али пре тога, хајдемо госпођи од Габриа која је, срећом, у Паризу од пре три-четири дана; јер ми смо две невине душе и преко нам је потребна помоћ.

Док сам ја говорио, црте Јованкине бледеле су и чилиле; један вео стајао је на њеним погледима, једна болна бора згрчи њене полуотворене усне. Она спусти своју главу на моје раме и оста обезнањена.

Ја је узех у своја наручја и узнех је уз степенице госпође од Габриа као какво заспало детенце. Сатрвен од умора и узбуђења, ја се стропоштах с њом на клупу у одморишту. Ту, она ускоро дође к себи:

— То сте ви! рече ми она отварајући очи. Ја сам задовољна.

У таком стању, ми позвасмо те нам отворише врата наше пријатељице.

Осам сати је избијало. Госпођа од Габриа дочека старца и дете с добротом. Да је била изненађена, нема говора, али нас није запиткивала.

— Госпођо, рекох јој ја, ми долазимо да се ставимо под вашу заштиту. И, пре свега, ми долазимо да вам затражимо да вечерамо. Јованка бар, јер се она малочас онесвестила од слабости у колима. Што се тиче мене,

а не бих могао да метем залогај у уста у овај позни час, а да не приправим себи једну ноћ самртних мука. Надам се да је Г. Габриа добро.

— Он је овде, рече ми она.

И одмах посла да га известе о нашем доласку.

Ја имадох задовољство да видим његово отворено лице и да стегнем његову широку руку. Ми пређосмо све четворо у трпезарију и док су служили Јованку хладним месом, у које она не таче, ја испричах шта је било с нама. Павле од Габриа замоли ме за допуштење да запали своју лулу, затим ме саслуша мирно. Кад сам био свршио, он се почеша по образу по својој краткој и густој бради.

— Врага! викну он, ви сте ужасно награисали, господине Бонаре!

Затим, приметивши Јованку где прелази тада својим крупним унезвереним очима с њега на мене, он ми рече:

— Ходите амо.

Ја пођох за њим у његову собу за рад где су се сијале спрам светлости лампе, на мрачном застору, карабинке и ловачки ножеви. Ту, одвукавши ме на једно кожно канапе, он ми рече:

— Шта сте учинили, шта сте учинили, благи Боже! Одвраћање малолетнице, отмица! Навукли сте себи на врат једну лепу кубуру. Просто на просто, пет до десет година затвора не фале вам!

— По Богу! уздахнух ја; десет година затвора што сам спасао једно невино девојче!

— То је закон! одговори Г. од Габриа. Видите, драги господине Бонаре, ја познајем доста добро законик, не због тога што сам свршио права, већ што сам, будући председник општине у Лузансу, морао сам да се обавестим да бих обавештавао своје суграђане. Муш је један лупеж, Префер је једна неваљалица, а ви један... ја не налазим доста јаку реч.

Отворивши свој орман за књиге где су стајале псеће огрлице, корбачи, стремени, оструге, кутије од цигара и

неколико најчешће употребљаваних књига, он узе један законик и стаде да га прелистава.

— *Злочини и преступи... узапћивање личности*, то није ваш случај... *Отмица малолетника*, ту смо... *Члан 354. — Когод буде био, преваром или насиљем, сам или посредством других извршио отмицу малолетника, или их буде био сам или посредством других, одвео, одвратио или преместио, с места на која су их метули они чијој су власти или надзору дотична лица потчињена или поверена, казниће се заточењем. Види казнени законик, 21 и 28... 21. Заточење ће трајати најмање пет година... 28. — Осуда на заточење повлачи губитак грађанских права.* То је врло јасно, зар не, Господине Бонаре?

— Сасвим јасно.

— Продужимо: **Члан 356.** — *Ако отмичар нема још двадесет и једну годину, он ће бити кажњен само...* То нас се не тиче. **Члан 357.** — *У случају да се отмичар буде био оженио девојком коју је отео, он ће моћи бити изведен пред суд једино на жалбу лица која, према грађанском законику, имају право да траже поништење брака и моћи ће бити осуђен тек пошто поништење брака буде било изречено.* Ја не знам да ли ви имате намеру да се ожените госпођицом Александар. Ви видите да је законик добричина и да вам оставља један излаз с те стране. Али ја грешим што се шалим, јер је ваш положај рђав. Како је један човек као ви могао уобразити да се може у Паризу, у XIX веку, некажњено отети једна девојка? Ми нисмо више у средњем веку, и отмица није више допуштена.

— Не сматрајте, одговорих ја, да је отмица била допуштена у старом праву. Ви ћете наћи код Балуза једну наредбу коју је издао краљ Чилдеберт у Келну, 593 или 94, о томе. Ко не зна, уосталом, да чувена уредба издана у Блуа, у мају 1579, наређује изреком да ће они који би се десило да су домамили момка или девојку од испод двадесет пет година, под изговором

да их узму или под другим видом, без изречне воље, хотења и пристанка оца, мајке и старатеља бити кажњени смрћу? *И исто тако*, додаје уредба, *и исто тако биће жестоко кажњени сви они који буду били учествовали у дотичној отмици, или буду били узели удела саветом, помоћу или потпором на ма који било начин.* То су, или без мало то су, дословни изрази из уредбе. Што се тиче тога члана Наполеонова законика који сте ми саопштили малочас, и који изузима од суђења отмичара ожењена девојком коју је отео, он ме подсећа да по обичају бретонском, отмица праћена свадбом није била кажњена. Али тај обичај који је проузроковао злоупотреба би укинут око 1720.

„Ја вам дајем овај датум као тачан са исправком од десет година. Моје памћење није више врло добро и прошло је време када сам могао изговорити наизуст, не предахнувши, хиљаду и пет стотина стихова из Жирара од Русијона.

„Што се тиче зборника закона Карла Великог који одређује накнаду за отмицу, ја вам не говорим о њему једино због тога што вам је он сигурно у памети. Ви видите дакле добро, мој драги господине од Габриа, да је отмица била сматрана као кажњив злочин под трима династијама старе Француске. Јако се греши ако се мисли да је средњи век био доба хаоса. Знајте, на против...

Г. од Габриа упаде ми у реч:

— Ви знате, узвикну он, уредбу блуаску, Балуза, Чилдеберта и зборнике франачких краљева, а не знате законик Наполеонов!

Ја му одговорих да доиста нисам никад био читао овај законик, и он је изгледао изненађен.

— Разумете ли сада, додаде он, озбиљност дела које сте учинили?

У истину, ја је још нисам разумевао. Али, мало по мало, захваљујући врло разумним представкама Г. Павла, ја напослетку осетих да ћу бити суђен, не по својим на-

мерама које су биле невине, већ по свом делу које је било кажњиво. Онда падох у очајање и зајадовах.

— Шта да радим? узвикнух ја, шта да радим? Јесам ли пропао неповратно и јесам ли упропастио са собом сирото девојче које сам желео да спасем?

Г. од Габриа наби ћутећи своју лулу и запали је тако понајлак да његово добро и широко лице оста три-четири минута црвено као лице у ковача спрам ватре у његовој пећи. Затим рече:

— Ви ме питате шта да радите: не радите ништа, драги мој господине Бонаре. Зарад Бога и у свом интересу, не радите ништа. Ваше ствари стоје доста рђаво; не мешајте се више у њих, да се не деси каква нова штета. Али обећајте ми да ће те узети одговорност за све што будем радио. Ја ћу отићи још сутра ујутру до Г. Муша, и ако је он оно што ми држимо, то јест један нитков, ја ћу наћи начина, ма и ђаво умешао своје прсте, да га учиним безопасним. Јер све зависи од њега. Како је вечерас сувише доцкан да се госпођица Јованка отпрати у свој пансионат, моја жена задржаће ноћас девојку код себе. То сачињава просто на просто преступ саучесништва, али ми уклањамо тако сваки двосмислени карактер с положаја девојчина. А ви, драги господине, вратите се брже-боље на Малакески кеј, и ако дођу тамо по Јованку, биће вам лако да докажете да она није код вас.

Док смо се ми разговарали тако, госпођа од Габриа спремала је преноћиште за своју гошћу. Ја видех где прође кроз један ходник њена собарица носећи преко чаршаве намирисане левендлама.

— Ево, рекох ја, једног пристојног и благог мириса.

— Шта ћете, одговори ми госпођа од Габриа? Ми смо сељаци.

— Ах, одговорих ја, камо да се и ја посељачим! камо да и ја, једнога дана, као ви у Лузансу, удишем пољске мирисе, под кровом ишчезлим у зеленилу, а, ако је ова жеља претерана за једнога старца чији се живот

окончава, ја желим бар да мој покров буде, као ово платно, намирисан левендлама.

Мн уговорисмо да ћу ја доћи сутра на ручак. Али ми изреком забранише да дођем пре дванаест сати. Јованка, пољубивши ме, замоли ме покорно да је не враћам у завод. Ми се растасмо разнежени и узбуђени.

Затекао сам пред својим вратима Терезу обузету неспокојством које ју је чинило бесном. Она ми стаде говорити ни о чем мање до да ме затвара у будуће.

Што сам провео ноћ! Нисам склопио ока ни за један једити тренутак. Час сам се смејао као какво дерле успеху свога предузећа; час сам гледао, с неисказаном муком и патњом, где ме вуку пред судије и где одговарам на оптуженичкој клупи за злочин који сам тако природно учинио. Био сам преплашен, али ипак нисам осећао ни грижу савести ни кајање. Сунце, ушавши ми у собу, помилова весело ногу од моје постеље, и ја изустих ову молитву:

„Боже мој, ти који си створио небо и росу, као што је речено код Тристана, суди ме у правди својој, не по делима мојим, већ по намерама мојим, које су биле праве и чисте; и ја ћу рећи: Слава теби на небесима и мир на земљи међу људима добре воље. Ја предајем у руке твоје дете које сам украо. Учини оно што ја нисам умео да учиним; сачувај га од свију непријатеља његових, и нека име твоје буде благословено!

(Наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ШИБЕ.

У дуга два смо стали реда,
Целати делу мрском.
Добује. Наша лица бледа,
И дрхћу руке с трском.

Непомични, к'о сува дебла,
Док осуда се гласи.
Добује. Срца кô озебла
И сломљени уздаси.

— Да сваки, како јаче може,
Те непокорне бије.
Рођене нам се тиче коже,
И опроштаја није! —

И друг већ чека, наг, без рува;
Стрепи и к'о да моли.
У души нам се отров кува.
О, срама! о, то боли!

Још није касно, још се љага
Дâ сперати, душа спасти.
Окрен'мо се на Оног, па га
Смрвимо нашом власти!

Куцају срца. — Али тела
Стоје, к'о укопана....

Шибај! — нек' прска кожа бела
Од сто румених рана!

И шиба, сече ропска трска,
Кајише живе скида.
По лицу братска крв нас прска
И пржи жаром стида.

А он тетура и јауче;
Диже се, неми, клоне,
— А сабрат бије, сабрат туче,
Кô пјан од крви оне.....

Вељко Петровић.

УСЕДЕЛИЦА.

Када те у црном старинском оделу,
С угашеним оком и прсима спалим
Видим, на досадном како те поселу
Подругљиво мотре, — ја те силно жалим!

Не схватају они ту трагику бора,
Ни пустолов врсни, ни блудница часна.
Недирнута, чиста, цвет ледених гора,
Ти не примаш рђу погледа преласна.

С погледом славуја што у мраку куња,
Ти ходиш са душом малокрвног чеда,
Укочена, смешна, док се порок шуња
И негрљен стас ти са грохотом гледа.

Но ти ходиш мирно, гладиш своје седе,
Комична врлино у оргији мана.
Као тужни мирис увеле резеде,
Као стара песма у добу канкана.

И кад ходиш, кроза шибу злобног смеха,
Ореолом тебе озарава сета...
То је твоја надмоћ над каљугом греха,
Та снажна лепота нетакнутог цвета.

Девичанство вечно, о дубока туго,
О победна сило, чиста јаловости,

О жалости општа, жртво, сестро, друго,
О крином венчана кнегињо, опрости!

И дај да у крило то положим уско
Ово лудо срце, што престаје бити,
Што га вихор страсти валовима пљуск'о,
Ал' што оста чисто, наивно, ко и ти!

Вељко Петровић.

П О З И В.

Шта грми тако силно у олуји
И градске зграде из темеља тресе?
Шта тако тужно и потмуло бруји
И смехом прати те громовске бесе?

У мени кипи, бес ме хвата луди,
Демонска ватра поджиже ме, гори,
Горостас један у мени се буди
Са којим нико не сме да се бори.

О напред! ево мене, моћни гласе,
Ја смело ступам кроз стравичну вреву:
Божанску тогу ја облачим на се
К'о снажни херој у старинском спеву.

Хуји и трешти к'о небеска труба,
Чупај из земље осушене жиле,
Нек' труне ова материја груба:
Нове ти идеш да покренеш силе!

...Ја видим силне поворке од људи
И свечан поход ко крсташке војне...

О хуји, грми, гласе ускрснућа!
У страхотноме завијању твоме
Ја гутам радост победе, и врућа
Мисао снива опијена њоме.
О хуји, грми, гласе ускрснућа!

Душан Срезојевић.

СРПСКИ ЖИВОТ НА КРАЈУ XVIII ВЕКА.

Одломак из автобиографије Петра Руњанина.[1]

Ја сам у веку 18 родио се, и от рођења рачунећи 26 година 18 века проживео, а века 19 ево 35 лето хоће да протече, и све ово 35 лета у чину свјашченическом

[1] У „Српском Књижевном Гласнику“ од 1 маја ове године, у белешкама, речено је неколико речи о Петру Руњанину, писцу ове автобиографије и о једном одсеку из ње, који сам штампао као „Прилог повесници српских основних школа у Срему“, у трећој и четвртој свесци „Српског Учитеља“ од 1908 године. Целу автобиографију ради смо издати Г. Др. Тихомир Остојић и ја. За сада износим овај важан и занимљив одломак из ње, који је сачуван само у концепту, а у чистопису — који је одређен ако не за штампање, а оно бар за читање међу познаницима — овога места нема, јер је оно Руњанину чинило оштро, можда се и бојао јавно изрећи овакe мисли, које би могле изазвати ако не борбу, а оно препирке између плавога и црнога клира, световнога свештенства и калуђерства, која се већ стишала 1835 године, када је овај одломак писан. Калуђери су се били тада повукли у манастире и нису више често долазили у додир са световним свештеницима и народом, те се ни свештеници ни народ нису могли онако тужити као у XVIII веку и на почетку XIX.

Место Кузмин, где се родио и живео Петар Руњанин, јесте у Срему близу Фрушке Горе, те је он добро познавао живот калуђера у манастирима и по селима. И због тог познавања и описивања живота калуђерског по селима, због односа њиховог према световном свештенству, од велике је важности и интереса мишљење Руњанинсво о фрушкогорском црном клиру XVIII и донекле XIX века.

Ја сам преписао овај одломак новим правописом, не мењајући ни интерпункцију; ѣ сам преписивао у црквенословенским речима као је, јер смо се ми научили на тако изговарање, а у српским народним као е. Др. Никола Радојчић.

као приставлени у Кузмину Парох. Чрез све ово време никада погрешки нисам подпао, за коју би моје надлежателство праведње изобличити, а менше казнити ме могло. Мој народ коему служим, свагда е мене љубио и почитово. Са Господом сваког степена познаво сам се, и љубезно са сваким обходио. Генерали и сви региментскоманданти доходили су ми, усердно и благонаклоно примали су ме, прошенија моја, ако сам што молити имао, драговољно удоволствовати старали су се, моја предложенија охотно слушали су и уважавали.

У овом моем веку многе премене случиле су се, но наизнатние су у новцу и оделу....[1] Што се ношива тиче, и у том велика измена учинила се. Кад би одело просте сељанке пређе 70 и 80 година са ношивом садашни жена и девица сравнили, ту би се безпримерна разлика показала. У месту Кузмину, колико ја от мога детинства памтим, различити ношива било е, и могло се из ношива видити, от колико страна и предела Кузмин населио се, ер свака жена, ношиво из онога предела, откуда се доселила верно до смерти свое задержала е. Из Босански и Сербијански различити наија, из Далмације, Херцеговине и из Хорватске насељени и ношива имали су.[2] По преданијама веројатнима Кузмин е после 1740. л. на овом месту гди сад насељен стои. Веројатно е, да су у овом пределу у време воине са Турцима л. 1716. и 1717. фамилие сербски воиника, кои су двору Аусгринском против Турака помагали збегове имали, и от Турака сакривале се; ер ово е место за збегове весма способно било. Премјено овде вертлоги, тресети и обрежице находе се, тресети пуни ивовине, рогоза и терске били су, а брегови шумом и шипрагом обрасли, зашчишчавали су народ от нападенија турска, коњик бо тамо ни приступити ние

[1] Изостављено место говори о последицама банкротства у Аустрији 1810 године. Н. Р.

[2] За већину породица у Кузмину може се рећи одакле су се доселиле, јер су стари свештеници у књигама поред имена свакога човека писали одакле је „родом“, а одакле „житијем“. Н. Р.

мого. Овде у време предречене воине били су и калуђери из Сербие прибегли, своје колибе имали, и до учињена мира задержавали се, и то место у хатару кузминском и данас назива се келие (келие калуђерске). Около овог места, скоро на сваком брежуљку по неколико фамилиа поселило се, зато и именују се ови брежуљци н. п. Караново кућиште, Стоићеве шливице и проч. Место или поље названо Стари Кузмин от прочи места најоцедитие е, и тамо е неки Кузма свои салаш имао марву пасо и кошнице держо, и то место назвало се Кузмин Салаш. Сви овде прибегши дуго време у овим збеговима живили су, и како се мисли и другу воину са Турцима у своем поселенију дочекали, а по окончаним воине 1739. л., и потом кад се Граница регулирала, сви ови мали збегови от политическе власти натерани на едно место скупили су се, данашњи Кузмин населили, и наименовали по имену Кузмина Салаша, овим именом.

На Старом Кузмину понаивише фамилиа насељено находило се, но и ови. хотја да е њиово поселение наиболше било, оставили су свое селиште, и ближе к шуми преселили се, ово ради огрева, да лагше дрва набавити, ово, боећи се Турака, болши заклон да би имати могли.

Мачвани, Јадрани, Бошњаци, Ерцеговци, Далматинци, ови овде у едно место населили су се, и из различити предела, различита ношива своја донели су. После кад су Хорвати и прочи Серби из венециански предела доселили се, јошч веће различије ношива произишло е. Памтим, у моем детинству, да жене у Кузмину нису ништа куповно на себи носиле, кромје рува у време удае што добие, а и то е било весма мало, сирјеч сукња коларка, и вута свилена. Ово руво венчано тако се чувало, могла е мати са истим своим рувом два и три сина своја оженити, и снохе свое преодети. Цело одело кое су жене у оно време на себи носиле, морало е от собствена руκоделија бити. Сукња и кецеља от вуне своеручно опредена, фарбана (а жене биле су веште различите фарбе от трава, корења, и кора дервени правити

и предива своја фарбати) и откана, перслук равње от иста сукнена ткана начињен, на глави убрадач от бела подебела платна (и како е која испрести умела), са едним свиленим или памучним цервеним кончићем, или фаличним златом (клабоданом) на крају прошивен, а на ногама опанке (при венчању добивале су удадбенице папуче турске жуте или цервене клабоданом навезене) и своеручно сплетене чарапе, кад боса ићи не може, то е цело женско руво било, у коем у церкву и у сватове ишле су. Људи и у ово време сурдуме от сукна бела или церна носили су, но без сваког шарања и гиздања. Опанке просте от пресне коже говеђе, конске, свињеће, сами правили су, више крат са длаком рутаве, како е кожа са марвинчета скинута. За женике било е особито одело, от свију отлично, сирјеч, клобук велики двоструки са рогачем, а рогач звало се, от клобука горња струка на каиш окроена, таи каиш с верха узан, и све шири до ниже појаса досеже и на верху рогача пантлике цервене и жуте, са њеколико комада новаца обешено висили су, појас коморанац от цервени вунени гаитана начињен, какове Мажари у гали свое носе, плаве или друге фарбе чакшире, кратак гуњац, и цервени опанки, ер редко е на кому цервене опанке видети се могло. Одело за женике није сваки набавити мого, а није ни обично ношиво било, но само за женике у време женидбе, да се от други сватова разликуе, зато више кућа у ортаклуку купе оваково одело, у коем сви женици у селу женили су се.

А и прочи отмени људи, Г. официри, терговци и занажие премене у ношиву имали су; само едно свјашченство задержало е своју униформу от А. Е. и Митрополита Ненадовића установлен[1]. У чину свјашченическом

[1] Правила за калуђере и свештенике саставио је Вићентије Јовановић и према његовим правилима издао је Ненадовић своју „Вољу и указ". Вићентијева правила штампана су са многим погрешкама у „Беседи" за 1868 годину, а исправио их је Димитрије Руварац у чланку „Правила за калуђере и свештенике, и регула-

иначе велика премена внутрења учинила се, и разлика међу старим и садашњим свјашченством весма голема е.

У моеј младости приповедали су ми стари свјашченаци, под каковим тежким игом, мирско свјашченство, названи плаветни клар, стењало е.[1] Обшчепознато е, да у старо време вiье 1770 лета школа по местима ние било, и младићи кои су учити се, а наипаче кои су у свјашченически чин вступит хотели, морали су у монастерима потребне у оно време науке изучити, следователно, тамо учећи се и нарав и обичае свог учитеља извикли су, и кад су у места парохе пристављени, нуждно морали су монастирцем Свјато-Василиева чина угождавати; ер ови као учители и воспитатели, а паче као вишшиј чин, от којег Архијереји производе се, необходимо искали су подчиненије. Плаветни клир код научени учитеља мало е мого и научити, а и оно што е научио под житејским порабошченијем своим, и прочим досадама, моро е заборавити. Јеромонаси били су народни духовници, и у време поста по селима ходили су, и исповед совершивали, и чрез то знатни постали су.[2] По крај тога Ексархи или Генералвикари Архиепископски с властију снабдени, често Епархију проходили су и Генералвизитацие своe совершивали, церковне рачуне правили, Сидоксију и

мент од 2 јануара 1777". („Јавор". 1887). Најлакше је наћи Вићентијева правила у књигама: Димитрије Руварац „Српска Митрополија Карловачка у XVIII веку" и Миладиновић „Тумач", страна 445 и даље. О Ненадовићевој допуни Вићентијевих правила за свештенике писао је Димитрије Руварац у „Српском Спону" за 1904, страна 22 и даље.
Н. Р.

[1] Световно свештенство се тако звало по својим хаљинама.
Н. Р.

[2] Право исповедања и решавања од греха има епископ и он то право даје и световним свештеницима без засебне епископске грамате. Само у грчкој цркви исповедају народ посебно за то одређени свештеници из калуђерства, јеромонаси, који се као такви зову духовници и који добивају од свога епископа особиту грамату за то. — Тај су грчки обичај и Срби примили. Н. Милаш „Православно црквено право", страна 595.
Н. Р.

конвенцију Архиепископску и таки за различита изступленија свјашченическа у правилу А.-Е. и М. Ненадовића определене совокупљали, и проча изследованија чинили. При овои визитацији тутори, кметови и местни командант морали су Ексарха дочекати, у окружују његову бити, и при изследованијама сведочити. Свјашченици тамо ни приближити се нису смели. Ако би обедовало се, свјашченици на пољу стојали би, и отчекивали, да коју услугу учине. Обична изследованија Ексархова била су, сирјеч, испитиво е набљудавали се поредак церковни, доходе ли свјашченици вседневно у церкву, читају ли утрењу, часове и вечерњу (о литургии слабо се питало из разни разлога), совершују ли правило точно по уставу, стое ли пристоино у церкви, излазе ли из стола у пристојашче по правилу А. Е. Ненадовића определено време, и проч. За свако изступленије, о коем при овакои визитации пита се, обвињени мора определену таксу исзадержно без сваког призренија положити, а често и телесну казн претрпити, или чрез катану Ексархова везан у Карловце отслати се, гди у подземнои тамници судбу своју очекивати мора. При овој визитации Ексарх заповедо би и учио, како обшчине духовника дочекати, њему част отдавати, како свјашченици пређе почетка церковне службе духовнику на благословеније доходити морају, и досведочило би се, да е кои свјашченик ово подчинение пренебрего, ту е телесна казн необходима, и редко е кои свјашченик при оваковим визитацијама без наказанија остао; ер гди се новаца тражи, ласно служити се може, да и невини ако новаца исда, казни подпасти може. Протопрезвитери слабо су онда уважение имали, и они су подлежали власти Ексарховој и по заслуги казн терпити морали.[1]

[1] О ексарсима у опште: Н. Милаш „Православно црквено право“. стране 258, 327 и д., 358 и д. Најбоље сведочанство за истинитост Руњанинових речи налази се у прилогу Д. Руварца: „Тужбе свештенства против служитељâ митрополита београдско-карловачког Вићентија Јовановића“, „Српски Сион“, 1907 године, 193 и д. и страна

Под оваким подчинением каково е уважение плаветни клер и имати мого? Зато от прости људи ни у чему отликово се ние; следователно пришествие духовника у обшчини морало е важно бити, и све што е искао точно исполнити се, које се извершити не могу, изобличавали су, проклињали, претили исповедником, ако им по вољи ићи ние могло. Приповедало се долго време о неком Јеромонаху Арсении из Шишатовца: таи био е стар човек, дуго време духовник у Кузмину и другим местима. Исповедање било му е већ у кров урастло, пак и у сну са исповедницима посла имао е. Он водио е са собом свога диака, момка возрастна, кои га е послуживо и цедуље писо. Овај немиран и ђаволаст, знајући да духовник цервеним нектаром накващен заспи, подвуче се под кревет духовников, и како оваи по своем обичају са исповедницима бавити се почне, он испод кревета говорио би, аки би исповедник исповедо се: духовниче! ја сам премерсио у незнање; украо сам прасе, јагње и проч шта му на ум дође, а духовник почео би викати псовати: зашто орјатине, проклети човече, диаволска душо, анатема те било, и прочаја, и тако скоро целу ноћ са духовником преинати се. Ако би духовник у коју кућу посјешчение учинити пошо, а посјешченија свагда са намјеренијем ктиторства за монастир или за себе искати чинила би се, свјашченици као свита његова прате га и као поспешници духовническа взисканија одобравали би и човека к туторству принуждавали, иначе, ако

225 и д. Пре велике сеобе Срба 1690 слали су пећски патријарси своје ексархе преко Саве, да пазе на народ да не прими унију и да купе порез за патријаха. Загребачки епископ Петар Петровић описује врло занимљиво свој сусретај са ексархом близу Загреба и особито истиче, колико је благо ексарх у народу скупио и у Турску пренео (1659). То се сматрало као штећење државног ерара и опасност за римокатоличку цркву, те је власт ексархе онда нерадо гледала и ако се није бојала буне и прогоника. „Jnformatio Petri Petretics Episcopi Zagrabiensis De Valachorum in Confinis Regni Sclavoniae degentium Episcopatus origine, progressu et efectibus“. f. 12 r. cl. v. Рукопис Југословенске Академије II d. 51. Н. Р.

се воља духовнику не исполни, свагда би свјашченика обвињавали. Подручие и повинование свјашченства подложало е и народ чину монашескому, и моро е монастиру милостиње чинити, парусие и сарандаре давати, коње, волове и краве поклањати.[1] У селима, особито која су близу монастира, недељом и праздником редко су литургие бивале. По совершении утрење свјашченик народу објави, да литургие у месту неће бити, но сви у монастир на литургију нека иду, а и сам свашченик тамо на литургију ићи намерава. После литургије; а често и пређе отлични људи имућни позову се у монастир на обед, при обеду здравице гостима по реду напијају се, у звона им звоне, докле људе раздраже, да што знатно таи час у новцу положе, или поклонити обешчају. Често се случавало, да у оваковој прилици имућни људи 8 волова плуг и ратара, а неки пар коња поклоне, неки у новцу стотинама и хиљадама прилагали су, само да им име у књигу ктитора напишу. А у томе калуђери весма су вешти; начинили су велику књигу у сомот обложену, у ту књигу ктиторе записивали су, кои е што знатно поклонио, тога име са златним словима записивали су, менше ктиторе, као парусијаше са червенима, а нај менше са цернима словима за различие уписивали су. Ову књигу износили би и показивали гостима, и поименце ктиторе, и колико е кои поклонио читали и толковали, каковој отради овај или онај ктитор надати се може. Сви тамо присуствујушчи, оваково сподвизаеми, не могу отрећи се, да какав важан дар не учине, или ако му состојание његово не допушча, от серца уздануо би, што име његово тамо написати се не може. Оваковом торжеству често и свјашченик местни присутсвао би, да после у обшчеству на свечари, или коем

[1] О парусији и сарандару најбоље је писао Д. Руварац: „Сарандар и парусија“, „Српски Спон“, 1903, стр. 116 и. д. Допуна томе чланку је у „Српски Спону“, 1903, стр. 145. Н. Р.

другом собранију приповедати и народ сподвизати, да свакн по возможности светој кући приложити постара се, да е и он сам у књигу ктиторства написао се, и свагда ктитор бити, и светој кући прилагати не отрече се. Свакн свјашченик моро е у коем год монастиру парусијаш бити, и ако му состојание његово не дозвољава целу суму т, е, 75 ф. у еданпут положити, моро е сваке године по нешто издавати, и тако целу парусију исплатити. Неки су свјашченици платили да се нека чест темпла у монастиру измала, а неки скупоцену какову одежду начинили су и монастиру поклонили. Из Дивоша неки свјашченик у кувеждинском гробију капелу от тверда материала собственим трошком сазидо е и сасвим оправио. Калуђери по местима ходећи, обично сваког имућег човека питали су, гди и у коем е монастиру ктитор, и зашто ние. Почивши Господин Епископ Путник путујући из Карловаца у своју епархију сирјеч у Пакрац, у Товарнику при обеду код Г. Солгабирова Стоичевића Теодора, пито е Стојчевића, у коем е монастиру он ктитор: а Стојчевић шалећи се отговорио: Зашто би ја бесним калуђерима даво? Возразио е Путник: треба давати иска су пошч бешњи; сваку вешч треба до совршенства терати. Ја сам очевидец био, гди су Кузминци монастиру Кувеждину у едан дан 12 парусија и 18 сарандара у готову новцу поклонили, а то е овако случило се: Некиј Јеромонах именем Рафаил Вујчетић био е (от лета 1759 начев) неко време парох у Крзмину, и млад вдов остане и у монастиру Кувеждину покалуђери се (ер у оно време вдови свјашченици морали су у калуђере ићи, и кои ние драговолно ићи хотео, везана отвели би га) и по времену постане игуман у истом монастиру. Као прости Јеромонах често у Кузмин, сродне имајући, доходио би, а кад е Игумен посто, све отмене Кузминце у монастир на част позове, и таи дан како сам опоменуо 12 парусија и 18 сарандара Кузминци у готову положе.

Докле су монастири бедна училишча народња били, и сви свјашченици тамо воспитавали се, нису требали

калуђери о скономіии млого бавити се и старати. Све што су требали, народ е прилаго, и могли су ласно двокатне келие зидати, кое данашним даном едва одержажавају. Докле су калуђери силни и знатни били, народ и свјашченство безпрепјатствено цедити могли, јадно свјашченство ни честите капе ни одела имати ние могло. Више крат мои отац приповедо ми е, да е са моим дедом Јереем Стојаком у Кузмину, у 120 домова, иошч едан сопарох био, и оба њи поревене се и едне свјашченические ципеле купе, у коима ће у церкви служити, а иначе свагда опанке носили су. Те ципеле стојале су свагда у олтару, и чредни кад у церкву дође, свое опанке обуе. Све што нам е от старине у церкви остало, и до овог времена сохрањено, јавно осведочава бедну скудност ондашња свјашченства. Книге, матрикуларне протоколе, иконе, одјејанија, темпло, певнице, столови церковни, све то показуе какав е вкус, разумјеније и исправност у старом времену била. Јадни свјашченик без науке, удручен подчиненијем уклањао се, бегао и сакривао се колико е више сакривати се мого, ер сватко га газио, и нападо тко е хотео. Као дете кад сам у канцелари писар био, видио сам како е политическа власт са свјашченством презрително поступала, и горе него проста човека держала. Кад изиђе заповед, да ће у неко село кантонс-командант (а таи моро е свагда штабсофицир бити) доћи, и ест ли потребно, да га цела обшчина дочека, свагда у заповеди писало би се: цела обшчина, кметови и попови код страже да дочекају. Свјашченици да не погреше, будући свагда код куће, раније неже ли прости људи соберу се. Кантонс-командант, када међу народ дође свјашченика ни погледати неће, но наредбе и заповеди ради чега е дошо издае, а свјашченство у реду међу људима са откривеном главом заповеди слушају.

Местни комендант био фенрих или капрал, требуе ли свјашченика, рече: Иди зови попа таки нека дође, а јадни свјашченик мора незадержно ићи и гологлав заповед примати. У моем присуствии, парох Божо Вука-

диновић, кои е после мои сопарох био, дошав некоему фелдвебелу Илии Докњашу на тужбу, и титулира га: Милостиви Господине! А како би могло другојачије и бити, кад е до скора свјашченство находило се, кои никои језик кромје свог матерња ние разумево. Мирски официри, како е граница остановљена, понаивише били су Немци, кои сербски език нису разумевали, зато, а наипаче видећи да духовна власт свјашченство презире, никакова сообшченија са свјашчеником нису имали. Ја сам доволно свјашченика познато кои су само мало читати научили се, а писати нису знали, и едва су по дугом времену свое име уписати научили.[1] Нека посмотримо матрикуларне протоколе, можемо ласно следствовати са каковим трудом у пређашна времена писало се.

Кад сам у канцелари и писар био стари свјашченици често би мени у канцеларију доходили, да им пера за писање зарезуем, и више крат на моем хасталу известие каково писали би. Мене самог мука подузме гледајући, како руку намешћа, како главом уверће, како шапће и речи сриче, и кад едну или две речи напише, папир окреће, да види иде ли му писање право и проч. Само три и четири версте док напише цели сат потроши, пак како ће таи беднij писар матрикуларне протоколе порадочно водити моћи, кои би волео дервеном мотиком неже ли писати, и чудимо се зашто свако крешчение и венчание записано не находи се. Све е то било во времја оно, код стари А. Е. и Митрополита: а после како е знатни Стефан Стратимировић на престол Архиепископски произведен (1790 г.), школе и семинариум завео, велика е измена учинила се, и мирско свјашченство, негда презрени плаветни клер, до великог уваженија доспео. У данашне време има отлични свјашченика у науки и по-

[1] У српским основним школама учили су ђаци тек енда писати, када су свршили часловац и почели учити псалтир — а дотле их је мало них дотерало Н. Радојчић. „Прилог повесници српских основних школа у Срему“, „Српски Учитељ“, 1908, стр. 173. Н. Р.

веденију, има кои су све науке свршили и више езика говоре. Редко се находи кои 6 латински школа и Богословију совершио ние. Колико е мирско свјашченство у старо време от монастираца заостало било сугубо и сада превосходи. У данашње време калуђери своје монастире чувају, и престали су у селима проповедници и научители бити. И сама политическа власт видећи употребителност мирска свјашченства уважава, и частно предусрета и у љубави и согласију са сјвашченством живи.

Петар Руњанин.

ГЕТЕ И ГОСПОЂА ШТАЈН.

(Крај).

Те прве љубавне године, 1776, крајем октобра, написао је Гете једну малу драму: „Die Geschwister“, која је занимљива као документ у његову одношају према госпођи Штајн, и још занимљивија као пример како је Гете свој живот и своје доживљаје уносио у своју поезију. Ова је драма најмања, за коју је Гете вадио црте из свог одношаја према госпођи Штајн, али је најкарактеристичнија. У њој је толико интимно бијографског, да је у први мах није хтео никоме показивати до најближима; једанпут (децембра месеца 1776) моли госпођу Штајн, да пази да је херцогиња Лујза не да̂ никоме, и да је иште од ње пре него што ова пође у Готу, — „es muss uns bleiben“. Ево у чему је сама ствар.

> Вилхелм и Маријана живе као брат и сестра. У истини је Маријана сироче и њу је њена мати Шарлота умирући оставила у аманет Вилхелму, који је Шарлоту волео и поштовао. То Маријана не зна. Међутим она воли Вилхелма не као брата, као што и он њу воли не као сестру, само се не усуђује рећи јој то и све признати. Тек кад један његов пријатељ проси Маријану, долази до разјашњења, и Вилхелм и Маријана, који су дотле живели као брат и сестра, живеће отсад као муж и жена.

У Вилхелму имамо портрет Гетеов, а у његову одношају према Маријани, Гетеов одношај према госпођи

Штајн; али исти тај Гетеов одношај имамо уједно и у односу Вилхелмову према матери Маријаниној, покојној Шарлоти: За обе женске прилике у овој драми дакле послужио је исти модел у животу, и Гете је изнео свој двојаки одношај, љубавни и сестрински, у којем се наизменце налазио према госпођи Штајн, у осећајима Вилхелмовим према Шарлоти и према њеној слици и прилици Маријани; тако је пренео овамо и разрадио у драми своју визијонарну претставу казану у значајној песми: Ach du warst in abgelebten Zeiten Meine Schwester oder meine Frau". Први одношај Вилхелмов само се прича, јер пада пре радње самога комада. Али тон којим говори Вилхелм о Шарлоти сасвим је исти као онај који влада између Гетеа и Госпође Штајн у ово доба; то јасно сведоче Гетеова писма. И Вилхелму је Шарлота „света жена", „најдивнији створ", чиста и велика, која га је „везала за живот", која је начинила од њега сасвим другог човека — све као да цитирам места из Гетеових писама —, с њом је он хтео „у првом сну живота" живети и становати, али није могло, није смело бити. Вилхелм чита одломке из једног писма Шарлотина, и први издавач Гетеових писама госпођи Штајн, заслужни Adolf Schöll, оштроумно је опазио, да је текст вероватно директно извађен из једног од оних касније спаљених писама госпође Штајн Гетеу: „Свет ми опет постаје драг", пише Шарлота Вилхелму на почетку њихова познанства, „ја сам га се била већ ослободила, а сад ми постаје драг због вас. Срце ми пребацује; осећам да и себе и вас мучим. Још пре по године тако бих била радо умрла, а сад не више". И на то се онда надовезује Вилхелмова љубав према ћерци Шарлотиној, Маријани, у којој му „удес њу подмлађену опет даје". Вилхелм и Маријана живе као брат и сестра, као што иште госпођа Штајн да живе њих двоје, она и Гете; али Вилхелм воли Маријану не само као сестру, као ни Гете госпођу Штајн, и душевну борбу Вилхелмову познаје Гете врло добро, сасвим изблиза. Само што је у драми борба срећно окончана, јер Вил-

хелм и Маријана у истини *нису* брат и сестра, те се на крају добију. И у животу није Госпођа Штајн *сестра* Гетеова, и он је спреман у свако доба да борбу срећно оконча.... Али госпођа Штајн *опет* није разумела, није хтела разумети жељу плахога љубавника, него је остала на својој „светој“ висини. Гете је дакле могао дати да се штампају „Geschwister“. И могао је доцније, после више година, у „Тасу“ понова уплетати свој односшај — са исте тачке гледања, те начинити катастрофом у добу ренесансе онако разумљив опроштајни загрљај, једнога ексцентричнога човека-песника каки је био Тасо, само зато што се њему самом тада још једнако чинило то тако завидна и недомашна ствар. Од „Geschwister“ до „Таса“, и преко њега, остао је дакле Гете у сличном односшају према госпођи Штајн, управо она према њему, као на почетку, и исте ситуације понављале су се кроз године парафразиране у и свима нијансама. То се лепо даје пратити и даље кроз многобројна писма Гетеова госпођи Штајн, од 1777. до 1788.

*

Године 1777—8 чини се да се страст у Гетеу мало стишала, мада госпођа Штајн никако не може да је сведе на једнаку меру. Њему тешко пада, кад не обраћа доста пажње на њ, и често се тужи што је хотимично хладна спрам њега. Суревњив је на друштво које она посећује, и трпи муке кад познаници радо до ње седају; вера у људе губи се из његових груди, и он се повлачи у самоћу вечито мислећи на њу. У години 1779, кад му је тридесет година, његова је љубав, ако је могућно, још јача: кад ње нема „одричу се људи њега и он људи“, кад је она близу он је вредан „да би заслужио од ње једну лепу реч, један љубак осмех“. Кад је на путу, срце му стално казује кад јој иде ближе а кад се удаљује од ње, и он броји најзад кораке који га воде к њој —: „Простор се губи међу нама, и доћи ће час кад ћемо се опет видети“. А кад се враћа, он је опет стари, час необуздано весео час сетан и жалостив, и све долази као и

пре. У писму од 18 априла 1780 моли опет једном за опроштај, што је ишао сувише далеко, а зна да треба „да се одвикне и да најзад живи од росе као скакавци“. Међутим, одвикавање, управо уздржавање, пада му тешко. и нехотице отима му се уздах из груди, што му жеље остају пусте (18 септембра 1780), сузе хоће да му ударе на очи кад му она наваљивања одбија, и он је моли да му *докаже* потребу, да њен одношај према њему треба да буде сестрински (10 октобра). У писмима из овог доба тако описује себе и своје расположаје, да се намеће сличност са његовим Тасом; заиста је крајем 1780 почео да пише на њему (Дневник, вајмарско издање II, 1, 125). Непромењена остаје његова љубав и кроз годину 1781; он већ нерадо иде на веће излете с херцогом, и чак му је непријатно и замука, кад га херцог позива к себи или га својом посетом спречава у његовом најмилијем раду: кад хоће да иде госпођи Штајн или да мисли на њу (23 марта, 27 марта и тако даље). Од једног виђења до другог иште малу залогу, која ће га на њу сећати. Он већ не зна како ће да тумачи, шта је то ова љубав учинила с њим, и уверава њу, да је „још никад није толико волео као баш сад (7 марта 1781). Њен „дух помаже му да ствара“, и његова љубав изгледа му као поларна звезда која никад не залази а ипак је увек тако *нова*. Он је моли да га васпита и начини достојним ње, и да се према њему тако влада, „да не дође у противност са својим срцем“ (14 маја). Све је исто тако и 1782 и 1783: он се сав предао њој; који пут пролази му „пријатан немир“ кроз тело, он се плаши да не оде опет у страну и моли је да „не буди амора кад је најзад заспао“ (22 новембра 1784). Све до у годину 1786 Гете је љубавник који чезне; 20 јуна 1785 шаље госпођи Штајн у Карлсбад песму Мињоне из шесте књиге „Вилхелма Мајстера“ а на крају пропратног писма од 27 јуна понавља први стих те песме: „Nur wer die Sehnsucht kennt...“ У небројеним варијацијама и сликама, и с истим речима и обртима речи казује јој све једно исто, да је воли, и иште да и

она њега воли; све тако из једног писма у друго, било издалека било изблиза. Врло је важно, да је у малом Вајмару, где зацело није било доста места да се дуго с успехом крију љубавне тајне, још на десет година после почетка Гетеове љубави према госпођи Штајн, било опће мишљење, да је Гете и остао само при жељи и чежњи; тако је Шилер, кад је 1787 дошао у Вајмар, могао писати своме Кернеру, саопћујући му своје прве утиске и говорећи о Гетеу и госпођи Штајн, како „се каже, да је њихово опћење сасвим чисто и беспрекорно“.

Кад је онда Гете у септембру 1786 изненадно, не казујући ником ништа, из Карлсбада отишао у Италију, топли тон у његовим писмима госпођи Штајн остаје, и тешко је опазити икаку промену. Али проницави женски инстинкт, који је код госпође Штајн био још нарочито развијен, како по свему изгледа, осетио је да је то почетак краја, и Гетеов тајанствени одлазак њу је дубоко узбудио и дирнуо: она је слутила, да је одношају међу њима куцнуо суђен час, и чак је држала да се Гете не ће уопће ни враћати. Гете је, међутим, осећао, да мора учинити нешто радикално са собом (в. писмо од 20 јануара 1787), и то га је одвело у Италију.

*

Гете је отишао у Италију потајно, не хотећи да други знају, и мислио је да се врати чим узмогне (писмо из Млетака, 14 октобра 1786). Да ли је имао и одређенијих намера, него да „од себе начини бољег човека и за њу (госпођу Штајн) и за остале пријатеље“, нигде не каже. Можда је хтео једном да озбиљно огледа свој талент за сликарство, те да се у класичној земљи уметности увери, да ли је рођен за уметника или није, о чему се задњем, на своју жалост, и уверио. Свакако је држао, да ће своју мисију у Италији брже свршити, те да ће већ крајем године бити опет код куће. Али кад је једном успео да се еманципује и дотле отргне, да оде у Италију, простор између љубавника није пропустио да учини своје, и топло небо Италијино, сваки дан који на

путу, како Гете каже, доноси нешто, преобразили су полако вајмарскога песника, и разбудили су оно што је одувек у његовој души дремало на дну. Први јасни знаци ове промене јављају се у одлагањима с повратком; залуд му она саветује у писмима, да не иде дубље у Италију и на Сицилију, — крај свег уверавања како је жељан ње, како само због тога путује да би њој могао причати, и томе слично, Гете се тек крајем марта 1788 вратио кући. Он је додуше заиста много и на њу мислио; али су те мисли сад добиле један правац, који га је најзад удалио од ње. Једно место у једном писму из Рима (од 21 фебруара 1787), пред полазак у Напуљ, карактеристично је за то што кажем а можда и за цео овај одношај: „Висим о теби свима жилицама свога бића. Страшно је како ме често успомене раскидају. Ах драга Лото, ти не знаш колико се усиљавам и колико сам се усиљавао (welche Gewalt ich mir angethan habe und arthue) и како ме мисао да ниси моја (dass ich dich nicht besitze), ма с које је стране узео, тре и гризе. Ма каке облике давао ја својој љубави према теби, увек увек. — Опрости да ти и опет једном говорим о оном што је толико задржавано и ћутало“. Да ли је одговор на ове речи, кад после неколико месеца (8 јуна) пише, како је на путу нашао себе и зна сад шта му недостаје: да је сва срећа само у томе бити *цео*, што он мора постићи, „јер пре бих желео смрт него живот каки сам проводио последњих година“?

Ко зна песме које су постале у то доба у Италији, међу њима и Гетеову омиљену: „Cupido, loser eigensinniger Knabe“, лакше ће разумети промену код Гетеа, и пронаћи зашто се Гете донде није држао за *цела* човека: Додијала му је чедност последњих година и он је пустио пожуди на вољу. Уосталом он сам признао је херцогу у једном поверљивом писму (16 фебруара 1788), да се у Риму с почетка 1788 подао путној љубави. У том писму признаје он још и како се осећао скучен, док је са широког пута хтео ограни-

чити се на тескобну стазу уздржавања. Његова страсна природа одржала је мегдан после дуге борбе, и он се вратио у завичај препорођен и подмлађен. А у Вајмару нашао је дугогодишњи предмет своје љубави измењен, и у истини и у тадашњим његовим очима. Госпођа Штајн била је остарела, постала меланхолична и незадовољна, и дочекала га је с пребацивањем. Место да га теши што му нема више Италије, она га је, прича сам Гете, доводила до очајања. Већ су почеле ситнице у држању или раду једног или другог да их немило дирају: Гете се љутио, на пример, што госпођа Штајн и против његова савета пије црне каве (види писмо од 1. јуна 1789.), — поуздан знак да ствари не иду како треба. Њему је сад киша довољан узрок, да не иде к њој, и ако га нарочито зове да се озбиљно разговарају (крајем августа 1788). Дабогме да се стари одношај под таквим ауспицијама није могао повратити. Али прави расцеп наступио тек кад је Гете, приводећи у дело и у Вајмару теорију коју је пронашао у Италији, да би био цео човек, почео је живети у дивљем браку са Христијаном Вулпијус. Забадава је Госпођа Штајн, кад је дознала чинила све што је могла да га одврати од тога, он је узео девојку к себи у кућу, и на последњи захтев госпође Штајн да је отпусти, одговорио је тврдо и одлучно да то не ће учинити. Последње њено писмо из овог доба, које је оставила Гетеу пред полазак у купатило 5. маја 1789, био је као неки ултиматум, и на то је одговорио Гете у јулу, прво једним па још једним писмом; то су последња два писма Гетеова госпођи Штајн за ово време и њима се завршује њихов одношај. У њима је још једном јасно изражено, каки је он, тај одношај, био у погледу који нас интересује. Гете каже прво, шта је било кад се он вратио из Италије, па онда прелази на главни предмет који њу тако вређа, на свој одношај с Вулпијусовом: „Какав је тај одношај? Ко долази при том накратко? *Та ко тражи оне осећаје које ја поклањам томе сиротом створењу? Ко тражи оне часове што их про-*

водим с њом?" У другом је писму, блажим тоном, моли још једном, да на све гледа са једног *природног* гледишта. — Госпођа Штајн није одговорила на ова писма, и кад се вратила идућег месеца из купатила, она и Гете били су раздвојени.

После, касније, од године 1796, опет су се Гете и госпођа Штајн приближили једно другом, наравно са сасвим другим осећајима и поглавито посретством деце обојих и породице Шилер. За цело време она није могла да искине жаоку, која јој је заостала у срцу после раскида с Гетеом, а за жену Гетеову није хтела никако ни да чује нити је говорила лепо о њој. Тако у једном писму (18 новембра 1795) јавља сину, како се Гетеу родило опет једно Faulconbridgen (Philipp Faulconbridge, копиле краља Ричарда I у Шекспирову „Краљу Јовану"), а у другом (14 априла 1796) каже за првог Гетеова сина, којег је волела и који јој је често одлазио, како понеки пут може да разликује у њему „отменију природу очину и простачку природу материну". Иако је говорила (в. писмо сину Фрицу, 3 фебруара 1794), како увек у своме срцу каже: „Јадни Гете", у ствари је она од њих двоје била кудикамо несрећнија и усамљенија; то је који пут такође признавала, и у писмима сину, пријатељицама и пријатељима често се сећа „неверника", час с прекором час са уздахом на уснама.

Најизразитије и у најпотпунијем облику вратила је госпођа Штајн Гетеу мило за драго, или је бар покушала одланути своме срцу, драмом „*Дидо*", у којој је оцртала управо карикирала Гетеа у особи песника Огона, а свој одношај према њему у држању Огона према Елиси; чак је реминисценције из опћења с Гетеом и поједина места из његових писама унела у ову драму. Немилостиво је подвукла и истакла све лоше црте, које је њена женска осетљивост па и пакост видела на Гетеу после 1789: Огон је себичњак, чији „морал зависи од његове кујне" и који проглашује „врлином оно што му је најудобније": он се додуше некад, како каже, пео у вис за правом врлином,

али то није пристајало његовој природи, он је омршавио од тога, а сада, напротив, има подваљак, округао трбух и тако даље. Тако се исто и у писмима после 1789 госпођа Штајн тужила својим познаницима, како се Гете гоји и како је огрубео. Даље прича Огон, како је некад пред женама играо љубавника и падао на колена, и ако га у истини „за све време најбурније страсти помисао на љубавницу није ни за часак само задржавала од сна“, — алузија на једно место из једног Гетеова писма (од 15 марта 1785), да он има два бога: њу и сан. — Ма с колико жучи да је написана ова драма, ипак је она уједно и најбољи документ, шта је госпођа Штајн изгубила с Гетеом, и колико је тачно оно што је писала госпођи Шилер крајем маја 1796: „Растанком од Гетеа излечена сам од свију болова који би још чекали на мене: умем сад све да сносим и све да опростим“.

У њихову каснијем опћењу има ипак неке дирљиве нежности и пажње: он јој је још 28 августа 1826 одговорио песмом на срдачну честитку његова рођендана, а она је пред саму смрт, 6 јануара 1827, наредила била, да је мртву не пронесу покрај Гетеове куће, јер би му могло бити тешко. — Али све ово, нас за овај мах не треба дуже да задржи.

Потребно је можда да нарочито кажем, зашто пишем о овом предмету о којем је толико писано, и да ли држим, да сам имао нешто ново да изнесем. Уз приказ Гетеове љубави према госпођи Штајн, у којем сам истицао, поглавито из писама, оне моменте који се мени чине најкарактеристичнијима, ново је и становиште са којег сам пошао да прегледам овај занимљиви љубавни одношај.

Литература о овом предмету (осим о материјалу: писмима дневницима и другим документима) ударила је у главном у два правца: једни доказују да је ова Гетеова љубав била платонска, други заступају противно мишљење. Можда се само у Немачкој могла заподенути тако

упорна и дуготрајна дискусија око оваког питања, и расправљати на један мање више „шулмајстерски“ начин. Нисам имао намеру, да тој литератури додам још и овај прилог, и да поново, по стоти пут, покушавам доказивати „моралност“ или „неморалност“ овог Гетеова односаја; ако ипак изгледа, да стајем на страну оних који држе, да је љубав била платонска, то је стога, што је то претпоставка за моје, уосталом ни најмање филистарско, становиште. Јер оно је исто то, али тумбе окренуто: не тиче ме се, *да ли* је Гетеова љубав, која је трајала од 1776—1789, била платонска, него сам покушао да покажем, да је та љубав зато што је била платонска *трајала* од 1776—1789, дакле читавих тринаjест година; не би трајала толико, по моме мишљењу, да није била платонска. Будући да је та и така и тако дуготрајна љубав била врло значајна за песника Гетеа, јер баш у то доба пада најживљи и најважнији његов песнички рад, било је вредно, држим, посмотрити ствар и с овог гледишта; ако су дакле закључци тачни, расправљање није бескорисно, и чланак не ће пасти међу оне, који у доколици преживају што се већ давна зна о односају Гетеа и госпође Штајн.

Милан Ћурчин.

МАЋЕДОНСКО ПИТАЊЕ.

(5)

IV

Због политичких прилика које су у последњим десетинама прошлога века ометале нормално развиће њезинога државнога живота, у Србији се није увек с једнаком енергијом радило да се поврати што се у Маћедонији било изгубило после ратова с Турцима у 1875—1877 години. И ако се почело радити доцкан и у тешким околностима, ипак се радило некад спорије, а некад живље. Нарочито се великом живошћу и плодним резултатима одликовао рад у годинама 1896—7. Тада су отпочети и посвршавани многи послови од епохалнога значаја за положај Срба у Турској, и у Маћедонији и у Старој Србији. У призренској епархији изабран је на место Грка, за митрополита Србин, Дионисије; у скопаљској је, после смрти Грка митрополита, доведен најпре за администратора архимандрит Фирмилијан, коме је, компромисом са Патријаршијом, обезбеђен био и избор за митрополита; у вилајетима солунском и битољском Срби су добили право да могу отварати своје народне српске школе; покренуто је било питање о признању народности, а у народу је био изазван јак покрет да се писменим преставкама — чега дотле није било — жали тада изасланим комисијама за реформе. Све ово није ни у колико покварило односе између Србије и Бугарске, који су у то баш доба били врло срдачни, а Србији је подигло јако углед и у Српству и у Словенству. После овога живога рада, настала је у

годинама 1898—1900 пауза, за време које се, истина, није престајало радити, али од тога рада није било стварних резултата. Узроци су се томе крили у приликама, какве су у то доба биле у Србији. Тада је, 1898 године, Д. Ризов, садашњи бугарски дипломатски агенат, који је прошле године играо видну улогу у закључивању споразума између Србије и Бугарске, упутио био на адресу кнеза Фердинанда једно писмо, које је направило сензацију. Главне су идеје тога писма у овоме: маћедонско је питање, с бугарске тачке гледишта, изишло из своје црквено-школске фазе; на овом су пољу рада Бугари, захваљујући Егзархији, достигли максимум успеха. Маћедонско Питање улази у своју политичку фазу, и Бугари, ако хоће да сузбију своје такмаце у Маћедонији, морају се истицати као поборници политичких реформа. Као трговински агенат бугарски у Скопљу, Г. Д. Ризов је био на месту, са којега је могао најбоље да види и оцени по њиховој важности последице српских успеха, постигнутих у годинама 1896—97. Размишљајући, поводом њих, о начинима, како да их парализше и бугарској ствари успех обезбеди, дошао је на мисао коју је онако отворено исказао у поменутом своме писму. Да је Г. Ризов у то доба гледао на реформе као на средство да се потчињеним поданицима Султановим побољша положај, а не као на начин да се помоћу њих Бугари истакну у Маћедонији пред својим такмацима, морао би, пре свега, мислити о начину, како да се принуди Турска да, и у своме интересу, стварним реформама обезбеди у својој земљи правни ред и побољша положај својих поданика. И пошто је очевидно да самој Бугарској за то недостаје снаге, морао би доћи на мисао о заједничкој акцији њеној са Србијом и Црном Гором, у-толико пре, што је у то доба већ углављен био између Русије и Аустро-Угарске познати споразум који се тицао Балкана и балканског народа, а коме није било тешко предвидети последице. Али је и Г. Ризов, као и сви Бугари, брижљиво избегавао, кад су у питању реформе у Маће-

донији: чак и сâм помен о заједничкој српско-бугарској акцији као о *јединоме* начину да Србија и Бугарска ово питање ставе на дневни ред и обезбеде себи у његову развоју активну улогу. Националистичка искључивост сметала је и Г. Ризову да на ово питање гледа трезвеније и објективније. Чим се реформе сматрају као средство за националистичку пропаганду, тим је самим искључена могућност да се оно развија и решава противно интересима и српским и бугарским.

И ако се никад, ни тада ни после тога, нису старали о томе, да Србе приволе на заједничку акцију, којој би био задатак поставити питање о реформама на дневни рад и за њихову примену ангажовати интервенцију Великих Сила, Бугарима ипак то није сметало да Србе увек представљају као противнике реформама. Они су то чинили само за то, да би имали на чем засновати своје прекоре, као да су Срби тобож противни увођењу реформама с тога, што их не боле срце за маћедонском браћом, на коју гледају као на завојевачки плен, и да би имали чиме поткрепити своје тврђење, као да је у томе баш с њихове, српске стране, признање, да у Маћедонији и нема Срба. Међутим, колико је овај прекор неоправдан, толико је ово тврђење неосновано; њих је обоје диктовала националистичка искључивост бугарска, којој је онај прекор требао само за то, да би се имало на основу чега казати, како у Маћедонији нема Срба. Бугарима је, изгледа, увек више било стало до тога, да се покаже како је Маћедонија чисто бугарска страна, него ни до тога, да се реформама збиља побољша положај Хришћана у Турској без обзира на народност којој припадају. И само с тога што су овако гледали на питање о реформама, Бугари су се у развоју Маћедонскога Питања држали тако, да се чак и маћедонским револуционарима чинило, као да Бугарска уопште експлоатише и ово питање њихово пожртвовање, прво, да би себи дигла у свету политички престиж, а друго, да би се том питању очувало чисто бугарско обележје. Прекори у овом смислу,

упућивани на адресу бугарских влада, а нарочито ове данашње, од стране угледних маћедонских револуционара, нису ретки. Они су се чули чак и у бугарском Народном Собрању, када је један од најугледнијих посланика из опозиције, да докаже ову игру бугарске владе с маћедонским покретом, обелоданио, на опште запрепашћење, овај факат: да је Г. Начовић, као дипломатски агенат Бугарске у Цариграду, ушао био, после неуспелога устанка у години 1903, у непосредан сношај с некима од представника унутрашње маћедонске организације, тражећи од њих писмену изјаву, *да су готови, по његову мигу, обуставити сваки револуционарни рад*, **ако се турска влада сагласи проширити црквено-школска права Егзархије и учини јој извесне олакшице у национал須заторском раду.** Овај је факат остао недемантован; њега је, у осталом, тешко било и демантовати код још живих сведока. На овај и њему слична факта — јер он није усамљен — позивали су се најугледнији бугарски опозиционари, кад су, приликом дебате о нацрту одговора на Престону Беседу, оваќо карактерисали спољну политику бугарске владе: „Данашња је влада фаворизирала револуциони покрет у Маћедонији, па га напустила у моменту кад је видела да је пропао. Нашавши се пред последицама овога неуспеха (нагомилавање бегунаца које је требало издржавати; сметње бугарској трговини и саобраћају на турској граници; гоњење егзархијских учитеља и свештеника по Маћедонији, и тако даље), влада се осетила *њима* принуђена да мења курс и да непосредним споразумом с Турском решава питање, за коју су се ангажовали били фактори јачи Бугарске. Начовића је мисија израз ове политике, за коју се већ по овоме видело и да је *колебљива* и зашто је *неискрена*. Узрок је и овој *колебљивости* и овој *неискрености* у — *частољубивим замислима и плановима*, чије је остваривање наишло на велике сметње, услед којих је Бугарска могла бити изложена великим опасностима. Турско-бугарски

споразум, резултат ове мисије, колико је с једне стране диверзија, толико је с друге стране, концесија.

И онај факат и ова карактеристика — а обоје потичу с бугарске и маћедонске стране, — показују, колико је неоправдан прекор, који се с бугарске стране, стално упућује Србима, као да су тобож противни реформама. Да су Бугари најзад Србе позивали на заједничку акцију у овом правцу, па да су одбијени, сами што предузимали и радили — овај би прекор, у том само случају, могао бити у неколико и оправдан. Али Бугари нису чинили ни једно ни друго; увек су избегавали заједничку акцију са Србима у Маћедонском Питању, а да су били вољни питање о реформама жртвовати ради проширења црквено-школских права егзархијских, то је обелодањено горњим фактом. Експлоатисати маћедонски револуционарни покрет ради циљеве националистичке пропаганде не значи то исто, што и радити да се побољша судбина Султанових поданика помоћу стварних реформа. На против, таквим су држањем довело до садашње ситуације, — штетне по све балканске народе, колико с тога што су искључени од учешћа у реформној акцији, толико, и више још, с тога што је пуна опасности по принцип „Балкан балканским народима“, који им свима мора бити подједнако драг.

У питању о реформама у Маћедонији Срби су, баш због оваквога држања бугарскога према маћедонском покрету — а оно за њих одавно није било тајна — збиља морали бити обазриви. Али су Бугари имали најмање права гледати у тој обазривости знак, да су Срби, у опште противници реформа, и тумачити је као прећутно признање, да у Маћедонији и нема Срба. Није само бугарска искључивост, а нарочито држање према маћедонском покрету, упућивала Србе да буду обазриви у питању о реформама. Искуство, скупо плаћено у годинама 1875—78, (устанак у Босни и Херцеговини, српско-турска војна, па руско-турски рат и Берлински Уговор) увек им је служило као озбиљна опомена да воде најстрожа

рачуна, кад је реч о питању о реформама, а нарочито о начину како да се оно постави на дневни ред, не само о општим политичким приликама на Балканском Полуострву и у Европи, него и о положају у Старој Србији и њезином одношају према Маћедонији. И баш с тога што су све ово морали узимати у озбиљну оцену да би избегли понављање погрешака, учињених у тим годинама, Срби су се дуго уздржавали, да не траже, на основу члана 23 Берлинског Уговора, реформе ни за Стару Србију, у којој је положај хришћанских поданика Султанових несрављено тежи него ли у Маћедонији, и у којој екзистенцију српскога живља не одричу ни најзатуцаније шовинисте бугарске. *У Старој Србији јесте гордијев чвор за решење целокупнога питања балканскога.* То је врло добро знала аустро-угарска дипломација, кад је инсистирала, прво, да се у једном делу њезином, скопаљском санџаку, преуређење жандармерије стави под надзор аустро-угарских официра, а, друго, да се на други део, с оне стране Шара и Карадага, тобож због евентуалнога отпора арбанашкога, не распростру мирцштегском програмом пројектоване реформе. Успе ли Аустро-Угарска извести планове, којима је ово инсистирање само у неколико обелоданило праве циљеве, ни Маћедонија неће моћи избећи судбину коју јој немају рашта желети истински родољуби ни бугарски ни српски. Бугари су се претварали да не разумеју шта значи ово, заваравајући се неоснованом претпоставком да за њих опасност *с те* стране није ни непосредна ни тако велика као за Србе. А ови пак, опарени добро догађајима у 1875—78 годинама, чували су се да не замесе, као тада, кашу превременом акцијом, која би имала своју основу у Берлинском Уговору. Поред члана 23, на којем би се могло засновати захтев за реформе и за европску интервенцију, у томе истом уговору има и члан 26, којим је Аустро-Угарска за извесне случајеве резервисало „право“ на окупацију „до иза Митровице“. Кретати дипломатску акцију којој би правна основа била у одредбама Берлинског Уговора, а не обезбедити

се претходно од опасности које су се могле предвиђати и пре него што их је указало поменуто инсистирање аустро-угарске дипломације, Срби нису могли не само за то, што их је од тога уздржавало сећање на догађаје у којима су они вукли из ватре кестење за другога, него и за то, што их је на такав корак није могла храбрити ни — бугарска националистичка искључивост. Њихова обазривост, диктована и овим сећањем и овом искључивошћу, била је толико основанија и умеснија, што се они у погледу резултата у раду школском и црквеном, нису налазили у истом положају у коме и Бугари. У доба, кад је Ризов објавио да су Бугари у овом правцу достигли максимум успеха, Срби у Маћедонији тек су добили били право да могу отварати своје народне школе, а црквене су им старешине и тада још, као и данас, били Грци. Србима чак ни народност није до скора била призната. По турској званичној статистици у Турској у опште није ни било Срба. Чак их није било ни у санџацима, као што су пећски, новопазарски, призренски, где ни најзатуцаније шовинисте бугарске не траже Бугаре. Сви су се Хришћани словенскога порекла делили, према томе којој цркви припадају, у Грке-милет (Грци) или Булгар-милет. Како су онда, у таквим приликама, могли Срби тражити политичке реформе? Пре него што би извојевали себи погодбе да могу својој народности прибавити признање и сачувати је од — однарођивања? Нико није почео зидати кућу од крова, па ни Срби нису могли тражити политичке реформе у доба, кад нису имале ниједне од ових основних погодаба, да би се могли организовати као национална група. Ни Бугари, у осталом нису друкчије радили. Политичких реформама су се сетили тек онда, кад су видели да су радом кроз школу и цркву постигли максимум успеха, преко којега нису могли даље. И Срби су морали ићи овим природним путем у толико пре, што су тек радом на овим пољима, црквеним и школским, могли истргнути народ из апатије у коју је природно морао пасти под притиском невоља које су га,

после ратове 1876—77, са свих страна, сналазиле: успесима у овом раду ваљало им га је тек припремати и храбрити за покрете и ширих размера, без којих се и не може почети акција за политички реформе. А и државници у Србији, која је многим обзирима и интересима позвана била да помаже своје сународнике у Турској, морали су и сами водити о свему овоме врло озбиљна рачуна, не губећи. сем тога, из вида ни истину, да би дипломатска акција, ма како иначе била смишљена и енергична, унапред била осуђена на неуспех, ако се неби наслањала на јак покрет у народу.

(Наставиће се)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Мртва сезона. — Опера „Ксенија". — Руска трупа у Београду.

Већ од ускршњих празника почео је приход Народног Позоришта опадати нагло, а у половини маја он је пао на цифру која још није забележена у статистици прихода Народног Позоришта.[1] Прво је и главно објашњење оволико слабој посети само доба године, познато као доба мртве сезоне позоришне. То је стална појава, и као таква не би заслуживала особите пажње, или бар не би морала задавати особите бриге. Али, поређење цифара неколико последњих година показује да се та стална појава овог пута јавља у горем облику но обично, а поређење репертоара и других околности показује да узрок слабом одзиву публике не треба тражити само у топлим данима месеца маја и јуна.

Кад нема интересантнијих гостију са страних позорница, Народно Позориште у ово време бар обрати пажњу на репертоар, а нарочито на премијере. Овог пута није било ни једног ни другог. За цео месец и по дана изнесен је само један нов чин — опера „Ксенија". Што се тиче репертоара, довољно је само поређати неколико наслова комада из месеца маја: „Флорентински шешир", „Пут око земље" (2 пут), „Звонар Богородичине Цркве", „Дон

[1] Представа Шекспировог „Краљ Лира" донела прихода 23 динара и 30 пара. Од 22 представе у месецу мају 10 их је с приходом испод 100 динара, а између њих 3 с приходом испод 50 динара.

Цезар од Базана" (2 пут), „Грбоња“, „Стари каплар“, „Сеоски лола“, „Карлова тетка“. Све је то одвећ старо, одвећ познато, и нимало и ни за ког привлачно.

То види критика, то види публика, то без сумње мора видети и позоришна управа. Али, на жалост, зло овог пута и јесте у томе што се све то јасније види но што се има моћи да се начини што боље. Јер зло је дубљег корена.

У данашњем стању позоришне трупе тешко је и начинити много бољи репертоар. И та невоља није тек од данас. Већ од неколико година најбољи део репертоара остаје нетакнут у позоришној архиви, онемогућен слабошћу и непотпуношћу глумачке трупе. Данашње стање у том погледу страховито је. Народно Позориште не може данас представљати ни с најскромнијим пристојним успехом ни Шекспира, ни Гетеа, ни Шилера, ни Корнеја, ни Молијера, ни Виктора Ига, ни Диму Сина, ни Ожијера, ни Ибзена, ни Судермана, ни Сардуа чак, ни Војновића, ни Нушића, а да и не спомињемо модерну драму с нешто особенијим срединама или идеолошким тенденцијама. Код свих тих писаца, у већини комада или у свима, Народном Позоришту недостаје глумац за једну, две или три најглавније улоге. И тако је драматург у искушењу или да ову обудовљену драму изнесе на позорницу у подели у каквој може, или да репертоар попуњава комадима који су му најближи под руком, без особитог мерила и без великих амбиција. Како се прави репертоар у таквим приликама, довољан је овај пример:

Пре две године, после фебруарске демонстрације у позоришту, тадања позоришна управа била је скоро у сличним околностима у којима је данашња позоришна управа, изузимајући нешто срећнијег положаја у погледу глумачке трупе. Када се после поднесене оставке Министру рад управе свео на привремено чиновничко отаљавање посла до разрешења, репертоар није ни изблиза комбинован са обзирима пре овог нередовног стања. Тако се, на пример, лепа Паљеронова комедија „Досадан

свет“ — која се пре тога три године није могла изнети на позорницу, док се при подели улога руководило уметничким обзирима и нарочитим планом у развијању репертоара и глумачке трупе — у мају 1906 године појавила на репертоару без по муке, разуме се, у подели каква је у оном тренутку могла бити. Тако како је пре две године изишао на позорницу Паљеронов „Досадан свет“, данас излазе Шекспиров „Краљ Лир“, Софоклов „Едип“, Копеов „Намерник“, Ибзенов „Поход на север“ или Војновићева „Дубровачка Трилогија“. Али, како је већи део репертоара данас материјално неизводљив чак ни у рђавој подели, драматург ту празнину попуњава комадима којима стигне. На тај су начин у последње време на репертоару или комади одвећ познати или без икакве вредности или у рђавим поделама — што је горе од свега.

У таквом стању не може се чудити слабом одзиву публике, и, у месецу мају када је и без тога слаба позоришна сезона, опадању прихода испод најнижих цифара које су до данас забележене у најгорим данима Народног Позоришта.

Само, овакво једно несрећно стање није довољно само констатовати: њега треба лечити. Продужавање зла какво је данас, може бити кобно и за даљи унутарњи рад у Народном Позоришту у коме се уметничко мерило у раду спушта сваког дана све ниже и ниже, и за одзив публике код које ће ослабити и ово мало интересовања за позориште.

С каквим ли се тек перспективама мисли ући у нову позоришну сезону, с оваквим стањем у глумачкој трупи, с оваким репертоаром и у опште с овавким нивоом уметничког рада у Народном Позоришту?

⁘

„Ксенија“, опера у једном чину од Виктора Парме‘ промашила је потпуно.

Као либрето то је наивна историја два руска племића који воле једну исту девојку. Сентименталнији од њих двојице закалуђерио се. Али Ксенија њега воли и за њим долази у манастир. Чин се догађа у манастиру а свршава двобојом између два брата и самоубиством Ксеније.

Музика је исто толико наивно скрпљена из мотива врло разнородних, нимало оригиналних, нимало особено обележених ни особено изразних. Неколико пријатних сентименталних мелодија нису могле спасти безбројни и равнодушни утисак целине. Либрето је из живота руског, писац је Словенац, музика је без народности и карактера, и ако често читавим ставовима подсећа на Маскањија. Певали су је Г-ђа Спасићка Г-ца Боберићева, Г. Павловић и Г. Турински. Последњи је имао највише успеха.

Али зашто је ова опера у опште и дата?

⁂

Неколико чланова Императорског Александровског Позоришта и Петроградског Уметничког Позоришта приредили су у Народном Позоришту три представе: „Злу коб“ од Шпажинског, Ибзенове „Авети“ и Шекспировог „Млетачког Трговца“.

И по појединим улогама и по целини најбоље је играна Шпажинскова драма, у којој су београдски глумци још једном морали осетити истину да су глумци најјачи у комадима из живота који им је најближи, и, да се с правом очекује од њих да обрате већу пажњу на свој национални репертоар.

Први глумац у трупи, Григорије Григоријевић Ге, који и као писац и као глумац улази већ у историју руске драме, располаже глумачком вештином до виртуозности, али не увек и довољном свежином, природношћу и спонтаношћу. Колико је у његовом афектираном маниру онога што се зове стара театрална школа, из доба када руска позорница није још имала своје данашње јединствено реалистично позориште, или, колико је у томе маниру већ урођених претераности Достојевскове драме

у којој је он доста играо, не знамо. У својој најјачој улози и овог пута он је имао такав један Достојевсков тип, у Шпажинсковој драми. Други исто тако ненормалан тип у Ибзеновим „Аветима" мање му је успео, јер је игри очевидно оскудевала спонтаност. У јеврејину Шајлоку, у коме је он дао једну особену нијансу старозаветне дивљине и расинске мржње, Ге је имао врло оригиналних и живописних места, и ако је тип био одвећ крут, претеран и театралан. Могао би се рећи да је Григоријевићев Шајлок најживописнији што га је београдска позорница видела, али да не може издржати поређење ни са Салвинијевим ни Новелијевим.

Двоје добрих у овој трупи су Г-ђа Канчелова и Г. Пантељев. Прва се истиче темпераментом, дискретношћу и отменошћу, а други природношћу игре.

Погрешка је што позоришна управа није за сва три вечера изабрала руску драму.

Милан Грол.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Трећа Јужнословенска Уметничка Изложба у Загребу.

(Крај)

У оној српској соби искупило се читаво Бранково коло, све наше српско шаренило, од Ст. Андреје до Косова и од Пирота до Дубровника; ту су један поред другога и измешани Урош Предић и Вукановић, Мурат и Миловановић, Вукановићка и Почек, и Глишић, и Лалић, и Момчиловић! Кад се сети човек, да овоме колу припадају још на једној страни Паја Јовановић, и на другој Надежда Петровићева, и П. Вучетић, ко се на догледу толиких противности не би ухватио за главу па завапио: „Јадно моје Српство поцепано!“ — Сасвим за себе стоји међу српским сликарима *Урош Предић;* његове су слике додуше ту на истом зиду са Вукановићкиним и Миловановићевим, али се одељују од ових као уље и вода у истој чаши. Можда је на месту пре свега питање, да ли је и требало ове свеце и иконе измешати са осталим мирским и модерним сликама; одређене за храм, за потпуно другу средину, овде су оне свакако депласиране и губе од свог значаја, чинећи истодобно ову српску изложбу, толико разнородну по себи, још разнороднијим. Извесно је додуше, да је Урош Предић унео ново, да не кажем модерно схватање у своје црквене теме. и извесно је исто тако, да он вечито најважнији сликарски проблем мешања боја увек тако срећно решава, да се око радо задржава на његовим сликама и без обзира на

тему и осталу обраду; ипак је његов начин сликања још и сувише до ситница израђен и углађен, а слобода модерног сликара код предмета одређених за црквени зид толико скучена, да се његова уметничка својства у њима не могу у свем обиму исказати. Моје је уверење, да се ова својства код Уроша Предића нису могла ни развити у пуној мери баш стога, што се он досад, нагоњен приликама, био искључиво посветио молевању икона и црквених слика, па се учврстило и мишљење међу нама, да је он за тај посао рођен. Ко зна, да ли то није једна велика заблуда. Ко зна, да ли Урош Предић, принуђен некад, с почетка, да молује цркве и олтаре, па онда прикован за локал најудаљенији од сваке модерне уметности, да ли тај Урош Предић није спутан у свом уметничком стварању, да ли није с болом у души гледао где му је ускраћено, да на своје дело примени благодети модерне технике, да ли се није у њему бунило све против Бога и против тих светаца, и — да ли неће једног дана он, који је још пун воље и снаге, превртути ћурак наопако, па показати што је у њему било латентно. То је данас лакше наслутити неко икад, кад се зна, да се у Београду зида атеље за Уроша Предића, који напушта Орловат, и кад пред нама стоји његов портрет Лазе Костића, који је сам већ довољан доказ, да Урош Предић није затворен ни за модернију технику и импресионистичкије схватање. И ма колико да је Урош Предић стари и признат наш уметник, њему у том случају предстоји нов развитак, који ће бити нарочито занимљив: он је, захваљујући својој досадањој завидној вредноћи и пажњи, ушао у све тајне сликарског *заната* и савладао потпуно све апсолутне тешкоће у техничком погледу, те се може сад на тој позитивној основи безбрижно и с поузданим изгледом на успех посветити проблемима, који су га досад издалека примамљивали. На тај начин може Урош Предић, једна од најдубљих уметничких појава на словенском југу, упаточ својој беспримерној скромности, лако стићи и престићи своје другове, који нам проносе славу

по туђему свету. Прожман овом мишљу, ја видим већ сад, не само у портрету Лазе Костића већ и у понеком светачком лику, будућег Уроша Предића; тако пре свега у мајци Божјој „Гликофилузи“, коју је сликао не са хладним осећајем хришћанске побожности, већ с религијозношћу узбуђеног срца, што не може да скрије ни крст на сред неподесног оквира, ни профана околина која не допушта да се ова слика истакне колико би требало. Неразумљиво ми је, међутим, како је овај сликар, у којега је толико аутокритике и осећања за оно што треба учинити, могао послати на изложбу и ону слику са децом што се играју по земљи; она се додуше може допасти родитељима, чија су лепа деца на њој портретована, али сама слика сладуњава, бледа и сасвим у старом маниру, квари утисак свију осталих Предићевих слика, —: Тај Предић muss überwunden werden! — Застао сам мало дуже код Уроша Предића, јер је требало говорити о два уметника, о старом Предићу и о Предићу који ће доћи, и јер је Урош Предић заслужио да се о њему више говори већ и зато, што је највреднији. Кад се загледа, с колико је савесности израђена свака од тих слика, и кад се зна да су то све нови радови Предићеви, онда се човек двоструко буни против лењости осталих наших уметника, који не знају и не ће да знају, да су геније и плодност нераздвојни. Уз Предића сме у том погледу стати у српском оделењу једино госпођа *Бета Вукановићка*. Поглавито стога што је вредна, она се тако брзо развија, и напредак код ње је очигледан; она може сваке године за нову слику рећи, да јој је то најбоље што је урадила. Преклане је то био „Ветар“, који је можда мало прекрупно цртан, али оригинално замишљен и израђен са оним усталасаним ваздухом и свежим пријатним отвореним бојама са пиротских ћилимова; ове године имамо „Летњи дан“, који би се натпис могао допунити са „на тераси, уз самовар“, па да нам у свако доба живо искрсне пред очи читава слика кад прочитамо натпис. У „Ветру“ је, ако ћу да говорим крупним и јефтиним артистичким терминима,

проблем ваздуха, овде је сад проблем светлости, која лије као киша, и пред којом се, седећи на тераси код самовара, отвара штит од белог атласа, да се и о њега као о самовар распрште снопови сунчаних зрака па падну свуд докле око и слика допире. Овај „Летњи дан“ једна је од најлепших слика на овој изложби. За њом заостају, али се не губе, мањи радови госпође Вукановићке, већином опет студије светлосних ефеката, који пут озбиљне и академске („Буђење“), који пут популарније и с више штимунга („Замишљена“), увек неусиљено и ненамештено обрађене. — Светлост је, како изгледа, проблем који доминира у кући Вукановићевих, јер му и *Г. Вукановић*, чија уметност иначе нема сродности са уметношћу његове жене, обраћа нарочиту пажњу: на обема сликама које је изложио, и у „Триптиху“ који познајемо, и на портрету госпођице О. Ј. који је нов, она игра важну улогу. Вукановићева је светлост јужнија, интензивнија и пунија темперамента, и, ако није сувише апстрактно доводити у свезу уметничко схватање са народношћу уметниковом, због ове светлости и због његових боја могло би се можда рећи, да је Вукановић најсрпскији сликар. То код „Триптиха“ не пада, због теме, толико у очи, мада баш ова светлост на слици много доприноси, да „тема“ не квари уметнички утисак. Јер, узгред буди речено, није оправдан приговор критичара који се слепо држе последње моде, да је овај рад Вукановићев баналан и од старе школе; са темама у уметности стоји ствар отприлике као са тако званим отрцаним сликовима у песништву: ако мисли које везују ти сликови нису тривијалне, нико не може осудити њихову употребу, и исто тако: познате теме отежавају додуше уметничку оригиналност, али дело није немодерно само зато што обрађује једну од њих. Нико неће рећи за Удеа, да је застарео; и можда је Вукановићу баш Уде и улио храбрости, да изабере овако градиво. Само је Вукановић на сасвим други начин модеран, можда баш због јужњачких елемената у својим сликама. То се на

портрету још боље види него у „Триптиху“; треба, на пример, поредити ову трепераву црну свилену хаљину на његовој слици са Фан-Дајковим госпођама у тамној и немој црној свили. Може изгледати мало чудно, али Вукановић је више душе метнуо у сликање ове црне свиле него у сликање самога лика, мада је и овај очевидно с вољом рађен. Иначе је портрет можда животни задатак Вукановића као сликара. То, дабогме, више слутим него што знам, немајући довољно подлоге за оваку тврдњу: јер Вукановић врло мало ради; за последње две године доспео је он да нaради само овај један портрет у масној боји, и један акварел са истим моделом. Сетите се Рубенса, господине Вукановићу! Ја сам био необично узбуђен, кад сам у антверпенском музеју добио приближан појам о свему што је онај велики уметник за свога века нарадио, и узбудио сам се понова, али из супротног разлога, кад сам у Загребу видео, шта наш Вукановић за две године није урадио. Заиста, у овом случају, мада је о уметности реч, није главно што смо с квалитетом задовољни, и ми тражимо квантитет. — Марко Мурат дао је више, али још једнако мало. Нова је овде његова „Лопудска сиротица“ и два мања али врло лепа дубровачка пејсажа. У „Лопудској сиротици“ пошао је Марко Мурат, држим, преко своје снаге и свога темперамента. Тај меки сликар са епском душом, који иначе прича о широком јадранском мору и старој слави Дубровника, дохватио је сад одједаред најтрагичнији мотив из традиција свога родног краја, и покушао да га прикаже; могло се чисто прорећи да не ће успети. И главна тачка заиста није успела: критични момент, кад Лопудска сиротица хоће да се баци са стене у море, код Мурата је неприродно критичан, јер, према ситуацији на слици, она би девојка још док ми гледамо слику морала пасти или склизнути у море, и наша машта, ма колико приправна на све пред једним уметничким делом, не би била у стању да је задржи. Осим тога, онај јединствен положај изазива утисак погрешног цртежа, и цела прилика ове

девојке изгледа као да је на памет и без модела рађена. Оно што гледаоца ипак привлачи, то није сама драма и њена главна јунакиња, већ оно око ње, опет прича као увек код Мурата: море и сутон, дакле Stimmung, који је просут преко целе велике слике; штимунг, најјача страна Марка Мурата као сликара, спасава и ову слику. Ми смо уопће научени, да он води на његовим сликама главну реч, те радије него код „Лопудске сиротице" застајемо код познатих „Дафнис или Хлое", „Капинике" и нарочито код „Пролетњих облака". А сад имамо још две нове, два пејсажа: „Дубровник" и „Вријес", код којих можда није ни потребно истаћи колико су успели, кад се по именима већ наслућује, да је Мурат у њих морао унети осим свега још и целу своју бескрајну симпатију за родни крај. — Има још један Дубровчанин са мотивима из Дубровника у српском оделењу, Јосиф *Лалић*, он и Црногорац Петар *Почек*, и Драгомир *Глишић* из Београда излагали су већ и пре две године у Софији. Сада се овим млађима придружују још Милан *Миловановић* и јеромонах Рафајло *Момчиловић*, обоје из Београда. О свима њима, да признам истину, не знам још шта бих рекао; из оно неколико радова, већином пејсажа, ја, нестручан критичар, нисам умео себи да створим јаснији суд о њихову знању и таленту. Извесно је, да неки од њих имају потребну вредноћу (Почек), и неки добру школу (Миловановић), и неки добру вољу (самоук Момчиловић), и можда сви дара, који ће данас сутра и нама нестручњацима бити очигледан са своје карактеристичне стране у њиховим радовима.

Највише нових имена, међутим, има под сликама бугарских уметника, и међу овима неки обраћају на себе већ сад нарочиту пажњу. Занимљиво је, и свакако лепа утеха за бугарску будућност, да на сразмерно тако ограниченом територију и у тако младом народу има данас толико уметника (скоро трипут толико колико у нас), да у једнакој прогресији расту и, што је главно, да се развијају, јер пада у очи на пример на овој изложби, да су

Бугари за последњих година, крај све количине просечних радова, од свију јужних Словена највише напредовали. Уз вајара Николова, којег сам напред споменуо, сретамо се овде први пут са сликарем *Жelесковим*, чија мала слика „Куцовлашке колибе“ спада међ најбоље на овој изложби. И остале његове слике, одајући више ученика Рјепинова, показују не обичан таленат. Исто тако изложили су први пут а падају у очи *Карамихајлова*, са једним реалистичним и интересантним, можда мало круто цртаним портретом, и Никола *Маринов*, са једним лепим зимским пејсажом и неколико акварела. Од старих познаника ту је мајстор *Вјешин*, са антипатичним и хладним, лепо израђеним великим сликама са маневара, које је израђивао, како изгледа, с исто онолико мало одушевљења с колико их ми гледамо, по наредби бугарског кнеза, оног владаоца, који се, уз немачког цара и можда још понеког оријенталског вице-краља, најрадије даје портретовати и метати у излог. Ту су, даље, Никола *Петров*, чија „Софија“ конкурише са сликом Желескова о прву награду на овој изложби, и Никола *Михајлов*, опет наравно са својом породицом на слици, исто онако добар портретист као увек и исто онако углађен и помало züализан. Како је код Бугара велика навала са уметничким радовима, требао би њихов одбор за одабирање да удвостручи пажњу, да се не би провукле на изложбе слике које су испод просечне вредности, као на пример овај пут Розенталов „Сиријус“, и још понеки.

Хрвати су нарочиту пажњу обратили ономе што ће изложити, и што се ипак понеки слабији рад поткрао, узрок је изостанак неких уметника у последњем часу, чије је место требало попунити. Тако тумачим излагање неких Бужанових слика, па онда неких више мање индиферентних слика са воћем и цвећем, које су, уосталом, без претензија те не кваре целокупан добар утисак хрватског оделења. Јер иначе су у хрватској соби све сами озбиљни уметнички радови, који двоструко импонују, кад се увери човек, да су скоро сви овде први пут изло-

жени. Напредак је код ових готових уметника тешко констатовати, јер сви су они били и пре добри и на истој висини. *Чикош* има, осим познате „Саломе“, једну „Сафу“ и једну „Бахантицу“, обе боље и оригиналније од „Саломе“. Чикош је најдуховитији и технички најсавршенији међу нашим сликарима; он *уме* да слика, а „реч уметност долази од умети“. — Писмен је онда као сликар нарочито и *Ивековић*, у својим обема ритерским сликама; има у њима добро погођена и добро примењена прецтава о оним средњовековним витезовима, који су се некад у пуној опреми били негде на равном пољу са противником, отсекли му главу, па се онда враћали својој кули на своме хату, покривеном ћилимом до земље, са непријатељском главом у торби или на копљу. Така слика, пренесена с успехом на доба витезова из наших народних песама, више нам каже него на пример приказ једне битке, која је била не знам где и не знам кад, а која је могла и другде и друкад бити. И због тога већ стајемо с много мање разумевања и симпатија пред Ивековићеву „Одмазду у Гариндолу“, и ако је она зацело сликана с више претензије него оне мање. Ми смо данас засићени сликâ с бојевима, на којима врве коњи и јунаци, један до другог и један преко другог да често треба тражити делове тела који спадају заједно, и једна ратна слика мора бити већ необично добро компонована, да би задржала очи и пажњу на себи; ја сам, међутим, гледајући ову Ивековићеву слику, видео још једнако с десна и с лева витезове где јашу на хатовима по снегу. Те мање слике занимале су ме и као пејзажи, у којима су Хрвати уопће овај пут најјачи. Уз *Црнчића*, који је опет дао три нове лепе слике с далматинских обала. пуне мора и стена и сунца, и који ће, с Муратом, Видовићем и другима, открити свету лепоту далматинског приморја боље него икакав путописац, дали су Фердо *Ковачевић* једно оригинално схваћено и с много штимунга израђено „Предвечерје“, и Томислав *Кризман* један „Догађај“, који на први поглед изгледа просечно добра слика, али

који је много више него то кад се боље загледи. Овај рад у хрватском оделењу не значи што све остале добре слике у њему; Чикош, Ивековић, Црнчић, Ковачевић, Тишов, Ауер, дали су добре радове, али таке смо и очекивали од њих, — Кризман се тек пење међу њих, и ова слика заиста је документ за развој његова талента. Он више не тражи, с амбицијом и претераном поузданошћу ђака који је таман довршио сликарску академију, да јефтиним ефектима и триковима последње моде засени очи, већ озбиљно приказује шта и како види, а види врло добро и приказује врло свеже: она жена на мосту што гледа у даљину закриливши очи руком, и сен што пада на њену црвену хаљину, и све остало на слици, све одаје поуздано око и вешту руку, и на свему се види напредак од пређашњих слика Кризманових. Оба бакрописа његова, „аутопортрет“ и „портрет Марије Делвар“, подсећају додуше још на онај силом генијални манир младе школе хрватских уметника, који је иначе Кризман, како изгледа, претурио већ преко главе; али је и онај слободни, поуздани потез симпатичнији, кад се зна, да је аутор прешао године кушања.

Тако и ови Кризманови цртежи доприносе, да одељење иза средишњег простора, у којем су смештени акварели, радирунги и други цртежи, прави нарочито пријатан утисак на посетиоца изложбе. Чисто бих рекао, да је овде управо будућност јужнословенског сликарства; јер добри цртежи претсказују добре слике, а то је нешто, што се не може доста често наглашавати пред данашњим сликарима, у добу импресионизма. Овде, међутим, у овом оделењу, има цртежа који су и као таки потпуна уметничка дела. Међу овима се истичу пре свију бакрорези и литографије Србина Јосима *Даниловца*. Од српских радова има даље још добар пастел портрет господина и три акварела госпође Вукановића, и акварели и цртежи Лалићеви и Почекови, тако да Срби играју доста знатну улогу у овој будућности јужнословенског сликарства. — Од Бугара изложио је њихов карикатурист Бо-

жинов опет неколико успелих карикатура и акварела; с њиме, па с Морозовим и Мариновим, и с једним лепим акварелом Вјешина, и Бугари су добро заступљени у овом одељењу. — Хрвати имају овде, осим Кризмана, Бауерову витрину с неколико минијатурних портрета, и још неколико радова, који су вредни спомена. И Словенци се, најзад, бројно овако слаби, у овом одељењу добро држе.

Четврта изложба, која је већ заказана у идућој години за Љубљану, затећи ће и словеначку секцију „Ладе“ уређену, те ће са првим опходом по словенском југу бити бар спроведена организација наших уметника, да се рад може без препрека наставити. Потребно је, међутим, да свака секција „Ладе“ код своје куће уреди још понешто и здружи све што спада у праву уметност, те да већ у Љубљани јужнословенство у том погледу да̂ своју пуну меру, јер у Љубљани смо најближе Европи.

М. Ђ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Избори у Бугарској. — Нови заповедник македонске реформне жандармерије.

25 маја извршени су избори у Бугарској за XIV обично Народно Собрање. Резултати су онакви, какви су предвиђени раније на овоме месту. Демократска странка, која је сада на влади, добила је већину, и то огромну већину. Странка која није имала у прошломе Народноме Собрању више од 2 народна посланика, сад је на изборима добила 168 народних посланика! До сада никада, ни једна влада у Бугарској није добила на изборима толику већину. На 203 посланика опозиција је добила само 35 посланичких мандата. Никада опозиција није добила тако мало својих представника. За владе Др. К. Стојилова десило да је опозиција добила 7 гласова, али тада је и број народних представника био мањи. Сем тога, ретко се догађало да шефови партија не уђу у Народно Собрање. Сад се догодило и то. Шефови либералне партије Др. Радославов, младо-либералне Др. Тончев, и народњачке Ив. Ев. Гешов, народно-либералне партије Др. Н. Генадијев, радикалне партије Н. Цанов, социјалистичке (широких социјалиста) J. Сакузов, нису могли бити изабрани овог пута. Од стамбуловиста, који су у прошломе Народноме Собрању имали сто и десет народних посланика, ушао је један једини у садање Народно Собрање. И тако демократска партија која је имала најмањи број представника у прошломе Собрању, која је у ствари била најмања политичка партија у Бугарској, која је тек од јуче на власт дошла, и то поверењем озго, успела је да добије 168 мандата два, три пута може бити мање него ли што је имала цела партија чланова. Сем тога занимљивога појава, треба поменути још један. Изабраних народних посланика из политичких партија има само 12, остали припадају сељачкој, још неорганизованој партији, која се није ни јавила као политичка странка на изборима.

Демократска влада Др. Малинова и, сада већ чувенога министра унутрашњих Дела, Такева, објашњава

овакав успех победом демократских начела: народ је победио политичке котерије, које су тражиле до сада да му наметну фантастичне и непромењиве политичке принципе што су спутавали народну слободу и свест. Такво објашњење се не може примити као тачно. Демократска партија последњих пет година била је у истој улози у којој и све остале политичке опозиционе партије у Хугарској. За пет година владе генерала Петрова, Дим. Петкова и Др. Гудева, нити је једна од опозиционих партија учинила какву политичку грешку, нити је демократска партија учинила какво велико дело. На против, демократска партија је ступала у коалицију са тим партијама у т. зв. опозициони блок, с њима је градила познату „платформу" за борбу против стамболовиста. Њезина актива је била иста као и активе партија народњачке, либералне, прогресивно-либералне, радикалне и младолибералне, када су 1903 године ушле у изборе. Ако би се узело да су народњаци, либерали, стамболовисти и прогресивно-либерали кажњени за своје старе грехе, онда откуда да никако не буду изабрани радикали, социјалдемократи, који нису никада бивали на власти? Па онда, ниједан од данашњих бугарских министара није играо какву важну улогу у политичкој историји Бугарске, сви су они млађи, на државним пословима још непознати људи. — Да је било обрнуто, они би 1903 године имали бар десет пута више посланика у Собрању него што су их имали! Сем тога, све су остале партије биле много боље организоване од демократске. Народњачка и народно-либерална су биле нȁјјаче у земљи и по броју присталица и по организацији страначкој, па ипак прва је добила само 4, а друга само једнога посланика. Најзад, и програми политички поменутих партија једнаки су у главноме данас са програмом демократске странке, а програми радикалне, социјалистичке и сељачке партије су још шири и привлачнији од програма партије Петка Каравелова. Дакле, нису то победили демократски принципи и народна воља, него је победила власт. Ко има у Бугарској општине, управне, судске власти, сељачке банке, управу над шумама, порезнике и т. д. добиће већину на изборима за Народно Собрање. Власт је та чаробна сила која ће, по свој прилици још за дуг низ година, у Бугарској преокретати најслабије групе у најјаче странке.

Ко добије власт добиће већину на законодавним изборима, већу или мању, то је свеједно, али увек довољну

да влада. Другим речима, свака је партија сигурна у Бугарској, да ће кад дође на владу, имати увек 50% од целокупног броја народних посланика. То је fond commun своју партију. У овоме случају данас тај заједнички капитал износи 100 народних посланика. Остаје још 68 посланика владиних, од којих је бар 20 добивено захваљујући неслози опозиције и јакој агитацији неорганизоване сељачке странке, која је унела забуну у редове опозиције, али не и ред и успех у својим редовима. Остало би дакле за данашњу владу, поштено стечених око 50 посланика; три пута мање него што је она у ствари добила.

Избори су прошли готово на миру. У селу Фердинандову је дошло до туче међу бирачима и крв је пала. Тога је у Бугарској увек при изборима бивало. — Од виђенијих политичара није овога пута нико добио батина, као што се је то при ранијим изборима догађало. Цигани и Турци су и приликом ових избора играли своју улогу као и при прошлим изборима.

Од политичких партија најбоље су на изборима прошли либерали, Радослависти, они су добили 5 мандата. Та партија, после народно-либералне, најнепопуларнија је у Бугарској. Најгоре су прошли стамбуловисти; они су једва добили једнога посланика, и ако су до јуче били на власти. Сељачка партија је добила 22 посланика, она је изишла тако рећи у очи избора за народне посланике, „изборна парола“ јој је била: „нема више чиновника“.

Маћедонска реформна жандармерија добила је у лицу грофа де Робиланта новога заповедника, који је добио одмах титулу паше и заузео своје место у Солуну. Из Рима су о њему дошли најбољи гласови. Овај нови талијански виши официр се сада упознаје са пословима, а какав ће на њима бити показаће блиска будућност и нови реформни програм за Маћедонију, који ће бити утврђен у Ревалу, на састанку енглескога краља и руског цара. Јасно одређене дужности, а нарочито тачно одређена права, моћи ће створити од реформне жандармерије једну корисну установу. Ако де Робилант-паша буде у истом положају у каквом је био де Ђорђис-паша према Хилми-паши и осталим представницима европским у међународној финансијској контроли, а нарочито цивилним агентима, онда је све узалуд. Реформа турске жандармерије за румелијске вилајете, остаће реформа на хартији, филантропска жеља необавештених европских државника.

Иностранп.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Єнциклопедія славянской филологіи. Изданіе отдѣленія русскаго языка и словесности имп. академіи наукъ. Подъ редакціею орд. акад. *И. В. Ягича*. Вып. 12. С. Петербургъ 1908. вел. 8°. XIV + 132.

У априлу 1903, састао се био претходни конгрес руских филолога, који је имао да припреми материјал за опити конгрес словенских филолога, који се, како је познато, због незгодних политичких прилика у Русији није ни састао. Но поред овога решавао је претходни конгрес самостално нека питања, између којих беше најглавније: израда програма за енциклопедију словенске филологије. Како се професор В. Јагић већ од почетка деведесетих година непрестано носио мишљу да оствари овај замашан посао, како је даље Јагић због свога великога ауторитета и необично разгранатих веза са представницима филолошке науке код свих словенских народа изгледао конгресу као најпогоднији да изведе организацију снага за овај посао, то је конгрес руских филолога поверио њему ову веома часну, али и необично тешку задаћу. В. Јагић се одмах, са њему својственом енергијом и живошћу, бацио на овај посао. Требало је пре свега на основу пројекта конгреса руских филолога утврдити дефинитиван програм за Енциклопедију, па онда приступити најтежој задаћи: одабирању снага за поједине одељке у Енциклопедији. Јагић је при организацији рада имао свагда на уму одабрати за поједине партије најбоље специјалисте, без обзира на место и средину рада дотичнога научника, али се убрзо уверио колико је тежак и заморан посао окупити на једном послу научнике разних словенских племена. Видело се тада колико се словенски народи међусобно мало познају, колико су код појединих народа велике диференције које отежавају заједнички рад. За-

петост односа и дифернентни интереси код појединих племена толико су оштри, да појединци не могу да се одупру средини у којој живе, те отказују учешће на великом и корисном раду. Јагић с болом констатује ово, истичући жалостан факат, да словенски научници ни из близу не појимају корист овакога предузећа, које треба да буде огледало савремене словенске науке и згодно упуство за млађе генерације. Прикупљање сарадника отежавала је још и та околност што се сарадницима програмом везивале руке у погледу обима теме. Није дакле чудо што је рад на Енциклопедији ишао веома споро. Што се пак Енциклопедија крај свих незгода почела публиковати заслуга је В. Јагића, који је, крај многих других послова, ипак и у старим годинама имао још увек снаге да се непрестано дописује, да даје теме и упуства сарадницима, ублажава и уклања искрсле несугласице.

Читава Енциклопедија имаће увод и три велика одељка. Први ће обухватити словенске језике и наречја, други историју словенских литература, а трећи словенску етнографију. Ова три одељка биће раздељени на шест томова, од којих ће сваки имати 80—100 штампаних табака. Јагић је у ову 12 свеску Енциклопедије приопштио детаљан пројекат увода и првога одељка. У уводу публиковаће Јагић историју словенске филологије. Л. Нидерле преглед савременог словенства, а на словенској графији радиће више сарадника. Јагић ће се на пример позабавити рунама и глаголским писмом, ћирилицом код јужних Словена П. А. Лавров, код Руса А. Собољевски, а код Румуна Ј. Калужњацки. Тајну буквицу код јужних Словена обрадиће Драг. Костић, а код Руса М. Сперански. Латинским писмом код Хрвата бави се М. Решетар.

У првој глави првога одељка изложена ће бити општесловенска питања у области језика. Ту ће између осталога Јос. Зубати говорити о словенским међу индоевропским језицима, Ф. Фортунатов даће нацрт прасловенске граматике, а Шахматов расправљаће о прасловенском акценту.

У другој глави првога одељка је на првом месту црквено-словенска група. Историјски увод у ту групу написаће В. Јагић, а граматику црквено-словенскога језика по најстаријим споменицима А. Лескин. У тој глави обратиће се пажња и изменама црквено-словенског језика са дијалекатским примесама на основи чешко-моравској, бугарској, српској, хрватској, руској и румунској. Измене

црквено-словенског језика на основи српској обрадиће А. Белић, а на основи хрватској Милчетић.

Друга је група руска са историјским уводом и историјском граматиком старо-руског језика А. Шахматова, образовањем савременог литерарног руског језика Е. Будеа, прегледом савремених велико-руских дијалеката А. Собољевскога, и т. д.

Нас нарочито интересује пета, јужно-словенска група и то друга подгрупа: српско-хрватски језик. И ту подгрупу отвара В. Јагић својим историјским уводом. А Белић даће опет историјску граматику на основу ћириловских споменика до краја XV века, граматику литерарнога језика Далмације и Дубровника као и Босне и Славоније од XV до на крај XVIII. века написаће М. Решетар, а остварењем савременог литерарног српско-хрватског језика позабавиће се Љ. Стојановић. Нарочита пажња обрађена је српско-хрватским дијалектима. А. Белић даће резултате својих студија о штокавским дијалектима источне половине, М. Решетар и Д. Богдановић западне половине. Чакавске говоре осветлиће М. Решетар, а Ђ. Шурмин изнеће особине кајкавског наречја у литератури и живом говору. Решетару је даље поверена израда студије о српско-хрватском акценту.

Да би што пре почела публикација Енциклопедије нашла је редакција за добро да Енциклопедију издаје у свескама од 10 табака, и то не по програму него по реду стизања појединих тема. Тако је најраније стигао рад професора казанскога универзитета Е. Буда, који излаже образовање савременог руског литерарног језика од XVII до XIX. века. Радња Будеа не изгледа нам прегладна. Требало је нарочито литературу предмета ставити иза сваке појединe главе, а не ограничити се на крају књиге само на списак литературе, који нити је састављен по хронолошком нити по азбучном реду.

J. P.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Франсоа Копеа у српским преводима — Требало је да прође скоро двадесет година од времена кад су се у париском Одеону чули лепи стихови драмског монолога „Le Passant“, па да се и српска публика упозна са Копеом. 1886 године давала су се у Народном Позоришту два комада од Копеа. Први је био „Le Passant“, у преводу Николе Мариновића, Преводиоцу се учинило згоднијим да наслов преведе са *Намерник*, а не *Пролазник*. Тај превод, који је само местимично успео, штампан је 1889 године, у часопису „Погледу“, који је уређивао Милутин Гарашанин, па, одатле, прештампан исте године и у засебној књижицу. — У преводу Г. Андре Николића, драма *Le Luthier de Crémone*, *Кремонски Свирач*, била је други комад. 1894 године Г. Душан Л. Ђокић превео је драму у пет чинова „Severo Torelli“ за наше Народно Позориште, која је у Одеону играна 1883 године, а била написана 1878. године. — Годину дана доцније, 1895. године Г. Ђокић превео је и драму „Le Justicier“. Преводилац је задржао назив који је Копе раније био дао тој својој драми: „За Круну“ (Pour la Couronne). У Француској се она представљала исте године кад и код нас, ма да је била раније написана, и штампана. Комад је од интереса јер се предмет дешавао на Балканском Полуострву. Михаило Бранкомир, словенски војвода, хоће да пропусти Турке кроз балканске кланце, да би добио круну коју има Владика Стеван Константин, син Михаилов. У њему љубав ка отаџбини надвлада синовљеве осећаје. убије оца, те земљу спасе, а њега сачува да не постане издајица. Веровало се да су га непријатељи убили и био му је подигнут споменик. Константин не успе у боју с Турцима, и кад се још дозна

да на уговору са Султаном, који је био учинио његов отац, стоји печат Бранкомира, који је био код њега, оптуже га као издајицу и осуде да истраје своје дане везан за споменик свога оца и попрскан блатом што ће га пролазници на њ бацати. И Константин, — виши и од Корнејевих и од Игових јунака, јер су они жртвовали живот ради части, — жртвује и живот и част, да спасе спомен оца.

Осим ових ствари и приповедака које су раније излазиле у појединим часописима и листовима и други, нека је споменута још и једна књижица од двестак страна са насловом *Смрт на Мору*, која је изишла 1900 године, и у којој је анонимни преводилац превео две Копеове приповетке „Смрт на Мору“ и „Поправка“.

По дневним листовима изишао је у последње време приличан број приповедака, а нарочито из збирке „Les vrais riches“. А. А.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевно одељење држало је у четвртак 29 маја (11. јуна) седницу под председништвом Г. А. Хаџића, друштвеног председника. На дневном реду било је решавање о мењању неколико књижевних издања друштвених. Како је штампани извештај с предлогом Књижевног одбора у своје време био разаслан свима члановима Одељења, није сад поново прочитан. Прочитани су дописи неких чланова, који се у главном слажу с предлогом Књижевног Одбора. Од засебних предлога тих чланова усваја се предлог да се колико је могуће, доноси кратка повесница појединих места Угарске и Хрватске, у којима Срби станују, дабоме, у колико се баш Срба и тиче. — После подужег расправљања донесена је ова одлука: да „Летопис“ од године 1909 излази осам пута преко године, са најмање пет табака. Програм да му је стари а да се уведе нова рубрика, у којој би се доносили извештаји о нашим културним појавама на свима пољима. Уједно се има на корицама штампати програм. — Књиге Матице Српске издаваће се на даље, можда у мањем броју, јер се трошак има главном употребити за „Летопис“. Књиге за народ остају по старом, а календар се више неће издавати.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

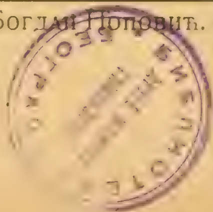

Моле се сви претплатници, а нарочито ђаци, да нас на време извештавају о свакој промени адресе.

Расписом мин. просвете од 15 фебруара 1905 год. Пбр. 3208. препоручен је „Српски Књижевни Гласник“ за књижнице народних и средњих школа, на основу одлуке Г. Министра просвете и црквених послова од 10 фебруара 1905 год. Пбр. 3208.

Они наши претплатници који не би на време примили који број, моле се да нас о томе известе у року до петнаест дана. Потраживања која би нам касније дошла, нећемо бити у стању задовољити.

Администрација.